Sectio II. - " ANALECTA OSBM " - Vol. VII (XIII) - Fasc. 1-4
Секція II. - « ЗАПИСКИ ЧСВВ » - Том VII (XIII) - Вип. 1-4

ANALECTA

ORDINIS S. BASILII MAGNI

ROMAE 1971

PP. BASILIANI - ROMA - VIA S. GIOSAFAT 8 (Piazza S. Prisca)

ANALECTA ORDINIS S. BASILII MAGNI

Prodeut in praesenti ut opus non periodicum, cura et studio PP. Basilianorum S.ti Josaphat, collaborantibus aliis viris studiis historiographicis occupatis. Scripta admittuntur quacumque magis nota lingua europea exarata, adiuncto in articulis maioris momenti brevi argumento in lingua latina.

Redactio collegialis

Sectio I: R.P. Patrylo Isidorus, OSBM
Sectio II: R.P. Wawryk Michaël, OSBM
Sectio III: R.P. Welykyj Athanasius, OSBM
Director responsabilis totius editionis: R.P. Patrylo Isidorus

---

ЗАПИСКИ ЧИНА СВ. ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО

Виходять неперіодично працею й засобами ОО. Василіян, за співучастю й інших учених, своїх і чужих. Видання присвячене студіям з різних галузей церковного історіознавства европейського Сходу. Кожний випуск матиме щонайменше 160 стор. друку. Чотири випуски становитимуть один том, без огляду на час їхньої появи. В усіх редакційних та адміністраційних справах треба писати на адресу: « ANALECTA OSBM », via S. Giosafat 8 (Aventino), Roma, ITALIA.

На цю адресу треба також присилати всі матеріяли призначені до оцінки чи друку. Технічні й фінансові обставини не дозволяють Редакції пересилати коректу поза межі Італії. Тому побажаним є надсилати рукописи до друку вповні викінчені, писані машинописом і лише на одній сторінці.

Редагує Колегія

Секція I: о. Ісидор І. Патрило, ЧСВВ
Секція II: о. Михайло М. Ваврик, ЧСВВ
Секція III: о. Атанасій Г. Великий, ЧСВВ
Відвічальний Директор цілого Видавництва:
о. Ісидор І. Патрило, ЧСВВ

ЗАПИСКИ ЧИНА СВ. ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО

ANALECTA ORDINIS S. BASILII MAGNI

Sectio II Секція

Series II - "ANALECTA OSBM" - "ЗАПИСКИ ЧСВВ" - Серія II

Sectio II:

ARTICULI
DOCUMENTA COLLECTANEA
MISCELLANEA
BIBLIOGRAPHIA

Vol. VII - Fasc. 1-4

ROMAE

Sectio II. - " ANALECTA OSBM " - Vol. VII (XIII) - Fasc. 1-4
Секція II. - « ЗАПИСКИ ЧСВВ » - Том VII (XIII) - Вип. 1-4

ANALECTA

ORDINIS S. BASILII MAGNI

ROMAE 1971

PP. BASILIANI - ROMA - VIA S. GIOSAFAT 8 (Piazza S. Prisca)

Esse-Gi-Esse - 00181 Roma - Tel. 727.819

PRAEFATIO

Domino Deo opitulante, post trium annorum intervallum ecce novum compactum volumen secundae sectionis « Analectorum OSBM », *sex praecedentibus post ultimum bellum editis, accedit.*

Decursu huius ultimi decennii (1960-1970) tria specialia volumina « Analectorum OSBM » *publici iuris facta sunt, et quidem: anno 1963, inter sessiones Concilii Oecumenici Vaticani II, apparuerunt* « *Miscellanea in honorem Cardinalis Isidori* », *insignis Concilii Oecumenici Florentini antesignani, decurrente quinto ab eius morte centenario (1463-1963), maximopere quaestionibus historico-œcumenicis dicata; anno autem 1967 duo alia volumina edita sunt, quorum primum reliquias voluminum IV-V-VI primae seriei, quae ante bellum, an. 1939 explosum, iam sub prelo fuerunt et ex parte servatae sunt, — recuperare sategit; alterum vero volumen, ultimum in serie, invicto hieromartyri Josaphat, centesimo ab eius adscriptione catalogo Sanctorum Ecclesiae Catholicae (1867-1967) anno, consecratum est.*

At, propter notabilem molem articulorum et documentorum, quae unumquodque volumen, ultra quam satis fuit, dilatavit, non remansit spatium conveniens currenti « Bibliographiae », *quae in* « *Analectis OSBM* », *sat conspicuum locum occupare solet.*

Decuit, proinde, in praesenti volumine eam ex novo et attente curare, non obstante spectabili congerie heterogenorum articulorum, qui tempore praeterito a benevolis collaboratoribus et rerum orientalium studiosis ad collegium redactionis missi sunt, sed indoli praecedentium trium voluminum haud congruebant et nunc solummodo publici iuris fieri possunt.

Hoc modo solita iam compago « *Analectorum OSBM* », *quae Articulis, Documentis collectaneis, Miscellaneis rebus nec non Bibliographia constat, etiam in praesenti volumine restaurata invenitur ita, ut nullus detur iam locus intempestivis querelis et obiectionibus, acsi moderni* « *Analectorum OSBM* » *collectores et redactores illorum argumenta ad solam historiam Ecclesiae catholicae Ucraino-Bielarussae*

et Ordinis Basiliani restringere conarentur (*cfr.* Ukrainskyj Istoryk, *VI* [*1969*], *1-3, 167*).

Articuli *praesentis voluminis sat dissitas tractant periodos: praeter brevem synthesim valorum christianorum famosae Laurae Kievo-Pečarensis, saec. XI-XII, Lectorem statim transponunt ad saec. XVII, et tractant de Jacobo Susza, famoso episcopo Chelmensi et scriptore ecclesiastico* (*1610-1687*). *Ex saec. XVIII breviter exponitur quaestio studiorum philosophico-theologicorum Ordinis Basiliani, et dein fit gressus ad saec. XIX eiusque cantica spiritualia in Transcarpatia, cuius regionis demum religiosa reformatio, saec. XX peracta, diffuse tractatur et enucleatur documentis, quae copiosa adducuntur in* Documentis collectaneis, *ubi etiam quaedam documenta saec. XVII et XVIII adducuntur ad illustrandam vitam et activitatem populi eiusque pastorum.*

In Miscellaneis *praesentis voluminis tractantur eventus saec. XIX et XX, tum ecclesiastici tum civiles, qui historiam populi ucraini spectant et illustrant eamque magis vividam reddunt, in eius personis et operibus.*

Tandem Bibliographia *triplici dispescitur parte: 1*) *Conspectu bibliographico historiae Ordinis Basiliani an. 1950-1970; 2*) *Recensionibus principaliorum operum ad historiam ecclesiasticam* (*1955-1970*) *nec non 3*) *Adnotationibus bibliographicis eiusdem materiae* (*1960-1970*), *ut aliquomodo Lectorem nostrum de hac materia certiorem reddamus, pro nostro posse et eius utilitate.*

Sub finem voluminis brevia argumenta articulorum lingua ucraina exaratorum, commodo Lectoris, posuimus lingua latina, ut eius attentionem potius excitemus, quam eius scientiam augeamus.

Redactio « Analectorum » OSBM »

INDEX VOLUMINIS VII (XIII)

Praefatio v
Index voluminis VII

I. — ARTICULI:

Б. Корчмарик, *Києво-печерський манастир та християнізація Європейського Сходу* 1
Ір. Назарко, ЧСВВ, *Яків Суша — єпископ Холмський (1680-1687)* 22
M. Wawryk, OSBM, *De studiis philosophico-theologicis in Provincia Rutheno-Ucraina Ordinis Basiliani s. XVIII eorumque manualibus* 85
С. Пап, *Духовна пісня на Закарпатті* 114
A.B. Pekar, OSBM, *Basilian reform in Transcarpathia* 143

II. — COLLECTANEA:

A.B. Pekar, OSBM, *Basilian reform in Transcarpathia: The Documents* 179
I. Nazarko, OSBM, *Elogium Jacobi Susza* 227
P. Dem. Zankiewicz, *Elogium Jacobi Susza* 228
P.J. Pietkiewicz, *Elogium Jacobi Susza II-um* 246
P.J. Oleszewskyj, *Elogium Jacobi Susza III-ium* 247
A.G. Welykyj, OSBM, *Programma suppressionis ritus Rutheni* 249
« *Projectum intuitu Ruthenorum a. 1717 editum* » 250

III. — MISCELLANEA:

О. Горбач, «*Москаль-чарівник*» *І. Котляревського і Почаївський «Богогласник»* 258
A. Petrani, *Z dziejów niszczenia Unii w swietle zródel rosyjskich* 266
А. Пекар, ЧСВВ, *Василіяни — носії унійних ідей на Закарпатті* 272

I. ARTICULI

Богдан Ф. Корчмарик

КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКИЙ МОНАСТИР ТА ХРИСТИЯНІЗАЦІЯ ЕВРОПЕЙСЬКОГО СХОДУ

Завдання, перед яким стоїть українська сучасна наука, незвичайно складне й дуже важке. Бо, коли історики інших національностей можуть, без більших труднощів, зосереджувати свою увагу над дослідженням історичного минулого того чи іншого народу, то перед українською історіографією, крім об'єктивного висвітлювання важливіших життєвих процесів нашого минулого, стоїть ще й друге важливе завдання, а саме: насвітлювати правдиво вже висвітлені історичні процеси українського народу, що їх тенденційно висвітлили, для своїх власних політичних інтересів, наші « добрі » сусіди. Тому то наша сучасна історична наука може притягати і заставляти до інтенсивної дослідної праці над історичним минулим нашого народу тільки одиниці, головно тих, які твердо переконані в тому, що наша історична правда сперта на твердих і незаперечних основах. Тим більше, що при подоланні цього незвичайно складного і важкого завдання, крім зосередження усіх наших зусиль над розгортанням праці в двонапрямному аспекті, доводиться витрачати чимало зусиль й енергії на розшукування відповідних джерел, потрібних для об'єктивного висвітлення того чи іншого моменту з історичного життя нашого народу, який або ще зовсім не досліджений, або, якщо вже частинно й розглянений, то здебільшого представлений неправдиво ворожими до українства істориками сусідніх народів, які намагаються анектувати для себе нашу довговікову історичну спадщину. При чому, треба завважити, що ті невідрадні обставини, в яких опинилася наша сучасна історична наука, майже в однаковій мірі відносяться як до істориків поза « залізною занавісою », так і до тих, які перебувають у так зв. « вільному світі ». Бо, коли перші, маючи доступ до всякого роду архівних дже-

рел, не сміють їх належно інтерпретувати, то в той час останні, маючи можливість їх об'єктивно висвітлювати, не мають до них безпосереднього доступу. Безперечно — така невідрадна ситуація, зумовлена політичними обставинами, не тільки комплікує всяку дослідну працю на полі нашої історії, але й сповільняє дальший розвиток історичної науки. Одиноким потішаючим явищем, яке до деякої міри уможливлює дальший розвиток нашої історіографії — це постійно зростаюче зацікавлення вільного світу европейським Сходом. Коли донедавна вільний світ, будучи під впливом тенденційної московської історіографії, дивився на Росію як на своєрідний етнокультурний і політичний « моноліт », то сьогодні, зокрема із збільшенням зацікавлення східноевропейською проблематикою, у світі починають трактувати Росію як найбільш крайню тоталітарну імперію, сформовану з окремих менших чи більших народів з власним історичним минулим, які, в силу несприятливих політичних обставин, опинилися під московським пануванням.

Звичайно, помилково було б думати, що це постійно зростаюче зацікавлення вільного світу східноевропейською проблематикою було якоюсь несподіванкою для сьогоднішніх московських самодержців. Навпаки, усвідомляючи собі добре це посилене зацікавлення вільного світу проблемами Східної Европи, в основу якого лягла справа поневолених народів, вони не тільки почали інтенсивно перевірювати свої старі історично-традиційні, тенденційно спрепаровані політичні позиції, але й стали робити всі можливі заходи, щоб їх « відповідно » розбудувати. Для цього вони змобілізували численні кадри всякого роду « фахівців » і заставили їх не тільки відновлювати традиційну єдинонеділимську лінію тенденційної московської історіографії, але й доводити зацікавленому світові її нібито історично незаперечну « наукову » основу. У зв'язку з цим посилюється дослідня праця в різних галузях гуманітарних наук, головно таких як етнографія, філологія, історія та археологія, на основі яких можна було б, без усяких більших труднощів, доказати « кровну » спорідненість трьох братніх народів — російського, українського та білоруського, що їх в'яже, нібито, одне, спільне історичне минуле... Не диспонуючи тими джерельними матеріялами, що ними послуговуються сучасні радянські дослідники, як також не маючи можливости безпосередньо ознайомитися із знахідками й вислідами археологічних розкопів, перепроваджуваних в Україні і в інших країнах европейського Сходу протягом останніх десятиріч, нам тяжко робити якісь дефінітивні з них висновки. Все ж таки, вже

навіть на основі тієї обмеженої і тенденційно спрепарованої літератури, що її висилають за кордон здебільша для пропаганди, не трудно переконатися в тому, що всі намагання радянських дослідників, зокрема в напрямку наукового обгрунтування « кровної » спорідненості т.зв. « братніх » народів, не мають ніякої реальної основи. Навпаки, замість знайти дані й матеріяли, які б підтверджували спільне походження російського і українського народів від одного спільного кореня, тобто із так званої « древньоруської » народности, яка утворила Київську Державу, їм все частіше доводиться переконуватися в тому, що ця « древньоруська держава », відома в історії під назвою Київської Руси, « утворилася внаслідок тривалого і незалежного від зовнішніх впливів внутрішнього розвитку східнослов'янських племен » [1], які, займаючись переважно хліборобством, заселяли територію сучасної України від часів неоліту [2]. Таким чином всяке підкреслювання про « кровну » спорідненість т.зв. « братніх » народів, не є нічим іншим як тільки тенденційно спрепарованою політичною гіпотезою, яка не видержує найменшої наукової критики. Тим більше, що на основі найновіших археологічних дослідів доведено, що ті племена, які заселяли північно-східні землі европейського Сходу, мали свою власну специфічну місцеву культуру [3] і що « северно-восточные города, возникшие в среде иных языцей », які наперелом XIII та XIV ст. стали основним ядром для утворення Московської деспотичної держави, « первоначально... были... нерусские », а так звана « русская » (тобто київська — Б.Ф.К.) « культура стала преобладать тамъ лишь с XI в. » [4]. Те саме можна сказати також і про географічний термін Русь, анектований безпідставно московською історіографією, для задуманого утотожнювання історичного минулого Київської Руси-України з Московським князівством та Московським царством, яке за часів Петра І-ого перетворилося на Всеросійську Імперію. Про те, що термін Русь, який виник в проміжному часі між епохою київського великого князя Кия і літописними племенами, стосувався виключно території сучасної України, маємо чимало джерельних

---

[1] Брайчевський М.Ю., *Коли і як виник Київ?* АН УРСР. Київ 1963, ст. 132.

[2] Шовкопляс І.Г., *Археологічні дослідження на Україні (1917-1957)*. АН УРСР. Київ 1957, ст. 91.

[3] Рудинський М.Я., *Кам'яна могила*. АН УРСР. Київ 1961, ст. 138.

[4] *Проблемы общественно-политической истории России и славянских стран*. Зборник статей; АН СССР. Москва 1963, ст. 49-50.

і незаперечних даних, наявних в різних літописах. Так, напр., в Першому Новгородському літописі читаємо: « Иде археепископ Нифонт в Русь (тобто до Києва), позван Изяславом и Климом митрополитом. Ставил бо его бяшеть Изяслав со епископи Руския области не слав к Цареграду ». Знову ж в Іпатіївському літописі під роком 1141 написано: « Біжашу Святославу из Новгорода идяшу в Русь ко брату »[5], а брат його тоді був у Києві. Далі, в тому самому літописі під 1154 роком читаємо: « В томъ же лѣтѣ поиде Дюрги с Ростовци и съ Суждальци и съ всими дѣтьми в Русь », або: « в тое ж зимы пошелъ бѣ Дюрги в Русь, слишавъ смерть Изяславлю »[6]. Натомість, в Лаврентіївському літописному зводі під 1223 роком не тільки виразно схарактеризовано територіяльне означення терміну Русь, який відносився виключно до земель сучасної України, але й виявлено повну байдужість ростово-суздальської провідної верстви до забезпечення життєвих інтересів дійсної Руси такими багатомовними словами: « слишавше Русстии князы, Мстиславъ Кыевскый, и Мстыславъ Торопичскый, и Черниговскый, и прочии князи, здумаша ити на ня (монголо-татар), мняще, яко ти пойдутъ к ним. И послашася в Володимеръ (над Клязмою) к великому князю Юргю, сыну Всеволожю, прося помочи у него; он же посла к ним благочтиваго князя Василька... с Ростовци. И не оутяну Василько прити к ним в Русь. А князи Рустии идоша и бишася с ними », тобто з монголотатарською навалою на річці Калці, « и побѣжени быша отъ нихъ, и мало ихъ избы отъ смерти... Глаголютъ бо тако яко Кыянъ одинѣхъ изгыбло на полку томъ десят тысячь, и бысть плачь и туга в Руси », а не на ростово-суздальських землях. « Се же слышавъ Василько, приключьшеєся в Руси, возвратися отъ Чернигова... и вниде в свой Ростовъ »[7]. Та, безперечно, найбільш князичним прикладом незаконного присвоєння московською історіографією терміну Русь, який відносився виключно до земель сучасної України, а тим самим і переформування його в світову літературу, може послужити наказ Петра 1-ого, виданий в 1713 році через Меншікова В. Долгорукому в Копенгагені, такого змісту: « Во всѣхъ курантах (періодичних журналах) печатаютъ государство наше Москов-

---

[5] Чубатий М., *Княжа Русь-Україна та виникнення трьох слов'янських націй*. Записки НТШ т. CLXXVIII. Ню Йорк 1964, ст. 65-6.

[6] *Полное Собрание Русских Летописей. Ипатьевская Летопись*. Москва 1962, т. II, ст. 468 та 476.

[7] П.С.Р.Л., т. I, ст. 446-7.

скимъ, а не Россійскимъ, и того ради извольте у себя сіе престеречъ, чтобъ печатали Россійскимъ, о чемъ и къ прочимъ ко всѣмъ дворамъ писано »[8]...

В світлі приведених прикладів, узятих із літописних джерел та архівних документів, немає потреби підкреслювати, як блідо виглядає тенденційне твердження видатного совєтського історика Тихомірова, що, мовляв, « название Россия для обозначения всей страны », тобто Московського царства, « включившей территорию почти всей Восточной Европы, утверждается к концу XVI в. »[9]. Так представляються історичні факти, а « contra factum non est argumentum ». Саме тому, що представники московської науки, всупереч історичним фактам і джерельним даним, не тільки продовжують висловлювати тенденційні твердження про спільне походження російського й українського народів « від єдиного кореня — древньоруської народності, яка створила древньоруську державу — Київську Русь »[10], але й далі трактують історично-традиційну спадщину українського народу як свою власну, обмосковлюючи навіть і деяких святих Української Церкви, тому то перед нашою історичною наукою постає невідкличне завдання — розкрити цю тенденційну лінію московської історіографії і представити історичне минуле нашого народу в якнайбільш об'єктивному і правдивому світлі. Усвідомляючи собі вагу і значення цього завдання, перед яким стоїть наша сучасна історіографія, хочемо в цій статті висвітлити ту незвичайно велику і важливу ролю, яку відіграв Києво-Печерський монастир при християнізації европейського Сходу до часу монголо-татарської навали.

Початки поширення християнства на Сході Европи, а в першу чергу на Землях Київської Руси-України, треба без усякого сумніву пов'язувати, якщо не безпосередньо з легендарними часами дій Христових Апостолів, то вже, безперечно, з першими віками нової ери. Тим більше, що наші безпосередні предки, відомі в світовій літературі під назвою антів, вже в перших сторіччях нової ери не тільки провадили широкорозгорнену торгівлю з римлянами,

---

[8] Соловьевъ С., *Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ*. Москва 1862-1879, т. XVII, ст. 404.

[9] Тихомиров М.Н., *Россия в XVI столетии*. АН СССР. Москва 1962, ст. 27.

[10] Смитриченко В.С., *Нарис з історії суспільно-політичної та філософської думки народів СРСР доби феодалізму*. К.О.Л.Д.У. Київ 1961, ст. 8.

але й навіть відбували « походы к рубежам (Римської — Б.Ф.К.) империи »[11]. Поширенню християнської віри на землях сучасної України сприяли головно торговельні взаємини наших предків з грецькими колоніями, позасновуваними досить густо на північних берегах Чорного моря. В ці колонії часто депортовано на заслання християн, між якими під кінець І-ого сторіччя знаходився також і Римський Папа — св. Климентій І-ий, якого мощами був висвячений у 1147 році, без порозуміння з Царгородом, Київський митрополит Клим Смолятич[12]. Треба припускати, що поширювалася також християнська віра на території сучасної України під час перебування готів в Причорноморських степах. Тим більше, що вони, прийнявши християнство, не тільки були в тісному контакті з нашими предками[13], але й « навіть перебували у якійсь залежності від антського царя Божа »[14]. Ще більше поширюється християнство серед населення так званого союзу антських племен, який був « безпосереднім попередником майбутньої Русі »[15], головно в епоху панування Київського великого князя Кия, яка, як доводить академік Рибаков, припадає на « VI столетие » і « характеризируется целым рядом существенных перемен во внутренней и внешней истории восточного славянства », тобто українського народу, а саме: « складываются мощные племенные союзы, объединяющие ряд мелких племен; в Среднем Приднепровье складывается своеобразная культура (известная по археологическим данным), охватывающая Киевщину и лесостеп на восток от Днепра. Центр етой культуры — в бассене реки Роси; начинаются массовые походи на Византию и колонизация южных областей; в Сирии записана легенда о богатырском народе « Рос », живущем рядом с амазонками; византийские и готские авторы на протяжении всего VI столетия много говорят о славянах вообще и о восточных славянах (антах) в частности; славянская знать нередко поступает на службу Византии; славяне организуют серьезный отпор аварам », які під кінець VI ст. опану-

---

[11] Рыбаков Б.А., *Древняя Русь: Сказания-Былины-Летописи*. АН СССР. Москва 1963, ст. 15.

[12] Назарко І., *Святий Володимир Великий*. Зап. ЧСВВ. Рим 1954, ст. 17-18.

[13] Щербаківський В., *Формація Української Нації*. Ню Йорк 1958, ст. 110-111.

[14] Брайчевський М.Ю., *цит.тв.*, ст. 50.

[15] Там же, ст. 132-133.

вали цілу середньо-дунайську рівнину і звідтам робили часті напади також і на наші землі. « Все его потверждает переломовый характер VI столетия для (восточных — Б.Ф.К.) славян и делает особенно вероятным возникновение эпических сказаний воспевавших словянских князей-героев вроде Межамира, Лавриты или Кия ». Зокрема літописне оповідання про знаменний похід Київського великого князя Кия « в Царьград » і про заснування ним « города на Дунае... очень хорошо укладывается в историческую действительность VI в. » [16]. Особливо посилюється поширення християнської віри на наших землях на переломі VIII та IX ст., коли київські князі, підбиваючи поступово довколишні племена, скріплюють свої політичні позиції й вибираються в далекі сухопутні та морські походи навіть на малоазійські береги Чорного моря. Так, напр., з *Житія* Юрія Амастридського довідуємося про « напад Руси на Амастру », а з *Житія* Стефана Сурозького « про напад руського (київського — Б.Ф.К.) князя Бравлина на Сурож » [17] в Криму, який, як доводять дослідники, вже під кінець VIII ст. « був християнізований » [18]. Далі, в тому самому *Житії* Юрія Амастридського говориться про « якогось руського князя, що охрестився », а знова арабський письменник Ібн Хордатбег згадує про « руських купців, що звали себе християнами » [19]. Ще більше сприяло поширенню християнства на землях наших предків затіснення взаємин між Київською Русю-Україною та Візантійською імперією в першій половині IX ст., про які « довідуємося із Бертинських анналів » [20]. Без усякого перебільшення можна говорити про частинну християнізацію наших предків за часів панування київського великого князя Аскольда, який мусів бути християнином, коли на його могилі побудовано пізніше церкву св. Миколи [21]. До якої міри було поширене християнство серед населення Київської Руси-України в першій половині X ст., найкраще характеризує договір київського великого князя Ігора з Візантією, складений 944 року, з якого виразно

---

[16] Рыбаков Б.А., *цит.тв.*, ст. 35-36.

[17] Грушевський М., *Історія України-Руси*. Ню Йорк 1954, т. I, ст. 393.

[18] Нагаєвський І., *Стародавня Україна в світлі історичних пам'ятників*. Бібл. Логосу, т. XXV, ст. 197.

[19] Назарко І., *цит.тв.*, ст. 20.

[20] Шекера І.М., *Міжнародні зв'язки Київської Русі*. АН УРСР. Київ 1963, ст. 28.

[21] Огієнко І., *Українська Церква*. Прага 1942, т. I, ст. 29.

видно, що більшість членів Ігоревого посольства складалася вже з християн, які клялися « церквью святого Ильѣ », що будуть « хранити все, єже єсть (в договорі — Б.Ф.К.) написано » [22]. З початком другої половини X ст. княгиня Ольга, прийнявши християнство, не переставала робити заходи, як твердять деякі дослідники, щоб християнську « віру піднести до ступеня державної релігії » [23]. Одначе, не зважаючи на те, що християнська віра була так широко розповсюджена серед населення Київської Руси-України, як це видно із наведених прикладів, вона стала державною релігією щойно за часів панування київського великого князя Володимира. Будучи далекозорим політиком, Володимир Великий не тільки завершив остаточно довготривалий процес побудови великопростірної Київської імперії, яка охоплювала значну більшість земель европейського Сходу, але й запровадив християнську віру і таким чином зв'язав свою могутню державу з усім тодішнім цивілізованим світом. Над справою династичного споріднення київського великого князя Володимира з візантійськими цісарями, як також і над самим актом офіційного хрещення Киян, який мав місце « на рецѣ Почайнѣ » [24], найбільш правдоподібно, в 990 році, не будемо зупинятися, бо ці питання досить широко розроблені в українській і чужій історичній літературі. Згадаємо тільки те, що після вінчання Володимира з візантійською царівною Анною та після масового хрещення Киян, переводилася поступова офіційна християнізація населення також і по інших значніших осередках Київської імперії, про що виразно згадується в літописах: « нача ставити по градомъ церкви, и (посилати туди — Б.Ф.К.) попове, и люди на крещенье приводити по всѣмъ градомъ и селомъ » [25]. Звичайно, в першу чергу, починається будування численних християнських репрезентативних храмів у самому Києві, який, будучи центральною столицею великої Київської імперії, повинен був стати прикладом для інших значніших осередків, політично залежних від київського великокняжого престола. Водночас із будуванням церков, у Києві засновуються перші християнські школи [26], які підготовля-

[22] П.С.Р.Л., т. I, ст. 52.

[23] Назарко І., *цит.тв.*, ст. 34.

[24] *Устюжский Летописный Свод.* Ред. К.Н. Сербиной. АН СССР. М-Л. 1950, ст. 34.

[25] П.С.Р.Л., т. I, ст. 118.

[26] Біднов В., *Школа й освіта на Україні.* У збірнику « Українська культура ». Регенсбург 1947, ст. 20.

ють різних церковно-служителів, а головно священиків-місіонерів, та розгортається праця над перекладами богословської літератури, потрібної для богослужебних відправ серед навернених до християнської віри людей. До якої міри розбудувався Київ і який величавий вигляд він мав уже за часів Володимира, можна уявити собі хоч би з того, що Тітмар Мерзебурський, який побував у Києві з початком XI ст., нарахував там аж 400 церков та 8 торгових майданів [27], на яких збиралося людности, головно купців з усіх кінців тодішнього світу, « незліченна сила » [28]. Ще більш імпозантного вигляду прибирає Київ за часів Ярослава, який продовжував його розбудовувати і прикрашувати золотоверхими та величавими церквами, серед яких красувалася своєю архітектурною досконалістю та високомистецькою мальовничістю св. Софія. Цікаво звернути увагу на те, що київська св. Софія, яка стала зразком для храмів св. Софії в Новгороді і Полоцьку, не лише за своєю назвою, але « навіть за пляном й загальною архітектурною композицією » [29], являє собою самостійний утвір київської архітектури, мало подібної до інших храмів тодішнього християнського світу. Водночас із цим посилюється також і культурно-релігійна праця у Києві за часів Ярослава, який не переставав докладати усіх своїх зусиль, щоб закріпити християнську віру в межах Київської держави. Він покликає до життя першу « перекладацьку комісію », яка перекладає з грецької мови на слов'янську багато творів не тільки богословської, але також і світської літератури [30] та закладає при митрополичій катедрі св. Софії першу на Сході Европи велику бібліотеку [31]. В наслідок заходів Ярослава Мудрого, Київ стає не тільки головним рушієм культурно-релігійного руху серед населення Київської Руси, але й головною опорою християнства для цілого европейського Сходу. До якого незвичайно високого культурного рівня піднісся тогочасний Київ, а тим самим і ціла Київська Русь-Україна за часів Ярослава, характеризують найкраще слова французького історика Лєвиска, який під роком 1049-им між іншим писав: « цей

---

[27] Марченко М.І., *Історія української культури.* Київ 1961, ст. 49.

[28] Полонська-Василенко Н., *Київ часів Володимира та Ярослава.* Прага 1944, ст. 34.

[29] Повстенко О., *Катедра св. Софії у Києві.* АУВАН. Ню Йорк 1954, ст. 187-8.

[30] Чижевський Д., *Історія української літератури.* Ню Йорк 1956, ст. 42.

[31] Голубинскій Є., *Исторія Русской Церкви.* Москва 1904, т. I, ст. 736.

край більш об'єднаний, щасливіший, могутніший і культурніший ніж сама Франція »[32]. Як далеко посунувся вперед процес християнізації населення Київської Руси-України за часів панування великого князя Ярослава, згадують наші літописи такими словами: « При семъ Ярославѣ нача вѣра християнская множитися, и чорноризцы начаша быти, и монастыри »[33]. Звичайно з цього загального і дуже обмеженого окреслення тяжко зробити якісь більш конкретні висновки. Тим більше, коли взяти до уваги, що в такому визначному центрі як Новгород, ще в 70-их рр. XI ст. по стороні єпископа і християнства, як це виразно відмічено в літописі, став тільки князь з своєю дружиною, « а людьє вси идоша за вольхва »[34], то що ж тоді можна сказати про інші осередки, більш віддалені від головного торговельного шляху, який провадив « із Варяг у Греки », в яких субстратну масу творило населення не слов'янське? Тому то твердження літописця про те, що за часів Ярослава « нача віра християнська множитися і чорноризци начаша бити », відноситься виключно до Києва та до тих значніших осередків, які знаходилися на території сучасної України, де християнська віра проникала і була відома впродовж довгих сторіч, а не до північних та до північно-східніх земель европейського Сходу, які входили в склад Київської імперії і були тільки своєрідними її колоніями. По тих більш віддалених від Києва осередках, тобто на північних та північно-східніх землях европейського Сходу, серед різних угро-фінських племен, поступова християнізація починається щойно з появою перших монастирів, засновуваних київськими ченцями, головно глибокоідейними подвижниками Києво-Печерської Лаври, яка, почавши з другої половини XI ст., стає не тільки головною колискою київської християнської культури, але й головним рушієм християнізаційного руху по всіх землях европейського Сходу.

Тому, що чернецтво в очах тодішнього християнського світу вважалося єдиною найбільш правдивою формою християнського життя, то й ідея монашого життя, після офіційного прийняття християнства, дуже скоро поширюється також і в межах Київської Руси-України і здобуває собі велику популярність серед вірних.

---

[32] Sichynsky V., *Ukraine in Foreign Comments and Descriptions from the VIth to XXth Century*. New York 1953, p. 37.

[33] *Устюжский Лет. Свод.*, ст. 42.

[34] П.С.Р.Л., т. II, ст. 170-171.

Зокрема захоплюються ідеєю розповсюдження монашого життя князі, бояри та багаті люди. В результаті не лише в самому Києві, але також і по всіх інших значніших осередках таких як Новгород, Переяслав, Чернігів, Володимир Волинський, Галич та Турів, виникає цілий ряд ктиторських монастирів, засновуваних князями й боярами. Одначе ці монастирі, будовані на кошти значних і багатих людей, не мали особливого значення і не були так високо оцінювані в очах ширшого загалу як ті, які засновувалися самими ченцями, їхніми власними трудами та за народні пожертви. Саме до таких монастирів, який дуже скоро перетворився на всенародню святиню, належав заснований, ще за часів Ярослава, преподобним ченцем Антонієм, монастир Києво-Печерський, як про це довідуємося безпосередньо від першого нашого літописця, преподобного Нестора, який розповідає про це так: Боголюбивий князь Ярослав дуже любив Берестів двір і побудовану там церкву св. Апостолів і удержував при ній багато священиків. Був між ними священик на ім'я Іларіон. Чоловік добрий, книжний і постник. Він ходив з Берестова до Дніпра, на гору, де сьогодні стоїть Печерський монастир і там молився. Тут був великий ліс. Іларіон видовбав собі у цій горі печеру, з початку на два сажні і, приходячи з Берестового двору, проспівував тут часи і потайки молився Богу. Потім Бог положив у серце князя Ярослава думку поставити Іларіона митрополитом у св. Софії, а та печера так і залишилася.

В тому самому часі проживав у Києві один чоловік, мирянин, з города Любича. І вложив йому Бог у серце бажання подорожувати. Він вибрався на Святу гору Атон, оглянув тамошні монастирі і, обійшовши їх усіх, полюбив чернецтво. Пішов до одного з тих монастирів і умолив ігумена, щоб той постриг його в ченці. Ігумен погодився. Постриг його і дав йому ім'я Антоній. Прийнявши його, научив, як жити в чернецтві, а потім сказав: « повертайся на Русь і нехай буде з тобою благословення від Святої гори! Через тебе розмножаться ченці на Русі ». Поблагословивши його, додав: « іди з миром ».

Антоній повернувся до Києва і почав ходити по всіх монастирях, але йому ніякий з них не подобався. Тоді почав він ходити до дебрах і по горах, шукаючи місця, на якому Бог указав би йому жити. Так прийшов він аж на ту гору, де Іларіон видовбав печеру і йому подобалося це місце. Він поселився тут і почав молитися Богу зі сльозами, кажучи: « Господи! утверди мене на цьому місці і нехай буде на ньому благословення Святої гори і мого ігумена, який

мене постриг ». І так він почав тут жити та молитися Богу. Їв сухий хліб, і то тільки раз на день і пив воду в міру; розкопував дальше свою печеру і так жив постійно в трудах, в турботах і молитвах, не даючи собі спокою, ні вдень, ні вночі. Як довідалися про нього люди, почали його відвідувати і приносити все, що потрібно. Скоро рознеслася про нього слава, як про великого чоловіка і почали приходити до нього люди з усіх сторін просити благословення та молитов. Коли помер великий князь Ярослав (1054) і його син Із'яслав засів на київському великокняжому престолі, Антоній був уже прославлений по всіх землях Київської Руси. Як довідався про його богоугодне життя Із'яслав, то так само пішов до нього з дружиною просити благословення і молитов. Всім був відомий Антоній і всі його почитали. Коли Печерських ченців збільшилося до 12, преподобний Антоній назначив їм ігумена Варлаама, а сам перенісся на іншу гору, в якій видовбав собі власну печеру, над якою було збудовано пізніше новий монастир. Решта ченців, на чолі з ігуменом Варлаамом, продовжувала жити в печері. Але, коли їх там зібралося вже дуже багато, вони рішили побудувати назовні монастир. З початку вони поставили назовні церкву Успення Пресвятої Богородиці, а потім звернулися до Антонія з проханням дозволити їм заснувати монастир.

Антоній тим дуже зрадів і сказав: « Благословен Бог за все! Нехай буде з вами молитва Святої Богородиці і отців Святої гори ». Сказавши це, звернувся до київського князя Із'яслава, щоб він подарував ченцям ту гору, в якій Іларіон видовбав першу печеру. Із'яслав дуже радо на те погодився і таким чином та гора стала власністю Печерських ченців. Ігумен Варлаам з ченцями побудували на цій горі велику церкву і заснували монастир, який поділили на багато келій та обвели високим муром. А закінчивши будову церкви, прикрасили її дорогоцінними іконами. Так заснувався Печерський монастир. Назвався він печерським тому, що його перші подвижники початково жили в печері. Коли будову Печерського монастиря було закінчено, тоді князь Із'яслав заснував монастир св. Димитрія і перевів туди Варлаама на ігуменство, щоб таким чином надати йому більшого значення та збільшити його приходи. Але, як завважує Преподобний Нестор: багато монастирів засновано царями, боярами і багатством, одначе не такі вони славні як ті, що засновані сльозами, тяжким трудом, постом і молитвою...

Коли Варлаам перейшов до монастиря св. Димитрія, тоді ченці Печерського монастиря знову звернулися до Преподобного Антонія,

щоб поставив їм другого ігумена. А Антоній їх спитав: кого ви хотіли б мати за ігумена? Ченці відповіли — « кого хоче Бог і ти ». Тоді Антоній сказав: « хто між вами послушніший, лагідніший і смиренніший від Теодосія? Нехай він буде для вас ігуменом ». Перейнявши монастир, Теодосій придбав Студитський Устав і впровадив його в життя в Києво-Печерській Лаврі, звідки він розповсюднився також і по всіх інших монастирях цілого европейського Сходу. Так проживав Теодосій в цьому монастирі, займаючись добродійною діяльністю, зберігаючи строге чернече правило і принимав кожного, хто тільки до нього приходив. Тоді прийшов до нього і я, худий, недостойний раб і він прийняв мене. І я це написав і поставив дату, коли саме заснувався Печерський монастир і чому він так називається [35]...

Як скоро розвивався Києво-Печерський монастир, можна бачити хоч би з того, що вже в 70-их рр. XI ст. тут зосередилося около 100 монахів [36], які, крім плекання строгого аскетичного життя, займаються переписуванням різних творів старо-болгарської літератури та перекладанням творів грецьких письменників і таким чином кладуть основи для власного оригінального письменства, яке носить назву — літератури Київської Руси. Під впливом творів грецької та болгарської літератури появляються на київському грунті перші літописи, повісті, сказання про окремих святих, проповіді та різні збірники, які разом з християнською вірою та київською високою культурою розповсюджуються, головно діями і словом глибоко-ідейних подвижників Києво-Печерської Лаври, по всіх землях европейського Сходу. Зокрема здобуває собі дуже скоро велику популярність серед населення Києво-Печерський монастир своєю харитативною діяльністю, яка охоплювала головно убогих та безпритульних дітей. Користаючи з цих привілеїв, убогі та безпритульні сироти знаходили тут захист і опіку, набували безкоштовно освіту, засвоювали різнородні фахи для практичних цілей в житті [37] і таким чином ставали корисними громадянами. Завдяки високопоставленому авторитетові преподобного Антонія та завдяки енергійним заходам преподобного Теодосія, культурно-ре-

---

[35] *Кіевопечерскій Патерикъ по древнимъ рукописамъ*. Перев. Марія Вікторова. Кіевъ 1870, ст. 1-6.

[36] Иконниковъ В., *Опытъ изслъдованія о культурномъ значеніи Византіи въ Русской исторіи*. Кіевъ 1869, ст. 93.

[37] Вернадский Г.В., *Звенья Русской Культуры*. Берлин 1938, ст. 34.

лігійна праця в цьому найстаршому строгоаскетичному центрі підноситься до таких розмірів, що вже в другій половині XI ст. Києво-Печерський монастир стає не тільки новою головною опорою для нововведеної християнської віри, але й головним рушієм християнізаційного руху на землях европейського Сходу. Так, як колись Христові Апостоли розходилися по всьому світі голосити Божу науку, так само і глибоко-ідейні подвижники Києво-Печерської Лаври, почавши з другої половини XI ст., не перестають розходитися по всіх землях европейського Сходу й ширити світло християнської віри серед різних племен та народів, за що, не раз, в боротьбі з темнотою та ідолопоклонством накладають головами. Так, напр., св. Леонтій, що вже в 1051 році вибрався в ростово-суздальські землі, проповідувати там віру Христову, згинув мученицькою смертю в 1073 році. Його мощі були знайдені нетлінними з рукописним сувоєм в руках, на якому були виписані імена тих священиків і дияконів, яких св. Леонтій висвятив [38]. Другий богоугодний подвижник Києво-Печерської Лаври — св. Кукша, що про нього згадується в Печерському Патерику, так само згинув мученичою смертю під час поширення християнської віри серед в'ятичів [39]. Деякі з цих богоугодних Печерських подвижників, як це довідуємося з Печерського Патерика, згинули мученичою смертю подібною до Христа. Так, напр., блаженний мученик Евстратій був розп'ятий на хресті і пробитий копієм. Знову ж смиренний Нікон був закутий в кайдани і так довго мучений поганами, доки не « стік кров'ю », не « зогнив від ран » і не « зсохся ». З уваги на таке подивугідне, страдницьке і добродійне життя цих богоугодних Печерських подвижників, як завважує Полікарп, не тільки « погани » і « жиди хрестилися », але й жорстокі « половці ставали ченцями » [40]. Крім основоположників Києво-Печерського монастиря — преподобних Антонія і Теодосія, знаємо цілий ряд богоугодних печерських подвижників, які, своєю глибокою посвятою Христовій Церкві та великою відданістю культурній праці для добра новонавернених, вже в другій половині XI ст. стали широко відомі і в межах Київської Руси-України і по всіх землях европейського Сходу. До остан-

---

[38] Власовський І., *Нарис Історії Української Православної Церкви*. Ню Йорк 1955, т. I, ст. 56.

[39] *Кіевопечерскій Патерикъ...*, ст. 39.

[40] *Кіевопечерскій Патерикъ...*, ст. 33-38.

ніх, в першу чергу, належить перший ігумен Києво-Печерського монастиря — преподобний Варлаам, який ходив на прощу до Єрусалиму та Царгороду. Повертаючи з прощі, він відвідував різні монастирі й упокоївся 1065 року в Успенському Святогорському монастирі під Володимиром Волинським. Другий ігумен Києво-Печерського монастиря, учень преподобного Теодосія — св. Стефан, заснував над річкою Кловом великий Влахернський монастир, який, своєю широко-розгорненою культурно-релігійною працею серед місцевого населення, став відомий по всіх землях Київської Руси. З багатьох інших заслуговують на відмічення преподобний Нестор-літописець, ієродиякон Києво-Печерського монастиря, що написав також і *Житія* благовірних князів Бориса і Гліба, Агапит Печерський, що лікував травами безкоштовно недужих, преподобні іконописці Печерського монастиря Григорій і Алипій [41], які вславилися своїм образотворчим мистецтвом по всіх землях європейського Сходу.

Для ширшого розповсюдження строгоаскетичного життя по різних значніших осередках, в 1074 р. преподобний Антоній, разом з печерським ченцем Ісаакієм, вибирається на Лівобережжя до Чернігова і на Болдених — горах засновують монастир Пресвятої Богородиці [42], а знову преподобний Нікон засновує « по правиламъ Печерской обители » новий монастир « въ Тмуторокани » [43]. Треба згадати, що преподобний Теодосій, будучи талановитим письменником, не тільки зорганізував перший літературний гурток на київському грунті, але також, крім цілого ряду проповідей, написав два аскетичні поучення, а саме: « *Про покаяння* » і « *Проти користливости* ». Знову ченці Полікарп та Симеон започаткували Печерський Патерик і опис життя св. Отців, а преподобний Григорій став « першим творцем релігійних гимнів » [44], які ввійшли в основу формування оригінального « київського напіву ».

Ставши головною колискою київської християнської культури та головним рушієм християнізації населення різних земель європейського Сходу, Києво-Печерський монастир, вже під кінець другої половини XI ст., до тієї міри підносить своє значення, що на-

---

[41] Власовський І., *цит.тв.*, т. I, ст. 55-6.

[42] П.С.Р.Л., т. II, ст. 185.

[43] Иконниковъ В., *цит.тв.*, ст. 94.

[44] Лужницький Гр., *Українська Церква між Сходом і Заходом*. Філядельфія 1954, ст. 72.

віть великі київські князі, які часто зміняються на київському великокняжому престолі, були примушені рахуватися з його багатоважучим голосом. Коли, напр., в 1073 р. розпочалася боротьба між старшими Ярославичами, в наслідок якої Святослав неправно опинився на київському престолі, то Печерський ігумен Теодосій не тільки не хотів прибути до нового князя на обід, але й відверто виступив, у своїх посланнях, проти нього. Розгніваний князь пробував навіть різними погрозами припинити ці напади Теодосія, але коли це його не злякало, тоді Святослав почав обдаровувати Печерський монастир із своїх власних прибутків, часто його відвідувати, показувати честь самому Теодосієві, і осягнув своє настільки, що Теодосій дозволив поминати його на Ектенії, все ж таки « після імени Із'яслава » [45]. Безперечно — ця рішуча постава Теодосія не тільки характеризує, як високо піднісся духовий авторитет цієї всенародної святині, але й вказує на те, що від моральної опінії високопочитаних печерських подвижників залежало у великій мірі забезпечення панування того чи іншого князя на київському великокняжому престолі. Тому то кожний князь, маючи намір засісти на київському престолі, будував церкви, засновував нові монастирі та щедро обдаровував, зокрема Києво-Печерську Лавру, щоб таким чином прихилити на свою сторону найбільш впливових представників київського духовенства. Прихиляючи їх, він заразом прихиляв і ввесь народ, який слідував за опінією всевладного тоді духовенства. Коли, після смерти Ярослава, почався процес поступової децентралізації земель Київської великопростірної імперії, і коли Київ почав втрачати своє політичне значення, то, не зважаючи на це, під оглядом культурно-релігійним він продовжує збагачуватися.

Ми вже згадували про те, що Із'яслав заснував у Києві великий Дмитрієвський монастир, до якого перевів Печерського ігумена Варлаама і вивінував його з своїх власних прибутків. Для піднесення його значення, після смерти Варлаама, ігуменом цього князівського монастиря був поставлений преподобний Ісая — « опять изъ Печерского монастыря » [46]. Ідучи за прикладом Із'яслава, так само і Святослав щедро обдарував нову печерську церкву та заснував у Києві новий монастир св. Симеона. Крім того, як довідуємося

---

[45] Грушевський М., *цит.тв.*, т. II, ст. 66-7.
[46] Иконниковъ В., *цит.тв.*, ст. 94.

з літописів, він немало підтримував літературну діяльність Печерського гуртка, зорганізованого преподобним Теодосієм. Пам'яткою його книголюбія залишився переписаний для Святослава в 1073 р. дяком Іваном збірник: « Съборъ отъ многъ отець тълкования о неразумныихъ словесьхъ », відомий в літературі під назвою Святославового Збірника з 1073 року, як також і другий Збірник, списаний якимось Іваном, вибраний « из мъногъ книгъ княжьих » [47], який має назву Святославового Збірника з 1076 року. Як свідчать літописи, за часів Святослава була започаткована будова соборної церкви Києво-Печерської Лаври на честь Успіння Пресвятої Богородиці. Про цю величаву і найбільш почитану Печерську церкву поміж всіми київськими святинями, в Київському Синопсисі написано: « Сія Небеси подобная Церковъ, яко неизреченнымъ Божіимъ смотреніемъ основася, тако и совершыся, и преизящнымъ благоволѣніемъ вньуду и внутрьуду украшена бысть. Вся бо отъ злата мусіею, сирѣчъ каменьями позлащенными, узорами и пестротинами различными предивно бяше высаждена и иконами прекрасно расписана. Помостъ Церковный весь такожде отъ различныхъ шаровъ (красокъ) каменіями и всякими узорами бысть насажденный; главницы же позлащены бяху, а крестъ на версѣ Церкве великія ваги отъ самаго злата содѣланный поставленъ бысть » [48]. Цікаво відмітити, що ця високо почитана святиня, яку докінчив будувати на власні кошти київський великий князь Всеволод, була прикрашена і розмальована при співучасті славного Печерського іконописця Алипія [49]. При чому респектовано цю величаву Печерську церкву не тільки тому, що вона була подібна до неба і ціла сіяла золотими прикрасами, але зокрема тому, що « главною святынею Печерского Храма была Влахернская икона Пресвятой Богородицы, принесенная изъ Константинополя мастерами, которые строили сію церковъ », яка « съ перваго времени » прославилася різними « чудотвореніями » [50]. На особливу увагу заслуговує великий і незвичайно талановитий князь Володимир Мономах, який вийнятковим порядком опинився на київському великокняжому престолі. Будучи зразко-

---

[47] Грушевський М., *цит.тв.*, т. II, ст. 67.

[48] Болховитиновъ Е., *Описаніе Кіевопечерской Лавры*. Кіевъ 1847, ст. 11-12.

[49] Січинський В., *Історія українськаго мистецтва*. Ню Йорк 1956, т. I, ст. 36.

[50] Казанскій П., *Исторія Православнаго Русскаго монашества*. Москва 1855, ст. 78.

вим християнським володарем, він не тільки засновував нові монастирі та гаряче підтримував культурно-релігійну діяльність Києво-Печерської Лаври, яка була своєрідною, як на ті часи, Богословською Академією, з якої « избирали епископовъ почти во всѣ города тогдашнихъ епархій » [51], тобто цілої Київської митрополії, але й розбудовував розкішні церкви також і по тих землях, які опинилися під його безпосередньою політичною зверхністю. Будучи оздоровлений майже чудом в дитинстві від недуги, Володимир Мономах взяв поміри Печерської церкви Успіння Пресвятої Богородиці, яка сіяла від золотих прикрас та самоцвітів, « и создалъ такую же » саму « вѣ городѣ Ростовѣ; а сынъ его Георгій въ Суздалѣ » [52]. Треба мати на увазі, що не лише київські великі князі, але також і князі поодиноких окремих волостей щиро підтримували широкорозгорнену культурно-релігійну діяльність Києво-Печерської Лаври, яка, за посередництвом глибоко-ідейних Печерських подвижників, промінювала на всі землі европейського Сходу. Як це засвідчено в літописах, князь Ярополк Із'яславич подарував для Києво-Печерського монастиря три волості — Небельську, Деревську, Лучську і околиці Києва. Зять його, Гліб Всеславич, подарував для Печерського монастиря 600 гривень срібла і 50 гривень золота, а також на його власні кошти була викінчена при Києво-Печерській Лаврі велика гостинниця. По смерті Ярополка, його дружина — Анастазія Ярополківна обдарувала Києво-Печерський монастир ще 100 гривнями срібла і 50 гривнями золота, а на кінець, перед своєю смертю, записала для Печерського монастиря ще й своїх п'ять сіл [53]. Так само підтримували богоугодну працю Києво-Печерського монастиря і його колишні подвижники, які, займаючи єпископські престоли по всіх землях старої Київської митрополії, диспонували чималими багатствами. Так, напр., єпископ Суздальський — Єфрем, « далъ монастырю Печерскому дворъ въ Суздалѣ съ Церковію св. Димитрія и съ селами » [54]. Більше того: Деякі князі, захоплюючись аскетичним життям та богоугодною діяльністю Києво-Печерської Лаври, не тільки підтримували її своїми щедрими дарами, записами і пожертвами, але й ставали в

---

[51] Иконниковъ В., *цит.тв.*, ст. 94.
[52] Болховитиновъ Е., *цит.тв.*, ст. 12.
[53] Казанскій П., *цит.тв.*, ст. 104-5.
[54] Там же., ст., 104.

ряди її подвижників, щоб таким чином скріпити її працю для добра Христової Церкви та для добра цілої християнської спільноти. Так, напр., князь Луцький і Чернігівський Святослав, побудувавши на свої власні кошти Троїцьку церкву над воротьми Києво-Печерської Лаври і шпиталь з Михайлівською церквою, прийняв чернечу рясу і проживав у мурах Печерського монастиря до кінця свого життя. Князь Святослав, в чернецтві Николай, провів у Києво-Печерській Лаврі, виконуючи всякі роботи, повних 36 років. Своєю небуденною скромністю та глибокою жертвенною працею для добра Української Церкви і народу, цей праведний князь здобув собі таку популярність, що перед його смертю ішов його прощати « майже цілий Київ » [55].

Як розцінювали сучасники високопоставлений духовий авторитет та богоугодну працю цієї всенародної святині, з якої світло християнської віри промінювало на всі простори европейського Сходу, — найкраще характеризують слова одного з її подвижників, а саме, єпископа Симеона, який, звертаючись до Печерського ченця Полікарпа, писав: Хто не знає соборної церкви, краси Володимира та Суздальської церкви, яку я сам побудував? Скільки вони мають міст і сіл! І десятину на них збирають по всіх тих землях. Усім тим я управляю і заряджую. Одначе — істинно скажу тобі; « сейчасъ же всю ету славу и честь за ничто вмѣнилъ бы, лишь бы коломъ торчать за воротами, валяться на соромъ въ Печерскомъ монастырѣ, чтобы люди попирали меня, или сдѣлаться однимъ изъ убогихъ, просящихъ милостыню у воротъ честной Лавры » [56]. Не менше почитали Києво-Печерський монастир та гроби його богоугодних подвижників також і київські великі князі. Вони не тільки щедро обдаровували його із своїх власних прибутків, але й дуже часто, перед тим, заки вирушали на війну, відвідували його, складали свої обітниці і просили в ігумена благословення. Благочестивіші князі ніколи не вибиралися на війну і навіть не виходили нікуди з Києва, не помоливши біля гробу преподобного Теодосія Печерського і не одержавши від ігумена благословення; а потім, по закінченні війни чи своєї подорожі, знову приходили до Києво-Печерської Лаври, щоб поклонитися Богу. Що більше, « нѣкоторые Князья, дабы сдѣлатъ Завѣщанія свои уважательнѣе у наслѣдниковъ пи-

---

[55] Власовський І., *цит.тв.*, ст. 57.

[56] *Кіевопечерскій Патерикъ...*, ст. 28.

сали оныя въ сей Обители »[57]. Досліджуючи богоугодну діяльність цієї славної всенародної святині, яка стала новою сильною християнською твердинею серед навернених до християнства людей, митрополит Євгеній каже: « ни одна обителъ не прославиласъ толикими чудными и человѣчеству благодѣтельными знаменіями Божіими », як Києво-Печерська Лавра. Тому то зовсім « праведно Обителъ сія издревле нарицается Святою и Чудотворною »[58]. Коли взяти до уваги, що Києво-Печерський монастир, почавши з другої половини XI ст., не переставав бути головним рушієм християнізації маловідомих і різних диких племен та народів, які входили в склад старої Київської митрополії, то тим самим і глибока пошана до нього та його глибоко-ідейних подвижників поширилася по всіх землях европейського Сходу.

Ідучи за прикладом київських великих князів, які не переставали будувати величаві церкви та засновувати все нові монастирі в Києві, також і князі окремих волостей, вже впродовж другої половини XI ст., засновують чимало монастирів по різних значніших осередках, які за часів князювання Володимира та Ярослава входили в склад Київської імперії. Одначе ширше розгорнення місійної та культурно-релігійної діяльности цих монастирів серед місцевого населення починається щойно тоді, коли на цих віддалених від Києва теренах появляються представники київського чернецтва, а головно подвижники Києво-Печерської Лаври. Так, напр., не зважаючи на те, що в Новгороді, вже впродовж другої половини XI ст., було засновано цілий ряд монастирів, одначе ширше розгорнення культурно-релігійної праці серед місцевого населення починається щойно тоді, коли новгородськими єпископами стали « постриженники и подвижники Печерской Обители: Никита (1096-1108) и Нифонтъ (1130-1155) »[59]. При чому новгородський єпископ Ніфонт, для ширшого розгорнення місійної праці серед місцевого населення по різних осередках, які належали до його епархії, в 1154 р. засновує недалеко великого і багатого міста Пскова Спаський Завеличський монастир, а два роки пізніше, разом з ігуменом цього монастиря — преподобним Авраамієм, засновує при устю ріки Мірожі другий великий монастир « съ церковію

---

[57] Болховитиновъ Е., *цит.тв.*, ст. 16.
[58] Там же., ст. 14.
[59] Казанскій П., *цит.тв.*, ст. 151-152.

во имя Преображенія Господня »[60]. Так само і на ще більш віддалених від торговельного шляху північно-східніх землях европейського Сходу поступова християнізація та місійна праця серед різних угро-фінських племен починається тоді, коли на цих теренах появляються представники київського чернецтва. Так, напр., в 1147 р. Печерський подвижник — преподобний Герасим, поселюється в глухих лісах над річкою Вологдою і, заснувавши там, « послѣ долгаго пренія » з місцевими жителями, Троїцький Кайсаровський монастир, впродовж « 30 лѣтъ проповѣдовалъ имя Христово » серед різних племен цієї дикої области. Подібно і в « сосѣдныхъ съ Вологдой странахъ язычество держалось до тѣхъ поръ, пока здѣсъ не явились иноческія обители »[61], засновувані на припоручення тих подвижників Києво-Печерської Лаври, які займали єпископські катедри по всіх осередках старої Київської митрополії.

Яким великим авторитетом користувалися подвижники Києво-Печерської Лаври, які до часів монголо-татарської навали не переставали займати єпископські катедри по всіх землях европейського Сходу, мабуть чи не найкраще схарактеризовано в Іпатіївському літописі видвигнення Печерського ігумена Теоктиста на єпископську катедру в Чернігові, такими словами: « радъ бѣ князь Давидъ и княгиня, и отцъ духовныи, и бояри, и вся людье радовахуся »[62].

Якщо взяти до уваги, що за не цілих два сторіччя з цієї всенародної святині вийшло около п'ятидесяти єпископів[63], які, займаючи єпископські катедри в різних осередках Київської митрополії, не переставали трудитися над поширенням та закріпленням християнської віри серед місцевого населення, то можемо, без всякого перебільшення, сказати, що саме Києво-Печерський монастир, ставши головним центром строго-аскетичного життя та новою твердинею християнського світу, заразом був і головним рушієм загальної християнізації цілого европейського Сходу. Більше того: завдяки широкорозгорненій місійній праці його глибоко-ідейних подвижників світло Христової науки та основні елементи київської високої культури не тільки розповсюднилися серед різних племен та народів цілого европейського Сходу, але й перетривали аж до сьогоднішнього часу.

---

[60] Там же., ст. 163-4.

[61] Там же., ст. 167.

[62] П.С.Р.Л., т. II, ст. 274.

[63] *Кіевопечерскій Патерикъ...*, ст. 27-8.

о. Ір. Назарко, ЧСВВ

ЯКІВ СУША — ЄПИСКОП ХОЛМСЬКИЙ (1610-1687)

У середині XVII століття (1648 р.) вибухло в Україні, під проводом Богдана Хмельницького, грізне повстання, що « в своїх наслідках основно змінило політичні відносини на сході Европи і в діях українського народу зробилося моментом переломового значення » [1].

Повстання спалахнуло з тих самих причин, як і давніші козацькі рухи: козацька верства стала в обороні своїх вольностей. Центр повстання, який творили довірені полки реєстрових козаків, приєднував до своїх плянів також проводирів селянства й міщанства. А перші перемоги Хмельницького на Жовтих Водах (16 травня) і під Корсунем (26 травня 1648 р.), « дали гасло до всенароднього повстання, що охопило цілу Наддніпрянщину від Лубенщини до Поділля... Народній рух незвичайно скріпив сили повстання. Всі осередки польського опору по містах і замках були винищені безпощадно. Маси населення дістали зброю і палали жадобою далі вести боротьбу й' кінчати ляхів '. Ніколи ще повстання не мало такого всенароднього характеру » [2].

З одного боку, безумовно, козаччина перебрала на себе старі кличі оборони « руської нації » так, що в XVII і XVIII століттях українська нація називається « козацькою нацією »; одначе, з другого боку, козацьке повстання від самих початків мало характер

---

[1] Дорошенко Д., *Нарис історії України,* т. II, Варшава 1933, стор. 3.
[2] Холмський І., *Історія України,* Нью-Йорк-Мюнхен 1949, стор. 197-198.

не тільки національний і соціяльний, але й ярко релігійний, бо козаки виступили проти Унії. В усіх угодах з Поляками Хмельницький домагався, щоб православна Церква була зрівняна в своїх правах з латинською, а Унія, щоб була зліквідована. Найяркішим доказом цього є Зборівська угода з 1649 р., в якій Хмельницький домагався від польського короля Івана Казимира, щоби зніс Унію в Польщі й Литві, щоби київський митрополит завжди був залежний від царгородського патріярха, щоби українці католики віддали православним усі церкви й церковні маєтки, щоби державні посади діставала тільки шляхта грецької віри й т.п. [3].

Після смерти гетьмана Богдана Хмельницького (1657 р.) настав один з найсумніших періодів української історії, період названий « Руїною ». Україна стала тереном безнастанних війн і предметом торгів між Московщиною та Польщею. Зборівську угоду змінила Білоцерківська 1652 р., яка про з'єднання вже не згадувала. Митрополит А. Селява, скитаючись, помер в 1655 р., а король не хотів іменувати другого митрополита [4]. З'єднена митрополія залишилася необсаджена продовж повних десяти років [5]. Врешті 1658 р. укладено Гадяцький договір, « який був тільки новим, виправленим виданням Зборівської угоди. Ним повернено всі права православної Церкви, прилюдне виконування обрядів, закладання нових церков, зворот забраних. З'єднена Церква залишалася, але не було дозволено поширювати її в нових місцях » [6]. Остаточним вислідом цих торгів був поділ України на лівобережну (під Москвою) і правобережну (під Польщею), що довершено договором в Андрусові 1667 р.

Саме в такий бурхливий час прийшлося жити й діяти одному з чільніших українських Владик: Якову Суші.

1. - ЮНІСТЬ ЯКОВА СУШІ

Один із сучасників Суші — о. Дмитро Занкевич, василіянин, битенський учитель новиків, настоятель багатьох манастирів та довголітній Секретар василіянського Чину й автор багатьох праць,

---

[3] Грушевський М., *Історія України-Руси,* т. VIII, ч. III (1922), стор. 210-213 (примітка).

[4] Чубатий М., *Історія Української Церкви,* Гіршберґ 1946, ч. II, стор. 19.

[5] Cfr. Praszko I., *De Ecclesia Ruthena Catholica* sede metropolitana vacante 1655-1665, Romae 1944.

[6] Холмський І., *твір цит.,* стор. 223.

— склав про Я. Сушу « похвальну бесіду », п.н. « Elogium Jacobi Susza ». В ній Д. Занкевич так каже про походження Суші: « Якщо хтось хотів би знати, де він жив та де прийшов на світ, то мусів би сказати із злобними фарисеями, про яких згадує св. Євангелія: звідкіля йому мудрість та чуда? Чи не є це син теслі? Зроджений з громадян мінських, він порівнявся славою з вищепоставленими громадянами » [7].

Отже батьки Івана Суші (таке було його хресне ім'я) були звичайні міщани й не належали до католицької Церкви (були нез'єдинені). Іван народився в Мінську 1610 р. Так виходить з матрикуляційного списку студентів Папської Семінарії в Брунсбергзі, де подано, що в 1628 р. Суша мав 18 років.

Початкову школу закінчив Іван в ОО. Василіян у Мінську, де був старинний манастир, а при ньому існувала школа, що її заснував ще митрополит Й.В. Рутський [8]. Як і коли юнак приступив до католицької Церкви — не знаємо. Деякі його біографи твердять, але без доказів, що Суша походив з католицької (з'єдиненої) сім'ї. В ранній молодості вступив він на новіціят ОО. Василіян у Битені, який за зразками західніх новіціятів оснував митрополит Й.В. Рутський 1616 р. для двадцятьох новиків [9]. Бо до 1616 р. вступники до манастиря виховувалися і навчалися при старшому ченцеві-священикові (послушництво). Сам митрополит Рутський відвіз Сушу особисто до Битеня. Суша відбув свій новіціят під світлим духовним проводом дуже побожних ченців: о. Єротея Тисовича й о. Симеона Ставровського [10]. В чернечу рясу облікся 1 листопада 1626 р. і прийняв чернече ім'я: Яків. Цю дату подають: автор біографії Суші в « Encyklopedja Powszechna » [11] і М. Войнар, ЧСВВ [12]; але І. Прашко подає 1625-ий рік [13].

Після торжественої професії настоятелі вислали молодого чен-

---

[7] *Elogium Jacobi Susza*, ep.pi Chelmensis et Belzensis..., ASV, *Fondo Garampi*, vol. 20D, fol. 1v.

[8] Holowackyj R., OSBM, *Seminarium Vilnense SS. Trinitatis*, Romae 1957, p. 148; і Лукань Р., ЧСВВ, *Василіянські школи*, « Записки ЧСВВ », т. V, стор. 1-5, Львів-Жовква 1936.

[9] Welykyj A., OSBM, *Epistolae J.V. Rutskyj*, Romae 1956, p. 29, nota 26.

[10] *Elogium Jacobi Susza*, Adnotationes, p. 6; Cfr. infra.

[11] Orgelbrand, *Enc. Powsz.*, t. XXIV, p. 342.

[12] Wojnar M., OSBM, *De Protoarchimandrita Basilianorum*, Romae 1958, p. 261.

[13] Praszko I., *op. cit.*, p. 21.

ця Якова до Папської Семінарії в Брунсберзі й Пултуську, в вересні 1627 р. Папська Семінарія з Брунсбергу була перенесена до Пултуська з уваги на окупацію Східної Прусії шведами. Там Суша похвально закінчив середню школу, т.зв. синтаксу й риторику, а згодом теж філософію, в роках 1627-1633. У матрикуляційному списку студентів Папської Семінарії в Брунсберзі від січня до липня 1628 р. маємо такі короткі дані про Сушу: « Fr. Jacobus Susza, Ruthenus. Religio: a Schismatico; aetas: 18 (annorum); tempus in Alumnatu: Anno 1627 in Sept.; schola: syntacticus; linguas, quas calet, latina supposita, Ruthenicam ». — У цьому ж списку, з 1629 р., Суша вже віднотований як: « humanista » [14]. У вересні 1633 р. Суша виїхав на богословські студії до Оломунця на Моравії [15], де здобув титул доктора св. богословії, з найбільшою оцінкою [16]. Року 1636 многонадійний доктор св. богословії вернувся до своєї батьківщини і в Холмі прийняв св. Тайну Священства, з рук Холмського єпископа — Методія Терлецького (1629-1649).

Дехто з біографів Суші (н.пр. Пелеш і автор життєпису в « Encyklop Powsz. ») твердить, що Суша їздив ще на поглиблення богословських студій до Риму. Одначе в римських архівах немає слідів цього. Це мабуть переплутано з пізнішим побутом Суші в Римі 1664-1666 рр.

Після висвячення, настоятелі вислали о. Я. Сушу до Новгородка для поборювання соцініянської, чи новоаріянської єресі, що тоді там саме ширилася. Соцініянство — це була раціоналістична аріянська секта, заснована Фавстом Соціном, що не тільки не признавала існування Пресвятої Трійці, але й заперечувала божество Христа, первородний гріх і т.п. [17]. Молодий і полум'яний проповідник о. Суша з проповідниць і в прилюдних дискусіях із соцініянськими міністрами безпощадно торощив соцініянську єресь і мав

---

[14] Подаю за Прашком, *твір цит.*, стор. 21, нота 52.

[15] *Tabularium Seminarii Olomucensis*, vol. 12, fol. 160 має таку записку: « Septembri (1633) evocati sunt iussu S. Congreg. Propag. F. a Metropolita Russorum: F. Jacobus Susza et Polycarpus Grekowicz OSBM ».

[16] *Elogium...*, Adnotationes, p. 7 каже: « summo cum applausu theologiam absolvit et doctoratum accepit ».

[17] Погляди Соціна з'ясовані в т.зв. « *Раківському катехізмі* » з 1605 р. Про цю секту з українських істориків писав Орест Левицький (*Социніянство въ Польщи и Юго-зап. Руси, 1882*), В'ячеслав Липинський (*Аріянський соймик в Киселині 1638 р.*), Львів 1910, і багато інших.

під тим оглядом великі успіхи, бо кількадесять визначних соцініян навернулося на католицтво.

У Новгородку пробув Суша мабуть неповних два роки, а звідтам переїхав до славного чудотворного місця — Жирович, де вславився теж як блискучий проповідник і святець. Тут поглибилася його побожність до Богоматери, якій пізніше він дасть вимовний вираз в окремому творі, що діждеться кількох видань.

Коли ж 1639 року Холмський Владика Методій Терлецький заснував у Холмі ґімназію, тоді, на просьбу Владики, Сушу вислано до Холма, щоб він навчав у тій школі [18]. Від тоді, майже ціле півстоліття, Суша постійно перебував у Холмі і тут залишив тривалі сліди своєї ревної праці апостольської, наукової і громадської. Спершу був тільки професором ґімназії і з великим умінням та захопленням учнів викладав риторику й поетику. Холмська ґімназія скоро й широко вславилася; з неї вийшло чимало визначних духовних і світських мужів, які далеко рознесли славу Суші, як блискучого професора й виховника. Вже в 1641 році Суша став ректором холмських шкіл і, мабуть, настоятелем холмського манастиря, що його теж оснував єпископ М. Терлецький [19]. Попри ті всі обов'язки Суша не понехав і тут душпастирської праці: часто і гаряче проповідав, багато сповідав, влаштовував прилюдні дискусії, одним словом: був ревним апостолом, як свідчать його життєписці.

Коли єпископ Терлецький, у листопаді 1643 р., виїхав до Риму в загальних справах Української Церкви, передав він адміністрацію холмської єпархії в руки о. Суші [20], а цей сповняв свої обов'язки з найвищим признанням, аж до повороту Владики з Риму в 1645 р. З тієї причини Суша з болем серця мусів покинути свою вчительську й виховну працю, до якої вже більше не вернувся. З вибухом козацько-польської війни в 1648 р. та внаслідок наближування до Холма козацьких армій, що маршували в напрямі Варшави, нез'єдинені викинули Сушу з манастиря, і то — як каже життєписець — « не крізь ворота, але крізь огорожу » [21]. Перебуваючи і скриваючись з чудотворною іконою Холмської Богоматери

---

[18] *Акты издаваемые Виленскою Археогр. Комміссією,* т. XXIII (1896), стор. 234 та *Elogium...*, p. 2 (див. нижче).

[19] *Encyklop. Powsz.*, t. XXIV, s. 342.

[20] Pelesz J., *Geschichte der Union,* t. II, Wien 1880, S. 333.

[21] *Elogium...*, p. 2 (див. нижче).

на передмістях Холма, він, разом з іншими ченцями, ніс духовну поміч і потіху З'єдиненим.

У міжчасі, дня 7 червня 1649 р., помер холмський єпископ Методій Терлецький. Перед смертю Терлецький намітив на свого наступника в Холмі ректора володимирської ґімназії та водночас генерального вікарія володимирсько-берестейської єпархії — о. Атанасія Фурса і вистарався для нього від короля Івана-Казимира номінаційну грамоту [22]. Отець Фурс — це був чернець великих надприродних чеснот і глибокої науки та знаменитий проповідник, але слабкого здоров'я. І за кілька місяців після своєї номінації, поражений паралічем, помер як номінат, не дочекавшися єпископських свячень (жовтень 1649 р.) [23]. Хоч З'єдинені докладали всіх зусиль, щоби холмське єпископство було скоро й гідно обсаджене, то одначе король Іван Казимир не мав ні часу, ні нагоди виконувати свого патронального права і якийсь час єпархія була залишена без пастиря. Дня 9 листопада 1649 р. король віддав Якову Суші тільки адміністрацію холмської єпархії [24], бо Зборівська угода домагалася цілковитого знесення Унії, але сойм мав ще це затвердити. Король не хотів покищо давати холмського єпископства З'єдиненим, бо знав, що як Нез'єдинені не осягнуть повної ліквідації Унії — то будуть домагатися принайменше деяких концесій [25].

Яків Суша, як адміністратор холмської єпархії, багато натерпівся від Нез'єдинених, бо хоч сойм і не затвердив їх домагань про ліквідацію Унії, то одначе король був майже змушений віддати нез'єдиненим єпархію Холмську й Мстиславську, з деякими архимандріями [26]. Наділений окремим привілеєм короля Івана Казимира, нез'єдинений митрополит Сильвестер Косів (1647-1657) прибув зараз після сойму до Холмської єпархії та з підмогою козаків силою почав займати цю єпархію в своє посідання. Так учинив він у Люблині, Красноставі й інших місцях. Прибувши до Холма, Косів силою зайняв усі церкви З'єдинених, манастир і дім Якова Суші. При цій нагоді Суша перетерпів різні переслідування, осо-

---

[22] Pelesz J., *op. cit.*, vol. II, p. 333.

[23] Скрутень Й., *Життєписи Василіян,* « Записки ЧСВВ », т. IV (1932), стор. 233-234.

[24] Про Сушу, як Адміністратора див. *Акты Вил. Коміс.,* т. XXIII, стор. 234.

[25] Praszko I., *op. cit.*, p. 22.

[26] *Архивъ Юго-зап. Россіи,* ч. II, т. I (1871), стор. 370-376.

бисті зневаги, а навіть і побої, як сам він про це оповідає [27]. Якийсь час, згодом, Суша перебув із чудотворною іконою Холмської Богоматери навіть у королівському війську [28].

Такі важкі умовини для З'єдинених Холмської єпархії тривали аж до війни поляків з козаками під Берестечком. Перемога короля під Берестечком, у червні 1651 року, вплинула на зміну долі Холмщини. Холмщина знов припала Польщі й Адміністратор Холмсько-белзької єпархії Я. Суша вернувся до своїх вірних. Але тут мусів він звести ще одну боротьбу, якої він найменше сподівався. Оце латинський польський клир постановив зліквідувати Унію на Холмщині, забрати всі церковні маєтки, а З'єдинених підчинити юрисдикції латинських єпископів [29]. Сам Суша скаржився на це перед Апостольським Престолом в своїй пізнішій реляції, п.н. « *De laboribus Unitorum* » [30]. Польський клир не хотів допустити до дефінітивної обсади Холмської єпархії через з'єдиненого Владику. Він арґументував так: Тому, що останнього Холмського єпископа (Методія Терлецького) похоронив латинський клир у латинській катедрі і через те він прийшов до латинських єпископів, так теж і його єпархія повинна бути інкорпорована до латинських єпархій [31]. Одначе польське правительство побоювалося, щоби через переслідування З'єдинених вони не перейшли на православ'я і не злучилися з козаками. Тому плян польського єпископату про ліквідацію Унії на Холмщині не вдався і король Іван Казимир іменував Якова Сушу Холмським єпископом, дня 22 лютого 1652 р. Ще цього самого року, під час Василіянської Капітули в Мінську, від 1-5 жовтня, митрополит Антоній Селява висвятив Сушу на Холмського єпископа, в прияві цілої Капітули, дня 2 жовтня [32]. Тепер перед Сушею розгорнулося розлоге поле праці, в першу чергу серед нез'єдиненого, ще досить чисельного, населення.

---

[27] Susza J., *De laboribus Unitorum* у Harasiewicz, *Annales Ecclesiae Ruthenae,* Leopoli 1862, p. 330-331.

[28] Orgelbrand, *Encykl. Powsz.*, t. XXIV, s. 342.

[29] Pelesz J., *op. cit.*, vol. II, p. 334.

[30] Див. в Harasiewicz, *Annales Eccl. Ruth.*, p. 298-350.

[31] В дійсності тлінні останки єпископа Терлецького були довгий час непохоронені, бо холмська катедра була в руках Нез'єдинених. Аж латинська Капітула в Красноставі похоронила Терлецького між латинськими єпископами. Див. Pelesz J., *op. cit.*, vol. II, p. 333.

[32] Wojnar M., *De Protoarchimandrita Basilianorum,* p. 261.

2. - Я. СУША НА ВЛАДИЧОМУ ПРЕСТОЛІ

Ставши холмсько-белзьким єпископом, Суша виявив ще гарячішу ревність та розгорнув широку апостольську діяльність для Церкви й народу. Свою працю він зачав від канонічних візитацій своєї розлогої єпархії. За кілька літ відвідав майже всі важніші парафії і, як знаменитий бесідник, своїми палкими проповідями оживляв віру в народі, піддержував його на дусі та скріпляв у прив'язанні до церковного з'єдинення й Апостольського Престола. Своїми проповідями, а ще більше живим прикладом праведного життя і поведінки Суша здобув собі швидко високе цінення й пошану в Нез'єдинених, які казали: « Суша — святая душа », а латинники говорили: « Єпископ Суша — свята душа » (Biskup Suszaswięta dusza). В його апостольських праця помагав йому передусім його справді чернечий спосіб життя в усій його зверхній і внутрішній поведінці. Поруч його побожного життя до великих успіхів в його апостольських працях немало причинився його незвичайний, Богом даний, бесідницький талант. Суша належав до тих небагатьох проповідників із ласки Божої, що не тільки поривають маси простолюддя, але й переконують освічених людей та навертають заблуканих. Суша часто промовляв з успіхом до шляхти, до вояків, а навіть королівський двір любив слухати його [33].

Крім цього, щира дбайливість про свій клир та оборона його прав і привілеїв з'єднувала Суші та католицькій Церкві все нові й нові нез'єдинені парафії. У першу чергу Суша дбав *про належне виховання клиру* [34]. Коли внаслідок воєнних дій 1654 р. Мінська семінарія була зруйнована, Суша заходився коло її віднови і на запит Нунція Відоні: де заснувати семінарію для виховання священичої молоді? відповів, що найкраще відновити семінарію в Мінську, або перенести її до Холма [35]. Суша теж дбав про те, щоби всі місця, що їх здобули попередні митрополити (Рутський, Корсак, Селява) та єпископ Методій Терлецький у заграничних Папських Семінаріях (у Римі, Брунсбержі, Відні, Оломунці, Празі й Ґрацу) були

---

[33] Див. Nowodworski X.M., *Encyklopedja Koscielna*, t. XXVII, Warszawa 1904, st. 169; *Encyklopedja Powszechna*, t. XXIV, st. 343.

[34] Praszko I., *op. cit.*, p. 34-40.

[35] APF, *Coll. e Visite*, f. 43v.

завжди заняті укр. духовною молоддю. Вповні погоджуємося з І. Прашком, який пише: « Єдиний між руськими єпископами, що в цей важкий час, без огляду на труднощі, не занедбав тієї важної справи, був Холмський єпископ Яків Суша. Він, як і його попередник М. Терлецький, продовж усього свого владицтва проявив у тій справі дуже живу активність так, наче б хотів винагородити недбалість інших єпископів. Це оказується найяркіше в його обміні листів з Конґреґацією Пропаганди » [36].

Коли до цього додамо ґімназію, яку Суша утримував у ті важкі часи власними фондами і в неї вкладав багато особистої праці, а також окремий новіціят (бо новіціят у Битені перестав існувати), то матимемо образ діяльности єпископа Суші в цій ділянції. Суша свій новіціят поширив приймаючи до нього вступників не тільки із своєї єпархії, але також з других єпархій. Т.зв. « Elogium » Якова Суші має на марґінесах дуже цінні замітки, що їх поробив невідомий автор — добрий знавець холмських архівів. У дотичній справі цей автор пише таке: « Коли московська війна прогнала литовських ченців, (Суша) прийняв ласкаво до свого холмського манастиря около тридцять тих вигнанців та їх утримував продовж трьох років. Коли ж у тій же війні Василіянська Конґреґація опинилася в такому прикрому положенні, що не мала ким обсадити манастирів, (Суша) в своїй щедроті відкрив у Холмі новіціят, з якого небаром дав Чинові цілу когорту, помітну числом, наукою і праведністю. Досить згадати: Ґедеона Войну-Оранського, Йосифа Левицького, Степана Мартишкевича, Кізіковського, Занькевича, Бінкевича, Яструмбінського [37]; одних визначних єпископською гідністю, других мучеництвом за Унію, ще інших наукою... Всіх їх добродійність Якова виховала в холмському новіціяті і своїми коштами вишколила в різних Академіях » [38].

Війна Московщини з Польщею після 1650-го року, поруч політичних причин, мала теж причини суто релігійні: мниме переслідування Нез'єдинених і заведення Унії. Що більше, відомий російський історик Сергій Солов'єв вважає релігійне питання за головне і єдину причину тієї війни [39]. Вслід за тим доля з'єдиненої

---

[36] Praszko I., *op. cit.*, p. 38.

[37] Життєписи декого із них подані в: Скрутень Й., *Життєписи Василіян*, « Записки ЧСВВ », т. IV, стор. 219-236.

[38] *Elogium...*, Adnotationes, p. 16 (див. нижче).

[39] Соловєвъ С., *Исторія Россіи*, т. XI, С-Петербургъ 1896, стор. 184.

Церкви на землях окупованих російським військом, була направду жалюгідна. Справді й латинська Церква на тих землях багато перетерпіла, але її російський уряд признавав і толерував. Натомість зовсім інакше малася справа із з'єдиненою Церквою: царський уряд уважав її за щось посереднє між католицько-латинською і православною Церквами і за причину всіх непорозумінь та незгоди між тими Церквами [40]. Тому негайно почалися люті переслідування з'єдиненої Церкви, яких остаточною метою була цілковита ліквідація зненавидженої Унії. І так: після окупації Смоленська, З'єдиненим відібрано всі церкви, манастирі і позбавлено їх церковних маєтків, а священикам запропоновано відректися Унії, або залишити місто. Подібно й в Полоцьку, З'єдиненим забрано всі церкви й манастирі [41]. Але найзавзятіше переслідував З'єдинених воєвода Шаховскій у Вильні й Ґродні. Він не тільки відібрав З'єдиненим усі церкви, манастирі й церковні добра, але й під карою смерти прогнав з тих міст з'єдинених священиків, а вірних насильством почав змушувати до апостазії. Цей же жорстокий воєвода вивіз з Вильна до Росії тлінні останки митрополита Й. Рутського й московського патріярха Ігнатія, який у 1610 р., під впливом св. Йосафата, перейшов на Унію та аж до своєї смерти жив у виленському манастирі Св. Тройці [42]. Не менші переслідування перетерпіла й Пинська єпархія, що опинилася в руках українських козаків. Деякі відомості про це маємо в листі пинської ігумені, Сестри Євфрозини з Тризнів, до Якова Суші [43]. З'єдинена ієрархія, бачачи великі труднощі, а навіть небезпеки апостазії, старалася знайти якусь розв'язку тієї справи. Як пише Суша в свому творі « про труди З'єдинених », смоленський архиєпископ Андрей Кваснинський-Злотий (1640-1654) радив залишити вживання дражливого слова « Унія », але зберегти ненарушимість католицької віри і на тій базі зачати пертрактації з Нез'єдиненими. Тією справою займалася теж василіянська Капітула в Битені 1657 року та постановила вислати делеґатів до короля Івана Казимира, до Нунція Відоні та до латинського виленського єпископа Івана Завіші і в них просити, щоб вставилися за з'єдиненою Церквою [44]. Та цими труднощами й небезпеками,

---

[40] Титовъ Ф., *Западная Русь въ борбе за вѣру и народность в XVII-XVIII в.*, Кіевъ 1905, стор. 58-60.

[41] Praszko I., *op. cit.*, p. 44.

[42] Susza J., *De laboribus Unitorum*, p. 313 (Cfr. H. Harasiwiecz, *Annales*).

[43] Susza J., *op. cit.*, p. 334-335.

[44] Wojnar M., *De capitulis Basilianorum*, Romae 1954, p. 12.

більше за інших, терпів Холмський Владика Яків Суша. Але він іншим способом підходив до розв'язки цих труднощів. Саме тоді (січень 1658 р.) два василіянські студенти: Єронім Богданович і Симеон Кипріянович виїзджали до Риму, до Грецької Колеґії на студії [45]. Через них Суша передав листа до Конґреґації Пропаґанди, в якому описав загально переслідування з'єдиненої Церкви. Кілька місяців пізніше єпископ Суша під впливом випадків у Вильні, написав гарячого листа до Нунція Відоні благаючи його вставитися до польського короля, щоби цей написав до царя Олексія Михайловича залишити з'єдинену Церкву в спокою. Нунцій, одержавши листа Суші, зараз повідомив про все Державний Секретаріят і при найближчій нагоді говорив про це особисто з королем, а король обіцяв йому написати в цій справі до царя Олексія [46]. У два місяці пізніше Суша написав письма до Папи Олександра VII і до Конґреґації Пропаґанди Віри, в яких оповідає про переслідування З'єднинених, передусім у Вильні й Гродні [47]. Крім Якова Суші також адміністратор митрополії Гавриїл Коленда, архиєпископ полоцький, написав 6 квітня 1658 р. в імені всіх єпископів письмо до Папи благаючи його заступництва за Унію в короля і в польських вельмож [48].

Письма Коленди й Суші не залишилися без наслідків, бо ще 1658 р. Конґреґація Пропаґанди написала до Нунція Відоні, поручаючи йому справи й труднощі Унії. Але більше значення мали окремі Бреве Папи Олександра VII до короля Івана Казимира, до королеви й до визначніших вельмож польських і литовських, в яких Папа гаряче поручав їм добро Унії [49].

Крім згаданих старань з'єдиненої ієрархії про облегшення долі З'єднинення на землях зайнятих козаками й москалями, в той же час ще велися окремі пертрактації про Унію з російською Церквою. В тих пертрактаціях брали участь також з'єдинені Владики і, якщо ці переговори були б дійшли до щасливого кінця, вони могли б мати спасенні наслідки й велике значення для української з'єдиненої Церкви.

---

[45] Welykyj A., *Acta S.C. Propaganda Fide*, vol. I, Romae 1953, p. 268, nota.

[46] Praszko O., *op. cit.*, p. 50.

[47] Welykyj A., *Epistolae Episcoporum*, vol. II.

[48] Welykyj A., *Litterae Metropolitarum Kioviensium Catholicorum* R. Korsak, A. Sielawa, G. Kolenda, Romae 1956, p. 223.

[49] Welykyj A., *Littera S.C. Propaganda Fide*, vol. I (1622-70), Romae 1954, p. 220.

3. - ПЕРЕГОВОРИ В СПРАВАХ « РЕЛІГІЙНОЇ ЗГОДИ »

Ще при кінці 1656 р. між польськими й московськими делеґатами зачалися переговори, щоб довести до якоїсь релігійної згоди. Польські делеґати (єп. Завіша, Іван Красінські й інші) були прихильно наставлені до з'єдиненої Церкви. Після коротких нарад московські делеґати поставили рішуче домагання, щоби на наступному соймі було обрано польським королем московського царя Олексія Михайловича, який засів би на польському престолі аж після смерти короля Івана Казимира. Між іншими домаганнями було теж домагання про цілковиту ліквідацію Унії. З уваги на такі тверді умови з московського боку, польські делеґати часто переривали ці пертрактації і свідомо їх проволікали, щоби зискати на часі [50]. Аж при кінці червня 1658 р. знов відновлено ці переговори, але цим разом делеґати обох сторін поставили домагання до польського короля і до московського царя, щоби зараз після вибору царя польським королем, вони оба, за посередництвом Папи Римського, старалися скликати спільний синод, на якому дійшло б до такої згоди в справах віри, яка була « в часах Апостолів і святих Отців ».

Про ці переговори в роках 1656-7 з'єднені Владики мабуть нічого й не знали. Щойно з початком 1658 р. адміністратор митрополії Гавриїл Коленда довідався про це від виленського єпископа Івана Завіші, а холмського єпископа Якова Сушу повідомив про це полоцький воєвода Іван Копець. Якову Суші, що завжди так гаряче бажав приєднати всіх Нез'єднених до католицької Церкви, подобався цей плян про певного рода спільний синод, тому в своєму письмі до Нунція Відоні, з дня 12 березня 1658 р. [51], він ясно писав про такий синод, чи радше про таку диспуту З'єднених з Нез'єдиненими, в яких обі сторони вияснили б собі різниці в правдах св. віри, але радив, щоби З'єднені добре підготовилися до тієї диспути і, щоб уміли доказати, що вони є в посіданні правди, з літургічних книг, яких уживають самі Нез'єднені. Крім цього Суша написав подібне письмо (14.VI.1658) до Римського Архиєрея, суґе-

---

[50] Ширше про ці переговори див. Praszko I., *op. cit.*, p. 51-61.

[51] *Monumenta Ucrainae Historica*, vol. III, p. 20, n. 10, Romae 1966.

руючи йому якийсь діялог з Нез'єдиненими і висловив надію, що такий діялог матиме благословенні наслідки [52].

У засіданнях сойму, на якому мали вибрати царя Олексія Михайловича королем Польщі, брали участь три з'єдинені Владики з адміністратором митрополії Гавриїлом Колендою, бо тоді так з боку козаків, як і з боку москалів грозила небезпека знищення Унії. Під час цього сойму цих трьох Владик втаємничено, окремою інструкцією для делеґатів, про переговори в справах релігійних, про спільний синод, про максимальні й мінімальні домагання, евентуальні уступки і т.п. Тоді 3 серпня 1658 р. полоцький архиєпископ Г. Коленда, холмський єпископ Я. Суша і перемиський єпископ Прокіп Хмелевський вислали до Папи Римського окреме письмо, в якому просять дозволу почати діялог з нез'єдиненими українцями й москалями, щоби їм з їх власних літургічних книжок доказати, що З'єдинені є праві. В цьому ж письмі три підписані Владики радять залишити одіозну назву « Унія », а для згоди а Нез'єдиненими називатися н.пр. « старі грецькі католики » [53].

Емісарі, що їх вибрано до переговорів з Нез'єдиненими, хотіли мати між собою одного із з'єднинених Владик. Найбільше на це настоював латинський єпископ виленський І. Завіша. З'єдинені виделеґували споміж себе єпископа Сушу, що без сумніву найбільше надавався до тих справ. У висліді цього Суша в товаристві Завіші виїхав на переговори в половині серпня 1658 р. і перебував там аж до другої половини листопада. Чи в тих переговорах трактовано релігійні питання — не знаємо, бо не маємо про це ніяких документів. Зрештою незабаром всякі пертрактації перервано, бо знов зачалася війна з Москвою [54].

Польський король Іван Казимир і цим разом хотів тільки зискати на часі, щоб могти заключити угоду з козаками. Одночасно з тим, як 25 липня 1658 р. вийшла інструкція про елекційний сойм, на якому царя Олексія мали б вибрати польським королем, висланці короля: Казимир Беневський, волинський каштелян, і Людвик Євлашевський, смоленський каштелян, поїхали на Україну, щоби там з козаками заключити тривалу угоду. Що більше, навіть

---

[52] Litt. J. Susza; Cfr. MUH, vol. III, p. 23, 25 etc.

[53] Welykyj A., *Epistolae Metropolitarum: Korsak, Sielava, Kolenda*, Romae 1956, p. 225.

[54] Praszko I., *op. cit.*, p. 59.

емісарі на пертрактації з москалями мали тайну інструкцію якнайдовше протягати переговори і тайком увійти в контакт з І. Нечаєм — козацьким полковником у Великому Князівстві Литовському. Рішальним моментом тих пертрактацій було укладення договору з козаками під Гадячем, 16 вересня 1658 р. [55]. Зараз після заключення Гадяцького договору, польське військо на Литві, під командою князя Павла Сапіги, злучилося з козацькою армією І. Нечая і спільно виступили проти московської армії. З тим моментом зачинається ціла низка невдач московської армії, з яких найбільшою був програний бій під Конотопом, 28 і 29 червня 1659 р. У кривавому бою московська армія була розгромлена, 30 тисяч московських воїнів впало на конотопських полях. Кілька московських воєвод попало в полон, а серед них князь Пожарський, якому татари відрубали голову [56]. Згодом прийшли ще інші менші перемоги під Полонкою, на Литві і т.п.

Таким чином Гадяцький договір з одного боку спричинився до віднови з'єдиненої Церкви на землях окупованих москалями так, що Я. Суша міг 1664 р. писати до Риму, що « ціла митрополія на Литві й Україні є вільна від ворога » [57], але з другого боку цей же Гадяцький договір, трактуючи справу релігії, в третьому розділі постановляв, що « Унія має бути скасована в усіх трьох державах: Україні, Литві й Польщі » [58].

Коли Суша довідався, що між Нез'єдиненими й поляками ведуться переговори над способом якоїсь згоди з католицькою Церквою, повідомив про це адміністратора митрополії Г. Коленду, смоленського єпископа А. Кваснинського і протоігумена Василіян Б. Терлецького. Тому на засідання чергового сойму в березні 1659 р. приїхали до Варшави: Коленда, Суша, Кваснинський, а до них прилучилися: єпископ володимирський Іван Потій та єпископ перемиський П. Хмелевський. На доручення Нунція ці Владики виготовили формулу угоди з Нез'єдиненими, але Нунцій її відкинув, як несприємливу. З'єдинені Владики підкорилися сподіючись, що, завдяки Нунцієві та їх власним особистим впливам на сенаторів, Унію вдасться врятувати юридичним шляхом. Коли ж 22 травня

---

[55] Холмський І., *Історія України,* Нью-Йорк-Мюнхен 1949, стор. 222-23.

[56] Дорошенко Д., *Нарис історії України,* т. II, Варшава 1933, стор. 65.

[57] APF, *Scrit. Rif. nei Congressi: Mosc., Pol., Rutheni* (Fondo Vienna), vol. II, fol. 83-85A.

[58] Дорошенко Д., *твір цит.,* стор. 63.

1659 р. Гадяцьку угоду сойм затвердив і на неї присягнув, то Владики найшлися в скрутному положенні. Тоді Я. Суша написав до Риму благаючи, щоби Вселенський Архиєрей вислав свої Бреве до визначніших нез'єдинених достойників запрошуючи їх до З'єдинення. Цим разом Суша відповіді не дістав, але він далі слав суплїки до Папи, аж врешті добився успіху. Кілька місяців пізніше Г. Коленда вислав до Риму, через Василіянина Ін. Терпіловського, свій плян умови з Нез'єдиненими, п.н. « Modus uniendi Ruthenos ». Але й на цей плян не наспіла ніяка відповідь з Риму, бо Рим був противний таким угодам.

Року 1662 Василіянський Чин вислав свого протоігумена Пахомія Огілевича до Риму для поладнання різних справ Чина. Через нього єпископ Суша — тоді одночасно й Протоархимандрит Чина, переслав багато різних меморіялів, а між ними також меморіял у справі договору з Нез'єдиненими.

Коли ж 1663 року Павла Тетерю — прихильного З'єдиненню козацького полковника вибрано гетьманом козаків, з'єдиненій ієрархії усміхнулася надія дійти до якоїсь згоди з Нез'єдиненими. І новий Нунцій, Антін Пінятелі, багато сподівався з цього вибору.

4. - ЯКІВ СУША І КОЗАКИ

Обставини польсько-українських воєн у 1650-их роках змушували холмського єпископа Сушу стрічатися з козацькою проблемою, вжето під кутом політичним, вжето під кутом релігійно-церковним. Похід українських козацьких армій на Варшаву, задержався саме на території холмської єпархії, з усіми наслідками цього факту для населення.

Одначе в офіціяльні зв'язки з козаками ввійшов Яків Суша щойно в 1658-59 роках, з приводу передусім Гадяцького договору. Посередньою особою тих зв'язків був полковник, а згодом гетьман Павло Тетеря, що колись ходив до холмської гімназії, заснованої єпископом Методієм Терлецьким, де тоді професорував Яків Суша [59]. Саме завдяки цьому знайомству, католицькій стороні вдалося осягнути в переговорах про замирення деякі полегші і Гадяцький дого-

---

[59] Нунцій Відоні писав про це так до кард. Роспіліозі: « A Mons. Vescovo di Chelma, che mi ha detto di haver intelligenza con il Tetera cosaccho et essere stato suo scolaro... »; Welykyj A., *Litterae Nuntiorum Apost.*, vol. IX, Romae 1963, p. 214.

вір не став гробом українсько-білоруського католицизму. Суша міг стати природним посередником до замирення сторін не тільки тому, що його єпархія лежала на кордоні козацько-польських міждержавних порахунків, але, на думку Нунція Відоні, Суша й особисто найбільше надавався до посередничання в переговорах з козаками [60]. Коли Нунцій одержав з Риму допоручення ввійти в переговори з гетьманом Іваном Виговським, думка Нунція відразу звернулася в бік Суші. Покликаний у перших днях грудня Нунцієм, Суша [61] прибув до Варшави при кінці грудня 1658 р. В довшій конференції з Сушею Нунцій піддавав йому плян: увійти в переписку з визначнішими козаками та склонити їх до переговорів. Нунцій, мабуть, думав тільки про переписку з переяславським полковником Павлом Тетерею. В цьому Суша мав виступати покищо на власну руку [62]. Тимчасом Тетеря прибув до Холма. У довшій і сердечній розмові зі своїм колишнім учнем, Суша переконав Тетерю, що він повинен обстоювати за збереженням Унії. Тетеря прирік і свого приречення дотримав [63]. Через Тетерю Суша написав теж листа до Івана Виговського, стараючись прихилити його до українського католицизму. Цей лист заслуговує на те, щоб ближче познайомитися з його змістом.

5. - ЛИСТ СУШІ ДО ВИГОВСЬКОГО [64]

Лист Суші до Виговського писаний польською мовою, але з слов'янськими цитуваннями св. Письма, має певне значення, хоч Суша не дістав на нього офіціяльної відповіді. Цей лист, мабуть, не залишився без певного впливу на цілу церковну політику Виговського. Лист Суші до Виговського має апологетичний та історичний характер. Він доказує правдивість католицької віри й значення з'єдиненої Церкви для українського народу. Під догматичним кутом

---

[60] Welykyj A., *op. cit.*, p. 214.

[61] Welykyj A., *op. cit.*, p. 201.

[62] Welykyj A., *op. cit.*, p. 214.

[63] Павло Тетеря — Моржковський, шляхтич з Волині, правник за фахом, один з найближчих співробітників Б. Хмельницького, одружений з його дочкою. Генеральний писар за Виговського, потім гетьман на Правобережжі, але скоро зрікся гетьманства, виїхав до Польщі, там прийняв католицтво, а своє майно записав Єзуїтам. Див. Дорошенко Д., *твір цит.*, т. II, стор. 72-76.

[64] *Mon. Ucr. Hist.*, vol. III, p. 47, n. 25.

цей лист повторює давні думки інших українських духовних полемістів, таких як митрополити: І. Потій та Й. Рутський.

Лист починається запевненням, що хоч автор пише його до особисто невідомого Гетьмана, але руководиться « добром Руси », тобто загальним замиренням, для якого, як пише Суша: « ми всі З'єдинені бажали колись мати спільний з'їзд, нараду та дискусію з нашими нез'єдиненими братами », за прикладом святих Отців Церкви, що « всі спори в Церкві Божій завжди вирішували собором братів » [65].

Після такого вступу, Суша переходить зараз до доказування примату св. Петра та його наступників. Найперше коротко доказує це зсв. Письма (Мат. 16,16-20; Іван 21,15-18; Мат 28,18-20), з апостольського символу віри, з святих Отців Церкви (Івана Золотоустого, патр. Тарасія, Теодора Студита) та з Соборів. Показавши вчення про першенство Римського Архиєрея, Суша оповідає про початки й причини східного непорозуміння в Церкві. Першою причиною розриву Суша вважає піднесення Константинополя до гідности патріярхату, що є чисто людської установи. Другою причиною була єресь іконоборців.

Відтак переходить до історії Церкви в Україні та на Білорусі, основуючись в першу чергу на старих літописах. Цю історію він виводить немов на нитці, на історії Київських митрополитів, яких нараховує сорок чотири, від першого митрополита Михаїла — грека, почерез руського митрополита Іларіона, аж до Михайла Рагози, що « побачивши тяжкий занепад вівчарні собі повіреної, якої вівці одні проживали дико, інші переходили до латинського обряду, а ще інші попадали в єресі — скликав єпископський синод до Белза ».

Після короткого історичного викладу, Суша з'ясовує Виговському головні різниці й спірні справи між Церквами: католицькою і грецькою. Пояснює, чому до символу віри додано слова « і від Сина » (Filioque) та з'ясовує правду про походження Святого Духа. В цій справі Суша наводить деякі свої докази з літургічних книг. Відтак коротко говорить про квашений хліб, а інші справи залишає на боці, як маловартні й такі, що за « найлегшим подувом взаємної любови можуть розвіятися, як пил » [66]. З цього Суша

[65] В лат. перекладі: ut Russiae bono prospiceretur... nos Uniti peroptavimus omnes cum Fratribus nostris Disunitis, habere quandoque congressum, concilium, ac deliberationem... ».

[66] « Praetereo alia quoque levioris momenti obiecta, quae accedente utrinque caritatis motu, ut pulvis diventelari possunt »; *Ibid.*

робить такий висновок: « Тому ми в нічому не провинилися супроти наших братів, якщо згідно з св. Писанням і св. Отцями, ми прийняли щось одне спільне з Римською Церквою та всі правди католицької віри. В нічому іншому ми не провинилися. А як багато користи ми принесли нашій Матері-Русі, всім відомо. Як багато всяких благ прибуло різним катедрам, церквам, манастирям дбайливістю наших єпископів та інших церковних достойників, навіть з небезпекою життя та з витратою родових маєтків. І нерідко траплялося таке, що наші знову відзискали з рук Загарбників те, що противна сторона втратила. Свідком є князівство Острожське, щоб поминути інші, новіші й давніші... » [67].

« Або яке здосконалення і яку чесність ввели ми серед нашого чернецтва? Як зреформували ми наш світський клир? Як збільшили ми побожність серед мирян і духовних? Як поширили ми освіту між усім народом? Які прикраси й ризи справили ми до церков та манастирів? Про все це посвідчить кожний, хто хоч дещо знає наші справи. Що більше, навіть те, що з вичисленого мають Нез'єдинені, це вони ввели в себе з ревнування та суперництва з нами, бо перед З'єдиненням наша Русь в усьому була занепала і мало бракувало, щоб вона була погребана назавжди, через своє занедбання й безпросвітність ».

« А тимчасом наші брати нічим іншим не намагаються відвернути від нас простолюддя, як лише тяжкими проклонами, виклинаннями, злословленнями, щоб тільки воно не перейшло на наш бік. А до цього ще закидають нам несправедливо, немов би ми служили св. Літургію на латинських гостіях, наче б то ми нарушували пости, зміняли обряди та задумували перейти на бік латинян, передавши їм наперед наші церкви та церковні маєтки [68]. А тому, що все це не відповідає дійсності, то даремно воно й несправедливо нам закидається. А додаймо до цього й те, що дехто з противного нам клиру перейшов до латинників, а з нашого клиру ніхто, навіть за теперішньої скрути. А до цього маємо ми й окрему буллю Папи Урбана VIII, що забороняє такі переходи нашому клирові так світському, як і чернечому. Більше того: цей самий Папа навіть нашим миря-

---

[67] Тут пропускаємо деякі менше важні приклади, що їх наводить автор листа.

[68] « Ecclesiis insuper et bonis nostris, Latinis traditis, eodem transire meditemur »; *Ibid.*

нам заборонив окремим декретом переходити з обряду грецького з'єдиненого на обряд латинський. Та й ні церковних маєтків, ні церков не передаємо ні латинникам, ні кому іншому. Бо й свята Римська Церква цього від нас не вимагає, що більше: передала нам за старанням цього ж Папи навіть латинську церкву в Римі на церкву греко-слов'янську та побудувала при ній манастир. І багато добра могли б ми зробити за дбайливістю та допомогою найвищих Пастирів католицької Церкви, якщо нам у тім не перешкоджували б наші нез'єдинені брати, аж до погроз смертю. Тому — як кажуть — знайшовшись між молотом і ковалом [69], часто навіть у збільшуванні благобуту нашого народу маємо зв'язані руки. А згадати мені треба й стільки св. чудотворних місць у З'єдиненні. Бо якщо наше З'єднання, З'єднення Руси з Римською Церквою було б немиле на небі, то чому мав би Господь Бог почтити нас знаками своєї Божої приявности? Щоб поминути інші, згадаю передовсім чудотворні ікони Богородиці в Жировичах і в Холмі ».

Дальше Суша звертається палкою апострофою до Виговського, щоб як хоробрий воїн не прикладав руки та меча до загибілі св. З'єднення, але, навпаки, щоб показався його добродієм. Суша титулує Виговського: Всесвітлішою Високодостойністю [70]. А далі Суша пише дослівно так:

« Якщо з цього потопу, за старанням Вашої Високодостойности, св. З'єднення вийде ціло — то Той, що на небі все знає, буде нагородою для Вашої Високодостойности над міру великою та й можна буде сподіватися, що після такого довготривалого захмарення також і для Сходу засяє сонце правди, сонце так дуже бажаної свободи. Перед Господом серцевідцем говорю довірочно, хоч не від себе говорю, та не знаючи, коли прийде той час, але знаю, про що говорю. Ця окупована частина християнського світу не скоріше скине із себе турецьке ярмо (Ottomanica tyrannide), аж поки всі Нез'єдинені не приймуть тієї нашої єдиної, Богом улюбленої Унії. А, якщо це станеться принаймні в нашому народі, який у цьому присвічує іншим і то за старанням Вашої Високодостойности, то якою славою від Бога, якою честю серед людей, якою любов'ю від своїх підчинених, якими побажаннями від чужих, будеш про-

---

[69] « Inter sacrum et saxum haerentes »; *Ibid.*

[70] « Illustrissima Celsitudo »; *Ibid.*

славлений, піднесений, вивищений, обдарований і надгороджений! Тим здобудеш собі та своєму родові безсмертя, нашому народові всякі блага, королеві та нашій Батьківщині всяке щастя, св. Церкві всякі потіхи, із здивуванням усього світу, перед Богом і перед цілим небом. Бо однозгідність, передусім у вірі — це найповніша Божа чаша, з якої ми всі черпаємо й беремо все і хто знає, чи не тому ти прийшов до влади — як казав колись Мардохей до цариці Естери — щоб приготовити такі часи »[71].

Суша закінчує свого довгого листа словами св. Теодора Студита, який писав: « Тепер час догідний, щоб ми приєдналися до вершка Христових Церков у Римі, щоб однодушно, одними устами прославляти Бога[72], до якого пливуть сльози і прохання всіх за спільне добро, а якому я з моїми Отцями і Братами і з чудотворною Іконою Холмської Богородиці поручаю здоров'я, щастя й успіхи Вашої Високодостойности. Жидичин, 8 березня 1659 року ».

Як ми вже згадували, цього листа Суша написав по польськи, але всі цитування св. Письма, св. Отців і різних літописів подано по слов'янськи, як вони сьогодні збережені в рукописі « Fondo Garampi » (ASV); але в рукописі відділу «Fondo Barberini» ці цитати вже подано по латині, одначе додано: slavonice citatur, або ex slavonico verba і т.п. Коротку згадку про лист Суші до Виговського має митрополит Лев Кішка (1714-1728)[73]. Частина цього листа в польській мові находилася в холмському архіві, яку невідомий автор В.Т. М-ч переклав на російську мову[74] і правдоподібно з цього рукопису зроблено латинський переклад для Нунція Ґарампі, який посьогодні зберігся у Ватиканському Архіві під назвою « Fondo Garampi » (n. 20, B). Одначе в Ватиканській Бібліотеці є інший примірник цього листа і то повний, п.н. « Litte ae ad Ioannem Wyhowski, Ducem Exercitus Zaporosiani, vulgo Cosatici, a Jacobo Susza, Ep. po Chelmensi et Belzensi і т.д.[75]. Під час свого побуту в Римі в рр. 1664-1666 Яків Суша мав у своїх руках цей повний переклад свого листа і власною рукою поробив на марґінесі різні допо-

---

[71] *Кн. Естери,* 4,14.

[72] « Nunc tempus acceptabile, ut uniamur nos vertici Ecclesiarum Christi Romae, quatenus unanimiter uno ore glorificemus Deum »; *Ibid.*

[73] Див. Петрушевичь А., *Сводная Лѣтопись,* 1887, стор. 153.

[74] *Кіевская Старина,* т. VI (1883), стор. 116-126.

[75] *Barb. lat.*, vol. 2585, f. 66-68, 80-83, 69-71.

внення та примітки, а при кінці додав кілька рядків, що мають для нас велике значення. Між іншим Суша дописав: « Цього листа одночасно із залученим листом до пана Тетері, згаданий єпископ (Суша) вислав на Україну і просив п. Тетерю, щоби сам особисто доручив цього листа гетьманові Виговському ». З цього бачимо, що крім листа до Виговського, Суша написав одночасно листа до полковника Тетері, а цей відповів потішаючи Сушу, що боронитиме З'єдинення і дотримав обітниці обороняючи З'єдинених перед Гадяцькою угодою на прелімінарних нарадах. — Натомість Виговський на листа Суші не відповів, але від тієї пори поважно призадумувався про висланння до Риму посольства, яке переговорювало б про Унію. На це рішення Виговського міг мати деякий вплив також згаданий лист Суші [76].

В цьому листі Суші важні є ті моменти, в яких Суша особисто звертається до Виговського своїми гарячими апострофами в справі оборони З'єдинення та з'ясовує заслуги з'єдиненої Церкви для України й Білорусі, бо з цього бодай частинно можна пізнати, яке було тоді відношення З'єдинених до козаків. Крім цього в згаданому листі Суша накреслив справі українського католицизму далеко ширші горизонти, що переходили кордони Української Землі. При тодішньому розмахові козаччини та великих задумах Виговського, головно в площині політичній, такі перспективи могли бути для нього сприємливі. Одначе Виговський не був абсолютним паном ситуації, так у внутрішній, як і в закордонній політиці. Його дволітнє гетьманування (1657-59) було за коротке, щоб великі думки Суші могли зійти плодом у душі Виговського; тим більше, що у вересні 1659 р. на раді коло Білої Церкви його остаточно позбавлено гетьманської влади [77]. А після Виговського на українській землі настав сумний період, якому історичне ймення: Руїна.

У той час Я. Суша написав ще листа до якогось козацького старшини Чайковського, щоби він наклонив Виговського до порозуміння з католицькою Церквою, але докладніших відомостей про цього листа не маємо [78].

---

[76] Praszko I., *op. cit.*, p. 214-125.

[77] *Енциклопедія Українознавства*. Словникова частина, зошит 4, стор. 243 (За участь у козацькому повстанні, Виговського розстріляно під Корсунем).

[78] *Архивъ Юго-Западной Руси*, ч. I, т. VII, стор. 650 і далі.

6. - ЯКІВ СУША, МИТРОПОЛИТ КОЛЕНДА І ВАСИЛІЯНИ

Крім труднощів з Нез'єдиненими, крім втрат спричинених війнами, після смерти митрополита Антонія Селяви в 1655 р. в українській католицькій Церкві заіснували ще й різні внутрішні труднощі. Першою і найважнішою була осиротіла митрополія, що продовж десятьох років не мала митрополита [79]. Так українська Церква в цих трудних часах відборони перед наступом Нез'єдинених, була позбавлена ще свого природного голови. Справді, зараз після смерти Селяви, Коленда вживав усіх засобів, щоби король і Рим признали за ним митрополичу гідність. За тодішнім звичаєм, признання митрополичої гідности залежало від вибору єпископів, які вибирали кандидата й представляли його королеві, а король просив у Вселенського Архиєрея потвердження номіната. Одначе не завжди придержувалися цього звичаю. Більше того: від часів Іпатія Потія був такий звичай, що митрополити назначували собі коад'ютора з правом наступства, щоб через опорожнення митрополії з'єднена Церква не понесла якоїсь шкоди збоку Нез'єдинених. І так майже завжди відпадав вибір номіната збоку єпископів. Король Іван Казимир, з уваги на козаків, не хотів іменувати Коленду дійсним митрополитом, тільки в 1656 році займенував його адміністратором митрополичих маєтків [80].

Смерть митрополита А. Селяви залишила неполагодженою ще другу справу, тобто справу головного настоятельства в Василіянському Чині. Знов стала актуальною проблема кандидата на головного настоятеля — Протоархимандрита. Досі був ним ще завжди митрополит, хоч уже від 1624 р. існувала окрема постанова, затверджена Апостольським Престолом, про те, щоб цей уряд відділити від митрополичого уряду [81]. Коли ж тепер, у час ваканції на київській митрополії, зібралася василіянська Генеральна Капітула, дня 6 лютого 1656 р., в Тороканях, було вибрано на два роки настоятеля, який прибрав собі титул Протоігумена або Генерального Вікарія. Ним став Бенедикт Терлецький [82]. Він постановив

---

[79] Див. Praszko I., *De Ecclesia Ruthena catholica sede metropolitana vacante,* Romae 1944.

[80] Назарко І., *Київські і Галицькі Митрополити,* Рим 1962, стор. 52.

[81] Wojnar M., *De Protoarchimandrita Basilianorum,* Romae 1958, p. 78.

[82] Wojnar M., *De Capitulis Basilianorum,* Romae 1954, p. 11, 12.

вивести Чин з дотеперішньої провізорії та здійснити постанову про Головного Настоятеля — Протоархимандрита в особі звичайного ченця. Очевидно, що завідатель митрополії — Гавриїл Коленда, архиєпископ полоцький, не міг спокійно приглядатися тим змаганням, тим більше, що він старався стати Київським митрополитом. На новій Капітулі, від 6-10 лютого 1658 р., в Жировичах наново обрано Бенедикта Терлецького на три роки. Але Терлецький поставив вимогу, щоб йому були підчинені також архимандрити. Капітула вирішила підчинити йому, наразі, тільки членів архимандрій, але не самих архимандритів, які підлягали прямо митрополитові [83].

У міжчасі між Колендою і Терлецьким дійшло до різних менших непорозумінь, через їх палкі вдачі й неуступчивість. У висліді цього прийшло до поділу на два табори, з одного боку: Коленда, смоленський архиєпископ Кваснинський, всі архимандрити й частина ченців. З другого боку: Суша, перемиський єпископ Хмелевський і Терлецький з більшою частиною рядового чернецтва. Володимирський єпископ І. Потій не брав участи в цьому непорозумінні, хоч стояв по боці протоігумена Терлецького. Тимчасом Коленда дістав потвердження на адміністратора митрополії також у справах духовних [84]. Коленда пояснював декрет свого потвердження на митрополію дуже широко та приписував собі майже митрополичі права, також супроти Василіянського Чина. Тому, коли протоігуменові Терлецькому скінчився речинець його урядування, Коленда силою свого мнимого права скликав виборчу Капітулу на день 2 лютого 1661 р. до Супрасля, для вибору Протоігумена. Майже в той сам час також уступаючий протоігумен Терлецький скликав Капітулу, спираючись на своє право, але на день 6 лютого 1661 р. до Торокань. Помимо всіх намагань, щоби подвійна Капітула не відбулася, вона таки відбулася, хоч Коленда, під загрозою церковних кар, заборонив Капітулу в Тороканях. Вислід Капітул був такий, що в Супраслі вибрано протоархимандритом Коленду, а протоігуменом о. Маркіяна Білозора. В Тороканях вибрано протоігуменом уже втретє Б. Терлецького, на час двох років. Запротестувавши проти Капітули в Супраслі, справу віддано в руки Апостольського Нунція [85]. Але в міжчасі, в вересні чи жовтні цього ж таки

---

[83] Wojnar M., *op. cit.*, p. 12.

[84] Welykyj A., *Acta S.C. de Propaganda Fide*, Romae 1953, vol. I, p. 278, 284.

[85] Wojnar M., *De Capitulis Bas.*, p. 13.

1661 р. помер протоігумен Терлецький. Здавалося, що прийде до якоїсь згоди, але Рада Терлецького скликала нову Капітулу до Жирович та 19 грудня 1661 року вибрано одноголосно протоархимандритом єпископа Якова Сушу, а протоігуменом вибрано о. Пахомія Огілевича. Дуже неохотно, і після довгих наполягань Суша погодився, але тільки на чотири роки і, якщо Апостольська Столиця не буде противна. Таким чином, після цих двох Капітул, розділ Василіянського Чина на два табори довершився і Чин мав двох протоархимандритів: Коленду й Сушу та двох протоігуменів: Білозора й Огілевича [86].

Так не могло довго тривати і Суша це добре розумів. Тому він вислав до Риму о. Пахомія Огілевича для поладнання тієї справи роздору в Чині, для полагодження багатьох інших справ, що стосувалися загально цілої Українсько-Білоруської Церкви, а в першу чергу — обсадження митрополії. Ще 30 травня 1662 р. Суша повідомляв Конґреґацію Пропаганди про скорий приїзд Огілевича [87]. Коли ж Огілевич уже вибирався в дорогу, Суша дав йому допоручаючі листи до Папи Олександра VII [88], до кардинала Ф. Барберіні — префекта Пропаганди, до М. Альберічі — секретаря Пропаганди і інших. Але ще важніші були чотири меморіяли Суші, що їх повіз Огілевич до Риму. Перший меморіял: до Секретаря Пропаганди, широко з'ясовував загальні справи й потреби цілої з'єдиненої Церкви, а головно необхідність номінації митрополита. Другий меморіял: до цього ж Секретаря, обговорював справи Василіянського Чина. Третій меморіял: до Секретаря Пропаганди, був від холмського єпископа, а четвертий стосувався приватних просьб цього ж Владики [89].

У цих обширних меморіялах проявляється великодушність і шляхетність душі єпископа Суші, який у час таких непорозумінь і колотнеч, умів піднестися понад особисті амбіції чи групові чвари, а на першому місці поставив добро всієї з'єдиненої Церкви. В цих меморіялах немає найменшого оскарження чи жалів на Г. Коленду та його однодумців; немає апології своєї групи чи табору. Що більше, справа внутрішнього непорозуміння стоїть на другому, а може

---

[86] Praszko I., *op. cit.*, p. 169.

[87] APF, *Scritt. rif. n. Congressi* (Fondo Vienna), vol. 18, fol. 84.

[88] *Ibidem*, fol. 92r.

[89] APF, *Scritt. rif. n. Congressi: M., P., Ruteni* (Fondo Vienna), vol. 18, fol. 54, 56, 160, 145 і т.д.

й третьорядному місці. В згаданих меморіялах Суша з повагою з'ясовує всі потреби й усі труднощі української Церкви, суґерує різні розв'язки і просить помочі Апостольського Престолу. Завдяки цим меморіялам Суші, місію П. Огілевича можна вважати першою спробою оздоровлення жалюгідного стану з'єдиненої Церкви [90]. На думку Суші, реформа з'єдиненої Церкви повинна зачатися апостольською візитацією всіх єпископів, архимандритів і Василіянського Чина. Цю візитацію повинен перевести Апостольський Нунцій сам, або через своїх прелатів чи монахів, у першу чергу через Кармелітів або Єзуїтів, але ніколи з допомогою польського, чи литовського клиру, щоб не було згіршення для Нез'єдинених. Після такої візитації та пізнання всіх недомог, надужить і потреб, треба скликати синод усіх Владик, архимандритів, чернечих настоятелів та інших поважних осіб під проводом Нунція, якому буде доручена справа санації Церкви і якому всі Владики та заінтересовані особи ще перед синодом тайно донесуть про всі огріхи й недомагання. А Нунцій знаючи всі недомагання, нехай старається їх поправити й злагіднити [91].

Стосовно обсади митрополії, в роках 1661-62, Яків Суша мав особливі побажання. Тоді деякі сенатори звернулися до Суші й перемиського єпископа Хмелевського, поручаючи їм на митрополита Єзуїта Ігнатія Єлєца, дуже чесного, вченого й посвяченого з українцями [92]. В таких майже безвихідних умовах з'єдиненої Церкви, Суші видався цей плян сприємливий і корисний. Тому Суша написав про це до Конґреґації Пропаганди навіть окреме письмо, з дня 29 червня 1661 року [93]. Одначе Конґреґація, на сесії 22 серпня 1661 р., не дала на це ніякої відповіді, тобто на це не погоджувалася [94]. Незабаром він щераз просив, щоби митрополитом іменувати Єлєца, але й цим разом Конґреґація не згодилася.

Згадаймо ще бодай коротко й інші важніші питання, що їх порушив Суша в своїх меморіялах до Риму, пересланих через П. Огілевича. І так: думаючи над скріпленням у вірі і над якоюсь потіхою З'єдинених у ті прикрі часи, Суша подає як один з могут-

---

[90] Praszko I., *op. cit.*, p. 170.

[91] APF, *Scritt. rif. n. Congressi* (Fondo Vienna), vol. 18, fo.. 145, 44.

[92] Згаданий Єзуїт Єлєц був дуже прихильний З'єдиненню і знався навіть з гетьманом Б. Хмельницьким. Див. Welykyj A., *Acta P.F.*, vol. I, p. 247.

[93] APF, *Scritt. rif. n. Congressi* (Fondo Vienna), vol. 18, fol. 326-7.

[94] Welykyj A., *Acta P.F.*, vol. I, p. 291.

ніших засобів для цього — проголошення бл. мученика Йосафата, Святим. Тому сердечно просить зачати канонізаційний процес бл. Йосафата Кунцевича [95]. Дальше Суша просить, щоби Апостольський Престіл окремим декретом заборонив одній особі обєднувати кілька бенефіцій, бо під цим оглядом тоді було велике надужиття. Тому, що тоді була обуснована надія знайти якийсь modus vivendi з Нез'єдиненими, Суша радить, щоби Вселенський Архиєрей запросив до З'єднинення православну ієрархію, церковні братства і деяких визначних мирян. Відтак Суша пише багато про виховання клиру, про місця для питомців у папських семінаріях і про заснування власної семінарії. З черги цей ревний Владика широко і з болем серця описує всі труднощі, що їх мають З'єднині з боку латинників. Болів над зловживаннями та кривдами, що їх латинники наносять З'єдиненим священикам, а навіть приписують собі якусь власть над з'єдиненими єпископами. Тому Суша радить, щоби наново пригадати окремими декретами всі права і привілеї, що їх Папа Климент VIII надав з'єдиненій Церкві в унійній буллі « Magnus Dominus », з 1595 р. Врешті Суша пригадує, що в часах митрополита Рутського з'єднина Церква мала окремого Кардинала-Протектора і запитує: чи не було б корисно й тепер мати такого протектора? [96].

Всі ці меморіяли Суші, що заторкували десятки різних справ, повіз Огілевич до Риму і там над ними зачалися наради Конґреґації Поширення Віри. Однак Огілевич не поставив на першому місці справ цілої Церкви (синоду, канонізації Бл. Йосафата і т.п.), але висунув на перший плян справи непорозумінь василіянського Чина з Колендою [97]. Знаючи про справи також з інших джерел, Конґреґація наразі відкладала полагодження предложених Огілевичем справ, а тим часом інформувалася безпосередньо на місці, і вимагала завжди нових і нових інформацій від Огілевича, якого вся діяльність обмежувалася до писання об'ємистих звітів і проводження довгих конференцій із секретарем Пропаґанди, М. Альберічі. Хоч Огілевич нічого конкретного не осягнув, то всеж таки його побут у Римі був корисний, бо він зазнайомив урядовців Конґреґації з усіми важнішими справами української Церкви і підго-

---

[95] Йосафат Кунцевич згинув мученичою смертю 12.XI.1623 р., а Блаженним був проголошений 16.V.1643 р. Див. Welykyj A., *S. Josaphat - Hieromartyr*, vol. I, Romae 1952, p. 14.

[96] APF, *Scritt. rif. n. Congressi* (Fondo Vienna), vol. 18, fol. 146v.

[97] Welykyj A., *Acta S.C. Propaganda Fide*, vol. I, Romae 1953, p. 298.

товив ґрунт єпископові Суші так, що після прибуття Суші до Риму можна було приступити до вирішування підготованих справ [98]. Після приїзду Суші до Риму, Огілевич вернувся в травні 1665 р. на батьківщину.

Тим часом політичні обставини змінилися на користь з'єдиненої Церкви, бо з боку козаків уже майже не було ніякої небезпеки. А також у нутрі Церкви, після кількалітніх сварок і непорозумінь, з обох сторін відчувалося бажання згоди. І вже в перших днях червня 1663 р. прийшло до особистої згоди між Колендою і Сушею у Львові. Нунцій А. Пінятеллі з радістю повідомив про це Конґреґацію письмом з 11 червня 1663 р. заявляючи, що « при Божій допомозі вкінці вдалося довести до цілковитого поєднання, яке певно принесе багаті плоди » [99]. І дійсно предсказання Нунція сповнилося.

Просто зо Львова, після встановлення згоди, Суша й Коленда поїхали до Холма, де єпископ Суша скликав єпархіяльний синод. Синодальні Отці з радістю привитали Коленду, довідавшись про згоду між ним, а їхнім Владикою Сушею. Туди ж приїхав і Володимирський єпископ Іван Потій і всі три Владики рішили скликати на листопад конференцію єпископів до Жирович [100].

Перед тим, у вересні, Суша скликав Василіян до Жирович і там повідомив їх про замирення з полоцьким архиєпископом. Монахи з радістю прийняли це до відома і — як оповідає сам Суша — « заявилися підтримувати цю згоду та шанувати полоцького архиєпископа, якщо він не буде втручатися до заряду Чина » [101]. На цьому ж чернечому конґресі лихих монахів покарано, манастирі впорядковано, настоятельство жировицького манастиря віддано в руки праведного й заслуженого ченця — о. Адріяна Мозера — містопротоігумена, якому віддано заряд цілого Чина на час відсутности Суші й Огілевича.

На 1-е листопада 1663 року з'їхалися з'єдинені Владики до Жирович на окрему конференцію. Прибули: архиєп. полоцький Г. Коленда, смоленський А. Кваснинський, холмський Я. Суша, по-

---

[98] Praszko I., *op. cit.*, p. 178.

[99] Welykyj A., *Litterae Nuntiorum Apost.*, vol. X, Romae 1965, p. 313.

[100] Susza J., *Status recens Unionis*; APF, *Scritt. rif. n. Congressi* (Fondo Vienna), vol. 18, fol. 83-85A.

[101] Susza J., *op. cit.*, vol. 18, fol. 83-84.

мічник перемиського єпископа Антоній Терлецький, бо Хмелевський був хворий, а володимирський єпископ І. Потій прислав свої пропозиції на письмі. Були теж деякі архимандрити. Як описує Суша, конференція відбулася в атмосфері повної згоди, обговорено всі справи, що їх Суша заторкнув у своїх попередніх меморіялах і виделеговано єпископа Сушу, щоб він особисто поїхав до Риму та на місці поладнав усі пекучі справи. Найважніші з них були: обсада митрополії і заряд Василіянського Чина [102]. Щодо першої справи — то всі єпископи вибрали кандидатом на митрополита — Коленду.

Уже в грудні 1663 р. Суша був готовий до подорожі та з Осипом Петкевичем прибув до Варшави, щоб звідти виїхати до Риму [103]. Разом з ними мали їхати чотири студенти на студії до Риму, але Нунцій Пінятеллі їх поінформував, що Конґреґація не прийме студентів без попереднього прохання і згоди. Тому подорож треба було відкласти до весни 1664 р. Суша вернувся до Холма й використав цей час на виготовлення обширних матеріялів та різних меморіялів до Риму. Тоді написав він між іншим два обширні реферати: « Про одність і згоду грецької Церкви з римською в давній Русі » та про « Права святого З'єднення » [104]. Рукописні копії цих докладів Суша вручив Нунцієві й архиєп. Коленді, бо вони були написані на випадок, що треба буде обороняти св. З'єднення вдома, в часі відсутности Суші.

Суша їхав радо до Риму ще з одної причини. Мав він великі труднощі з латинським холмським єпископом і його капітулою з-за десятини. В червні 1663 р. Нунцій Пінятеллі відіслав цю справу до вирішення в Римі. Суша сподівався поладнати її з користю для своєї єпархії [105].

Правдоподібно Суша виїхав до Риму в квітні 1664 р., залишивши єпархію василіянинові Єремії Смотрицькому, який одначе в 1665

---

[102] Susza J., *op. cit.*; Cfr. *APF, Scritt. rif. n. Congressi* (Fondo Vienna), vol. 17, fol. 84v.

[103] О. Петкевич був настоятелем Василіян у Римі при церкві свв. Сергія і Вакха в рр. 1665-1669.

[104] « Informatio de Unione et concordia Ecclesiae Graecae cum Latina in Russia antiquitus observata »; « De iuribus Sanctae Unionis »; оба ці доклади находяться в Bibl. Ap. Vaticana, *Barb. lat.* (2585, f. 72-76).

[105] Praszko I., *op. cit.*, p. 188.

році помер [106]. Справи чисто єпископські Суша поручив сусідньому єпископові володимирському — І. Потієві.

Така подорож, у той час, тривала звичайно один місяць. Отже Суша прибув до Риму в травні, а може в перших днях червня. По дорозі Суша затримався в Празі, де заприязнився з губернатором Чехії — Ігнатієм Мартініцом, якому двацять літ пізніше присвятив свій твір « *Phoenix Tertiato Redivivus* ». Згодом заїхав до Відня, де на цісарському дворі робив старання про обсаду мукачівського єпископства [107].

7. - ДІЯЛЬНІСТЬ ЄП. СУШІ В РИМІ

Як тільки Суша прибув до Риму, зараз з'ясував Конґреґації Пропаганди ті справи, ради яких усі єпископи і Василіянський Чин вислали його до Риму. На першому місці Суша поставив: *справу обсади митрополії* і то в особі Гавриїла Коленди — дотеперішнього її адміністратора; але скоро зрозумів, що це трудна справа, бо Конґреґація вважала Коленду непослушним, упертим та мала проти нього багато обуснованих скарг [108]. В Конґреґації немало дивувалися, що саме Яків Суша, який досі був головним противником Коленди, тепер стався його головним оборонцем.

Перебуваючи в Римі Суша скоро спостеріг цей шкідливий вплив, що його від довшого часу мали на Римську Курію деякі польські єпископи, на шкоду з'єдиненої Церкви. Такі польські єпископи, як: холмський Павло П'ясецький — пізніше єпископ перемиський, або Тома Лезенський — також лат. єпископ холмський — писали до Риму, що з'єдинені Владики мають тільки бенефіції та прелатів, але не мають вірних; що вони зовсім не працюють над поширенням католицької віри; навпаки, вони ставлять великі перешкоди поширенню католицької віри в латинському обряді. Тому деякі польські єпископи домагалися від Риму, щоби принайменше з'єднена ієрархія була залежна від латинських Владик. В цьому дусі були зредаговані декрети латинського провінціяльного синоду з дня 8 листопада 1643 р., а ще яркіше були зроблені декрети си-

---

[106] Скрутень Й., *Життєписи Василіян,* «Записки ЧСВВ», т. II (1926), стор. 394.

[107] Praszko I., *op. cit.*, p. 189.

[108] Welykyj A., *Litterae S.C. Propaganda Fide,* Romae 1954, vol. I, p. 250-53.

поду Красноставського, під головством згаданого єп. лат. П'ясецького, з дня 12 квітня 1644 року [109]. Для опрокинення усіх тих кривдячих закидів Суша написав у Римі один з найкращих своїх творів п.н. « *De laboribus Unitorum* » [110].

Цей твір сам автор поділив хронологічно на дві частини: у першій частині від подає коротку історію з'єдиненої Церкви від Берестейського Синоду 1596 р. до українсько-польських воєн, тобто до виступу Б. Хмельницького в 1648 р., а в другій частині від 1648 до 1664 р. Але існує ще й інший, унутрішний поділ цього твору, зазначений у самому наголовку. За тим поділом у першій частині Суша говорить про т р у д и з ' є д и н е н и х, а в другій частині про Б о ж у о п і к у й поширення Унії. Автор вичисляє всі єпархії, їх простірний засяг, їх парафії і церкви та з емфазою запитує: « Як те все прийшло нам без ніяких трудів? І чи сміє хтось сказати, що ми не працюємо, ні не працювали? Ми мали коло вісім тисяч, а може й більше парафій і тепер маємо коло шість тисяч. Чи те все прийшло нам до рук, коли ми дрімали? » [111]. Відтак Суша описує, як то трудами й потами митрополитів, єпископів, Василіян і всього клиру так багато парафій сталися католицькими. Згадавши коротко митрополита Рагозу, довше спиняється над діяльністю Іпатія Потія; ще ширше говорить про митроп. Й. Рутського; згадує тих, які за католицьку віру пішли на смерть, як: Грековича, Балику, Рудкевича й інших; врешті вичисляє тих, що жили й вмирали в опінії святости, як: Тисович, Милишкевич, Тишкевич і якийсь мирянин Марко.

Немає сумніву, що згадані мученики й святці становили найсильніший арґумент Суші для осягнення мети, бо доказали Римській Курії, що Унія — це діло Боже, якщо Бог дає їй мучеників

---

[109] Див. Harasiewicz A., *Annales Ecclesiae Ruthenae,* Leopoli 1862, p. 352-354.

[110] Повний наголовок: « *De laboribus Unitorum, promotione, propagatione et protectione Divina Unionis, ab initio eius, usque in haec tempora* ». Два примірники цього є в Римі, один був у Львові, один був у Прокуратурі Василіян; М. Гарасевич перевидав теж один, але з похибками; cfr. M. Harasiewicz, *Annales...*, p. 298-349.

[111] Susza J., *De laboribus Unitorum,* (apud Harasiewicz), p. 304.

Тут Суша твердить, що перед війнами було 8.000 з'єднених парафій, а й тепер після московсько-козацьких воєн, переслідувань і знущань, є ще 6.000 парафій. Але їх, мабуть, стільки не було. І. Прашко нарахував їх тільки 3.700; див. *цит. тв.,* стор. 195, відм. 35.

і святих. Цей же арґумент найвимовніше опрокидував усі кривдні закиди польських єпископів, про які ми говорили вище.

Розповівши те все про цілу з'єдинену Церкву загально, Суша переходить до поодиноких єпархій та їх Владик, оповідаючи про їх труди, про поширення католицької віри, про боротьбу з Нез'єдиненими й т.п. [112]. З окремою увагою і пошаною автор говорить про перемиського Владику Атанасія Крупецького (1610-1652) та холмського — Методія Терлецького (1629-1649).

Друга частина твору Суші починається українсько-польськими війнами, в часів Богдана Хмельницького. Коротко і загально згадує Суша про переслідування З'єднених з боку козаків (бо про це автор задумував написати окремо) і переходить до сумної Зборівської угоди та її наслідків для єпархій холмської і перемиської [113]. Відтак описує руїни і знищення, що їх спричинили козаки в пинській єпархій, а потім оповідає про діяльність митрополита Антонія Селяви (1641-1655). Тут автор користає з нагоди, щоби написати щось доброго про архиєпископа полоцького Гавриїла Коленду й доказує, що Коленда гідний митрополичого престола. Справді, Суша згадує коротко про деякі хиби Коленди, але ширше описує його заслуги, як архимандрита в Березвечі, як помічника Селяви в полоцькій архиєпархії і як адміністратора митрополії.

У другій частині, про Божу опіку над з'єдиненням, Суша наводить багато чудес на користь з'єдиненої Церкви (навернення Нез'єднених, навіть деяких козаків і священиків), а передовсім, як гарячий почитатель Богородиці, Суша наводить різні чуда, які сталися за заступництвом Божої Матери.

В заключенні автор пригадує ті обітниці, що їх дали в своїх буллях Вселенські Архиєреї Климент VIII і Павло V: про зберігання руського обряду, про іменування митрополитів, про церковні маєтки і т.п.

Твір Суші « *De laboribus Unitorum* », хоч має характер наскрізь апологетичний і мало говорить про хиби та недостачі української католицької Церкви, то все ж таки — це джерело не тільки багате в цінні історичні відомості, але й важке своїм змістом, за яким стоїть авторитет одного з найчільніших Владик тієї доби [114].

---

[112] Susza J., *De laboribus Unitorum* (apud Harasiewicz), p. 314-328.
[113] *Ibid.*, p. 329-34.
[114] Praszko I., *op. cit.*, p. 197.

Логічним та історичним доповненням попереднього твору Суші є його об'ємиста реляція п.н.: « *Status recens Unionis post concordiam religiosorum et praelatorum* » [115]. Ціллю тієї реляції було: переконати Конґреґацію про доцільність і корисність іменування київським митрополитом архиєпископа полоцького й дотеперішнього адміністратора митрополії Гавриїла Коленду. Тому Суша описує, як дійшло до згоди між ним і Колендою та запевняє, що ця згода є тривала, бо усунено всі її причини. Відтак автор сильно акцентує і підкреслює те, що на конференції Владик у Жировичах усі Владики свобідно та одноголосно вибрали Коленду кандидатом на митрополита, за звичаєм з'єдиненої Церкви, потвердженим буллями Папів Климента VIII і Павла V [116]. Вкінці, автор описує тогочасний стан з'єдиненої Церкви за чергою єпархій. Кожному неупередженому читачеві тієї знаменитої реляції стає ясне, яку живу діяльність розвели З'єдинені в обороні та поширенні католицької віри на українських і білоруських Землях.

Одначе єпископ Суша ще не задовольнився тим. Щоби конечно і чим скоріш осягнути іменування Коленди київським митрополитом, він опрацював ще цінну « *Informatio de Metropolia* » [117]. Вона складається з двох частин. У першій Суша доказує конечність скорої обсади митрополії, абстрагуючи від особи митрополита. Докази Суші такі:

1) З необсадження митрополії зроджується великий нелад у нутрі самої з'єдиненої Церкви, бо Адміністратор, як непевний Пастир (incertus Pastor) не може рядити, ні судити єпископів; вони не обов'язані, ні не хочуть його слухати навіть у добрих річах, архимандрити ж не в'яжуться ні зарядом чернечим, ні адміністраторським.

2) З необсадження митрополії повстає велика небезпека, а навіть руїна Унії, бо такий є звичай, що святителем єпископів є митрополит. Коли ж його нема, то нема кому їх святити. І Суша наводить два випадки, де єпархіями рядять невисвячені Владики [118].

---

[115] APF, *Scritt. rif. n. Congressi* (Fondo Vienna), vol. 17, fol. 83-85A.

[116] Буллею Берестейської Унії « *Decet Romanum Pontificem* », з 24.II.1956, що була потверджена 10.XII.1615 Папою Павлом V, на прохання митрополита Й. Рутського.

[117] APF, *Scritt. rif. n. Congressi* (Fondo Vienna), vol. 18, fol. 248-252v.

[118] *Ibid.*, fol. 248.

З цього родиться грізна небезпека, що такі єпархії можуть попасти в руки Нез'єдинених.

3) Якщо помер би король, тоді під час безкоролівя вакантна митрополія й єпархії найшлись би у такій небезпеці, як це було після смерти короля Жигмонта III († 1632).

4) Якщо митрополія не буде обсаджена через опір Римської Курії, тоді не тільки нез'єдинені українці і білорусини утвердяться в своїх упередженнях до Апостольського Престолу, але й москалі та румуни.

У другій частині своєї інформації Суша доказує, що київським митрополитом повинен бути полоцький архиєпископ Г. Коленда, бо він ще в 1660 р. одержав привілей на всі митрополичі маєтки з канцелярії Великого Князівства Литовського; бо він буде жити в згоді з єпископами і Василіянським Чином; бо його послухають усі архимандрити, а передовсім тому, що його одноголосно вибрали всі з'єдинені Владики на своїй конференції в Жировичах.

При кінці листопада 1664 р. Суша мав уже готові всі згадані письма, до них долучив ще меморіял у справі з'єднення (Memoriale in rebus Unionis) і те все доручив просекретареві Конґреґації Поширення Віри [119]. Крім цього Інформацію про митрополію вручив секретареві Пропаґанди Альберічі й двом Кардиналам. Одночасно Папі Олександрові VII вручив письмо всіх з'єднених Владик, написане в часі конференції в Жировичах.

З великою допомогою Суші прийшов сам Нунцій Пінятеллі, бо він написав 10.IX.1664 р. письмо до Конґреґації, в якому теж просив скоро іменувати митрополита і твердив, що в тих умовах найвідповідніший на це становище є Г. Коленда [120].

Без уваги на все те, справи поступали повільно, бо уступив секретар Пропаґанди Альберічі, а підсекретар Манфроні ще не був зорієнтований у багатьох справах і часто просив Сушу про нові додаткові інформації. Нагло Суша дістав відомість, що помер смоленський архиєпископ Андрій Кваснинський, який уже від 1655 р. заряджував теж єпархією пинською [121]. Ця вістка дуже пригнобила Сушу, бо вже три з'єднені єпархії були без архипастирів і через ваканцію митрополії ніхто не міг висвятити нових єписко-

---

[119] Praszko I., *op. cit.*, p. 199.

[120] Welykyj A., *Litterae Nuntiorum*, vol. XI, p. 55-56, nr. 5341.

[121] Pelesz J., *Geschichte d. Union*, II, S. 329.

пів. Тоді Суша в перших днях лютого 1665 р. написав тривожне письмо до самого Папи, а також ще раз до Конґреґації і вже не благав, але домагається мерщій іменувати митрополита. « Вже три єпархії: смоленська, перемиська й пинська не мають єпископів, не з іншої причини, як тільки з цеї, що продовж десяти років не призначується митрополита, який міг би висвятити номінатів » [122]. Ці письма рушили справу з мертвої точки і кардинал Франціск Барберіні — префект Пропаґанди — скликав т.зв. партикулярну конґреґацію в справах з'єдиненої Церкви, на день 25 лютого 1665 року [123]. У цьому засіданні взяло участь п'ятьох кардиналів і просекретар Манфроні. Справу іменування Г. Коленди київським митрополитом реферував просекретар ідучи зовсім за раціями, що їх подав Суша в своїй « *Інформації про Митрополію* ». Хоч проти Коленди видвигнено різні закиди, то одначе рації й арґументи Суші перемогли і кардинали погодилися на те, щоб київську митрополію обсадити і, щоб митрополитом став Г. Коленда. Про це Конґреґація повідомила Нунція Пінятеллі окремим письмом з 30 травня 1665 року [124]. А на найближчій авдієнції просекретаря в Папи, Олександер VII затвердив пропозицію кардиналів і признав усі акти Г. Коленди вчинені під час його адміністрації « in spiritualibus ». Ще споряджено інформативний апостольський процес, у якому Суша був головним свідком [125] (побічним був П. Огілевич), а на секретній консисторії 22 квітня 1665 р. Папа подав звіт про Київську митрополію і подав до відома, що митрополитом займенував полоцького архиєпископа Гавриїла Коленду, дозволяючи йому задержати теж полоцьку архиєпархію. Цього ж дня Папа видав номінаційну грамоту — « Bulla provisionis » [126]. Відповідні письма і Бреве вислано Нунцієві щойно 4 липня [127] і йому дано також власть прийняти визнання віри і присягу від новойменованого митрополита. Нунцій запросив до себе Коленду, а цей 13 вересня 1665 р.

---

[122] APF, *Scritt. rif. n. Congressi* (Fondo Vienna), vol. 18, f. 142.

[123] Cfr. Welykyj A., *Congregationes particulares* Ecclesiam Ucrainae et Bielarusjae spectantes, vol. I, Romae 1956, p. 20. - Повний текст, див. Welykyj A., *Acta...*, vol. I, p. 308-322.

[124] Welykyj A., *Litterae S.C. Propag.*, vol. I, p. 269-271.

[125] Welykyj A., *Epistolae Metropolitarum Korsak, Sielava, Kolenda*, p. 216.

[126] Welykyj A., *Documenta Pontificum Rom.*, Romae 1953, vol. I, p. 578-581.

[127] Welykyj A., *Litterae S.C. Propag.*, vol. I, p. 271.

склав ісповідання віри і присягу на руки Нунція та й перебрав управу цілої митрополії з повними правами.

Так щасливо покінчилася десятилітня ваканція київської митрополії і з'єдинена Церква знову дістала свого митрополита. Це був перший овоч згоди між Колендою і Сушею, а також перший великий успіх невтомної діяльности Суші в Римі. Не треба й згадувати, як щиро тішився тим успіхом цей ревний Владика.

Але на цьому Суша не припинив своїх трудів у Римі. Як тільки він упевнився, що Коленда іменований митрополитом, написав супліку до Пропаґанди прохаючи для нового митрополита всіх властей і привілеїв, що їх Апостольський Престіл давав єпископам звичайно на п'ять років. Одначе мабуть заіснували якісь труднощі з боку Конґреґації, бо довго не було ніякої відповіді. Тоді Суша поновив своє прохання мотивуючи його тим, що всі ті власті вже були дані митрополитам Рафаїлові Корсакові, 7 травня 1638 р., та Антонієві Селяві, 6 березня 1653 року. У відповідь на це дня 16 червня 1665 р. відбулася т.зв. генеральна конґреґація Пропаґанди і на ній рескриптом під такою датою уділено митрополитові Коленді всіх властей [128].

Заходи Суші про канонізацію бл. Йосафата. — Друга справа, що дуже лежала на серці єп. Суші та цілій католицькій Церкві — була справа канонізації блаженного Йосафата Кунцевича, архиепископа полоцького.

Як ми вже згадували, Папа Урбан VIII проголосив Йосафата Блаженним 1643 року. Та, як ствердив Суша, за заступництвом бл. Йосафата далі діялися чуда. Це спонукало митрополита Селяву й холмського єпископа М. Терлецького подбати про канонізацію Блаженного.

Пізніше ці зусилля продовжували єп. Суша й митрополит Коленда. Ми вже згадували про те, як після заключення особистої згоди між Колендою і Сушею у Львові, в перших днях червня 1663 р., оба Владики просто зо Львова поїхали до Холма і туди приїхав теж Володимирський єпископ Іван Потій. Тоді вперше вирішено вислати Сушу до Риму і йому, як одне з перших завдань, доручено: просити про канонізацію блаженного Йосафата [129]. Суша за-

---

[128] Welykyj A., *Acta...*, vol. I, p. 324, 325.

[129] Susza J., *Status recens Unionis*; APF, *Scritt. rif. n. Congressi* (Fondo Vienna), vol. 17, fol. 83v.

раз почав підготову тієї справи. З Холма поїхав він до Львова, бо там тоді перебував король Іван Казимир, з королевою, міністрами й сенаторами. Від короля, від королеви Марії Людовики, від багатьох сенаторів і високопоставлених осіб Суша дістав допоручаючі листи й супліки до Папи Римського про канонізацію бл. Священомученика [130]. Про справу канонізації бл. Йосафата, Владики широко трактували на своїй конференції в Жировичах 1 листопада 1663 р. і написали спільні письма до Папи, до Конґреґації Пропаґанди і до кількох кардиналів [131], в яких погоджувалися на те, щоби бл. Йосафата проголосити святим разом з якимись іншими блаженними, бо з-за довгих воєн Укр. Церква не була в спромозі покрити всіх коштів окремої канонізації.

Коли ж Суша прибув до Риму, доручив супліки короля, королеви, сенаторів Вселенському Архиєрєєві, Конґреґації Пропаґанди й кардиналам. Конґреґація Пропаґанди відослала всі супліки разом з допоручаючими листами до Конґреґації Обрядів, бо їй належало рішення в справах канонізації.

Щоби докладно зазнайомити вирішальні кола в Римі з боговгодним життям, подвигами й мучеництвом бл. Йосафата, Суша взявся писати обширніший життєпис Блаженного. Конґреґація Обрядів дозволила Суші користуватися актами беатифікаційного процесу бл. Йосафата [132] і вони були першим джерелом, з якого автор найбільше користав. Одначе, як сам автор признає, він дещо додав з того, що попередило полоцький процес 1637 р. і з того, що сталося після процесу, особливо свіжі чуда. Крім цього Суша зачерпнув багато відомостей з книжок Станислава Косинського Т.І. [133], який був сповідником бл. Йосафата, Якима Мороховського [134], Антонія Джерарді [135] і ін. Врешті Суша використав реляції Конґреґації Пропаґанди і Римської Роти. І ще таки цього ж 1665 р. вийшов друком найліпший на ті часи життєпис бл. Йосафата п.н. « *Cursus Vitae,*

---

[130] *Ibid.*, fol. 83v.

[131] Cfr. Welykyj A., *Litterae S.C. Propag.*, vol. 1, p. 278.

[132] Ці акти видав А. Великий ЧСВВ у видавництві « Записок ЧСВВ » п.н. *S. Josaphat - Hieromartyr*, vol. I, Romae 1952, vol. II, Romae 1955.

[133] Kosinski S., *Zywot y Męczenstwo B. Jozafata Biskupa y Męczennika*, Wilno 1665.

[134] Morochowski J., *Relacia o zamordowaniu Jozaphata Kuncewicza Archiepiscopa Połockiego*, Zamość 1624.

[135] Gerardi A., *Sommaria relatione della vita e miracoli del b.m. Giosaphat Cuncevitio*, Romae 1643; cfr. A. G. Welykyj, *S. Josaphat - Hieromartyr*, vol. III, p. 122-138, Romae 1967.

et Certamen Martyrii B. Josaphat Kuncevicii Archiepiscopi Polocensis, Episcopi Vitebscensis et Mscislaviensis, Ord. D. Basilii Magni [136] Цю книжку Суша присвятив Папі Олександрові VII і в самій дедикації просить проголосити Йосафата святим, кажучи: « Iterum Josaphat ad sanctissimam Petri petram, hoc est Vestrae Sanctitatis Sedem... et mentem et oculos levat suos, ut inde veniat auxilium sibi, veniat benedicta Vestrae benignitatis corona, veniat lux sanctificationis perfecta. Ille profecto ipse cum toto amplissimo Poloniae regno, cum tota Russia unita... de coelo ipso, Vestrae Sanctitati supplicat, ut per sacrum eiusdem in montibus lumen, plenissimo sanctorum lumine coronetur ».

Сам життєпис складається з короткого вступу до читача і п'ятьох розділів. У першому розділі (стор. 1-6) автор оповідає про батьків, походження і дитинство Йосафата. В другому розділі ширше оповідає про його чернече життя (стор. 6-37), в третьому про його архиєпископські чини (стор. 37-84), в четвертому (стор. 84-106) про його мучеництво і події після цього, а в п'ятому розділі (стор. 106-130) про культ і чуда бл. Йосафата, зокрема про чуда перед беатифікаційним процесом і чуда після процесу. До кінця минулого століття, тобто до появи життєпису св. Йосафата пера А. Ґепена [137], життєпис пера Суші вважався за найвірніший, а й сьогодні він не стратив своєї вартости. Мова цього життєпису (латинська) ядерна, пливка, місцями й квітиста.

З життєписом бл. Йосафата тісно в'яжеться наступний твір Суші, написаний у Римі, тобто життєпис Мелетія Смотрицького п.н. « *Saulus et Paulus Ruthenae Unionis Sanguine Beati Josaphat transformatus, sive Meletius Smotriscius Archiepiscopus Hieropolitanus, Archimandrita Dermanensis Ord. S. Basilii Magni* » [138], бо головною

---

[136] Перше видання (в Римі 1665 р.) сьогодні є вже рідкістю. Ми користуємося другим виданням — Ів. Мартинова, Париж 1865. Однак треба відзначити, що життєпис бл. Йосафата пера Я. Суші не є першим життєписом Йосафата. Першим треба вважати « реляцію » митрополита Й.В. Рутського, яку подає А. Великий, ЧСВВ в « Листах Й.В. Рутського » (по-лат., Рим 1956, стор. 161-169). Див. також: Й. Скрутень, ЧСВВ, *Перший життєпис св. Йосафата,* Записки ЧСВВ, т. I, Жовква 1924, стор. 314-363.

[137] Guepin A., *Un Apotre de l'Union des Eglises au XVII-e siecle,* 2 томи, Paris 1897-8.

[138] Перше видання з друкарні Varesii, Romae 1666, є дуже рідке. Друге видання появилося в Брукселі 1864 р., стараннем І. Мартінова. Український переклад о. Б. Кураласа ЧНІ появився в « Логос », т. XVI, кн. 1, Йорктон 1965, стор. 36-59.

спонукою, що склонила Сушу до написання цього твору було: доказати, що навернення Смотрицького треба чудесно приписати Блаженному Йосафатові. Це виражене вже в самому наголовку твору словами: « sanguine Beati Josaphat transformatus». Тієї ж думки були такі поважні люди, як митрополит Й. Рутський, Емануїл Кантакузен, Геннадій Хмельницький і інші [139]. Деякі з них навіть так зізнавали на другому процесі в Полоцьку, 12 серпня 1637 р. [140]. Таке чудесне навернення Смотрицького за молитвами бл. Йосафата, на думку Суші, повинно прискорити канонізацію Блаженного. — Крім цього, як виходить з твору Суші « *De laboribus Unitorum* », він задумував написати цілу низку життєписів славніших мужів з'єдиненої Церкви, як напр. митроп. Й. Рутського, Симеона Яцкевича — Ставровського — архимандрита битенського й інших [141]. В цій ґалерії біографій славних мужів української Церкви належне місце мав зайняти й М. Смотрицький.

Одначе заходи Суші щодо канонізації бл. Йосафата не обмежувалися тільки до писання книжок; він часто відвідував секретаря Конґреґації Обрядів та її кардинала-префекта і їм пригадував, просив і поручав справу канонізації. Одночасно й митрополит Г. Коленда не занедбував тієї справи, але висилав супліки з підписами високопоставлених осіб до Папи Римського, до Конґреґації Обрядів і Пропаґанди. У Ватиканській Бібліотеці зберігся лист митрополита Коленди до кард. Франціска Барберіні з дня 30 липня 1665 р., з підписами 46 різних міністрів і сенаторів [142]. Здавалося, що справа була на добрій дорозі. Більше того: ревний єпископ Суша порушив справу канонізації навіть на окремій авдієнції в Папи Олександра VII. Папа обіцяв проголосити Йосафата святим, але — на жаль — помер вже 22 травня 1667 р. і справа канонізації знову відтягнулася [143].

І пізніше єпископ Суша та митрополит Коленда не присипляли

---

[139] Guepin A., *op. cit.*, vol. II, p. 187.

[140] Welykyj A., *S. Josaphat-Hieromartyr*, vol. II, p. 194-335.

[141] Яцкевич-Ставровський С., ЧСВВ — товариш подвигів і праць св. Йосафата, муж високої святости життя; загально вважали його найгіднішим кандидатом на митрополита. Помер в опінії святости 1654 р. Див. Welykyj A., *Acta...*, I, p. 235n.

[142] Bibl. Ap. Vat., *Barb. lat.*, vol. 2167, f. 31; A. G. Welykyj, *S. Josaphat...*, vol. III, Romae 1967, p. 175, nr. 234.

[143] Pelesz J., *Geschichte d. Union*, vol. II, p. 265.

тієї справи і висилали нові супліки про канонізацію Йосафата, чи то з нагоди коронації нового Папи Климента IX (1667-1669), чи з нагоди перенесення мощів бл. Йосафата до Полоцька осінню 1667 року [144], яке було тріюмфальним поворотом бл. Йосафата на землі продовж 40 літ окуповані москалями. Одначе й тепер справа канонізації ще не назріла, тому її відложено на інші часи.

Суша й об'єднання Василіянського Чина. — Одна з чергових і важливих справ, яку доручено Суші поладнати в Римі — була справа об'єднання Василіянського Чина. Ми вже спинялися досить обширно над сумним фактом різкого роздору в Чині (1661), бо капітула в Супраслі вибрала протоархимандритом Г. Коленду й протоігуменом М. Білозора, а капітула в Жировичах в грудні ц.р. вибрала протоархимандритом Я. Сушу й протоігуменом П. Огілевича. Ми згадували також про те, що П. Огілевич повіз до Риму окремий меморіял Суші в справах Василіянського Чину. Коли ж уже по приїзді Суші до Риму, дня 25 лютого 1665 р. в Римі зібралася окрема т.зв. « партикулярна конґреґація » в справах з'єдиненої Церкви, тоді другою справою, після обсади київської митрополії, була справа василіянських Капітул з 1661 р. Просекретар Пропаґанди Манфроні, на основі меморіялу Суші, переповів кардиналам історію, як воно дійшло до двох майже одночасних капітул і з'ясував рації, що їх наводять обі сторони на доказ важности своєї Капітули [145]. Вислухавши цього звіту, кардинали вирішили узнати обі згадані Капітули за неважні й доручили Нунцієві, без уваги на попередні, скликати нову канонічну Капітулу, якої предсідником мав бути сам Нунцій і яка мала вибрати протоархимандритом Чина, по змозі, звичайного ченця. Якщо ж це було б неможливе, то Нунцій повинен був віддати заряд Чину ad interim якомусь єпископові, аж до нового заряджения Папи [146].

Нунцій А. Пінятеллі, одержавши папські Бреве й окремі інструкції Конґреґації Пропаґанди, скликав усіх на Капітулу до Супрасля, на день 11 жовтня 1665 р. [147]. З уваги на вагу справ, що мали бути

---

[144] Welykyj A., *Epistolae... Kolendae*, p. 263; про всі ці намагання Див. *S. Josaphat-Hieromatyr*, vol. III (1637-1867), Romae 1967.

[145] « *Sommario circa i tre Capitoli* »; APF, *Scritt. rif. n. Congressi* (Fondo Vienna), vol. 17, fol. 185-191v.

[146] Welykyj A., *Documenta Pontificum Rom.*, vol. I, p. 584.

[147] « Capitulorum Volumen Polonicum » in « *Археографическій Сборникъ* », т. XII, стор. 6.

трактовані та й тому, що сам Нунцій мав предсідати на цій Капітулі, всі постановили прибути, хоч тоді були великі зливи й дощі. І дійсно, на визначений день усі, крім одного-другого, з'їхалися до Супрасля так, що майже ніяка попередня Капітула не мала такої великої участи. Неприявні оправдалися письменно.

Коли зібрані вижидали Нунція, митрополит Коленда подав усім до відома, що з дуже важких перешкод Нунцій не може прибути, тому відкладає капітулу на відповідніший час, а володимирському єпископові Іванові Потієві передає ad interim адміністрацію цілого Василіянського Чину [148].

Одначе капітульні Отці, з уваги на велику участь членів Чину та на конечність вирішення важливих справ, одноголосно рішили таки перевести цю Капітулу і на ній теж одноголосно вибрали протоархимандритом митрополита Г. Коленду. Єпископа Суші не було на цій Капітулі, бо він перебував ще в Римі. Нунцій довідавшись про це був невдоволений передовсім тому, що протоархимандритом Чина вибрано митрополита, бо це було проти волі Папи та проти інструкцій Конґреґації. Тому переслав цілу справу до Риму, описавши докладно скликання тієї Капітули, причини своєї відсутности та рішення Капітули. На т.зв. « генеральній конґреґації » 25 лютого 1666 р. Папа Олександер VII особисто вияснив, що ця Капітула є неважна й вирішив, щоб до року відбулася нова Капітула таки під предсідництвом Апостольського Нунція [149]. Крім цього окремим Бреве з 4 червня 1666 р. Папа назначив адміністратором (superintendentem) Чину ad interim володимирського єпископа Івана Потія [150]. Митрополит Коленда послушно підкорився волі Папи і віддав заряд Чину єпископові Потієві, який назначив своїм генеральним вікарієм П. Огілевича. Але нагло, 15 вересня 1666 р., помер єпископ Ів. Потій. Тоді Нунцій доручив заряд Чину жировицькому настоятелеві Боніфатієві Пучковському, а Конґреґація його затвердила [151].

Наступна Капітула, відповідно до зарядження Нунція, мала відбутися в Бересті Литовському, дня 1 березня 1667 р., але через великі зливи прибуло дуже мало капітульних Отців. Однак Нунцій

---

[148] *Там же,* стор. 188-89.
[149] Welykyj A., *Acta S.C. Propag.*, vol. I, p. 334-36.
[150] Welykyj A., *Documenta Pontificum Rom.*, vol. I, p. 588.
[151] Welykyj A., *Acta Propag.*, vol. I, p. 339.

прибув тепер як один з перших. З уваги на зливи, Нунцій дозволив чекати до 3 березня. Всі вичікували передовсім єпископа Суші, бо він не тільки належав до тих праведних ченців, яким добро Чину лежало на серці, але й мав великий досвід. Він брав участь у п'ятьох капітулах, а часто був їх предсідником. Крім цього він щойно вернувся з Риму і добре знав побажання Апостольської Столиці. В цих трьох днях прибули ще деякі капітульні Отці, а 4 березня на загальну радість усіх прибув єп. Суша. Він довідався, що на першій сесії 3 березня Нунцій дуже гостро спротивився виборові митрополита Коленди на протоархимандрита. Продовж цілої другої сесії говорив тільки Суша, який цілковито опанував духовно всю Капітулу. Він порушив багато актуальних справ, як: труднощі з латинниками, зокрема з Єзуїтами в Мінську й Новгородку, перехід деяких монахів і монахинь на латинський обряд, нагромаджування бенефіцій в руках деяких Владик, намноження колись неіснуючих архимандрій, недозволене споживання м'яса, загальну дисципліну в манастирях, споминання Вселенського Архиєрея в богослуженнях. Вичисливши все те з великим зворушенням і майже крізь сльози, цей Владика-святець прийшов до заключення, що в теперішніх обставинах необхідно конечне, щоби протоархимандритом був сам митрополит. Тому благав Нунція, заради виїмково важких умовин, зробити ще цей раз вийняток [152]. Коли ж на третій сесії, 5 березня, прийшло до голосування, то всі одноголосно вибрали протоархимандритом Чину митрополита Г. Коленду. Цій одностгідності Нунцій вже не противився, але поґратулював митрополитові і всім виборцям.

Після повороту до Варшави, Нунцій повідомив про все Конґреґацію, а передусім широко з'ясував рації, чому не звичайного монаха, але митрополита вибрано протоархимандритом Чина. Тим разом Конґреґація затвердила всі акти капітули, а Нунцієві висловила окрему подяку [153].

Таким чином, після одинадцяти років від смерти митрополита А. Селяви, Василіянський Чин знову дістав свого протоархимандри-

---

[152] В оригіналі капітул записано: « Archimandrie nowowzniecone Xiądz Susza wygubić usiłuje (s. 88). Xiądz Susza na iezuitow skarzy o szkoły Nowogrodzkie erigowane, y o przymuszaniu rusi do nabozenstwa rzymskiego z nienawisci nabozenstwa greckiego, płacze nad zaniechaniem abstynencii » (s. 89) і т.п. див. « *Capitulorum volumen Pol.* ».

[153] Welykyj A., *Acta Propag.*, vol. I, p. 342.

та, який певною і досвідченою рукою повів Чин до його дальшого розвитку. Слушно писав митрополит Коленда до Папи, 5 квітня 1667 р.: « Не без Божого Провидіння так сталося, що ця Капітула Василіянського Чина відбулася в тому самому місті, в якому перед 70 роками встановлено Унію з Апостольським Престолом » [154]. Об'єднання Чину — це черговий наслідок згоди між Єрархією і Чином у жировицькому манастирі, в 1663 р. Це об'єднання Чин завдячував, у великій мірі, своєму світлому членові, завжди дбайливому за його добро, єпископові-святцеві Якову Суші.

Суша й мукачівське єпископство. — Не будемо тут довше спинятися над створенням мукачівської єпархії, чи над уведенням Унії в ній, бо заінтересованих відсилаємо до окремих праць на цю тему, А. Пекаря [155], О. Барана [156], А. Гаджеґи [157] й інших, але беремо на увагу старання єп. Суші, під час його побуту в Римі, про підчинення мукачівської єпархії під юрисдикцію київського митрополита.

Ще з Холма, від 1663 р., Суша переговорював з вдовою Софією Раковчі, княгинею Трансільванії, яка, після смерти свого чоловіка, завзятого кальвініста, під впливом Єзуїтів перейшла на католицтво, разом із своїм сином Франціском та хотіла перевести на католицтво всіх Нез'єдинених, що проживали в її посілостях. Дотеперішній єпископ, 70 літній Партеній, до такої акції вже не надавався, а зрештою осінню 1664 р. він помер [158]. Тоді княгиня через свого сповідника, Єзуїта Міллея, звернулася до київського митрополита, щоб він прислав в її області з'єдиненого Владику. Але Міллей, не маючи зв'язків із з'єдиненими Владиками, з'ясував усю проблему окремим письмом Єзуїтові М. Міткевичеві в Кракові, зазначуючи, що тепер догідний час для введення Унії в Карпатській Україні. Міткевич, у травні або червні 1663 р., усно оповів усе єпископові Суші у Львові. А Суша, в жовтні, на єпископській конференції в Жировичах, з'ясував цю справу всім Владикам. Це подобалося Владикам, але під тією умовиною, що новий мукачівський єпископ буде залежний від київського митрополита.

---

[154] Welykyj A., *Litterae... Kolendae*, p. 263.

[155] Pekar B., *De erectione canonica Eparchiae Mukačoviensis* (*an. 1771*), Romae 1956.

[156] Baran A., *Metropolia Kioviensis et Eparchia Mukačoviensis*, Romae 1960.

[157] Гаджеґа В., *Йосиф Волошиновський — єпп. мукачівський і Іван Малаховський, як єпп. мукачівський*, « Записки ЧСВВ », т. IV (1932), стор. 161-170.

[158] Гаджеґа В., *твір цит.*, стор. 162.

А тому, що тоді не було київського митрополита, який єдиний мав право висвячувати єпископів, Суша мав і цю справу порушити в Римі, маючи ще один доказ на те, що з ваканцією митрополії треба чим скоріше покінчити [159].

В квітні 1664 р. Суша, з доручення українських Владик, виїхав до Риму і, як ми вже згадували, по дорозі заїхав до Відня, де на цісарському дворі поробив заходи про гідну обсаду мукачівського єпископства. Щойно тут Суша ліпше пізнав складне питання мукачівського єпископства, бо довідався, що між імператором Леопольдом I і княгинею Раковчі є непорозуміння щодо права номінації єпископа, а також побачив, що імператор і княгиня хочуть, щоб мукачівський єпископ підлягав архиєпископові стригомському — примасові Мадярщини [160]. Коли ж Суша приїхав до Риму, то не тільки вручив Конґреґації Пропаґанди своє славне « *Memoriale in rebus Unionis* », але ще окреме « Прохання » передав Папі Олександрові VII. В своїм викладі Суша обговорює не лише взаємини між княгинею Раковчі і київським митрополитом, але й потребу залежности мукачівського єпископа від київського митрополита [161], а в « Суплікації » до Папи Суша виразно просить Папу узалежнити мукачівське єпископство від київського митрополита [162]. Конґреґація Пропаґанди трактувала справу мукачівського єпископства на т.зв. партикулярній конґреґації 25 лютого 1665 р., але не вирішила нічого, бо кардинали хотіли знати думку Нунція в тій справі. Тому просекретар Монфроні написав 30 травня 1665 р. до Варшавського Нунція і просив його інформацій [163].

Суша, знаючи, що Нунцій не може скоро дати потрібних інформацій, тайком і скоро написав до Конґреґації Пропаґанди коротку реляцію про початки мукачівської єпархії та про її сучасний стан (« status quo »), з поновним проханням підчинити її київському митрополитові. А довідавшись про смерть мукачівського єпископа Партенія (Петровича), написав до Пропаґанди ще одне письмо, в якому важливими історичними та юридичними аргументами доказує, що мукачівська єпархія повинна залежати від київського митрополита. Ось його слова:

---

[159] Praszko I., *op. cit.*, p. 221.
[160] Pekar B., *op. cit.*, p. 42.
[161] Welykyj A., *Acta Propag.*, vol. I, p. 327.
[162] Baran A., *op. cit.*, p. 70.
[163] Welykyj A., *Litterae S.C. Prop.*, vol. I, p. 269-271.

а) « Якщо наші єпископи в Польщі не підлягають ніякому архиєпископові чи єпископові латинському щодо юрисдикції — то чому має підлягати в Мадярщині?

б) Якщо нез'єдинений єпископ не підлягає стригомському архиєпископові — то я не бачу, чому наш з'єдинений має йом підкорятися?

в) Треба знати, що перед тим Русини в Мадярщині були залежні від руського єпископа перемиського. Аж пізніше, з-за віддалі та іншої держави, створено окреме єпископство в Мукачеві ... Якщо колись руська Церква в Мадярщині підлягала єпископові перемиському, незалежно від латинського архиєпископа в Мадярщині, то чому ж тепер не може вона бути залежна від свого з'єдиненого Владики? Тому хай Священна Конґреґація зволить, в імені Пани Римського, написати до латинського архиєпископа Мадярщини, щоб він не тягнув нашого єпископа під свою юрисдикцію » [164].

Справу мукачівського єпископства широко трактовано на генеральній конґреґації 12 січня 1666 р., але через недостачу даних про права мадярських єпископів, її переслано до партикулярної конґреґації « super Episcopatibus providendis in Hungaria » [165]. І дійсно, 17 грудня 1666 р., відбулася партикулярна конґреґація, але там вирішено лише, що княгиня Трансільванії має право номінації мукачівського єпископа, одначе про справу його залежности від київського митрополита не рішено нічого, через недостачу інформацій [166]. Та все ж таки думка конґреґаційних Отців схилялася в бік стригомського архиєпископа, а не київського митрополита.

Цілість тих питань ще раз була трактована на партикулярній конґреґації в дні 13 жовтня 1667 р., але й тоді також не винесено ніякого рішення [167].

Зовсім справедливо заключає В. Пекар кажучи: « Так було тільки de iure, бо вдійсності Конґреґація Поширення Віри в справах мукачівських українців завжди зверталася до архиєпископа стригомського, а ніколи до київського митрополита. Так ipso facto квестія була розв'язана в користь примаса Мадярщини » [168].

Може виринути питання: яка була причина, що справа мука-

---

[164] Baran A., *op. cit.*, p. 71-72.
[165] Welykyj A., *Acta Prop.*, vol. I, p. 327-328.
[166] Welykyj A., *Congregationes Particulares*, vol. I, Romae 1956, p. 20-21.
[167] Welykyj A., *Ibid.*, p. 21-25.
[168] Pekar B., *op. cit.*, p. 42.

чівського єпископа залишилася невирішеною, помимо намагань єп. Суші? Можемо відповісти лише те, що тут заіснували труднощі з уваги на право номінації цього єпископа і тому Апостольський Престіл не вирішував її скоро й короткою дорогою. Щойно вирішив її в 1689 році номінацією де Камілліса апостольським вікарієм, а відтак у році 1771 канонічним ериґуванням мукачівського єпископства [169].

8. - ІНШІ АКЦІЇ СУШІ В РИМІ

Поруч вище наведених першорядних і важливих справ української Церкви, ревний єпископ Суша, в часі свого побуту в Римі, ладнав також цілу низку поменших справ, що теж не були без значення для української католицької Церкви.

На першому місці, між тими другорядними справами, належить поставити справу д е с я т и н. Не слід забувати, що в той час (XVII стол.) вірні всіх віровизнань були зобов'язані платити десятину своїм священикам [170]. Після Берестейської Унії деякі латинські єпископи й парохи в Польщі не признавали прав і привілеїв з'єдиненої Церкви, і домагалися від її вірних десятини для себе. З цього постали чвари й непорозуміння між клиром, з'єдиненим і латинським. Уже митрополит Й. Рутський, у своїй відомій інформації з 1624 р. до Конґреґації Пропаґанди, з болем пише: «парохи латинські беруть десятини від українців (русинів), хоч там же є їхній парох, а іноді ті самі парохи (латинські) беруть десятини і від самих українських священиків» [171]. Згодом з тієї причини розвинулися дуже гострі спори, особливо в єпархіях, де латинський елемент був досить значний, а латинські парафії були чисельні, як н.пр. в єпархіях перемиській і холмській [172].

При домаганні десятин від українців-католиків, латинський єпископ холмський і його капітула покликувалися на якийсь коро-

---

[169] Гаджеґа В., *твір цит.*, стор. 165.

[170] Про десятини існує обширна література. Див. Суворовъ Н., *Сльды западно-католическаго права въ памятникахъ древне-русскаго права,* Ярославль 1888, стор. 192-194; Назарко І., *Святий Володимир Великий. Володар і Хреститель Руси-України,* Рим 1954, стор. 123-126.

[171] Welykyj A., *Epistolae Metrop. Rutskyj,* Romae 1956, p. 136-141.

[172] Praszko I., *op. cit.*, p. 225, подає число латинських парохій у тих двох єпархіях.

лівський привілей з 1435 р., потверджений знову після сто років, яким латинському клирові надавалося право побирати десятини також з піль українців. Але фактично латинський клир, принаймменше від Берестейської Унії, тих десятин ніколи не діставав. А справжньої причини тих спорів про десятини треба шукати в намаганнях деяких латинських єпископів підкорити собі українсько-католицьку ієрархію.

До найгостріших спорів про десятини в холмській єпархії дійшло за латинського єпископа Павла П'ясецького (1641-44), який взагалі був вороже наставлений до З'єднинення. Мабуть його заходами, провінціяльний синод латинських єпископів, 8.XI.1643 р., наказав стягати із З'єднинених десятини, а наступного року синод холмської єпархії в Красноставі наказав екскомунікувати тих З'єднинених, що не хотіли платити десятини латинському клирові [173].

Згодом справа десятин у холмській єпархії опинилася в різних судах, а навіть перед королем. На кінець цю справу передано до рішення Риму. Над нею радила Конґреґація Пропаґанди 1643 р., коли холмський єпископ М. Терлецький перебував у Римі; тоді Рота Римська видала своє рішення, але дефінітивний вирок видано вповні на користь українського клиру, бо вирішено, що десятини треба платити священикам того обряду, в якому приймається св. Тайни [174]. А латинському клирові під гострими карами заборонено стягати десятини із З'єднинених.

Після цього декрету в справі десятин якийсь час панувала тишина. Але вже 1658 р. Яків Суша, в своєму письмі до Конґреґації, знов скаржиться на латинських холмських каноніків, що вони поновно стягають десятину з українців [175]. Згодом конфлікти множаться і поширяються на єпархії володимирську й перемиську. Справа десятин між латинською капітулою в Холмі та єпископом Сушею продістається до різних судів церковних і цивільних, переходить аж до трибуналу люблинського, який ту справу відхилює, бо вона не належить до його компетенції. Згодом обі сторони відсилають справу до Апостольського Нунція Пінятеллі, а цей пересилає її до вирішення Римській Роті визначуючи обом сторонам речинець рішення: п'ять місяців від 27 липня 1663 р. [176].

---

[173] Harasiewicz M., *op. cit.*, p. 351-353.

[174] APF, *Scritt. rif. n. Congressi* (Fondo Vienna), vol. 17, fol. 174-75.

[175] *Litterae Ep.pi J. Susza*; cfr. Mon. Ucr. Hist., vol. III, nr. 15, 18.

[176] Praszko J., *op. cit.*, p. 226-27.

Питання десятин було темою нарад українських Владик на конференції в Жировичах 1663 р. Тоді українська ієрархія написала спільне письмо до Конґреґації прохаючи, щоб справи десятин не вирішувати аж до приїзду Суші до Риму [177]. Тож як лише Суша приїхав до Риму, зразу почав заходи в справі десятин перед Римською Ротою і перед Конґреґацією Пропаґанди [178]. Він опрацював довший меморіял, в якому обширно переповів увесь спір про десятини. Але з другого боку й латинський холмський єпископ тієї справи не занедбував. Єпископ Холма Тома Лезенський і його капітула вислали письмо до Папи Римського жаліючись на те, що « руські владики й священики не хочуть їм платити десятини ». З цього письма наглядно пробивається слабкість їх арґументів. Тому, щоб її закрити, вони пишуть дуже загальниково й туманно. Щоби послабити вплив єпископа Суші в Римі, латинський єпископ і холмська капітула написали 1665 р. письмо до Риму, в якому вичисляють різні мнимі « блуди й надужиття в руській Церкві » так, що, на думку авторів цього письма, « сам один Бог знає чи русини щиро, чи тільки сповидно приступили до унії з католицькою Церквою » [179]. Одначе, не зважаючи на таку арґументацію, латинники не осягнули своєї цілі, бо цілий процес, як 1643 р. в Конґреґації, так тепер (1666 р.) у Римській Роті покінчився тим, що десятину з піль українців признано українським священикам [180]. Цей декрет має ваговите значення найперше тому, що десятина в той час була головним джерелом утримання священиків; а за друге: цей декрет — це ще один доказ прихильности Апостольського Престолу супроти з'єдиненої Церкви [181].

Одначе без огляду на це — єпископ Суша і його клир мали дальші труднощі в справі десятин ще продовж добрих десяти років, бо латинський клир просто не хотів признати декрету Римської Роти і далі стягав десятини з українських вірних [182]. Аж, врешті, 18 серпня 1678 року, за інтервенцією Апостольського Нунція, між єпископом Сушею і латинською холмською капітулою дійшло до

---

[177] APF, *Scritt. rif. n. Congressi* (Fondo Vienna), vol. 18, fol. 353.

[178] Welykyj A., *Acta S.C. Propag.*, Romae 1953, vol. I, p. 313.

[179] Welykyj A., *Acta S.C. Prop.*, vol. I, p. 332-34.

[180] Ibidem, p. 338.

[181] Praszko I., *op. cit.*, p. 228.

[182] Kossowski A., *Blaski i cienie unii koscielnej w Polsce w XVII-XVIII w.*, Lublin 1939, p. 14-16.

мирної угоди (« compositio amicabilis »), якою латинники зобов'язалися не стягати з українців десятини і то під карою екскомуніки [183]. Хоч справді ще й 1680 р. на партикулярній конґреґації доручено єпископові Суші в справі десятин придержуватися рішення Римської Роти [184], то одначе можна сказати, що від цього часу спір про десятини затих. Немає сумніву, що це треба приписати декретам Конґреґації з 1643 р. і Римської Роти з 1666 р., але також і невтомним заходам холмського Владики Якова Суші.

Крім труднощів у справі десятин, ще було багато інших теж немаловажних справ і спорів з латинниками, що їх Суша поладнав в часі свого побуту в Римі. І так: у справі мішаних подружж, Суша повідомив у Римі, що « латинники знаючи рішення Тридентського Собору, що мішані подружжя повинен благословити парох того обряду, до якого належить жінка, легковажать собі це рішення і благословлять подружжя, в яких жінка є грецького обряду, а часто благословлять подружжя, в яких обоє належать до грецького обряду » [185].

Єпископ Суша в час свого побуту в Римі скаржився перед компетентними церковними властями, що в Холмі 1657 р., у латинський страсний тиждень, українці католики дзвонили, бо за юліянським календарем, в них було щойно середопістя, та холмські каноніки забороняли це й перешкаджали, а то й у деяких церквах забрали дзвони силою [186].

Дальше єп. Суша скаржився на Єзуїтів та інших, що, навертаючи Нез'єдинених, перетягають їх на латинський обряд, хоч з них мають малий хосен, а Унія має велику втрату, бо це насторожує Нез'єдинених або й розбуджує в них ненависть до З'єдинення, яке їм видається містком до латинства [187].

Під час польсько-московських воєн З'єдиненим загарбано немало цінних ікон, дзвонів і книжок, що їх, відтак, різними способами набули собі латинські манастирі, як н.пр.: Францішкани задержали в себе чудотворну ікону з Гродна,

---

[183] APF, *Scritt. rif. n. Congreg. Gen.*, vol. 545, fol. 40-43.
[184] Welykyj A., *Congregationes Particulares*, vol. I, p. 65.
[185] Welykyj A., *Litterae S.C. Propag.*, vol. I, p. 267.
[186] Welykyj A., *Acta S.C. Prop.*, vol. I, p. 270.
[187] Welykyj A., *Ibid.*, p. 319.

інші ікони мали Домініканці й не хотіли їх звернути [188]. Суша домагався рішучої інтервенції Риму і в цих справах [189]. Всі ті справи частинно вирішено на партикулярній конґреґації 25 лютого 1665 р.; деякі відіслано до інших компетентних урядів, а деякі і до Головного Настоятеля Єзуїтів і т.п.

Суша робив у Римі заходи ще стосовно однієї важної справи, яку з практичних оглядів ми вважали за відповідне порушити при кінці. Це була справа важности свячень, чи потреба пересвячень незєдинених Владик і священиків, які переходили на Унію. Це не було нова справа в українській католицькій Церкві, бо вже попередник Суші, єп. Методій Терлецький, перебуваючи в Римі в 1643 р., предложив питання: що робити з незєдиненими Владиками й священиками, які приступають до Зєднинення з католицькою Церквою: чи належить їх пересвячувати під умовиною, чи ні?

Зєднині єпископи сумнівалися про важність свячень у Незєдинених передусім з двох причин: 1) на Русь прийшов якийсь грецький незєдинений диякон, який подавав себе за єпископа й висвятив около сорок священиків; 2) Мелетій Смотрицький приступаючи до Унії просив, могти повторити всі свячення, від піддияконату до єпископства, тому, що він подорожуючи в Греції на власні очі бачив, як легкодушно поставлялось царгородських патріярхів й єпископів, і він поважно сумнівався про важність їх свячень, не добачуючи в них правного апостольського наслідства [190].

У проміжнім часі деякі зєднині єпископи пересвячували тих, що переходили на Унію, а передусім мандрівних монахів (vagabundos), висвячених якимсь непевним єпископом. Але ці пересвячення відбувалися приватно і під умовою. Труднощі щодо важности свячень зєднині єпископи розглядали на своїй конференції в Жировичах, а Яків Суша, прибувши до Риму, предложив цю справу Конґреґації [191]. Наші владики не сумнівалися загально про важність свячень у Незєдинених, бо твердили, що « Незєдинений, як незєдинений, висвячений правним владикою, може важно висвячувати інших » [192]. Але наводили багато труднощів, які постали з неладу

---

[188] Welykyj A., *Acta S.C. Prop.*, vol. I, p. 311.
[189] Susza J., *De laboribus Unitorum*, p. 342.
[190] APF, *Scritt. rif. n. Congressi: Mosc., Pol., Ruteni*, vol. 338, fol. 417-419.
[191] Welykyj A., *Acta S.C. Prop.*, vol. I, p. 194.
[192] Susza J., *Memoriale in rebus Unionis.*

в царгородському патріярхаті, де нераз одночасно були три, а то й чотири патріярхи, з яких важний і правний міг бути тільки один.

Ціла ця справа була розглянена на партикулярній конґреґації дня 25 лютого 1665 р., але Кардинали відіслали її до рішення Св. Оффіціюм [193]. Конґреґація Св. Оффіціюм дня 29 вересня 1666 р. рішила, що « висвячені нез'єдиненим (владикою) не потребують поновного свячення, тільки потребують диспензи від неправильности (irregularitas), за конституцією Климента VIII » [194]. Тут ішлося правдоподібно про унійну буллю: « *Magnus Dominus et laudabilis nimis* », якою проголошено з'єднання української Церкви з Церквою католицькою 1595 р. Як тоді нікого з українських єпископів, ні з священиків не пересвячувано (навіть під умовою, ні приватно), тільки після складення ісповіді віри й одержання диспензи з деяких неправильностей, усіх прийнято до католицької Церкви, так і тепер Конґреґація Св. Оффіціюм заборонила всякі пересвячування, відкликуючись до згаданої буллі [195].

Цей декрет був дуже важний для поширення Унії, бо нез'єднені священики не хотіли поновно пересвячуватися тому, що тимсамим вони чинно признавали б, що в них немає важних св. Тайн. З цим моментом цього питання вже більше не порушувано.

Та невтомний холмський Владика на цьому не спинився, але порушив ще багато інших справ. У той час українським католицьким священикам було заборонено слухати сповідей латинників (крім випадку extremae necessitatis), а ще гостріше було заборонено причащати латинників за візантійським обрядом, тобто під двома видами. А тому, що багато латинників приходили в свята до чудотворної ікони Богоматері в холмській катедрі й до чудотворної Богоматері в жировицькому манастирі, і вони бажали тут сповідатися й причащатися, єпископ Суша запрошував до цього латинських священиків. Але з тим були зв'язані різні труднощі: деякі латинські священики були зайняті в своїх костелах, інші не хотіли послугувати в « руській катедрі » і т.п. Тоді Суша з трудом виблагав в латинського холмського єпископа Томи Лезенського власть для себе й для своїх

---

[193] Welykyj A., *Congregationes particulares*, vol. I, p. 20 і *Acta S.C. Prop.*, vol. I, p. 313.

[194] Harasiewicz M., *Abnales Eccl. Ruthenae*, p. 367.

[195] Praszko I., *op. cit.*, p. 207.

священиків: слухати сповідей латинників. Але тяжче було з св. Причастям латинників. Щоби зарадити цій потребі Суша поступав у цей спосіб: Тому, що в його катедрі часто служили Божественну Літургію латинські священики й монахи, він просив їх, щоб освятили більше св. Дарів, зберігав їх у кивоті поруч Найсвятіших Тайн за руським обрядом; і коли латинник просив св. Причастя — то священик причащав його св. Дарами, освяченими за латинським звичаєм. Щоби влегшити й цю трудність « unice propter bonum commodumque fidelium latinorum », Суша просив у Конґреґації, щоб йому, або, в його неприявності, іншому українському священикові дозволила під час східної св. Літургії освячувати гостії [196]. Цю справу Кардинали розглядали на партикулярній конґреґації 25 лютого 1665 р., але переслали її також для вирішення Конґреґації св. Офіціюм [197]. А Св. Офіціюм рішуче заборонило на візантійсько-слов'янській Літургії освячувати одночасно частинки на квашенім й прісним хлібі, « ob permixtionem rituum » [198]. Та Суша тим не знеохотився, і написав нове прохання, щоб у таких випадках латинникам дозволено причаститися під двома видами, тобто за східним обрядом. Цю петицію Суші розглядали Кардинали на генеральній конґреґації, але її секретар мабуть не зрозумів добре прохання Суші й звітуючи про нього твердив, що єп. Суша просить дозволу відправляти візантійсько-слов'янську Службу Божу на прісним хлібі, і справу знов відіслано до Св. Офіціюм. Аж 1673 р. знаходимо декрет Св. Офіціюм, який правдоподібно стосується прохання Суші, неправильно предложеного секретарем Пропаґанди. В цьому декреті Св. Офіціюм зовсім забороняє, навіть з-за великого духовного добра й вигоди латинників « celebrationem Missae slavae in azymis » [199].

Вельми дбайливий за добро своєї Церкви, Суша в своїх меморіялах з 1662 р., переданих до Риму через о. Пахомія Огілевича, а також у своєму « *Memoriale in rebus Unionis* », переданому особисто св. Конґреґації 1664 р., просив різних **відпустів і привілеїв** для вірних з'єдиненої Церкви.

---

[196] Welykyj A., *Acta S.C. Prop.*, vol. I, p. 320.

[197] Welykyj A., *Congregationes Particulares*, vol. I, p. 20.

[198] Цього декрету не знаємо, але Суша згадує про цю заборону 19.VII. 1667 р. Див. Welykyj A., *Acta...*, vol. I, p. 337.

[199] Holowecki D., *Fontes iuris canonici Ecclesiae Ruthenae*, Roma 1932, p. 625, n. 8.

У першу чергу Суша просив відновити всі відпусти, уділені з'єдиненій Церкві Папою Климентом VIII в 1596 р., на прохання Владик Іпатія Потія і Кирила Терлецького. Як виходить з тексту тих відпустів, Папа Климент VIII дав обом згаданим Владикам багато вервиць, хрестів, медалів й образів та наділив їх багатими відпустами [200]. Одночасно Суша просив відновити всі відпусти й привілеї дані нашій Церкві Папою Павлом V на прохання митрополита Й. Рутського [201]. Крім давніх відпустів, Суша просив теж нових відпустів для тих вірних, що братимуть участь у процесіях з чудотворною іконою Богородиці в Минську, Вильні, Жировичах і інших місцях [202].

Ченцям — василіянам при професії надають т.зв. параман, на якому вишитий хрест і знамена Христових страждань: терневий вінець, бичі, стовп і т.п. Не тільки для василіян, але для всіх, що носитимуть такий параман єп. Суша вистарався особливих відпустів. Ще окремих відпустів вистарався для членів Марійських Дружин та для тих, що братимуть участь в акафісті на честь Богоматери. Також просив реліквій для холмської катедри, для жировицького манастиря і ін. [203]. Для жировицького манастиря Суша виєднав, щоби чотири сповідники мали всі повновласті, які мають апостольські сповідники [204].

Особливіших відпустів просив єп. Суша для своєї х лмської катедри, в якій була чудотворна ікона Богородиці, а до якої на різні свята приходило около 10 тисяч вірних. « Ad maiorem igitur S.mae Virginis cultum » Суша просив відпустів на всі свята богородичні за старим і новим календарем, на важніші свята Господські та на перші неділі місяця [205]. Крім цього просив теж відпустів повних для багатьох церков своєї єпархії, н.пр. у Белзі, Красноставі, Городлі, Грубешові, Ратні, Щебрешині і т.п. [206].

Як вище вже згадано, Кардинали Конґреґації розглядали всі

---

[200] Welykyj A., *Supplicationes* Ecclesiae Unitae, Romae 1960, vol. I, p. 216.

[201] Welykyj A., *Acta S.C. Prop.*, vol. I, p. 319 і 320.

[202] Welykyj A., *Ibid.*

[203] Welykyj A., *Acta S.C. Prop.*, vol. I, p. 320.

[204] Welykyj A., *Supplicationes*, vol. I, p. 221.

[205] APF, *Scritt. rif. n. Congressi*, (Fondo Vienna), vol. 18, fol. 43; cfr. *Acta S.C. Prop.*, vol. I, p. 319-320.

[206] Welykyj A., *Supplicationes...*, vol. I, p. 219-20.

ті просьби про відпусти на партикулярній конґреґації 25 лютого 1665 р. і погодилися на віднову відпустів уділених Папою Климентом VIII та Павлом V і додали відпуст повний для всіх прочан, що відвідають чудотворну ікону Богородиці в Холмі, але тільки на всі богородичні свята так нового, як і старого календарів, додавши деякі відпусти окремим братствам [207]. Папа Олександер VII на всі ті відпусти погодився, потвердив їх та окремим апостольським письмом закомунікував єпископові Суші.

На тій же партикулярній конґреґації, як ми вже вище згадували, її члени обмірковували ще й інші справи стосовно з'єдиненої Церкви. Щодо скликання синоду, то хоч Нунцієві дано власть скликати його, все ж таки вони вважали, що вистачить скликання генеральної Капітули Василіянського Чина, на якій, крім вибору протоархимандрита, Нунцій мав зліквідувати новостворені архимандрії та усунути всякі надужиття, як нагромаджування кількох бенефіцій, забирання церковних маєтків, вбирання немонашої одежі і т.п. [208]. На тій самій конґреґації багато говорено і про заснування одної семінарії для всіх з'єдинених єпархій у Минську чи Холмі (як пропонував Суша), про більше місць для студентів у Папських семінаріях і взагалі про виховання та вишколення священиків [209]. Крім цього єп. Суша, в імені всіх з'єдинених Владик, просив призначити одного Кардинала протектором з'єдиненої Церкви, або долучити цю гідність протекторові Польщі [210]. Цю справу полишено до вирішення самого Папи Римського, але з листів до Нунція годі довідатися, як цю справу розв'язано. Одначе десять років пізніше вже ясно бачимо, що кардинал Нерлі був « Protettore della Russia » [211].

З усього вище сказаного ясно виходить, що згадана партикулярна конґреґація, 25 лютого 1665 р. в Римі, мала велике значення для всієї з'єдиненої Церкви. Бо на ній, після сумної десятиріч-ної ваканції, знов затверджено для нашої Церкви митрополита з повними правами, в особі архиєп. Г Коленди; вирішено скликати генеральну Капітулу Василіянського Чина під предсідництвом Апостольського Нунція, не лише для вибору протоархимандрита,

---

[207] Welykyj A., *Congregationes Particulares*, vol. I, p. 20 et *Acta S.C. Prop.*, vol. I, p. 319-22.

[208] Welykyj A., *Acta S.C. Prop.*, vol. I, p. 314-317.

[209] Welykyj A., *Acta S.C. Prop.*, vol. I, p. 316.

[210] Ibidem, p. 319.

[211] Welykyj A., *Litterae Metropolitae C. Zochowskyj*, Romae 1958, p. 168.

але й для усунення різних надужить; видано письма до головних Настоятелів латинських Чинів (Єзуїтів, Домініканців, Кармелітів і ін.), в яких їм доручено помагати і співпрацювати в ділі поширення Унії; виклопотано: декрет св. Офіціюм, який вирішив, що Нез'єдинених не треба пересвячувати, рішення Римської Роти в справі десятин, заборону перетягання Нез'єдинених на латинський обряд, віднову всіх відпустів і привілеїв, наданих з'єдиненій Церкві Папами Климентом VIII і Павлом V, надання нових відпустів і зворот усіх ікон, дзвонів, церковного посуду й ціннощів, загарбаних у час козацько-московських воєн. Отже цю партикулярну конґреґацію належить розцінювати як зворотну подію на шляху дальшого розвитку з'єдиненої Церкви в Україні. І немає сумніву, що всі ті успіхи, у великій мірі, слід завдячувати невтомному, незвичайно ревному, непересічно розумному і глибоко побожному холмському Владиці — Якову Суші. Не буде це перебільшення, коли ті осяги уважатимемо осягами Суші; бо він у тих справах написав десятки обширних меморіялів, відбув десятки конференцій і нарад, ходив особисто по всіх важніших Конґреґаціях і римських церковних Урядах, інформував референтів і секретарів та просто надокучив їм, аж поки не добився рішення.

Місія єпископа Суші в Римі увінчалася повним успіхом, завдяки його природним дарованням, завдяки його турботам за добро української Церкви, як теж завдяки його витривалості в своїх постановах та високому ціненню, яким він втішався в Конґреґаціях і в Нунціїв [212]. Коли до цього додамо ще багату письменницьку діяльність Суші в Римі, то не здивуємося, що його побут у Римі розтягнувся майже на три роки.

Врешті, діставши підмогу в сумі 600 скудів [213], з письмами кард. Ф. Барберіні до польського короля Івана Казимира і до краківського єпископа, а теж з письмами Конґреґації Поширення Віри до різних осіб, прощаний усіми сердечно, єп. Суша вибрався з поворотом до своєї батьківщини, в листопаді 1666 р. Подорож тривала повних два місяці; була повна трудів і терпінь, бо Владика тричі важко занепадав на здоров'ї, як сам про це згодом пише [214]. Вкінці, ледви живий, прибув на батьківщину дня 5 або 6 січня

---

[212] Praszko I., *op. cit.*, p. 231.

[213] Welykyj A., *Acta S.C. Prop.*, vol. I, p. 338.

[214] *Litt. J. Susza ad card. Barberini*, 5 apr. 1667; cfr. MUH, vol. III, nr. 153.

1667 р. і вже на Благовіщення в своїй красномовній проповіді дав справжню насолоду своїм вірним, оповідаючи про свій побут у Вічному Місті, про осяги з'єдиненої Церкви та передаючи архиєрейське благословення [215].

9. - ПІСЛЯ ПОВОРОТУ З РИМУ

Після довгої відсутности (бо двох років і дев'ять місяців), вернувся єп. Суша до своєї єпархії. Але тут чекала його нова праця так у своїй єпархії, як у жидичинській архимандрії, якої він був архимандритом, а в першу чергу в загальних справах цілої з'єдиненої Церкви; бо надходив речинець, у якому Нунцій Піннтеллі приказав відбути генеральну капітулу василіянського Чину в Бересті Литовському. Хоч втомлений далекою дорогою і знеможений важкими недугами під час подорожі, Владика не відпочивав, але зараз таки взявся до ладнання найважніших і невідкладних справ своєї єпархії, а поладнавши їх, виїхав до Жидичина (близько Луцька) в справах архимандрії. Але вже 4 березня 1667 р. бачимо єп. Сушу на генеральній Капітулі Василіян у Бересті Литовському [216]. Ця Капітула зачалася 3 березня і цього ж дня вже відбулася перша сесія, на якій Нунцій Піннтеллі, за вказівками Риму, гостро спротивився виборові Митрополита Протоархимандритом Чина. Одначе Владики й монахи відповіли Нунцієві, що під сучасну пору добро Чина і всієї Унії вимагає, щоби якраз Митрополит був Протоархимандритом. Друга сесія зачалася 4 березня. Нунцій казав прочитати з конституцій Чина правила про прикмети Протоархимандрита, про спосіб його вибору і про його власть у Чині, і всі мали приступити до вибору. Та в цьому моменті, на велику радість усіх, появився на Капітулу довговижиданий холмський єпископ Я. Суша. Незвичайні дощі й повені припізнили його приїзд. Своєю появою Суша майже цілком виповнив четверту сесію Капітули, своїми розумними й палкими промовами та пропозиціями, якими докорінно змінив план вибору Протоархимандрита. Найперше Суша попросив цей вибір трохи відкласти, а сам почав промову про неполадки й надужиття, яких ніякий звичайний монах усунути не зможе, бо до цього треба сильної руки і

---

[215] *Elogium...*, p. 3 (cfr. infra).

[216] Wojnar M., *De Capitulis Basilianorum*, p. 15.

повноти влади [217]. Нунцій доручив Суші вийти на середину Капітульного Збору й висказати все, що він уважає корисним для Чина і для вибору протоархимандрита. Суша, ствердивши факт, що з'єдинена Церква так нерозривно зв'язана з Василіянським Чином, що від добра Чина залежить добро Церкви і навпаки, почав найперше говорити про справи з'єдиненої Церкви, а відтак перейшов до справ Чина. З'ясувавши всі неполадки, надужиття і небезпеки, Суша закінчив висновком, що в таких умовинах є річчю конечною, щоби протоархимандритом Чину був сам митрополит [218].

Коли ж наступного дня (5.III) прийшло до тайного голосування на протоархимандрита, всі одноголосно вибрали протоархимандритом Чина митрополита Гавриїла Коленду. Такій гармонійній однозгідності всіх Апостольський Нунцій уже не противився, але склав сердечні побажання, достойному Єлектові і всім ченцям, а Г. Коленда склав на руки Нунція приписану присягу і вибори продовжувано. Генеральним вікарієм вибрано о. Пахомія Огілевича; крім того обрано чотирох генеральних консульторів, і гимном « *Тебе Бога хвалим* » закінчено Капітулу. Її щасливий успіх можна без перебільшення назвати черговим великим осягом єп. Суші.

Накінець приходиться сказати ще кілька слів про Сушу, як о б о р о н ц я р у с ь к о г о о б р я д у. В половині XVII століття траплялися нерідкі випадки непошанування, а навіть насмішок з обряду українсько-католицької Церкви, з боку латино-польського духовенства. Проти висмівання обряду української Церкви протестували нераз Василіянські Капітули, н.пр. 14-та конґреґація 1661 р. в Жировичах [219] та 16-та конґреґація 1666 р. в Бересті [220]. А цей протест — як влучно завважує М. Соловій, ЧСВВ, — був не тільки протестом василіянських ченців, зібраних на Капітулі, але також голосом тодішньої ієрархії, що брала участь у цих Капітулах і робила з них свого роду собори української католицької Церкви. І митрополит Й. Рутський, і єп. Яків Суша, і митр. Гавриїл Коленда, й інші визначні ієрархи української католицької Церкви протестували проти того, що в духовних польсько-латинських Колегіях траплялися часті випадки непошанування східнього

---

[217] *Археографическій Сборникъ*, т. XII, стор. 127, Вильна 1902.
[218] *Там же*, т. XII, стор. 129.
[219] *Там же*, т. XII, стор. 76.
[220] *Там же*, т. XII, стор. 86-87.

обряду, заборони практик цього обряду для студіюючої української католицької молоді, аж до насміху з цих практик у драматичних виставах »[221]. На 14-ій василіянській капітулі в Жировичах 1661 р. єп. Яків Суша (тоді одночасно й протоархимандрит Чину) закликав усіх Отців, щоб якнайосновніше зберігали всі обрядові приписи у відправі Служб Божих, щоб Нез'єдинені могли тим будуватися (aedificationis causa Disunitorum). Суша вимагав, щоб усі змагали до однообразности в обрядах Служби Божої, в проскомидії, при освяченні, при підношуванні чаші і т.п.[222]. На цій же капітулі вирішено вислати до Риму протоігумена Пахомія Огілевича, а також доручено єп. Суші виготовити відповідні меморіяли до Апостольського Престолу. В тих меморіялах єп. Суша з болем серця скаржиться перед Апостольським Престолом на тих Владик, що своєю ношею уподібнюються до латинських, і на тих монахів, які в старі грецькі обряди вводять латинські новості. Суша просить якогось заряджения Апостольського Престолу « щоб не стати згіршенням для Нез'єдинених »[223]. Коли ж Суша, в липні 1664 р., сам приїхав до Риму як висланник єпископату в справах усієї Церкви, тоді, між іншим, клопотався він і про те, щоби видістати від Конґреґації таку виразну заборону: вводити щонебудь нового й латинського до візантійсько-слов'янського обряду[224]. Хоч і не знаємо такої виразної заборони, то одначе напевно знаємо, що Конґреґація була противна всяким обрядовим інноваціям. На 16-ій Конґреґації в Бересті 1667 р. Нунцій А. Пінятеллі напоминав зібраних Отців до совісного зберігання східного обряду, вказуючи їм, що така є воля Папи Римського і що незберіганням східного обряду гіршаться Нез'єдинені та страхаються церковної одности[225].

На тій же капітулі знову виступив єп. Суша своїм палким словом в обороні чистоти обряду, як читаємо в актах капітули: « У першу чергу (Суша) говорив про грецький обряд і вносив, щоби зберігати всі церемонії, передусім у Божественній Літургії, в якій деякі ченці на власну руку пропустили багато річей, а видумали якісь нові так, що нема ні церемоній грецьких, ні латинських,

---

[221] Соловій М., *Божественна Літургія,* Рим 1964, стор. 79.

[222] *Археограф. Сборникъ,* т. XII, стор. 74.

[223] *Memoriale Ill.mo Secretario S.C. Prop.*; APF, *Scritt. rif. n. Congressi* (Fondo Vienna), vol. 18, fol. 145v.

[224] Praszko I., *op. cit.*, p. 262.

[225] *Археограф. Сборникъ,* т. XII, стор. 87.

але щось окремішнє..., а все те діється не лише з образою Божою, але й з згіршенням та нехіттю Нез'єдинених, а навіть і самих З'єдинених» [226]. При кінці тієї ж Капітули Суша ще раз напоминав усіх: нічого в обрядах не змінятн і започаткував дискусію про те, як зарадити обрядовим нововведенням; та з-за браку часу це питання відкладено до найближчого синоду або до найближчої Капітули, що мала відбутися ще таки цього року [227].

Провінціяльний синод, що його мав скликати митрополит що чотири роки, не відбувся, але відбулася 17-та василіянська конґреґація, 8 вересня 1667 р., у Вильні. На цій Капітулі рішено, щоб усі пильно зберігали однообразність як при відправі Служби Божої, так також при інших церковних чинностях. На цій Капітулі постановлено зладити поправне видання Служебника й Требника, щоб так усунути нововведення, незгідні з духом часу. До часу видання нового Служебника наказано вживати Служебника Мамонича з 1617 р. Далі звернено увагу, щоб на Літургії придержуватися припису про закривання «царських врат»; справу літургійно-обрядової однообразности відкладено до найближчого провінціяльного синоду, а виправлення богослужбових книг Капітула доручила єпископові Я. Суші та П. Огілевичеві, генеральному вікарієві Чина [228].

Знаний авантюрист свого часу — Петро Камінський, в своїй реляції про З'єдинення пише, що всі з'єдинені єпископи пова Літургією вдягалися так, як латинські єпископи, крім єдиного холмського Владики Я. Суші, що вдягався далі по монашому [229]. Хоч єп. Суша в багатьох справах не погоджувався з новим митрополитом Жоховським, то одначе, коли всі Владики зібралися в Варшаві 1685 р. і перед королем І. Собєским скаржилися на латинські нововведення в східному обряді, 75 літній Суша приєднався до всіх Владик і разом з усіма підписав відповідне письмо до Папи і до Конґреґації, а від себе написав ще окремий меморіял в обороні чистоти обряду [230].

Тому зовсім слушно пише М. Соловій: «Я. Суша був одним

---

[226] *Там же,* т. XII, стор. 88.

[227] *Там же,* т. XII, стор. 92.

[228] Соловій М., *твір цит.,* стор. 82.

[229] Камінський П., *В обороні Потієвої Унії*, видав В. Щурат, Львів 1929, стор. 37-40.

[230] *Litterae J. Susza ad S.C. Prop.* 1665; APF, *Congr. Part.*, vol. 29, fol. 272.

із найкращих оборонців української католицької Церкви й українського обряду проти Нез'єдинених і польського клиру, як також палким речником обрядової чистоти проти прихильників латинізуючих практик. В обороні чистоти українського обряду виступав він і на василіянських конґреґаціях і в меморіялах до Риму. В 1664 р. був він у Римі і там особисто робив заходи, щоб заборонено монахам уводити якінебудь новості до обряду. Головною ідеєю єп. Я. Суші було те, щоб уніяти-католики, через обрядову недбалість і нововведення, не відстрашували нез'єдинених православних від церковної одности »[231].

10. - ОСТАННІ РОКИ ЄП. СУШІ

Про останні роки єп. Суші знаємо дуже мало. Відомо нам лише те, що він займався літургійними справами, поправляв і редагував літургічні книги, писав у тих справах меморіяли до Риму, піклувався гаряче давніми й засновував нові Марійські Дружини в своїй єпархії. Після смерти митрополита Г. Коленди 1674 р., з новим митрополитом Кипріяном Жоховським (1674-1693) єп. Суша в багатьох справах не погоджувався та в непорозуміннях митрополита з Василіянським Чином, Суша навіть у Римі ставав в обороні Чина. Тільки в обрядових справах, коли йшлося про поборювання т.зв. « латинізуючої фракції » в Чині, Суша ставав по боці митрополита [232]. В той час єп. Суша, зламаний надмірною працею, журбами й постами, часто занепадав на здоров'ї, особливо на жолудкові недуги; крім цього з нещасливого випадку під час повороту з Риму мав поламаний цілий правий бік. Без уваги на те, ще 1680 р. брав участь у т.зв. Colloquium Lublinense — що його скликав митрополит К. Жоховський [233]. Цього ж року (1680) Суша ще написав звіт до Префекта Конґреґації про Colloquium Lublinense. В ньому ще раз скаржився на десятини й на ченців Піярів та їхню школу в Холмі, до якої вони перетягали українську молодь та радив цю школу перенести до Красноставу. Конґреґація поладнала позитивно

---

[231] Соловій М., *твір цит.*, стор. 82.

[232] Див. наша відмітка ч. 230.

[233] Під впливом Суші й Жоховського король Іван Собєский скликав на січень 1680 р. до Люблина т.зв. Кольоквіюм, з метою порозуміння обох Церков. Ширше про це див. І. Назарко, *Київські і Галицькі Митрополити,* Рим 1962, стор. 65.

ці справи на партикулярній конґреґації 4.VI.1680 р. Наступного року 1681 ще раз згадується Я. Сушу: Конґреґація запитує Нунція « чи не було б вказане зарядити з Риму, щоби митрополит Жоховський прибрав собі за Митрополичого Вікарія, холмського єпископа, бо нові уніяти Сушу люблять, а він — людина чесна й учена. На жаль, відповіді Нунція не знаємо. Але Суша вже був за старий і надто немічний. Останню вістку про єп. Сушу находимо у Ватиканських Архівах ще 1684 р. Василіяни поскаржилися перед Конґреґацією, що деякі Владики привласнили собі василіянські маєтки. Нунцій запитав про це дотичних Владик, але деякі відповіли виминаюче, загальниково, а інші зовсім не відповіли. Єдиний єп. Суша переслав обширну секретну інформацію, подаючи різні проєкти доброї розв'язки тієї справи [233a]. Справді, є ще деякі невиразні вістки про те, як Суша намагався через архимандрита Мілецького манастиря приєднати до З'єднинення Київського православного митрополита, Гедеона князя Четвертинського; але ті вістки дуже неясні й непевні. Пізніше вже майже не маємо ніяких вісток про єп. Сушу. Навіть дата його смерти непевна. Стебельський твердить, що Суша помер 4 березня 1685 р. [234] і за цим промовляла б дата наступника Суші на холмському престолі — Августина Лодзяти (1685-1691). Але знаємо, що хворий Суша вибрав собі Лодзяту на свого помічника з правом наступства, а король Іван III Собєский затвердив цей вибір [235]. Натомість Ю. Бартошевич думає, що Суша помер дня 4.III.1687 р., бо знайшов сліди, що Суша написав своє завіщання щойно в 1686 р., а в році 1687 робив ще поправки в ньому [236]. Нам видається правдоподібне твердження Ю. Бартошевича, що Суша помер 1687 р., бо Лодзята був висвячений у вересні 1685 р., в Тороканях, на холмського помічника [237]. Отже, в вересні 1685 р. Суша ще жив. Лодзята міг бути два роки його помічником, а щойно 1687 р. після смерти Суші міг стати єпископом-ординарієм Холма. Автор анотацій до « *Elogium* » каже, що о. Іван Олешевський, колишній консультор Чина, в своїх диптихах померлих Отців твердить без вагання, що Суша помер

---

[233] Welykyj A., *Congregationes Particulares...*, vol. I, pp. 63-65, 68, 82.

[234] Stebelski I., *Dwa wielkie swiatła*, Kraków 1878, t. III, s. 251.

[235] Pelesz J., *Geschichte der Union*, vol. II, p. 335.

[236] Orgelbrand S., *Encyklopedyja Powszechna*, t. XXIV, Warszawa 1867, s. 342.

[237] Pelesz J., *Ibid.*, p. 335.

в 1687 р. Див. « *Elogium* », стор. 5. Суша помер у загальній опінії святости і його похоронили в холмській катедрі.

Автор т.зв. « *Elogium* » каже, що єп. Суша був муж блаженний без беатифікації, а святий без канонізації [238]. Дух молитви, строгі пости, надзвичайна працьовитість, ніжна набожність до Богородиці і палка ревність про спасіння душ — це питоменні риси його внутрішнього життя. Цілим серцем любив католицьку Церкву, а передусім свою з'єдинену; мужно протестував проти Гадяцької угоди, кривдної для української католицької Церкви, її боронив та в її обороні написав багато цінних творів. Суша — це одна з найсвітліших постатей історії української католицької Церкви.

11. - ПИСЬМЕННИЦЬКІ ТВОРИ ЄП. СУШІ

Про важніші твори Суші ми вже згадували на відповідних місцях, а навіть переповіли їх зміст. Сюди належать:

1) *Лист Суші до гетьмана Івана Виговського.* — Це об'ємистий апологетичний доклад, що доказує правдивість католицької віри й значення з'єдиненої Церкви для українського народу. Написаний 1658 року.

2) Один або й два *листи до полковника Павла Тетері* — пізнішого гетьмана. Написані в цей же час.

В 1662 р. Суша написав і передав до Риму, через о. Пахомія Огілевича, ЧСВВ, такі меморіяли в справах української Церкви:

3) « *Memoriale* Ill.mo Secretario S. Congr. de Propaganda Fide *in rebus communibus totius Ecclesiae Unitae* » [239].

4) « *Memoriale* Ill.mo D.no Secretario *a Religione* » [240].

5) « *Memoriale* Ill.mo Secretario S. Congregationis de Propaganda Fide *ab Episcopo Chelmensi Unito* » [241].

6) « *Petitio privata* Episcopi Chelmensis » [242]. Ті меморіяли — це обширні й солідні трактати про потреби й труднощі з'єдиненої Церкви та практичні суґестії їх розв'язки, а одночасно неоцінені дані до історії української Церкви.

---

[238] Zankiewicz D., *Elogium*, p. 1.
[239] APF, *Scritt. rif. n. Congressi* (Fondo Vienna), vol. 18, fol. 54-56v.
[240] *Ibid.*, fol. 160-161v.
[241] *Ibid.*, fol. 145-147.
[242] *Ibid.*, fol. 43-45.

У часі свого побуту в Римі в 1664 р., Суша написав цінний твір п.н.:

7) « *De laboribus Unitorum, promotione, propagatione et protectione Divina Unionis, ab initio eius, usque in haec tempora* ».

Його зміст ми вже переповіли обширно на іншому місці. Ще раз слід підкреслити, що це справжня копальня першорядних відомостей до історії з'єдиненої Церкви [243]. В цьому творі Суша зазначує, що важніші події з козацьких воєн він опише в окремій історії. Але нам невідомо, чи така історія появилася, чи може згодом загинула [244].

8) Немов доповненням попереднього твору є обширна реляція Суші п.н. « *Status recens Unionis post Concordiam initam Religiosorum et Praelatorum* » [245]. Її метою є — домогтися потвердження Г. Коленди на митрополії. Цей звіт цінний тим, що при кінці подає стан з'єдиненої Церкви за єпархіями, подаючи число парафій, церков і т.п.

Наступного року (1655) в Римі, в друкарні Varese,, появився друком:

9) « *Cursus vitae et certamen martyrii B. Josaphat Kuncevicii Archiep. Polocensis, Ep. Vitebscensis et Mstislaviensis Ordinis D. Basilii Magni* » (нове видання І. Мартинова, Т.І., вийшло в Парижі 1865 р.). Є це вірний опис святого життя, діяльности й мучені чої смерти св. Йосафата, у п'ятьох широких розділах, величиною 140 сторін друку. Було б корисно перекласти цей життєпис на українську мову. В 1684 р. цей життєпис появився в перекладі на еспанську мову в Мадриді.

10) Цього ж 1665 року видав Суша: « *Saulus et Paulus ruthenae Unionis, sanguine B. Josaphat transformatus, sive Meletius Smotricius archiep. Hieropolitanus, archimandrita Dermanensis, Ordinis D. Basilii Magni, ex tenebris in lucem prolatus* » Про цей твір ми вже говорили обширніше вище.

11) *Phoenix tertiato redivivus, sive imago longe vetustissima Virginis Matris Chelmensis,* Замость 1684 і 1689. Це історія чудесного образу Богородиці в Холмі та опис чудес, написаний з гарячою любов'ю до Богородиці.

Додаймо до цього сотки обширних листів до Папів Римських,

---

[243] Передрук див. Harasiewicz A., *Annales...*, p. 298-351.

[244] Pelesz J., *Geschichte der Union*, vol. II, p. 411.

[245] APF, *Scritt. rif. n. Congressi* (Fondo Vienna), vol. 17, fol. 83-85.

Кардиналів і Конґреґацій, десятки листів до королів, сенаторів, воєвод і т.п., а побачимо, що єп. Суша був теж дуже плідний і солідний письменник.

Ця багата літературна діяльність єп. Суші — це ще один світлий об'яв багатогранної особистости цього Владики, що наче стрімка мармурна колюмна височить серед тієї жахливої доби, що називається « руїною ».

P. Michaël Wawryk, OSBM

DE STUDIIS PHILOSOPHICO-THEOLOGICIS IN PROVINCIA RUTHENO-UCRAINA ORD. BASILIANI s.XVIII EORUMQUE MANUALIBUS

Quicumque res gestas Ordinis Basiliani in Ucrainae et Bielarusjae terris vel summis attingit labiis, facile operam eius didacticam prae aliis religiosis occupationibus eminere videt, praesertim in sic dicta aurea periodo, quae post unionem omnium monasteriorum metropoleos Kioviensis catholicae in unum monasticum corpus anno 1743 incipit et usque ad annum 1780 perdurat.

Propterea jam veteres auctores, ut A. Jocher [1], J. Lukaszewicz [2], Hellenius (E. Iwanowski) [3] aliique diversas scholas basilianas enumeraverunt et deinde M. Kojalovič [4], M. Kossak [5], necnon N. Petrov [6], qui primos conspectus historiae Ordinis Basiliani confecerunt, sat conspicuos elenchos earum composuerunt. Quos continuo novis locupletarunt nominibus et notitiis posteriores rerum basilianorum scrutatores, ut sunt Wołyniak (M. Gizycki) in plurimis suis elucu-

---

[1] *Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce*, I, Wilno 1840, 226 enumerat programmata et ludos litterarum in scholis basilianis in Berezwecz, Borunie, Berest (Brześć), Podubisie et Żyrowice.

[2] *Historya szkół w Koronie i w W. Księstwie Litewskiem od najdawniejszych czasów az do r. 1794*, IV, Poznan 1851, 263-76 enumerat 14 scholas basilianas.

[3] *Wiadomosc historyczna o Zgromadzeniu XX. Bazylianów w Humaniu*, Kraków 1857 et: *Wspomnienia narodowe*, Paryz 1861.

[4] *Istorija bazilianskago ordena:* Christ. Čtenie », 44 (1864), I, 451-63.

[5] *Šematyzm provinciji Sv. Spasytelja Č.S.V.V. v Haliciji i korotkyj pohljad na monastyri i na monašestvo ruske*, Leop. 1867, 306 enumerat 55 scholas et studia monastica basiliana XVII-XVIII. s.

[6] *Očerki istorii baziliankago ordena v byvšej Polše*: « Trudy Kiev. Duch. Akad. » 11 (1870), II, 474-80; 12 (1871), III, 149-57; Cf. TDA, 9 (1868), I, 111-2 (ejusdem elenchus scholarum et studiorum aa. 1773-6 est sat imperfectus et confusus).

brationibus [7], A. Savyč [8] in speciali monographia de scholis metropoliae Kioviensis catholicae ss. XVI-XVIII et postremo omnium solertissimus P. Romanus Lukan, OSBM, in suo concisissimo articulo introductorio ad elucubrationem de schola regionali monasterii Lauroviensis (1788-1911) una cum Prof. J. Fylypčak conscriptam [9]. Ejus quidem alphabeticus elenchus basilianorum monasteriorum in utraque Ordinis provincia, « lithuana » (bielorussa) nempe et « ruthena » (etiam « polona » dicta) i.e. ucraina [10], in quibus scholae inferiores et superiores (collegia) necnon studia ecclesiastica pro juventute religiosa, vel resp. clero seculari s. XVIII-XIX existebant, brevi temporis spatio, usque ad 83 ascendit, sed pro dolor brevissimas tantum adnotationes chronologicas et brevissimas notitias de earum indole, professoribus numeroque alumnorum praesefert...

Nostra quidem interest, quod R. Lukan prae aliis, qui de institutis pro juventute sub directione PP. Basilianorum educanda scripserunt [11], maxime sollicitus apparet de indicandis studiis eorum

---

[7] Praecipui momenti sunt ejus: 1) *O Bazylianach w Humaniu:* « Przewodnik Naukowy i Literacki », 27 (1899), 845-58, 938-46, 1031-46, 1136-48; 2) *Spis klasztorów unickich Bazylianów w województwie Wołynskiem*, Kr. 1905; 3) *Bazylianskie klasztory unickie w obrębie prowincyi białoruskiej*, « Przew. » 35 (1907), 73-96, 171-92, 269-88, 361-78, 461-80; 4) *Bazylianie we Włodzimierzu i Tryhorach*, Kr. 1912.

[8] *Zapadnorusskie uniatskie školy XVII-XVIII vv.*: « Trudy Belorusskogo Gosud. Universiteta v Minske », 1912, N. 2-3, 148-83 (cf. recensionem J. Skruten OSBM, in « *An. OSBM* », III, 1-2 (1928), 284-6 et K. Charlampovyč in « *Ukrajina* », Kyjiv, 1927, 1-2, 200) et: *Narysy z istoriji kulturnych ruchiv na Ukrajini v XVI-XVIII v.*, K. 1929, 237-58.

[9] I. Fylypčak - R. Lukan, *C.k. Okružna Holovna Škola v Lavrovi 1788-1910/11*, Lviv, 1936, 1-5 et 149-51 (supplementa). Cf. 2-da editio photostatica in *AOSBM*, XI (1967).

[10] Attamen L. indebito modo provinciae rutheno-ucrainae adscribit monasteria (cum scholis) in Verchy, Volodymyr Volynskyj, Derman, Cholm et Žydyčyn, quae ad provinciam lithuano-bielorussam pertinebant et hujus conventum in Borunie (cum schola) jam ad s. XVII refert (p. 1).

[11] Cf. adhuc Wład. Wisłocki, *Ks. Szczepana Hołowczyca Raport wisyty generalnej potudniowo-wschodnich wydziałów szkolnych odprawionej imieniem Komisyi Eduk. w r. 1782* in: « Archiwum dla dziejów literatury i oświaty w Polsce », I, Kr. 1878, 37 ss. et 64-8, necnon J. Bielinski, *Uniwersytet Wilenski 1579-1831*, I, Kr. 1899-1900, 229 ss, et Hanna Pohoska, *Wizytatorowie Generalni Komisji Educacji Narodowej*, Lublin, 1957, 27-9, 192 ss., qui de scholis basilianis a gubernio polono approbatis, 2-a parte s. XVIII-i, loquuntur.

monasticis, ita ut post Kossak [12], qui primus haec in 23 conventibus enumerat, et post Savyč [13], qui alios 5 addit, jam 55 monasteria recenseat [14], in quibus s. XVIII-o neoreligiosi saltem uno alterove anno instruebantur, et singularum disciplinarum praeceptores nonnunquam nominet eorumque praelectiones necnon exercitiorum scholasticorum libellos tum typo editos tum manuscriptos in bibliothecis basilianis Galiciae (Lviv-Leopolis, Lavriv, Dobromyl, Krechiv et al.) adhuc conservatos vel brevissime citet. Nam hucusque innotescebant soli 14 tractatus in studio theologico Dobromilensi aa. 1758-71 conscripti, quos quondam A. Petruševyč [15] una cum 2 compendiis eloquentiae in monasterio Bilostocensi (in Volinia) anno 1764/5 scriptis in conventu basiliano Ulaškivcensi (in Podolia Occidentali) invenit et cum titulis enumeravit, atque 7 volumina manuscripta praelectionum philosophico-theologicarum, quae Petrov in bibliothecis Kioviensibus, e monasteriis basilianis a gubernio russico supressis, inserta invenit [16]. Quamquam in describendis suis codicibus

---

[12] *O.c.* 306: Petrov, computum ejus ignorans, modo confuso 6 studia Basilianorum « lithuanorum » s. XVII-i enumerat (TDA, 1870, II, 474-80) et alia 18 in toto Ordine s. XVIII-o notat (ib. 1871, III, 149-53).

[13] *Narysy*, 249-50.

[14] Numero 54 sedium studiorum monasticorum in introductione adhuc arcessi potest probabiliter philosophia in monasterio Piddubcensi a. 1782 mentionata (p. 150).

[15] *Svodnaja Halyčsko-Russkaja Litopys 1700-1772*, Leop. 1887, 324-6; R. Lukan, 150 has praelectiones jam in Bibliotheca Basiliana Leopolitana S. Onuphrii commemorat.

[16] *Opisanie rukopisnych sobranij nachodjaščichsja v gorode Kieve*, I, NN. 129, 134, 180; II, N. 94; III, NN. 567-8, 571, 688 in: « Čtenija v Obščestve Istorii i Drevnostej Ross. » 1892 II, 233-5, III, 256; 1897, I, 40; 1904, IV, 245-7, 290. Infra de unoquoque exacta mentio suo loco fiet, nam R. Lukan de iis silet. Pro dolor inaccessibilis nobis remansit I. Tichomirov, *Sistematičeskij katalog knig na cerkovnoslav. i russkom jazykach fundamentalnoj Biblioteki Volynskoj Duch. Seminarii*, Počaev 1888, qui plures manuscriptos codices theologico-philosophicarum praelectionum, provenientes ex monasteriis Lauroviensi, Dobromilensi, Krechoviensi atque in conventibus basilianis in Volinia Podoliaque extantes usque ad ipsorum suppressionem sub regimine russico et tandem post adversa fata in Bibliotheca necnon Musaeo Seminarii Eccl. Orthodoxi in Žytomyr collectos, recensuit. Unicum eorum exemplar indicatur pleno titulo in elencho manuscriptorum, quae haec bibliotheca acquisivit aa. 1893-4, ab O. Fotinskij, *Kratkoe opisanie pamjatnikov... postupivšich v Vol. Ep. Drevlechranilišče 1893-4*, Počaev 1894, II, N. 358, sicut infra in n. 37 videbimus. Restat saltem numeros, quos illis Tichomirov in suo Catalogo indidit, repetere: N. 58, 59, 62-4, 140, 1854-8, 1861-4, 1866,70,

P. R. Lukan raro exactos titulos singulorum tractatuum exhibuit, tamen illos feliciter, saltem in hac forma, memoriae posteriorum tradidit, nam bibliotheca Dobromilensis et Lauroviensis, jam post primam occupationem Ucrainae Occidentalis anno 1939 ab invadentibus russicis copiis destructa est et Leopoliensis inacessibilis hucusque manet.

Propitio casu prae manibus nobis remansit index, pro dolor inaccuratus, manuscriptarum theologico-philosophicarum praelectionum bibliothecae Lauroviensis, quem celeri manu confecimus tempore aestivo anno 1933, dum nos accinximus componendo brevi conspectui historico studiorum monasticorum Lauroviensium s. XVIII-i, acquiescentes proposito R.P.J. Skruten, moderatoris « *Analectorum OSBM* », qui indicationes de iis Lukanianas perquam breves invenit. Hic quidem noster excursus volumini 5-o *Analectorum*, maxima ex parte illi celebri monasterio eiusque monumentis dedicato, inserendus erat, sed anno 1939 nondum prelo excussus, ab irruentibus russicis invasoribus in typographia Žovkvensi una cum omnibus aliis scriptis et impressis igni datus est [17]... Etsi nunc temporis jam publici juris facti sunt Annales Laurovienses ss. XVI-XVIII in *Analectis OSBM*, VIII (N.S. II), pp. 65-91, qui nostri articuli princeps fons fuerunt et nonnullos erorres R. Lukan de hisce studiis claustralibus Lauroviensibus facile corrigere adjuvant [18], nihilominus ista nostra residua fragmenta in lucem proferre utile censemus cum accersitis aliis notitiis, quae philosophico-theologicam et humanisticam eruditionem in illo venerando monasterio necnon aliis basilianis conventibus provinciae rutheno-ucrainae s. XVIII-o florentem illustrant.

Praeprimis oculum percellit, quod studia philosophiae necnon theologiae moralis Lauroviae subito post peractam unionem monasteriorum metropoliae catholicae Kioviensis in unam Congregationem sub titulo Protectionis BVMarie (a. 1739), jam anno 1741 [19] inaugu-

---

1877, 1885, 1888, 1890, 1894, 1900, 1921, 1937-8, 1948-9, 1951, 1955, transcriptos ab I. Svencickij, *Obzor snošenij Karpatskoj Rusi s Rossiej v I-uju polovinu XIX v.*: « Izvestija ORJAS », 11, 1906, III, 283 n.

[17] Hanc nostram opelam nondum completam (ideoque sine nominis mentione) adumbrat R. Lukan, 4 n. 2 - Cf. AOSBM, VIII, 65.

[18] Nonnullas correctiones fecimus in recensione in AOSBM, IX, 266-7. V. adhuc infra, n. 32.

[19] R. Lukan, 4 praefert hoc in casu annum schol. 1740/1 nominare, dum *Annales Laur.* (AOSBM, VIII, 69) et primus historicus illius monasterii V. Ploščanskyj, *Lavrov*, in: « Naukovyj Sbornyk », II, Leop. 1866, 337-8, necnon M. Ho-

rata sunt. Cum quidem Congregatio Basilianorum « Lithuanorum », in terris Bielorussiae et Ucrainae septemptrionalis, a metr. Josepho Rutskyj et S. Hieromartyre Josaphat anno 1617 fundata et SS. Trinitatis nomine nuncupata, jam in initio s. XVIII-i studia claustralia in opportunum ordinem redegit [20], Basiliani ucraini, inter 700 religiosos, anno 1739 vix 20 enumerabant hieromonachos, qui theologiae cursum completum perfecerunt itemque 20 neomonachos, qui soli philosophiae et rhetoricae studebant [21]... Hoc modo in inaugurandis studiis philosophico-theologicis inter Basilianos ucrainos monachi Laurovienses primas obtinent, nam solum sequente anno scholastico 1741/2 provisorius cursus philosophicus Hoščae in Volinia incipit [22] et tandem anno 1743 in monasterio Leopolitano S. Georgii genuinum studium philosophicum erectum est [23] necnon alterum in conventu

---

LUBEC, *Lavriv*: « AOSBM », II, 1-2 (1926), 63 simpliciter a. 1741 designant. Ipse quoque Lukan indicat vetustissimum manuscriptum praelectionum philosophicarum ex a. 1741-3, quod in B-ca Dobromilensi invenit (p. 4 n. 1). Inter auditores a. 1741/2 nominatur in *Annalibus* fr. Athanasius Šeptyckyj (AOSBM, VIII, 70 et 418), futurus episcopus Peremisliensis (1763-79), at nequaquam ejusdem nominis metropolita Kioviensis (1729-46), prout cavillatur I. LEVYCKYJ, *Pohljad na rozvij nyssoho i vyssoho škilnyctva v Halyčyni v rr. 1772-80* in: « Zbirnyk Ist. - Filos. Sekciji N.T-va im. Ševcenka », Y, Lviv, 1902, 105; M. HOLUBEC, *l.c.*, 63 eum inaniter futurum episcopum Leopolitanum et V, PLOŠČANSKYJ, 338 metropolitam vocat...

[20] Ad antiquissima eorum monumenta pertinet « *Biennium philosophicum* principiis Aristotelis, Peripateticorum principis, docente A.R.P. LEONE LUCA KISZKA, Basiliano, insistens auspiciis inclyti Martyris semper Josaphat in Collegio Zalesciano anno philosophantis in carne Dei 1692, die 22 7-bris inhaerens », continens in 2-a Parte Physicam (a. 1693) et in 3-ia Methaphysicam (a. 1694). Ita prostat inscriptum apud N. PETROV, *Opisanie*, II, N. 94 in 4° (ČOM, 1897, I, 40), in collectione manuscriptorum Kiov. Laurae Pečerskianae et annos docendi 1694/5/6 hujus Patris in illo Collegio in Volodymyr Vol. apud S. NEDEL'SKIJ, *Uniatskij mitr. Lev Kiška*, Vil'na 1893, 64-5 indicatos aliquantum corrigit.

[21] Ita referunt ipsi monachi Congregationi de Prop. F., 20.V.1739, exemptionem a jurisdictione episcoporum expetentes (*Scritt. rif. nei Congressi MPR*, v. 5, f. 356-6, cf. 382).

[22] Ita R. Lukan, 2, indicat annum schol. 1741/2. Secundum *Annales Laur. a. 1742/3* philosophi Laurovienses cum Prof. Silvestro Kobljanskyj Hoščae peregerunt (AOSBM, VIII, 70); at contra R. LUKAN, 4, WOŁYNIAK, *Z przeszlosci Hoszczy na Wołyniu*, Kr. 1908, de hac re omnino silet...

[23] R. LUKAN, 2 et in n. 3 indicat quoddam manuscriptum praelectionum philosophicarum in Bibliotheca Dobromilensi, quas in illo monasterio P. Basilius Boschovich (aliax: Božickovic - M.W.) hisce annis habuit. Jam apud PETROV, *Opisanie*, I, N. 134 (ČOM, 1892, II, 234/5) habemus cursum philosophicum hujus

S. Crucis Luceoriensi, circa eundem annum, neomonachis Voliniensibus tradi coepit [24]. Hoc quidem laudabile munus monasterium Lauroviense perficere pergit etiam post annum 1743 [25], scilicet post constitutum ex utraque Congregatione SS. Trinitatis et Protectionis BVM. unum Basilianum Ordinem, cum duabus provinciis eiusdem nominis, quando Benedictus XIV in utraque duo studia philosophica duoque theologica (theologiae dogmatico-speculativae et moralis) instituere jussit [26]. Postquam hoc mandatum pontificium tandem anno scholastico 1752/3 ad effectum deductum est, in coenobio Lauroviensi studium theologiae moralis et philosophiae in S. Cruce Luceoriensi stabilitum est necnon in Leopolitano S. Georgio cathedra theologiae dogmaticae erecta est [27]. Sed, sicut in decennio anteriore, ulterius Lauroviae praeter theologiam moralem etiam philosophia doceri prosequebatur [28], nam provincia Prot. BVM. unum tantum studium philosophicum formatum in supranominato monasterio Luceoriensi

---

professoris, futuri episcopi Crisiensis (1759-85), in eodem monasterio confectum a. 1748-1749 (?), quem infra recensebimus (v. p. 112).

[24] Ita N. Petrov, *Očerki:* TDA, 1870, II, 433, n. 1, 1871, III, 151 et Wołyniak, *Spis*, 53 atque: *O Bazylianach w Humaniu*, 845-6, dum R. Lukan, 2, circa eundem annum studium theologiae moralis hic indicat...

[25] Cf. *Annales Laur. sub aa. 1743, 1744, 1751* (AOSBM, VIII, 70); Apud R. Lukan, 4, n. 1 adhuc indicatur in Bibliotheca Dobromilensi volumen titulo orbatum, sed saltem in fine manuscripti connotatum: « *Cursus Philosophicus* per me Basilium Sluzikiewicz O.D.B.M. traditus Anno 1744 in Annum 1745 » et quidem in monasterio Lauroviensi, ubi hic professor Patri Kobljanskyj, in *Annalinus*, a. 1744/5 successisse, adnotatur. Econtra duo libri praelectionum philosophicarum ex a. 1745-6, quos R. Lukan, 150, in Bibliotheca Lauroviensi inveniri affirmat, videntur confusi cum illis, quos in nostris excerptis breviter adnotavimus: « *Disputationes Philosophicae*, in Academiis Marianis Caliscii in Scholis S.J. institutae, a die 1. 7-bris 1745 ». Quidquid sit, errat N. Holubec, *l.c.*, 63, qui dicit philosophiam Lauroviae post a. 1742 (usque a 1770) amplius non doceri...

[26] Cf. *Litterae S. Congr. Prop. F. ad ep. G. Lascaris*, 8. III 1748 (A. Welykyj, *Litterae S. Cong . de Prop. F. Ecclesiam Cath. Ucrainae et Bielarusjae spectantes*, IV, Romae 1957, 203) et *Instructio Congr. P.F. nuntio A. Archinto*, 26. IX. 1750 (*Ib.*, 240-1).

[27] Nuntius Archinto 13.XII. 1752 Congregationem certiorem reddit, Protoarchimandritam H. Lisanskyj una cum Protohegumeno Provinciae Prot. BVM. Silvestro Malskyj jam instituisse studia theologiae speculativae Leopoli et moralis Lauroviae necnon philosophiae in monasterio Luceoriensi (Arch. Prop. F., *Congr. Part.* vol. 114, f. 394; cf. A. Welykyj, *Congregationes Particulares Ecclesiam Cath. Ucrainae et Bielarussjae spectantes*, II, R. 1957, 250).

[28] Cf. *Annales Laur. sub a. 1752-3* (AOSBM, VIII, 70).

tunc temporis sustinere potuit [29]. At jam anno 1754/5 theologia moralis in monasterium Dobromilense translata est et Lauroviae solum studium philosophicum (biennale) porro sustentabatur [30] usque ad annum 1767, quo, die 26.VIII., claustrum jam ruinae proximum igne consumptum est. Rursus ab anno 1771, in aedificata nova parte monasterii, studia monastica resumpta sunt et quidem theologiae dogmaticae (1771-3) [31] et moralis (1773-5) [32], dein eloquentiae (1766/6), philosophiae (1776-8) ac demum theologiae usque ad annum 1783, quo imperator Josephus II studia religiosa philosophico-theologica in imperio austriaco, cui Galicia anno 1772 incorporata est, omnino interdixit [33].

---

[29] « *Cathalogus Monasteriorum et Personarum Prov. Prot. BVM OSBM Anni 1754* », in prima anni parte compositus, enumerat Luceoriae sub lectore philosophiae Silvestro Laščevskyj 9 auditores, inter quos est Innocentius Bolha et Hyacynthus Nesterskyj, minime autem Botha, Nesteyskyj, sicut prostat in eius editione ad calcem « *Catalogi O.S.B.M. 1951-2* », Romae 1952, 75.

[30] Studia theologiae dogmaticae Leopoli et moralis Dobromili necnon cursus philosophicos Luceoriae et Lauroviae enumerat relatio Nuntiaturae a. 1754, quam citat « *Informatio de statu metropoleos cath. Kioviensis 1750-60 annorum* » (APF, *Scritt. rif. nei Congressi, MPR, Relazioni, Miscellanea I*, Q XXXVI). Ideo R. Lukan videtur haud recte theologiam Lauroviae adhuc a. 1755 (p. 4) et Dobromili solum ab a. 1757 indicare (p. 2) V. infra p. 101.

[31] AOSBM, VIII, 72. et Ploščanskyj, 338. Hinc corrigendus est N. Holubec, 63 et R. Lukan, 4, qui hanc resumptionem jam in a. 1770/1 anticipant, nam primus inaniter de quodam cursu philosophico hoc anno Lauroviae cavillatur, non obstante silentio *Annalium*, et alter P. Alympium Anhelovyč (Angielowicz) theologiam moralem hoc eodem anno ibi docere indicat, dum, prout infra videbimus, hic Pater a. 1770/1 cum P. Germano Dronovyč professor theologiae speculativae dogmaticae in monasterio Dobromilensi exstitit et solum die 17.VI v.s. 1771 Lauroviam ad eandem disciplinam docendam una cum eodem collega venisse in Annalibus adnotatur (AOSBM, VIII, 72).

[32] Professor, qui a. 1774/5 una cum P. Josaphat Ochockyj theologiam moralem docuit, nequaquam Innocentius, sicut P. Lukan, 4, scribit, sed Marcellus Botha fuit. At dactilographus nostri manuscripti *Annalium Lauroviensium* hoc in loco et ulterius sub a. 1775-7 (AOSBM, VIII, 75-8) ejus genuinum cognomen in « Bota » (Бота) incaute mutavit et nosmet in retractatione illius Lukaniani loci fefelit (AOSBM, IX, 266)...

[33] A. Petruševyč, *Sv. HR. Litopys 1772-1890*, 190-1. De studiis humanisticis et rhetoricis, quae eorum loco Lauroviae tunc prosequebantur, nos edocet « *Synopsis Scientiarum in Monasterio Lauroviensi ex a. 1783 in 1784 a. tradendarum* » per Superiorem P.C. Sročynskyj promulgata 10.7-bris v.s. 1783 (AOSBM, II, 3-4/1926, 437-8). Studiorum vero theologicorum, quae Ordo Basilianus adhuc extra Galiciam colere potuit, residuum exemplar exhibent saltem tituli praelec-

Quapropter in illo decursu decenniorum collectio sat conspicua praelectionum de singulis disciplinis, quae aut a professoribus actualibus elaboratae aut ex aliis basilianis studiorum domibus allatae aut dono datae sunt [34], in manuscriptorum sectione Bibliothecae Lauvoriensis accumulata est. Viceversa non desunt tractatus scholastici quondam Lauroviae conscripti, in aliis receptabulis manuscriptorum reconditi, [35] quia in provincia Prot. BVM. studia religiosa, propter pauperitatem monasteriorum, diminutionem vocationum et alias angustias temporum saepius quam in altera locum mutabant. Singulari prorsus casu unus ex hisce compendiis, nempe tractatus Logicae, Lauroviae anno schol. 1776/7 conscriptus, nuperrime ex thesauris manuscriptis ipsius Bibliothecae Vaticanae nobis apparuit, ut in Urbe aeterna palpabile exstet monumentum basilianae eruditionis, qualis ante duo saecula, in terris longinquis Ucrainae, florebat...

I. - THEOLOGIAE ET JURIS CANONICI TRACTATUS

1. — *Tractatus Theologicus speculativo-dogmaticus de Deo Uno in Essentia Trino in Personis.* Ad Majorem Ejus Gloriam et Virginis Immaculatae necnon Joannis Theologi, Basilii Magni, Gregorii Naz., Ioannis Damasceni, Antonii Magni, Anselmi, Augustini, Thomae

---

tionum in Pontificio Alumnatu Vilnensi a professoribus basilianis a. 1787-8 clericis saecularibus traditarum, quas in unum volumen, in 4-o, auditor N. Bujnickij conscripsit et N. Petrov in Bibliotheca S. Sophiae Kioviensis invenit (*Opisanie*, III, N. 571 in: ČOM, 1904, IV, 247): 1) « *Pars prima de Gratia Christi et de Peccatis* » (f. 1-132); 2) « *Tractatus Theologicus de Deo Uno et Trino* dictatus et explicatus in Collegio Pontificio Vilnensi sub patrocinio SS.mi Papae Gregorii XIII ad scitum et utilitatem RR.DD. Alumnorum Clericorum R(itus) G(raeci) a Professore ARD. Adriano Butrymowicz actuali primario ODBM inchoatus AD. 1787, die 7 v.s. Septembr., auditus et scriptus per Nicolaum Buynicki alumnum SS.mi D.ni Nostri » (f. 133-242); 3) « *Tractatus theologicus ex Theologia morali de Legibus...* a Prof. Mercurio Rymaszewski... die 7. v.s. Sept. inchoatus » (f. 243-303), et 4) « *Tractatus secundus ex Theologia morali de Justitia, Jure, Contractibus et Restitutione...* a Prof. M. Rymaszewski... die 12. Jan. 1788 inchoatus » (f. 304-76).

[34] Maximam quidem partem Lauroviensium theologicorum codicum constituunt tractatus ab hegumenis Basilio Rogovskyj (1772-80) et C. Sročynskyj (1780-8) conscripti, tempore studiorum in monasterio Leopolitano S. Georgii (v.n. 38).

[35] Ita vetustissimum monumentum praelectionum philosophiae Lauroviensis ex aa. 1741-3 (v. supra n. 19) et alterum cum lectionibus Prof. Basilii Sluzy-

Aquin. etc. honori consecratus In M-rio Leopolitano OSBM ad Aedes S. Georgii Mart., 1752 Die 1.7bris v.s. Dictatus a R.P. Meletio Dolanski.

Praecedit *Tractatus introductorius in Theologiam universam* (In 8-o, solummodo paginae 1-57 numeris inscribuntur).

Ex libris P. Anastasii Piotrowski Ord. SBM.

2. — *Tractatus Theologicus de Sacramentis in genere et in specie.* In M-rio Leop. ad Aedes S. Georgii M., ad Virginis Immaculatae, Sti Proto-Patriarchae Basilii M., Gregorii Naz. et Nysseni Joannisve Dam. honorem sub Dignissimo Patre T. Oryszczyc Die 1 7bris 1752 inchoatus et Anni currentis 1783 13 Julii v.s. consummatus (8º, ff. 188).

Ex libris P. Anastasii Piotrowski OSBM.

3. — *Tractatus Theologicus de Poenitentia per Scholasticas Disputationes propositus* in Collegio Leopoliensi OSBM ad Aedes S.G.M. 1753/4 1.7bris a Dignissimo Professore Patre Theophilacto Oryszczyc, inter alios mihi Anastasio Piotrowski dictatus (8º, ff.(1) + 221 + (1). In fine: « Consummatus hic Tractatus die 27 Junii A.D. 1754 sub Dignissimo Professore Rdo Patre Theophilacto Oryszczyc in M-rio S. Georgii M. Leopoli » [36].

Ex exordio: « Nos insistendo doctrinis S. Thomae 3.qu.4. 84 praesentem Tractatum in duas partes dividimus, acturi in 1a de Poenitentia ut Sacramento, in 2da da Poenitentia ut virtute ».

4. — *Tractatus Theologicus de Gratia Divina* in Monasterio Leopoliensi ad Aedes S. Georgii M. a die 1.7bris 1754/5 dictatus a R.P. Theophilacto Oryszczyc (8º, ff. 222, perpulcrae scripturae).

In fine Tractatus sunt *Theses de Immaculata Conceptione BVMariae.*

Ex libris P.A. Piotrowski OSBM.

5. — *Tractatus Theologicus Scholastico-Dogmaticus de Jure et*

---

kevyč (Sluzikiewicz) ex a. 1744/5 (v.n. 25) in Bibliotheca Dobromilensi necnon tertium ex a. 1756/7 in monasterio basiliano Žovkvensi R. Lukan indicavit (*o.c.* 4, n. 1 et 151). Praeterea apud Petrov (*Opisanie*, I, N. 129) in: ČOM, 1892, II, 233, adnotatur quoddam manuscriptum Logicae s. XVII-i (!) cum inscriptione in 1-o folio: « Ex libris philosophiae Lauroviensis » ex suppresso monasterio basiliano Mylcensi in Bibliothecam Academiae Eccl. Kioviensis incorporatum.

[36] *Catalogus* a. 1754, de quo in nota 29, Professores Dolanskyj et Oryščyc (cum deformato a dactilographo nomine Theophili!) necnon Patrem Piotrowskyj inter auditores Leopolitanae theologiae hoc anno scholastico enumerat (p. 74).

Justitia Scholasticis Disputationibus elucidatus. Ad Majorem Dei Gloriam Ejusque Beneplacitum, B.mae V. Mariae et SS. Patronorum S. Joannis Theologi, Basilii Magni, Gregorii Naz., Joannis Damasceni et Chrysostomi, Onuphrii, Antonii Magni, Anastasii Persae, Michaëlis, Augustini, Hieronymi, Thomae, Jo. Nepomuceni Aliorumque SSrum Venerationem consecratus in M-rio Leop. OSBM ad Aedes S. Georgii 1754 1.7bris dictatus a R.P. MELETIO DOLANSKI (4°, ff. 265) [37].

Ex libris P. Anastasii Piotrowski.

6. — *Tractatus Theologicus speculativo-dogmaticus de Angelis, Actibus Humanis et Beatitudine.* Ad Majorem Dei Gloriam, B. Virginis Mariae, S. Joannis Theologi — ut supra in n. 5 — cultum in M-rio Leop. OSBM ad Aedes S. Georgii N. 1755 1. 7bris v.s. inchoata sub Dignissimo ARP. MELETIO DOLANSKI et finita 28 Junii 1756 Die Veneris (8°, ff. 356).

Incipit: « Licet Theologi sequendo S. Thomam »...

Ex libris P. Cornelii Sroczynski OSBM [38].

7. — *Tractatus Theologicus de Virtutibus Theologicis...* in M-rio Leop. OSBM ad Aedes S. Georgii M. 1755/6 1. 7bris v.s. sub Dignissimo ARP. THEOPHILACTO ORYSZCZYC eiusdem Ordinis inchoatus et die 26 Junii v.s. terminatus (8°, pp. 369).

In fine: Index Conclusionum et Tractatuum. E. gr. Quid sit natura? — Principium motus et quietis. — De essentia seu quidditate rerum...

Ex scriptis P.C. Sroczynski OSBM.

8. — *Tractatus Theologicus de Virtutibus Theologicis Scholasticis Disputationibus explanatus...* In M-rio Leop. OSBM ad Aedes S. Georgii M. Anno 1755 in 1756 die 1. 7bris v.s. Videtur esse praecedens Tractatus (8°, ff. 152) manu ejusdem Cornelii transcriptus.

Quaedam addita sunt ex hodierna Theologia Fundamentali. Movetur e. gr. quaestio, utrum Benedictum PP XIV esse Papam sit de fide?

---

[37] Hic Tractatus cum eodem titulo, sed omisso nomine Professoris, indicatur in elencho manuscriptorum, quae acquisivit Musaeum et B-ca Eccl. Volinensis (v, supra n. 16) aa. 1893-4, donatus a sac. J. Antonovyč in Bilostok, ubi quondam monasterium basilianum exstabat (O. FOTINSKYJ, *Kratkoe opisanie pamjatnikov... postupivsich v Vol. Ep. Drevlechranilišče 1893-4,* Počaev 1894, II, N. 358, p. 33).

[38] Hic Pater theologiam absolvisse aa. 1755/6-1758/9, in curriculo vitae ipsius a R. LUKAN conscripto indicatur (AOSBM, IX, 430).

9. — *Deus T.O.M. Unus in Essentia Trinus in Personis Theologia Scholastico-Dogmatica abbreviatus* (!). Faventibus Deipara Virgine, S. Joanne Theologo, Basilio M., Athanasio, Gregorio Naz., J. Damasceno, Augustino et Thoma Aquin. In M-rio Leop. OSBM ad Aedes S. Georgii M. Anno 1756/7 die 2da 7bris v.s. sub Adm. R.P. Theopihlacto Oryszczyc Professore inauguratus et die 25 Junii v.s. 1757 conclusus (8°, pp. 158).

Reliqua pars, variis occupata tractatibus, sine numeratione est.

In p. 1. adnotatio: « Studuit et haec scripsit P. Cornelius Sroczynski OSBM ».

10. — *Tractatus Theologicus speculativo-dogmatico-moralis de Sacramentis in genere et in specie...* In M-rio Leop. OSBM ad Aedes S. Georgii M. Scholasticis Disputationibus illustratus 1756/7 2da 7bris sub Adm. R.P. Innocentio Matkowski Professore. Prima pars generalis finita die 5 Febr. v.s. et altera specialis dei 30 Julii 1757 (8°, 190 pp.)

In fine additus est sine paginatione Appendix: *De Caeremoniis.* Hic legitur adagium: « Damnabile est quidpiam in caeremoniis innovare »...

In p. 1 adnotatio: « Studuit et haec scripsit P. Corn. Sroczynski ».

11. — *Tractatus Theologicus de Poenitentia...* In M-rio Leop. OSBM ad Aedes S. Georgii Mart. Scholasticis Disputationibus discussus Anno Dni 1757 in 58 Die 1. 7bris v.s. ab ARP. Innocentio Matkowski traditus (8°, sine numeratione paginarum. In fine index rerum valde accuratus).

Scriptus manu P.C. Sroczynski.

12. — *Tractatus Theologicus Speculativo-Dogmaticus de Ineffabili Incarnationis Mysterio* Doctrinae Catholicae, Divinis Scripturis, Patrum Sententiis, Definitiobus Ecclesiae, Communioribus Theologorum Placitis Conformis etc. In M-rio Leop. Ord. SBM. tituli S. Georgii Mart. Religiosis dicti Ord.s. Auditoribus Dictatus. Anno 1757 in 8um a primis diebus 7bris v.s. tradidit ARP. Sylvester Laszczewski OSBM [39] (8°, pp. 303 cum indice).

---

[39] In compendio sermonum P. Cornelii, quod in AOSBM, IX, 435 ss. recensuimus, insertae sunt duae breves epistolae ad Prof. Silvestrum Leopolim datae. In una quidem P. Mauricius (Rabiec?) e monasterio Zymnensi 29.X.1756 ei congratulatur ob destinationem ad hoc munus docendi (f. 129), in altera P. Virgilius Szadurskyj Luceoria 22.II. 1757 veniam petit de nondum restitutis P. Silvestro libris et refet de adempta Basilianis ecclesia cathedrali Luceoriensi (f. 125; cf. AOSBM, VIII, 266 n. 5).

Scriptus a P.C. Sroczynski.

13. — *Tractatus Theologicus 5-tus de Gratia, Merito ac Demerito...* In M-rio Leop. ad Aedes S. Georgii M. OSBM Scholasticis Disputationibus explanatus 1758/9 1-a 7bris v.s. sub Dignissimo Professore ARP. Innocentio Matkowski eiusdem Ord. Sequitur index Tractatus Matutini *de Gratia* (ut supra): Tituli 30, ff. 160 in 8°.

In fine: « Quaeres ultimo quousque tandem? Respondeo ego Innocentius Matkowski, S. Theol. Lector Primarius, Doctor Laureatus: Si quid Vestra Patientia non solum praesenti in Tractatu, sed etiam universo meo munere peccavi, meum est. Si quid cum laude gessi, id totum in Deum, Bonorum Omnium Largitorem, referatis velim. Hac die 30 Julii v.s. ». Sequitur *Index errorum Jansenistarum de Gratia* ex opere P.G. Antoine S.J.-P. Carbognano, Theologia Moralis, Roma 1747.

Scripsit P.C. Sroczynski OSBM.

14. — Idem *Tractatus* manu P. Cornelii fideliter transcriptus cum addito: « Terminus Quadriennalis Laboris Th(eo)logici ». Ligatus est cum speciali « *Tractatu de Immaculata Conceptione BMVirginis Quam fide divina credendum ex revelatione Divina Ecclesia nondum definivit, ut maius evadat meritum fidelium qui indubitatae veritati subscribunt* ». Sequitur adnotatio Patris Matkowski: « Omnem si quae hac a me in tractatione huius materiae irrepserit maculam retracto ac deleo, ut cedant omnia ad M.D.G. ac Immaculatae Conceptionis Marianae Honorem. 1759 die 9.10.11 et 12 Julii » (8°, sine paginatione).

Manu Patris Cornelii additum legitur: « Scriptum est tempore vacationum. Vide inter meas Conciones de Immac. Conceptione BMV. Schedam continentem 100 Anagrammata ex hoc Programmate: Ave Maria Gratia Plena, Dominus Tecum » [40].

15. — *Tractatus Theologicus 6-us de Jure et Justitia* ad Maiorem D.T.O.M. Trinitatis Gloriam, Deiparae Virginis Honorem, S. Basilii M. Protopatriarche, Gregorii Naz. et Nysseni, Joannis Christomi et Damasceni Cultum in M-rio Leop. OSBM ad Aedes S. Gerogii Mart. propositus ex 1758 in 59 die 18 7bris v.s. dictatusque per ARP. Michaëlem Grązlewicz S.ae Theologiae Lectorem Secundarium. Sequitur Index Tractatus Pomeridiani *de Jure et Justitia*, in quo enumerantur quaestiones destinatae pro repetitionibus sabbativis,

---

[40] Cf. AOSBM, IX, 435.

menstruis et pro defensione in Academia: Tituli 37, ff. 149, in 8°

In fine: « Colliges diligentissime ad exitum anni et laboris scholastici hanc debere esse tanquam ultimam voluntatem justissimam sententiam theologicam, ut sicuti principium ita et conclusionem Tractatus de Justitia, omnia scripta per R.P. Cornelium Sroczynski, Innocentium Bołha [41], Polycarpum Gromnicki, Hieronymum Tarnawski, Benedictum Cholewczynski, Epiphanium Rozłucki, Martianum Demuszewski, Adrianum Kottoni et me Basilium Rogowski dictataque per ARP. Michaëlem Grąziewicz S.ae Theologiae Lectorem Secundarium dedicet offeratque soli Justitiae Deo, ad Majorem Gloriam Deiparaeque Honorem Sanctis Patronis Cursus nostri omnibusque Sanctis ad Perpetuam Venerationem ».

Ex libris Basilii Rogowski OSBM-i X.Bazylego Rogowskiego do Biatego Stoku.

16. — Idem *Tractatus* manu P.C. Sroczynskyj transcriptus cum adnexo *Tractatu de Prudentia*, a P. Meletio Dolanskyj OSBM dictato cum grandi acumine mentis, et Notatis ex *Tractatu de Poenitentia et Censuris* (8°, sine paginatione).

17. — *Tractatus Theologicus de Poenitentia*, Immaculatae Virginis Cultui... In M-rio Leop. OSBM ad Aedes S. Georgii M. A.D. 1761 24 7bris sub Adm. R.P. Gedeone Lesiewicz OSBM (8°, sine paginatione).

Ex libris P. Benedicti Cholewczynski OSBM [42].

18. — *Tractatus Theologicus de Deo I-us Disputationes Speculativo-Dogmaticas complectens* in Ducali Monasterio Leopoliensi OSBM S. Georgii Megalomartyris annuo neomonachorum studio expositus... A. Dei Hominis 1764-to Die 1-ma 7bris v.s. Per Adm. Rev.-dum P. Salustium Koblanski S.ae Theologiae Doctorem ac Professorem actualem, et die 25 Junii 1765 finitus (8°, ff. 65).

Scriptum opus per P. Basilium Rogowski, mp.

Pro memoria adnotati sunt studentes: R.P. Deodothus Grabowiecki, Alympius Angiełowicz, Porphirius Brodowicz, Martianus

---

[41] V. supra n. 29. Ita corrigendum est ejus mutatum in « Botha » cognomen in AOSBM, VIII, 266 n. 5, ubi prelo eduntur litterae testimoniales de ordinatione sacerdotali P. Innocentii ab ep. Leone Šeptyckyj 27.VI 1756, insertae supradicto compendio sermonum Cornelii Sročynskyj (f. 119).

[42] Hic Pater Lauroviae a. 1788 in *Annalibus* commemoratur (AOSBM, VIII, 409).

Demuszewski, Hieronymus Wituszynski, Benedictus Płoszczanski, Marcellus Bołha [43], Basilius Rogowski.

19. — *Tractatus Theologicus 2ndus de Sacramentis Disputationibus Scholasticis moderni saeculi accommodatus...* S.P. Basilii Nostri cultui, Praestantissimorum Ecclesiae tum Orientalis tum Occidentalis Doctorum, omniumque SS. Patronorum nostrorum venerationi dictatus die 1. 7bris v.s. 1764 A.D. In Monasterio Leopoliensi Ord. S. Basilii Magni ad Aedes S. Georgii Martyris traditus per Adm. Rdum P. Josephum Morgulec (8º, ff. 180).

Praeter indicem rerum continet tres tractatus: *De Sacr. in genere, de Baptimo et SS.ma Eucharistia.*

Finitus 1765, 8.8-bris, per P. Basilium Rogowski OSBM mp.

20. — *Tractatus de Incarnatione Verbi Divini 3ius...* In monasterio Leop. ad Aedes S. Georgii Mart. Ord. S.B.M. Scholasticis Disputationibus expositus. Ex anno 1765 in Annum 1766, die 5ta 7bris, traditus ab ARPatre Samuele Jedlinski Lectore Secundo et die 23 Maij 1766 finitus (8º, ff. 65).

Scriptus per P.B. Rogowski mp. Anno 4to Cursus Theologici, licet in ordine Anno 2ndo dictari solet.

21. — *Tractatus Theologicus de Poenitentiae Sacramento 4tus...* In M-sterio Leop. ad Aedes S. Georgii Martyris Disputationibus Scholasticis expositus. Ex anno 1765 in Annum 1766 die 10ma 8bris v.s. ad M.D.G. Bsmae V. Mariae sine labe Conceptae Honorem per ARP. Josephum Morgulec, Lectorem Prim. et finitus die 28 Februarii (8º, ff. 57).

Scriptus per P.B. Rogowski A.o 4to Studii Theologici. Hic autem Tractatus per ordinem A.o 2ndo tractatur a prandiis.

22. — *Liber 1-mus Decretalium Gregorii IX* tractat praeliminaria ad Judicia de Personis Ecclesiasticis earumque Officiis. Ex Anno 1765 in 1766 Die 1ma 7bris Annis Duobus, quorum I-mus Professor Samuel Jedlinski et 2ndus Josaphat Makarewicz... Sequitur:

23. — Post 1-mum *2-us Liber Decretalium* traditus a Professore Josaphat Makarewicz. In fine f. 53 (in 4º) animadversio: « Sicut sine principio hic Liber Canonicus incoeptus scribi, ita absque fine relictus est... Labori huius totius Anni participes fuere hi Contheologi: Martianus Demuszewski, Alympius Angielowicz, Porphirius Brodowicz, Benedictus Ploszczanski, Ambrosius Rydaszowski, Hieronymus

---

[43] V. supra, n. 32.

Witoszynski, Marcellus Bołha, Naziansenus Smotrycz et Basilius Rogowski ».

24. — *Tractatus de Incarnatione et BVMaria, de SS. Eucharistia et SS. Ritibus, de Actibus Humanis, de Gratia, de Peccato, de Merito et Legibus* ex diversis auctoribus collecti in monasterio ad Aedes S. Georgii Loepolitano A.D. 1779/80 (Cf. Lukan, 2, n. 4).

25. — *Tractatus Theologicus de Gratia Divina Scholastico-Dogmaticas Sententias Pertractans* Sub Auspiciis Deiparae Virginis et S.P. Basilii Magni, Joannis Theologi, J. Chrysostomi, J. Damasceni, J. Nepomuceni, Thomae D.ris Angelici, Onuphrii Eremitae etc. Rl.so Studio Ord.S.B.M. ad Speculandum Propositus in suo Inclyto Msterio Dobromilensi ex Anno D. 1760 in 61, a die 1. 7bris v.s. (8°, sine paginatione, scriptura valde pulchra).

26. — *Tractatus Theologicus de Incarnatione Verbi Divini tam Dogma quam Speculationes Methodo Scholastica Explanans* - Ad MDG., BVMariae, Divi Basilii M. Protopatriarchae, Onuphrij, Josaphat Martyris Honori Consecratus. In Msterio Dobromilensi OSBMagni Anno Dni 1763 die 18.8bris v.s. inchoatus et 8 Junii 1764 finitus (8°, sine paginatione).

Exordium: « De hoc tractatu praesente anno totum opus quinque absolvemus disputationibus secundum S. Thomam... Praemittuntur quaestiones de antiqua historia mundi, de prophetis messianicis, necnon de chronologia vitae J. Christi... »

Ex libris P. Hilarionis Lętowski OSBM.

27. — *Theologia Speculativo-Dogmatica...* BVMariae, Protopatriarchae S. Basilii M. cultui, Advocatorum uti S. Onuphrij Veneration, Ecclesiae Catholicae utilitati, Religionis ornamento in hoc Libro Tractatum *de Deo Eiusque Attributis ac Trinitate* continente ex A. 1770 in 71 in Msterio Dobromilensi Consecrata... (8°, sine paginatione).

Additas habet *Quaestiones de Gratia et de Bajanismo, Jansenismo et al.* S. Thomas persaepe citatur.

28. — *De Theologicis Disciplinis Prolegomena.* Sub Auspiciis Divinissimi Protopatriarchae Basilii et Thaumaturgi Onuphrii atque Beati Josaphat Martyris, Studiorum nostrorum Patroni, Inchoantur die 18 7bris Anni 1773. Ad MDG. Bque V. Mariae Honorem in Satanow (8°, pp. 95).

Introductio. Tractatus I: *De Gratia,* II: *De Sacramentis in genere,* III: *De sacr. in specie, Baptismo etc. De Eucharistia et Missae Sacrificio* (de epiclesi in f. 73) (Cf. Lukan, 3, n. 1).

29. — *Altera Pars Theologiae Tractatibus Dogmatico-Moralibus Comprehensa.* In Msterio Ord. S. Patris nostri Basilii Magni Satanoviensi ad Ecclesiam SS.mae Trinitatis Uni et Trino Deo per Religiosos Alumnos Ordinis ejusdem Anno D.ni 1775 die 18 7bris Inchoata ad MDG consecrata Bque V. Mariae Honorem in Satanow (8º, sine paginatione).

Introductio: Tractatus I: *De Deo Uno et Trino,* II: *De Incarnatione,* III: *De Legibus et Decalogi Praeceptis* (Cf. Lukan, ib.).

30. — *Tertia Pars Theologiae* etc. A.o Dni 1776 die 9. 9bris Inchoata... (8º, sine paginatione).

Introductio. Tractatus I: *De Actibus Humanis,* II: *De Poenitentia,* III: *De Censuris et Reservatis* (8º, sine paginatione).

31. — *Tractatus Theologicus Dogmatico-Moralis.* Ad Complementum Dogmatico-Moralis Theologici Biennalis Cursus Jussu Superiorum Traditus novissime *De Virtutibus Theologicis, scilicet Fide, Spe et Charitate* ac etiam simul *De Ecclesia Eiusque Capite,* inde *De Justitia et Beatitudine, Angelis, Sanctis Dei atque Purgatorio* Majori Dei T.O.M.G., Deiparae SSmae, S. Protopatriarchae Basilii aliorumque in Coelo Advocatorum Honori Consecratus Modernis Scholarum Moribus propter faciliorem Religiosae Juventutis captum atque profectum Accommodatus. In Msterio Satanoviensi O.D.B.M. Die 8 9bris, ex Anno 1776 in Annum 1777 traditus (8º, sine paginatione).

Notanda est eius specialis thesis in f. 336 (non paginato): « *De infallibilitate R. Pontificis ex cathedra loquentis* ». (Cf. Lukan, 3, n. f).

Hoc pacto in generali 31 numero tractatuum theologico-canonicorum Bibliothecae Lauroviensis praecipua pars (24) de studio dogmatico-speculativo monasterii S. Georgii Leopolitano proveniebat et quidem jam ab eius inauguratione a. 1752/3 atque periodum praesertim primitivum aa. 1752-59 bene ilustrat. Pro dolor autem has Leopolitanas praelectiones R. Lukan distincte non nominat, unico n.ro 24 ex a. 1779/80 excepto, sed quosdam 18 tantum tractatus theologicos in Bibliotheca monasterii S. Onuphrii Leopolitana asservatos commemorat[44], ita ut ancipites haereamus, utrum a Lauroviensibus NN. 1-23 diversi sint an aliquomodo hisce concurrant atque Laurovia Leopolim post a. 1933 translati sint...

Porro non liquet, utrum parimodo praelectiones theologicae Dobromilenses, quas sub N. 25-7 nominamus, Laurovia Dobromilim restitutae sunt, nam solum in genere manuscripta ex aa. 1763/3-69/70 in Bibliotheca Dobromilensi conservata necnon alia 28 in Leopolitana S. Onuphrii ex aa. 1758/9-70/1, quibus etiam supradicta 14 a Petruševyč olim enumerata includuntur (cf. supra p. 87), et adhuc unum

---

[44] *O.c.*, 150.

ex 1776/7 in monasterio Krechoviensi detectum commemorat [45]. Quoniam autem ne unum quidem titulum eorum adducit, convenit hoc in loco illos saltem tractatus studii theologici Dobromilensis ordine chronologico repetere, quorum titulos jam pridem Petruševyč et Petrov, prout supra diximus [46], publici juris fecerunt, nam feliciter in eis professores, qui tunc temporis Dobromili docebant, nominantur atque ita nostrum anonymorum NN. 25 et 27 auctores detegi videntur.

32. — *Tractatus theologicus dogmatico-moralis de jure et injuria* per Professorem Silvestrum Laszczewski OSBM. expositus a. 1755 in monasterio Dobromilensi [47].

33. — *Cursus Theologiae I. spec. et dogm.* religiosorum Theologiae candidatorum necessitati, Religionis utilitati, necnon hodiernis scholarum moribus accommodatus ad Dei T.O.M. Majorem gloriam, Matris Virginis, necnon nostri Protopatriarchae, Basilianorum Advocatorum ac Sanctorum honorem pertractatus in monasterio Dobromilensi die 9 Novembris v.s. AD. 1758 (4°, 265 ff.) [48].

34. — *Tractatus theologicus scholastico-polemicus de Incarnatione Verbi Divini* per Professorem Ampliatum Krzyžanowski a. 1759/60 cum adnexo ad calcem praelectionum indice (4°, 127 ff.) [49].

35. — *Tractatus de Sacramento Poenitentiae, Indulgentiis, Censuris ac Peccatis* pertractatus in monasterio Dobromilensi die 11 Octobris v.s. A.D. 1759 (4°, 913 ff.) [50].

36. — *Tractatus theologicus de Jure et Justitia scholasticis disputationibus propositus...* in inclyto monasterio Dobromilensi OSBM. A.D. 1760 die 2-da Septembris v.s. sub Adm. Rev. Patre Ampliato Krzyžanowski, praelaudato Ordinario S. Theologiae actuali Professore [51].

37. — *Tractatus theologicus... de Gratia, Merito et Demerito* sub Prof. Anastasio Piotrowski ib. a. 1.IX 1760/61 [52]. Cf. supra N. 25.

38. — *Tractatus de Deo Uno et Trino*, Dobromiliae a. 1766, 1 Septembris v.s. per Anatolium Wodzicki, Theologiae Professorem primarium, conscriptus per Martinianum Draczakiewicz et M. Tatarkiewicz 1768, 24 Aprilis (4°, 197 ff.) [53].

---

[45] *Ib.* 2, n. 1 et 150.

[46] Cf. n. 15-16.

[47] N. Petrov, *Opisanie*, III, N. 688, f. 212 ss (ČOM, 1904, IV 290): pars codicis miscellanei, ex monasterio olim basiliano in Bilylivka, in Bibliothecam S. Sophiae Kioviensis translati.

[48] A. Petruševyč, *l.c.*, 324.

[49] N. Petrov, *Opisanie*, III, N. 567 (ČOM, 1904, IV, 245), ex m-rio Bilyloviensi, in B-ca S. Sophiae. Petruševyč, 325, videtur eundem Tractatum enumerare, at sine professoris nomine (4°, ff. 1151) (!).

[50] A. Petruševyč, 324.

[51] N. Petrov, *Op.* III, N. 568 (ČOM, 1904, IV, 245-6), in 4°, ff. 1-144, in B-ca S. Sophiae.

[52] *Ib.* f. 145-219.

[53] A. Petruševyč, 325, hunc et ceteros Tractatus Dobromilenses enumerat.

39. — *Tractatus de ineffabili Divinae Incarnationis Mysterio* doctrinae catholicae accommodatus Dobromiliae a. 1767 in Annum 1768, Indicti (!) XV traditusque per Tryphonem Stebnicki, Professorem secundarium, scriptus a Macario Tatarkiewicz (4°, 355 ff.)

40. — *Tractatus de Sacramento Poenitentiae...* 1767 Anno in Annum 1768 die 12 Septembris v.s. a P. Josaphat Makarewicz, S. Theologiae Professore primo traditus, scriptus a R.F. Macario Tatarkiewciz OSBM. professo (4°, 340 ff.)

41. — *Summa Universi Juris Canonici Libros quinque Decretalium Gregorii IX Summi Pontificis methodo scholastica comprehendens*, explanata in monasterio Dobromilensi OSBM. tradita a Venerabili ac Rever. D. Anatolio Wodzicki, S. Theologiae Professore, scripta vero per R.F. Macarium Tatarkiewicz, Ordinis ejusdem professum AD. 1767 Indicatione XV (4°...).

42. — *Tractatus de Gratia Divina cum suis Meritis et Demeritis*, Dobromiliae 1768/9 a die 1 Septembri per Tryphonem Stebnicki, S.T.L. ejusdemque actualem professorem primarium expositus... Scripsit M. Tatarkiewicz (4°, 265 ff.)

43. — *Tractatus de Jure et Justitia*, Dobromiliae 1768 a die 19 Decembris per Gabrielem Kozicki [54], Professorem secundarium traditus... Scripsit M. Tatarkiewicz (4°, 427 ff.)

44. — *Tractatus de Virtutibus Theologicis*, Dobromiliae 1769/70 die 1 Sept. v.s. per Gabrielem Kozicki, Professorem S. Theologiae primarium... Scripsit M. Tatarkiewicz (4°...)

45. — *Tractatus 4us de Beatitudine, scilicet Angelis, Actibus Humanis ac Legibus*, 1769/70 ab ipsis Kalendis Septembris ad Kalendas Julii per Germanum Dronowicz, Professorem S. Theologiae secundarium... Scripsit M. Tatarkiewicz (4°...)

46. — *Tractatus de Deo Ejusque Attributis et de Trinitate*, 1770/71 Dobromiliae... (quem R.P.?) Germanus Dronowicz, Professor S. Theologiae primus (tradidit?)... Scripsit M. Tatarkiewicz (4°, 300 ff.) Cf. supra N. 27.

47. — *Tractatus Theologicus de Sacramentis in genere et in specie nonnullas speculativo-dogmaticas disputationes (et) propositiones continens*, Dobromiliae ultimis Septembris 1770 explanatus ab Alympio Angelowicz [55], Professore S. Theologiae secundario... Conscripsit M. Tatarkiewicz (4°, 264 ff.).

---

[54] R. Lukan, 150, indicat theologicas praelectiones ejusdem Patris in monasterio Pidhircensi, a. 1764/5 habitas, in Bibliotheca m-rii S. Onuphrii Leopolitani.

[55] V. supra, n. 31. Ad calcem hujus seriei Tractatuum Dobromilensium A. Petruševyč, 326, enumerat auditores, qui «illis annis» theologiae ibi studebant et quidem Adrianus Krupickyj, Justus Borkovskyj, Laurentius Čyževyč, Hippolitus Lenkevyč, Justinus Pohoryleckyj - in 3-io anno; Innocentius Stefanovyč, Ignatius Mondžykevyč (Mondrzekiewicz) - in 2-do anno; et Josaphat Borkovskyj atque Antonius Stopkevyč - in 1-o anno. Postquam studium dogmaticum speculativum, cum 2 Professoribus (Anhelovyč et Dronovyč) et 11 studentibus in

48. — *Apparatus Materiae ad doctrinam sacram*, ex Sacris Litteris ac Patrum conceptibus praecipuis depromptus (sine anno, 4°...).

Si hoc ultimum manuscriptum, quod videtur « silvam rerum sacrarum » continere, excipiamus, habemus sat conspicuum numerum praelectionum Dobromilensium, Leopolitanis paulo inferiorem, quarum tituli plus minusve nobis innotescunt. Eis accedit adhuc biennalis cursus theologiae moralis, Laurovia in monasterium Satanoviense (Sataniv ad flumen Zbruč) in aestate a. 1775 translatae et aa. 1775/6/7 (N. 28-31) traditae, qui nos perbene de dispositione tractatuum edocet [56].

II. - PHILOSOPHIAE ET SCIENTIARUM NAT. TRACTATUS

1. — *Cursus Philosophicus Praecipuis Clarioris Saeculi Disputationibus Explanatus* ad MDOM Trinitatis Dei Nostri Gloriam, Ter Beatae Deiparae Virginis Sine Macula Conceptae Honorem necnon Supremorum Cherubim Caelestium Inteligentiarum ac Illustrissimorum Doctorum Ecclesiae Basilii Magni, Athanasii, Gregorii Nazianzeni et Nysseni, Joannis Chrisostomi et Damasceni, Clarissimorum Nostri Ordinis et Universi Orbis Luminum Venerationem Anno 1754 Die 3tia 7bris. In Ducali Msterio Lauroviensi durante Superioratu V.et. Adm. R.di P. Silvestri Koblanski OSBM a me ibidem Professore P. Michaële Grąziewicz, OSBM, Philosopho et Theologo eiusdem Ordinis biennio ex variis auctoribus collectus et elaboratus (8°, sine paginatione - Cf. Lukan, 150-1). Continet *Dialecticam et Logicam*. Ex libris Phliae Lauroviensis.

2. — *Cursus etc.* ut supra... Continet *Methaphysicam* (8° sine paginatione).

3. — *Institutionum Philosophicarum volumen* (8°, sine titulo, primis quaternionibus et paginatione)... In fine: Ad Majorem Dei Gloriam cum Honore BVMariae Immaculatae Conceptionis Patronumque SS. Basilii M., Onuphrii, Nicolai, J. Chrisostomi, Damasceni, B. Josaphat M., S. Catharinae V. et M., S.J. Nepomuceni aliorumque

---

tres annos divisis (ita *Annales Laur.* - 17.VI.1771) Dobromili Lauroviam venerunt, jam 30.VI. P. Borkovskyj et 3 auditores 1-i anni Leopolim expediti sunt (AOSBM, VIII, 72) propter angustiam loci in parte reaedificata distructi monasterii, et alii in diversis paginis *Annalium 1771-4 annis*, commemorantur.

[56] Forsan auctor ejus fuit P. Josaphat Ochockyj, alumnus Collegii Graeci in Urbe, qui Laurovia, ubi a. 1774/5 theologiam speculativam docuit, 29.VIII. 1775 in Satanoviense monasterium se contulit, theologiam dogmatico-moralem docturus (AOSBM, VIII, 76).

SS.rum... 1763 in 1764... (Subscriptus:) Triphon Pawlowicz, Laur (oviae?)... (Cf. Lukan, 151).

4. — *Philosophia Universa Ortodoxa*, S. Basilio Magno, J. Chrisostomo, Gregorio Naz., Athanasio, Beato Josaphat, J. Nepomuceno, Dionysio Areopagitae consecrata, in Msterio Luceoriensi Sae Crucis a devotis S.P. Basilii Filiis Anno 1758 die 3tia 7bris sub Professore AR.P. Gedeone Lesiewicz, Stae Theologiae et Philosophiae D.re. (8°, sine paginatione).

Introductio, *Logica, Methaphysica, Physicae pars I* (*Cosmologia*) *et II-a*, ad mentem S.J. Damasceni in cursum biennalem disposita. In ultima pagina adnotati sunt: Philosophi Luceoriae Anno 1758 - R. Fr. Ignatius Czaykowski, Antimius Tarnawski, Barsanuphius Stocki, Constantinus Ułasiewicz, Germanus Dronowicz, Pachomius Głowacki, Clemens Goszynski, Nicanor Soroczynski. P. Głowacki videtur esse scriptor, quia in fronte 1-i folii inscripsit: « Daruje IX Ilarionowi Tarasowskiemu Przyjacielowi w Nezabud X.P. Głowacki ». (« W nezabud » est ucrainica phrasis: In memoriam).

5. — *Philosophia Pro More Scholae Liberae*, Theses ex variis Veterum Recentiorumque Philosophorum Legibus Selectas, Usui vero Religiosae Juventutis Ord. S.B.M. Traditas, in Msterio Jarmolinsciano Zahaycensi Exhibens, BMVirginis, S. Patris Basilii M. Religioi num Proto-Patriarchae, Gregorii Naz. et Nysseni, J. Chrysostomi et Damasceni, Onuphrii M. Anachoretae, Catherinae Martyris Cultui Consecrata, A.D. 1769. 1.7bris v.s.

-1. *Dialectica*. - 2. *Pars Prima Philosophiae, quae est Logica seu Rationalis Philosophia*, Scholasticas Exercitationes in Dialecticam suo more Complectens, quam Inchoamus hac die 4 Xbris v.s. In Msterio Zahaycensi A.D. 1769. - 3. *Pars Secunda Philosophiae quae est Methaphysica seu Prima Philosophia*, sua Scholastica methodo Sententias ad Usum Studentium elucidans, quam Inchoamus die 31 Maji v.s. In Msterio Zahaycensi, A. Dni 1770 (8°, sine paginatione).

6. — *Philosophia Recenti Methodo* in Msterio O.S.B.M. Podhorcensi Tradi Per Venerabilem et Adm. RP. Hilariorem Tarasowski, Actualem Philosophiae Professorem, Inchoata ac Honori T.O.M. Dei, Genetricis BVMariae, Patris Nostri Basilii M., Joannis Chrysostomi, Damasceni, Nepomuceni, V. Catharinae, Caeterorumque Coelicolarum, sub quorum Auspiciis primos ad eam die 7bris 11. v.s. 1778 passus movimus Consecrata (8°, sine paginatione).

Logica I. et II-a, Methaphysica (*De Ente*), *Psychologia et Theodicea*... Valde pulchra scriptura. Finis ponitur die 28 Julii 1779.

7. — *Philosophia Recenti Methodo* etc. - sicut uspra; aliud exemplar (8°, sine paginatione).

8. — *Philosophia Universa* in SS. Patronorum Basilii, J. Damasceni, Ambrosii, Augustini, Nicolai, Thomae, Josaphat etc. Cultum et Venerationem dictata Clarissimae Juventuti Scholarum Szarogrodensium OSBM per Emeritissimum Dignissimum Patrem Ambrosium Rydaszowski 1772 7bris (8°, sine paginatione; Cf. Lukan, 3 n. 10).

Logica Minor et Maior - Philosophia Prima seu Methaphysica. In Usum Adolescentium Scholarum Szarogrodensium OSBM tradita 17. Januarii 1773: *Pars Generalis Methaphysicae seu Ontologia* (*De Ente*) *et Pars Specialis Methaphysicae seu Pneumatologia et Ultima Pars Methaphysicae seu Theologia Naturalis. - Physica Generalis.* In Usum Adolescentium Scholarum Szarogrodensium OSBM tradita 1773 7.7bris: Pars I-a: *De Natura Corporis*, II-a *De Motu, Physica Particularis.* Ad Recentiorum Philosophorum Observationes accommodata in Usum Scholarum Szarogrodensium OSBM tradita 15 Martii 1774.

Scripsit Demetrius Wikulowski. Ad calcem additae sunt variae Orationes occasionales et versus congratulatorii.

9. — Aliud eiusdem Philosophiae exemplar abbreviatum.

10. — *Negotium Facultatis Philosophicae usitatissimis Institutionibus Logicis, Methaphysicis etc. Constans,* Usibusque Scholasticis juxta placita Scholae Ecclecticae Accommodatae in Custodia Principis Angelorum S. Michaëlis Archangeli, Ducibus Omnium tum Sacrarum tum Humanarum Disciplinarum Magistris SS. Patribus Basilio M., sui Ordinis Protoparente, Gregorio Naz., Nysseno et Thaumaturgo, J. Chrysostomo et Damasceno, Cyrillo Alexandrino et Hierosolymitano, Caeterisque quibus Magni Patris hujus Ordo effulget Luminibus, a Nobili et Studiosa Artium Humanarum Juventute in Scholis Ostrogiensibus Patrum Ord.S.B.M. 1777/8/9 ad Pertractandum Constans, Accommodatum, Susceptum (8°, sine paginatione; Cf. Lukan, 2, n. 5).

Introductio, Logica Minor et Maior, Institutiones Generalis et Specialis Metaphysicae in duas Partes distributae et ad pertractandum utiliter Facultatis Philosophicae negotium captui et exercitationi discentium Accommodatae: Opus, finitis exercitationibus, Logicae pro ulteriore tractatu Philosophiae in Scholis Ostrogiensibus PP. Basilianorum in Nomine Dei incoeptum die 16 Martii. P.I.: *Ontologia,* P. II: *Actiologia,* P. III: *Cosmologia* (inter alias quaestiones

etiam compenetratio et multilocatio tractatur). In fine uniuscuiusque tractatus auctores alii indicantur, qui fusius res pertractant. Sequitur *Pneumatologia seu Institutiones Methaphysicae specialis*: P.I: *Psychologia*, P. II: *Theologia Naturalis*. Quaestio ultima huius tractatus de Religione erga Deum est et quidem, an sola Religio Catholica sit vera Xti Religio? Tandem sequuntur: *Institutiones Generalis et Particularis Physicae*, in duas Partes distributae et ad pertractandum utiliter Facultatis Philosophicae negotium captui et exercitationi discentium accommodatae: Opus, finitis exercitationibus Logicae et Methaphysicae, pro ulteriore tractatu Philosophiae in Scholis Ostrogiensibus PP. Basilianorum in Nomine Domini incoeptum die 1. Dec. v.s. 1778 anni. Adnexus est: « *Apparatus seu Proemium Philosophiae* », quod Professori cursum philosophicum incipienti inserviebat.

Scripsit B. Siedlecki.

11. — *Regulae Philosophicae pro more Scholae Liberae ex Variis Classicis Auctoribus Collectae*, Usui Religiosae Juventutis O.S.B. Magni in Msterio Zbarazensi eiusdem Ordinis Accommodatae, Divo Patriarchae Basilio Magno, Joanni Chrysostomo, Catharinae Virgini ac Martyri Dicatae A.D. 1780 4. 9bris v.s. (8º, sine paginatione, perpulchre scriptum).

Dialectica; Logica seu Philosophia Rationalis, Scholasticas Exercitationes Scholastica Methodo Exhibens, quam Inchoamus die XX Januarii 1781 v.s. in Msterio Zbarazensi Ord. S.B.Magni. Notatu digna est Oratio Introductoria: « *Praefatio ad Philosophiae Religiosos Candidatos* ». In fine tractatus diversi Auctores indicantur pro ulteriore inquisitione uniuscuiusque quaestionis: « Clar. Ph. Hauser, Ph. Hormenseder (?), Ph. Horvath, Jaeger, Hermanus Ostricher (?), Ph. Juszkowski, Lemonier, Donatus a Transfiguratione, necnon nonnulla manuscripta Ordinis Nostri Religiosorum compendia ». - *Secunda Philosophiae, quae est Methaphysica, Pars seu Prima Philosophia*, suas Scholastica Methodo Scientias ad Usum Religiosae Juventutis OSBM in Msterio Zbarazensi Elucidans, quam Inchoamus die 2nda Martii 1781 v.s. - *Pars Tertia Philosophiae: Physica Generalis in Duas Partes Divisa*. In fine: « Nos Cursui nostro imponentes Coronidem gratias referemus Deo T.O.M. Matrique Incarnatae Sapientiae Sanctoque Patri nostro Basilio... Finis Cursus Philosophiae die 14 Maji 1782 v.s. »

Qui hunc elenchum tractatuum philosophicorum, qui nobis in monasterio Lauroviensi ad manus fuerunt, perlustrat, subito animadvertit exiguum eorum numerum in comparatione cum revera conspicua collectione theologicorum manu-

scriptorum, quamquam in illo conventu philosophia longiore, uti in initio diximus, quam theologia annorum spatio excolebatur. Sed dum ne unum quidem ex supra enumeratis theologicis manuscriptis praelectiones Lauroviae traditas praesefert, saltem duo (N. 1-2) inter philosophicos codices cursum ibi a P.M. Grąziewicz a. 1754/5 elaboratum conservarunt [57]. Volumen item philosophicum sub N. 3, titulo proh dolor orbatum, P. Lukan praelectiones Lauroviae a Prof. Triphone Pavlovyč factas continere dicit, quamquam jam supra professorem philosophiae Lauroviensis eodem a. 1763/4 et 1765/6 Josephum Dziokovskyj nominavit [58]. Non putamus nostrum hac de questione per longum et latum disceptare, sed simpliciter ad *Annales Laurovienses* revocare, secundum quos biennium 1762/3/4 docendum P. Josephus Morgulec susceperat [59] et ad alterum 1764/5/6 P. Dziokowskyj destinatus est, qui propter conspicuum numerum (12) auditorum correpetitorem, proh dolor innominatum, habuit [60]. Quoniam autem Patrem Pavlovyč nequaquam in hoc spatio annorum nominant, possumus solum supponere eum forsan in locum Patris Morgulec, initio a. schol. 1763/4 suffectum esse... Ad haec tria manuscripta si addemus omnium vetustissimum compendium Lauroviensium Praelectionum philosophicarum ex aa. 1741-3 et alterum Prof. Basilii Sluzykevyč ex a. 1744/5, quae in initio jam commemoravimus [61], necnon tertium cum praelectionibus ex a. 1756/7, quod in Bibliotheca Krechoviensi R. Lukan invenit [62], habemus conspicuum numerum monumentorum primae periodi philosophiae Lauroviensis (1741-67), qui videtur omnino deperditus...

Propitio casu remanet nobis saltem unum residuum monumentum ex altero eius brevissima periodo (1776-8), prout supra adumbravimus, in vastissima collectione Borgiana manuscriptorum latinorum Bibliothecae Vaticanae, in novissimo eorum catalogo [63] siglis Borg. lat. 664 connotatum cum titulo:

12. — « *Philosophia Eclectica Tribus Libris quorum primus Logicam, secundus Elementa Matheseos et Physicam, tertius Metha-*

---

[57] *Catalogus a. 1754* hunc Patrem in Počajivensi monasterio indicat (p. 77), ideoque in 1-ma ejusdem anni parte compositus est, eo vel magis, quod de monasterio Lavroviensi animadvertit: « Ibi studium philosophicum inchoabitur secundarium » (p. 76). Videtur P. Michaël, qui prima vice Lauroviae philosophiam docuerat solo a. 1751 (*Annales Laur.* in AOSBM, VIII, 70), nunc integrum biennium ibi peregisse, quamquam *Annales* de eo hac vice omnino silent, nam tantum a. 1756 P. Platonem Gutz commemorant, ut professorem pro ulteriore biennio designatum (*Ib.* 71).

[58] P. 4.

[59] AOSBM, VIII, 71 (per errorem typographicum jam a. 1761 loco 1762 ejus adventus indicatur).

[60] *Ib.*, sub a. 1764. Non constat igitur, hunc Patrem jam aa. 1761-4 Lauroviae correpetitorem et professorem egisse, sicut vult J. Skruten in hujus biographia in *Polski Słownik Biograficzny*, VI (1948), 182.

[61] V. supra, n. 19 et 25.

[62] P. 151 (proh dolor, sine titulo et professoris nomine).

[63] M. Morseletto, *Inventarium codicum manuscriptorum Borgianorum Lat. Vat. Bibliothecae*, IV (NN. 600-700), Città del Vaticano 1969, 143-4.

physicam complectitur Comprehensa, Recentiorum ut plurimum Philosophorum opinionibus recentissimo nunc in Scholis more accommodata in usum Religiosae Juventutis Ord.S.B.M. sub auspiciis SS. Dei Genitricis, SS.rum rei litterariae veluti S. Patris Nostri Protopatriarchae, Gregorii Nazianzeni, Joannis Chrysostomi, Damasceni, Hieronymi, Augustini, Thaumaturgi hujus loci de Regibus Persiae Anachoretae Onuphrii, Acerrimae Discreptatricis Catharinae Virginis et Martyris, aliorumque Tutelariorum in Principe Monasterio Lauroviensi Tradita Anno quo per Incarnatam aeternam Sapientiam Salus Humana fieri coepit 1776, diebus 7-bris feliciter Inchoata » - Ex libris Rzecycki Benedicti, Ord.S.B.M.

Reticitum in hoc amplo titulo nomen professoris facile suppeditant *Annales Laurovienses*, qui sub die 25.IX 1776 notant adventum P. Adriani Šubovyč (Szubowicz) ex monasterio Lubarensi dispositi ad docendam philosophiam, quam nuperrime Capitulum provinciale Univense celebratum ex monasterio Zamosciano Lauroviam transtulit [64]. Hoc utique confirmat pretiosissimus « Cathalogus Alphabeticus Patrum et Fratrum O.S.B.M. in Provincia Polona Tituli Prot. BVM professorum » (in Archivo olim PP. Basilianorum S. Onuphrii Leopolitano), qui ejus curriculum vitae praecise anno 1776 ita concludit: « Exacto annis duobus (scil. 1774/5/6) persistente munere professoris et praefecti scholarum Lubarensium dispositus est ad monasterium Lauroviense religiosis fratribus philosophiam ad tres annos ex mente Capituli Unioviensis protrahendam traditurus » [65]. Revera P. Šubovyč, secundum *Annales Laur.*, anno 1776/7 a die 27.IX.logicam docuit, nam tres disputationes solemnes ad finem cursus (20.VI,1 et 13.VII) ex logica fuerunt, et anno proximo ex physica atque methaphysica ac tandem 18.III. et 28.IV. concertationes similes ex physica et methaphysica instituit. Tertium autem annum philosophiae, non obstante dispositione Capituli Univensis, nec P. Šubovyč docuit nec ejus auditores prosecuti sunt, nam jam 4.VIII. Lauroviae valedixit, dispositus ad docendam theologiam dogmatico-speculativam in monasterio Camenecensi in Podolia (Kamenec Podilskyj) et alumni ejus « post finitam philosophiam » vel ad studia theologica vel ad alia munera obeunda pariter abierunt [66].

Inter eos fuit quoque fr. Rzeczyckyj Benedictus, qui videtur, supranominati voluminis scriptor et in philosophicis studiis sane eminebat, nam sub Patre Šubovyč moderatore defendebat theses ex universa philosophia in solemni disputatione 15.VII.1778 instituta contra duos electos oppugnatores Patres ex conventibus Dominicanorum necnon Minimorum de oppido Sambir, coram multis invitatis hospitibus [67]. Non multum posthaec missus est ad docendam syntaxim in

---

[64] AOSBM, VIII, 77.

[65] Hoc curriculum vitae P. Adriani ex originali excerpsit V. Ščurat, *Iz studij nad počajivskym Bohohlasnykom*, Lviv, 1908, 27.

[66] AOSBM, VIII, 77-80.

[67] AOSBM, VIII, 79-80 (cum deturpato a typographo cognomine Rzeckyj!).

scholis Basilianis Ostrogiensibus [68] et dein Romam in Collegium Urbanianum de Prop. Fide ibique theologiae operam dedit summa cum laude, usque ad a. 1782, quo, post susceptos ss. ordines, in patriam remeavit [69]. Hoc modo illud manuscriptum Laurovia usque in Urbem allatum est et Stephano Borgia, tunc temporis Secretario Congregationis aut ab ipso Benedicto dono datum est aut a Generali Procuratore Basiliani Ordinis Vincentio Zielonka (1780-89), qui illi Basilianorum Protectori solertissimoque monumentorum collectori alios pretiosos codices, utpote Euchologium metropolitarum Kioviensium XVI s. et Slavo-latinum Liturgicon (Missale) s. XVII cessit [70].

Ita unicum, prouti nobis constat, habemus residuum in Europa Occidentali basilianae eruditionis philosophicae manuscriptum, quod quidem, parvae molis (8°, ff. 189) sane, meritur saltem per summa capita describi. Titulum ejus jam supra transcriptum sequitur « Praefatio in Universam Philosophiam » (f. 1-4) et « Liber Primus Logicam Complectens - Prolegomena Logicae » (f. 5-42) necnon « Logica Major Scholasticas Disputationes Complectens Maiori Dei OM Gloriae, Augustissimae Ejus Matri Honori necnon Sanctorum Rei Litterariae Patronorum Cultui Dedicata » (f. 44-154) atque « Elementa, quae ad integritatem Philosophiae omnimodo spectant variis ex classicis auctoribus excerpta in usum Religiosae Ord. D. Basilii Magni Juventutis in Monasterio Ducali Lauroviensi intra Philosophicum triennalem cursum jussu Superiorum Anno Domini 1777, a diebus Januarii v.s. tradita » (f. 156-74) ac tandem « Elementa Chronologiae » (f. 176-89), quae utiles suppeditant notitias de quaestione veteris et novi styli in calendario ecclesiastico romano et rutheno necnon de computo paschali. Ideo saltem sua multiformi compositione et praesertim hoc ultimo excursu de chronologia supradictum manuscriptum ad cognoscendam methodum docendi in curriculo philosophico Ordinis Basiliani s. XVIII apte inservire valet...

Ex ceteris porro tractatibus philosophicis, qui Lauroviae ex aliis monasteriis, ubi philosophia neomonachis aut saecularibus alumnis tunc temporis tradebatur, collecti sunt, meminisse imprimis juvat cursus philosophiae biennalis (1758/9/60 - N. 4), traditi in studio primario philosophico provinciae ucrainae Ordinis Basiliani, monasterio quidem Luceoriensi S. Crucis [71], a P. Gedeone Lesiewicz, cujus Tractatum de Poenitentia in studio theologico Leopolitano a. 1761/2 supra inter manuscripta theologica Lauroviensia (N. 17) recensuimus. Nam jam ex ipsa dispositione

---

[68] *Ib.* 80.

[69] Jam die festo Assumptionis BVM 1780 praescriptum in Collegio juramentum emisit et tempore verno 1782 Urbem reliquit, bene commendatus in dimissorialibus, 16. III. (A. Welykyj, *Litterae S.C. de Prop. Fide Ecclesiam Cath. Ucrainae et Bielarussjae spectantes*, VI, Roma, 1957, 138 n. Cf. Idem, *Acta S.C. de Prop. Fide...*, V, R. 1955, 123).

[70] Cf. AOSBM, X, 3-4, 391-3.

[71] Hoc praecise studium in primo loco enumerat Procurator Ordinis Basiliani in Urbe Hieronymus Ozymkevyč (Oziemkiewicz) in suo libello supplici a. 1759 Papae Clementi XIII et Congregationi de Prop. F. porrecto, de erigendis novis scholis basilianis et de privilegiis pontificiis iisdem concedendis (A. Welykyj, *Supplicationes Ecclesiae Unitae Ucrainae et Bielarusjae*, III, R. 1965, 169-70). Cf. Lukan, 2 et 150.

materias tractandae « ad mentem S. Joannis Damasceni », illius professoris, qui ut alumnus Collegii Graeci Romae in philosophia laureatus fuit, tentamen quoddam hic apparet hanc disciplinam ad normam Damasceniani « *Fontis Cognitionis* » exponendi, prouti jam metr. Josephus Rutskyj in praxim scholasticam Ecclesiae Rutheno-Ucrainae introducere in animo habuit [72]. Cum autem post combustum monasterium S. Crucis a. 1761 studium philosophicum in vicinum conventum Zahajcense translatum sit [73], proximum N. 5-um, inter manualia philosophica manuscripta Lauroviae conservata, efficit « *Philosophia pro more scholae liberae* » a professore innominato a. 1769/70 ibidem elaborata, quam jam Constitutiones a. 1766 Hoščae compositae praeceperunt tradere « methodo hodiernis Academiarum moribus accommodata » [74]. Similis quoque videtur « *Philosophia recenti methodo exposita* » a P. Hilarione Tarasowskyj (N. 6-7) in studio philosophico Pidhircensi (Podhorcensi) a. 1778/9 [75], quae Logicam, Ontologiam, Psychologiam et Theodiceam simul comprehendebat. « Pro more scholae liberae » pariter compositus apparet cursus philosophicus clericis basilianis in vicino monasterio Zbaraženi, qui autem solos tractatus Logicae (I-II) et Methaphysicae cum Physica in duos annos scholasticos 1780/1/2 apte disposuit (N. 11) [76].

Remanent denique duo compendia philosophica, ad usum alumnorum scholarum publicarum sub regimine PP. Basilianorum Provinciae Prot. BMV. composita, inter multa alia (ex scholis PP. Jesuitarum et Pontificio Collegio PP. Theatinorum Leopolitano illius periodi) Lauroviae collecta [77], et quidem in

---

[72] R. Holowackyj, OSBM, *Seminarium Vilnense SS. Trinitatis* (*1601-21*), R. 1957, 102.

[73] Protohegumenus Athanasius Šeptyckyj ita scripsit Nuntio A. Visconti die 3.II.1762: « Studium Philosophicum stabilitum Luceoriae... post deflagrationem ecclesiae et monasterii transtuli ad m-rium Zahaycense... donec m-rium et ecclesia in favillam redacta reparabuntur » (ASV, *Nunz. di Vars.*, 109/1, 65). Quod solum a. 1774 ad effectum deductum attestant Petrov, *Očerki: Trudy*, 1870, II, 433 n. 1 et 1871, III, 151; Wołyniak, *Spis*, 53, 109 et: *O Bazylianach w Humaniu*, 845-6.

[74] *Constitutiones examinandae et seligendae in futuris Capitulis*, Poczajoviae 1772, 109. Cf. S. Bednarski, *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce*, Kraków 1933, 290 ss.

[75] R. Lukan, 2, n. 6, per errorem hic de duobus diversis compendiis ejusdem professoris ex a. 1770/1 et 1778/9 loquitur. V. adhuc N. 4.

[76] Wołyniak, *Spis*, 123-4, potius de theologia morali Zbaraženi loquitur in a. 1766-71, quo, post monasterium combustum, studia in conventum Zahajcense translata sunt et solum a. 1776 denuo renovata usque ad ejus suppressionem a. 1786.

[77] R. Lukan, 2, n. 2, adhuc indicat in collectione philosophica Lauroviensi duo manuscripta *Pralectionum philosophicarum* P. Gedeonis Lwowycz Beyner, OSBM, achimandritae Žydyčynensis, a. 1773/4 in Kremenec (Krzemieniec) in Volinia a D. Kostecki conscripta. In nostris vero excerptis titulus earum sonat: « *Institutionum Philosophicarum* Pars II in Academia Cremenecensi Explanata per Perill.mum Admodum Rd. Patrem Beyner, Rectorem ejusdem Academiae » (2 vv. in 4°, cum Tractatibus de Ontologia, Cosmologia, Psychologia, Theologia Naturali explanata, a die 28.II. 1774, et Quaestionibus selectis ex Physica inde a

scholis Šarhorodensibus (Szarogród) aa. 1772/3/4 in Podolia et Ostrogiensibus (Ostrog) aa. 1777/8/9 in Volinia (N. 8-10). Etsi alterum opus in titulo anonymum remanet, tamen auctorem P. Dorotheum Mychalskyj (Michalski), futurum protohegumenum Galicianum (1797-1803) habere ex *Annalibus Lauroviensibus* edocemur. Qui hoc in monasterio primum anno 1775/6 magister rhetoricae et anno 1776/7 correpetitor philosophiae fuit [78] atque die 2.IX.1777 in Collegium Ostrogiense, nuperrime, post suppressam Societatem Jesu, Ordini Basiliano concreditum, sese contulit ut praefectus studiorum et professor philosophiae designatus ibique aa. 1777/8/9 peregit. Denuo Lauvoriam ad docendam theologiam 6.IX.1779, reversus, videtur illas suas praelectiones secum portasse et huic monasterio applicasse... [79].

Exstabat adhuc in Bibliotheca Lauroviensi biennale compendium praelectionum philosophicarum in monasterio Terebovlensi (Trembowla) aa. 1763/4/5 neomonachis basilianis traditarum, grandis quidem molis (626 pp.), quod P. Lukan a. 1930, longe ante nostrum Lauroviam adventum (in fine Augusti 1931), Dobromilim asportavit, ut cum suis collegis in cursu philosophico (1929-31) et praesertim cum Basilio Wawryk exercitationes in seminario philosophico-historico de eo insti-

---

12.V. 1774. Ideo haec praelectiones jam post promulgatam in Polonia mense Nov. 1773 suppressionem Societatis Jesu, quae Collegium Cremenecense ab a. 1750 dirigebat, habitae apparent. Quamquam ultimus Rector Cremenecensis S.J., P. Laurentius Zadarnowski, solum usque ad Novembrem 1773 significatur (Zaleski St., *Jesuici w Polsce*, IV/4, Kraków 1905, 1647), non ideo praecise P. Gedeon Lwowicz, cuius nomen R. Lukan suo marte specificat, eius successor evasit, nam etiam Jesuitae tunc temporis cum cognomine Beyner dabantur, eo vel magis quod Lukaszewicz, IV, 102, sententiam Balinski et Lipinski, qui Collegium Cremenecense post abolitionem Societatis Basilianis traditum asserebant, omnino futilem dicit. Si revera, per quandam nobis ignotam exceptionem, P. Gedeon, in provincia basiliana lithuana tunc temporis et in Ordine vir valde conspicuus, vices Patris Zadarnowski suscepit, jam non cessit fatis a. 1773, sicut indicat contemporaneus basilianus historiographus et quidem ex provincia lithuana, I. Stebelski, *Ostatnie prace*, Kr. 1778, 367-8, eo vel magis quod S. Congregatio Prop. Fidei illi rescriptum quoddam adhuc 26.IV. 1775 dedit (cf. *Archivum Procuratoris OSBM in Urbe*, II, f. 415-6, in AOSBM, II, 3-4, 366). Quidquid tandem est, in ipso monasterio basiliano Cremenecensi solum pro anno scholari 1776/7 studium philosophicum domesticum collocat « *Catalogus monasteriorum OSBM Prov. Protectionis BVM ex a. 1776 in a. 1777* », Poczajoviae excussus (v. eius summarium apud Guépin A., *Un Apotre de l'Union des Eglises S. Josaphat*, II, Paris 1898, 564-6).

[78] AOSBM, VIII, 86 ss. In p. 77 per mendum dactilographi legitur Mychalskyj destinatus Lauroviae professor philosophiae pro a. 1776/7, quo revera actuali professori Adriano Šubovyč ut correpetitor adjunctus fuit (cf. supra p. 108).

[79] *Ib.* 80. Ejus quoque supponuntur fuisse praelectiones philosophicae Ostrogienses ejusdem biennii 1777/9, a R. Lukan, 150, sine auctoris nomine indicatae in Bibliotheca S. Onuphrii Leopolitana, necnon « *Assertiones ex universa Philosophia* » ad certamen publicum in iisdem scholis a. 1779 typis editae Poczajoviae (8°, ff. 16).

tueret [80]. Sicut autem neque philosophicarum praelectionum P. Basilii Boskovich, quae in eodem Dobromilensi monasterio extabant, titulum praesefert [81], ita quoque huius monumenti meram mentionem fecit et aliorum etiam philosophicorum manuscriptorum tractatuum, quos in Bibliotheca S. Onuphrii Leopolitana invenit ex Studiis philosophicis Luceoriensi (1756/7), Pidhircensi (1763/4), Zamoscensi (1768/9/70, 1774/5/6 et Univensi (1778/9), et quidem P. Ignatii Fylypovyč (Filipowicz) [82]. Nostra ex parte duo solum hujusmodi compendia apud Petrov descripta nominare possumus et quidem primum, sine speciali titulo, cum praelectionibus supranominati P. Basilii Božickovič (Boskovich) ex a. 1748/9 in studio philosophico Leopolitano (4°, ff. 402) et alterum in scholis basilianis in Uman prope Kioviam studentibus saecularibus a. 1777/8 destinatum (4°, ff. 307):

13. — « *Axiomata usitatoria philosophica* (f. 1-3), - *Collectio brevis Logicae* (4-7), - *In universam Philosophiam proemium: Dialectica* (f. 8-54), - *Institutiones Philosophicae* (56-228), - *Introductio in Physicam Aristotelis* » (232-402). In f. 54: « Leopoli ad S. Georgium incepta est Dialectica die 9-na Septembris 1748 anno, finita die 7-ma 9-bris ejusdem anni sub R.P. Basilio Bozyszkowich (Petrov: Boryszkowich!) ODBM ». In fronte involucri: « Ex libris R. Fratris Dometiani Janowski ODBM » et ulterius: « Patris Josephi Morgulec M(onachi) B(asiliani) » [83].

14. — « *Institutiones Philosophicae recentiorum philosophorum placitis accommodatae* in usum juventutis scholasticae expositae Majori vero Dei Omnium Maximi Gloriae, Incarnatae Sapientiae Matri Honori, Sanctorum Tutelatorum Ordinis, Sancti Basilii Magni, Gregorii Nazianzeni et Nisseni, Joannis Chrysostomi et Damasceni, Catharinae Virginis et Martyris aliorumque Sanctorum cultui ac venerationi consecratae in scholis Humanensibus Ordinis Sancti Basilii Magni, ex Anno Nativitatis Domini 1777-mo in Annum 1778-um, a die 26 Septembris conscriptae » (In fronte: R. Bujnicki m.p.) [84].

Hae quidem lectiones debentur P. Leoni Demkovyč, qui in Collegio Umanensi professor philosophiae ab a. 1777-o exstitit et a visitatore St. Hołłowczyc, in relatione Commissioni Educationis Nationalis a. 1782 facta, summam laudem promeruit, propter suam attentionem « ad placita recentiorum philosophorum » [85].

---

[80] P. 3, n. 3.

[81] V. supra n. 23.

[82] P. 150.

[83] *Opisanie*, I, N. 134 (ČOM, 1892, II, 234-5) ex monasterio Mylcensi in B-cam Kiov. Eccl. Academiae incorporatum indicat.

[84] *Ib.*, N. 180 (ČOM, 1892, III, 256), in B-ca Seminarii Dioecesani Kioviensis.

[85] J. Skruten, *Leon Demkowicz* (alias: Debkowicz), in: *Polski Sł. Biogr.*, V (1939-46), 105-6; Wisłocki, *Ks. S. Hołowczyca Raport*, 48-9 (v. supra n. 11).

Eo vel magis dolendum est, quod nunquam s. XVIII-o ad effectum deductum est votum Constitutionum a. 1766 redactarum, ut « in lucem prodeant libri pro quavis scientiarum facultate typo impressi, quos ex mente novissimorum Capitulorum Provincialium Consultatio Generalis Poczajoviensis Viris in Congregatione nostra ad id idoneis perficiendos demandavit »[86] et praesertim theologiae necnon philosophiae dedicati, qui eruditionis basilianae, aliis Ordinibus minime inferioris, in disciplinis ecclesiasticis perennia monumenta remansissent... Juvat ergo saltem illas residuas ejus particulas in lucem proferre, si nefas est haec ipsa monumenta, in manuscriptis receptaculis adhuc latentia, accuratae analysi subjicere.

---

[86] *Constitutiones examinandae et seligendae in futuris Capitulis...* Poczajoviae 1772, 110; *Codex Constitutionum Ordinis S. Basilii M.*, Pocz. 1791, 157, idem votum repetit, ut tandem « libris nostris pro usu Congregationis edendis ultima accedat manus... ».

о. Степан Пап

ДУХОВНА ПІСНЯ НА ЗАКАРПАТТІ

Богопочитання, як виглядає з св. Письма, вже від апостольських часів розвивалося в супроводі співу псальмів і духовних пісень.

Богослужбові пісні нашого обряду постали у Візантії. До найвизначніших піснеписців належали Роман Солодкопівець (з другої пол. VI-го ст.), патріярх Сергій — творець Акафісту, єрус. патріярх Софроній (з першої пол. VII-го ст.), Андрій Критський († ок. 720), Іван Дамаскин († ок. 777) та ченці Студійського монастиря: Теодор, Осип і Теофан (з першої пол. IX-го ст.).

З прийняттям християнства ці богослужбові пісні перейшли і в Україну в виді канонів, стихир, тропарів, кондаків то що. Ці пісні заповнюють наші літургічні книжки, тобто Октоїх, Мінеї та Тріодь. Загально їх називаємо — *богослужбовими піснями.*

I. - ҐЕНЕЗА ДУХОВНОЇ ПІСНІ В УКРАЇНІ

Крім богослужбових, літургічних пісень східній обряд не мав тих пісень, що їх сьогодні знаємо під ім'ям — *духовні* (*церковні*) *пісні.* Вони зродилися у нас десь у XVI-ім сторіччі, після того, як українські землі дісталися під володіння Литви й Польщі. Тоді власне зачав проникати до українського духовного життя вплив західньої культури й латинського обряду. Цей вплив ще більше зріс по заключенні унії в Бересті Литовському (1596 р.) та Ужгороді (1646 р.).

В тих часах теж багато української молоді зачало студіювати в університетах у Празі, Падуї, Мілано, Парижі та в Німеччині. Звідтам вони приносили з собою, між іншим, теж нові форми вірша, що у великій мірі вплинув на розвиток української духовної пісні. Це був т.зв. *силабічний вірш*, якого головна прикмета — рівне число складів. Під цим оглядом силабічний вірш наближався до україн-

ської народної пісні. Попри силабічне віршування в половині XVII-го сторіччя існував ще другий рід вірші, свого рода *римованої прози*, з дуже простими, переважно дієслівними римами. Тому то найстарші українські духовні пісні розвинулися у двоякій поетичній формі, з котрих, у короткому часі, форма римованої прози заникла, а залишилася тільки сучасна форма правильної вірші.

В тих часах перекладено деякі латинські і польські духовні пісні на українську мову. Так поволі західно-европейські (крім латинських і польських ще й німецькі, чеські та словацькі) духовні пісні прийнялися на українських землях і дали початок українським церковним пісням, що їх вірні залюбки співали по церквах [1].

Наочатку XVII-го сторіччя проти цих духовних пісень різко виступив Іван Вишенський, що, як афонський чернець, жив суто візантійськими традиціями. Він ревно закликав вірних, щоб вони рішуче викинули із своїх храмів ці « латинські » ново-введення. Однак напір західньої культури був сильніший від візантійської, яка в тих часах і так переживала тяжку кризу. Так протягом XVII-го сторіччя у нас прийнялися поза-богослужбові, духовні пісні.

На Закарпаття духовна пісня прийшла посередньо — через Галичину або впрост із Заходу, де протягом XVIII-го ст. вихованалося багато клириків з мукачівської єпархії. Від 1704-го р. багато з них студіювало на Словаччині, в Тирнаві, де для них заложив фундацію Франциск Яній [2]. Звідти вони поверталися не лише освіченими богословами, але часто і з академічними ступенями доктора філософії чи богослов'ї. Богослов'я у Тирнаві закінчили, між іншими, слідуючі мукачівські єпископи: Юрій Византій (1716-1733), Симеон Ольшавський (1733-1737), Гавриїл Блажовський (1738-1742), Михаїл Ольшавський (1743-1767), Іван Брадач (1768-1772) та Андрій Бачинський (1773-1809).

Закарпатські клирики студіювали теж у Будині, а від 1754 р. у Ягері. В 1774 р. засновано у Відні « *Варвареум* », тобто генеральну духовну семінарію при церкві св. Варвари, для вищої богословської освіти всіх греко-католиків Австро-Угорщини. У Відні

---

[1] Див. М. Возняк, *Історія української літератури,* Львів 1924, т. III, стор. 302.

[2] На фундації Янія у Тирнаві училося 4-ьох закарпатських семинаристів. Про неї див. Hodinka Antal, *A munkácsi g.k. püspökség története,* Budapest 1909, p. 765-766.

наші клирики не тільки слухали викладів найкращих професорів, але були теж втягнені до культурного життя столиці. На Закарпатті було теж чимало Василіянських монастирів, а між чернецтвом багато докторів філософії та богослов'я. Так, протягом XVIII-го сторіччя, мукачівська єпархія стояла на високім культурнім рівні, сміло дорівнюючи своїм сусідам.

Як ми згадали, мукачівська єпархія духово була сильно зв'язана із словацькою Тирнавою, що відбилося теж і на закарпатських духовних піснях, бо словаки вже в 1655 р. опублікували під нотами свої духовні пісні. Католицький університет у Тирнаві засновано в 1635 р. Багато професорів університету зацікавилося стародавніми словацькими піснями. До них приєднався великий народолюб-священик, о. Венедикт Селешій, Т.І., що запопадливо збирав словацькі духовні пісні. Так і постав перший словацький співаник « *Католицькі Пісні, латинські й словацькі* », Тирнава 1655 р. [3]. Цей співаник напевно мали у своїх руках і співали з нього теж клирики мукачівської єпархії, що тоді там студіювали.

Що до зносин Закарпаття з Галичиною, то до половини XIX-го ст. вони були сильні і сталі. Багато галицької молоді вчилося на Закарпатті, і навпаки. Священики з Галичини діставали свої парафії в мукачівській єпархії, ба навіть кількох закарпатських єпископів було родом галичани. На переломі XVIII-го і XIX-го сторіччя деякі із закарпатців займали професорські катедри у Львові (н.пр. Земанчик, Лодій) і першим ректором львівської семінарії був закарпатець, о. М. Щавницький [4].

Про культурно-релігійні зносини Срібної Землі з іншими українськими землями говоритимемо у дальших відступах. Тут ми навели кілька фактів тільки тому, щоб показати на ту дорогу, якою на Закарпаття приходила духовна пісня.

II. - ТЕМАТИКА І ПОШИРЕННЯ ДУХОВНОЇ ПІСНІ

До розвитку духовної пісні на Закарпатті причинилися деякі загальні чинники.

1) В першій мірі, носієм і пропагатором духовної пісні на

---

[3] *Cantus Catholici* - Pysne Katholjcke, Latinské y Slowenské, Nowé y Starodawné.

[4] Про них див. В. Бірчак, *Літературні стремління Підк. Руси,* Ужгород 1937, стор. 61-62.

Закарпатті було *св. з'єдинення*. З другої сторони, таж сама пісня відограла значну ролю в унійному русі на українських землях, чому й треба завдячувати появу перших друкованих українських співаників [5]. Унійні місіонери прибирали правди віри у відповідну пісенну шату, тобто укладали катехитичні пісні і їх поширювали під час місій. Співанням отих пісень на місіях вони й закоренилися між вірними. Це спричинилося у великій мірі до розвитку духовної пісні.

2) Важним, так би сказати — рішальним чинником у поширенні духовної пісні був *культ Богородиці*. Він розвинувся на українських землях від первопочатків християнства, бо вже св. Володимир Великий в 996 р. побудував у честь Богородиці т.зв. Десятинну Церкву, що на її утримання князь записав десятину своїх доходів. Його ж син, князь Ярослав Мудрий, в 1037 р., над Золотими Воротьми у Києві збудував церкву св. Благовіщення. Богородиця стала покровителькою золотоверхого Києва й цілої Руси-України.

Чудесні події, тобто слезіння ікон Богоматері у Клокочові (1670 р.) і Повчі (1696 р. і 1715 р.), стали не лише рішальною причиною поширення духовних пісень на Закарпатті, але й їхнього впровадження до церков і приватних домів, як благальної молитви до Пресвятої Богородиці.

Під мадярською займанщиною закарпатці втратили всі свої політичні і національні права, народ і духовенство були закріпощені. Мадярська шляхта, як кальвинська так і римо-католицька, насиллям хотіли перевести наш народ на свою віру, щоб тим легче він затратив свою національну свідомість. Був час, що наших людей проголошено кальвинами, а наші церкви віддано під заряд кальвинським « пасторам », яким народ мусів платити теж і десятину. Знов яґерський римо-католицький єпископ намагався з усіх сил підпорядкувати собі мукачівського владику, що він і осягнув напочатку XVIII-го сторіччя.

Нарід безсильно схилив голову, коли дочувся, що їхнього владику Василія Тарасовича, який хотів прийняти св. з'єдинення, капітан мукачівського замку Іван Баллінґ ув'язнив під час св. Літургії і в архиєрейських ризах поволік до в'язниці. Кальвинське військо зачало палити церкви, нищити ікони і ломити хрести. Так

---

[5] Див. М. Возняк, *цит. тв.*, стор. 320-321.

1670 р. кальвинський вояк князя Раковція станув перед намісним образом Богородиці у дерев'яній церковці с. Клокочово та проколов його багнетом. І заплакала ікона Богородиці. Вперше у Клокочові, а опісля у Повчі [6].

Почитання Богородиці, як покровительки, на Закарпатті було завжди дуже живе. До Неї горнувся народ на її празники. Головно ж коли Вона прослезилася над тяжкою недолею свого люду, вірні йшли десятки й сотки кілометрів, щоб поклонитися чудотворним іконам Божої Матері. На прощі вибиралися процесіями старі й молоді, чоловіки й жінки, а навіть і малі діти. Ішли пішки, беручи зі собою у тайстрині тільки кавалок хліба і жміньку бриндзи. На переді вони несли св. хрест, за ним церковні хоругви, часом і образ Богородиці. Прочани молитовно йшли, співаючи пісні в честь Марії. Старші ще й тепер згадують, що не було ні одного села, щоб бодай кількох людей не йшло на прощу до Повчі чи інших василіянських святинь.

На прощу з вірними часто вибиралися теж і священики. Але завжди священик з вірними випроваджував процесію, при голосінні звонів, аж до хреста за село, так само її зустрічали з поворотом. Відпусти по закарпатських монастирях ставали всенароднім святом. Так воно проходило з року на рік та з роду в рід.

Хоч уже давніше на Закарпатті існували духовні пісні, але згадані чудесні події влили до душі народу нової творчої сили. Число пісень, головно у честь Пречистої Діви Марії, з року на рік зростало. Процесії переймали одна від другої ці пісні і ширили їх по всіх закутинах Срібної Землі. На відпустових місцях вірні співали духовні пісні перед іконою Богоматері. Кожна процесія, приходячи чи відходячи з прощі, клякала перед іконою, відмовляла коротку молитву, а відтак співала хоч одну улюблену « свою » пісню.

Так пісні у честь Богоматері творять найчисельнішу групу духовних пісень. Багато з них визначається своєю поетичністю і глибоким ліричним почуттям. Багато богородичних пісень присвячено культові Її чудотворних ікон, як н.пр. « *Пѣснь объ образѣ Клокочовскомъ* » [7] та кілька пісень про чудотворну ікону Повчанську [8].

---

[6] Треба підкреслити, що Повч (пізніше Марія-Повч) аж до другої половини XIX-го ст. був українським, а відтак поволі зачав мадяризуватися.

[7] Див. В. Бірчак, *цит. тв.*, стор. 48-51.

[8] Див. Ю.А. Яворский, *Материалы для исторіи старинной песенной литературы в Подк. Руси,* Прага 1934, стор. 157-163.

Тут знова мусимо пригадати на зв'язки Закарпаття з Галичиною, що їх підтримував теж і марійський культ. Він спричинив виміну богородичних духовних пісень обабіч Карпат. Чудотворні ікони і там притягали тисячі прочан на богомілля. Торжества коронацій ікон Богоматері підносили і там релігійного духа та вдохновляли творців духовної пісні. А що багато вірних із Закарпаття брало участь на галицьких відпустових містах, як Болехів, Лаврів, Самбір, а навіть Почаїв, то звідтіля вони приносили з собою теж ці надхненні пісні [9]. Пам'ятаю з дитинства, як старі люди оповідали про ці славні відпусти. Закарпатські прочани, співаючи там свої пісні, ширили їх між галичанами, а самі переймали пісні від галицьких прочан. Тим-то репертуар духовних пісень на Закарпатті значно збагатився. Багато галицьких духовних пісень у честь тамошніх чудотворних ікон було примінено до місцевих ікон, про що мова буде далі.

3) Поширенню духовної пісні сприяла теж і велико-посна пора. На цей святий час східній обряд не має окремих відправ, які притягали б вірних до церкви вечорами, бодай два рази на тиждень. Навіть св. Літургія Перш-освячених Дарів правиться за дня, коли народ на роботі. Самі вірні відчули цю прогалину і зачали вечорами сходитися біля хреста на цвинтарі чи за селом і там співали *страсні пісні*. Цей звичай заховався на багатьох селах до сьогодні. Великопосні духовні пісні належать до найстарших і найбільш чуттєвих пісень.

4) Між господськими піснями визначне місце займають пісні на Різдво Христове, т.зв. *коляди*. Празник Різдва Христового наш нарід з давендавна обходив дуже урочисто. Ще перед прийняттям християнства наші предки почитали сонце, що його звали Ладом. Весняний празник у честь Лада вони обходили дуже святково. По прийнятті християнства вони перенесли оцю святковість на Різдво Христове, прославляючи піснями « *Сонце Правди* », Ісуса Христа. У життєписі св. Володимира літописець Нестор згадує: « Почавши от самаго Рождества Христова, през усі свята, сходячися, пісни співают, в которих о рождествї Христовом споминают » [10].

---

[9] Знані на Закарпатті чудотворні ікони по той бік Карпат: 1) *Жировицька* - з 1470 р., коронована 1730 р.; 2) *Холмська* - привезена з Царгороду ще Володимиром Вел., теж коронована; 3) *Почаївська* - з 1198 р., найбільш знана на Закарпатті, коронована 1773 р.; 4) *Зарваницька* - з XIII-го стор., коронована 1867 р. та 5) *Самбірська* - чудотворна ікона Богоматері.

[10] Див. М. Возняк, *цит. тв.*, стор. 355.

Сучасні наші колядки однак не походять із давніх обрядових пісень наших предків (як веснянки, купальні, русальні тощо), але зайшли до нас з іншими духовними піснями із Заходу. Їх однак у нас більше спопуляризовано через ходження колядників по хатах із звіздою чи вертепом. До наших найстарших коляд належать: « *Дивная новина* », « *Нова радість стала* », « *Небо і земля* » і т.п. За західнім звичаєм і в нас зачали співати коляди у церкві, як свідчить Іван Франко: « Безперечна поетична стійкість многих набожних коляд довела до того, що в деяких околицях нарід зовсім призабув стародавні світські колядки, а співає тільки ці книжні, побожні » [11].

Коляди можемо поділити на: а) *церковні*, б) *світські* та в) *щедрівки* (під Йордан). Зміст церковних коляд це — звеличання Різдва Христового. Нарід створив низку коляд з біблійним історичним тлом, в яких розповідається ціле діло відкуплення. Є й коляди з апокрифічним чи чисто легендарним змістом. Про коляди Іван Франко так говорить: « Урочиста і радісна коляда несла в українську хату радість і теплий настрій, що впливав на уяву та підносив духа на висоту ідеальних бажань і змагань. Із релігійного становища це робить сильне враження на людей живої віри, коли сотки й тисячі зібраного народу у церкві з захопленням співають ті справжні перлини церковної поезії, що ними є коляди. З церкви, через носіїв вертепу і звізди вони дісталися до хат, де їх не з меншим захопленням і до сьогодні виспівують у родинах на західньо-українських землях » [12].

5) Духовні пісні заповнили теж прогалини у наших богослуженнях, тобто перед відправою (в часі проскомидії), по відправі (виходячи з церкви) та при таких нагодах, як мирування, обхід церкви, посвячення поля, богоявленська процесія тощо.

З тих самих причин та що багато церков було присвячено Святим, витворився окремий жанр духовної пісні у честь Храмових Святих, з яких найпопулярніший у нашому народі це св. Миколай. Найпопулярніша пісня в його честь « *О кто, кто Николая любить* » походить із XVII-го сторіччя. Між цими піснями в честь Святих є й такі пісні, що їхній празник врочисто не святкуємо, як н.пр. Св. Апостола Андрія, Св. Димитрія, Св. Косми і Дам'яна, Св. Онуфрія, Св. Параскеви, Св. Евдоксії, Св. Варвари тощо.

---

[11] Див. І. Франко, *Наші коляди,* Львів 1890, стор. 4.

[12] *Там же.*

6) Катехизмові сюжети про « останні речі » — смерть, суд, царство небесне і вічне пекло — теж доставляли зворушливу тему і зміст для духовних пісень. На ці й подібні теми, як каяття, марність земського життя, терпіння і т.п., є досить велика група пісень, що визначаються своєю високою поетичністю й популярністю.

7) Остання причина розквіту духовних пісень це природна співучість нашого народу. Наш нарід, від природи співучий, у надхненні Христової євангелії, захоплений красою і величністю східного обряду та подивом геройських подвигів Святих, не міг здушити у собі своїх внутрішніх почувань, але мусів їх вилити в духовній пісні. Це ж природно, щоб люди, обдаровані таланом співучости, прославляли свого Бога і Господа милозвучністю пісень. Тож і в нашому народі поставали і ширились завжди нові й нові духовні пісні, що творять тепер цінну спадщину нашої щиро української культури.

III. - РУКОПИСНІ ЗБІРНИКИ ДУХОВНИХ ПІСЕНЬ

Коли у нас почала розвиватись духовна пісня, тоді збірники тих пісень стали найбільш попитною книжкою на Закарпатті. Вірні любили духовні пісні і домагалися, щоб дяки їх співали. В. Гнатюк згадує, що дяко-вчитель у Великому Липнику на Спішу, Олександер Ладижинський, йому казав, що коли б дяк не співав у церкви духовних пісень, тоді « вірні не міряють добре роковини, не досипають до вершка. Коли ж співає, то дають навіть понад те, що належиться. Розуміється, — говорить дальше Гнатюк, — що кожному дякові залежить на роковині і тому кожний з них або знає ті пісні напам'ять або має їх списані » [13]. Дяки списували собі духовні пісні в окремі співаники, але часто зустрічаємо їх записані на маргінесі Минеї чи Тріоді, при дотичнім празнику.

В усіх закарпатських церквах співаники вживалися на рівні з іншими богослужбовими книгами. Якщо в наслідок необережного чи частого вживання вони нищилися, то на їх місце зразу зготовлювано нові копії, завдяки чому деякі з них збереглися до сьогодні [14]. Співаники списували по більшій мірі дяки для потреб церкви. Але в багатьох випадках вірні переписували їх для свого власного

---

[13] Див. В. Гнатюк, *Угроруські духовні вірші,* Львів 1902, стор. 20.

[14] Див. Яворский, *цит. тв.,* стор. 5.

вжитку. Так у селі Кушниця на Мараморощині знайдено аж кілька таких рукописних співаників селян.

Ще свіжий у нашій пам'яті образ, як у нашому рідному селі зимою, не лише поважні газди, але й парубки та дівчата, переписували собі вечорами духовні пісні та молитви, щоб мати свій власний співаник та молитовник, бо не було грошей на друковану книжку.

Деякі церкви подбали про те, щоб мати порядний співаник, тому вони замовляли його у фахового переписувача. Одним з таких, надзвичайно здібним переписувачем-митцем був *Іван Югасевич* (*1741-1814*), родом із Шариша (правдоподібно із с. Прикра). Десь у 1760-1770 рр. він учився у Ставропигійській Колегії у Львові, а відтак працював на кількох закарпатських селах дяко-вчителем. Востаннє він учителював і дякував у с. Невицьке, недалеко Ужгороду, де 1814 р. він помер. До тепер знайшлося п'ять Югасевичових співаників, що їх він списав для різних церков. З факту, що він переписав до 30-38 нотних Ірмологіонів знайдених у мукачівській єпархії, можна заключати, що Югасевич списав далеко більше й співаників духовних пісень.

На Закарпатті до наших часів заховалося кількадесять рукописних співаників, з котрих деякі вже видано друком:

1. *Кушницький співаник* — знайдено у с. Кушниця на Мараморощині, походить з кінця XVIII-го або початку XIX-го ст. Має 13 пісень. Перед війною знаходився у бібліотеці НТШ. у Львові.

2. *Співаник Митра Дочинця* — знайдено у тому самому селі, мабуть з початку XIX-го ст. Має 63 пісні [15].

3. *Стройнянський співаник* — списаний 1836 р. учителем Федором Брестовським. Містить у собі 61 пісню.

4. *Співаник Михайла Годя* — переписаний із давнішого 1890 р. Має 18 пісень.

5. *Співаник Івана Леманинця* — теж із с. Кушниця, списаний 1893 р. Нараховує усього 10 пісень.

6. *Співаник Миколи Проця* — із села Бронька на Мараморощині, усього 13 пісень.

7. *Співаник Олександра Ладижинського* — дяко-вчителя у Великому Липнику на Спішу, з 1899 р. [16].

---

[15] Обидва співаники описав І. Франко, *Карпато-руське письменство XVII-XVIII вв.*, Львів 1900, стор. 137-147.

[16] Співаники під чч. 3-7 видав друком В. Гнатюк, *Угро-руські духовні пісні*, у « Записки НТШ », тт. 46, 47 і 49.

8. *Співаник Івана Градилевича* — із села Репинного на Мараморощині, списаний початком XIX-го ст. [17].

9. *Коритнянський збірник церковних і світських пісень* — списаний 1809 р. Павлом Гелюдцем [18].

10. *Пісні* — видані друком Біленьким [19].

11. *Нижньо-Тварожський співаник* — із Шариша, списаний початком XVIII-го ст. [20].

12. *Камйонський співаник* — із Спіша з 1734 р., в якім знаходилася пісня про плач Клокочовської Богородиці. Де він тепер знаходиться, невідомо [21].

13. *Шариський співаник* — з XVIII-го ст., знаходиться у бібліотеці Московського Університету [22].

14. *Співаник Федора Левицького* — списаний перед 1779 р., знаходився у бібліотеці Т-ва Просвіта в Ужгороді [23].

15. - 17. три *Співаники з XVIII-го ст.* — що їх видав у своїй збірці О. Колесса [24].

18. *Співаник І. Югасевича* — у с. Невицьке, з 1812 р. [25].

19. *Співаник з XVIII-го ст.* — обіймає 74 пісні і знаходився у бібліотеці НТШ. у Львові [26].

20. *Співаник з кінця XVIII-го ст.* — без початку й кінця, зберіганий у тій-же бібліотеці, має 30 пісень. На одній картці замітка:

---

[17] Опублікував його В. Гнатюк, *там же,* т. 88, стор. 151-157.

[18] Видав М. Лелекач, у « *Підкарпатська Русь* », Ужгород 1929, чис. 7, стор. 163-173.

[19] Див. Биленький (Г. Стрипский), *Старша руська письменность на Угорщинь,* Унгвар 1907, стор. 4-6.

[20] Див. Ю.А. Яворский, *Новыя данныя для исторіи старинной малорусской пьсни и вирши,* Львов 1921, I-XII, стор. 31.

[21] Див. А.С. Петрушевич, *Историческая пьснь Карпатороссов из 1683 г.,* у « *Лит. Сборник Гал.-рус. Матицы* », Львов 1886, стор. 190-198.

[22] Див. А.Л. Петров, *Матеріялы для исторіи Угорской Руси,* Петроград 1921, т. IV, стор. 44-46.

[23] Див. М. Возняк, *З поля української духовної вірші,* Жовква 1925, стор. 5-9.

[24] Див. О. Колесса, *Рукописні і палеотипні книги Південного Підкарпаття,* Прага 1927, стор. 9 і дальше.

[25] Див. Петров, *Матеріялы, цит. тв.,* т. II, стор. 87 і дальше.

[26] Див. М. Возняк, *Матеріяли до історії укр. пісні і вірші,* Львів 1913, т. I, стор. 86, 98-102.

« Сія книжечка Руднова Петрова, кто бивает на Буковой Горѣ от перваго мая » [27].

21. *Співаник Василя Клима* — з 1839 р. містить у собі 81 пісню. На збірнику записка: « Сіи пѣсни списал Василій Клим, року Божаго 1839. Кто би их от него отдалил, нигда би го Бог не благословил » [28].

22. *Співаник Івана Ігната* — з 1845 р., складається з 39 пісень. Збірник має такий заголовок: « Сія книга, именуємая *Пѣснеслов,* содержит у себі пѣсни на празники Господски, Богородични и свѣтськи чрез ввесь год и принадлежит до Игнат Яноша ». Перша строфа тексту « *Іскапайте, гори* » під нотами [29].

23. *Тернівський співаник* — із с. Терново, Мараморощина, з 1885 р. В ньому нема ні початку ні кінця, в середині теж бракує багато карток. На ньому є записка: « Писал церкуник Игнат, года 1885. Игнат, обиватель Тернуский ». Містить усього 73 пісні [30].

24. « *Пѣсни Церковния* » — співаник із 47 піснями [31].

25. *Співаник Михайла Тарахонича* — з 1757 р., з села Репинного, Мараморощина. Зараз знаходиться у бібліотеці Карлового Університету в Празі.

26. *Пряшівський співаник* — з половини XVIII-го ст., знайдений у Хусті, але на основі критики тексту і його змісту, проф. Ю. Яворський заключає, що його списав якийсь пряшівчанин, перебуваючи на студіях у Могилянській Академії у Києві.

27. *Буштинський співаник* — з кінця XVIII-го ст., знайдений у селі Буштино, Мараморощина. Зберігається у бібліотеці Карлового Університету в Празі.

28. *І-ий Співаник Івана Югасевича* — з 1761-1763 р., списаний у селі Прикре, на Шариші.

29. *ІІ-ий Співаник Івана Югасевича* — з 1807 р., що його знайшов М. Лелекач у Коритнянах, біля Ужгороду.

30. *ІІІ-ій Співаник Івана Югасевича* — з 1811 р., знайдений у Хусті.

31. *Івановецький співаник* — з 1863 р., списаний дяко-вчите-

---

[27] *Там же,* стор. 88, 114-116.
[28] *Там же,* стор. 90, 155-159.
[29] *Там же,* стор. 89, 137-139.
[30] *Там же,* стор. 89, 142-146.
[31] *Там же,* стор. 90, 159-161.

лями Андрієм Фриштеком і Іваном Грабучаком у селі Іванівці, недалеко Мукачева. Його знайдено у селі Жнятино [32].

32. *V-ий Співаник Івана Югасевича* — що його знайшов др. Іван Панькевич в Угорськім Жіпові, на Земплинщині. Він містить у собі 240 пісень на Господські й Богородичні празники, покаянні, похоронні, як теж кілька світських пісень. Деякі з них мають записані свої мелодії. Це одинокий, знайдений на Закарпатті, рукописний співаник, що має занотовані мелодії пісень. На жаль, його ще не видано друком.

33. *Нижньо-Рибницький співаник* — що його недавно знайшов автор цієї статті у селі Нижня Рибниця, при Собранцях. Після свідоцтва проф. Панькевича він мабуть списаний у XVIII-ім сторіччі і знаходиться, поки що, у автора.

Кілька невиданих рукописних збірників пісень було зберігано перед війною в бібліотеці Т-ва Просвіта в Ужгороді та в Архіві Мукачівської Єпархії. Багато закарпатських співаників знаходиться в бібліотеках Львова, Києва, Праги, Москви тощо.

З вище наведених збірників ми можемо подати деякі загальні риси рукописних співаників на Закарпатті:

1) По більшій часті вони походять з XVIII-XIX сторіччя, однак їхні пісні створені на 100-200 років скоріше і сягають до половини XVII-го сторіччя.

2) Мова цих духовних пісень двояка: *а*) зукраїнщена церковно-слов'янщина та *б*) народня.

3) В порівнанні до великої популярности духової пісні на Закарпатті, рукописних співаників знайдено помірно мало, заледви понад 30. На це склалося більше причин.

Головною причиною було те, що з розшуками почалося дуже пізно, на переломі нашого сторіччя і то тільки одинцем. Єпархіяльне правління і духовенство не прикладали ваги цим рукописам, як цінним культурним і релігійним пам'яткам давнини, тому на багатьох місцях ними підпалювано вогонь чи викинено на сміття. Так н.пр. автором знайдений співаник у Нижній Рибниці дяк уживав за підложку під коліна при клякanні у церкви. Під цим зглядом між духовенством знайшлося лише кілька світлих виїмків, між ними о. Олександер Павлович, який запопадливо збирав ці

---

[32] Співаники під чч. 25-31 описав і видав друком Ю.А. Яворский, *Материалы, цит. тв.*

старинні пісні і віднайшов старинний *Співаник Левковського* з 1759 р., що його вислав Я. Головацькому.

Велике число рукописних збірників зчасом знищилося, інші пропали під час частих повстань і воєн, коли багато церков і монастирів було спалено. Однак віримо, що при докладних розшуках, можно буде ще деякі віднайти по наших церквах, у старших священиків і вірних.

4) Знайдені рукописні співаники на Закарпатті є переважно без нот, за вийнятком V-го співаника Югасевича, що його віднайшов проф. Панькевич в Угорськім Жіпові. Там подано кілька мелодій до пісень у честь Пресвятої Богородиці. Це було причиною, що багато напівів духовних пісень призабулося і вони назавжди пропали.

5) Протягом часу мінявся теж текст пісень, як це видно із порівнання співаників згаданого Югасевича. Ті самі пісні записував той самий автор, але в довших промежутках часу. Тому в його збірниках знаходимо ті самі пісні з меншими або більшими варіянтами.

6) Порівнявши сучасні духовні пісні з піснями рукописних збірників, можна відмітити, що сьогодні із тих старинних пісень мало які співається. Старинні забулися, бо не було записаних мелодій або їх витиснули нові.

В гайдудорозькій єпархії, яка аж до 1912 р. належала до мукачівської, до сьогодні збереглися деякі старинні мелодії, яких на Закарпатті більше не співають. Первісно українські, а тепер уже змадяризовані парафії гайдудорозької єпархії, відірвані від свого материка, осталися без допливу нових духовних пісень, тому там ще старинні збереглися.

7) Вичислені співаники, переважно, містять у собі духовні пісні, але є й такі, в котрих списувачі помістили теж і світські.

8) Багато із знайдених співаників, завдяки науковому інтересові до цих старинних культурних пам'яток, було видано друком що його започаткував науковий журнал « *Кіевская Старина* ». Із західно-українських органів перше звернуло свою увагу на старинну пісню « *Життя і Слово* ».

Багато цінного матеріялу з цієї ділянки опублікували « *Записки НТШ* », де помішував свої матеріяли й студії М. Возняк, І. Франко та В. Гнатюк. Деякі пісні із закарпатських збірників Яків Головацький вніс до свого монументального видання в трьох

томах, « *Народныя пьсни Галицкой и Угорской Руси* », що появилося в Москві 1878 р.

На Закарпатті справою духовних пісень зайнявся журнал « *Науковий Збірник Т-ва Просвіта* », що зачав від 1922 р. щорічно виходити в Ужгороді, під загальною редакцією др. Івана Панькевича, др. Василя Гаджеґи та о. монс. Августина Волошина. До нього приєднався теж і культурно-науковий місячник, « *Підкарпатська Русь* ». Деякі рукописні співаники були видані окремою студією, як це ми навели вище.

Що до оригінальности та авторства цих духовних пісень, то ці питання порушували у своїх наукових працях такі вчені, як М. Возняк, І. Франко, Ю. Яворський, І. Панькевич, М. Лелекач, з яких і ми наводимо наші заключення:

1) Із загально співаних духовних пісень на Закарпатті постали такі пісні:

а) *Маріянські* — « Радуйся, Царице », « О Маріє, Мати Божа, Пречиста », « Діво Мати преблагая » (перерібка з латинського), « Діво Мати, заступай нас », « Божа Мати, чиста Діво », « К Тебі прибігаєм » (оригінально — « З далекой сме сторони »), « Призри, о Маріє », « Ми собі вибрали », « Молиме Тя Діво, грішніі усердно », « Ти Маріє, наша пані », « Богомати Діво, Пречиста Маріє », « Прибігаєм к Тебі, Небесна Царице », « О Маріє, Мати Божая », « Ти наша Цариця хрестянська », « Радій нині, Мати Божа », « Пренепорочная Маріє » (в оригіналі — « Субота день Матки Божой » з лат.), « Діво Мати, заступай нас », « Ко Твоєй святой іконі » (до Повчанської Богородиці), « Веселися у чистоті », « О пресвятая Діво, Мати Маріє, славна » та « Христіяне прославляйте чистую Діву ».

б) *В честь Святих* — « Органи іграйте », « Святий Боже, Отче наш ».

в) *Великопосні* — « Прийдіте, восхвалим пречесний хрест », « Перед мною сяє », « О Ісусе поранений », « Як на страсти готовивсь Ти, Ісусе ».

г) *Коляди* — « Божий Син днесь народився », « Слава во вишних, ангели гласять », « Народився Ісус Христос во Вифлеємі », « Ой стала нам ся нині новина », « Ішла звізда краєм світа », « Коли ясна звізда » та « Пасли овці пастирі ».

Напевно, що багато більше пісень було уложено на Закарпатті, однак вони із-за вище згаданих причин пішли в забуття. Деякі пісні, занесені на Срібну Землю із-за Карпат, прийняли місцеву

мелодію, як н.пр. « Дивная новина », « О хто, хто Николая любить » і тому їх можна уважати теж закарпатськими.

2) За свідченням рукописних співаників мусимо заключити, що на Закарпатті співається багато духовних пісень, які постали на українських землях за Карпатами. Тому закарпатський дослідник, Микола Лелекач остерігає: « Ми би помилялися, коли б уважали всі віднайдені пісні на території Закарпаття витвором тутешньої культури... Вже при поверховнім перегляді бачимо, що тут розходиться головно про ті пісні, які належать до загально-українського культурного здобутку і їх занесено на Закарпаття. Це відноситься в першій мірі до релігійних віршів, які становлять той загально-український літературний скарб, що опісля увійшов до збірника релігійних пісень — « *Богогласника* » [33].

Подаючи опис вище-згаданого *Коритнянського співаника*, Лелекач підкреслює, що в ньому є щось п'ять пісень, в яких згадується про гетьмана, тому цей співаник мусів бути на Закарпаття принесений. Деякі пісні в нім були приспособлені до місцевих обставин Срібної Землі, як н.пр. « Піснь ко св. Богородици Чудотворной Повчанской — *Дивна Твоя Тайна* », це пісня до Ново-Самбірської Богородиці в Галичині; в співанику лише замінемо ім'я ікони на « *Повчанську* ». Знова ж загально-прийнята пісня на Закарпатті « *Пречистая Діво, Мати руського краю* » — це властиво пісня до Підкаменецької Богородиці і вона була видрукована вже 1762 р.

Проф. Ю. Яворський твердить, що т.зв. *Пряшівський співаний* списав якийсь пряшівчанин, але він мабуть студіював у Києво-Могилянській Академії, що була немов центральною вищою школою для всіх українців. Протягом XVII-го і XVIII-го сторіччя в ній студіювало велике число заграничних студентів, теж з Галичини і Закарпаття [34]. У списку імен студентів при однім навіть зазначено, що він з Мараморощини; при другому, що він з Бардієва. Коли по закінченні своїх студій вони верталися в рідні околиці, то несли зі собою не лише записки викладів, але теж і відписані драми, вірші, пісні тощо. Таким чином пісні з Київщини могли легко ширитися на далекім Закарпатті [35].

---

[33] Див. статтю М. Лелекача, *Корытнянський зборник церковных и свѣцких пѣсень,* у наук. журналі « *Підкарпатська Русь* », Ужгород 1929, чч. 7-9, стор. 163-173, 189-198.

[34] На пр. у шк. р. 1736/37 на 228 студентів в Академії було 127 із закордону.

[35] Див. Яворский, *Матеріялы, цит. тв.,* стор. 27.

Про Югасевича проф. І. Панькевич так пише: « Дуже поучні пісенники Івана Югасевича, який десь у 1760-1770 рр. учився в Ставропігійській Колегії у Львові і звідтам, мабуть, приніс з собою багато духовних пісень. Він їх потім списував в окремі пісенники, яких до тепер знайшлося аж п'ять. В деяких піснях ясно видно, що вони є перерібкою українських духовних віршів, коли йдеться про звернення до Пречистої Діви Марії о поміч проти турків. Їх аплікується до відносин на Мадярщині у XVII-му віці, коли там були турки » [36].

Так само закарпатські духовні пісні ширилися по той бік Карпат, головно ж до Галичини. Так, н.пр., у співанику колекції проф. О. Калужняцького, з половини XVIII-го ст., подається і суто закарпатська духовна пісня, « *Ти, Повче, гойне веселися* » [37]. А були випадки, що в Галичині знайдено цілі закарпатські співаники.

Духовні пісні з-за Карпат приходили поодиноко, через прочан, або й цілими збірниками, разом з іншими книжками, що їх завжди привозили на Закарпаття торгівці. Це ясно виказує « *Протокол візити єп. Михаїла М. Ольшавського* » з 1751 р. у Мараморощині [38]. При описі поодиноких парафій, між іншим, Владика подає книги, що знаходяться при даній парафії. В половині XVIII-го ст. на Мараморощині знаходилися такі привезені книжки: « *Ключ разумінія* » Галятовського у 19 церквах; « *Толковоє Євангеліє* » — у 18; « *Перло многоцінноє* » Ставровецького; « *Вінець Христов* » Радивилівського; учительна євангелія « *Калист* »; Острозька Библія — тощо. Ці всі і їм подібні книги були привезені на Закарпаття зі Львова, Вильна, Острога, Почаєва чи Києва.

У своїй статті « *Стремління за руську печатню на Подк. Руси* », о. Іриней Кондратович пише, що 1727 р. на Закарпаття привезено з Володимира Волинського 530 псалтирів, а 1759 р. затримано на границі в Ужку 9 возів книжок. Знов у 1760 р. привезено з-за Карпат 690 книжок, р. 1762 аж 733 книжки, а 1770 р. привезено 448 різних літургічних книг [39]. Між тими книжками могли бути

---

[36] З приватного листа проф. Панькевича до автора.

[37] Див. Возняк, *Матеріяли, цит. тв.*, т. I, стор. 10.

[38] Опублікував др. В. Гаджеґа, у « *Науковий Збірник т-ва Просвіта* », Ужгород 1922, стор. 140-226.

[39] Див. статтю о. І. Кондратовича, *Стремління за руську печатню на Підк. Руси,* у журналі « *Підкарпатська Русь* », Ужгород 1924, ч. 4.

теж і рукописні співаники, а від 1790 р. уже й надрукований « *Богогласник* », про який буде мова пізніше.

На основі сказаного можемо сміло заключити, що духовні пісні на Закарпатті, як у минулому так і тепер, творять одну культурну цілість з рештою українських духовних пісень. Вірні їх ніколи не відділяли від себе, тому й тепер дві третини популярних на Закарпатті духовних пісень є галицького походження. Коли ми поставили питання про оригінальність духовних пісень, то ми не мали на думці відрізняти Закарпаття від решти українських земель, а тільки хотіли показати, що й наші предки посідали творчого духа і зробили свій цінний вклад до духовного культурного скарбу українського народу.

Духовні пісні є живим доказом єднання українського Закарпаття з материком, про що знаменито пише проф. Лелекач: « Що ці пісні у нас прийнялися без значної зміни, показує на єдність національного почування і на те, що наші предки жили тою самою культурою, що витворювалася за Карпатами. Таке перенимання літератури у середній добі знаходимо у кожній галузі. Винятком цього не є ані усна словесність. Коли переглянемо наші культурні пам'ятки і порівняємо їх з тими за Карпатами, то переконаємося, що підкарпато-руська література не є окремішною літературою, але з тамтою творить одну органічну цілість » [40].

3) Заки скажемо дещо про авторів духовних пісень, наведемо один куріоз, про який згадує проф. Лелекач у вищезгаданій статті про *Коритнянський співаник:* « До тепер говориться в Коритнянах про старого Лецовчика (місцевий парох), що ходив по загороді з книжкою і пером і писав якісь духовні пісні. Скільки раз пішов здовж загороди, то все один рядок написав ».

Авторами духовних пісень були переважно священики, ченці й дяки. Стосовно їхніх імен, то існує цілий ряд невідомих творців. Декотрі автори вкладали своє ім'я в акростих пісні, звідси знаємо їхнє ім'я. Але часто і так не знаємо хто вони такі.

Акростих від давна був популярний між поетами Західньої Европи, звідки він перенісся і на українські землі. В закарпатських співаниках зустрічаємо слідуючі імена в акростихових піснях: Бачисн., Бачинкс., Ільницький, Алексєн, Тростянец, Илияш,

---

[40] Див. журнал « *Підкарпатська Русь* », Ужгород 1929, ч. 7, стор. 164.

Василий Поп(о)вич-ай, Алексій Павлович, Гедеон Пазій, Іван Буховецький тощо.

Бачинських на закарпатті було багато, тому годі усталити котрий з них був автором пісень. Дальші чотири акростихові імена теж загадочні. « *Василий Поп(о)вич-ай* » — це правдоподібно *Василій Попович архиєрей,* мукачівський Владика (1837-1864), що написав більше духовних пісень, як н.пр.: « *Во мученицех славне Георгіє* ». Майже вічною зістанеться його коляда « *Божий Син днесь народився* ».

На одній з пісень можна збагнути акростихом написане « *Алексій Павлович, презвитер Чернянський* ». Це дідо закарпатського поета о. Олександра Павловича, що зложив у половині XVIII-го ст. пісню у честь Алексія, чоловіка Божого — « *Пісньсв. Алексію* » [41]. *Гедеон Пазій* — це монах Василіянин, що стався відтак ігуменом повчанського монастиря. Він зложив пісню у честь Пресв. Богородиці Повчанської — « *Ти, Повче, гойно веселися* » [42], що відтак появилася в галицькім « *Богогласнику* ». *Іван Буховецький* — був парохом у Шамброні, на Спішу, хоч сам родом галичанин з Бухівця, біля Перемишля. Його пісня появилася в Почаївських « *Пісни Богоговійни* », з 1806 р.

Число духовних пісень, яких автори знані, пропорційно мале. Цілком безосновні твердження деяких дослідників, що наші духовні пісні походять від о. Олександра Духновича чи інших закарпатських поетів. Нема жодних слідів, щоб наші поети уложили якусь духовну пісню, хоча можемо догадуватися, що вони укладали деякі пісні. Однак їх годі визначити. Одиноко поет Іван Сильвай, що писав під псевдонимом « *Уриїл Метеор* », уклав до зредагованого ним співаника кілька своїх пісень, поставивши під ними свій криптонім — *У.М.* Але й ті пісні, не маючи записаних мелодій, не встоялися.

Письменник Сильвай згадує, що в його часах (1838-1904), ще часто можна було бачити сліпих лірників, які на відпустових містах та ярмарках, при супроводі ліри, співали теж і релігійного змісту пісні, як про богача і Лазаря, про блудного сина, про кару непослушних дітей тощо. Певно, що вони, переходячи з одного місця на

---

[41] Див. Ю.А. Яворский, *Житіе Алексья человька Божія в карпаторусской обработкь пол. XVIII в.,* (із « *Візантінославіка* »), Прага 1932.

[42] Див. М. Возняк, *Історія, цит. тв.,* т. II, стор. 258.

друге, не лише поширювали між народом ці пісні, але теж і самі деякі з них укладали.

На Закарпатті існує низка Богородичних пісень, що їх можемо назвати — *народніми*. Їх можна розпізнати по чистій народній мові і певнім способі уложення. Кожний вірш народньої духовної пісні складається з двох частин, з котрих тільки перша міняється, а друга завжди та сама. Це тому, щоб нарід міг легче її співати. Звичайно, першу частину строфи виголошував провідник співу (дяк), а вірні, проспівавши її, додавали самі від себе другу, незмінну половину. Цих пісень досить багато, однак їхніх авторів не знаємо. З богословського боку тексти цих пісень досить слабкі, а часом і необосновані, з чого можна догадуватися, що їх не складали духовні особи, але прості селяни. Що до мелодії, то ці « *народні духовні пісні* » найкращі, звичайно укладені в дусі народних пісень. В них відзеркавлюється душа народу, що сильно вірить і непохитньо надіється на Бога, Матір Божу і Святих, яким виявляє у цих піснях свою віддану любов. Ці народні напіви вірні ще й сьогодні найрадше співають і вони напевно назавжди збережуться в народі.

Треба ще додати, що деколи в рукописних співаниках знайдуться переклади римо-католицьких духовних пісень, звичайно з латинського, мадярського, словацького чи польського текстів. Так, н.пр., *з латинського* прийнялися такі пісні — « Діво Мати преблагая », « Се сходить ангел »; *із словацького* — « Час радости, веселости »; *з польського* — « Ангел пастирям мовив » тощо. У деяких співаниках, н.пр. *у Пряшівському,* прямо поданий латинський текст пісні. Деколи лише покликуються на західню мелодію, як н.пр. у *співанику Івана Ігната* з 1845 р. до пісні Богородичної « Воскликните, вострубите » дописано: « Нута — Ez nagy szentség valóban »[43].

* * *

Кінчаючи загальний опис рукописних співаників треба додати, що ці співаники списувано і ширено без одобрення їхнього тексту чи мелодії церковними властями. Це сталося просто з тої причини, що церковні власті не звертали своєї уваги на важність цих духовних пісень. Вони забули, що пісня не лише приємна для слуху, але може бути теж носієм правд віри і благовісником Христа.

---

[43] З лат. « *Tantum ergo Sacramentum* ».

IV. - ДРУКОВАНІ ВИДАННЯ ДУХОВНИХ ПІСЕНЬ

З-поміж духовних пісень перші попали до друку пісні в честь чудотворних ікон Богородиці та пісні місійні. Поодинокі духовні пісні появлялися друком вже від 1734 р. Від другої половини XVIII-го ст. щораз частіше появляються окремі « *листки* » (летючки) з піснями в честь чудотворних ікон чи з нагоди їхніх коронацій. Зачинають появлятися теж і менші збірники таких пісень, що їх видавали ОО. Василіяни. Місійні пісні звичайно додавано при кінці місійних брошурок.

Однак ці « листки » чи маленькі збірнички духовних пісень не могли заспокоїти великого попиту вірних. Вони зачали самі списувати дух. пісні і так постало велике число рукописних співаників, що часто хибно передавали текст пісні, з чого він ставав незрозумілим, а то й противився науці св. Церкви. Тому ОО. Василіяни рішили надрукувати повний збірник духовних пісень, вибраних з рукописних збірників, виправивши і вигладивши текст поодиноких пісень так, щоб їх можна співати під час церковних обходів і свят. І так 1790 р. у Почаєві появився друком об'ємистий збірник духовних пісень під заголовком « *Богогласник* », що мав велике релігійне й культурне значення. Цим твором З'єдинені вчинили найціннішій вклад до української літератури протягом XVIII-го ст. [44].

За свідченням І. Франка, *Богогласник* це « збірник церковних пісень, що постали в лоні унії в різні часи, походили від різних авторів і були писані в різнім дусі. Це не збірна праця групи людей, але радше здобуток довгої праці кількох поколінь... У цілій давній українській літературі до Котляревського не було такої популярної книжки, як Богогласник » [45]. А проф. М. Грушевський *Богогласник* називає « найбільш популярною книжкою з цілої нашої старої друкованої літератури » [46].

Тому що *Богогласник* був першим друкованим співаником, що мав великий вплив на розвиток закарпатської духовної пісні, розглянемо його дещо докладніше.

ОО. Василіяни в 1790-1791 р. видали у Почаєві друком збірник

---

[44] Див. І. Франко, *Карпато-руське письменство, цит. тв.,* стор. 8.

[45] *Там же,* стор. 16.

[46] Див. М. Грушевський, *Співаник з початку XVIII в.* (із « Записки НТШ ») 1897, стор. 6.

найкращих наших духовних пісень і надали йому назву — *Богогласник* [47]. Ця найпопулярніша книжка старого письменства діждалася кількох передруків, у Почаєві та Львові. Появилося теж багато скорочених видань Богогласника. Кожне видання розходилося дуже скоро, бо вірні прямо розхоплювали його.

Оригінальний *Богогласник* складається з чотирьох частин: 1) Пісні на Господські празники; 2) Богородичні пісні; 3) Пісні у честь Святих та 4) Покутничі пісні, на тему каяття, смерти і страшного суду. Всіх пісень начисляється 248.

У передмові до Богогласника видавці зазначують, що між народом кружляло велике число духовних пісень, різної якости. Напів одних був знаний, других затратився. Теж і текст багатьох пісень, через стале переписування, був на стільки зіпсутий, що годі було збагнути зміст пісні. Тому почаївські видавці, зібравши всі ці пісні, оцінили їх з мистецького боку, виправили й вигладили їхній текст (ще і так зістало багато апокрифічного елементу) та надали забутим пісням нові мелодії. Це вони зробили в переконанні, що духовними піснями украшуються церковні празники, голосяться правди віри і прославляються « величія Божія ».

У *Богогласникові* зібрані пісні різних часів і різних авторів. В ньому теж чимало віршових опрацювань псальмів і літургічних пісень. Деякі пісні буквально віддають слова церковних співів чи молитов.

Не можемо сказати, щоб деякі священики на Закарпатті не бачили потреби видати друком духовні пісні. У протоколі Мукачівської Консисторії з 1831 р. читаємо, що о. Іван Фогарашій, парох церкви св. Варвари у Відні [48], подав до цензури збірку празничних пісень. Ці пісні він передав через М. Лучкая, що саме тоді вертався з Італії через Відень [49]. Цензором пісень Консисторія назначила кан. Теодора Чопея. Що сталося з тими піснями, невідомо.

---

[47] Повний заголовок *Богогласника* такий: « *Пѣсни благоговѣйныя празником Господьским, Богородичным и нарочитых Святых, чрез весь год приключающымся, к симже нѣкоторым чудотворным иконам служащыя, таже различныя покаянныя и умилительныя содержащ* ».

[48] Див. Е. Недзелскій, *Очерк карпаторусской литературы*, Ужгород 1932, стор. 104.

[49] Про Лучкая див. довшу статтю др. В. Гаджеґи, *Михаил Лучкай — життєпис и творы*, у « *Науковий Збірник т-ва Просвіта* », Ужгород 1929, стор. 1-128. Там і про приятельство Лучкая з Фогарашієм.

У молитовниках XIX-го ст. на Закарпатті появляються теж деякі духовні пісні у формі додатку. Першим друкованим збірником духовних пісень на Закарпатті були — « *Пѣсни в честь Пресв. Дѣвы Богородицы, изданныя во употребленіе посьщающих отпусты* », Унгвар (Ужгород) 1889. Про нього згадує М. Возняк [50]. Він згадує ще про другий такий збірник — « *Новыи Побожныи Пѣсни Отпустныи до Пресв. Дѣвы Маріѣ Божой* », виданий у Перемишлі та про « *Собраніе коляд* », яке появилося в Ужгороді [51]. Однак їх тепер тяжко дістати і тому годі дати про них точніші інформації.

Початком нашого сторіччя І. Франко [52] та В. Гнатюк [53] видали деякі рукописні збірники пісень, тобто два *Кушницькі співаники, Стройнянський співаник, співаник М. Годя, співаник І. Леманця, співаник М. Проця* та кілька пісень *із збірки О. Ладижинського.* Ці пісні були видані не для церковних потреб, але виключно як пам'ятки народної словесности. З тої самої причини духовні пісні друкували ще й інші науковці, як Г. Стрипський, Ю. Яворський, М. Лелекач і т.п. [54].

Перший друкований і церковними властями схвалений збірник духовних пісень на Закарпатті вийшов 1902 р. в Ужгороді, під редакцією о. Івана Сильвая (Уриїла Метеора) — « *Пѣсенник или Собраніе Пѣсней, повмых во дни праздников и нарочитых Святых, равно пѣсней покаянных и надгробных* ». Про обставини його появи дізнаємося з « *Предисловія* » того ж співаника.

Колоднянський дяк, Юрій Яцина, списав духовні пісні, що їх загально співали вірні на Закарпатті і вислав їх до апробати до Єпископського Ординаріяту. Рівночасно вислав до апробати подібний збірник о. Еміліян Стрипський, парох села Терешуля, що теж збирав і записував духовні пісні. Перед ними уже дяко-вчитель Василь Липецький, з Нового Давидкова, уклав збірник духовних пісень і просив від єпископа позволення на його видання. Тодішній мукачівський єп. Юлій Фірцак (1891-1912) передав ці збір-

---

[50] Див. Возняк, *Матеріяли, цит. тв.,* т. I, стор. 144.

[51] *Там же,* стор. 131.

[52] Див. І. Франко, *Карпато-руське письменство XVII-XVIII вв.,* Львів 1900.

[53] Див. В. Гнатюк, *Угроруські духовні вірші,* Львів 1902.

[54] В 1905 р. в Ужгороді вийшов ще співаник В. Дідича, *Христов лист,* без церковного одобрення, на 80 сторінках. Пісні в нім переписані з інших друкованих співаників.

ники славному співакові, свящ. Іванові Сильваєві у Новім Давидкові, щоб той з усіх тих співаників склав один. Сильвай зібрав ще кілька інших рукописних збірників і з них склав повний « *Пісенник* », який опісля єп. Ю. Фірцак одобрив і він появився друком 1902 р.

Найбільша заслуга у виданні цього співаника належиться єп. Ю. Фірцакові, до чого його спонукала енцикліка Папи Пія X про відновлення літургійного життя.

Тому що цей співаник сьогодні уже тяжко роздобути, розгляньмо докладніше його зміст. Він обіймає 182 актуальні духовні пісні, на 366-ьох сторінках друку. Пісні укладені за празниками, на кожний празник подано кілька пісень. При кінці співаника подано 14 надгробних пісень. Автори пісень ненаведені, лише під кількома підписаний криптонім — У.М. — тобто псевдонім о. Сильвая — Уриїл Метеор. Значить він сам їх склав. Це дві різдв'яні коляди, одна пісня на неділю мясопусну, три посні, одна в честь св. Івана Євангелиста і одна в честь св. Великомученика Юрія.

Хоч більшість пісень має свою власну мелодію, є однак і такі, що співаються за мелодією іншої пісні. Так н.пр. за мелодією « *Йордан ріко уготовися* » співається вісім пісень, а за мелодією « *Радуйся Царице* » — аж девять. З того о. Сильвай виводить, що ці пісні-подобні були складені мабуть найскорше.

Причин, що на одну мелодію співається більше пісень, склалося кілька. Перш за все треба пам'ятати, що текст і мелодія пісні, переходячи з одної околиці в другу та живучи тільки в уснім переданні, підлягали постійним змінам. У деяких випадках слова пісні збереглися, але мелодія призабулася, тому їм надавано іншу мелодію. Авторові цих рядків не раз траплялося, що коли питав старих дяків про мелодію якоїсь пісні, вони її співали на іншу підходячу мелодію, бо оригінальний напів або забули або не знали. Тим способом низка пісень, бігом часу, затратила свою первісну мелодію і прийняла іншу. Ось чому таку популярну коляду « *Дивная новина* », інакше співають у мукачівській єпархії, інакше у пряшівській, а ще інакше в Галичині чи на Холмщині.

З вищезгаданих причин на одну мелодію співають теж і поодинокі пісні на різні свята. Крім цього треба ще зазначити, що, н.пр., сам Сильвай (Уриїл Метеор) склав кілька духовних пісень, але тому, що він не був композитором, примінив до них знані мелодії інших пісень. Так напевно поступали й інші складачі.

Щоб мати повну оцінку цього, своєю оригінальністю дуже цін-

ного співаника, треба додати, що їхній редактор о. Іван Сильвай (Уриїл Метеор) вклав усі свої письменницькі й поетичні дарування, щоб видати якнайповніший і найкращий співаник. Однак деякі його погляди про походження духовних пісень є цілком неправильні. Перш усього, о. Сильвай трактує усі пісні немов створені на Закарпатті, коли сьогодні доказано, що тільки частина цих пісень місцевого походження. Він теж не знав про видання закарп. духовних пісень І. Франком, В. Гнатюком та Г. Стрипським, які вияснили теж питання їхнього походження. Виглядає, що при укладанні свого « *Пісенника* », о. Сильвай не мав під руками « *Богогласника* », що вийшов друком понад 100 років раніше. Тому зрозуміло, що він не міг поставитися до оригінальности пісень критично і тим самим не був спроможний дати правильного висновку стосовно їхнього походження.

Відносно повноти збірника, сам Сильвай признає, що в його співанику не знайшли місця всі духовні пісні, співані в його часах у церкві. Він, однак, висказав надію, що поява цього « *Пісенника* » надхне багатьох любимців духовної пісні, щоб вони дальше збирали цей духовний словесний скарб. На жаль, його надії не здійснилися.

* * *

Треба згадати ще співаники дяко-вчителя Івана Мигалки в Тернові, на Мароморощині, який опісля став інспектором народніх шкіл. Він не тільки збирав і публіковав народні пісні, але й сам укладав духовні пісні на взір народніх. Знані є його збірники « *Великий Цвѣтослов* » [55] та « *Церковныя Пѣсни* » [56]. Свого роду оригінальний церковний співаник Мигалки це — « *Пѣсни ко пренайсвятѣйшей и животворящей Тройцѣ, поемыя пред і по св. Литургіи со приложеніем пѣсней на Воскресеніе Христово и о престати войн молитвенных, такожъ и на погреб поемых* », що вийшли за благословленням мук. єпископа в Ужгороді 1918 р.

У вступі автор, між іншим, пише:

« Наш угро-русскій народ не токмо с церковных книг, но и из пѣсенников различных пѣсни, найпаче во время отпустов и во церкви, со одушевленіем любит пѣти. На многих мѣстах и в час

---

[55] Див. Недзелскій, *цит. тв.*, стор. 270.

[56] Поміщені у « *Мѣсяцеслов на 1900 г.* », Унгвар 1899, стор. 37-39.

св. Літургіи во время проскомидіи различных пѣсней поют. И понеже случаю со-отвѣтствующія пѣсни треба было пѣти, то я своим скудоуміем дерзнул таковых пѣсней составити, ихже пред и послѣ св. Литургіи можно бы пѣти. К сим приложил еще дасколько пѣсней к Пресв. Тройци и Преч. Дѣвы Маріи в сей час войны поемых, такожде и случайно смертных ».

Так сам автор подав короткий зміст свого співаника, в якім він помістив: 2 пісні в честь Пресв. Тройці, 2 пісні на Воскресення, 4 пісні на випрошення закінчення війни, 8 пісень похоронних, тобто прощальних і 1 пісню покаянну. Цінність тих пісень полягає в тім, що вони писані чисто народною мовою, цілком не подібною до « язичія » його передмови. Майже всі пісні складені автором, за виїмком одної, що її Мигалка перебрав із « древняго богогласника ». На жаль він не навів мелодій пісень, які й так у народі не прийнялися і тому лишилися лише на папері.

* * *

Уже по першій світовій війні появилася друком окрема книжечка Антонія Бобульського, « *Собраніе пѣсней в честь чудотворнаго образа Пресв. Дѣвы Маріи Повчанской* », що її надрукувало в-во Юлія Фелдешія в Ужгороді, в 1925 р. Описавши історію чудотворної ікони Богоматері у Повчі, автор подав 10 загальновідомих пісень в Її честь. Відтак він подав ще 5 пісень в честь Покрова, 5 пісень на Успення, 2 на Різдво Божої Матері і 3 на Введення. Збірник закінчений піснею до Пресв. Трійці — « *Всі Тя хори* ». Всі пісні подані без нот.

В Ужгороді 1925 р. появилася того ж самого автора книжечка під заголовком — « *Коляды с рождественной игрой для колядников* », яка обіймає 18 загальнознаних коляд без нот.

У видавництві Юлія Фелдешія в Ужгороді до 1925 р. вийшло ще кілька книжечок з піснями, без нот і авторів, як н.пр. « *Собраніе пѣсней Маріи Повчанской* », « *Пѣснь в честь Маріи Повчанской* », « *Страшный Суд Божий* », « *Собраніе пѣсней — Наша Покрова* », « *Вифлеемскія игры* », « *Пѣснь под крестом* », « *Пѣснь ко Маріи Колчодолжанской* » та дві земплинським діялектом — « *Piesen k Marii Kolcodluzanskej* » і « *Piesne pre putujuci lud* ». Всі вони передруковані із співаника о. Сильвая, без нот.

В 1942 р. в Пряшеві появилася книжечка духовних пісень — « *Пойте Господеви вся земля* », присвячена Уриїлові Метеорові.

Автор її неподаний, тільки при кінці вступу є криптонім — *И.С.* Як пояснює підзаголовок книжечки, це збірничок « русских рождественских колядок », що його надруковало в-во газети « *Новое Время* ». Частинно, це загально відомі колядки, однак є між ними і такі, яких у нас вже десятки років не співається.

У збірничку знаходиться 25 колядок, вибраних із інших колядників. 6 колядок при кінці під нотами, що їх відбито літографічно з рукописів. Музику подано за напівами Холмщини, хоч видавець їх називає « южно-русскими ». Виписав їх із *Богогласника* російський емігрант, А. Любимов, про якого скажемо в п'ятій частині цієї статті.

Треба згадати, що між двома світовими війнами, вийшло більше церковних співаників, виданих ОО. Василіянами та ОО. Редемптористами. Це були книжечки та брошурки меншого формату, з декількома загально відомими піснями. Появлялися також духовні пісні при кінці різних молитовників. Однак майже всі вони були публіковані без нот.

Перші закарпатські пісні записані під нотами появилися 1790 р. Це 13 пісень до Пресв. Богородиці, що знаходяться у п'ятому рукописному співанику Івана Югасевича, знайденому в Угорському Жіпові проф. Панькевичем. Їх у нас уже більше не співається.

Мелодії кількох закарп. світських колядок були поміщені 1905 р. у мадярському етнографічному журналі « *Etnográphia* ».

Перші, що видали духовні пісні під нотами на Закарпатті для загального вжитку, були ОО. Редемптористи в Михайлівцях. Це були « *Коляди* », видруковані 1932 р. Ця 32-сторінкова брошурка містить у собі 43 колядки під нотами. Це не була оригінальна праця, але витяг з галицького видання коляд.

Під час мадярської окупації Закарпаття, в 1944 р., « *Подкарпатське Общество Наук* » в Ужгороді видало малий збірничок народніх пісень з нотами, під заголовком « *Народнъ Пъснъ* », між якими поміщено теж 13 світських колядок.

Того самого року ОО. Редемптористи у Михайлівцях видали літографом і латинським шрифтом збірничок духовних пісень з музикою, під назвою — « Cerkovny Pisni », на 15 сторінках. Це були загально знані пісні на Великий Піст, різні Празники, в честь Пресв. Серця і маріянські.

Офіціоз мукачівської єпархії « *Душпастырь* » у 1938 р. подав важливу вістку про духовні пісні, що її наводимо дослівно:

« Проф. Іван Бронзей у Мукачеві перед трьома роками зло-

жив — « *Зборник Пѣсень у честь Пречистои Дѣвы Маріи Матери Божой* ». Перед двома роками він доповнив цей *Зборник* дальшими піснями, іменно до Пресв. Сердца Ісусового, до Найсв. Евхаристії і піснями на всі церковні празники. Єпархіяльна управа в Ужгороді, з дня 31 мая 1935 р. під чис. 4025/35 і чис. 2247/38 одобрила і позволила цей *Зборник пісней* друковати » [57].

На жаль, проф. Бронзей, щоб свій співаник видати друком, підтримки ні від єпархії ні від духовенства не одержав. Тому його співаник не був виданий, хоч на нього був великий попит. Він був укладений під нотами, на два голоси. Про цю працю я довідався тільки принагідно і її дальша судьба мені не відома.

V. - ВПЛИВ УКР. ДУХОВНОЇ ПІСНІ

Нема найменшого сумніву, що духовна пісня відіграла значну ролю теж в унійних змаганнях на Українських Землях. Вона мала великий вплив теж на Білорусь, Московщину (де вона тішилася великою популярністю головно серед старовірів) та південних слов'ян. У дорозі на Балкани укр. духовна пісня вплинула теж і на румунів.

До Сербії вплив укр. духовної пісні сягнув уже в першій половині XVIII-го ст., тому сербські духовні пісні щодо змісту і що до форми залежні від українських. З упливом часу укр. духовна пісня промостила собі дорогу до всіх нез'єдинених слов'ян через вірних, бо церковна влада нез'єдинених не допускала її до своїх храмів.

Так, н.пр., на Українських Землях, тобто на Холмщині, Волині, Підляшші та Забужжі, що в 1596 р. з'єдинилися з Апостольським Престолом, духовна пісня встигла сильно розвинутися. Ці землі, підпавши опісля під владу Московщини, 1839 і 1875 р. насильно були підчинені Московській Церкві й проголошені « православними ». І цікаво, що свящ. Синод 1900 р. видав для вірних згаданих земель « *Богогласник* ». Це збірка 89-ьох греко-католицьких релігійних пісень, але під нотами.

У вступнім слові того *Богогласника* говориться: « На Волыни, в Забужье, Холмщине, Подлясье и других местностях северо- и

---

[57] Див. « *Душпастырь* », Ужгород 1938, ч. 9-10, стор. 206.

юго-западнаго края от лет давных учредился благочестивый и всякой похвалы достойный обычай проводить в праздничные дни внебогослужебное время в пении псальмов и кант религиозно-нравственнаго содержания по тексту и по музикальному построению церковнаго характера. Добрый обычай тот, оставляя мирян и по выходе с храма у сфере церковных впечатлений, тем самым поддерживает у них возвышенное праздничное настроение, располагает к молитве и богомыслию и отвлекает от греховнаго препровождения времени ».

Щоб розвинути й утвердити той « *прекрасный обычай* », свящ. Синод видав у Петербурзі збірник греко-катол. духовних пісень для православних, поручаючи його для шкіл, поза-шкільного вжитку та сільських хорів. Співаник появився в подвійному виданні: — одне для хорів на три голоси; друге — для простоспіву, на два голоси. Правда, мову пісень значно помосковщено і треба було на деяких місцях змінити теж і музику.

Теж і в чеській православній Церкві, в 1933 р., до їхнього чеського збірника « *Вечірня й Утреня* » додано деякі духовні пісні на різні нагоди літургійного року.

За свідченням Івана Франка, духовні пісні поширилися не лише серед уніятів, але теж і в тих околицях, де унія скоро підупала або не мала глибшого підгрунтя [58]. Так отже « *Богогласник* » був одинокою греко-католицькою книжкою, яка « здобула собі тривкий і сильний вплив на православну Русь » [59]. Це є найкращим доказом того, що духовна пісня може бути носієм і апостолом з'єднинення.

* * *

Автора цих рядків, обізнаного теж із духовними піснями латинського обряду, що були укладані нераз композиторами світової слави, протягом довгих сторіч та під чуйним наглядом церковної влади, наповняє великим подивом і пієтизмом всестороння краса і велич українських духовних пісень. Їх створив нарід без музикальних геніїв, без нагляду й опіки церковних властей, а прямо з любови до Бога, як найкращий витвір свого християнського духа.

На закінчення послужимось ще раз словами Франка: « Ми

---

[58] Див. Франко, *Наші коляди, цит. тв.*, стор. 28-29.

[59] Див. Возняк, *Матеріяли, цит. тв.*, т. II, стор. 318.

одержали пісні дійсно зразкові, твори високої поетичної стійности, яких не постидалась би ніяка література на світі. Вони сміло можуть витримати порівнання з найкращими, що існують на полі християнської гимнології. Це твори, що справедливо і по заслузі здобули собі серед народу широку популярність і не втратять її доти, доки серед того народу триватиме тепле релігійне чуття і прив'язання до своїх прегарних поетичних звичаїв і обрядів »[60].

---

[60] Див. Франко, *Наші коляди, цит. тв.,* стор. 29.

Athanasius B. Pekar, OSBM

BASILIAN REFORM IN TRANSCARPATHIA

The history of the Church in Transcarpathia from its beginning is closely connected with the activity of the Order of St. Basil the Great. The Basilian monks planted, cultivated and preserved there Christianity, educated the clergy and cantors, concerned themselves with the progress of the people, dedicated themselves to the cause of the Holy Union, and for many centuries supplied the candidates for the episcopal office. Using the words of Pope Leo XIII we can say, that " not only the Ruthenian Bishops, but also the Roman Pontiffs highly esteemed the Basilian Order. They were convinced that the Basilians were of great service to the Catholic Church, especially to their Ruthenian people " [1].

Our Bishops and the Holy See were always sollicitous to secure a continuous progress of the Basilian Order. The " *Golden Era* " of the monastic life in Transcarpathia coincided with the approval of *The Monastic Rules* by englightened Bishop Andrew Bačynskyj of Mukačiv, July 30, 1777 [2]. Unfortunately, under the influence of

---

[1] Cfr. the Apostolic Constitution, " *Singulare Praesidium* ", May 12, 1882, in A. Welykyj, OSBM., *Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia*, Romae 1954, vol. II, p. 455. Even the Communist writers admit that the Basilian Order represented " the best organized and most effective power " in the Church of Transcarpathia; cfr. I. G. Kolomiec, *Social'no-ekonomičeskije otnošenija i obščestvennoje dvizenije v Zakarpatje vo vtor. pol. XIX stoljetija*, Tomsk 1962, vol. II, p. 309.

[2] The manuscript, " *The Monastic Rules and Regulations* ", compiled by Protohegumen J. Bazylovyč, OSBM, was preserved in the Archives of the Mukačiv monastery; V.L. Mykytas, *Davni rukopysy i starodruky*, L'viv 1964, vol. II, p. 66, describes XVIIIth century printed " *Monastic Rules* ", in the same monastery, with the autograph of Bishop Bačynskyj: " *Andrej, jepyskop Mukačovskij, 1778* ".

so called "*progressive reform*", imposed on the religious communities of Austro-Hungary by Emperor Joseph II (1780-1790), the monastic life began rapidly to decline in the whole realm [3]. The wordly spirit crept into the monasteries, the monastic discipline became completely undermined and the religious vows, especially the poverty, were held in contempt.

In virtue of *the Josephinian Reform* a number of the religious Orders was dissolved, numerous monasteries confiscated or deprived of their possessions, the novitiates became empty, the monks and the nuns were leaving their communities, many of them even the priesthood [4]. To save at least those religious communities, who have greatly contributed to the education and culture of the people, Emperor Francis I (1792-1835) revoked the monastic "*reforme*" of his predecessor, in 1802, and ordered the religious to return to their pristine discipline and observance [5]. But the damage was almost irreparable. It took more than half a century to restore, once again, the monastic spirit and discipline.

Thus, on June 25, 1852, Pope Pius IX ordered a general apostolic visitation of all the religious communities of Austro-Hungary. The Archbishop of Prague, Cardinal Frederick von Schwarzenberg (d. 1885), was entrusted to supervise the apostolic visitation of all the religious communities of Austria, while in Hungary it was supervised by the Primate, Cardinal John Szcitovszky, the Archbishop of Gran (d. 1866).

By his letter of March 4, 1854, Cardinal Szcitovszky delegated the visitation of the Basilian monasteries in Transcarpathia to Bishop Joseph Gaganec of Prjašiv [6]. Assisted by the versatile Canon Alexander Duchnovyč, Bishop Gaganec performed his duty in a most conscientious manner, in September, 1856 [7]. On that occasion Canon A. Duchovyč compiled new *Basilian Rules*, which were approved by

---

[3] For monastic legislation of Joseph II, cfr. Julian Pelesz, *Geschichte der Union*, Wien 1880, vol. II, p. 738-739.

[4] Consequences in Transcarpathia described by A. Baran, *Jepyskop Andrij Bačynskyj*, Yorkton, Sask., Biblioteka Logosu, 1963, p. 41-42.

[5] Cfr. M. Wojnar, ČSVV., *Vasylijany v ukrajins'kim narodi*, New York, N.Y., "Slovo Dobroho Pastyrja", 1950, p. 66-68.

[6] Cfr. *Pravyla Č. S. V. V. v Uhorščyni*, L'vov 1858, p. 7.

[7] Cfr. H. Kinach, ČSVV, *Perepyska A. Duchnovyča z Vasylijanamy*, reprint from "*Zapysky Č.S.V.V.*", L'viv 1937, p. 4-8; A. Pekar, *Pamjatajte na Brata Duchnovyča*, art. in "*Svitlo*", Toronto 1965, p. 405-407.

the Cardinal and promulgated by Bishop Gaganec at the Provincial Chapter in Mukačiv, 1858 [8].

Cardinal von Schwarzenberg also entrusted Bishop Gaganec with the similar visitation of the Basilian monasteries in Galicia [9]. This time the Bishop was assisted, besides Canon A. Duchnovyč, also by his secretary, Father Victor Ladomyrskyj. He presided at the Basilian Provincial Chapter, celebrated in Dobromyl, August 14-18, 1858, and enforced, with some minor modification, the observance of their Rules, compiled in 1803 [10]. On the occasion of his visitation in Galicia, the Bishop visited also the Basilian monasteries in Lavriv, Drohobyč and L'viv [11].

Although Bishop Gaganec restored, to some extent, the religious observance of the Basilian communities in both their Provinces, nevertheless, the Basilians were unable to rise to their former prestige. A radical reform, a transfusion of a new spirit, was needed. Thus by his Apostolic Letter, "*Singulare Praesidium*", dated May 12, 1882, Pope Leo XIII imposed on the Basilian Order a radical reform, under the guidance of the Polish Jesuit Fathers, exempting them from the jurisdiction of the local Hierarchs. This great reform, generally known as "*Reform of Dobromyl*", began in September, 1882, embracing only the Basilian communities in Galicia [12].

NEEDS OF REFORM

Although Bishop Gaganec and Canon A. Duchnovyč made great efforts to reawaken the Basilian Order in Transcarpathia, nevertheless, they were unable to infuse into it a new spirit and apostolic zeal. Consequently, at the end of the last century, in all eight Transcarpathian Basilian monasteries there were less than 40 religious, while

---

[8] Cfr. Kinach, *Perepyska, o.c.*.., p. 11-16; Duchnovyč's articles in "*Cerkovnaja Gazeta*", Budin 1858, n. 4, p. 28; n. 10, p. 79; n. 14, p. 109.

[9] Until 1918, Transcarpathia, administratively, belonged to the Kingdom of Hungary, while Galicia to Austria.

[10] Described by M. Wojnar, OSBM, *De regimine Basilianorum Ruthenorum*, Romae 1949, p. 118-122.

[11] Duchnovyč described the Galician visitation in "*Cerkovnyj Vistnyk*", Budin 1858, n. 6, p. 44-45.

[12] Cfr. M. Karovec, Č.S.V.V., *Velyka reforma Čyna Sv. Vasylija Velykoho - 1882 r.*, voll. I-II, L'viv 1933; vol. III, Žovkva 1936; vol. IV, Žovkva 1938.

the novitiate remained empty for whole decades. There was a dire need to extend the Basilian reform to Transcarpathia.

In his letter, Pope Leo XIII expressed his wishes to that effect, saying: " Within our charity we include all the members of the Basilian family, even those living outside of Galicia. They equally deserve our concern and favor on account of their great services to the Catholic Church in the past and, as we hope, also in the future. We are convinced that in the meantime they will not fail to cooperate fully, in order to preserve the high reputation of their Basilian Order and to achieve, God willing, a most desirable union of all their monasteries " [13]. It was the wish of the Holy Father to have the reform extended to every monastery of the Basilian Order and join them under the jurisdiction of one general superior, i.e. the Archimandrite.

The Transcarpathian press raised the question of a badly needed Basilian reform, starting with 1869 [14]. Rev. Eugene Fencyk raised it again in his fortnightly " *Lystok* ", in connection of the Basilian reform in Galicia, although the Hungarian Government was opposed [15]. Thus, when Hegumen of Mukačiv, Anatole Kralyckyj (d. 1894), started the movement for the Basilian reform in Transcarpathia, he was exposed in the Hungarian press as " *an enemy of country* ", and barred him from becoming a Protohegumen of the Province [16]. The elected Protohegumen, Father Innocent Levkanyč (1885-1906), so as " not to antagonize the Governement ", was afraid to make any efforts for the reform [17].

In 1891, fortunately, the Mukačiv Eparchy received a dedicated Bishop in the person of Julius Fircak (d. 1912). Being aware of the important role the Basilian Order played in the religious and cultural life of his people, the Bishop showed great concern for the reform, since he was very well acquainted with the pressing needs of the Order. Already in 1878, he presided at their Provincial Chapter, held in the

---

[13] Cfr. Welykyj, *o.c.*, vol. II, p. 458.

[14] E.g. Rev. John Rakovskyj in his art. " *O našem Čyni Sv. Vasylija Velykaho* ", in " *Svit* ", Ungvar, April 13, 1869, laments, that " the glory of the Order was completely dimmed ", since it has lost " all its previous prestige ".

[15] Cfr. " *Lystok* ", 1887, p. 33-36; 1888, p. 81-85 etc.

[16] Rev. E. Fencyk defended Kralyckyj in " *Lystok* ", 1885, p. 12-13.

[17] Cfr. " *Lystok* ", 1888, p. 197-198; his biography in " *Görög-kath. Naptár az 1907-iki évre* ", Ungvár 1906, p. 167-168.

monastery on Černeča Hora, near Mukačiv, as a delegate of the Bishop John Pastelyi (1875-1891). At that time, Canon Fircak assured the delegates of the Basilian communities that the progress of the Basilian Order was desired not only by the Bishop, but also by the clergy and all the faithful [18].

In 1897, Bishop Fircak presided in person at the Basilian Provincial Chapter, celebrated in the monastery of Mariapovč. On that occasion the Bishop demanded that every monastery establish a grade-school for the children. He insisted that the Order should also reopen its own Seminary at the monastery of Mariapovč [19]. But the following Chapter of 1900, held again in Mariapovč, proved beyond any doubt that the anemic Order was unable to realize the previous resolutions. Therefore, the delegates passed a new resolution, " to open the proposed schools at least in the monasteries of Mukačiv and Male Berezne " [20].

A sincere concern of Bishop Fircak for the wellfare of his people " provoked " the Hungarian circles and they exposed his activity as " *contrary ot the public interests* ", " *highly nationalistic* ", " *non patriotic* ", " *treacherous* " etc. [21]. Even the canonical measures, taken by the Bishop against the scandalous " monk " Arcadius Pastory, the Hungarian press censured as " an unjust persecution of a patriotic monk, who served well his country " [22].

The policy of magyarization at the beginning of our century provoked our people in Maramoroš to such an extent, that they began the Orthodox movement. The Russian agitators promised them a help of their czar, who would save them from complete denationalization. To stop the religious unrest among our people the missionaries were needed, but there were none available. The remaining few Basilian monks were unable to take care even of the administration of their own monasteries. Besides, there was a complete lack of missionary spirit and apostolic zeal among them.

---

[18] Cfr. Fircak's opening address in E. Sabov, *Chrystomatija*, Ungvár 1893, p. 152-153.

[19] Cfr. the description of 1897 Chapter in " *Amerikansky Russky Viestnik* ", July 15, 1897, p. 8.

[20] Cfr. " *Lystok* ", 1900, n. 22, cover p. 3.

[21] *Ibid.*, p. 260-261; A. Vološyn, *Spomyny*, Philadelphia, Pa., 2nd ed., 1959, p. 22-23.

[22] Cfr. Aradi V., *Pásztory Arkád*, art. in " *Huszadik Század* ", Budapest 1913, vol. XXVIII, p. 271-276.

The eparchial clergy, gathered together at the Synod in Užhorod, between September 8-10, 1903, presented to the Bishop an appeal to make " all necessary steps for the reform of the Order of St. Basil the Great ", otherwise they feard its complete extinction [23]. The appointed *Committee " ad hoc "* presented to Bishop Fircak the alternative plans for reform — either to seek the assistance of the Basilian Fathers from Galicia or to engage the Hungarian Jesuit Fathers.

The Bishop was faced with a dilemma. On the one hand, he was convinced, that the Hungarian Jesuits would not respect the national feelings of the Basilians and would use them as a vehicle of the magyarization of our Church, which was already in progress. On the other hand, he was convinced, that the official Hungarian circles would never agree to bring in the Basilians from Galicia, anticipating the religious and national reawakening of our people. He himself was not pleased with the idea of an exemption. So he decided to reform the Order on his own, promising his wholehearted support at the Provincial Chapter, 1906.

At the Chapter Bishop Fircak secured the election of a young and dedicated monk, Father Joachim Choma, for the office of the Protohegumen, who, indeed, became a moving force behind the reform of the Basilian Order in Transcarpathia [24]. The Bishop then proposed to build a new monastery connected with a boarding school for the boys in Užhorod, from which he hoped to draw new religious vocations. He even was ready to sell to the Order necessary property, which he just purchased for such a purpose from the local Greek-Orthodox community. Thus he intended to strengthen and to secure the Order for the benefit of all concerned.

APPEAL TO ROME

The Basilian reform in Galicia was so successful, that already, in 1904, they were equipped to administer and govern their own Province, and to elect their own Protohegumen, in the person of

---

[23] Cfr. synodal decisions in " *Nauka* ", Ungvar 1903, n. 18, p. 7.

[24] Cfr. his biography in " *Görög-kath. Naptár az 1907-iki évre* ", Ungvár, p. 150-152; " *Kalendar' Prosvity na r. 1930* ", McKeesport, Pa., p. 119-122; " *Kalendarj Sojedinenija na hod 1932* ", Homestead, Pa., p. 197-198.

agile Father Platonides Filas [25]. He and some other Fathers [26] took initiative to extend their reform to Transcarpathia, according to the intentions of Pope Leo XIII. Fearing the repercussions in the Hungarian circles and having been committed to the Bishop, the Transcarpathian Basilians decided once again " to wait ".

Some dedicated members of our secular clergy strongly reacted. In their unequal fight against the magyarisation of our Church they needed as in past, the assistance of the Basilian Order. And now, in most crucial times, the Basilians were not able even to take care of their own monasteries. Thus they began a campaign for the implementation of the synodal resolutions of 1903 and Order's commitment at the Provincial Chapter of 1906 [27]. Non finding a sympathy to their cause at home, they appealed to the Holy See, to the S. Congregation for the Propagation of Faith, to whose competence belonged, at that time, also the affairs of the Eastern Churches.

Asked by the Sacred Congregation, Bishop Julius Fircak sent his detailed account of the conditions of the Basilian Order in Hungary, dated November 30, 1908, frankly admitting the necessity of a reform. Having explained the main causes of the decay of the monastic life, he severly censured " a trend toward the independence from the authority of the Bishop " among the younger monks. He was referring to the privilege of the exemption, which the Bishop considered as being contrary to the vow of obedience.

At the conclusion of his rather lengthy " *Report* " Bishop Fircak suggested to the Sacred Congregation two possibilities of proposed reform: 1) to build in Užhorod a new monastery and restore there a monastic discipline in the spirit of St. Basil the Great, under the surveillance of the local Ordinary, i.e. his own; 2) to reform the Basilians with the assistance of some other monastic Order. In the second event the Bishop " a priori " excluded the Basilian Fathers in Galicia, since " the Government did not desire to have any communications with Galicia " and, in particular, with the Basilian Fathers there, on account of their " nationalistic spirit ". Conse-

---

[25] Rev. Platonides Filas was the first Protohegumen of the Galician Province after the reform, 1904-1917. Cfr. his necrology in " *Nyva* ", L'viv 1930, p. 306.

[26] S.g. Rev. J. Lomnyckyj, OSBM (1860-1916), Rev. M. Lončyna, OSBM (1863-1933) etc.

[27] Cfr. various articles in " *Nauka* ", Ungvar 1908, nn. 46-48 etc.

quently, he suggested to seek the assistance of the Jesuit Fathers from their Hungarian Province [28].

The attempt of Bishop Fircak to have a direct control over the Basilian monasteries in his Eparchy considerably jeopardized the unity of the government of the monks, since they had their monasteries also in the Eparchy of Prjašiv and that of Gherla [29]. There was already initiated also a movement to erect a Hungarian Greek Catholic Eparchy of Hajdudorog, within whose territory would be located the largest Basilian monastery of Mariapovč [30].

Thus struggling and anemic Basilian Order, divided by four hierarchical jurisdictions, would not be able to survive, much less to reform itself. This was a real reason, why the Protohegumen and the religious were seeking the privilege of exemption, already granted by Pope Leo XIII to the Basilian Order [31]. Thus the alledged accusation of Bishop Fircak, that the monks desired " independence from the Bishop's authority " in violation of the vow of obedience, was completely groundless.

The Provincial Council, under the pressure of some members [32], at the meeting of January 12, 1909, decided to send to Rome the Protohegumen and Father Leo Manu [33], so as to settle the agitated question of reform. Before his departure, Protohegumen Choma once more tried to secure the assistance of the Jesuit Fathers, but

---

[28] Cfr. *Documents*, n. 1.

[29] Hung.: *Számos-Ujvár*, Lat.: *Armenopolis*; the Eparchy was ereceted in 1853. In the Prjašiv Eparchy there were two Basilian monasteries - *Krasnyj Brid* and *Bukova Hirka*; in Gherla one monastery - *Bixad*.

[30] The Eparchy of Hajdudorog was erected in 1912; cfr. A. Pekar, ČSVV, *Narysy istoriji Cerkvy Zakarpattja*, Rym 1967, vol. I, p. 105-107.

[31] Cfr. Welykyj, *o.c.*, vol. II, p. 457: «Hanc itaque sodalitatem Basilianam ab ordinaria Episcoporum et ipsius etiam Metropolitae Ruthenorum auctoritate et iurisdictione omnino eximimus et exemptam esse declaramus ».

[32] Hegumen E. Rusynko of Mariapovyč, in the name of all his subjects, urged Protohegumen Choma to take into serious consideration their reform and undertake, if necessary, a journey to Rome, which he was ready to finance; cfr. Hlib Kinach, ČSVV, *Zapysnyk - Reforma Uhors'kych Vasylijan*, in manuscript, p. 6. (Further it will be quoted: Kinach, *Zapysnyk*.)

[33] Father Leo Manu was born in 1883, entered Order in 1903, and soon became " moving force behind the reform ". At 1909 Chapter he was appointed the Hegumen of Mariapovč and Master of Novices. Having failed on both counts, he retired to the monastery of Bixad, in 1910. He joined the Basilian reform only upon the death of Protohegumen Choma, in 1931.

he received the same reply: " There is no future for the Basilian Order in Hungary. The members should better disband and join other religious communities of the Latin Rite " [34].

At the beginning of May, 1909, Protohegumen Choma and Father Manu arrived in Rome, but the Sacred Congregation made already its decision in favor of Bishop Fircak. The Cardinal-Prefect yet on December 22, 1908, ordered to Bishop Fircak to impose on the Basilian monks, in the name of the Holy See, " to build as soon as possible a new monastery in Užhorod on the piece of land, acquired for this purpose by the Bishop ", and " to establish there their novitiate " [35].

It seems, that Bishop Fircak achieved just what he wanted. He stopped, for the time being, the expansion of the Basilian reform to Transcapathia and, with it, the extension of the privilege of the exemption. The Holy See authorized him to keep under his control the affairs of the Basilian Province, too.

At the Sacred Congregation Protohegumen Choma was not informed about the above mentioned decision. He was only referred, in a diplomatic way, to the Provincial Chapter, which was to present " *some concrete plans* " of reform to the Holy See. The Cardinal-Prefect, nevertheless, stressed to him one point in particular: " You have to reform your Order by yourselves " [36].

The Provincial Council, in order to escape an undue pressure of Bishop Fircak, decided to celebrate their 1909 Chapter in the monastery of Krasnyj Brid, within the jurisdiction of the Prjašiv Bishop. In this case, according to the Constitutions of the Order, the Bishop of Prjašiv was to preside at the Chapter, " by himself or by his delegate " [37]. Bishop Fircak promptly informed the Sacred Congregation about this " intentional change " [38]. Therefore, Cardinal Gotti instructed Bishop John Valyi of Prjašiv (1882-1911) about the decision of the Holy See and asked him " to impose upon the religious the obligation to build a monastery in the episcopal city of Mukačiv (Eparchy), to establish there the novitiate, and to

---

[34] Cfr. KINACH, *Zapysnyk*, p. 7.
[35] Cfr. *Doc.*, n. 2.
[36] Cfr. *Doc.*, n. 4, under *c*).
[37] Cfr. *Pravyla Č.S.V.V. v Uhorščyni*, L'viv 1858, p. 136.
[38] Cfr. *Doc.*, n. 2.

dedicate themselves to the studies fitting their state, under the authority and sollicitude of the local Ordinary" [39].

At the Provincial Chapter, celebrated in Krasnyj Brid, June 16-18, 1909, it became evident that the Basilian Order in Transcarpathia was not strong enough to build and to staff yet another monastery. On top of that, the title to the land, graciously offered by Bishop Fircak to the Basilian Fathers for a new monastery, was not as yet legally cleared, and the case was still pending in the court [40]. The whole matter of reform was once again left in the hands of the Provincial Council, but the delegates, in general, favored the extension of the Basilian reform from Galicia, according to their Constitutions approved by the Holy See [41].

In the fall of 1909, Protohegumen Choma and Hegumen Manu made an extensive visit to the reformed monasteries of Galicia, in order to acquaint themselves with their reform. They spent a considerable time at the Novitiate of Krechiv, and even translated, into Hungarian language, their "*Summarium Regularum*". Father Manu, being assigned as a Master of Novices, remained in Krechiv almost a whole month, eager to learn the techniques of educating young candidates. Returning home, he stopped in L'viv, to consult with Metropolitan Andrew Šeptyckyj and asked him for his assistance in their cause of reform [42].

After a long study and deliberation, finally, the Provincial Council came out with a workable proposal, communicated to the Holy See by Protohegumen Choma, in his letter of December 2, 1909:

1) The novitiate could be established at the monastery of

---

[39] Cfr. *Doc.*, n. 3. The city in question was Užhorod, where the Bishop of Mukačiv resided since 1780.

[40] The land and the parish church in question was the property of a small Greek-Orthodox community in Užhorod, which was sold by the trustees to the Eparchy. But some of the members contested the sale in court. The final decision of court, affirming the sale, was made in fall of 1910.

[41] The Constitutions in question were approved by the Holy See in 1909 and printed under the title: "*Constitutiones Congregationis Ruthenae Ordinis S. Basilii Magni ad mentem Constitutionis SS. D. N. Leonis PP. XIII - 'Singulare Praesidium'*", Žowkwa 1910.

[42] Cfr. Editorial "*Reforma Uhorskich Vasilijanov*", in "*Rusin*", Pittsburgh, Pa., Nov. 24, 1910, p. 3, in which the Editor (Rev. Joseph Hanulya) begs Metropolitan Šeptyckyj to help the Basilians of Transcarpathia, since "our own Bishops were not willing to help".

Mariapovč, since it was their largest monastery with suitable accomodations, cloistered garden, and all necessary provisions.

2) Father Leo Manu was appointed as the Master of Novices, and was to educate the young candidates according to the approved Constitutions of the Basilian Order in Galicia.

3) Father Manu, appointed at the same time as the Hegumen of Mariapovč, was to impose all necessary measures for the strict observance of monastic enclosure.

4) The rules of above mentioned Constitutions were to be meticulously observed.

5) To assist Father Manu in the education of the novices Father Emil Molnár [43] was appointed.

6) The neo-professed were to receive their secondary education at the same monastery, under the guidance of Father Augustine Maxim and Father Athanasius Maxim, appointed as the instructors of the scholastics.

7) For the philosophical and theological studies the scholastics were to be sent to the Basilian Seminary in Galicia or to some other Seminary.

At the end of his letter Protohegumen Choma begged the Cardinal to approve this proposal of self-reform and to extend the privileges of the Basilian Order of Galicia to the Transcarpathian Province [44].

We were unable to obtain the reply of the Sacred Congregation to this proposal, nevertheless, these highly promising plans were once more frustrated by new developments.

VARIOUS OBSTACLES TO REFORM

The proposed self-reform of the Basilian Fathers in Transcapathia was not realized on account of some new developments. Rumanian Bishop Basil Hossu of Lugoš [45] conceived an idea to establish Rumanian branch of the Basilian Order and petitioned the Sacred

---

[43] Father Molnár later left the Order himself.

[44] Cfr. *Doc.*, n. 4. The most important privilege in question was that of exemption.

[45] Rum.: *Lugoj*. Bishop Hossu administered the Eparchy of Lugoš - 1903-1912: then he became the Ordinary of Gherla, 1912-1916.

Congregation to assign Father Leo Manu, who was of a Rumanian descent, to the Bixad monastery, in order to start there a novitiate with the Rumanian candidates. Two other Rumanian Fathers, Augustine Maxim and Athanasius Maxim, were also to be transferred to Bixad, and assist Father Manu in his new task.

Bishop Hossu's proposal would considerably weaken the already struggling Transcarpathian Province and completely paralyze their intended self-reform, therefore, Protohegumen Choma protested against it very strongly. Since he was unable to find a sympathetic ear to his cause at home, he then turned for help to the Metropolitan Andrew Šeptyckyj of L'viv [46]. Having presented the plea of Protohegumen Choma to the Sacred Congregation, the Metropolitan assured him that the Holy See would never " take away a Master of Novices " from the Transcarpathian Province [47].

At the same time the question of a Hungarian Greek Catholic Eparchy was raised once again in the Hungarian Parliament. The newly proposed eparchy was to embrace 160 Greek Catholic parishes, out of which 77 were to be dismembered from Transcarpathian eparchias, and 83 from Rumanian. Seeing, that the question of new Hungarian eparchy was " *a political question* ", intended to denationalize many Rumanian parishes [48], Bishop Hossu convinced Father Manu to run as a candidate for a Representative to the Hungarian Diet from the Distric of Mariapovč, where he was very popular on account of his office as Hegumen of the famous monastery. Once elected, he was supposed to defend the interests of the Rumanian Bishops, who strongly opposed the establishment of new Hungarian eparchy.

Flattered by his prestige, Father Leo Manu, without permission from his superiors, accepted the challange and spent all summer of 1910 in the political campaign. Naturally, he completely neglected his duties at the monastery, especially as the Master of Novices. At the novitiate in a short time the religious discipline was relaxed and the candidates, left without any spiritual guidance, returned to

---

[46] Cfr. Protohegumen's letter of Dec. 14, 1909 in KINACH, *Zapysnyk*, p. 17-20.

[47] Cfr. the answer of Metropolitan, Fevr. 18, 1920; *Ibid.*, p. 20-21.

[48] Cfr. C. KOROLEVSKY, *Living Languages in Catholic Worship*, Westminster, Md., The Newman Press, 1957, p. 33-38. About the deplorable consequences for the Rumanians, cfr. the article of Mons. L. TAUTU, in " *La S. Congregazione per le Chiese Orientali, 1917-1967* ", Roma 1969, p. 348-349.

their homes. By the time Protohegumen Choma found out about the political campaign of Father Manu and suspended him, it was too late. The promising self-reform had failed and the Provincial Council had to accept the proposal of Bishop Fircak, since in meantime the offered property for the monastery in Užhorod was legally cleared.

Father Leo Manu, offended by his suspension, suddenly left Mariapovč and went to Bixad, where he initiated the campaign to separate Bixad monastery from the jurisdiction of the Transcarpathian Protohegumen. Fortunately, in his endeavor to preserve the integrity of the Province, Protohegumen Choma was supported by another dedicated Basilian of Rumanian descent, Father Athanasius Maxim, who then became a moving spirit behind the reform [49].

With the assistance of Father Maxim, Protohegumen Choma built a new monastery with a boarding school in Užhorod, which was opened already in September, 1912. Father Athanasius Maxim became its first Hegumen. He was also ordered to make all necessary preparations for novitiate and intended reform, under the auspices of the local Bishop [50].

On June 1, 1912, great supporter of the Basilian Fathers and their reform, Bishop Julius Fircak of Mukačiv, passed away. He was immediately succeded by his Coadjutor, Bishop Anthony Papp (1912-1924), who, unfortunately, did not share the enthusiasm of his predecessor. He opposed Bishop Fircak's plans concerning the Basilian Order yet as a Canon. Committed to the Hungarian cause, Bishop Papp also opposed any assistance from Galicia.

---

[49] Father Athanasius Maxim of Rumanian descent, was born in 1878, entered the Order upon the completion of his studies at the Seminary of Blaj, in 1902. He made his profession and was ordained, in 1904. For several years he was teacher of grade-school children at the monasteries of Imstyčiv and Mariapovč, later he became an instructor of the scholastics. In 1912, he was appointed the Hegumen of newly erected monastery in Užhorod, working hard in the interests of reform, which he himself joined in 1922-1923. In 1923, he extended the reform to Mariapovč, and, in 1925, to Bixad. Eventually, he was appointed the first Protohegumen of Rumanian Basilian Province, in 1937. Being imprisoned by the Communists, in 1955, he probably died in one of the concentration camps.

[50] Cfr. J. Choma, ČSVV, *Uzhorodskij Monastyr*, art. in "*Kalendar Sobranija na rok 1931*", McKeesport, Pa., p. 112-114; also his art. in *Görög-kath. Naptár az 1913-iki évre*", Ungvár, p. 117-122.

Also, in 1912, Bishop Basil Hossu was transferred to his new See of Gherla, within whose boundaries was located the monastery of Bixad. Thus, Father Manu now received a support of his local Bishop in his separatistic movement.

On June 8, 1912, Pope Pius X erected also the Hungarian Greek Catholic Eparchy of Hajdudorog, within whose jurisdiction was enclosed the monastery and parish-church of Mariapovč [51]. Bishop Anthony Papp of Mukačiv was appointed as the temporary Apostolic Administrator of the newly-erected Eparchy [52].

Protohegumen Choma and his Council all these unfavorable developments met with great apprehension. They feared that the Bishops in question will try to exempt from the Protohegumen's jurisdiction the monasteries in Bixad and Mariapovč, on whose financial assistance the whole Province leaned heavily, especially the newly-erected monastery in Užhorod. This problem became the primary concern of the Provincial Chapter in 1912, when Father Joachim Choma was elected to the office of the Protohegumen for the third time.

In the fall of 1912, the Protohegumen of Galicia, Father Platonides Filas, came to Rome in attempt to unify under one General Superior all the Basilian monasteries of Galicia, Transcarpathia and Grotta-Ferrata [53]. On his return home, Fr. Filas stopped in Užhorod, where he discussed the problems of the Transcarpathian Province with the Protohegumen and his Council. At his meeting a new plan of the Basilian reform in Transcarpathia was drafted.

They decided to place the novitiate in a quiet monastery of Krasnyj Brid, located in the Eparchy of Prjašiv. The novitiate was to be supported by the monasteries of Bixad and Mariapovč. The Constitutions, approved by the Holy See for the Galician Province, with some minor modifications concerning local customs, were accepted as a norm of proposed reform. The Basilian Fathers from

---

[51] Cfr. *Schematismus Dioecesis Hajdudorogensis ad A.D. 1918*, p. 31-40.

[52] Bishop Anthony Papp was released from his duties as the Apostolic Administrator of Hajdudorog, October 5, 1913, when Bishop Stephen Miklosy was installed as its first Ordinary; *Ibid.*, p. 46.

[53] Cfr. the letter of Fr. Filas to Fr. Choma, Sept. 29, 1912: in Kinach, *Zapysnyk*, p. 22-24.

Galicia were willing to extend their helping hand, but aware of the hostile attitude of Bishop Papp toward such proposal, they insisted on his previous approval. To defend the interests of the Transcarpathian Province in Rome, the assistance of the Basilian Procurator, Father Lazarus Berezovskyj, OSBM [54], was promised.

As it was to be expected, early in 1913, Bishop Basil Hossu of Gherla again requested the Holy See " to exempt the monastery of Bixad, located within the boundaries of his Eparchy, from the jurisdiction of the Protohegumen of Mukačiv, and place it under the jurisdiction and supervision of the Ordinary of Gherla, in order to make it possible for him to restore the Basilian Order for the benefit of the Rumanian people " [55].

After a mature deliberation, Protohegumen Choma sent his elaborate reply to the Sacred Congregation, on July 2, 1913. At the same time he informed in details the Basilian Procurator in Rome, Father L. Berezovskyj, about the condition of his Province, and begged him to defend the well-being of the Basilian Order in Hungary.

Seeing, that Protohegumen Choma received support of the Metropolitan and Basilian Fathers of Galicia, Bishop Hossu sought the endorsement of his demand by all Rumanian episcopate. The Rumanian Metropolitan with the Suffragan Bishops, invoking " the resolution of the First Provincial Synod of the Rumanians, celebrated in 1872 ", unanimously came to the support of Bishop Hossu's demand presented to the Sacred Congregation [56]. The matter was to be settled at the Plenary Session of the S. Congregation for the Propagation of Faith [57], therefore, Father Filas urged Protohegumen Choma to go to Rome and personally defend there the interests of his Province [58].

---

[54] Father L. Berezovskyj, OSBM, was Rector of the Ukrainian Pont. Seminary in Rome and General Procurator of the Order, 1908 - 1925. Cfr. his necrology in " *Svitlo* ", Toronto, Ont. 1952, n. 6, p. 24-25 and AOSBM, v.IX, 1-2 (1958), 98-100 (latin necrology).

[55] Cfr. *Doc.*, n. 6.

[56] The Synod of Blaj, 1872, tit. VIII, ch. 2: « prévoit un protohigoumène dans la maison mère de Blaj, dont dépendront les autres couvents, notamment celui de Bicsad, qui devra etre détaché de sa dépendance vis-à-vis du monastère de Mukatchevo »; cfr. Ch. de Clercq, *Histoire des Conciles*, vol. XI, P. II, Paris 1952, p. 653.

[57] Cfr. *Doc.*, n. 8.

[58] Cfr. Kinach, *Zapysky*, p. 25-27.

Since Father Choma was unable to depart immediately to Rome, he again presented his case to the Sacred Congregation in writing, prepared for him by Father Filas, dated January 30, 1914. The Protohegumen once again asked:

1) not to separate from the Transcarpathian Province the monasteries of Bixad and Mariapovč, since they were vital to the reform and survival of the whole Province.

2) to grant a permission to start, " at the opportune ", badly needed reform and novitiate at the monastery in Krasnyj Brid.

3) to approve the decision of the Provincial Council, according to which the monasteries of Bixad and Mariapovč were to support the novitiate.

4) to authorize the assistance of the Basilian Fathers from Galicia relative to the proposed reform.

At the conclusion of his letter Father Choma promised Cardinal Gotti to appear before him personally, in order to remedy any further difficulties [59].

HOLY SEE'S DECISION

Since the success of the Basilian reform in Transcarpathia greatly depended on the preservation of the integrity of the Province, Protohegumen Joachim Choma tried to secure, before his departure to Rome, the support of Primate and Government of Hungary. Father Athanasius Maxim together with Canon Peter Gebey [60] was working out some solution to the problem of assistance, since the Government, Primate and Bishop Papp opposed the engagement of the Basilian Fathers from Galicia in the work of reform.

The Cardinal — Primate and Hungarian Government agreed to support the Basilian cause in Rome against the attempts of the Rumanian episcopate, which strongly opposed the establishment of the Hungarian Eparchy of Hajdudorog. But Protohegumen Choma

---

[59] Cfr. *Doc.*, n. 9 *F Main Points.*

[60] Canon Peter Gabey, who later became Bishop of Mukačiv (1924-1931), was a great supporter of the Basilian Order: cfr. A. Pekar, OSBM, *Bishop Peter Gebey - Champion of the Union*, art. in " *Analecta O.S.B.M.* ", Rome 1963, vol. X, p. 293-326.

found himself in most delicate situation, because he intended also to secure the Slavic character of the monastery in Mariapovč [61].

Father Maxim and Canon Gebey tried hard to secure the assistance of the Jesuit Fathers for reform, but everywhere they were politely, but firmly, turned down. Finally, the Provincial of the Jesuit Fathers told them bluntly: " There is no future for the Basilian Fathers in Hungary, therefore, they should join some Latin Rite community " [62].

At that time, in Galicia there were two reformed Basilian monks from the Eparchy of Prjašiv, Father Joseph N. Kanjuščak [63] and Father Benedict B. Janyckyj [64]. Finally, Bishop Papp agreed to engage Galician Fathers in reform, if the above mentioned Basilians would be included in the staff. All concerned agreed. The main obstacle to the reform was removed. Protohegumen Choma and Father Athanasius Maxim, at last, set out for Rome to defend there the interests of their Province.

The Prefect of S. Congregation for the Propagation of Faith, Cardinal Jerome M. Gotti, granted them an audience on June 11, 1914. Protohegumen Choma presented his case to the Cardinal-Prefect in writing [65], explaining in detail the following points of the petition:

1) the most fitting way of reform was to extend the Basilian reform from Galicia to Transcarpathia, and impose the observance of the Constitutions, already approved by the Holy See, in 1909.

2) for the work of reform the assistance of the Basilian Fathers from Galicia was needed, as it was agreed upon by all interested parties.

3) the reformed novitiate was to be opened in Užhorod [66],

---

[61] Cfr. *Doc.*, n. 5, par. 1-3; *Doc.*, n. 7.

[62] Cfr. KINACH, *Zapysnyk*, p. 7.

[63] Father J. Kanjuščak (b. 1877) was ordained as a secular priest for Prjašiv Eparchy, in 1900. Already, in 1904, he joined the Basilian Order in Galicia. Died " in odore sanctitatis " in Krystynopil', Galicia, in 1919, Dec. 12.

[64] Father B. Janyckyj (b. 1855), the Canon and Spiritual Director of Prjašiv Seminary, joined the Order at the monastery of Dobromyl', Galicia, in 1898. After a prolonged illness he died in Žovkva, October 19, 1926.

[65] Cfr. *Doc.*, n. 10.

[66] In compliance with the orders of S. Congregation, Dec. 22, 1908, and desires of Bishop Anthony Papp, who intended to keep reform under his close surveillance.

but the monasteries of Mariapovč and Bixad were to support it.

4) the success of reform and the progress of the Province required its integrity, and any attempt to dismember from the Transcarpathian Province the monastery of Bixad or Mariapovč would become fatal for its survival.

Cardinal Gotti proved himself to be most sympathetic to the problems of the Basilian Order in Transcarpathia, and promptly accepted the proposed plans for the reform. By his letter of July 1, 1914, the Cardinal authorized Protohegumen Choma to make an agreement with the Basilian Fathers of Galicia concerning their assistance in the reform and send it for final approval to the Sacred Congregation [67].

Protohegumen Joachim Choma immediately informed the Protohegumen of Galicia, Father Platonides Filas, about his successful visit to Rome and invited him to Užhorod in order to sign necessary agreement. Father Filas, on account of their upcoming Provincial Chapter, was unable to travel before August 10, 1914 [68], but, by that time, World War I broke out and the Basilian reform in Transcarpathia was once again impeded.

NEW EFFORTS FOR REFORM

Protohegumen Joachim Choma did not abandon his intention to reform the Basilian Order in Transcapathia. At the Provincial Chapter, celebrated in Užhorod, August 23-25, 1918, the Protohegumen urged again the necessity of reform and presented to the Chapter Fathers two possibilities: *a*) to accept the assistance of the Basilian Fathers from Galicia, as it was approved by the Holy See, in 1914; or *b*) to engage in the reform the Hungarian Jesuit Fathers, as proposed by Father Athanasius Maxim in his letter to the Provincial Council, October 18, 1917 [69]. The Chapter almost unanimously accepted Father Maxim's project, which, again, could not be carried out on account of the revolution and donwfall of Austro-Hungary.

---

[67] Cfr. *Doc.*, n. 11.

[68] Cfr. the exchange of letter between Fr. Choma and Fr. Filas, in Kinach, *Zapysnyk*, p. 38-41.

[69] Cfr. *Doc.*, n. 12.

In 1919, the map of Central Europe was entirely redesigned. In virtue of these political changes the Basilian monasteries became divided by new boundaries in the following manner: *a*) five monasteries of the Mukačiv Eparchy, i.e. Mukačiv, Užhorod, Male Berezne, Chust-Boronjava and Imstyčiv, remained within the confines of "*Subcarpathian Ruthenia*" [70]; *b*) the Eparchy of Prjašiv was incorporated into Slovakia, where both monasteries, Krasnyj Brid and Bukova Hirka, during the war were destroyed and evacuated; *c*) the Eparchy of Hajdudorog with the monastery at Mariapovč remained in Hungary; while *d*) the monastery of Bixad was ceded to Rumania.

The new political developments again gave the opportunity to Protohegumen Choma to follow his pristine plans of reform and invite the Basilian Fathers from Galicia to do the task. Therefore, since early 1919, he tried to make contacts with them, but due to the Polish occupation of Galicia and sudden death of newly-elected Protohegumen, Father Mark Haluščynskyj [71], it was only in summer of 1920, when the contacts were made with Protohegumen Anastasius Kalyš [72]. Protohegumen Kalyš immediately promised to come to Mukačiv and make all necessary arrangements for the long awaited reform [73].

After some difficulties with the passport and visas, Protohegumen finally arrived in Užhorod, on August 28, 1920. He visited the monasteries in Užhorod and Male Berezne, had an audience with Bishop Anthony Papp, and then continued his journey to Mukačiv. The two Protohegumens outlined *the agreement* between the two Basilian Provinces concerning the proposed reform. The draft of agreement was promptly ratified by the Provincial Council, on September 4, 1920 [74].

Protohegumen Kalyš first informed the Bishop of Mukačiv and

---

[70] Official name of the region: "*Podkarpatska Rusj*".

[71] Elected in 1917, Protoheg. Mark Haluščynskyj died suddenly on Dec. 9, 1918. His biography cfr. in "*Zapysky Č.S.V.V.*", Žovkva 1925, vol. I, 2-3, p. 292-298.

[72] Protohegumen of Galicia, 1920-1930. His necrology cfr. in "*Nyva*", L'viv 1930, p. 352.

[73] Cfr. the exchange of letters between Fr. Choma and Fr. Kalyš, in KINACH, *Zapysnyk*, p. 64-69.

[74] Cfr. *Doc.*, n. 13.

the Administrator [75] of the Prjašiv Eparchy about the agreement of reform, then he journeyed to Prague to seek the endorsement of the Apostolic Nuncio, Archbishop Clement Micara [76]. After detailed briefing on the proposed Basilian reform, the Nuncio promised to forward the petition to the Holy See [77], but in the meantime he granted permission to start with the necessary preparations for the reform [78].

Protohegumen A. Kalyš, with the approval of his Provincial Council, assigned the following monks for the reform: 1) Father Jerome Malyckyj as a Hegumen; 2) Father Hlib Hinach as a Master of Novices; and 3) Father Polycarp Bulyk as their Assistant. There were also assigned three Lay-Brothers to take care of the monastery: 1) Bro. Gabriel Chanyk as a cook; 2) Bro. Simeon Bužara as a janitor and talor; 3) Bro. Joseph Nyžnyk as a carpenter [79]. They were also to teach the future aspirants their trade.

The above mentioned Basilian monks, after an adventurous journey via Užok-Užhorod, on November 2, 1920, arrived at the Mukačiv monastery, where they immediately started to make necessary arrangements for the reform.

CONDITIONS OF THE AGREEMENT

The mutual agreement on the reform was made according to the instructions, issued by the Sacred Congregation, on July 1, 1914. The agreement stated that the reform was to be extended to Transcarpathia in conformity with the Apostolic Letter of Pope Leo XIII, " *Singulare Praesidium* ", in which the Holy Father urged the union of all Basilian communities under one General Superior [80].

---

[75] Since Bishop Stephen Novák left his Prjašiv Eparchy, October 1, 1918, and settled down in Hungary, the Prjašiv Eparchy was administered by Vicar General, Canon Nicholas Russnak (1918-1922); cfr. A. Pekar, OSBM, *Historic Background of the Eparchy of Prjashev*, Pittsburgh, Pa., Byzantine Seminary Press, 1968, p. 37-38; 42-43.

[76] Archbishop C. Micara was the Apostolic Nuncio in Prague, 1919-1923.

[77] Cfr. *Docc.*, nn. 13-15.

[78] Cfr. *Doc.*, n. 16.

[79] Bro. Joseph Nyžnyk later returned to Galicia. In 1925, when, at the monastery of Užhorod, a printing shop was opened, Bro. Parthenius Pasika was summoned from the Žovkva Printery.

[80] Cfr. Welykyj, *o.c.*, vol. II, p. 458: " ut omnium monasteriorum exoptata coniunctio, Dei beneficio, obtineatur ".

The official name of the Province "*throughout the Kingdom of Hungary*", due to the new political circumstances, was changed to: "*Carpatho-Ruthenian Province of the Order of St. Basil the Great*", to underscore its national character. Into this Province were to be included also the monastery of Mariapovč, Hungary; that of Bixad, Rumania; and the Basilian monks working in the Eparchy of Kryževci, Jugoslavia; since, formerly, they all belonged to the same Province.

For "a norm of reform" they adopted the Basilian Constitutions of Galicia, approved by the Holy See, July 27, 1909, in order to achieve "the internal unity" of their communities. It was further stipulated, that "the local practices and customs" concerning the Liturgical Services and official language [81] were to be taken into consideration.

The privilege of the exemption from the local Hierarchs was to be extended also to the reformed monasteries of the Carpatho-Ruthenian Province according to the norms of Canon Law. The said Province, untill the election of their General Superior, the Archimandrite, was to be subjected to the jurisdiction and surveillance of the Protohegumen of Galicia. Nevertheless, the both Provinces were independent, i.e. autonomous, in the administration of their temporal goods, save the rights of the General Superior.

The Carpatho-Ruthenian Province would reach its canonical status of "*Provincia formata*", with all its rights and privileges, when it would have at least three reformed monasteries and thirty professed clerics, twenty of whom were to be priests. In the forementioned number were to be included also those monks from Galicia, who decided to work permanently in the Carpatho-Ruthenian Province.

At the time of the canonical erection of the Province, in a short period, there would be held a Provincial Chapter to elect three candidates for the office of the Protohegumen. The names of candidates had to be presented to the Protohegumen of Galicia, until they will have their own Archimandrite, who will then appoint the Protohegumen for the Carpatho-Ruthenian Province.

The reformed novitiate was to be established at St. Nicholas

---

[81] I.e. Ruthenian language in Czechoslovakia; Hungarian at Mariapovč; and Rumanian at Bixad monastery.

Monastery on Černeča Hora, near Mukačiv, which could sufficiently provide for a larger number of religious. Since the administration of the monastic benefice, at that time, was utterly neglected, it was duty and obligation of the rest of the monasteries, temporarily, to support the novitiate. To safeguard the religious spirit and discipline, only those monks were allowed to remain in the Mukačiv monastery, who were willing to join the reform and to make their novitiate over again.

Since one of the Transcarpathian Basilians, residing in Galicia, was already dead and the other old [82], three young and dedicated monks were assigned by Protohegumen Kalyš for the reform, namely, Father Jerome Malyckyj, Father Hlib Kinach and Father Polycarp Bulyk. They were to send him their yearly report and retained the right to take part in the Provincial Chapter of Galicia until the canonical establishment of the Carpatho-Ruthenian Province.

The Apostolic Nuncio, according to the instructions of 1914, submitted the agreement for its final approval to the S. Congregation for the Oriental Church, where the matter was deliberated upon for six months. Finally, on April 6, 1921, the S. Congregation approved the conditions of the agreement with the following two exceptions:

1) The names of three candidates for the office of Protohegumen, until the election of their own Archimandrite, were to be submitted not to the Provincial of Galicia, but to the Sacred Congregation for the Oriental Church, whose duty it was to appoint a Protohegumen for the Carpatho-Ruthenian Province [83].

2) The monasteries of Mariapovč and Bixad were to be excluded from the proposed reform until the final decision was made about their juridical status, since the Bishops of Hajdudorog and Gherla objected [84].

The reservation of the appointment of the Provincial by the Sacred Congregation was made under the pressure of Bishop Anthony

---

[82] Fr. J. Kanjuščak died on Dec. 12, 1919; Fr. B. Janyckyj at that time was 64, and died on Oct. 19, 1926. His necrology cfr. in "*Dušpastyr*", Užhorod 1926, p. 552-553 and ZČSVV, II (1926), 3-4, 409-10.

[83] This prescription was never used, since the Superior General of the Order, Archimandrite Dionysius Tkačuk, OSBM, was elected before the establishment of Carpatho-Ruthenian Province, in 1931: cfr. "*Dobryj Pastyr*", Stanyslaviv-Peremyšl' 1931, p. 214-215.

[84] Cfr. *Doc.*, n. 17.

Papp, who was unable to understand the privilege of exemption. He also showed himself hostile toward the Basilian Fathers of Galicia until his removal from the Mukačiv See, in 1924.

Bishop Stephen Miklosy of Hajdudorog (1913-1937) was eager to magyarize, as soon as possible, all of his faithful [85]. He, therefore, wanted the Mariapovč monastery isolated from the Transcarpathian communities and intended to reform it by the Hungarian Jesuit Fathers. But the Jesuits once again refused to extend their assistance even to the Hungarian Bishop, on the grounds, that they would not interfere with "*the internal affairs*" of another Order, yet of different Rite. The Hegumen of Mariapovč, Father Athanasius Maxim, then hurredly sent three of his candidates to Mukačiv and, at the same time, presented to the Apostolic Nuncio in Budapest *a Memorandum*, in which he insisted not to exclude Mariapovč from the Carpatho-Ruthenian Province and its reform [86].

Metropolitan Basil Suciu of Fagaras (1919-1936), planning to start his own Rumanian Province of the Basilian Order, intended to reform the monastery in Bixad by the Basilians of Grotta-Ferrata. Besides, there was not a sufficient number of the Rumanian candidates to start their own novitiate. So, eventually, also the Rumanian candidates were sent to Mukačiv [87].

Thus, after eighteen years of deliberations, undue interferences, inclement political events, and super-human efforts of Protohegumen Joachim Choma, OSBM., *the Transcarpathian Basilian Reform* canonically was inaugurated, in 1921.

OPPOSITION TO REFORM

After the approval from the Holy See, one could expect, that the holy cause of the Basilian reform in Transcarpathia would be enthusiastically accepted and supported by all interested parties.

---

[85] In 1919, many delegations from the Hajdudorog Eparchy came to Užhorod, demanding the incorporation of their villages into "Subcarpathian Ruthenia"; cfr. Vološyn, *o.c.*, p. 26.

[86] Eventually, the S. Congregation granted a permission to include also Mariapovč into the reform; cfr. H. Kinach, ČSVV., *Dnevnyk-Pryvatni Zapysky*, in manuscript, April 17, 1922. (Further it will quoted as - Kinach, *Dnevnyk*, indic. the date).

[87] Fr. Augustine Pop of Bixad took the initiative to include his monastery into reform, in 1922, when he sent two of his candidates to Mukačiv.

Unfortunately, such was not the case, since the work of dedicated monks was opposed from its very beginning on the part of the monks, secular clergy, and political circles.

The majority of the monks, being accustomed to a comfortable life, generally, showed great apathy toward their reform. Some of them became even hostile and tried to frustrate all the efforts of their Galician confreres. Their spokesman became the Hegumen of St. Nicholas monastery in Male Berezne, Father Sylvester Lupiš, who already in October, 1920, sent his protest against the reform to Bishop Anthony Papp of Mukačiv, questioning "*the legality of reform*" and "*the personal competency*" of Protohegumen Choma [88].

But his protest came late. Seeing his attempts failed and fearing the consequences of his abusive campaign against the person of the Protohegumen, in 1922, Father Lupiš left the Order, and received an indult of secularization [89].

The Hegumen of Mukačiv monastery, Father Leontius Dolhyj [90], started his own campaign against reform. Enjoying great prestige as the Hegumen of the largest monastery, he was afraid to settle down in Mariapovč, where he was transferred by his superiors. So he began to stirr up the villagers, civic leaders and secular clergy, Bishop Papp included, against "*the foreigners*" from Galicia.

The Galician monks, in order to receive their permanent visa, needed to be accepted by some local community, who would grant them "*a right of domicile*". Naturally, they applied for one at the nearest community, Pidmonastyr, whose people were constantly helped by the monastery in their material needs. Father Dolhyj saw to it that neither Pidmonastyr nor any neighbouring community would grant them a domicile. In the meantime, he instigated the

---

[88] Cfr. Fr. Lupiš' arguments against the reform in KINACH, *Zapysnyk*, p. 94-95.

[89] Having received the indult, Fr. Lupiš was appointed by the Bishop to the parish in Užok, where he passed away, March 5, 1925. His necrology cfr. in "*Duš-pastyr*", Užhorod 1925, p. 245.

[90] Father L. Dolhyj, born in 1883, was ordained a priest in 1905. In 1912, he was appointed the Hegumen at the Mukačiv monastery, where he became very popular and influential personality. In 1922, after wandering from one monastery to another, he finally settled down at Mariapovč, and joined the reform, in 1924. In 1925, he became Hegumen of Mariapovč and later, in 1940, a Protohegumen of Hungarian Province. On this post he unexpectedly died, Sept. 9, 1942.

police, county and district officials, who constantly harassed them with some technicality or imaginary problem. Especially, the County Commissioner Pak, a close friend of Father Dolhyj and generously supplied by him with vine, threatened them with the deportation.

Through the untiring efforts of Canon Peter Gebey, Professor Augustine Vološyn and Basil Takač, Spiritual Director in the Eparchial Seminary in Užhorod, the Galician Fathers were accepted under the protection of Governor Gregory Žatkovyč [91], and shortly after received their "*right of domicile*" in the village of Dravci, near Užhorod. The Governor saw to it that Commissioner Pak was also replaced.

Father Dolhyj now started to work on Protohegumen Choma and Bishop Papp. Knowing the personal weakness of the Protohegumen, Father Dolhyj "convinced" him to move the novitiate and reform to another monastery, possibly to Užhorod or Male Berezne. In this way the Protohegumen could stay in Mukačiv and he, as the Hegumen of the monastery, would take good care of him and support the novitiate. Bishop Papp supported this new proposal, because Father Dolhyj supervised the eparchial vineyard in Rosvygovo. Besides, having the novitiate in his residential city of Užhorod, the Bishop hoped to keep under his close surveillance the whole work of reform.

After a stormy meeting of all interested parties, held at the Bishop's residence on November 23, 1920, it was decided to adhere to the text of the agreement, since it was duly signed and approved by the Apostolic Nuncio. Thus on December 3, 1920, Father Dolhyj, finally, ceded the administration of the Mukačiv monastery to the reformed Fathers, who immediately started with the necessary repairs of the building. But it was not until February 24, 1921, when all the inventory and monastery property were officially transferred to the new administration.

Soon, the neighbouring people started a new trouble. Father Dolhyj, not having his own personnel, had leased monastery's fields, vineyards and pastures to the villagers. But the reformed Fathers, having to support a larger number of persons at the monastery,

---

[91] Gregory Žatkovyč, first Governor of Subcarpathian Ruthenia, May, 1920-April, 1921: cfr. Irynej Kondratovyč, *Istorija Podkarpatskoji Rusy*, Užhorod 1930, p. 105.

decided to take care of all monastery possessions by themselves. The people of Pidmonastyr protested. Stirred up by Father Dolhyj, they demanded the parcellation of 70 acres of the monastery's land, and took their case to the court.

The same story was repeated on the farm of Didovo [92]. The law suits lasted for several years, since the people were supported by their political leaders. It took great efforts and the intervention of the Apostolic Nuncio, who finally saved the property for the monastery. During the court procedures it became evident, how biased and hostile to the Basilian reform were the official circles at that time.

The magyarized clergy, including Bishop Anthony Papp, feared a national re-awakening of the people on account of the Basilian reform, therefore, they decided to oppose the intended reform from its start. To force the Galician monks out of the country, they accused them of "*Ukrainian chauvinism*", "*separatistic politics*", being "*not interested*" in local affairs, and "*incompetent*" to educate their youth etc. etc. The Bishop's Chancery refused to grant any permission to the Basilian Fathers to hold parish missions, give retreats or conferences, assist the clergy at the parish and so on. Even the candidates were dissuaded from entering the monastery.

The Bishop resented great deal the extension of the privilege of exemption to Transcarpathia and was annoyed with the Basilian Fathers, since they refused to follow his policy of "*passive resistance*" against the Czech regime. On the contrary, inspired by such dedicated priests as Canon Gebey, Professor Vološyn, Spiritual Director Takač and others, the Basilian Fathers tried to co-operate with the Czech Catholic leaders, especially with the ecumenical movement of Velehrad [93]. Bishop Papp considered the Basilian Fathers also as "*the confidants of Nuncio*" in Prague, since the Apostolic Nuncio was well disposed toward them and enthusiastically supported their

---

[92] Hung.: *Déda* or *Beregdéda*, near Berehovo.

[93] Some leading ecumenists of Velehrad, e.g. Prof. J. Vašica, S.T.D., Prof. F. Cinek, S.T.D., visited the monastery of Mukačiv, in spring 1921. Dr. Vašica lectured on the Basilian Reform at Velehrad, during the Unionistic Conference, Aug. 5-7, 1921. The following year, Hegumen Jerome Malyckyj was invited to Velehrad, where he delivered an informative lecture on the work of the Basilian Fathers in Transcarpathia. *The Apostolate of SS. Cyril and Methodius* supported the reform even financially.

reform. He even suspected, that the Basilian Fathers tried to influence the Apostolic Nuncio to replace him as the Ordinary of the Mukačiv Eparchy with Bishop Dionysius Najradi [94].

It took Bishop Papp two years and a half until, finally, he payed a visit to the Basilian monastery in Mukačiv, under the distinct orders from the Apostolic Nuncio. He came on weekday, Friday, May 19, 1923, in the morning, to make it sure that no guests could be invited and even he himself refused to stay for lunch [95]. This was also his last visit, since he was transferred, in 1924, to Miskolc, Hungary, as the Apostolic Administrator.

The Basilian reform and their work was greatly impaired by the Muscophile movement in Transcarpathia and their press, like "*Russkaja Zemlja*" and "*Karpatorusskij Viestnik*". The movement was suppoted also by the anti-Catholic official circles with their daily "*Podkarpaskè Hlàsy*". They extended their venomous campaign from the political and national issues into the religious and personal field, trying to sway the public opinion against the Basilian Fathers and their reform. Unfortunately, they found sympathetic ear among some secular clergy, who openly supported them.

After the replacement of Bishop Papp, the eparchial press took the Basilian Fathers under its defense, but it was already impossible to cope with the hostile tide [96]. Newly appointed Bishop Peter Gebey (1924-1931) was great supporter of the Basilian reform and courageously defended the Basilian Fathers. He proved beyond any doubt, that they "were never engaged in the local politics and disputes over the language", but always "faithfully fulfilled their religious and spiritual duties according to their vocation and monastic vows" [97].

---

[94] Bishop Najaradi used to come to the Mukačiv monastery to collect some information on the Orthodox movement, which threatened a religious war in Transcarpathia, 1919-1924. He was appointed as the Apostolic Administrator of the Prjašiv Eparchy; cfr. PELAR, *Background*, *o.c.*, 45-50. Canon Nicholas Russnak was also blaming the Basilians, that they, allegedly, were "opposing his candidacy for the episcopal see of Prjašiv"; cfr. KINACH, *Dnevnyk*, Oct. 3, 1924.

[95] Cfr. "*Blahovistnyk*", Užhorod 1923, p. 166-168; KINACH, *Dnevnyk*, May 19, 1923.

[96] E.g. "*Blahovistnyk*", 1925, p. 78-79; "*Dušpastyr*", 1926, p. 379-380; 1927, p. 109-110 etc. *The Central Office for Defense of Faith* also endorsed the work of the Basilian Fathers, in "*Dušpastyr*", 1927, p. 521.

[97] Cfr. Bishop's Pastoral in "*Dušpastyr*", 1927, p. 323-325.

But the damage was already done. The hostile opinion against the Basilian Fathers prevailed. And even some "*ecumenists*", like the Russian convert, *Rev. Hlib Verchovskij* and French bi-ritualist, *Rev. Charles Bourgeois, S.J.* succeded to spreach these highly biased opinions against the Basilian Order to Velehrad and Rome. But "*the work of God*" knows no obstacles. The Basilian reform could not be frustrated and was carried on to a final success.

SUCCESS OF REFORM

Although, in their work of reform, the Basilian Fathers encountered strong opposition within and without the Order, nevertheless, with the help of God and their great dedication to the cause of reform, they successfully completed their task. The Carpatho-Ruthenian Province in a short period of time began to flourish and made gigantic steps forward in the missionary, educational and editorial work.

After the necessary repairs [98] and adaptations of the building to the requirements of a cloistered monastery, on February 28, 1921, the reformed novitiate was officially opened with eight new candidates [99], under the most capable direction of Father Hlib Kinach, OSBM, as the Master of Novices. Father Kinach remained in this important post until the tragic occupation of the Mukačiv monastery by the Hungarian gendarmes, March 23, 1939, when with many others he was ordered to leave the country as "*persona non grata*" [100].

The reform was inaugurated with the approval of the Apostolic Nuncio in Prague, but without any solemnities, since Bishop Anthony Papp was "unable to attend". The S. Congregation for the Oriental Church granted its approval on April 6, 1921, and placed the whole reform "under the surveillance of the Ruthenian Bishop of Mukačiv" [101]. The following year the Basilian Fathers began to advertise the acceptance of new candidates in the eparchial press [102]. First three candidates, who finished the reformed novitiate, and

---

[98] During the war (1914-1918) the monastery became military headquarters and was greatly damaged by the soldiers. After the war a Czech garrison stayed there for over a year.

[99] Cfr. art. in "*Blahovistnyk*", 1933, p. 3.

[100] Cfr. biography of Fr. Kinach, in "*Svitlo*", Toronto, Ont. 1966, p. 23-25.

[101] Cfr. last par. in *Doc.*, n. 17.

[102] E.g. in "*Blahovistnyk*", 1922, n. 6, p. 15; n. 7, p. 12-13.

made their vows on October 14, 1922, were: Bro. Matthew Jöcsák, Bro. Nicholas Dudás and Bro. Josaphat Sándor, all from Mariapovč.

From the list of 19 hiero-monks, belonging to the Transcarpathian Province in 1920 [103], six of them left the Order in protest against the reform: Rev. P. Bihary, Rev. N. Brynskyj, Rev. S. Lupiš, Rev. S. Poratunskyj, Rev. M. Semerskyj, and Rev. B. Šestak. There were four religious, who refused to undergo the reform, but remained in the Order: Rev. C. Holyš, Rev. C. Gavryš, Rev. M. Kralyckyj, and Rev. B. Motrynec. Father Augustine Maxim tragically died in Bixad, Rumania, on February 1, 1921, before being able to make his decision. The initiator and stour supporter of the reform, Protohegumen Joachim Choma, on account of his health, was advised not to venture again through the novitiate. He remained a Superior of non-reformed monks, lived at the monastery in Užhorod, and diligently worked with his pen until his premature death, August 31, 1931 [104].

The first hiero-monks, who submitted themselves to the reform, were Father S. Bojčyk and Father D. Žatkovyč. After re-making their novitiate at the Mukačiv monastery, they renewed their vows on July 27, 1922. Father Th. Skyba, submitting himself to the reform in Mukačiv, renewed his vows on January 14, 1925. Other hiero-monks preferred to make over their novitiate in Krechiv, Galicia. There Father Athanasius Maxim renewed his vows on August 28, 1923; Augustinus Pop on June 15, 1924; Th. Legeza on March 1, 1925; L. Dolhyj on March 15, 1925; Leo Manu on December 22, 1932; E. Ajaki on January 3, 1933. Alltogether, nine Fathers accepted the reform and renewed their vows.

At the beginning of the Basilian reform the Carpatho-Ruthenian Province comprised seven monasteries: 1) St. Nicholas Monastery in Mukačiv, 2) St. Basil's Monastery in Užhorod, 3) St. Nicholas Monastery in Male Berezne, 4) St. Michael's Monastery in

---

[103] Cfr. *Doc.*, n. 14.

[104] Since 1921, Father Choma lived at the Užhorod monastery, contributing his articles to "*Blahovistnyk*", "*Dušpastyr*", various "*Kalendar-s*" etc. He also compiled, yearly, "*Cerkovnyj Ustav*" and prepared improved edition of his famous prayer-book, "*Mariapovčanskyj Palomnyk*". His main work was "*Prostopinije po predaniju inokov Č.S.V.V. oblasti Karpatoruskija*", Mukačiv 1930. His necrology cfr. in "*Blahovistnyk*", 1931, p. 145-146; "*Dušpastyr*", 1931, p. 220-221.

Imstyčiv, 5) the Annunciation Monastery in Chust-Boroniava, 6) St. Michael's Monastery in Mariapovč, Hungary, and 7) SS. Peter and Paul Monastery in Bixad, Rumania [105].

These monasteries gradually were included into reform, as soon as there was sufficient number of the reformed Basilians to take care of them. Of course, the first monastery to be reformed was that of St. Nicholas on Černeča Hora, near Mukačiv, where the reformed novitiate was located. Its first reformed Hegumen was Father Jerome Malyckyj, OSBM, from Galicia.

In September, 1923, the monastery in Užhorod was included into the reform, and above mentioned Father J. Malyckyj became its first reformed Hegumen [106], while in Mukačiv Father Polycarp Bulyk was appointed to succede him. Third was St. Michael's Monastery in Mariapovč, which joined the reform in December, 1923, under Hegumen Athanasius Maxim, OSBM. In 1925, Father Maxim was transferred to SS. Peter and Paul Monastery in Bixad, and became its first reformed superior, while at Mariapovč was appointed a new Hegumen, Father Leontius Dolhyj, OSBM.

In spring of 1926, Father Paul P. Gojdyč, OSBM., as Vicar of the monastery in Užhorod, was assigned to restore the delapidated monastery of St. Nicholas in Male Berezne. But already in September of the same year he was appointed the Apostolic Administrator of the Prjašiv Eparchy, therefore, the renovation of the Male Berezne monastery was continued by Father Stephen Rešetylo, OSBM, who also became its Hegumen. At the monastery of Male Berezne, in 1928, was located the Scholasticate of the Carpatho-Ruthenian Province, headed by the same Father Rešetylo. He was assisted in the education of young Basilians by two outstanding young professors, Father Nicholas Dudás [107] and Father Joseph Martynec [108].

---

[105] For the history of the individual monasteries cfr. M. Wawryk, ČSVV., *Po Vasylijanskych Manastyrjach*, Toronto, Ont., Basilian Press, 1958, p. 209-259.

[106] Father Malyckyj took over the administration of the Užhorod monastery on Nov. 5, 1923. Exhausted by hard work, he prematurely died, March 2, 1925, at the age of 60. His necrology cfr. in "*Dušpastyr*", 1925, p. 136-137; his biography in "*Zapysky Č.S.V.V.*, I, 2-3 (1925), p. 298-301.

[107] He became the Bishop of Hajdudorog, in 1939.

[108] In 1958, he was elevated to the episcopal dignity and became, in 1962, the Apostolic Exarch for the Ukrainian Catholics in Brazil.

St. Michael's Monastery of Imstyčiv was included into the reform in fall, 1931, and Father Peter Kotovyč, OSBM, was appointed its Hegumen [109]. The last, the Annunciation Monastery with the parochial church at Chust-Boroniava, was reserved for the unreformed religious. But in fall of 1938, when Chust became the new capital of the Carpatho-Ukraine, Governement demanded from Protohegumen Bulyk to replace unreformed Hegumen Bartholomew Motrynec, since he used the monastery as headquarters of Hungarian propaganda. He was replaced by reformed Hegumen, Father John Satmarij, in January, 1939, and emigrated to Hungary.

Thus the mustard-seed of the Basilian reform swiftly grew into a considerable tree (comp. Mt. 13:31-32). God had blessed the unselfish and dedicated work of the pioneering Fathers. Starting, in 1921, with eight candidates and two unreformed monks, within the period of ten years they increase their number to 78, out of which there were 13 priests, 28 seminarians, 18 lay-brothers, and 19 candidates [110]. Thus, the S. Congregation for the Oriental Church, by its decree of April 2, 1932, canonically established a new reformed Basilian Province, under the name of "*St. Nicholas*", for a trial period of seven years [111].

Into new St. Nicholas Province were also included the Basilian monks and monasteries of Hungary, Rumania and Jugoslavia. The first Provincial Chapter was held in Mukačiv, July 11-14, 1932. It was presided by Father Hlib Kinach, whom Archimandrite Dionysius Tkačuk previously appointed as his Delegate and Visitator of St. Nicholas Province [112]. On July 22, 1932, the Archimandrite appointed first Provincial Officials as follows:

The Protohegumen — Father Polycarp P. Bulyk, OSBM [113].

---

[109] A prolific spiritual writer and founder of the Basilian Press in Užhorod. He served as Hegumen in Imstyčiv until 1939, when he left the country before the Hungarian occupation, and settled down in Canada. He died in Grimsby, Ont., November 5, 1956, at the age of 83. Cfr. in "*Svitlo*", 1955, N. 12, p. 9-10.

[110] Cfr. "*Blahovistnyk*", 1930, p. 336.

[111] Cfr. *Doc.*, n. 18.

[112] As Archimandrite's Delegate, Father Kinach administered newly established St. Nicholas Province for one year, Sept. 24, 1931-Aug. 1, 1932. During this period Father Nicholas Dudás, OSBM. acted as the Master of Novices.

[113] Regretfully, there is no biography of Father Polycarp Bulyk available to this time. He was born at Ostriv, Galicia, on Jan. 24, 1885. In 1904, he entered the Order and made his solemn vows, in 1909. Being ordained priest on January 5, 1913, he proved himself as a dedicated monk. In 1920, he came to

Provincial Consultors — Father Hlib Kinach from Mukačiv, Father Athanasius Maxim from Bixad, and Father Nicholas Dudás from Mariapovč.

Provincial Secretary — Father Myron Kalynec, OSBM.

The Rumanian Basilian Family in the early thirties, considerably increased and reopened new monasteries in Moiseiu, Nicula, Obreja, and residence in Prislop. Thus on July 20, 1937, there was established new *St. Joseph's Rumanian Province*, with the novitiate in Bixad. Father Athanasius Maxim, OSBM, was appointed as the first Protohegumen of the Rumanian Province.

After the occupation of Transcarpathia by Hungary, in 1939, St. Nicholas Province was re-organized into *St. Stephen's Basilian Province of Hungary*, and Father Leontius Dolhyj, OSBM. was appointed its first Protohegumen, on December 6, 1940. After the World War II, when Trascarpathia was annexed into U.S.S.R., *St. Stephen's Province* was limited only to post-war Hungary, with the monasteries in Mariapovč and Hajdudorog, and residence in Kispest. Father Bartholomew B. Dudás, OSBM, was appointed as its Protohegumen, March 7, 1947.

The Hungarian Government, in 1939, ordered all the Basilians born in Prjašivščyna and Galicia to leave the country [114]. Most of

---

Transcarpathia, as the assistant for the work of reform. In 1923, he was appointed as the Hegumen of Mukačiv monastery, and in 1931, he was transferred as the Hegumen to Male Berezne. His appointment as the first reformed Protohegumen of St. Nicholas Province, in 1932, was accepted with general approval, since he was very well known in both Eparchies as a dedicated missionary (cfr. "*Duš-pastyr*", 1932, p. 302). Austed from the country by Hungarian Government, in 1939, along with 17 other monks, he came to Prjašiv Eparchy, then in Slovakia, and began to organize there new Basilian centers. In July, 1939, he was released from his office of Protohegumen and dedicated himself to the pastoral work. In 1945, he organized in Prjašiv a monastery, where he became, two years later, a Master of Novices (cfr. art. in "*Kalendar Blahovistnika na r. 1947*", Prjašev, p. 45-48). In August, 1948, when the Protohegumen of SS. Cyril and Methodius Province of Czechoslovakia, Father Sebastian Sabol, OSBM., had to leave the country, Father Bulyk was delegated to head the orphaned Province. In February, 1950, he was imprisoned with the other monks by the Communists and taken into the concentration camp at Bač, Slovakia (cfr. A. Pekar, ČSVV, "*Dolja monachiv i monachyn na Prjašivščyni*", art. in "*Svitlo*", Toronto, Ont., 1958, p. 15-16). There, as an intrepid confessor of his faith, he died on Sept. 21, 1961.

[114] According to the "*Catalogus Provinciae S. Nicolai*", 1940, p. 20, there were ousted by the Hungarian Government 17 monks: 8 of them were priests, 5 students and 4 lay-brothers.

them settled down on the territory of the Eparchy of Prjašiv, which remained within the borders of new Czechoslovakia. In a short period of time they organized their monasteries in Krasnyj Brid (with the residence in Mežylabirci), Trebyšiv and Prjašiv, as well as the residence in Prague, to which was also attached the parish. With the permission of the Holy See, they opened their own novitiate in Prjašiv, on November 26, 1947. On March 16, 1948, the S. Congregation for the Oriental Church canonically erected *SS. Cyril and Methodius Province* in Czechoslovakia. Father Sebastian S. Sabol, OSBM, was appointed as its first Protohegumen.

The Transcarpathian Reform — conceived, indeed, in great labor and pain, brought up an abundant crop. Unfortunately, its promising growth was violently uprooted by *"the Hammer and Sicle"*, but this is another chapter in the glorious annals of the Basilian Order beyond the Carpathian Mountains.

* * *

To the intrepid *Pioneers of the Basilian Reform* in Transcarpathia, on *the Fiftieth Anniversary* of their arrival to Mukačiv, in admiration for their unselfish dedication and hard work, we gratefully dedicate these our meager lines as modest monument of their everlasting memory. We would like to express our gratitude and filial devotion, in a special way, to *Venerable Father Hlib G. Kinach, OSBM*, without whose dedication the reform would not succeed and without whose assistance this article could not have been written.

SELECTED BIBLIOGRAPHY

List of sources, books, articles and periodicals, which were used in the composition of the assay:

1. Sources:

— *Acta Apostolicae Sedis*, vol. IV (1912), p. 430-435.

De Clercq, Charles, *Histoire des Conciles*, t. XI: Conciles des Orientaux Catholiques, P. II, Paris 1952.

— *Schematismus Dioecesis Hajdudorogensis ad A.D. 1918.*

Welykyj, P. Athanasius G., OSBM, *Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia*, vol. II, Romae 1954.

Базиловичъ, иером. Иоанникій, протоиг., *Правила и установленія монашеская*, Гора Чернекъ (в рукописі), затверджені єп. Андрієм Бачинським, дня 30 липня 1777 р.

Каровецъ, М., ЧСВВ, *Велика Реформа Чина св. Василія Великого*, 4 частини, Львів-Жовква 1933-1938.

Кінах, Гліб, ЧСВВ, *Дневник — Приватні Записки*, 1922-1927, в рукописі.

Кінах, Гліб, ЧСВВ, *Записник — Реформа Угорських Василіян*, рр. 1903-1920, в рукописі.

— *Правила Чина Св. Василія Великаго*, Львовъ 1858 г.

2. Printed books:

Boysak, Basil, *The Fate of the Holy Union in Carpatho-Ucraine*, Toronto - New York, 1963.

Basilovits, P. Joannicius, OSBM., *Brevis Notitia Fundationis Theodori Koriathovits*, P. III, Cassoviae 1799.

Korolevsky, Cyril, *Living Languages in Catholic Worship*, transl. by D. Attwater, Westminster, Md., Newman Press, 1957.

Macartney, C.A., *Hungary - A Short History*, Chicago Ill., Aldine Publ. Co., 1962.

Pelesz, Julian, *Geschichte der Union*, II. Band, Wien 1880.

Pekar, Athanasius, OSBM., *Historic Background of the Eparchy of Prjashev*, Pittsburgh, Pa., Byzantine Seminary Press, 1968.

Wojnar, Meletius, OSBM., *De Regimine Basilianorum Ruthenorum*, vol. I., Romae 1949.

* * *

Баран, о. Олександер, *Єпископ Андрей Бачинський і церковне відродження на Закарпатті*, Йорктон, Саск., Бібл. Логосу, 1963 р.

Ваврик, о. Михайло, ЧСВВ, *По Василіянських манастирях*, Торонто 1958 р.

Войнар, о. Мелетій, ЧСВВ, *Василіяни в українському народі*, Ню Йорк, Слово Доброго Пастиря, ч. 7-8, 1950 р.

Волошин, о. монс. Августин, *Спомини*, 2-ге вид., Філаделфія, Па. 1959 р.

Кинах, Гліб ЧСВВ, *Переписка А. Духновича з Василіянами*, відбитка із « *Записки ЧСВВ* », Львів 1937 р.

Коломиец, И.Г., *Социально-экономические отношения и общест-*

венное движение в Закарпатье во втор. пол. XIX столетия, т. II, Томск 1962.

Кондратович, о. Ириней, *Исторія Подкарпатськоѣ Руси*, Ужгород 1930 р.

Микитась, В.Л., *Давні рукописи і стародруки*, ч. II, Львів 1964 р.

Пекар, Атанасій ЧСВВ, *Нариси Історії Церкви Закарпаття*, т. I, Рим 1967 р.

Сабовъ, Евменій, *Христоматія*, Унгваръ 1893 г.

Хома, о. Іоакимъ, ЧСВВ, *Простопѣніе по преданію иноковъ ЧСВВ области Карпаторускія*, Мукачевъ — Чернеча Гора, 1930.

3. The articles:

Aradi, V., *Pásztory Arkád*, in *" Huszadik Század "*, Budapest 1913, XXVIII. j., p. 271-276.

Снома, Joakim, ČSVV., *Užhorodskij Monastyr'*, in *" Kalendar' Sobranija na r. 1931 "*, McKeesport, Pa., p. 112-114.

— *Čin Sv. Vasilija Velikoho*, in *" Kalendarj Blagobiestnika na 1947 god "*, Prjašev, p. 45-48.

Pekar, A., OSBM., *Bishop Peter Gebey - Champion of Union*, in *" Analecta O.S.B.M. "*, Rome 1963, vol. IV, p. 293-326.

— *Reforma Uhorskich Vasilijanov*, in *" Rusin "*, ed. by Rev. J. Hanulya, Pittsburgh, Pa., Nov. 24, 1910, p. 3.

* * *

В(аврик), М., ЧСВВ, *На згадку золотого ювілею Впреп. о. Гліба Кинаха, ЧСВВ*, у « *Світло* », Торонто 1966, стор. 23-25.

Пекар, А., ЧСВВ, *Доля монахів і монахинь на Пряшівщині*, у « *Світло* », Торонто 1958, стор. 15-16.

Пекар, А., ЧСВВ, *Пам'ятайте на Брата Духновича*, у « *Світло* », Торонто 1965, стор. 405-407.

Раковскій, о. Іоаннъ, *О нашемъ Чинѣ Св. Василія Великаго*, у « *Свѣтъ* », Унгваръ, О-во Св. Василія Великаго, 13.IV.1869.

Р(ешетило), С., ЧСВВ, *О. Єронім Малицький, ЧСВВ*, у « *Записки ЧСВВ* », Жовква, т. I, 2-3, 1925, стор. 298-301.

— *Участь Карпаторуської Провінції ЧСВВ в місійнім русі на Підкарпаттю, тутже*, ст. 368-377.

Станканинець, А., ЧСВВ, *Василіяне на Подкарпатській Руси*, у « *Благовѣстник* », Ужгород 1932-1933.

С(танканинець), А., *Десятьрочный ювилей реформы Василіяновъ на Подк. Руси*, у « *Душпастырь* », Ужгород 1930, стор. 334-7.

4. Periodicals, Collective Publications:

Amerikansky Russky Viestnik, publ. by " Sojedinenije ", New York, N.Y., 1897.
Analecta O.S.B.M., Series II., publ. by the Basilian Fathers, Rome 1963.
Görög-kath. Naptár, publ. by " Unio ", Ungvár, 1906, 1907, 1913.
Huszadik Század, publ. by Jászi O., Quarterly, Budapest 1913.
Kalendar' Sojedinenija na hod 1931; 1932, Homestead, Pa.
Kalendar' Sobranija (" *Prosvita* ") na r. 1930; 1931, McKeesport, Pa.
La Sacra Congregazione per le Chiese Orientali - nel 50º della fondazione, 1917-1967, Roma 1969.
Rusin, weekly ed. by Rev. J. Hanulya, Pittsburgh, Pa. 1910.

* * *

Благовѣстникъ, Ужгород 1922-1933.
Добрий Пастир, Станиславів-Перемишль 1930.
Душпастырь, офіц. орган Мукачівської епархії, Ужгород 1924-1932.
Записки ЧСВВ, в-во ОО. Василіян, Жовква 1925, т. I.
Календарь Благовестника на 1947 год, Пряшевь 1946 г.
Листокъ, під ред. о. Е. Фенцика, 1885-1900 рр.
Наука, орган Т-ва Унія, ред. о. А. Волошин, Унгвар 1903-1908 рр.
Нива, місячник, ред. о. Г. Костельник, Львів 1930 р.
Світло, в-во ОО. Василіян, Торонто 1952-1966 рр.
Свѣтъ, О-во св. Василія Великого, Унгвар 1869 р.
Церковный Вѣстникъ для русиновъ, ред. о. Раковський, Будин 1858 р.
Церковная Газета, вид. О-во Св. Стефана, Будин 1858 р.

II. COLLECTANEA

Athanasius B. Pekar, OSBM

BASILIAN REFORM IN TRANSCARPATIA

The Documents

Here printed documents referred to the above placed article (pag. 143) were extracted by us from the following sources:

1. THE ARCHIVES OF THE MUKAČIV MONASTERY (*ref.;* AMM:) — from which many pertinent documents were copied by Very Rev. Hlib Kinach, OSBM. and recorded in his « *Zapysnyk - Reforma Uhro-Rus'kych Vasylijan* » (*ref.;* Kinach, *Zapysnyk*), in manuscript by the author.

2. THE ARCHIVES OF THE GENERAL CURIA OF THE BASILIAN ORDER IN ROME (*ref.;* AGC.) — mainly the volume « *Sub-Carpathia* ».

3. THE ARCHIVES OF THE S. CONGREGATION FOR THE ORIENTAL CHURCHES (*ref.;* ACOC.) — where all the registers concerning the Oriental Churches, prior to 1917, were transferred from the S. Congregation for the Propagation of Faith.

1.

Užhorod, November 30, 1908

A report of Bishop Julius Fircak of Mukačiv to the S. Congregation for the Propagation of Faith on the condition of the Basilian Order in Hungary.

ACOC, *Fondo « Basiliani Ungheria »*, n. 9051.

Eminentissime ac Reverendissime Domine, Domine Cardinalis S.E.R., Domine mi Gratiosissime!

Dignabatur Eminentia Vestra in litteris suis aestimatissimis de dato 18-a Novembris a.c. sub numero 25448 ad me directis mihi

in mandatis dare, ut Eminentiae Vestrae notitias suppeditarem de actuali statu Ordinis S. Basilii in Hungaria [1] et praesertim de numero monachorum et monasteriorum, de novitiatu ac de spiritu istius religiosae familiae.

Relate ad has aestimatissimas litteras Eminentiae Vestrae, sumo mihi honorem Eminentiam Vestram de his, quae sequuntur, summa cum reverentia certiorem reddere.

I. Ordo S. Basilii Magni in Hungaria octo monasteria habet, quorum quinque in Dioecesi Munkácsensi [2], duo in Dioecesi Eperjesiensi [3] et unum in Dioecesi Számosujváriensi [4] ritus Rumeni existunt.

Ordo hic non est Ordo exemptus, sed subjectus est respectivis Ordinariis loci, in quorum Dioecesibus monasteria habet.

Anno 1857 f.r. Joannes Scitovszky Cardinalis S.R.E. Princeps Primas regni Hungariae, Archiepiscopus Strigoniensis, qua Visitator et Delegatus Apostolicus Ordinum Religiosorum, Statuta Ordinis S. Basilii paucis mutatis confirmavit et membris Ordinis observanda imposuit [5].

Vigore horum statutorum Ordini praeest Proto-Hegumenus seu Superior Provincialis. Monasterio cuilibet praeficitur Superior, qui Hegumenus nominatur. Protohegumeni consiliarii -sunt quatuor monachi in uno eodem monasterio cum eo habitantes: Definitores vocati. Praeter hos constituuntur etiam definitores honorarii in vicinioribus monasteriis, qui in negotiis gravioris momenti ad consultationem vocantur. Hi omnes in Capitulo generali quovis tertio anno habito votis secretis eliguntur.

Capitulum generale indicitur a Protohegumeno, insinuato omnium primo Episcopo, in cuius Dioecesi Capitulum celebrandum erit. Episcopus Capitulo generali aut in propria persona praesidet, aut vero illuc suum commissarium exmittit, cui monachi omnes canonicam obedientiam praestare tenentur.

Capitula generalia jam ultra 50 annos semper in Dioecesi Munkácsensi et quidem in monasterio Munkácsensi, vel vero in Mária-Pócsensi asservari solent [6].

---

[1] Transcarpathia until 1919 was incorporated into the Kingodm of Hungary.

[2] The Eparchy of Mukačiv (Mukačevo).

[3] The Eparchy of Prjašiv (Prešov).

[4] The Eparchy of Gherla, now in Rumania (Dioecesis Armenopolitana).

[5] Cfr. *Pravyla Čyna Sv. Vasylija Velykaho*, L'vov 1858.

[6] Somewhat exagerated statement, since the Chapters of 1860 and 1869 were celebrated in Krasnyj Brid, within the Prjašiv Eparchy. Cfr. *Lystok*, 1885,

Membra Ordinis vitam contemplativam agunt; cura animarum in unico solummodo monasterio Mária-Pócsensi occupantur, ubi administratio parochiae Hegumeno monasterii concredita est. In hac unica parochia Ordo S. Basilii scholas elementares erexerat, in quibus quatuor monachi proles fidelium doctrinis elementaribus imbuunt.

In Ordinem hunc juvenes post completum annum 14-um aetatis suscipiuntur et in monasterium Munkácsense disponuntur, ubi Protohegumenus habitat — daturque illis Magister e Presbyteris Ordinis, qui omnibus eorum gressibus invigilat et litterarias aliasque honestas occupationes ipsis assignat. Novitiatus susceptorum per unum annum durat.

Si probati constantes perseveraverint, qua studentes Ordinis studia Theologica per quatuor annos discunt in monasterio Mária-Pócsensi, ubi Seminarium eorum existit sub manuductione duorum Professorum, qui Lectores Theologiae vocantur. Alumni examina fine cujuslibet anni scholastici in Seminario meo Dioecesis meae Ungvarini [7] subeunt.

Ordinariatus Munkácensis ante viginti annos operam dederat, ut duo alumni Ordinis S. Basilii S. Theologiam in Seminario Episcopali Ungvarinensi una cum Clericis Dioecesis addiscere possent, quem in finem requisita stipendia duo e fundo Religionis Cath. apud Ministerium Cultus efflagitaverat; — ast Ordo S. Basilii deficientibus aptis et eruditis juvenibus alumnos in Seminarium meum Ungvarinense jam per duodecim annos mittere non potuit.

Alumnus Ordinis finito cursu Theologico et completo anno 24-o aetatis post scrutinium Definitorum admittitur ad vovendum Votum Solemne, — et post examen sic dictum curale in Seminario Ungvarinensi subeundum sacris Ordinibus Ecclesiasticis initiatur. Ordinatus monachus per Protohegumenum, audito consilio Definitorum, in monasterium quoddam disponitur.

Membra Ordinis hodie in octo monasteriis sunt:

Patres universim	24
Theologi alumni	5

---

p. 55. The above mentioned *Pravyla Č.S.V.V.*, p. 136 prescribed that the Provincial Chapter should be held " twice in the Eparchy of Mukačiv and the third time in that of Prjašiv ".

[7] Užhorod, the episcopal see of the Mukačiv Eparchy since 1780, " de iure " only since 1817. Cfr. Welykyj, *Doc. Pont.*, vol. II, p. 326-327.

Novitii alumni 4
Fratres laici 2

Numerus itaque Religiosorum Ordinis S. Basilii praevalente potius spiritu mundano hujus saeculi, vel ob rigidiorem disciplinam, aut ob pauperiorem vitae rationem valde diminutus est.

Jam ante undecim annos, in Capitulo generali mense Junio a. 1897 in monasterio Mária-Pócsensi habito, attenta reddidi membra hujus Ordinis, ut in doctrina, sanctimonia vitae et agilitate sociali proficere nitantur, — omnique studio, unanimiter omnes curas intendant, ut adscitis quo pluribus candidatis idoneis, numerum membrorum Ordinis adaugeant, assumptosque alumnos in sua vocatione rite forment, quia secus membra familiae hujus religiosae paulatim emoriantur et tunc in Hungaria de Ordine S. Basilii actum erit.

In Capitulo hocce generali monachi omnes promiserunt: se admonitiones meas secuturos et observaturos esse, — pluresque juvenes in Ordinem susceperunt, ast hos vitae monasticae lucrifacere vel non potuerunt vel noluerunt, quod exinde quoque apparet, quod alumnos hos sub feriis ad duos menses ad paternos lares domum dimiserint. Exinde factum est, ut major pars juvenum horum monasterium brevi tempore reliquerit.

In Synodo Dioecesana anno 1903 habita magna pars Cleri mei videns statum hunc haud acceptabilem Ordinis S. Basilii, desiderium suum manifestavit, ut Ordo hic modo aliquo convenienti reformaretur.

Interim suppressa parochia Graecorum schismaticorum hic Ungvarini, — Ecclesiam hujus parochiae deletae una cum tribus domibus ad eam pertinentibus aere parato Dioecesi meae acquisivi eum in finem, ut in fundo hocce neoacquisito Ordo S. Basilii aptum novum monasterium aedificaret et in hoc monasterio alumnos suos novitios et S. Theologiae studia discentes una cum nonnullis patribus collocaret eo magis, quia alumni Ordinis hic Ungvarini in schola praeparandiali, vel gymnasiali, item in Seminario meo Theologico in doctrina et eruditione magis proficere possent.

Ordo S. Basilii in Capitulo generali a. 1906 mense Junio, item sub praesidio meo servato, unanimi consensu declaraverat: propositum hocce se libenter acceptare et fundum hunc praedictum in finem nominatum emere, ibique monasterium aedificare velle. In sequelam hujus deliberationis fundum hunc Ordini tradidi, — ast Ordo hucadusque monasterium aedificare non coepit, sed solummodo Ecclesiam interim incendio deletam novo tecto tegi curavit.

II. Quod spiritum hujus religiosae familiae adtinet, — membra ejus — sicuti superius dixi — vitam solummodo contemplativam agunt, excepto monasterio Mária-Pócsensi, ubi et cura animarum funguntur ac in scholis normalibus proles fidelium docent.

Major pars membrorum altiori vocationi et eruditioni sibi acquirendae non studet. Inveniuntur inter eos multi, qui nec votum paupertatis stricte servant, — stipendia S. Missarum a fidelibus ipsis oblata sibi retinent, etsi secundum Statuta Ordinis pecuniam, praeterquam in itinere, monachis apud se servare vetitum est, — et si offeretur ipsis ab aliis, acceptam pecuniam Hegumeno tradere tenentur. Citra violationem voti paupertatis monachus pro specialibus necessitatibus unum florenum in sua cella habere potest.

Quoad votum obedientiae quoque multae quaerelae contra nonnulla membra Ordinis motae sunt. His ultimis annis nisus quidam independentiae apud juniores monachos apparuerunt, in id nitentes, ut Ordo a suprematia et auctoritate Episcopali liberaretur [8]. Hunc nisum eorum demonstrat ista agendi ratio quoque Proto-Hegumeni, qui transitum Andreae Seszták a Latino ritu ad ritum Graecum non via Ordinariatus hujus, sed ipse directe petierit [9].

Monachi dicti Ordinis nullius conaminis signa dant, ut diminutus numerus membrorum augeatur, commodius sibi esse putantes, ut in uno aliove monasterio minori duo solummodo vel tres monachi cohabitent.

Tum relate ad votum obedientiae, tum vero paupertatis valde perniciosum est exemplum monachi Arcadii Pásztory, qui antea usque ad annum 1900 in monasterio Bikszádensi [10], in territorio Dioecesis Számosujváriensis, qua Hegumenus applicabatur [11].

Contra hunc monachum initio anni 1900 Dominus Episcopus Scepusiensis in Hungaria Latini ritus [12] apud Dominum Episcopum Számosujváriensem ritus Rumeni [13] multas quaerelas moverat, asse-

---

[8] Here the Bishop makes reference to *the privilege of exemption*, granted to the Basilian Fathers by Pope Leo XIII, in 1882; *Ibid.*, p. 457.

[9] The privilege to accept also the Latin Rite candidates was granted to the Basilian Order by several Popes, perpetually by Pope Pius VII, in 1822. *Ibid.*, p. 335-336.

[10] Bixad, now in Rumania.

[11] Pásztory's affair is described in "*Huszadik Század*", Budapest, Julius-December 1913, p. 271-276.

[12] The Diocese of Spiš, now in Slovakia.

[13] Bishop John Szabó, 1879-1911.

rens monachum istum fideles Latini ritus e superioribus partibus Hungariae per commissarios suos in monasterium Bikszádense allicere, aegrotis — etsi artis medicae penitus ignarus sit — medicamenta praescribere, omnique studio in id niti, ut a credulis et seductis fidelibus quo majorem summam pecuniarum et aliorum donorum corraderet, — deinde agros et domos sibi acquirere, quae immobilia bona ad nomen suum proprium intabulari curavit.

Inquisitione facta, major pars quaerelarum contra hunc monachum notarum vera inventa est. Tunc ille mense Julio a. 1900 coram me apparuerat et domum agrosque sibi acquisitos Ordini S. Basilii se donaturum spoponderat, imo coram me et duobus testibus adhibitis semet scriptotenus quoque in id obligaverat.

Ast cum breve tempus bona haec tenore obligationis ab ipso scriptotenus datae ad nomen Ordinis S. Basilii intabulari curare voluissem, — tunc compertum est: monachum istum, statim ac me descesserat, bona haec Ordini donata dolose ad fictivum nomen cujusdam hominis in America degentis intabulari curavisse, — et sic tum me, tum vero Ordinem suum deceperat.

Anno 1900 mense Octobri Capitulo generali habito, Protohegumenus Ordinis [14] nominatum monachum Arcadium Pásztory e monasterio Bikszádensi in aliud monasterium disposuerat [15]. Ast ille illuc discedere noluerat — et neoleectus Hegumenus Bikszádensis [16] in monasterium hocce solummodo adjutorio magistratus civilis introduci potuerat, quia Arcadius Pásztory incolas pagi Bikszád contra neoelectum Hegumenum excitaverat.

Tunc nominatus monachus Arcadius Pásztory votum obedientiae frangens et dispositioni Capituli generalis resistens, in domum sibi in pago Turvékonya prope Bikszád in territorio Dioecesis Számosujváriensis acquisitam discessit — et hodie quoque jam per octo annos ibidem habitat.

Fine a. 1902 Episcopus Számosujváriensis me certiorem reddidit: se a Sacra Congregatione de Propaganda Fide de dato 10-ma Decembris a. 1902 sub numero 14299 rescriptum accepisse — « tenore cujus Arcadio Pásztory monacho tribuitur permissio manendi extra claustra, servatis substantialibus votorum: scilicet servata omnino casti-

---

[14] Fr. Innocent Levkanyč, Protohegumen 1885-1906.

[15] Pásztory was transferred to the monastery in Mukačiv, as an ordinary monk.

[16] I.e. Fr. Sylvester Lupiš, Hegumen 1900-1906.

tate, paupertate in quantum fieri potest et obedientia Ordinario loci, in quo commoratur. Quapropter opportet, ut inveniat Episcopum benevolum receptorem, cui subesse debet virtute solemnis voti obedientiae ».

Ast nominatus monachus non servat praescripta in clementi hoc decreto contenta, quia — sicuti mihi per fidedignos testes relatum est, — agros ultra duorum millium jugerorum sibi coëmerat, in fundo suo sine indultu Ordinarii loci, Episcopi Számosujváriensis, Capellam sibi erexerat, quam et benedixerat et in hac capella S. Missas aliasque functiones ecclesiasticas peragit, — etsi Dominus Episcopus Számosujváriensis ipsum — referente Hegumeno monasterii Bikszádensis — iteratis jam vicibus a divinis suspenderat.

Ille tamen suspensionem respuit et S. Missas aliasque functiones ecclesiasticas ultro quoque peragit. Hucadusque Ordinarium non invenerat, qui eum in Dioecesim suam recepisset.

Ingens multitudo hominum credulorum ad eum quotannis confluit, qui eum magna summa nummorum locupletant, qua sibi de anno in annum novos agros et domos acquirit. Plures pretiosos equos, ornatas rhedas habet. Multos hospites recipit, cum quibus laute vivit et epulatur psallente choro musico proprio, quem chorum e multis servis suis sibi constituerat.

Monachus iste dicit: — se esse Camerarium Secretum Suae Sanctitatis et una vice veste talari alba, alia vero vice veste talari violacea indutus ingreditur, crucem pectoralem et annulum portat. Totus homo mundo potius, quam coelo additus esse videtur.

Ast haec agendi ratio ejus jam intolerabilis est, quia pessimum exemplum ejus jam duos monachos Ordinis S. Basilii seduxerat, qui auri fame et diabolico spiritu inobedientiae stimulati monasterium derelinquerunt et unus eorum de nomine Sulvester Lupis in Americam Septentrionalem discessit, ut ibi thesauros sibi colligeret [17]; alter vero de nomine Augustinus Maxim diu vagabatur per totam Hungariam — et supradictus Arcadius Pásztory eum alliciebat, ut apud ipsum sedem figeret ipsique ad seducendos credulos homines adjutorium praestaret, donec resipiscens ante nonnullos menses in monasterium reversus est [18].

---

[17] Shortly before World War I, Fr. Lupiš returned from USA. to the Order, but during the reform, in 1922, left the Order, and died as a secular priest, in 1925.

[18] Having suffered a nervous break-down, Fr. Augustine Maxim committed suicide in Bixad, Febr. 1, 1921.

Summa cum reverentia et fiducia rogo itaque Eminentiam Vestram, ut superius relata benigne perpendere ac decidere dignetur: utrum suprafatus monachus Arcadius Pásztory diutius quoque extra monasterium degere et decorationes — nescio quo eum commendante — sibi acquisitas gestare possit?

III. Superius sub num. II-o manifestavi me non esse contentum cum spiritu Ordinis S. Basilii nunc vigente, — item commemoravi desiderium Cleri mei saecularis, qui optant, ut Ordo hic modo aliquo convenienti reformetur.

Capitulum generale Ordinis secundum regulas ejus anno futuro 1909, 1-ma die Junii servabitur. Summa cum fiducia rogo Eminentiam Vestram, ut de alta deliberatione sua me primis mensibus anni sequentis certiorem reddere dignetur quid facto opus esset, ut spiritus Ordinis hujus ad mentem Sancti Fundatoris restauraretur?

Sufficiret-ne, si in Capitulo generali anno futuro habendo membris Ordinis nomine Eminentiae Vestrae in mandatis darem, ut hic in sede mea Episcopali Ungvárini monasterium novum in fundo per me acquisito quocitius aedificent, ut juvenes quo majori numero adscitos in Novitiatu hic collocando coram oculis Ordinarii erudientes, semetipsos reformare et regenerare possint?

An vero putat Eminentia Vestra melius fore, si Ordo S. Basilii in Hungaria ad exemplum Basilianorum in Galicia viventium per nonnulla membra cujusdam alii Ordinis reformaretur?

Hoc in casu summa cum reverentia et fiducia exoro Eminentiam Vestram, dignetur potius talem decisionem ferre, ut reformatio haec non per membra Ordinis S. Basilii in Galicia reformati perficiantur, quia Gubernium regni Hungariae contra illationem horum Religiosorum maxima obstacula opponeret. Gubernium etenim nostrum cum Galicia et incolis ejus nullam communitatem vult habere et Religiosi S. Basilii in Galicia propter ideas politicas Ucrainicas et nationalismum, quibus fere omnes imbuuntur, Gubernio nostro Hungarico valde ingrati sunt [19].

Ideo in postremo hoc casu melius fore puto, si reformatio Ordinis S. Basilii in Hungaria, — si hoc Eminentiae Vestrae visum fuerit, — rebus mature perpensis et praeparatis, per aliquot membra Ordinis

---

[19] On the account of their policy of magyarization, intensified in Transcarpathia after Apponyi's legislation of 1906, Bishop Fircak purposely stressed this point, hoping to stop the extension of the privilege of exemption, already applied to the Basilian Order in Galicia.

Jesu perficerentur et quidem per talia membra, qui in Hungaria nati sunt, vel vero hic jam a longo tempore commorantes linguam Hungaricam bene callent.

IV. Demum reverenter rogo Eminentiam Vestram, ut alta intercessione sua a Sua Sanctitate benignissimum indultum Andreae Seszták monacho efflagitare dignetur, ut idem pro futuro salutem animae secundum ritum Graecum operari possit ac valeat.

Altis gratiis ac favoribus commendatus, singulari cum venerationis meae cultu perenno,

Ungvárini in Hungaria, 30-ma Novembris a. D. 1908.

Eminentiae Vestrae addictissimus
servus:
Julius Firczák, m.p.
Episcopus Munkácsensis.

2.

Uzhorod, May 25, 1909

The letter of Bishop Julius Fircak to Cardinal Jerome M. Gotti [20] *in the case of the Basilian reform in Hungary.*

ACOC, *Rubrica 13, Monaci 1701-1925*, f. 13.

Eminentissime ac Reverendissime Domine, Domine
Cardinalis S.R.E., Domine mi Gratiosissime!

In aestimatissimis litteris de dato 22-a Decembris anni elapsi sub numero 25677 ad me directis dignabatur Eminentia Tua manifestare: — ad reformationem Ordinis S. Basilii M. in Hungaria melius conducere arbitrari (?), ut in Episcopali urbe mea Ungvarini monachi monasterium aedificent, in quo sub dependentia et sollicitudine Ordinarii novitiatum constituant ac studiis eorum statui consentaneis vacent.

Quamobrem dignabatur Eminentia Tua mihi commisisse, ut nomine S. Congregationis de Propaganda Fide in proximo Capitulo generali monachis mandarem, ut quantocius monasterium in fundo per me jam acquisito aedificent et ibidem novitiatum constituant.

---

[20] Cardinal Jerome M. Gotti, Prefect of the S. Congregation for the Propagation of Faith (1902-1916).

Monachi dicti Ordinis in Hungaria octo monasteria habent: quinque in Dioecesi mea Munkácsensi, duo in Dioecesi Eperjesensi et unum in Dioecesi Szamosujvariensi. Capitulum generale eorum, quovis tertio anno cogendum, jam ultra quadraginta annos[21] semper in monasterio quodam in territorio Dioecesis Munkácsensis existente celebrabatur, quia reliqua monasteria in vicinis Dioecesibus sita pauperioris conditionis sunt.

Usui huic antiquo innixus pro certo habebam monachos Ordinis S. Basilii M. Capitulum suum generale hoc currente anno quoque in Dioecesi mea habituros esse.

Quum primis diebus hujus mensis rumor ad me venisset: monachos Capitulum generale in monasterio Krasznibródensi[22], in Dioecesi Eperjesensi sito celebrare velle, ante duas hebdomadas per P. Leonem Manu[23], qui in negotio examinum alumnorum Ordinis coram me supplex apparuerat, attentum reddidi R.mum P. Joachimum Homa, Protohegumenum Ordinis[24], ut in sessione definitorii hunc in finem ad proximos dies convocati locum celebrandi Capituli generalis in quodam monasterio in Dioecesi Munkácsensi sito defigerent, quia ab Eminentia Tua mandatum quoddam in negotio reformationis Ordinis communicandum in proximo Capitulo generali cum membris Ordinis accepi.

Hodie certioratus sum: monachos dictos verba mea vilipendisse et, ut semet in electione protohegumeni et hegumenorum jurisdictioni meae extrahere possint, locum Capituli generalis proxime 15-a Junii a.c. celebrandi in monasterio Krasznibródensi, in Dioecesi Eperjesensi sito defixisse. Monachi hacquoque agendi ratione sua demonstrant se in id niti, ut a dependentia et auctoritate Episcopali liberentur, ut pro lubito vivere possint[25].

Quum se res ita habeat, — altum mandatum Eminentiae Tuae cum monachis dictis communicare non possum, — quia locus Capituli generalis proxime 15-a mensis Junii habendi per ipsos defixus

---

[21] Cfr. above n. 6.

[22] Krasnyj Brid (Krasny Brod), now in Slovakia.

[23] Fr. Manu at that time was Lector of S. Theology at the monastery of Mariapovč.

[24] Fr. Joachim Choma was Protohegumen of Transcarpathian Basilian Province since 1906.

[25] It was done, as mentioned in n. 6, according the prescription of *Pravyla Č.S.V.V.*, p. 136.

extra Dioecesim meam jacet. Summa cum reverentia rogo itaque Eminentiam Tuam: dignetur decernere quid facto opus esset?

Dignabitur-ne Eminentia Tua rescripto suo proxime mittendo protohegumeno Ordinis, qui Munkácsini habitat, in mandatis dare, ut locum Capituli generalis proximo mense habendi in territorio Dioecesis meae Munkácsensis defigant, — vel concedere dignabitur, ut suprafatas aestimatissimas litteras Eminentiae Tuae Rssimo Domino Episcopo Eperjesensi [26] transmittam, ut ipse has in Capitulo generali monachis perlegat et mandatum Eminentiae Tuae ipsis publicet?

In hoc tamen casu secundo quaestio oritur: quisnam invigilabit, ut altum mandatum Eminentiae Tuae executioni mandetur?

Propriam laudem meam quaerere nolo, quum tamen Ordo dictus in Dioecesi Munkácsensi quinque monasteria habeat, in quibus novitii et alumni Theologi Ordinis educantur, quum et protohegumenus Ordinis in Dioecesi mea habitet, arbitror: Ordinarium Dioecesis Munkácsensis relate ad Ordinem S. Basilii M. in Hungaria majorem jurisdictionem habere debere, quam vicinos Ordinarios, in quorum Dioecesi duo solummodo vel unum monasterium dicti Ordinis invenitur.

Summa cum reverentia rogo itaque Eminentiam Tuam, ut me, respective Ordinarium Dioecesis Munkácsensis Visitatorem Apostolicum totius Ordinis S. Basilii M. in Hungaria denominare dignetur, ut opus reformationis Ordinis sub vigilantia mea, plena jurisdictione ab Apostolica Sede fulcita eo facilius peragere possim.

Relate ad proximum Capitulum generale altum responsum Eminentiae Tuae reverenter exorans — singulari cum venerationis et obsequii mei cultu in osculo S. Purpurae perenno,

Ungvárini, 25-a Maji a. D. 1909.

Eminentiae Tuae addictissimus
servus:

L. S.

Jiulius Firczák, m.p.
Episcopus Munkácsensis

---

[26] Bishop John Valyi, 1882-1911.

3.

Rome, June 12, 1909.

The letter of S. Congregation for the Propagation of Faith to Bishop John Valyi of Prjasiv concerning the reform of the Basilian Order in Hungary.

ACOC, *Rubrica 13, fasc. 5, Nr. 26567.*

Ill.mo ac Rev.mo Domino Joanni Valyi,
Episcopo Rutheno - Eperies.

Repetitis vicibus Monachi Rutheni Ordinis S. Basilii M. in Hugaria ad hanc Sacram Dongregationem libellos miserunt, expostulantes ab eadem reformationem proprii Ordinis, a quo regularis observantia exulaverat.

Quapropter, audita prius sententia Episcopi Munkácsensis, litteris diei 22 Decembris a. 1908 eodem Episcopo Munkácsensi mandatum fuerat, « ut in proximo Capitulo generali nomine hujus S. Congregationis monachos iuberet quantocius Monasterium in fundo ab Ep.po Munkácsensi in ipsa episcopali Urbe [27] iam acquisito aedificare, ac ibidem novitiatum constituere ».

Cum autem Capitulum Monachorum proximis diebus celebretur in monasterio Krasznibrodensi sub praesidentia Am. Tuae, haec S. Congregatio per praesentes litteras eidem Amp. Tuae mandatum facit iniungendi Monachis, ut in Episcopali Urbe Munkácsensi monasterium aedificent, in quo sub dependentia ac sollicitudine Ordinarii localis novitiatum constituant, ac studiis eorum statui consentaneis vacent.

Interim....

H. M. Card. Gotti, Praef.
G. Rolleri, Secret.

4.

Mukačiv, December 2, 1909.

The letter of Protohegumen Joachim Choma, OSBM, to the Prefect of S. Congregation for the Propagation of Faith concerning the Basilian reform.

AMM, *Kinach*, « *Zapysnyk - Reforma Uhro-Rus'kych Vasylijan* », p. 9-17.

---

[27] I.e. in Užhorod. Cfr. n. 7 above.

Eminentissime Princeps!

Ordo S. Basilii Magni Hungariae repetitis vicibus libellos misit ad S. Congregationem et reformationem proprii Ordinis humillime expostulavit. Causae, quibus necessaria evasit reformatio iam satis notae sunt Em.mae ac Rev.mae Dominationi Vestrae, tum ex libellis nostris, tum ex nostra orali informatione. Reformatio nostri Ordinis necessaria inventa est etiam ex parte Exc.mi ac Rev.mi Domini Episcopi Munkacsensis, quod luculentissime patet ex litteris S. Congregationis de Propaganda Fide diei 22.XII. a. 1908, quando « eidem Episcopo mandatum fuerat, ut in proximo Capitulo generali, nomine hujus S. Congregationis, monachos iuberet quantocius monasterium in fundo ab Episcopo Munkacsensi in ipsa Urbe episcopali jam acquisito aedificare ac ibidem novitiatum instituere ».

Cum autem ego notum feci S. Congregationi nostrum generale Capitulum celebraturum in monasterio Krasnobrodensi sub praesidentia Exc.mi ac Rev.mi Domini Joannis Valyi, Episcopi Rutheni dioecesis Eperjesiensis, litteris 12 Junii a. 1909 eidem Episcopo mandatum fecit « injungendi monachis ut in episcopali Urbe Munkacsensi monasterium aedificent, in quo sub dependentia ac sollicitudine Ordinarii localis novitiatum construant ac studiis eorum statui consentaneis vacent ».

Haec est dispositio Eminentissimae Dominationis Vestrae, relate ad reformationem nostri Ordinis. Haec dispositio facta est, audita prius sententia Episcopi Munkacsiensis. Haec altissima et paterna, charitate plena dispositio E. D. Vestrae filiali cum obsequio et omni quo par est respectu est suscepta a Capitulo generali monachorum nostri Ordinis.

Sed religioso cum respectu et filiali fiducia notum facio E. D. Vestrae rem non plene ita se habere, sicuti a Sua Excellentia, Episcopo Munkacsiensi praesentatur:

a) Quatuor anni sunt, quod Administratio piarum fundationum Dioecesis Munkacsiensis acquisivit fundum in quaestione, anno 1906, occasione Capituli generalis nostri Ordinis in monasterio Mariapocsiensi sub praesidio Episcopi Munkacsiens s celebrati, idem Episcopus provocavit Ordinem ut oculata die emeret fundum in quaestione ibidemque aedificet monasterium cum internatu pro iuventute scholastica conjunctum, ibique novitiatum constituat.

Capitulum generale in principio enunciavit necessitatem acquirendi pro Ordine hunc fundum et necessitatem ibi monasterium cum

internatu aedificandi et in principio emit fundum. Dixi « in principio », quia quod verum est Administratio piarum fundationum d. Munkacsiensis emit fundum, sed adhuc existentes schismatici fideles actionem intentarunt praenominatae Administrationi, consequenter Episcopus Munkacsiensis dicere non potest quaestionatum fundum esse proprietatem piarum fundationum, nec S. Congregatio potest jubere nos in fundo alterius monasterium aedificare.

b) Capitulum generale non negat necessitatem unius monasterii in urbe episcopali, quia iam postulatum est moderni saeculi, ut vita contemplativa cum activa conjungatur, quod facile fieri potest, si monasterio additur et internatus pro juvenibus, qui studiis gymnasialibus vel praeparandialibus in urbe episcopali vacant. Sed ad fundum acquirendum, ad monasterium et internatum aedificandum, eaque omnibus necessariis providendum pecunia et pecunia requiritur.

Sicuti luculentissime patet ex Protocollis Erogationum et Perceptionum conditio materialis nostri Ordinis autem, fatente ipso Ordinario loci, talis est, quod paucissimi monachi, qui nostra monasteria inhabitant, vix possunt acquirere absolute necessaria ad propriam sustentationem.

c) Sed posito casu, quod habebimus monasterium in urbe episcopali in fundo acquisito, illud monasterium pro novitiatu accommodatum non erit, quia nec omnia monasteria insimul possunt certam reddere ejus sustentationem; nec hortum pro novitiis necessarium habet; consequenter, nec respectu oeconomico, nec pedagogico, nec hygienico pro novitiatu accommodatum erit.

Eminentissime Princeps! Quando ego cum meo socio iam oraliter feci relationem de statu et conditione nostri Ordinis secundum optimam meam conscientiam, excluso omni humano respectu solum bonum Ordinis et interesse S. Matris Ecclesiae prae oculis habens, relate ad efficiendam reformationem plures concretas feci propositiones, Eminentia Vestra paterne et omni cum benevolentia suscepit meas propositiones, admonuit et exhortavit nos, ut reformemur nos per nosmet ipsos, et si invenientur strictiores et verae monasticae vitae cupidi monachi, ipsi ab aliis separentur et incipiant educationem novae generationis. Inculcavit animis nostris obligationem hanc rem in Capitulo generali pertractandi.

Capitulum generale die 16 mensis Junii c.a. in monasterio Krasnobrodensi maxima cum seriositate et benevolentia pertractavit hanc quaestionem et postea relegavit eam ad Definitorium, ut ipsum

sicuti in Domino judicabit, disponat quod bonum religionis in genere et Ordinis in specie postulat a nobis.

Definitorium sessione die 18-a m. Octobris c.a. habita sequentia disposuit:

1) Pro novitiatu designatur monasterium Mariapocsiense, quia maximum est, habet sufficientia cubicula, magnum et accommodatum hortum et saltem ab initio habet necessarios reditus ad sustentationem novitiorum.

2) Pro magistro novitiorum designatur P. Leo J. Manu [28], cui ministerium erit educare juvenes spiritu et observatione Constitutionum Congregationis Ruthenae Ordinis S. Basilii Magni reformatae ad mentem P. M. Leonis PP. XIII [29].

3) Hegumenus Mariapocsiensis, qui et magister novitiorum est, provocatur, ut faciat necessarias mutationes et quantocius introducat et strictissime observet clausuram.

4) In educanda juventute prae oculis habeat et strictissime observet omnia, quae in supra nominatis Constitutionibus inveniuntur.

5) In educanda juventute magister habebit socium P. Emilium Molnar [30]. Peractis studiis humanisticis et rethoricis juvenes ad continuanda studia philosophica mittentur vel in Galiciam apud Basilianos reformatos, vel Romam, vel Oenipontem apud Patres S. J., vel in aliam publicam Universitatem.

6) Ad studia humanistica et rethorica et ad studia theologica iis, qui ad solum chorum admissi fuerint, tradenda, tamquam professores designantur P. Augustinus Maxim [31] et P. Athanasius Maxim [32], qui habent examen maturitatis et studia philosophico-theologica et examina in seminariis publicis subierunt.

7) De his Definitorii decisionibus certa est reddenda S. Congregatio de Propaganda Fide, quae humillime roganda est ut hoc nostrum sincerum conamen paterna benevolentia suscipere non dedignetur.

Eminentissime Princeps, haec erant nostra conamina et haec sunt modalitates, a quibus, Deo adjuvante, speramus reformationem nostram, novam vitam, novam et bene educatam generationem,

---

[28] About Fr. L. Manu cfr. n. 33, in the article (above).

[29] Cfr. Pope's Apostolic Letter, " *Singulare Praesidium* ", May 12, 1882, in Welykyj, *Doc. Pont.*, vol. II, p. 454-459.

[30] Shortly after Fr. E. Molnár also left the Order.

[31] Cfr. above n. 18.

[32] About Fr. Athanasius Maxim cfr. n. 49 in the article (above).

cujus ministerium erit non tantum propriam salutem ac perfectionem quaerere, contemplativae vitae et cultui divino in choro insistendo, sed etiam in procuranda proximorum salute sempiterna strenue versari, catholicam fidem in aliis conservando ad alios propagando, plebem in missionibus et extra illas erudire, in juventute instituenda elaborare.

Nunc ego nomine nostri Ordinis humillime exoro Eminentissimam ac Reverendissimam Dominationem Vestram, ut nostrum conamen benigne suscipere, magistrum novitiorum ejusdemque socium et professores, respective theologiae lectores, qua tales agnoscere eorumdemque denominationem approbare et privilegia, quibus Provincia Galiciana gaudetur etiam ad nostram Provinciam extendere non dedignetur [33].

In reliquo S. Purpuram deosculando, omni quo par est cultu persisto,

humillimus servus,
P. Joakim Homa, m.p.
O.S.B.M. Hungariae Provincialis

Munkacs-Csernekhegy [34],
d. 2 Decembris a. 1909.

5.

Mukačiv, July 15. 1913.

The letter of Protohegumen J. Choma to the Basilian Procurator in Rome imploring his assistance in defense of the integrity of the Basilian Province of Transcarpathia.

AGC, « *Sub-Carpathia* », *Correspondence of Father Be ezovskyj* [35].

Слава Ісусу Христу!

Всечестнѣйшій Отецъ Ректоръ!

Василій Госсу, Самошуйварскій Румунскій епископъ [36] задалъ

---

[33] The most important privilege was that of the exemption, strongly opposed by Bishop J. Fircak.

[34] *Černeča Hora*, meaning " Hill of the Monks ", situated on the outskirts of Mukačiv, on top of which the monastery was built.

[35] Rev. Lazarus Berezovskyj, OSBM. was the Rector of the Ucrainian Pont. Seminary in Rome and General Procurator of the Basilian Order (1908-1925).

[36] Basil Hossu, Bishop of Számosujvár (Gherla), 1912-1916.

прошеніе до Пропаганды « quo petit ut monasterium Bixadiense intra fines praedictae dioeceseos situm[37] ex subiectione protohegumeni Munkácsensis eximatur, atque sub iurisdictione et subiectione Episcopi Armenopolitani ponatur, ad hoc ut in ipso Ordinem Basilianorum inter Rumenos restituere valeat ».

Кардиналъ проситъ отъ мене — якъ протоигумена Чина — мнѣніе, которое едновременно засылаю на адресс Пропаганды, разомъ смиренно прошу Васъ, многоуважаемый Отецъ Ректоръ, будьте ласкавы и скажить нѣсколько словъ Кардиналу въ защиту интересовъ и благо нашей провинціи.

Могу Васъ информовати въ слѣдующихъ:

1) Чинъ Св. Василія В. въ Угорщинѣ всегда лемъ едну провинцію малъ, которая называлася « Protohegumenatus seu provincia religiosorum Ordinis S. Basilii M. per inclitum regnum Hungariae partesque eidem adnexas », иншой провинціи туй никда не было. Сеся провинція основала монастырь Биксадскій около 1700-го года въ распространеніе и утвержденіе уніи съ Римомъ. Отца Ісаію Карольи выслали сюда, который дисциплинировалъ мірскій клиръ, приклонилъ народъ къ благочестивому животу и въ послѣдствіи стался даже жертвою своего званія, понеже изъ ненависти его забили дня 15 мѣсяца мая 1703 года.

Отцы сей провинціи трудилися въ душевную пользу вѣрниковъ, въ моральное якъ и матеріальное благо той обители все, даже до днешняго дня. Другіи Румунскіи монастыри, которіи отдалилися отъ нашей провинціи пропали, стоять пустыми[38], мы монастырь Биксадскій не токмо подержали, но пріобрѣли и убольшили ему маетки.

2) Сила въ союзѣ, въ соединеніи, а не въ роздѣленіи. Къ тому чтобъ монахи работали, трудилися и въ душевную пользу вѣрниковъ Румунскихъ, совсѣмъ не нужна новая Румунская провинція, а требуются монахи, которіи бы говорили и по Румунски, а то можь осягнути въ дотеперѣшной единственной нашей провинціи, токмо Румунскіи кандидаты най приходятъ въ нашъ новиціятъ.

---

[37] The Basilian monastery of Bixad, distr. Satmar (Satumare), was founded in 1700 and always served the needs of the Ukrainian (Ruthenian) faithful. Cfr. *Zapysky Č.S.V.V.*, II, 3-4 (1930), p. 434-435.

[38] E.g. there were empty Basilian monasteries in Moisey (Moiseiu), Mykola (Nicula), Blaž (Blaj), Evdia etc.

Понеже изъ вышшихъ школъ дуже рѣдко приголошаются кандидаты, которіи бы говорили по Руськи и можь ся бояти, что чимъ дальше не будетъ кому сповѣдати Руськихъ и проповѣдати по Руськи, мы новѣйше намѣряеме приймати дѣти Руськихъ селянъ изъ 4-ой нормальной классы и далей ихъ воспитовати и учити приватнымъ путемъ въ монастырѣ за монаховъ-священниковъ. Мы можеме пріяти и Руминскіи хлопцы и дѣти всѣ легко ся понаучуютъ еденъ отъ другаго Руській и Румунскій языкъ и якъ монахи будутъ способны дѣйствовати еднакъ въ Мадярскихъ, Руськихъ и Румунскихъ околицахъ.

3) Чинъ Св. Василія В. въ Угорщинѣ маетъ быти лише одинъ. Но кедь Румуны, особенно же Василій Госсу, епископ Самошуйварскій на всякій случай хочетъ Румунскую провинцію, то онъ годенъ обсягнути и безъ Биксадскаго монастыря. Маетъ монастырь богатый близь Самошуйвару, своего престольнаго города въ селѣ называемомъ Микола [39], который порожно стоитъ, най отворитъ новиціятъ тамъ, будетъ ему передъ очами и безпосредственнымъ надзоромъ. Кромѣ сего монастыря Румуны маютъ и другіи порожніи монастыри, въ Балажфалва особенно богатый монастырь [40], най заполнятъ сесѣ порожніи монастыри, то додаетъ имъ труда и роботы на 20-30 роки, а Биксадскому най дадутъ покой.

4) Биксадскій монастырь хотя есть межи Румунами, но обитель посѣщаютъ вѣрники не токмо Румунской але и Руськой народности и то въ довольномъ числѣ, для того сей монастырь цѣлкомъ Румунскимъ учинити не было бы праведное дѣло и былъ бы то ущербъ Руськихъ.

5) Его Еминенція, Кардинал Готти дня 12 м. Іунія 1909 р. под чис. 26567 росказалъ монахамъ нашего Чина: « Ut in Episcopali Urbe Munkacsensi monasterium aedificent, in quo sub dependentia ac sollicitudine Ordinarii Localis novitiatum constituent ».

Сему росказу Его Еминенціи Кардинала монахи задосиучинили. Мы въ Унгварѣ [41] сбудовали новый монастырь. Тамъ суть наши новики и клерики и тамъ совершенно соблюдается «observantia regularis ». При семъ монастырѣ есть интернатъ для школя-

---

[39] Now Nicula, p. Gherla, Rumania.

[40] Now Blaj, the Metropolitan See of Rumanian Ecclesiastical Province of Fagaras.

[41] I.e. Užhorod.

ровъ гимназіальныхъ, который съ добрымъ успѣхомъ дѣйствовалъ уже минувшаго школьнаго года, и есть надѣя, что изъ сихъ студентовъ даколи ачей и Чину цяпнетъ по-еденъ кандидатъ. Дай Боже!

Слѣдствіемъ сей будовлѣ Чинъ маетъ 460.000 коронъ долгу. Сей долгъ взятый на маетокъ всѣхъ монастырей, такъ и на маетокъ Биксадскаго монастыря. Далѣе, новый монастырь Унгварскій не маетъ жадный маетокъ и жадныхъ доходковъ, его маютъ держати другіи монастыри. Въ калкулацію взятъ и доходъ Биксадскаго монастыря и такъ сей монастырь ніякъ не можь взяти отъ насъ безъ погубленія и великой шкоды всѣхъ монастырей, значитъ цѣлаго Чина.

И кедь Кардиналъ стигнулъ бы согласитися на то, чтобы Румуны взяли отъ нас монастырь Биксадскій, то онъ самъ былъ бы причиною нашей шкоды, бо от 1909-го року мы дѣйствовали на основѣ его росказу данномъ подъ чис. 26567/909 и въ планахъ на будущность брали въ рахунокъ вшытки матеріяльніи жерела, источники, якими наша провинція въ томъ часѣ безъ всякаго сомнѣнія располагала.

6) Епископъ Василій Госсу откликуется на учредительную буллу Самошуйварской епархіи. Ведля той буллы монастыри подверженны юрисдикціи Самошуйварскаго епископа. Однакожь, коли папская учредительная булла монастыри, которіи попали въ предѣлъ Самошуйварской епархіи подвергла юрисдикціи Самошуйварскаго епископа, тѣ самѣ монастыри въ монашескихъ дѣлахъ не выняла изъ подъ власти протоигумена Угорской провинціи; а провинція всегда узнавала и почитала права епископа, но всегда усиловалася подержати и свои права, яки приходятъ протоигумену и его совѣту въ управленіи всѣх монастырей едной провинціи.

7) Помянутый епископъ откликуется еще и на то, что близь Биксадскаго монастыря въ поединокихъ *Румунских* селах повстала схизма и для укрощенія схизмы малъ бы онъ потребу на помянутый монастырь.

Дѣло стоитъ такъ, что села въ которыхъ возникнула схизма довольно такъ далеко суть отъ Биксадскаго монастыря, что тіи схизмою нарушенніи вѣрники и передъ тымъ не посѣщали и теперь не посѣщаютъ Биксадскій монастырь, въ томъ случаѣ же кедь бы самъ епископъ ихъ и хотѣлъ направити и посылати въ Биксадскій монастырь, наша провинція маетъ тамъ монаха-священника, который есть рожденнымъ Румуномъ, богословіе кончил правѣ въ Самошуй-

варской семинаріи и способный удовлетворити душевнымъ потребованіямъ вѣрниковъ Румунской народности.

Мы просиме таже Кардинала, чтобъ монастырь Биксадскій не отчуждилъ а лишилъ и на далей въ власти и управленіи нашей единственной Угорской провинціи и въ подлеглости протоигумена тойже провинціи; ибо такимъ способом: 1) сохранится естественное и историчное право, якое маетъ наша старинная провинція совзором Биксадскаго монастыря; 2) право и интересъ другихъ, жаднымъ способомъ не нарушаются; 3) душевніи интересы вѣрниковъ не будутъ выставленнѣ жадной опасности.

А кедь тотъ монастырь будетъ отдѣленный отъ нашей провинціи, такъ: 1) положится намъ великое затрудненіе и перепоны въ исполненіи тыхъ обязанностей, которіи наложилъ Чину Кардиналъ, когда подъ чис. 26567/909 росказалъ сбудовати въ Унгварѣ новый монастырь, черезъ который провинція залѣзла въ великій долгъ, отважилася на великіи выдатки, которіи носити маетъ цѣлый Чинъ, слѣдовательно и Биксадскій монастырь, понеже онъ въ часъ калкулаціи составлялъ съ другими монастырями едное тѣло провинціи и не былъ вынятый изъ рахунковъ; 2) наша провинція безъ всякой важной и праведной причины потерпитъ шкоду въ своихъ естественныхъ, историчныхъ и пріобрѣтенныхъ правахъ; 3) интересы вѣрниковъ будуть выставленны опасности, понеже Румуны монаховъ не маютъ а Русинов, которіи из Марамарошскаго комитату — гдѣ новѣйше показалася схизма между Русинами [42] — въ большемъ числѣ приходятъ въ Биксадскій монастырь, въ душевныхъ (!) заосмотрѣти и выслужити не способны.

Высокопреподобный Отецъ Ректоръ! Уже много емъ писалъ, але еще не закончилъ. Будьте ласкавы еще послухати и въ Пропагандѣ дѣйствовати въ защиту нашей Руськой провинціи. Можете видѣти, что не въ своемъ личномъ интересѣ прошу Васъ а въ общой цѣлѣ и будущности Чина Св. Василія старинной провинціи въ Угорщинѣ, которой, посредственно же и цѣлой Руськой католической церкви соединенной съ Римом грозитъ теперь погибель изъ всѣхъ сторонъ.

Святѣйший Отецъ Папа съ буллою « *Christifideles Graeci* »

---

[42] About the origin of the Orthodox movement in Maramoroščyna, cfr. Pekar, *Narysy, o.c.*, p. 117-118.

учредилъ новую, такъ названную Гайдудорогскую епархію [43], въ которой языкомъ литургичнымъ долженъ быти Греческій [44]. Въ границѣ сей новой емінентеръ Мадярской епархіи — въ которой такъ епископъ якъ и священники и вѣрники себе называють Мадярами въ противоположности позоставшихся епископовъ, священниковъ и вѣрниковъ въ епархіяхъ Мукачевской и Пряшевской, которыхъ называютъ Руськими — попалъ нашъ славный монастырь Марія-Повчанскій, гдѣ сохраняется чудотворна икона Пресвятыя Богородицы [45].

Сей монастырь великую роль гралъ и граетъ въ роспространеніи и поддержаніи уніи между Угорскими Русинами, межи которыхъ внѣшнымъ вплывомъ, а происходящимъ из Росіи, Буковины, особенно же изъ Америки, забилася схизма, и народъ особенно въ столицахъ Марамарошской, Берегской и Угочанской поколебался въ уніи съ Римом [46].

Народъ Руський тысячами посѣщаетъ Маріяповчанскую святыню, гдѣ до теперь сохранялся старославянскій Богослужебный языкъ, къ которому, якъ къ своему родному языку, Руський народъ прилѣпляется душею и тѣломъ и съ которымъ жіетъ и умераетъ. Хотя въ цѣлой Саболчской столицѣ, куда принадлежитъ и Маріяповчь, уже отъ давнѣйшихъ временъ Богослуженія даже и самая Литургія отправляются на мадярскомъ языку, монахи выдержали коло старославянскаго языка, монахи никогда не служили на мадярскомъ языку.

Русине таже, которіи и кромѣ отпустовъ можно сказати каждоденно въ большомъ числѣ приходять до Маріяповчи, видѣли, что Маріяповчанская святыня есть их власностію, гдѣ держиться все что имъ мило: обрядъ такъ якъ и языкъ. Теперь же все то маетъ перемѣнитися.

Русине съ жалостію и болѣзнію сердца должны будуть видѣти,

---

[43] The Hungarian Greek Catholic Eparchy of Hajdudorog, erected on June 8, 1912. Cfr. the bull of erection in *A.A.S.*, vol. IV (1912) p. 430-35.

[44] It was only camouflage to retain the Hungarian language in the liturgy. Cfr. this whole question treated by C. Korolevsky, *o.c.*, p. 23-45.

[45] About the miraculous icon of Mariapovč cfr. Uriel, *Kincseink*, Ungvár 1902, p. 38-84; 104-173.

[46] The causes of the Orthodox movement were throughly analyzed by B. Boysak, *The Fate of the Holy Union in Carpatho-Ukraine*, Toronto-New York, 1963, p. 131-178.

что Маріяповчанская святыня пропала для нихъ, сталася имъ чужою, бо не будуть чути имъ милое « *Благословенно царство* », не найдутъ тамъ ничего своего, увидятъ что ихъ вытѣряли [47] изъ Маріяповчи, куда якъ на святое, Богомъ избранное, благодатное мѣсто изъ далекихъ сторонъ, изъ далекого свѣта странствовали и прибѣгали ихъ отцы, дѣды и прадѣды, а вытѣралъ ихъ — Римъ.

Же тотъ смутный опытъ, тое для нихъ смутное состояніе и новизна якъ повлѣваетъ на ихъ душу, на ихъ убѣжденіе и отношеніе къ Риму, я не знаю, Богъ знаетъ, але на сколько по человѣчески предвидѣти можь — добрѣ нѣтъ. Слѣдствіемъ всего того легко можетъ быти ненависть къ Риму и совершенный раздоръ. А легко можетъ статися за то, бо якъ выше помянуто, врагъ межи Русинами посѣялъ сѣмя схизмы, которая теперь — як мнѣ видится — лемъ таится и скоро година выбухнути [48].

Далѣ, як теперь Румуны хотятъ брати себѣ монастырь Биксадскій, такъ будуть Мадяре требовати для себе монастырь Маріяповчанскій, будутъ наперати въ Римѣ и принуждати присиловати Римъ, чтобы сей монастырь отчуждилъ отъ провинціи Руською.

Треба знати, же якій маетокъ маетъ Угорскій Чинъ Св. Василія В., который теперь есть еще един, цѣлый и нераздѣленный, то маетъ въ Маріяповчи. Въ матеріяльныхъ дѣлахъ сей монастырь держитъ душу въ Чинѣ, финансируетъ Чинъ. Безъ доходковъ сего монастыря Чинъ не годенъ воспитовати молодежь: новиковъ и клериковъ, понеже сей монастырь достарчуетъ большую часть грошей, которіи нужны къ воспитанію молодежи. Понеже новиціятъ и клерикатъ слѣдствіемъ распоряженія Пропаганды подъ чис. 26567/909 изъ Маріяповчи переложенъ въ новый Унгварскій монастырь и воспитаніе молодежи теперь провадится старательнійшимъ способомъ и образованіе бываетъ высшое и къ воздержанію гимназіальнаго интерната — отъ котораго чекаетъ Чинъ якую-то сукресцію — такожь треба богато грошей. Мы подали прошенія до министра земледѣлія, чтобы къ лѣпшому выкористованію земельной массы Маріяповчанскаго монастыря и убольшенія доходовъ даровалъ Чину газдовскій винокуренный заводъ [49].

---

[47] Dial. "*chased them out*".

[48] Now prophetic were these words of Fr. Choma, see Pekar, *Narysy*, p. 110-123.

[49] The distillery of Alcohol.

Покойный Мукачевскій епископъ Іулій Фирцакъ своим покровительствомъ выхлопоталъ намъ у министра помянутую шпиритусову фабрику на томъ основаніи, что потреба есть на убольшеніе доходковъ Повчанськаго монастыря *позадъ Унгварскаго монастыря и гимназіальнаго интерната,* которіи ничего не маютъ и маютъ ихъ держати прочіи монастыри, особенно же Повчанскій.

Сей заводъ-фабрика уже дѣйствовала отъ Новембра минувшаго года и не безъ успѣха, ибо отъ роговаго статка, держаннаго на помыяхъ выходящих изъ фабрики, монастырь добылся много гною, навозу и землю значительно погноили, поправили и въ будучности есть надѣя на большій урожай.

Якъ видите, вниманіе Чина обернуто на газдовство Маріяповчанскаго монастыря, *будучи другіи монастыри жебраки.* Что-же будетъ изъ Чина, кедь раздѣлится на больше провинцій: Руськую, Мадярскую и Румунскую, что будетъ изъ Руськой провинціи кедь лишать ю матеріальныхъ пособій отдѣленіемъ Маріяповчанскаго монастыря на маетокъ и финансованіе котораго основанны всякіи планы касающіися будучности, процвѣтанія цѣлого якъ едного нераздѣленнаго Чина? Слѣдовати будетъ полное разореніе и совершенный упадокъ Чина межи Русинами позадъ убожества остальныхъ для Руськой провинціи Руськихъ монастырей.

А другіи провинціи: Мадярская и Румунская такожь должны будутъ погибнути, ибо теперь въ едном нераздѣленном Чинѣ дуже мало кандидатовъ оголошаются, колько будетъ ихъ въ трехъ провинціяхъ? Можь заспѣвати Чину на Угорщинѣ: *Вѣчная ему память!!!* Будутъ три провинціи и всѣ безсильны, кедь не порожны.

Вся сія я предложилъ письменно епископу Мункачовскому, Преосвященному Антонію Пашъ [50] для того, чтобъ онъ тѣ самѣ дѣла предложилъ Пропагандѣ. Только знаю, что епископъ писалъ Кардиналу, но не знаю же якъ обширно.

Адде, Отче, я Вамъ представилъ вся обширно, прошу потрудитися къ Его Еминенціи Кардиналу Готти и устно предложити ему опасности, яки грозятъ Чину Св. Василія В. в Угорщинѣ.

Просиме отъ Пропаганды:

1) Чинъ Св. Василія В. в Угорщинѣ якъ до теперь такъ и по сему мается обстати единъ, нераздѣленный на провинціи подъ

---

[50] Anthony Papp, Bishop of the Eparchy of Mukačiv, 1912-1924. Cfr. *Dušpastyr,* Užhorod 1925, p. 399.

управленіемъ, юрисдикціею и подлеглостію еднаго протоигумена, который ведля историчныхъ и дѣйствительныхъ правъ маетъ резидовати на Горѣ Чернецкой близь Мукачева, а монахи маются воспитовати такъ, чтобы они въ миссійныхъ и въ культурныхъ отношеніяхъ способны были успѣшно дѣйствовати межи Русинами, такъ якъ и межи Мадярами и Румунами. Учрежденіе Гайдудорогской епархіи не тычется Чина и никогда не можетъ послужити причиною къ отлученію Маріяповчанскаго монастыря отъ теперишной, старинной, единственной провинціи.

2) Литургичный языкъ въ всѣхъ монастыряхъ, таже и въ Маріяповчанскомъ и Биксадскомъ маетъ быти Старославянскій. Въ Маріяповчи межи Мадярами монахи всякое Богослуженіе отправляли на Старославянскомъ языку всегда, непрерывно, и когда коло Повчанского монастыря всѣ свѣтскіи парохи всякое Богослуженіе, даже и самую Службу Божу отправляли на Мадярскомъ языку, зато ани Повчанскимъ парохіянамъ, ани сусиднымъ никогда не пришло на гадку требовати отъ монаховъ кончити Богослуженіе на Мадярскомъ языку.

Въ семъ дѣлѣ тамъ совершенная тишина, для того не есть жадной причины перемѣнити Старославянскій литургичный языкъ на Греческій, которое перемѣненіе межи Русинами приходящими въ Маріяповчь до тридесять-сорок тысячовъ, причинило бы великое огорченіе и могло бы послужити причиною на схизму. Примѣчу, что въ Биксадскому монастыри Старославянскій языкъ не есть чужимъ, понеже тамъ служили всегда по Старославянски и рѣдко по Румунски.

3) Учредительная булла «*Christifideles Graeci*» токмо епархію Гайдудорогскую учреждаетъ, а *не споминает за монастыри* и такъ совзоромъ монастырей Пропаганда маетъ свободную руку и въ церквахъ монастырскихъ, спеціально въ Маріяповчанской обители можетъ быти потвержденнымъ и на далей употребленіе Старославянскаго языка въ Литургіи, безъ всякаго возмущенія і неспокоя, а то требуютъ душевныя интересы Русиновъ каждоденно, особенно же въ время отпустовъ приходящихъ до Маріяповчи и *требуется однообразіемъ, которое маетъ быти межи монахами того-же Чина*. А се можетъ быти установленно, кедь иншим способом нѣтъ, такъ привилегіею.

Чинъ Св. Василія В. въ Угорщинѣ лемъ такимъ способомъ годенъ остатися единъ и нераздѣленный и то требуется къ тому, чтобы Чинъ былъ сильнымъ и до роботы способнымъ.

Смиренно прошу Отца Ректора информовати Его Еминенцію Кардинала о нашихъ дѣлахъ. Я бы Его Еминенціи предложилъ вся сія, але — якъ знаете — языкомъ латинскимъ не владѣю такъ, чтобы писати могъ, для того прошу Вашей помощи и посредничества, чтобы мои дификултаты достались до Кардинала.

Не хотѣлъ бымъ видѣти кончину Чина Св. Василія В. въ Угорщинѣ-впрочемъ у Бога суть вся: *Буди имя Господне благословенно!*

Перебачте, что затрудняю Васъ нашими тяжкими дѣлами, я беру себѣ смѣлость къ тому отъ Вашей къ намъ благосклонности и сердца, которое я всегда благимъ и готовнымъ познавати учился.

Вручаяся Вашимъ св. молитвамъ и братской любови съ глубочайшимъ поклономъ и искреннымъ привѣтомъ пишуся,

15 Іулія 1913.

покорнѣйшимъ братомъ въ Христѣ:

Іоакимъ Хома, ЧСВВ, *в.р.*
протоигуменъ

6.

Rome, July, 1913.

The letter of General Procurator, Father L. Berezovskyj, OSBM. to the S. Congregation in defense of the monastery of Bixad.

AGC, « *Sub-Carpathia* », *Correspondence of Fr. Berezovskyj.*

Eminentissimo Principe,

Ho ricevuto in questi giorni una lunga lettera del Padre Gioacchino Choma, Provinciale dei Basiliani Ruteni di Ungheria, residente in Munkacs, intorno all'affare ben noto all'Eminenza Vostra, della cessione del monastero ruteno di Bicszad a Mons. Basilio Hossu, Vescovo Rumeno di Armenopoli, il quale, desideroso di restaurare tra i Rumeni della Transilvania l'Ordine Basiliano, vorrebbe aprirvi il Noviziato. Nella sua lettera, scritta in lingua rutena, il Padre Gioacchino Choma da i propri termini della domanda di Monsignor Hossu in latino, ed eccole: « ut Monasterium Bixadiense, intra fines praedictae dioecesis (= Armenopolitanae) situm, a subiectione Protohegumeni Minkacsiensis eximatur, atque sub iurisdictione et subiectione Episcopi Armenopolitani ponatur, ad hoc, ut in ipso Ordinem Basilianorum inter Rumenos restituere valeat ».

A questa domanda di Mons. Hossu il Padre Choma mi prega di esporre umilmente all'Eminenza Vostra quanto segue:

1. Nel Regno di Ungaria, non vi è che una sola provincia dell'Ordine Basiliano, Provincia autonoma, colla denominazione di « *Protohegumenatus seu Provincia religiosorum Ordinis S. Basilii Magni per inclytum Regnum Hungariae partesque eidem adnexas* ». A cagione dell'infelicità dei tempi per l'Ordine Basiliano, questa Provincia unica si trova presentemente molto indebolita, con un numero di soggetti relativamente piccolo. Non sarebbe meglio, conservare una sola Provincia con un solo Noviziato, al mantenimento del quale potrebbero concorrere tutti i Monasteri della Provincia?

Supposto che venga ad esser eretta una nuova Provincia rumena con Noviziato proprio, o soltanto che sia dato principio a questo Noviziato rumeno, senza dubbio il Vescovo della nuova diocesi di Hajdu-Dorogh vorrà avere anche lui la sua Provincia Basiliana di lingua vulgare ungherese e liturgica greca; e così invece di una Provincia, debole sì, ma ancora abbastanza forte, se ne avranno tre, tutte più deboli l'una dall'altra. L'importanza dell'Ordine Basiliano pel mantenimento e lo sviluppo della santa Unione non sfugge a nessuno che sia un pò versato nella storia ecclesiastica. Si sa d'altronde che emissari russi vanno di qua e di la, anche in Ungheria, eccitando le popolazioni a passare allo scisma. Indebolire di più la Provincia Basiliana di Ungheria non sarebbe dunque fare il giuoco dello schisma e della setta massonica?

2. A norma delle disposizioni di questa Sacra Congregazione di Propaganda Fide, un ben ampio monasterio è stato da poco fabbricato nella città di Ungvár, e vi è stato trasferito il Noviziato per la Provincia di Ungheria. Dopo due anni di esercizio, si può dire che questo Noviziato a dato già eccelenti risultati. Finora, i Monaci rumeni sono stati educati e formati nel Noviziato commune della Provincia. Essendo dato il felice successo del nuovo Noviziato di Ungvár, non si vede motivo perchè la stessa linea di condotta non venga seguita anche nell'avvenire.

3. Per quanto spetta ora ad esimere il Monasterio di Bicszad dalla giurisdizione del Protohegumeno di Munkács per consegnarlo a Mons. Hossu, il Padre Gioacchino Choma crede di non poterlo fare per i seguenti motivi:

a) Il Monastero di Bicszad spetta alla Provincia di Ungheria, con tutte le sue rendite, deve contribuire, non solo al mantenimento dei Novizi del nuovo Noviziato di Ungvár, ma ancora all'estinzione del debito assai rilevante (460.000 corone austriache) contratto per

la fabbrica del predetto Noviziato. L'ammortizzamento di questo debito deve effettuarsi per pagamenti rateali annuali.

b) Il Monastero di Bicszad è l'unico in quella regione, ed i Ruteni ivi abitanti non hanno altra chiesa al di fuori di quella del Monastero. Se venisse a passare sotto la giurisdizione di Mons. Hossu, la lingua slava liturgica, alla quale i Ruteni sono avezzati, poichè parlano tra di loro il ruteno, cederebbe il posto alla lingua rumena, ed i Ruteni si troverebbero senza chiesa propria, allorchè i Rumeni sono già ben provvisti di chiese secolari parrochiali, e chissa se gli fautori russi dello schisma, dei quali si è fatto cenno, non ne approfiterebbero? È da notarsi, che fin adesso vi è stato sempre tra i Monaci ruteni di Biczsad qualche Monacho Rumeno, per dire la messa in lingua rumena a quelli della sua nazione, che vi vengono in pellegrinaggio.

c) D'altronde Mons. Hossu non è assolutamente sprovvisto di monastero dove puo aprire il suo Noviziato, se vuole assolutamente averne uno a parte. Già da tempo ritiene il Monastero di Nicola, molto più vicino alla sua residenza, ed altrimenti fornito di cospicue rendite di quello di Bicszad. Vi è pure il Monastero di Balaszfalva, ancora più ricco di quello di Nicola.

Tali sono le raggioni esposte dal Padre Gioacchino Choma. Era dovere dell'ufficio mio trasmetterne l'esposto all'Eminenza Vostra, ai savvi giudizi della quale mi sottopongo con ogni umiltà, mentre sono prostrato al bacio della Sacra Porpora, tanto in nome mio che in quello del Padre Protohegumeno di Ungheria.

Roma, dal Collegio Ruteno, lì..... [51]

P. Lazzaro Berezovskyj, OSBM., m.p.
Procuratore dei Basiliani
Ruteni

7.

Rome, July, 1913.

The letter of Fr. Berezovskyj, the Procurator of OSBM. to the S. Congregation in defense of the monastery in Mariapovč.

AGC, « *Sub-Carpathia* », *Correspondence of Fr. Berezovskyj.*

---

[51] On the copy of the document there was no date indicated, probably written at the end of July, 1913.

Eminentissimo Principe,

Il R.mo Padre Gioacchino Choma, Protohegumeno dei Basiliani dell'Ungheria, residente in Munkács, espone riverentemente all'Eminenza Vostra, pel mio tramite, quanto segue:

La Bolla del Santo Padre Pio X, « *Christifideles graeci ritus* », colla quale venne eretta la nuova sede vescovile di rito greco di Hajdu-Dorogh in Ungheria, stabilisce che il Monastero finora Ruteno di Maria-Povtch (!) debba esser incorporato alla nuova Diocesi, e che per conseguenza la lingua liturgica slava ed il rito ruteno vi lascino il posto alla lingua greca ed al rito greco.

D'altronde, il Monastero di Maria-Povtch fa parte della Provincia Basiliana di Ungheria, ed in questa Provincia i monaci sono spessissimo trasferiti da un Monastero all'altro; cosa che fin adesso non ha avuto mai nessun inconveniente, poichè dappertutto trovavano lo stesso rito Ruteno e la stessa lingua liturgica slava. Ormai, dovranno cambiare spesso e di lingua liturgica, e di rito. Questo cambiamento così frequente non potrà farsi senza disvantaggio ragguardevole tanto per le persone che per la Provincia.

Di più, nel Monastero di Maria-Povtch è venerata una antica immagine miracolosa di Maria Santissima, e molti fedeli, per la maggior parte Ruteni, vi si recano in pellegrinaggio. Questo cambiamento di lingua liturgica ed anche di diverse cerimonie ecclesiastiche non sarà senza turbare gravemente questo popolo, che vive delle sue tradizioni, alle quali è molto attaccato. Forse si avranno anche da temere conseguenze peggiori. Di fatto, la propaganda russa scismatica non ha mai cessato di esercitare la sua influenza tanto in Galizia che in Ungheria, ed approfitta di ogni pretesto per ingannare un popolo rimasto semplice. Si può prevedere cosa dirà di questo cambiamento di lingua liturgica in un santuario così celebre, tanto più che si sa bene quali sono gli sforzi di un certo partito per introdurre, in luogo della lingua greca, niente di meno che l'ungherese.

Per questi motivi, il Padre Choma chiede umilmente che gli sia permesso conservare nel monastero di Maria-Povtch la lingua liturgica slava.

Chiedo (?) la grazia...

P. Lazzaro Berezovskyj, OSBM., m.p.
Procuratore dei Basiliani
Ruteni.

8.

Rome, December 22, 1913.

The letter of S. Congregation for the Propagation of Faith to Protohegumen J. Choma concerning the Bixad monastery.

AGC, « *Sub-Carpathia* », *Correspondence of Fr. Berezovskyj.*
ACOC, *Rubrica 13, Monaci, num. 34446.*

Romae, 22 Decembris 1913.

Rev.me Pater,

Episcopi rumeni provinciae ecclesiasticae Albae Juliensis supplices libellos ad hanc S. Congrgeationem porrexerunt, quibus petunt, ut ad normam statutorum Concilii Provincialis Primi Rumenorum anni 1872 « Monasterium Bixadiense adusque Protohegumeni Monasterii S. Nicolai Munkacsensis iurisdictioni in monachis subjectum existens » a praedicta subjectione eximatur ac sub dependentia Episcopi Armenopolitani ponatur [52].

Super his praecibus Paternitas Tua litteris diei 2 Julii h.a. mentem suam jam aperuit; cum autem de hoc negotio proxime agendum sit in Comitiis Generalibus hujus S. Congregationis, denuo rogo P.T. ut velit deducere, si habeat ulteriora jura sua, in propriam defensionem.

Interim Deum adprecor, ut Te quam diutissime sospitet,

Paternitatis Tuae addictissimus,
H. M. Card. Gotti, Praefectus.
Hieronymus Rolleri, Secret.

9.

Mukačiv, January 30, 1914.

The letter of Protoheg. Choma to Fr. Berezovskyj, Procurator of the Order, in the Bixad case.

AGC, « *Sub-Carpathia* », *Correspondence of Fr. Berezovskyj.*
AMM, *Kinach*, « *Zapysnyk* », p. 27.

Высокопреподобный Отче Ректоръ!

О. Протоигуменъ Филясъ во справѣ Биксадского монастыря уложили письмо, которое засылаю и прошу передати Кардиналовѣ.

---

[52] The Acts of the First Provincial Council of Blaj, celebrated in 1872, cfr. Ch. de Clercq, *Histoire des Conciles*, Paris 1952, t. XI., P. II., p. 642-655.

Надѣемеся, что Кардиналъ будетъ судити на нашу корысть, а кедь нѣтъ то помали разсыплется Чинъ и пропадутъ Угорски Василіяне. Отлученіе Биксадского монастыря будетъ певнымъ началомъ конца Василіянского Чина на Уграхъ.

Въ листѣ писано, что я появлюся лично передъ Кардиналомъ и предложу устно, что еще бы предложити треба. Не знаю, ци я то годенъ буду учинити скоро, може ажь въ мѣсяцу Марту наразъ съ Вашимъ Протоигуменомъ. Мене симъ часомъ сперaетъ справа реформы Чина и новиціяту, которую справу до теперь еще не удалося мнѣ привести до такого положенія, чтобы цѣлый вопросъ можно представити Римовѣ для узаконенія и чтобы дѣло такъ могло туй провадитися и переведено быти безъ всякихъ препятствій и колотнѣ.

Вручаюся св. молитвамъ и со щирымъ поздравленіемъ пребываю,

Вашимъ покорнѣйшимъ братомъ во Христѣ:

Іоакимъ Хома, ЧСВВ

Munkács, Csernekhegy, 30.I.1914.

* * *

Main points from the above mentioned letter to the Cardinal-Prefect G. Gotti [53]*;*

1) ne Sacra Congregatio permittat monasteria Bikszad et Maria-Pócs avellere a Provincia Hungarica Basilianorum.

2) ut permittat aperire novitatium in Krasnybrod [54].

3) ut ad adiuvandum hunc novitiatum approbet propositum, ut Mariapócs et Bikszad suos reditus eidem cedant.

4) ut novitiatum gerant Patres Basiliani ex Galicia ad Provinciam in Hungaria adiuncti.

10.

Mukačiv, June 8, 1914.

The letter of Protohegumen Choma presented personally to the Cardinal-Prefect of the S. Congregation in the affair of the Basilian reform in Transcarpathia.

AMM, *Kinach*, « *Zapysnyk* », p. 32-37.

---

[53] Main Points of Fr. Choma's letter to the Cardinal, copied at the end of the letter, were taken from Kinach, *Zapysnyk*, p. 27.

[54] Protohegumen Choma changed it to " *Uzhorod* ".

Eminentissime Princeps!

Infrascriptus protohegumenus Basilianorum in Hungaria ad pedes E. V. Rev.mae provolutus, audet gravissimum Ordinis sui negotium exponere, atque Eminentissimi Principis potentem favorem instantissime implorare.

Ab aliquot iam annis oculos animosque nostros huc illucque convertimus, quaerentes et consilium et auxilium in causa vitae religiosae in Ordine nostro reformandae. Qua in re tentamina quaedam facta sunt, sed bonum exitum non habuerant, eo quod rei intentae strenuam manum non apposuimus. Cognovimus itaque necesse esse, ut grave istud negotium, in quo salus Ordinis nostri pendet, S. Congregationi de Propaganda Fide committamus, paratos nos esse declarantes ea omnia, quae Sacra Congregatio in Domino ad bonum Ordinis nostri statuerit, obedienti et gratissimo animo amplectendi atque exequendi.

Nobis quidem convenientissimus modus Ordinem nostrum reformandi hic esse videtur, ut S. Congregatio de Propaganda Fide auctoritate sua easdem Ordini nostro Constitutiones observandas praescribat, quas Basiliani in Galicia reformati a Sancta Sede obtinuerunt [55], quaeque nobis optime cognitae sunt. Ut autem religiosa observantia in monasteriis nostris ad normam praedictarum Constitutionum rite introduci possit, necesse esse putamus, ut quidam Patres Basiliani ex Provincia Galiciana ad nostram veniant, atque in quodam monasterio nostro novitiatum aperiant illumque forment. In quod propositum nostri Patres consentiunt, Protohegumenus vero Galicianae Provinciae, R.P. Filas [56] paratum se exhibet eidem auxilium praebere.

Monasterium aptum, ut in eo novitiatus collocetur, illud esse videtur, quod in Ungvár positum est. Sed cum reditus hujus monasterii tali operi non sufficiant, ideo alia duo monasteria, nimirum Mariapocsense et Bikszadense monasterio Ungváriensi adjungi possent in hunc finem, ut ex reditibus suis necessariam copiam ad sustentationem novitiatus cedant.

---

[55] Cfr. *Constitutiones Congr. Ruthenae Ordinis S. Basilii Magni*, ad mentem Const. SS. D. N. Leonis PP. XIII. *" Singulare Praesidium "*, Żowkwa 1910. They were approved by the Holy See in 1896 and 1909.

[56] Fr. Platonides Filas, OSBM, Protohegumen of Galician Province, 1904-1917.

Sive hoc propositum sive forte aliud quoddam Sacrae Congregationi de Propaganda Fide melius visum fuerit, infrascriptus nomine Ordinis sui declarat, se paratissimum esse ad illud acceptandum et perficiendum, dummodo res ad bonum finem perducatur atque non longe differatur. Quae res nobis urgentissima esse videtur.

Novissimo enim tempore Ordini nostro gravissimum periculum a quibusdam hominibus Ordini non benevolentibus creatum est, quod periculum, nisi cito avertatur, ipsam existentiam Ordinis nostri perdere minatur. Monasteria nostra, ut E. V. Rev.mae notum est, privilegio exemptionis non gaudent, sed episcoporum localium jurisdictioni subjacent. Sunt autem monasteria nostra dissita per Dioeceses Munkacsensem, Szamosujvariensem, Eperjesiensem et noviter Hajdu-Doroghiensem.

Hucusque pacifice vivebamus. Ultimo tamen tempore tentamina, eaque fortissima suscepta sunt, ut Ordo noster dismembretur ita, ut ab organismo suo monasteria quaedam avellantur et in novas quasi provincias, vel simile quid formentur. Conatus itaque facti sunt, ut monasterium Bikszadense Basilianis Rumenis adjungatur et monasterium Mariapocsense episcopo Hajdu-Doroghiensi cedatur. Quod si fieret, actum esset de Ordine nostro ob periculum, quod huic ultimo monasterio imminet. Est enim dictum monasterium quasi palladium nostrum et ob thaumaturgicam imaginem B.M.V. nostra omnium quasi *alma mater*. Haec domus redditibus suis omnia nostra monasteria adiuvat et ab illa tota spes melioris conditionis nostrae pendet. Sine hoc monasterio de sustentando aliquo novitiatu neque sermo esse potest.

De hisce tentaminibus Ordo noster certior factus per infrascriptum Protohegumenum ad Em. V. Rev.mam supplicibus cum praecibus recurrit atque salutem implorat, quam nisi cito obtinuerit, ruinam suam pertimescit. Et aliunde auxilium nullum videt neque sperat, cum protectoribus qui ex suo officio Ordinem in sua incolumitate sublevare tenentur privatus sit.

Hoc itaque grave opus reformandi Ordinem nostrum et gravissimum periculum istud impediendi et totum Ordinem evertendi praesentibus litteris E. V. Rev.mae humillime transmitto confisus Eminentissimum Principem et salutem eidem Ordini nostro allaturum et periculum dictum ab Ordine nostro aversurum.

Et quia recogito hujusmodi negotia postulare, ut personaliter Eminentiam Vestram Rev.mam adeam et oretenus explicem, si quae

explicanda essent, ideo paratus sum post aliquot dies Romam proficisci, ut coram E. V. Reverendissima comparere possim.

Eminentiae Vestrae Rev.mae manus humillime deosculor,

servus in Christo infimus,
Joachimus Choma, OSBM,. m.p.
Protohegumenus

Munkács - Csernekhegy, die 8 m. Junii a. 1914.

11.

Rome, July 1, 1914.

The letter of S. Congregation to Protohegumen Choma concerning the Basilian reform in Transcarpathia.

Roma, d. 1 Julii a. 1914.

ACOC, *Rubrica 13, Monaci, num. 35512.*
AMM, *Kinach,* « *Zapysnyk* », p. 37-38.

Reverendissime Pater,

Consilium reformandae Congregationis Monachorum Basilianorum in Hungaria, de quo Paternitas Tua ad me litteris diei 8. vertentis mensis scripsit, haec S. Congregatio maxime laudat et commendat. Nihil proinde obstat, quominus ad opus reformationis adsumantur nonnulli Patres Basiliani Congregationis reformatae ex Galicia.

Attamen, antequam super hoc negotio ab hac S. Congregatione aliquid decernatur, necesse est, ut P. Tua directe rem agat cum Protohegumeno Monachorum Basilianorum ex Galicia et omnes normas, tum circa personas Monachorum qui reformationem dirigere debent, tum circa modum exsequendi reformationem collatis consiliis determinentur. Conventione autem inita inter P. Tuam et Protohegumenum Congr. Galicianae textum eiusdem P. Tua ad hanc S. Congregationem transmittere curabit, quae sibi reservat definitivam conventionis adprobationem.

Interim vero eandem P. Tuam rogo, ut vellit mihi quamprimum transmittere accuratam relationem circa praesentem statum tum personarum Monachorum, tum Monasteriorum Congregationis Basilianae in Hungaria.

Deum interea ex corde deprecor, ut Te quam diutissime servet.

Paternitatis Tuae addictissimus servus,
H. M. Card. Gotti, Praefectus
Pro R. P. D. Secretario
Benedetti, off.

12.

Uzhorod, October 18, 1917.

A new project of the Basilian reform in Transcarpathia presented to the Provincial Council by Hegumen Athanasius Maxim, OSBM. [57].

AMM, *Kinach*, « *Zapysnyk* », p. 44-48.

Щоб Чин був спосібнійший до роботи і щоби годен жити, того вимагає інтерес Церкви, але щоби Чин годен працювати і жити — те залежить від виховання нового покоління, поведеного в добрім напрямі.

В тім ділі (виховання молодих) Чин вже від давнішого часу у кризисі. Кріза почалася тоді, коли не лиш без всякого вибору приймали молодих на клериків, але й занедбали їх виховання. Занедбано душевний провід, що є основою монашого життя і може утвердити покликання. Це мабуть зачалося в 1850-60 рр., а крізіс прийшов 1890-1900 рр. — показалися наслідки, бо в тих роках не висвятили ні одного монаха. Чин утратив свою притягаючу силу, хотяй має велику задачу до сповнення в Церкві. А причиною цего є те, що Чин морально і духовно підупав.

Коли Чин прийшов до пізнання того, то від 1905 р. занимається ідеєю реформи. Перший серіознійший крок в тім напрямі зроблений на соборі 1909 р. в Красноброді, на основі котрого ще в тім самім році зачали в тім дусі виховувати питомців в Маріяповчанськім монастирі. 1912 р. вибудуваний монастир в Унгварі, котрий злучений з середно-шкільним інтернатом, мав разом служити вихованню нової ґенерації для Чина, але і так дуже мало кандидатів зголошувалося до Чина.

1914 р. вибухла світова війна. Унґварський монастир заняв Червоний Крест на шпиталь і від того часу ми ховаємося в кутику при шпиталю. Тих, що потому зголошувалися до Чина, ми не годні були приняти, бо не мали місця на приміщення, а також боялися, що вони лиш утікають перед військом. Послідний клерик висвячений 1916 р. Тепер не маємо ані новиків ані клериків, не тому щоб не зголошувалися, але зголошувалися невідповідні. Чин виховує тепер для себе одного 1-во рочного препарандисту, двох у 6-ій

---

[57] Hegumen and Master of the Novices in Užhorod, 1912-1918. This is translation from the Hungarian original, made by Father Choma.

кл. ґімназії, одного у 5-ій, двох у 4-ій, одного у 3-ій і одного у 1-ій кл. ґімназії.

На новіціят зголосилися один священик з Велико-Варадинської епархії, один скінчений клерик з Пряшівської епархії і один 3-річний клерик з Яґерської епархії [58]. Не много є до них довіря, але і нема де їх примістити. Тих що ходять до ґімназії треба б днесь-завтра взяти на новіціят, дальше відкладати було б смертельним ґріхом против Чина і інтересів Церкви. Треба ділати сейчас, щоби виховання молодого покоління довше не відкладалося.

Але що робити, щоб те діло було добре й основне? Вже вісім років, з повірення Чина, занимаюся тим питанням в практиці і теорії. Моє переконання те, що лиш одна дорога веде до ціли: — Взяти копію реформи Галицьких Василіян, примінивши її до тутешних обставин. Чин Св. Василія най зашле до Риму одно меморандум, най пояснить теперішне положення і просить о реформу Провінції на форму Галицької, *через мадярських Єзуїтів* (підкр. моє), між якими знаходяться такі, що знають обставини нашого Чина. Меморандум до Риму післати через Мукачівського єпископа [59], або ще ліпше через Остригомського Примаса [60]. Чин працювавби в крузі своєї роботи, а лиш виховання нової ґенерації переняли б Єзуїти. З доброю совістю і з найліпшим переконанням уважаю лиш ту одну дорогу, що веде до ціли і забезпечить життя Чина, щоб він у короткім часі двигнувся до тої уровни, на якій повинен знаходитися.

Ми тепер лиш забавкою у руках многих. Трудимося, робимо, але зато не маємо признання, найліпші наші заміри не хотять порозуміти і на зле перевертають, а все лиш то шукають проти нас, щоб могли нас обмовити і ганити. Кождий лиш нас критикує, навіть такі, що до нас нич не мають. Ми против того нич не можемо зділати, бо ми слабі. Ми не можемо боронитися, бо ми якби спараліжовані. Від сего освободитися, повинно бути головним бажанням і головною задачею кожного, хто лиш серіозно думає.

І так, щоб ми забезпечили будучність Чина в інтересі Церкви і щоби ми поклали такий фундамент нашій будучности, котрий вже згори виключає таке прикре положення, — проєктую просити ре-

---

[58] The Diocese of Eger of the Latin Rite.

[59] Bishop Anthony Papp, 1912-1924.

[60] Cardinal John Csernoch, the Archbishop of Esztergom (Gran), 1913-1927.

форму від Єзуїтів через Рим в найкоротшому часі. Если б то було зроблене перед 10-15 роками, інакше тепер би було. Дальше не мож відкладати. Моя совість є спокійна, що я сим проєктом своє зробив і за дальше зволікання не буду відповідати.

Тому прошу предложити се діло (проєкт) перед дефініторію, до якої треба покликати не лиш дефініторів, а навіть оголосити всім монастирям, щоб кожний міг застановитися і уформувати своє переконання [61].

13.

Mukačiv, September 4, 1920.

The agreement between the Galician and Transcarpathian Basilian Provinces concerning the reform.

ACOC, *Rubrica 13, Monaci, num. 5268/1921.*
AMM, *Kinach, « Zapysnyk »*, p. 72-77.
AGC, *« Sub-Carpathia », Acta Provinciae S. Nicolai.*
Authenticated copy by Protoheg. Choma - by the Author.

Infra signati, Protohegumenus provinciae Galicianae [62] et Protohegumenus provinciae s.d. per Regnum Hungariae Ordinis S. Basilii M. [63], ad mentem rescripti S. Congregationis de Prop. Fide pro negotiis Rit. Orient. de die 1 Julii 1914, N. 35.512., — collatis consiliis in negotio reformationis monasteriorum provinciae per regnum Hungariae O.S.B.M., peragendae per PP. Basilianos provinciae Galicianae reformatae, in haec convenerunt. Statuta nempe sunt et ab utraque parte acceptata principia et conditiones reformationis, proponenda ad approbandum S. Congregationi Orientalium.

I. Ad mentem ac voluntatem S. Sedis expressam in litteris Apostolicis Leonis PP. XIII. de die 12 Maji 1882, *« Singulare praesidium »* [64], ut nempe omnes alumni Basilianae familiae etiam extra Galiciam consistentes omni ope contendant, ut omnium monasteriorum Basilianorum exoptata conjunctio, Dei beneficio, obtineatur,

---

[61] A copy of Fr. Maxim's proposal was sent to the Hegumen of every monastery in the Province, on December 3, 1917. Cfr. Kynach, *Zapysnyk*, p. 48.
[62] Father Anastasius Kalyš, OSBM 1920-1930.
[63] Father Joachim Choma, OSBM, 1906-1931.
[64] Cfr. Welykyj, *Doc. Pont., o.c.*, vol. II., p. 454-459.

utraque provincia Ordinis S. Basilii M., Galiciana sc. et s.d. per regnum Hungariae, tamquam fundamentale principium hoc statuunt et assumunt, ut secum in unum corpus legale conjungantur et unum, indivisibilem Ordinem S. Basilii M. constituant.

II. Pro mutatis condicionibus politicis provincia s.d. per regnum Hungariae vocabitur in posterum *Karpatho-ruthena*. Ad ipsam pertinebunt omnia monasteria PP. Basilianorum, quae ante annum 1914 ad eam pertinebant — i.e. praeter monasteria in Karpatho-Ruthenia et Slovacia sita, etiam monasterium Maria-Pócsense in Hungaria et Biksadense tum Moysejense [65] in Rumaenia. Extendetur haec provincia praeterea ad territorium dioecesis ruthenae Kriziensis in Serbo-Chorvatia.

III. Pro norma reformationis provinciae Karpatho-ruthenae assumentur Constitutiones Congregationis Ruthenae Ordinis S. Basilii M. ad mentem Constitutionis SS. D. N. Leonis PP. XIII. « *Singulare praesidium* », per S. Sedem pro Religiosis provinciae Galicianae annis 1896 d. 1 Junii et 1909 d. 27 Julii approbatae. Respectus tamen habendus in rebus cultus publici divini legitimarum consuetudinum et ordinationum competentis ecclesiasticae potestatis, et quoad linguam usus et studii, linguae Karpatho-ruthenae regionis atque linguae hungaricae resp. rumaenae.

IV. Quoad possessionem et administrationem bonorum temporalium tum singulorum monasteriorum tum provinciarum qua talium, utraque provincia erit autonoma et a se independens, salvis utique omnibus juribus, quae a Constitutionibus vel a jure communi ecclesiastico supremo regimini Ordinis attribuuntur.

V. Monasteria provinciae Karpatho-ruthenae reformata ab Ordinaria Episcoporum auctoritate et jurisdictione secundum mentem juris communis ecclesiastici eximentur.

VI. Usque ad electionem legitimam Superioris Generalis seu Archimandritae [66], Protohegumenus provinciae Galicianae, prout secundum statuta Constitutionum gaudet potestate Archimandritae

---

[65] *Moysej*, Maramoroš district, now *Moiseiu*, Rumania. The monastery was founded in 1674, but was closed during Josephinian Reforms, in 1788. After World War I they hoped to reopen it, but it happened only in 1934.

[66] The first Archimandrite of the Order was elected on June 23, 1931, in a person of Fr. Dionysius Tkačuk, OSBM (1931-1944). Cfr. " *Dobryj Pastyr* ", Stanyslaviv-Peremyšl 1931, p. 130, 214-15.

pro provincia Galiciana, eadem potestate gaudebit pro domibus reformatis provinciae Karpatho-ruthenae.

VII. Donec provincia Karpatho-ruthena omnino formata erit, monasteria ejus reformata subjacebunt immediate auctoritati et jurisdictioni Protohegumeni provinciae Galicianae.

VIII. Provincia Karpatho-ruthena censebitur tamquam omnino formata, quando computabit saltem tria monasteria reformata et triginta (30) saltem monachos clericos sollemnis professionis, inter hos autem saltem viginti (20) sacerdotes. Ad numerum hunc constituendum computari poterunt etiam religiosi provinciae Galicianae, qui approbante eorum Protohegumeno tamquam membra provinciae Karpatho-ruthenae in hac in posterum manere vellent.

IX. Protohegumenus provinciae Galicianae instituet totum regimen monasterii novitiatus et nominabit Magistrum novitiorum ejusque Socium. Religiosi provinciae Galicianae in monasteriis Karpatho-ruthenis ex obedientia occupati jus habebunt ad sustentationem ex reditibus monasterii, in quo occupabuntur.

X. In reformata domo novitiatus morari poterunt tantum hi religiosi, qui reformationem amplectentur et novitiatum legitime peragent.

XI. Pro monasterio novitiatus eligitur et statuitur monasterium Munkačevense in dioecesi Munkačevensi (Karpatho-Ruthenia), cujus monasterii templum et aedes una cum omni re familiari, juribus, reditibus collegio tirociniorum seu novitiatui cedent. Administrabitur hoc monasterium per Patres a Protohegumeno Galiciano assignatos, cui etiam quotannis accurata administrationis ratio reddetur. Quodsi reditus hujus monasterii ad honestam sustentationem alumnorum non sufficerent, curabit Protohegumenus provinciae Karpatho-ruthenae, ut etiam alia monasteria hujus provinciae ad sustentandam domum novitiatus concurrant.

XII. Postquam provincia Karpatho-ruthena omnino formata erit, fiet ipsa comprobante S. Sede proprii juris, convocabit proprium Capitulum provinciale ad eligendos tres candidatos ad munus Protohegumeni, quos — donec Superior Generalis seu Archimandrita Ordinis eligetur — Protohegumeno provinciae Galicianae proponet.

XIII. Religiosi provinciae Karpatho-ruthenae participabunt in omnibus juribus et privilegiis, quae concedebantur vel concedentur religiosis provinciae Galicianae.

XIV. Religiosi provinciae Galicianae in monasteriis provinciae Karpatho-ruthenae occupati, quamdiu haec nondum omnino formata

erit, habebunt jus ingrediendi Capitulum provinciale Galicianum, resp. eligendi ad hoc delegatos ex suis secundum normas Constitutionum.

Munkačev, 4 Septembr. 1920

P. Anastasius Kalyš, OSBM., m.p.
Provincialis prov. Galicianae

L. S.

P. Joachimus Homa, m.p.
Provincialis prov. Carpato-ruthenae

L. S.

P. Athanasius Maxim, m.p.
definitor provinciae

P. Dolhy Leontius, m.p.
definitor provinciae

14.

A list of the Monasteries and Religious in Transcarpathia in 1920.

AMM, *Kinach « Zapysnyk »*, p. 101-102.

STATUS MONASTERIORUM ET MONACHORUM [67].

1. MONASTERIUM S. NICOLAI DE MONTE CSERNEK PROPE MUNKÁCS:
   - P. Homa Joachimus ..... nat. 1870....ord. 1892
   - P. Dolhy Leontius ..... 1883.... 1905
   - P. Kralicky Methodius ..... 1863.... 1887
   - P. Poratunszky Stephanus ..... 1885.... 1910
2. MONASTERIUM MARIA-PÓCSENSE:
   - P. Maxim Athanasius ..... nat. 1878....ord. 1904
   - P. Bojcsik Sebastianus ..... 1889.... 1914
   - P. Zsatkovits Dionysius ..... 1891.... 1914
   - P. Holis Constantinus ..... 1894.... 1916
3. MONASTERIUM BIKSZADENSE:
   - P. Maxim Augustinus ..... nat. 1870....ord. 1900
   - P. Ajaki Aemilianus ..... 1890.... 1914

---

[67] This " *Status* " was submitted to Rome as an inclosure to the petition of September 12, 1920 (*Document* n. 15).

4. MONASTERIUM UNGVARENSE:
   P. Szkiba Theophanus ..... nat. 1883....ord. 1907
   P. Szemerszky Miron ..... 1893.... 1915
   P. Legeza Theodorus ..... 1890.... 1915
5. MONASTERIUM MISZTICENSE:
   P. Gauris Clemens ..... nat. 1871....ord. 1895
   P. Bihary Paulus ..... 1883.... 1908
6. MONASTERIUM HUSZT-BORONYAENSE:
   P. Motrinecz Bartholomeus ..... nat. 1884....ord. 1908
   P. Brinszky Nicholaus ..... 1880.... 1905
7. MONASTERIUM KIS-BEREZNENSE:
   P. Lupis Sylvester ..... nat. 1865....ord. 1890
   P. Sesztak Barnabas ..... 1885.... 1909
8. MONASTERIUM KRASZNO-BRODENSE:
   Totaliter dirutum tempore belli.
9. MONASTERIUM BUKOVENSE:
   Derelictum ratione egestatis et situs nocivi valetudini.

Munkács, die 3.IX. 1920.

15.

Prague, September 12, 1920.

The letter of Protohegumen Kalys to Card. Secretary of the S. Congregation for the Oriental Church concerning the agreement about the Basilian reform in Transcapathia [68].

AMM, *Kinach*, « *Zapysnyk* », p. 78-87.

Eminentissime Princeps!

In allegatis transmitto ad mentem S. Congr. de Propaganda Fide de die 1 Julii 1914, Num. 35512: 1) Elenchum monasteriorum et monachorum provinciae Karpatho-ruthenae Ordinis S. Basilii M. secundum statum praesentem; 2) Protocollum conventionis inter Protohegumenos Ordinis S. Basilii M. provinciae Galicianae et Karpatho-ruthenae initae ad reformationem per PP. Basilianos provinciae Galicianae suscipiendam.

Liceat infrascripto adjungere quaedam ad illustranda aliqua puncta adnexae conventionis:

[68] Cardinal Nicholas Marini, the first Secretary of the S. Congregation for the Oriental Church, 1917-1922.

Ad II. - *a*) Diviso ultimo tempore pristino regno Hungarico in novas politicas formationes praevalens pars monasteriorum mansit in territorio autonomae provinciae Karpatho-ruthenae et quidem monasteria sub numeris 1, 4, 5, 6 et 7 in adnexo elenco notata, inter haec monasterium principale sc. Mukačevense. Monasteria sub n.ris 8 et 9 transierunt ad orientalem ruthenam partem Slovaciae. Monasterium sub num. 2 mansit in territorio reipublicae Hungariae [69], in dioecesi Hajdudorog. In territorio a Rumaenia occupato inveniuntur monasterium sub num.ro 3 et monasterium Moysejense, hoc ultimum nunc verosimiliter a suis monachis derelictum.

b) In historica traditione censebatur semper haec provincia tamquam eminenter ruthena, utpote occupans territorium maxima ex parte per populum ruthenum inhabitatum. Sub hisce respectibus rem considerando erit et veritati propius et novo statui politico convenientius hanc provinciam in posterum Karpatho-ruthenam vocare.

Extensio ad dioecesim ruthenam Krisiensem in Serbo-Chorvatia hisce commendatur: *a*) Nullum in ea ad hoc tempus extat monasterium Basilianum cujuscunque provinciae; *b*) in se nimis parva est haec dioecesis, quin possit separatam provinciam Ordinis nostri formare; *c*) territorialiter proxima est provinciae Karpatho-ruthenae; *d*) traditio historica favet huic propositioni. In Catalogo nempe provinciae Karpatho-ruthenae ex anno 1844 notatur: « In libro Joannicii Basilovits s.d. *Notitia Fundationis Korjatovicsianae*, P. I., cap. XXIII. occurit quod - Rev. Sebastopolitanus Antistes et Vicarius Apostolicus Georgius Gennadius Bizanczy [70] jurisdictionem exercuerit in Croatia, nominatim in monasterio SS. Michaëlis et Gabrielis Archangelorum partium Iwanicskensium, unde syncellus Ep.pi Gregorii... Rev. Fr. Gregorium Bulko ad monasterium S. Nicolai Ep.pi [71] in partibus Hungariae fundatum, in virtute s. obedientiae 1732 transire iussit » [72].

---

[69] At that time Hungary was *a Republic*, under Károlyi's regime, but later it became once again " *the Kingdom* ", with Admiral Nicholas Horthy as its regent. Cfr. C.A. Macartney, *Hungary*, Chicago, Ill., Aldine Publ. Co., 1962, p. 209-213.

[70] George Gennadius Bizancij, OSBM, the Bishop of Mukačiv, 1716-1733.

[71] I.e. the monastery of Černeča Hora, in Mukačiv, where Bishop George G. Bizancij, OSBM, resided as the Archimandrite of the Order.

[72] The above mentioned quotation is taken from Basilovits, *o.c.*, P. III., p. 88, and does not suggest the alleged jurisdiction of Bishop Bizancij: " Gregorius Bulko - primum obierat munus Generalis Vicarii in Croatia apud Praesulem

Ad III. - *a*) Provincia Karpatho-ruthena ad hoc usque tempus non habuit Constitutiones a S. Sede Apostolica approbatas. Extant quidem s.d. « *Constitutiones Monachorum S. Basilii Hungariae* » a quodam, ut fama fert, canonico compositae [73] et modo provisorio 30 Septembr. 1857 ab Archiepiscopo Strigoniensi Joanne Card. Szcitovszky confirmatae [74], erant quoque hae Constitutiones S. Congregationi super statum Regularium ad revisionem propositae, prout id patet ex rescripto S. Congregationis de die 7 Decembris 1860, attamen non erant unquam secundum animadversiones hujus S. Congregationis emendatae nec videntur unquam a S. Sede Apostolica approbationem obtinuisse.

Caeterum compositio harum Constitutionum in multis aberrat a norma communi in Ecclesia probata et in quibusdam etiam majoris momenti, ut v.g. quoad votum paupertatis, juri communi ecclesiastico adversantur.

Observatio earum in provincia nunc fere totaliter abiit in desuetudinem. Unitas demum praesertim interna Ordinis exigit imprimis et necessario unitatem in Constitutionibus.

b) Specialis hic ad finem additur nota quoad officia cultus divini publici et linguam usus et studii. Monasteria nempe hujus provinciae sita sunt in diversis dioecesibus, quae suas particulares habent praxes rituales, tum in Officio divino seu choro dicendo, tum in Sacro celebrando tum in Sacramentis administrandis. Populus hic, in religiosa cultura generatim satis neglectus, nimis haeret in externis et consequenter nimis addictus est quibusdam specialibus modificationibus ritualibus. Donec itaque in aliqua synodo communi uniformitas quaedam introducetur, ad scandalum pusillorum evitandum, accomodare se debent monachi ad legitimas consuetudines vel particulares ordinationes singularum dioeceseon.

Analogum quid dicendum de lingua usus et studii. Conscientia

Szvidnissiensem Gregorium condam Vucsinich, per Episcopum Gennadium Bizanczy resolutus; inde postea, triennio evoluto evocatus a. 1732, munere fungebatur Plenipotentiarii in monte Csernek, ad latus Praesulis Gennadii constitutus, quo mortuo positus Proto-Hegumenus ".

[73] I.e. by Canon Alexander Duchnovyč (1803-1865), from the Eparchy of Prjašiv.

[74] Card. John Szcitovszky, Primate of Hungary and Archbishop of Esztergom (d. 1886), was appointed by the Holy See as the Apostolic Visitator of the Religious Orders in Hungary, in 1852.

nationalis hic nondum est omnino clarificata, melius est itaque ad interim, praesertim in verbo Dei praedicando, uti locali dialectu populi.

Ad IX. - In consultatione provinciali Leopoli praevisi sunt ad munus Hegumeni P. Hieronymus Malickij [75], ad munus magistri P. Hlib Kinach [76], ad munus socii mag. P. Polycarpus Bulyk [77].

Ad XI. - Monasterium hoc (Mukačevense) ex iis, quae sita sunt in regione Karpatho-ruthena, unicum est, cujus aedificium satis amplum, adaptari poterit ad locandum novitiatum et cujus reditus, bona administratione supposita, sufficere possent ad sustentandam etiam majorem familiam monachorum. Praeterito tempore quoque serviebat istud huic fini, ut patet ex Catalogo monachorum ex anno 1844.

Cum inchoante opere reformationis Religiosi provinciae Karpatho-ruthenae nunc ad eam pertinentes, in novas statuantur conditiones, videtur non ab re fore, si quasdam observationes de praesenti statu eorum adjungere et quasdam propositiones pro futuro statuere audeam.

Spiritus itaque et vita regularis apud eos magna ex parte evanuit. Clausura non observatur, viget abusus peculii, labor in vinea Domini pro salute animarum magis est occasionalis, absque programmate et zelo, administratio bonorum materialium negligens, — et ex parte Episcoporum, quorum jurisdictioni Religiosi subsunt, invigilatio manca. Melius praesentantur tantum monasteria in Maria-Pocs, cujus hegumenus est homo optimae voluntatis et in Užhorod (Ungvár), ubi sustentatur convictus pro studentibus gymnasialibus.

Non tamen abest apud quosdam studium vitae melioris. Sic v. g. iam nunc 7 sacerdotes voluntatem manifestarunt reformationem acceptandi et novitiatum peragendi [78]. Major pars manebit extra reformationem. Ergo:

---

[75] Fr. Jerome Malyckyj acted as the Hegumen of Mukačiv, 1921-1923, when he was transferred to the monastery of Užhorod as its first reformed Hegumen. He died in 1925.

[76] Fr. Hlib Kinach remained as the Master of Novices until 1939, by the exception of one year (Sept. 1931-Sept. 1932), when he acted as the Delegate of the Archimandrite and Visitator of the Transcarpathian Province.

[77] In 1923 Fr. Polycarp Bulyk succeded Fr. Malyckyj as the Hegumen of Mukačiv monastery.

[78] The seven monks, who eventually joined the reform, were: Fr. A. Ajaki, Fr. S. Bojčyk, Fr. L. Dolhyj, Fr. Th. Legeza, Fr. Athanasius Maxim, Fr. Th. Skyba and Fr. D. Žatkovyč.

a) *quoad reformationem aspirantes* - videtur mihi utile fore, ut ii, qui reformationem subire vellent, ab aspirantura, quae secundum Constitutiones nostras sex menses durare deberet, dispensentur et tantum novitiatus unius anni ab iis exigatur. Ratio haec est. Propter abitum eorum duo monasteria majoris momenti Maria-Pocsense et Užhorodense monachis suis destituentur. Ad breve tempus huic conditioni consuli potest; et quidem ad monasterium M. Pocsense mitti possunt monachi ex monasterio Mukačevensi, curam autem studentium in Užhorod sacerdotes saeculares subire possunt, quod promissum est ab Rev.mo Ep.po Mukačevensi. Ad diuturnius tamen tempus status talis absque magnis incommodis sustineri nequit.

b) *quoad monachos extra reformationem manentes* - Protohegumenus eorum P. Joachim Choma electus est ad munus suum in Capitulo 1918 celebrato secundum Constitutiones in II. allegato memoratas - ad triennium [79].

Hegumeni monasteriorum secundum easdem Constitutiones eliguntur etiam in Capitulo ad triennium.

Quoad Protohegumenum, qui reformationi Ordinis favet, eiusdem saltem est coninitiator, bonum esset, ut absque nova electione in munere suo saltem ad novum triennium confirmaretur. Melius quoque esset ad difficultates evitandas in novis monasteriis ad reformationem attrahendis, ut in posterum jus Protohegumeno reservaretur Hegumenos in singulis monasteriis mutandi et designandi. Paucitas monachorum ut ratio servire potest hanc innovationem introducendi.

Pro Religiosis reformationem non recipientes (!) reservari possunt aliquot monasteria minoris quoad laborem apostolicum momenti. R.P. Protohegumenus proposuit tamquam talia monasteria in Male-Berezne et in Imstyčiv, quod videtur ipsi omnino concedi posse.

Ad finem praetermittere non possum rationes quasdam speciales, quae urgent, ut opus hoc reformationis quantocius suscipiatur. Ultimo praesertim tempore multiplicantur in Karpatho-ruthenia signa, quae manifestant vitam religiosam hic nimis debilem esse, ideoque quantocius ad eam renovandam omnibus viribus contendi debere. Sicuti a viris omni exceptione majoribus, imo ab ipso Rev.mo Ep.po Mukačevensi comperi, ultimo tempore in plus quam 10 pagis populus ad schisma se declaravit, in plus quam 40 pagis schismatis sympatici

---

[79] It was Fr. Choma's fifth term as Protohegumen, holding his office since 1906, elected each time for a term of three years.

et propagatores prodierunt. A renovato Ordine juste Episcopus spem expectat in populo suo in fide periclitante salvando.

Praeterea nisi cito justa ratio existendi monasteriorum probabitur, imminet periculum confiscationis eorum bonorum temporalium. Populus non vult intelligere, quomodo ad unum vel aliquot monachos sustentandos monasterium majora etiam praedia quaedam juste retinere queat, dum ipse magnam egestatem terrae patiatur. Spes in Deo haberi potest, reformatione inducta fore, ut monasteria iterum magis numerosa familia monastica impleantur; et nunc immediate saltem domus novititatus posset bona sua defendere coram magistratibus probando, se institutum educativum sustentare et ad majorem numerum suae familiae monasticae appellando.

Dum haec omnia Eminentiae Vestrae proponere audeo, conscius sum mihi optime in opere tanto perficiendo me et fratres meos ex Ordine nonnisi instrumenta inepta in manibus Dei O.M. agere posse. Dum itaque haec explico Eminentiae Vestrae, tamquam vices Dei gerentis, ulteriora praecepta exspecto, in eventuali approbatione conventionis transmissae argumentum videndo, Deum nobis uti velle ad opus gloriae suae conficiendum et Eum nobis ad hoc et vires et gratias uberiores in sua infinita bonitate largiturum.

Pragae (in Čecho-Slovacia), 12 Septembris 1920.

L. S. P. Anastasius Kalyš, OSBM., m.p.
Provincialis

16.

Prague, September 14, 1920.

The Apostolic Nuncio of Prague[80] *grants permission to Protohegumen J. Choma to start necessary preparations for the Basilian reform.*

AMM, *Kinach*, « *Zapysnyk* », p. 88-89.

Reverendissime Pater!

Rev.mus P. Protogegumenus provinciae Galicianae Ordinis S. Basilii M., Anastasius Kalyš, tradidit Nobis Protocollum conventionis inter Paternitatem Tuam et ipsum redactum in causa reformationis monasteriorum hujus provinciae. Nostrum erit praedictum schema

---

[80] Archbishop Clement Micara, the Apostolic Nuncio in Czechoslovakia, 1919-1923.

conventionis quam cito decisioni et approbationi Sanctae Sedis substernere.

Cum vero memoratus Protohegumenus Anastasius Kalyš Nobis nonnullas difficultates, easque gravissimas proposuerit, quae ex dilatione approbationis stantibus praesentibus circumstantiis oriri atque in damnum totius reformationis cedere possent, eidem concessimus, ut interim in regionem Karpatho-ruthenam aliquot religiosos suae provinciae mittere valeat, qui decisionem atque definitivam approbationem ex parte Sanctae Sedis expectantes, opus reformationis tamen, quo meliori potest modo, praeparant eidemque sternant viam.

Hos religiosos charitati atque fraternae cooperationi Paternitatis Tuae, in re tanti momenti tantaeque pro inclito Basilianorum Ordine utilitatis, enixe commendamus. Dum Tibi, Rev.me Pater, omnia bona a Domino exopto, persisto,

addictissimus in X-to,

L. S. Clemens Micara, *Aeppus Hipponensis,*
Nuncius Apostolicus

17.

Rome, April 6, 1921.

The approval of the agreement concerning the Basilian reform in Transcarpathia by the S. Congregation for the Oriental Church and addressed to Protohegumen A. Kalys, OSBM.

ASOC, *Religiosi, Prot. Num. 5268/21.*

Reverendissime Pater,

Conventionem quam Paternitas Tua una cum Rev.mo P. Joachim Homa provinciali, ac Athanasio Maxim et Leontio Dolhy definitoribus provinciae Karpatho-Ruthenae Congregationis Monachorum S. Basilii iniit de reformatione inducenda in ipsam provinciam, haec S. Congregatio ad trutinam revocavit eamque adprobavit et confirmavit ad experimentum, cum sequentibus tamen clausulis:

1. Art. XII. ita modificetur: « Postquam provincia Karpatho-ruthena omnino formata erit, fiet ipsa, comprobante S. Sede, proprii iuris, convocabit proprium Capitulum provinciale ad eligendos tres candidatos ad munus protohegumeni, quos, donec Superior Generalis seu Archimandrita Ordinis eligetur, S. Congregationi pro Ecclesia

Orientali proponet. S. Congregatio autem inter praesentatos protohegumenum eligit ».

2. Reformatio pro nunc ea monasteria tantummodo respiciat, quae in regione Karpatho-Ruthena inveniuntur, exclusis scilicet monasterio Mariapocsensi quod inter fines Hungaricae reipublicae et monasterio Bicsadiensi quod in Regno Romeno sita sint.

Haec autem nota feci Rev.mo Episcopo Rutheno Munkacsensi, cui onus commissum est invigilandi ut opus reformationis fructus afferat bonos.

N. Card. MARINI, a Secretis
ISAIAS PAPADOPOULOS, Adsessor

18.

Rome, April 2, 1932.

The creation of the reformed Province of St. Nicholas « ad experimentum ».

AGC, « *Sub-Carpathia* », *Provincia S. Nicolai.*

SACRA CONGREGATIO PRO ECCLESIA ORIENTALI
Prot. Num. 556/31

DECRETUM

Ordinum vel Congregationum Religiosarum rectum regimen, quorum ministerium, multimode, in diversis, etiam dissitis inter se, nationibus exercetur, aliqualem expostulat subdivisionem potestatis, quae ex certo numero domorum inter se sub unica iurisdictione coadunatarum, appellari solet Provincia regularis.

Hanc subdivisionem Ordo Basilianorum S. Josaphat, propter auctam expansionem in Podocarpatica regione, expostulare videtur.

Ad hunc finem assequendum Superior Generalis Ordinis praedicti, supplici libello, ab hac S. Congregatione erectionem Provinciae regularis postulat, quae domus vel monasteria in regionibus Cecoslovachiae, Hungariae, Jugoslaviae et Romaniae existentibus amplectatur et cui nomen sit - *Provincia S. Nicolai.*

In hac tamen Provincia adsint pro Hungaria, Jugoslavia et Romania proprii Superiores, qui sub dependentia Superioris Provincialis, omnibus monasteriis seu domibus ipsarum regionum respective praesint, ita ut ipsi propria auctoritate in rebus ordinariae administrationis gerendis agere valeant, et in rebus maioris momenti, ad

normam Constitutionum Ordinis Basiliani, ad Superiorem Provinciae S. Nicolai recurrere debeant.

His vero precibus SS.mus D. N. Pius, Div. Prov. PP. XI, in audientia subsignatae diei, referente huius S. Congregationis Cardinali Secretario, in omnibus uti supra expositis benigne annuere dignatus est et novam Provinciam « *a S. Nicolao* » nuncupandam constituere *ad experimentum per septennium*, quod per praesens Decretum rite statuitur.

Contrariis quibuslibet non obstantibus.

Datum Romae, ex Aedibus S. Congregationis Orientalis, die 2-a Aprilis 1932.

A. Card. SINCERO, a Secretis
H. J. CICOGNANI, Adsessor

ELOGIUM JACOBI SUSZA

Praemissa ampla expositione biographica de vita et activitat Episcopi Chelmensis, Jacobi Susza, utile fore duximus hic, in hac parte « Analectorum OSBM » addere quoddam documentum biographicum ex Archivo Secreto Vativano, ex s.d. Fondo Garampi, *sub nr. 20 D, in quo P. Demetrius Zankiewicz, OSBM, dat* Elogium *de hoc eximio Viro, Basiliano, et Episcopo Ecclesiae Ucrainae saec. XVII-i.*

P. Demetrius Zankiewicz natus est anno circiter 1657, ab anno 1670 Chelmae vota religiosa emisit, et post varia munera et officia, inde ab anno 1694 tyronum Ordinis educationi incumbebat Bytenii, et postea varia rexit Ordinis monasteria. Obiit anno 1724, aetatis suae anno 65, ut Consultor Ordinis advitalis.

Elogium P. Demetrii Zankiewicz quidam eius confrater in Ordine postea amplissime adnotavit, ut, videtur, membrum monasterii Chelmensis, cui Archivum Chelmense ad manus erat in adnotationibus conscribendis, ad notitias biographicas de Jacobo Susza corrigendas et ampliandas. Hic auctor anonymus habuit prae manibus etiam adnotationes biographicas suorum praecessorum: P. Joannis Oleszewski et P. Antonii Zawadzkyj. Has adnotationes, quae in Archivo Vaticano prostant separatis foliis, nos sub textu elogii P. Zankiewicz posuimus, maioris claritatis et commoditatis causa, quibusdam breviatis vel summatim notatis, quae ipsi biographiae Jacobi Susza minus inserviebant.

Hisce omnibus iuxtapositis, figura magni illius Episcopi Chelmensis nobis sat clare apparet in sua vita et opera.

P. Ir. Nazarko, OSBM

P. Demetrius Zankiewicz, OSBM

ELOGIUM JACOBI SUSZA

(*Fondo Garampi, nr. 20*)

Episcopi Chelmensis [1-5] et Belzensis, Archimandritae Zydycen-

---

[1] « Natus est Jacobus Susza Minsci, urbe nobili, quae unius de VII Lithuaniae Palatinatibus caput est, sedesque supremorum iudiciorum non pridem fuit. Parentes nactus fuit honestos nec ignobiles. Nam, ut a viro fide digno accepi, floruit ea in Urbe Suszarum familia usque ad initium nostri saeculi, comulata dignitate conspicua, et a re domestica satis instructa. Hic quod noster Pater Zankiewicz in Elogio suo scribit: Si quis scire cuperet, quo vitam egerit, quove genere in vitam venerit, cogeretur cum malevolis, quos Evangelium perstringit Pharisaeis, illud dicere: « unde ipsi Sapientia et miracula! nonne hic est filius fabri », non ita accipiendum est, ac si Parentes nostri Praesulis vitam fabritii sustentasset pio officio, id quod aliunde generis honestatis nihil derogat; sed quod inter plebeios, uti incolae civitatis lege Polonorum conserentur.

Pie Jacobum puerum institutum fuisse ambigi nequit, nam utrumque Parentem habuit cum S.R.E. unitum; quod ea in urbe, ubi hodiedum mixtim vivunt Uniti et Schismatici, eoque tempore, quo suam omnem (f.5r) rabiem in Cath. Unionem Ruthenorum, recens tum e cunis ut ita dicam egressam infernus evomebat, sine maximarum adminiculo virtutum obtineri non poterat.

Nomina tamen Parentum scire nequeunt, uti neque annus Jacobi nativitatis, certo determinari potest. Bello enim Moschico, quo sub Joanne Casimiro Rege tota conflagrabat Lithuania, uti multa publica Palatinatuum, Districtuum, Civitatum monumenta fuerunt, in quae hostilis furor non involasset secumque in Moschoviam non abduxisset, ita nec privatae litterariae complurium Monasteriorum nostrorum opes, luctuosam hanc cladem effugerunt. Praesertim carissima Chartacea veteris Congregationis nostrae suppellex, quae res gestas ab ipsius exordio, Capitularium autographa, Acta visitationum, Inventaria Monasteriorum, Alba tam Tyronum quam Professorum, qui ante annum 1655 nomina sua illis inscripserunt, complectebatur; solicite thesaurus in monasterio nostro Bytenensi asservari solebat, tristi illi naufragio, ut P. Ant. Zawadzki Congregationis nostrae olim Protoarchimandrita in metricis Byten. anno 1696 memoriae prodidit, omnis fere interiit. Ideo de clarissimo nostro Susza, qui longe ante 1655 natus et Basilianum (f. 6v) institutum professus est, ex domesticis Congregationis nostrae monumentis, nihil quod attinet ad parentes, annumque tam eius nativitatis, quam monasticae Professionis, scire potest. Si quis tamen coniecturae locus est, puto Jacobum nostrum statim post initium saec. XVII in lucem prodiisse. Nam Pater

sis. Auctore P. Demetrio Zankiewicz, Ord. S. Magni. Interprete ?. Ex ms. polonico s.n.

Joannes Olszewski, Cong.nis nostrae olim consultor, in suis Patrum defunctorum M.SS. Dyptychis aperte prodit, Jacobum anno 1687 ad Deum accessisse cum circiter octaginta annos exegisset aetatis suae. En verba viri probitate praestantissimi: Cum anno 1687 in tyrocinio vitae Religiosae fundamenta ponerem ex hac valle miseriarum ad mortalem requiem migravit R.mus Susza Ep'ps Chelmen. et Belzen., plenam senectutem adeptus, utpote octogesimum circiter aetatis agens annum.

Si itaque annus 1687, quo vitae cursum confecit, Susza fuit aetatis eius circa octogesimum, palam fit, ipsum paulum post natum saeculum XVII in vitam venisse. Nam cum particula *circiter* relata ad certum numerum, soleat vel ipsum numerum ea affectum, vel plus aliquantum aut minus illo numero designare, hinc nemo est, qui non videat annum nostri Paresulis natalem fingendum esse vel circa 1609, si ipsum morientem dicamus paulo infra octoginta annos constituisse, vel circa 1604, si annos, duos vel tres supra 80 natum decessisse ponamus (f. 6r).

Nihilominus, dum cogito Jacobum nostrum in disciplina aulae Metropolitanae Hipatii Pociey, qui ab anno 1600-1613 Ruthenam regebat Ecclesiam, puerum annos aliquot permansisse, malim dicere ipsum natum fuisse circa annum 1604. Nam saltem... annorum puer fuisse credendum est cum Metropolitanam aulam intraret, ac sive inter Ephebos ejus sive inter pueros Odei Metropolitani modulatores cooptaretur.

Porro aetatem teneriorem, non modo in aula Metropolitana Hipatii Pociey sed etiam successoris ejus Josephi Rutski ac demum in Curia Ant. Sielawa Archiep'pi Polocensis se exercuisse testatur ipsemet in modis occurrendis malis Russiae anno 1682 S.ae de PF.Cong.ni porrectis, ita statim post initium de se scribens: Etsi quid ego bene rerum gnarus, utpote a juventute mea adhuc saecularis ad latus duorum Metropolitanorum, unius autem Archieppi Polocen. post Metropolitani commorans, in Religione a 57 annis existens, si quid inquam concipere boni possum, hosce modos cum omni submissione et resignatione in manus SS.mi D.ni et S.ae Congr.nis P.F. depono. Quae praeclarissimorum Russiae Hierarcharum aulae, cum fuerint religiosae inprimis, atque modestissimae, dubitari nequit quin juvenis noster Jacobus nonnisi optima morum virtutumque hauserit ibi documenta.

Et quoniam iam tunc docile ac vividum praeferebat ingenium summamque sciendi discendique cupiditate ardere videbatur, quemadmodum (f.) ex his Patris Zankiewicz colligitur verbis: a pueritia doctoribus adnumerandus, hinc Josephus Rutski, vir omni genere laudum praestantissimus, Jacobum cum iam undevigesimum fere ageret annum, Antonio Sielawa, qui vacuam crudeli nece B.M. Josaphat Polocensem anno 1624 implevit Sedem, commendandum putavit, ut in Gymnasio Polocensi sub disciplina Patrum S.J. humanioribus literis imbueretur. Sed grammaticae tantum in saeculo, ut vulgo dicimus, curriculum emensus est. Monasticae etenim vitae accensus desiderio, mox ad Basilianum Ordinem animum adiecit in quem ut admitteretur, facile ab ipso Josepho Rutski metropolita, autore Cong.nis nostrae et veteris monasticae disciplinae instauratore, impetravit, a quo et Bytenium in numero Tyronum ponendus, adportatus est. Ita quippe hac

« In hoc Praesule, sine ulla Beatificationis et Canonisationis ope, vero Beato et Sancto, verae multorum sanctorum Pontificum

---

de re scribit ipse in sua epistula data Chelmae, anno 1686, die 6 Iunii, ad Ordinis Consultores, a quibus rogatus fuit, ut nonnullis PP. Hierothei...(?) et Simeoni Jackiewicz Chirografis fidem auctoritatemque ferret: sexagesimus primus, prima die Nov., explendus currit annus, ex quo cum Rev.mo p.m. Rutski veni Bytenium, Religiosum amplexurus institutum, sub PP. vero Hieroteo et Simeone tyrocinii decurri studium. Quid igitur mihi manus ipsorum ignotae esse possint! Ex quo loco haec insuper colliguntur: 1mo) Jacobum Basilianae nostrae Religioni nomen dedisse a. 1625; subtractis enim ab anno 1686 annis 61, exurgit annus 1625. Id quod altero ejus evincitur testimonio, superius citato, ubi scribens S.ae Cong.ni a. 1682 dicit se in Religione a 56 annis existere; 2-o) Colligitur ipsum vitae religiosae periculum facere coepisse sub P. Hierotheo Cis(ovyč), perfecisse vero sub P. Simeone Stawrowski, sanctitate conspicuis; quo et hinc elucescat, Numinis providentia sua sanctificaret animam ejus, illumque sibi praepararet aptum instrumentum...

De...(?) tyrocinii statio vota solemnia nuncupavit 1626, circa natalem Christi diem. Nam spectatis moribus veteris Cong.nis nostrae, cum hospes tyrocinium Religionis ingressurus, undecim minimum dies, in iis quae ad arduae suscipiendum vitae genus spiritum praemuniunt, exerceri soleret, Jacobus die prima Novembris a. 1625 Bytenium appulsus citius (f. 8) nequit inter tyrones cooptari quam circa diem Nov. XII. Quia vero ex praescripto antiquiorum legum nostrarum, nemo se potuit votis obstringere nisi anno probationis expleto et sex insuper hebdomadibus, hinc fit, ut Jacobus noster non prius ad solemnem votorum nuncupationem admitti potuerit, quam ipso natali Christi die vel sequentibus.

Facta solemni instituti Professione, jussu Superiorum profectus est Pultoviam vulgo Pultusk, dotalem Ep.pi Plocensis in Polonia Urbem, ad fluviam Narvam sitam. Prussia tunc Sueco occupata, Pontificius Brunsbergensis, ut dicimus, Alumnatus Pultoviam translatus fuit; in quo Jacobus beneficio S.ae Sedis mansit sexenium, tribus in Poësi et Rhetorica et aliis tribus in Mathesi et Philosophia addiscenda positis annis, ut nos docent dictata scholastica, calamo ab eodem excepta, in bibliotheca nostra Chelmensi asservata.

Exinde a. 1632 Olomucium in Moraviam missus fuit, itidem gracia Ap. Sedis, Theologicis ibi dogmatibus imbuendus. Ubi praestanti ingenio, summa diligentia, morum integritate, maximarumque virtutum exercitatione conspicuus, non modo sodales in studiis vicit, Doctorisque nomine ac insignibus ornari meruit, sed etiam, teste P. Zankiewicz, id praenuntiatum ex ore Rectorum vitae suae de se accepit, quod ex Dei fuisse afflatu eventus postea comprobavit. Servantur in eadem Bibliotheca Chelmensi typis impressae, selectae ex universa Theologia theses (f. 8r), quas laurea decorandus Jacobus, in publica disputatione, tanto capacissimi ingenii documento propugnavit, ut ad obiectiones respondens ope assistentis sibi Prfessoris indiguisset nulla. Id quod noster Pater Pietkiewicz in cathalogo PP. Defunctorum Zyroviciis asservato de Jacobo scribens, ita expressit: Missus Olomuntium Theologiam summo cum applausu absolvit et Doctoratum accepit.

Theologico studio absoluto, anno 1636, cum rediret in Provinciam, Chel-

elucere imagines. Si quis scire cuperet, quo vitam egerit, quove in vitam venerit, cogeretur cum malevolis, quos Evangelium pers-

---

mae a Methodio Terlecki sacerdos consecratus, primitias Deo ibidem obtulit. Mox missus fuit Novogrodecum, quae tunc tota Socini erroribus infecta fuit. Missus vero eo est, ut publici concionatoris fungens munere homines pestilentissimis addictos opinionibus ad catholicam Religionem revocaret. Quo in opere virum se exibuit vere Apostolicum. Non enim modo in suggestu populum aberrantem viam veritatis docebat, sed etiam cum ipsis ministris Socinianis, id est publicis Arianorum Blasphemiarum Interpretibus strenue et frequentissime decertabat, pingente ipsi suam operam doctissimo P. Pachomio Ohilewicz, qui eodem anno Roma redux numerosissimam scholarum nostrarum juventutem praeceptis Rhetorices jussus fuit ibidem informare. Ita enim in elogio P. Pachomii scribit de utroque P. Zankiewicz: (f. 9v): «Monachus Novogrodeci P. Pachomius una cum P. Susza. Hic sacer in Ecclesia orator, ille in Gymnaio eloquentiae Professor. Maximo etenim, antequam sedem suam figerent Jesuitae, Gymnasium nostrum Scholarium frequentebatur numero; ipsum quoque monasterium duodecim alebat monachos; eos vero omnes doctos viros propter continuas cum Arianis disputationes, quorum fuit nidus Novogrodeci, usque dum sub J. Casimiro a. 1659 Regno migrari jussi non essent. Non deerat itaque gravissimus labor PP. Pachomio et Jacobo in Arianorum ministris frangendis revincendisque».

Uno-ne autem anno an duobus Apostolico agrum Domini labore excolebat Novogrodeci, incertum mihi est. Id constet ex P. Zankiewicz testimonio ipsum postea Zyroviciis, loco vetusta religione, et populi summa illuc confluentis frequentia celeberrimo, itidem verbi divini fuisse praeconem. Necesse tamen est Jacobum, alterutro in loco egisse biennium. Nam, teste P. Zankiewicz, post praedicationis officium obitum, fuit Chelmam expeditus. Quod contigisse tradit P. Pietkiewicz, cum M. Terlecki publicum erudiendae juventutis aperiret Gymnasium: Erectas vero (f. 9r) atque adapertas scholas istas fuisse anno 1639 ex privilegio Vladislai IV in sequente anno signato diximus...

Evidens itaque est, reducem a studiis ex Moravia Jacobum tres in Lithuania commoratum esse annos; en proinde altero utrobi, Novogrodeci scilicet aut Zyroviciis exegisse bienium; Chelmam anno 1639 profectus nunquam postea Lithuaniam reditus est. Prima ibi ipsum occupatum habebat docendi provincia; statim enim ac publicus apertus est ludus, jussus fuit Rethorices et Poëseos praecepta studiosae tradere juventuti. Cui muneri impendit annos quatuor et menses duos. Nam M. Terlecki a. 1643 circa calendas Nov. Romam ex improviso abeunte, quintum quem a Septembre iam ingressus fuerat docendi annum abrumpere et Dioeceseos administrationem in se suscipere coactus fuit.

Administratorem summa cum laude egit ad a. 1645. Hoc enim anno Roma reversum esse Methodium tradit ipse Jacobus, in sua quam postea, factus Ep.pus, scripsit de Decimis informatione (f. 10). Magister cum esset Rhetorices, partes simul obivit concionatoris et Missionarii. Atque dicendi ad concionem officium simul eum docendi munere videtur exuisse. Verum munus missionarii ap. studiumque praebendi aures poenitentibus, nec cum administrationi incumbebat deponit unquam, imo et Ep.pus renunciatus, prosecutus est. Etenim mira viri in

tringit, Phariseis illud dicere: « unde ipsi Sapientia et miracula ? Nonne hic est Filius Fabri ? » Civibus Minscensibus ortus, civium gloriam exaequavit supernorum. A pueritia adnumerandus Doctoribus, plenus sapientia, sanctitate, modestia, mansuetudine. Alter

---

Schismate evertendo industria, perfecta morum Sanctitas et in dirigendis animis prudentia magnam semper attrahebat hominum multitudinem, qui se eius opera Ecclesiae restitui eoque conscientiarum suarum arbitro uti cupiebant.

Mortuo 7 Junii 1649 M. Terlecki, cum et Athanasius Furs, designatus ipsius in Ep.patu successor, eodem anno in vivis esse desiisset, Jacobo, qui post reditum Methodii ex Romano itinere, Chelmae Rectoris Scholarum munus obibat vicariamque simul Ep.pi praebebat operam, Administratio vacuae Chelmensis Ecclesiae, Regio Joannis Casimiri diplomate, demandata est. In quo munere res ab eo gestas, uti etiam in ipso Ep.patu, quem anno 1652 consecutus est, in sequentibus notationibus illustrare conabor, suppletis enim iis, quae in Elogio P. Zankiewicz desiderantur, aut leviter solum attinguntur, narrationeque utcumque reducta, in viam chronologicam, minus videtur operosum futurum filium, P. Zankiewicz ad orationem potius, quam historiam accomodatum, deinceps sequi (f.10r) et quae ipse extra ordinem narrat suis locis ac tempori restituere.

[2] *Describit civitatem Cholmensem, textus brevis.*

[3] « Belza pariter urbs Russiae Rubrae Polonicae sed nunc iam in ditione Caesaris »... (*sequuntur 4 lineae textus*).

[4] « Zidiczynense celebre et antiquum Basilianum Abbatiale monasterium ad ripam fluvii Styri situm, distat Luceoria Palatinatus Volinensis sede uno milliari in austrum. Jacobi nostri opera, ut testatur P. Zawadski, fuit quondam Ep.pis Chelmensibus attributum pro commoda Dioceseos Administratione; quae ipsis incumbebat quoad ecclesias Unitorum in illa sitas, donec Luceoriensis Ruthenus Ep.patus maiore sui parte extra caetus Catholici communionem esset ».

[5] « Extat huius viri Elogium a P. Antonio Zawadski contextum, monumentisque PP. Illustriorum in veteri nostra Cong.ne SS.ae Trinitatis demortuorum, insertum, quae in bibliotheca nostra Zyrovicensi signata litera Sclavonica « Lambda » servantur. Ex quo, ut nosse datur, noster P. Demetrius vota emisit solemnia Chelmae 1670, aetatis suae 17. Gramaticae ibidem mox docuit per biennium. Studiis subinde ipse dedit operam gravioribus. Quibus absolutis concionatorem magni nominis in diversis egit locis usque ad a. 1694 quo iussu Superiorum Religiosos tyrones Bitenii educandos suscepit, educavitque summa prudentiae et spiritualis doctrinae laude per biennium. Varia postea rexit monasteria. In Cong.ne sive Capitulo Bialensi a. 1703 electus Ordinis Secretarius; munere hoc functus est ad a. 1719, quo inter perpetuos Ordinis Consultores adscitus, tandem vivendi finem fecit 1724, aetatis suae 65...

Praeter Elogia Illustriorum Cong.nis Virorum, qui se vivente decesserunt, plura scripsit Opera Latine et Polonice idque non contemnenda industria, sed quorum tantum duo Polonico contexta sermone lucem aspexerunt: Dux Parvulorum et Cedrus mystica. In primo justo volumine exponuntur Christianae doctrinae rudimenta, in altero vita S. Patris nostri Basilii describitur eiusque 18 sanctorum consanguineorum Elogia consignantur ».

Jacob diuturna vigiliarum tolerantia in pascendo grege Domini. Gregorio Neocaesariensi Thaumaturgo in maxima laude datur, ipsum, cum sedem conscenderet suam, octodecim fideles tantum reperiret; cum vero decederet, totidem idolatras reliquisse. De Jacobo nostro plus dici potest. Hic etenim Chelmam profectus, cum nullum ibi vere et ex animo cum S.R. Ecclesia unitum invenisset, sed omnes omnino impiorum (f. 1r) dogmatum aemulosi quum e vita migraret, omnes orthodoxa religione reliquit imbutos, nullum vero qui profiteretur Haeresim aut Schisma [6].

Fuit hic pastor, si zelum spectes alter Basilius; si humilitatem, charitatem et studium praedicandi, alter Chrisostomus; si vitae asperitatem Hilarion alter aut Antonius; si fortitudinem et persecutionum tolerantiam alter Athanasius; denique si vigilantiam, Cyrillus alter.

Commodis Ecclesiae promovendis intentus non defuit Reipublicae, quum Ducem exercituum Rzewuski, cognomento Revera, iturum cum copiis militaribus subsidio Regi Sueciae, improvise ad Lublinum delatus, a consilio evocavit temerario, eumque cum exercitu gravissima sua oratione continuit in officio et fide erga Regem Casimirum [7]. Quo nobili cognito facinore, Casimirus Rex suscitatus ex ministris, quinam apud Ruthenos honoris gradus esset summus, cum intellexisset Metropolitanam Dignitatem esse talem, dignum sane, respondit, virum esse, qui culmen hoc teneat. Neque vero honor iste amplissimus fugisset Jacobum nostrum, si qua ratione a Diva Chelmensi Thaumaturga avelli potuisset, cui penitus animo se affixit et adplicuit [8].

---

[6] f. 11r, 12vr: *sequitur explicatio cuiusdam contradictionis de numero nonunitorum: distinguendum inter civitatem et eparchiam.*

[7] (f. 13v). « Id contigisse arbitror an. 1655, cum Jacobus iam esset Ep.pus. Eo quippe anno, teste Legnich, Hist. Pol., c. 5, totus Regni Exercitus cum suis Ducibus in Caroli Gustavi Regis Sueciae verba iuravit. Fallit autem nostrum P. Zankiewicz memoria dum illum Ducem Exercituum apellat Rzewuski, qui sine dubio Potocki fuit, Stanislao nomine atque ordine summus sive supremus dux. Cognomen Revera ex eo tanto viro adhaesit quod sermonem de rebus habens, verbis suis crebro hanc vocem revera interieceret ».

[8] « Profecto satis dici nequit, quanta Virginem Dei Matrem in Sacra Chelmensi Icone Thaumaturgam Jacobus pietate prosecutus sit et Religione » (*describit suas curas de imagine conservanda*). (f. 13r) « Longum esset singula enarrare. At omnia ista legi possunt in historia eiusdem Imaginis, quam Jacobus literis mandavit et Phaenicem inscripsit ». (*Narrat de difficultatibus in colligendis documentis, optime tamen progressus est;* (f. 14vr) *Loquitur de tribus editionibus:* 1646, 1653, 1684.

Exacto studiorum curriculo, cum in Ordinem Theologiae Doctorum Olomuci adlegeretur, a moderatoribus suis Rectore et Regente, nescio qua animi divinatione permotis, accepit futurum, ut Ep.pus in Russia (f. 2v) crearetur, sed qui multa a non Unitis passurus esset. Id quod ipse, cum viveret, interdum commemorabat, usu ipso verissima esse, quae praedicebanttur, cognoscens.

Olomucio in Patriam redux, Superiorum iussu primum Novogrodeci, tandem Zyroviciis populum sacris concionibus excolebat. Inde, rogante M. Terlecki Ep.po Chelmen., a Superioribus Chelmam missus, lectissimam publici Basiliani Gymnasii, eo temporis florentissimi, juventutem Ractorices et Poëseos praeceptis informabat. Quo in munere ita se probavit compluribus annis, ut nobilissimi quique Tractus Chelmensis incolae ex iis non pauci publicis Regni officiis admoti, sui olim discipuli, longe jam aetate provecti, laudes praedicare ejus non desinerent, summumque ipsi, uti suo magistro, semper honorem haberent. Arduo docendi fungens munere etiam conciones festis quibuslibet dicebat diebus.

Orta Schismaticorum in Unitos persecutione [9] Jacobus a Balabano Ep.po Leopoliensi [10], e monasterio, quod ubi servaretur Icon Thaumaturga procedere nollet, non per portam demissus, sed per septa ejectus, exul ad Eccl. Latinam S. Spiritus in Suburbano, longo tempore mansit at non otiosus. Nam aliquot habens socios monachos secum una pulsos, populum unitum sacrorum celebratione, praedicationeque verbi Domini solari non cessabat, donec J. Casimirus, bellum Cosacis propius admoturus, (f. 2r) Beresteciam versus castra movisset [11].

His in castris deinde Jacobus cum sacra Chelmen. Virginis Deiparae Imagine [12] cum hujus pretiosi cimelii (?) custodiendi, tum rei Divinae peragendae gratia commoratus, frequentissimorum occasione beneficiorum quae Populus invocatione Matris Dei ad eandem ejus Imaginem percipiebat, in familiaritatem Regis compluriumque Regni

---

[9] (f. 15v) Breviter explicat bella cosacorum eorumque effectus, usus verbis Jacobi Susza, *ex Phoenix redivivus, pars. II.*

[10] *Notat errorem: agitur non de Gedeone sed de Dionysio Balban; eum non agnovit Kosiv, metropolita* « ut patet cum ex iis, quae Susza in sua de Laboribus Unitorum Informatione, numero 50 et seq. hac de re tradit, tum etiam ex eius Phaenice, ubi P. II. paragr. 3 exilium describit suum ».

[11] « Hoc contingit a. 1651 » (*describit breviter pugnam ad Beresteczko*).

[12] (*Adscribit victoriam Polonorum imagini thaumaturgae Chelmensi*).

Magnatum penitus intravit; ita ut vita defuncto M. Terlecki ejusque successore Teophano Furs [13], haud magno negotio effectum fuerit, ut Jacobus, Senatoribus, qui egregias animi ejus dotes sibi bene perspectas habebant, commendantibus, a Rege, cui aliunde notus erat et carus, Sedi Chelmen. ad votum Basilianae Religionis impositus esset [14].

Atque tum Jacobo amplus se campus aperuit, in quo ejus excurreret summus Unionis Catholicae promovendae zelus. Cives Chelmenses nimium obstinati fuerant in Schismate suo. Praesul nihilominus brevi vicit tametsi praefatam illorum pervicaciam; atque eo successu vixit, ut ubi obfirmata abundavit malitia, exiguo interjecto tempore [15], solida nec fuscata Unio firmas egisset radices.

Quemadmodum vero pretiosa unguenta, per publica loca circumlata, suavissimo omnes plateas odore perfundunt, et sicut civitas, ajente Domino in monte posita abscondi nequit, quemadmodum

---

[13] « Patrem Furs non Theophanis sed Athanasii nomen sibi indicatum habuisse, omnia nostra monumenta testantur quaecumque eiusdem viri, doctrina et pietate celebris, faciunt mentionem. Hoc nomine etiam ipse noster Susza apellat in (f. 16r) scripto De Laboribus Unitorum. Fuit autem P. Furs natione Lithuanus, ortu nobilis, professione monachus Cong.ni nostrae adscriptus, munere-Rector Scholarum Vladimiriensium et Josephi Bakowiecki Ep.pi eiusdem loci Vicarius in Spiritualibus Generalis ».

[14] « Id venit a. 1652 die 22 Febr., ut patet e Regio diplomate apud ipsum in Phenice, p. 106 relato » (*describit locum, in quo agitur de assignatione huius civitatis pro Unitis*).

« Eodem autem anno Jacobum consecraturum fuisse Ep.pum, quo et designatus fuit, discimus ex Parte Pietkiewicz, qui eum Minsci sub tempus congregationis consecratum esse a Metropolita diserte scribit. Nam Minscensis illa Congregatio, sive Capitulum nostrum generale a. 1652 coactum fuit, ac initium die 1. Octobris v.s., quinta vero eiusdem mensis et styli finem habuit. Nihil tamen in actis Congregationis istius occurrit, ex quo evidenter pateret, quo precise die fuisset consecratus (17 v.). Coniectura solum, si quid perspicere licet, existimo ipsum fuisse consecratum die 3 Octobris secundum v. Calendarium. Incidebat enim tunc Dominica. Nam annus 1652 fuit bissestilis, notabaturque litteris dominicalibus G.F., ut videre est apud Cungium in Gloss. v. Annus. Accedit quoque ratio, quae coniecturam satis fulcit. Tertio die Octobris v.s. fuit PP. Nostrorum Congregatorum unica eaque brevissima sessio, ut satis probabiliter dici possit, semel ea die a Patribus consultatum fuisse idque horis pomeridianis, quod matutinum tempus sacris Pontificiae initiationibus solemnibus a Praeside Cong.nis A. Sielawa, Metropolita, caeterisque Ep.pis et Patribus impensum fuisset ».

[15] « Id accipiendum est non de omnibus universim civitatis incolis » (*iam antea erant Chelmae Uniti, prout loquitur Susza in* « De laboribus » N. LI.).

etiam lucerna in candelabro posita non potest omnibus non lucere (f. 3v), ita sanctitas morum Praesulis praestantissimi, mansuetudo, recti exempli vita et exacta pascendi gregis Christi ratio, nemini poterat esse non perspecta.

Ipsi Schismatici et Haeretici hujusmodi mactabant Jacobum elogio: Суша святая душа, великий Святитель, Susza sancta anima, magnus Hierarcha.

Potissimum juvit ipsum constans monasticae vitae tenor, cujus humilitatem, quoad vixit, in victu et amictu, domi forisque semper retinuit [16]. Currebant in odorem suavitatis virtutum ejus, uti ad matrem suam apes, ita Ecclesiae non unitae ad gremium S. Matris R. Ecclesiae adeo, ut exceptis paucis, quae Patronos habebant haereticos, aliae propemodum omnes Jacobum recognoverint Pastorem suum.

Curam Cleri sui quoque gessit singularem, immunitatem eius atque libertatem publicis procuratis constitutionibus et privilegiis muniendo imo nec Romam adire detrectavit [17], ut benefitio Urbani

---

[16] « Jacobum Episcopali dignitate auctum non exuisse antiquos mores monasticos, etiam ex Congregatione XIV, a. 1661, Zyroviciis celebrata discimus. Susza etenim omnium consensione in hoc Zyrovicensi Capitulo Protoarchimandrita Ordinis renuntiatus, cum delatam sibi summam praefecturam, propterea potissimum, quod Dignitate Episcopali praefulgeret diu et constanter, a. PP. Congregatis quorum intererat hominem ad clavum gubernacula sua, admonere ita expugnari meruit: Se non ignorare eum Dignitate et Sacerdotio esse Ep.pum verum etiam id probe scire ipsum vivendi ratione et disciplina nunquam desiisse esse monachum; utpote quem non puderet monasticam vestem retinere, monasterium incolare, monachis convivere, communiaque omnia cum monachis onera sufferre adeo, ut episcopali charactere a monachis differeret. Quod certe meretur maxima in laude Jacobi poni. Argumentum enim est eum Ep.palis vitae institutum ad praescriptum sacrorum Canonum rigide exegisse, nec finxisse sibi rem suam non agi, Can. 27 Conc. VIII oecumenici, qui ita loquitur: « Illos autem qui reverenter monasticam vitam sectati sunt et Ep.palem meruerunt honorem conservare schema et amictum monachorum indumentorum, et ipsam beatam vitam decernimus ».

[17] « A nostro Jacobo a. 1664 iter Romam susceptum tradit in suis Dyptychis P. Josephus Pietkiewicz, ita de ipso scribens: Postea videlicet post sui Consecrationem in causa decimarum a. 1664 abivit Romam et nonnisi a. 1666 Roma expeditus. At hinc sequeretur, Jacobum Romae per biennium solum commoratum fuisse. Quod falsum est. Nam in actis Cong.nis XVI, quae Praeside Antonio Pignatelli, Nuncio Ap. Brestae a. 1666 mense Martio peracta est, legimus, ipsum tunc triennium Domo abfuisse. Ita enim ibi sessione 2: « Interea significatum est advenisse Ill.mum D. Ep.pum Chelmensem, qui salutatis omnibus causam seri adventus sui exponit; quod nimirum propter distantiam monasterii Abbatialis Zidiczinen-

VIII [18] decimas, quas a rusticis Ruthenis Unitis Clerus Latinus extorquebat, in commodum sui Cleri converterit [19], quod revera effecit. Romae cum degeret singulare ordinis Episcopalis decus et ornamentum habebatur. In Capella Pontificia Summi Pont. jussu viginti quatuor Ep.pos ordine sedendi praesessit [20]. Ibidem coronam auream literis mandavit [21], scilicet historiam vitae et martyrii B. Josaphat Archiep.pi Polocensis, stylo eleganti et sublimi composuit eamque Urbano Pontifici dedicavit [22].

---

sis molestaque Ecclesiae negotia, quae post triennium absentiae suae Roma reversus invenit, citius adesse non potuerit ». Quia itaque abfuit triennium, rediit autem ipso fere initio a. 1666, ut ex P. Zankiewicz discimus, qui eum reducem ipso Epiphaniae festo a Chelmensibus salutatum et honorifice exceptum scribit, hinc fit, ut abitus eius figi debeat minimum ineunti a. 1663. Atque ita alicubi in nostra Chelmensi Bibliotheka annotatum reperi inque mea retuli adversaria; Jacobus Susza ob suae Dioecesis et Sacrae Religionis negotia Romam a. 1663 perrexit, relicta Dioeceseos Administratione Ep.po Wladimiriensi Michaeli Pociey».

[18] *Breviter describit litem de decimis.*

[19] *Corrigit, agi non de Urbano VIII, sed de Alexandro VII.*

[20] « Noster Pater Pietkiewicz superaddit Romae ad lavandas pedes Feria V. magna inter Apostolos fuit primus, cum magna aedificatione Alexandri VII ».

[21] « Certum est Jacobum cum Romae ageret conscripsisse librum *Cursus vitae et certamen martyrii B. Josaphat K....* non vero *Corona aurea.* Idcirco Patrem Zankiewicz deceptum puto fuisse lectione libri Polonici, quae de miraculis eiusdem martyris Beatissimi Anonimus quidam ex Sacratissima Praedicatorum familia una cum sacra Jacobi de vita et martyrio Josaphati Poësi Polonice a se versa, typis Vilbensibus Basilianis a. 1673 in lucem dedit, huiusmodi pro more saeculi nuncupatione praefixa: Corona aurea supra caput sacrum B.M. Josaphat (*Praeterea scripsit ibidem etiam*): *Saulus et Paulus Ruthenae unionis...* quae tamen in lucem prodiit a. 1666, postquam J. Susza jam Roma in Patriam pedem retulisset. Nam ut superius demonstravi, Susza ex Romano redux itinere Chelmae salutatus fuit die 6 Januarii v.s. Cum se itaque annus 1666 aperiret, iam coeptum in Patriam institisse iter credi debet. Ut enim Chelmae in Polonia die 16 Januarii pedem ponere posset mensis minimum unus postulabatur, nisi dicamus in reditu cum equis usum fuisse cursoriis aut revedariis, quod non constat ».

[22] « Ita quidem de stylo Jacobi judicat noster P. Zankiewicz. At sunt, qui de eius genere scribendi aliter sentiant, immo etiam illud carpant tamquam barbarum, horridum passim et inflatum. Sed vellem animum ii adverterent ad conditionem temporum, quibus Jacobus floruit, quando nimirum in Polonia Ciceronianum scribendi genus veluti humile, puerile et abjectum exagitabatur isque solus habebatur dicendi magister, qui non veteres sequeretur, sed sui ipse styli et verborum esset artifex. Quanquam, si alios eius aevi Polonos scriptores cum nostro conferemus, maior certe in nostro videndam se offeret et sermonis latini puritas et verborum proprietas et orationis perspicuitas. Poëtam tamen Jacobum fuisse elegantissimum negabit nemo, qui vel sola eius epigrammata, in quibus verus succus sanguinisque veterum relucet, perlegerit ».

Redux Roma, medio a Chelma miliari, exceptus atque salutatus honorifice, concionatorium uti sacro Theophaniae die (f. 3r) suggestum conscendit, et Populo de suo adventu gestiendi spirituale sat lautum sua sacra Oratione epulum dedit, benedixitque. Reduci non tantum itineris superati longitudo creavit molestiam, quantum grave fuit novas conspexisse scholas recens erectas a Patribus Scholarum Piarium, cum non exiguo florentissimi olim Gymnasii sui decremento [23]. Non destitit tamen pro egregio suo in salutem animarum studio indemnitati Scholarum consulere. Nam electissimis viris qui ex Chelmensi tyrocinio obstricti Deo monasticis vitis prodibant, aptissimos quosque ad promovendum in pietate et liberis Scholasticae iuventutis profectum deligendo, magisteriisque eos praeficiendo effecit, ne Gymnasium Basilianum, quoad ipse vixerat, concideret sed floreret.

Cum jam totam fere suam Dioecesim a Schismate Catholicae Religioni restitutam laetus videret, fuit Schismatica Huhnoviensis Ecclesia, quae veluti lolium in medio tritici pullulabat [24]. Hinc tamen non poterat quin omnem suam ipsi ad unionem redeundae operam addiceret. Obtento itaque Regis consensu venit Huhnoviam. Quod simul ac cognovit Schismaticus eius loci Sacerdos, tumultu factiosorum concitato, Ecclesiam, quam recta adierat Ep.pus, aggressus est. Ubi dilapsis fuga famulis, solum virum sanctum, cum uno tantum socio, gravissimo Sacerdote Wasilkiewicz, eoque veneranda senectute conspicuo, relictum, cum plebs violenter arreptum (f. 4v) ad terram allisum pedeque humi raptatum fustibus immaniter contunderet, Deus Praesulem ad maiorem sui gloriam diutius in vita adhuc servaturus tale inter alia edidit miraculum, quod ipse Huhnoviensis civis cognomento Dzida palam nunquam confiteri desinebat;

---

[23] (Breviter loquitur de Schola chelmensi: 1639-fundata; 1640-privilegio Vladislai IV donata; 1644-Breve Urbani VIII; 1646 « *ut membrum Academiae Cracoviensis adiunctum* » *per privilegium Joan. Casimiri* (f. 20v).

[24] « Huhnovia est oppidum Dioecesis Chelmensis 5 miliaribus dissitum Belza versus Occidentem. Viguisse ibi obstinatum schisma a. 1660 ex mox dicendis patebit. At fuisse tum Chelmensem Dioecesim agrum iam ita puro tritico saetum, ut Huhnoviensis Ecclesia vere dici potest pollulasse tamquam lolium in medio tritici, id sane probatu difficile. Nam ex litteris Jacobi a. 1683, die 19 Augusti, ad P. Pachomium Ohilevicz datis, postea hic recitandis, patet, eodem adhuc 1683 a. quadraginta extetisse Ecclesias, quae nondum parebant Jacobo, sed tum primum obedientiam praestiterunt, ut nihil dicam ipsum P. Zankienicz scripsisse superius, etiam mortuo Jacobo superfuisse, tametsi paucas non unitas Ecclesias (f. 21v) ».

sibi scilicet quoties intento fuste caput Ep.pi ferire statuisset, semper visa fuisse tria aeque cana capita, ut cui fustem impingeret plane nasciret [25]. Vetula quaedam, quae manu barbam S. viri impudenter prehendit, perpetuo manuum tremore subito affecta Divinae Ultioni penas dedit [26]. Diu autem vixit. Hinc quoties Ep.pus Leopolim proficiscens Huhnoviam divertebat, caelis sane gratissimum videre erat spectaculum, mulierem aetate fractam, lacrimis perfusam pedibus Ep'pi advolutam scelus suum confiteri, erroris veniam rogare, vindictam Dei depredicare. Inde vero Antistitem senio pariter venerandum, lacrymas pro lacrymis rependere, pia afflictae animum consolatione levare, bene ipsi precari, ac cum liberali stipe a se dimittere. Pauco post tempore in cineres abiit Huhnovia cum templo in quo dignus fuit Jacobus pati contumeliam in causa Dei. Cum nova itaque ex cineribus surrexisset civitas et Ecclesia, Unio iam sola tam pedem illuc intullit, quae floret hodiedum.

Tacitus praeterire non possum emicuisse in ipso praecipue Spiritum pietatis, Religionis et orandi studium. Primus ad praeces matutinas monasticum Chorum adibat, in quo (?) sua forma [27] stans erectus, non prius loco cedebat, quam integro absoluto Divino Officio. Exacta iam aetate (f. 4r) magnis fractus laboribus, annum enim agens septimum supra septuagesimum, stationem [28] Andreani canonis et vigilias una nobiscum, cum juvenes adhuc essemus mona-

---

[25] « Totius rei gestae seriem describit Jacobus in suo Phaenice Tertiano redivivo, pag. 266 et sequen... (fol. 21v-22v) ». *Dein explicat contradictiones inter narrationem Zankiewii et Jacobi Susza, quae sequitur, secundum Phoenix, pag. 270, nr. 437: de frustrato tentamine ministrandi venerum* (fol. 23v).

[26] *De hac femina loquitur in Phoenix, pag. 269* (f. 24v).

[27] « Placuit hanc vocem tanquam longo usu apud nostros Ruthenos Monachos Sacram retinere, tametsi spectata latinitate barbara sit. Significat enim stallum sive subsellum Monachorum in choro canentium, quod in nostra Cong.ne duplicis modi videtur antiqui et recentioris. Veteris modi est stallum more graecorum erectum sine ulla sella cum fulcris tantum quibus monachi stantes brachiis initi possunt. Atque talia retinentur in templis nostris veteri Graecorum ritus constructis, quae in Nao chorum monasticum constitutum habent, eumque intra Sacrum Bema ob ipsius spatii angustias non recipiunt » (*Dein explicat dispositionem novam, quae parum differt ab illa Latinorum*); (cfr. 24r).

[28] (*Breviter explicat nomina canonis S. Andreae*). « Statio autem propterea quod, dum canitur canon iste, populus non assideat, sed se erigat et in pedes excipiat Metanaeas facturus, de quibus mox sermo erit... hic continet 250 troparia (f. 25r) ».

chi peragebat, metanias vero [29], cum erectus perficere jam non posset, positis humi genibus faciebat, ut leges adimpleret Divini Officii. Frequenter autem dicere solitus erat: veniam mihi date Patres mei: cura corporis vestiendi facit ut serius interdum, quam par sit, ad chorum veniam.

Introitum ex praescripto Ritus Graeci inter sacrificandum fieri solitos non modo in cantato sacro, sed et in lecto omisit unquam. Nobis quoque, ut veteres servaremus ritus identidem inculcabat [30].

---

[29] *Explicat quomodo fiunt metaniae; in canone S. Andreae Cretensis fiunt ad omnem versiculum 3 inclinationes profundae, h.e. 700 in totum;* cfr. fol. 25 r.

[30] « Veterum probatarum Ecclesiae Graecae retinendarum consuetudinum fuisse Jacobum studiosissimum bene multa produnt, testanturque nostra monumenta.

Inter alia commemorari meretur ipsius epistula quam ad P. Pach. Ohilewicz Congregationis Protoarchimandritam Chelma, anno 1683 19 Augusti dedit. Ita enim ibi in confidentissimos veterum sanctissimorum Ecclesiae graecae usuum corruptores, juniores quosdam monachos invehitur: Tertium plane ritum nec Latinum nec Graecum facitis. Cum tamen indubitatum sit Deum nobis fuisse propitium, quamdiu nos nostros veteres sacros ritus diligenter servavimus. Sub uno Metropolita Rutski quot et quantum illustres doctrina et sanctitate Congregatio numeravit viros, quae tamen minor nunc evadit, et in deterius ruit. Non postulat a nobis S. Eccl. Romana, ut probatos Ecclesiae nostrae usus deseramus, nam opera nostra vult ad gremium suum trahi et allici Schismaticos, quos tamen a nobis avertimus cum in mores alios et incognitos ipsis imus. Testis mihi Deus est, neque vero ignorant homines quod mihi dicitur ab ipsis Jesuitis, me nostris Heterodoxis non invisum haberi, propterea, quod more vestiar antiquo et veteres ritus in sacris nostris diligenter custodiam. Nunc illustre modo Mielecense Monasterium, quod secundum a Suprasliensi locum merito tenet, sed etiam plures quam 40 Parochi indignitati meae iunctas dederunt manus hoc anno (1683). Plures autem in dies spero. Sed multo ante annum, quem huic epistolae adscriptum videmus, audax istud novandi ritus studium excitatum fuisse produnt acta Cong.nis XVI, a. 1666, diebus Martii Brestae acta fuit. Ibi enim sess. 1-ma die 3 Mar. habita ita legimus: « Postea idem Excell. Nuntius omnes Patres Congregatos observantiam sacrorum rituum in Eccl. S. Graeca Cath. usu receptorum vehementer cohortatus est, uti, quorum immutatione valde offenduntur Schismatici et ab Unione amplectenda animis abalienantur ». Ex quo certe patet venerandis Ecclesiae Graecae apud Ruthenos ceremoniis temerarias iam tum manus illatas fuisse, sed nec vigil Ap. Sedis studium defuisse pro integritate veteris Ecclesiasticae eorum disciplinae. Quod opera Jacobi effectum fuisse nullus dubito. Nam ut celeberrima illa apud nos Brestensis Congregatio, Praeside specialiter a S. Sede delegato, absolveretur, ipso, ut prodit Breve Alexandri VII, super eligendo a Monachis Ruthenis monacho in Protoarchimandritam, die 3 Maii 1665 emanatum, procurante factum est. Origo autem mali, quod nescio an non unam viam totali Poloniae saltem Russiae conversioni obstruxit, extrema illa fecit despicientia et contemptio, qua

Invocationem SS. Patrum Antonii et Theodosii Kievopeczarensium commendabat, vixisse ajens cum Unio in Russia floreret, nec inter se dissiderent Ecclesiae [31].

Ad catholicae Eccl. Unionem aggregato Mielecensi monasterio [32]

---

apud quosdam sanctissimi Graecae Ecclesiae ritus laborabant. Hinc enim fiebat, inquit P. Joannes Oleszewski in suo de Metropolitis Russiae manuscripto, ut nostri ritus adolescentes in scholis ipsorum cogerentur doctos se exhibere, non vero Rituum Graecorum sectatores. Nam tales deridebantur, illudebantur, explodebantur ita, ut jocis, cavillis et ludificationibus a ritibus graecis abducerentur et ad latinos hac unica de causa convolarent, quod ferre non possent saevissimam in scholis Patrum N.N. in ritus Graecos persecutionem. Et paucis interjectis Religionis Graecae in Religione solum nostra et Religiosis Personis aliqua ratio habebatur. Homo autem saecularis quantumvis dignissimus in hominum conspectum cum Graeca Religione dare se non potuit, quin illico derisus et exsibilatus abiret. Qua de re solemnissime questus fuit etiam Jacobus in laudata Con.ne Brestensi coram Ap. Delegato, et quidem gravi cum admiratione, quod Apostolicorum virorum zelus, qui soli Schismati et Haeresibus bellum inferre deberent, ad exterminandos veteres sanctissimos ritus Graecos totum se contulerit, quasi vero ritus essent dogmata, non exteriora Ecclesiae Christi Sponsae, varietatibus distincta ornamenta, quasque tot esset facere catholicos Ruthenos Unitos, quod Latinos. Atque rem ita ses. 2 concludebat: Ipso auditu turpe et absonum Catholicos velle trahere ad fidem Catholicam, eo enim ipso negat nos esse veros Catholicos, id quod faciunt ex odio rituum Graecorum.

(f. 27v) Quod odium sive avertendum, sive placandum certe ea causa fuit quae, vili meo iudicio, male cordatis junioribus Ruthenis alios Ecclesiae suae probatos mores antiquandi, alios ex ecclesiastica Latinorum disciplina adsciscendi, alios vero qui neutrius Ecclesiae essent producendi rationem dedit. Sed pessimo consilio. Nam Schismatici eam tum de catholica Unione opinionem imbiberunt, ac si ipsa excogitata esset unice ad ferale Rituum Graecorum excidium et perniciem. Quare studium retinendorum veterum Eccl. Graecae morum, quo Jacobus deflagrabat in summis apostolici eius zeli laudibus numerandum est, utpote non alio directum, nisi ut omnibus impedimentis sublatis planior progressui Unitatis Catholicae, quam vir iste tantopere provehebat, iter aperiretur ».

[31] (*De SS. Antonio et Theodosio dicit*): « vixerunt et obierunt eo tempore, quo nec Graeca nec Ruthena Ecclesia a Sede Romana abhorrebat ».

[32] « Mielecense Basilianum Monasterium antiquum et inter illustriores Ruthenorum Archimandrias numeratum, situm est ad fluvium Thuriam in Palatinatu Volhiniae, in tractu et Dioecesi Vladim., dissitum Luceoria 12 millaribus, Vladimiria decem versus Boream (f. 27r). In communionem catholicae unitatis venit anno secundum fastos emendatos 1683, die 4 Januarii, id est ipso apud Ruthenos Natali Christi die, durante adhuc, juxta vetus Calendarium, a. 1682. ... Ita autem iste celeber Mielecensis monasterii ad Unionem contigit receptus. Jacobus Susza, obiens unitas Ecclesias, quarum in Luceoriensi tum schismatica Dioecesi administrationem obtinebat, forte delatus in Mielce Stephanum Horain, ejus loci archimandritam, illustri genere ortum, aetate provectum et magnum nomen inter

quod authore Stephano Horain, praestantissimo ejus loci Abbate ultro se Ecclesiae R. reconciliari postulabat, aetate coepit oblanguescere; ideoque commendante Stephano Bosinski Martyszkiewicz, eo temporis Ordinis Bas. Protoarchimandrita [33], in coadiutorem sibi delegit P. Augustinum Lodziata [34], Romae Laurea doctorali Theologica donatum. Ipse vero sensim deficiens et plus uno anno morbo calculi excruciatus, anno 1687 vitam amisit, Martii die 4, S. Casimiro [35] sacra anima in manus Dei tradita. Faxit Deus ut nos nostrique

---

non unitos adeptum, officii adiit gratia. Qui Praesulem senio, specie, et modestia monastica venerabilem ac vidit, ita in eum animatum sensit, ut si ipsum genium caelestum humana contectum cubiculum subintrasse conspexisset, nec laetitiae, nec honoris et amoris maiore significatione exceptum salutasset. Patent haec omnia ex eiusdem Stephani epistolis mox ad Jacobum post ipsius discessum perscriptis; ex quibus id etiam liquet, Stephanum illico tunc se reconciliari Ecclesiae postulasse. Sed Jacobum rem aliquantum de industria distulisse, ut homini spatium daret, Luceoriensem eo temporis Schismaticum Ep.pum Czetwertynski, quocum vetus illi usus intercedebat, flectendi in eandem sententiam atque ipsius conversione suam aemulandi. Verum sanctum illud consilium aliter, atque spes erat, cecidit. Ita enim Stephanus, facto rei periculo, in alteris suis ad Jacobum litteris: « Defero quid ageret meus Pater missionarius (missus scilicet ad Ep.pum monachus), egit ipse nimirum quantum potuit et hominem movere conatus est; sed se moveri non est passum, immobile illud saxum. Siquidem clare ille dixit: haud me sinam seduci; noli me tentare; apage cum tua Unione; cui usui est mihi futura, si in ea in qua maneo fidei confessione salvari possum. Reliquum proinde est ut disiunctus ab ipso, ad ea me habeam quae sitit anima mea; expediamque quantocius res et consilia, quae probe iam sunt nota R.mae D.ni Vestrae ».

[33] « De Stephano Businski ita P. Zankiewicz in Elogiis: « Vir fuit doctus... vindex disciplinae monasticae rigidissimus. De ipso et J. Susza dici solebat: « a Jacobi Susza corripientis calamo, a Martiszkiewicz-Businski reprehendentis fulmine libera nos Domine ». Obiit a. 1697, 22 Junii ».

[34] (f. 28r) « De Augustino Lodziata P. Josephus Pietkiewicz in diptichis suis haec habet »: (*ingressus Ordinem 1675 professionem fecit 1676, missus est Romam simul cum cl. Szumillo, dein laborabat Bytenii et Zyroviciis*). « Sed paulo post J. Susza eligit sibi ipsum pro coadiutore et consecratus est a. 1685 Torocaniis a R.mo Cypriano Metropolitano... ». Consecratum tamen fuisse non Torocaniis, sed Braszeviciis in Eccl. Latini Ritus... fuit vir optime doctus. Monachum nunquam exuit » (*dicit ipsum occisum ab ep. Czetwertynskyj, qui ipsi in itinere poculum veneni loco vini ministravit*).

[35] (f. 29v) « Jacobum ad beatam immortalitatem migrasse a. 1687, die 2, non 4 Martii, tradunt concordissime nostri Patres Josephus Pietkiewicz, in Dyptichis et Ant. Zawadski, in Suplemento Patris Joannis Oleszewski. Quibus assentiendum sentio, quod primus memorias Patrum, statim, accepta de uniuscuiusque obitu notitia, literis mandare soleret; alter vero fidem monumentorum diligentissime in scribendo sequeretur; cum tamen Patrem Zankiewicz constet Elogia

Ep.pi Sanctitatem, Religionem, pietatem modestiam, patientiam aliasque praeclarissimas virtutes eius imitemur [36-37].

---

sua multo post mortem Jacobi texere coepisse, idque ex memoria, qua falli saepe homines, praesertim in rebus chronologiis notum est, quam ut a me dici debeat. Suprema autem officia, maximo non totius modo Ordinis Basiliani et cleri, sed etiam Procerum tractus Chelmensis dolore, 22 Martii eiusdem anni, celebrata ipsi fuisse, discimus ex eodem P. Zawacki ».

[36] (f. 29r) « Inter plurima maximarum virtutum ornamenta quibus Jacobus refulgebat, commemorari meretur mirifica eius caritas, qua Basilianam Religionem complectebatur. Praeteriit eam intactam P. Zankiewicz; at eluxit eam primum in Religione tutanda cum hinc Metropolitanus Zochowski iura eius adoriretur, regimen monasticum sibi asserendo, illinc Ep.pi irruerent monasteria complura nomine archimandriarum occupando; istine ipsi monachi bellum cierent in duas factiones abeundo, ut etiam Metropolitanas iam regulares partes faciendo. Tum enim, inquit P. Oleszewski, agens de Cypriano Zochowski in suo de Metropolitis Russiae manuscripto, premente Religionem adversa fortuna non defuit fides, aucthoritas et benevolentissimum studium Jacobi Susza, qui religionem ferens in oculis, quemadmodum eius vicem vehementer dolebat, ita causae ipsius semper presto fuit toto calamitissimo illo tempore, a Religione stando, partes eius tuendo, fidelissima consilia dando, calamum cum res postularet stringendo, et quocumque opus erat non gravate sese coram conferendo. Iuvitque hoc potissimum Religionem, quod ipsi opportunis alias non destitutae praesidiis, adfuerit etiam hic Patronus, tam sanctus, tam gravis, tamque virtutum gloria ubique commendatus. Nam eius aucthoritas non tantum Romae, sed etiam his in patribus infringebat adversariorum molimina, ipsosque adversarios ad bonam mentem revocavit (f. 30v).

Solvit Jacobus nimirum egregie quae cumulatissime pollicitus fuit, scribens ad consultores 1682, 3 Novembris: Ego inquit, uti me semper filium S. Religionis profitebar, ita etiam nunc Reverentiis Vestris palam facio, totum me S. Religionis esse; et usque dum Dei beneficio vivam, viribusque corporis et industriae meae valebo, nullum laborem, nullum onus et officium recusabo, in obseqium S. Matris Religionis et defensionem Paternitatum Vestrarum, quae propterea, quod Excelentissimo Nuntio morem gerant (novi quae scribo) opugnantur. Sed et ante Metropolitam Zochowski, Gabriele Colenda Archieppo Poloc. Eccl. Metropolitanae Administratore pariter vexante Religionem, eamque in duas, ut ita dicam, obedientias scindente, Religionis partes constantissime tuitus est. Eo autem tempore res Basilianae Cong.nis postulabat, ut Susza Praesul magna apud omnes aucthoritate et gratia in Prot.am deligeretur, quod tametsi munus sibi in Cong.ne XIV, a. 1661 Zyroviciis, delatum, dixi gravissimis rationibus recusaret; victus tamen non potuit tandem non suscipere omnibus ipsius amorem erga Matrem suam Religionem fletu et prece obtestantibus. Juvat hic ipsam Congregationem XIV loquentem audire: Ad extremum, verba sunt hujus capituli, PP. Congregati supplices orarunt obtestantique sunt Jacobum reluctantem... (*tandem consensum suum praebuit*) (f. 30r). Illud tamen adiecit: sumere se Ordinis Praefecturam ad placitum S. Sedis paratus momento eam deponere, si aliter ipsi visum fuerit. At S. Sedes licet hac occasione aditum Ep.pis demum ad Protoarchimandritae

munus interdixerit, electionemque Gabrielis Kolenda Archiepiscopi Polocen. ab altera Monachorum factione Supraslii celebratam resciderit et irritavit, Jacobi tamen electionem ad finem turni sustinuit. Id quod sane maximo Religionis evenit bono. Nam Susza Protoarchimandritalis sui officii causa Romam evocatus, triennium ibi exegit, quo temporis spatio non modo de Religionis Basilianae in Russia statu exacte S. Sedem edocuit, sed etiam gravissimi monachorum apud eandem Patroni partes ita strenue explevit, ut Religio tunc eo patrono plus accepit quam non dicam sperare sed optare potuit.

Tandem eximiam suam Charitatem et pietatem conspiciendam obtulit in Religionis incremento procurato, magnisque ei praestitis beneficiis. Monasterium Zydiczynense, cuius agebat Abbatem, suo suorumque Monachorum nomine Congregationi adiunxit sub eiusque nutum subiecit. Fundationem Monasterii Chelmensis ad Cathedralem Ecclesiam, a laudatissimo Decessore suo Ep.po M. Terlecki favore Religionis Basilianae (f. 31v) factam, non modo ratam habuit, sed etiam reditibus et insigni Bibliotheca auxit. Sacram Dei Parentis imaginem quae in Cathedrali Chelm. Ecclesia summa populi undique confluentis Religione colitur, monachorum curiae et custodiae perpetuo addixit. Cum moschico flagrante bello Lituani monachi solum vertere cogerentur ipsos exules in suo Chelmensi Monasterio ad triginta benigne collegit, aluitque per triennium. Cum eodem bello Bas. Congregatio in eas esset reducta angustias, ut quos per monasteria distribueret, operarios necessarios non haberet, novum liberalitate sua Chelmae aperuit Tyrocinium, ex quo Cong.ni brevi submisit cohortem numero, doctrina et probitate praestantissimam. Memorasse sufficiat Gedeonem Woyna Oranski, Josephum Lewicki, Stephanum Martyszkewycz Businski, Jacobum Kisilowski, Demetr'um Zankiewicz, Policarpum Binkiewicz, Georgium Jastrzembinski, alios Ep.pali dignitate illustres, alios Martyrio pro S. Unione conspicuos, alios doctrina... quos omnes Jacobi beneficientia in Chelmensi Tyrocinio educavit suisque impensis variis in Academiis liberis perpulivit. Denique quam amans esset sui instituti luculenter demonstravit eo ipso, quod quos Tyro in Religione imbibit mores, constanter in Ep.patu etiam retinuit. Esum carnium, quae etiam sua aetate sensim in monasteria invehi coepit, neque sibi permisit unquam neque in suum Chelmense passus est inferri Monasterium. Immo, insolitum illud Monachis Basilianis ciborum genus acriter est invectus in Cong.ne Brestensi XIV, et Vilnensi XVII. Eodem Sacri sui Instituti incitatus amore, propugnabat ea totis viribus, quae sub Josepho Velamin Rutski laudabiliter constituta sunt. Sicut contra, nunquam non improbavit, si quid in monastica disciplina contra veteres probatos mores novari et in usum recipi videret; ut testes sunt Cong.nes XIV-XVII, XX, quibus omnibus interfuit, semper sapienter graviter et integerrime in publicum consulendo. At notationibus summam admovere manum non possum, quin duo hic praeterea de Jacobo memoriae prodam. Et 1-mo, ipsius opera effectum esse, quod non modo in Cong.ne nostra, verum etiam in tota Ruthena Ecclesia fiat universim ab omnibus summi Eccl. Pastoris, Romani Pontificis in Divinis Officiis expressa memoria, verba hic proferam Cong.nis XIV, ubi Sessione VII ita legimus: « proposuit R.mus Ep.pus Chelmensis... (f. 32v) longe tamen melius futurum censuit si a Religiosis fieret primum Summi Pont., tandem Ordinariorum in omnibus Ecclesiasticis Officiis memoria... (f. 32r) Id quod Zyroviciis statim durante adhuc Cong.ne executioni tam inter sacrificandum, quam etiam in aliis officiis mandari cepit; 2do, Jacobo id etiam acceptum referri debere, quod festum Conceptionis Beatissimae

Virginis cum octava celebretur in universa Ruthenorum Ecclesia. Nam legimus in eadem Cong.ne XIV, fuse explicato Virginis Dei Matris Patrocinio, quo unico turbolentis istis temporibus Bas. Cong.tio ab exitio servata fuit, primum in questionem vocasse: Qua monachi nostri ratione se gratos Virgini SS.mae praestare deberent, quae tam valide apud Deum ipsos tuita est? Ad quam, variis redditis responsis, tandem in hanc sententiam itum est ab omnibus: Ut festivitas Immaculatae Conceptionis Virginis SS.ae in tota Cong.ne nostra celebratur per octiduum, quae licet in Graeca Ecclesia vetustissima sit, quia tantum cultum obtinet unius diei spatio, definitum hinc merito in memoriam validissimi Virginis Beatissimae patrocinii amplianda est...(?). Quod summa consensione acceptarunt patres rogaruntque (Jacobum Praesidem istius Capituli) ut hoc suum consultatum ad S. Sedem refferetur et eiusdem firmaretur approbatione, quam a Jacobo, cum Romae ageret, impetratam fuisse non ambigo, siquidem mos colendi Festum Conceptionis Virgineae cum octava evasit in Ecclesia nostra universalis, servaturque hodiedum non a Monachis solum sed etiam a clero omnium Dioecesum ».

[37] Auctor *Adnotationum* sua vice in quibusdam etiam erravit, ut ex. gr. quod Susza ivit Romam iam anno 1663; Episcopum Volodimiriensem tunc temporis nominat Michaëlem loco Joannem etc. et alia minoris momenti.

P. Jos. Pietkiewicz, OSBM

ELOGIUM IACOBI SUSZA II-DUM

(*Fondo Garampi*, nr. 20)

(f. 33v) Auctore Patre Josepho Pietkiewicz latine in sequentia verba concinatum, cathalogo vero suo Patrum Cong.nis nostrae defunctorum insertum [38].

« J. Susza, Ep.pus Chelm. natione Minscensis . . . . . Pultaviae, Brunsberga - Olomucium ex Lituania missus, Chelmen. (f. 33v) administrabat Ep.patum, cum Terlecki Romae fuerit. Ath. Furs, - administrator Susza. - Deinde in Comiciis omnes Senatores et Legati instantiam fecerunt ad Ser. Regem, ut ipsi Ep.patus conferatur, quod et factum est et a. 1652 Minsci, sub tempus Cong.nis, consecratus et nonnisi 1666 Roma expeditus. Roma ad lavandos pedes inter apostolos fuit primus cum magna aedificatione Alexandri VII. Coadiutor Lodziata; 1687, 2 Mar., mortuus est ».

---

[38] P. Josephus Pietkiewicz fuit etiam Procurator Ordinis in Urbe (1665-1669), post Innocentium Terpilowskyj, Pachomium Ohilevycz et ipsum Jacobum Susza, qui tantummodo dici possunt Procuratores casuales et temporanei; ei successit anno 1669 P. Josaphat Michniewicz (1669-1674).

P. Joannes Oleszewskyj, OSBM

ELOGIUM JACOBI SUSZA III-IUM

(*Fondo Garampi*, nr. 20)

ex dyplichis Patris Joannis Oleszewski, polonice scriptis, depromptum [39].

« Cum a. 1687 in Tyrocinio religiosae vitae fundamenta ponerem, ex hac valle miseriarum ad immortalem requiem migravit R.mus Ep.pus Chelm. et B. plenam senectutem adeptus, utpote octuagesimum circiter aetatis suae agens annum. Praesul fuit sanctissimis moribus et summa doctrina. Potissimam religiosae vitae suae partem impendit propagandae S. Unionis, quantum magis totum se in destructionem Schismatis tradidit, impertito sibi una cum Ep.patu invicti zeli spiritu. Quo armatus tot labores pertulit, tot pericula subiit, tot verbera a Schismaticis perpessus est, ut satis dici nequeat. Sed Divini Numinis benedictione fructus ex sudoribus suis mensuit uberrimos. Nam qui paucos in sua Dioecesi invenit Unitos, postea moriens, paucos sibi superstites reliquit Disunitos. Summa quoque charitate Ordinem suum prosequebatur, multumque ei profuit consiliis et patrocinio, nam ubi opus erat et calamum stringebat, et ipse coram aderat. Prot.a Cong.nis electus, mandatis vicibus suis P.ri P. Ohilewicz Romam in negotiis Religionis et S. Unionis adiit. Quo ad usque vixit Scholae nostrae Latinae Chelmae florebant et Noviciatus etiam, ex quo prodierunt viri digni, ornamenta scilicet Religionis. Non est laude sua fraudandus etiam ex eo iste Pastor, quod Imaginem Chelmen. thaumaturgam libro suo *Phaenix* inscripto clariorem per Regnuum Poloniae et Lituaniae reddidisset. De illo vere

---

[39] Auctor M.O. Kojalovicz in « *Chrystyjanskoje Čtenije* » distinquit duas partes huius *Dyptici*, quarum primam (an. 1686-1721) adscribit P. Oleszewski, alteram vero (1721-1778) - Antonio Zawadskyj. Unus et alter erat Consultor Ordinis.

dici potest quod fuerit columna S. Unionis. Obitus eius luctu pene conficit totam Congregationem nostram. Noviciatus est testatus dolorem suum per hebdomadam, per quot diebus repetito pulsu lugubri campanarum.

His P. Ant. Zawacki adiecit isthaec: « Obiit Chelmae, 2 Martii, sepultus ibidem, 22 Martii. Quanta perpessus fuerit a Cosacis occasione Imaginis Chelm. videtur Phaenix ».

PROGRAMMA SUPPRESSIONIS RITUS RUTHENI

In volumine III « Analectorum OSBM » (*Zovkva 1928, pag. 574-581*) *iam pulici iuris fecimus breve quoddam compendium famosi olim programmatis cuiusdam civis poloni, inventum ad supprimendum ritum ruthenum, saec. XVIII, cum adnotationibus bibliographicis de textu polono huius documenti. Breve hoc compendium, ab auctore Nicolao Andrusiak apparatum, indicat partiales vel plenas editiones huius documenti historici, unde scimus iam initio saec. XIX auctorem F.J. Jekel de hac re tractasse* [1]. *Praesertim vero a medio saec. XIX auctores russici et ucraini suam attentionem huic documento dedicasse* [2]. *Non defuerunt etiam traductiones in linguam gallicam, germanicam et ucrainam* [3].

N. Andrusiak breviter de auctore et origine nec non tempore exarationis huius documenti et programmatis tractavit, sed quaestionem originis apertam reliquit, etsi auctorem potius sub fine saec. XVII quaerere suadet [4], *i.e. ante annum 1699. Suppositis hisce considerationibus et*

---

[1] Franz Joseph Jekel, *Pohlens Staatsveänderungen und letzte Verfassung*, III Theil, Wien 1803, pag. 132-134.

[2] Editiones textus apparuerunt: *Supplementum ad Historica Russiae Monumenta*, St. Peterburg 1848, pag. 221-226, nr. 81 (ex textu D. Zubrzycki); « *Лѣтопись Львовскаго Ставропигіяльнаго Братства* », в « Временникъ Ставропиг. Института », 1850 (передрук за 1926 р., Львів 1925, стор. 220); « *Витебскіе Губернскіе Вѣдомости* », 1858, ч. 42; « *День* », Москва 1862, ч. 17; *Вѣсникъ Юго-западной и Западной Россіи*, т. II, стор. 17-41, Кіевь 1862.

[3] *In lingua gallica*: див. « *Документи обясняющія исторію западнорусскаго края и его отношенія къ Россіи і къ Польшѣ* », Петербург 1865, ч. 23, стор. 342-363; *in lingua germanica*: Anton Dabczanski, *Die ruthenische Frage in Galizien, beleuchet von einem Russinen*, Lemberg 1850, pag. 86-95, nr. 164; *in lingua ucraina*: « *Projekt na zniszczenie Rusi* », подав Гриць Щипавка (Бібліотека Гриця Щипавки, книжочка 1, Чернівці 1903, стор. 40, з поясненнями і двомовним текстом: польським і українським).

[4] « *Записки ЧСВВ* », III, Жовква 1928, стор. 574-581.

argumentis N. Andrusiak, etiam nos in praesenti editione hanc quaestionem apertam relinquimus.

Ratio autem cur ad hoc programma, lingua latina edendum, redimus, in hoc ponenda est, ut Lectori Europae occidentalis textum accessibilem ad manus suppeditemus, et quidem textum Archivi Secreti Vaticani ex volumine 344/III, fasc. 94, Nuntiaturae Poloniae. *Exinde patet, Sedem Apostolicam iam a multo tempore et tempestive edoctam fuisse de hoc opprobrioso et populo ucraino nocivo programmate, quod cum quadam copia manuscripta polona saec. XVIII-XIX comparavimus et identicam invenimus, supposito agi de textu originali et eiusdem traductione.*

Documentum editum sub fine saec. XVIII exaratum fuisse, ut transmittatur ad Sedem Apostolicam, forsam temporibus Nuntiaturae Laurentii Litta, Nuntii Apostolici Varsaviensis, ad illustrandum difficilem statum Ecclesiae Unitae sub fine saeculi XVIII, in hac regione, praesertim post suppressionem hierarchiae unitae an. 1795 a Catharina II, Imperatrice Moscoviae, Polonia exdivisa et partibus Ucrainae et Bielarusjae suo Dominio adnexis.

Ex crisi interna documenti sat multa induci possunt de vita et sorte populi ucraini eiusque Ecclesiae sub regimine polonorum, praesertim saeculo XVIII et plures explicari possunt accusationes contra Ecclesiam Unitam, praesertim ex parte cleri poloni ritus latini, quae sat copiosae hoc saeculo moventur. In hisce etiam circumstantiis et actiones orthodoxorum russicorum ucrainorumque explicari valent, etsi vix iustificari. Tandem et genesis praeiudiciorum populi ucraini contra ritum latinum, praesertim contra Ecclesiam latinam polonorum, optime illustrantur eiusque aversio explicatur. Haec sunt rationes nostrae editionis eiusque iustificatio.

A.G. Welykyj, OSBM

ASV, *Nunz. Pol.*, vol. 334/III, fasc. 94, nn.

« PROJECTUM INTUITU RUTHENORUM A. 1717. EDITUM »

« Si Regnorum integritas et securitas in reciproco Incolarum fundetur amore, hic autem praecipue in unione fidei soleat conservari, sequitur, quod Nos, Poloni volentes in nostro integro et securo manere dominio, unitatem fidei in Incolis quam efficacissime curare debemus. Cum vero unitatem hanc in partibus Russiae tam ad Regnum Poloniae, quam ad M. Ducatum Lithvaniae pertinentibus per-

maxime in simplici praesertim vulgo destruere videatur ritus diversitas, ea propter Proceres Regni, et quivis in individuo Polonus, cupiens integram securamque habere Patriam, id pro debito suo habere debet, ut ritum Graecum, Latino contrarium, qua contemptu, qua persecutionibus, qua eundem profitentes vexationibus, qua aliis quibuscunque potest efficacissimis tollat et abroget modis.

Ego ex antiquis Polonorum Praedecessoribus meis sanguinem trahens, optansque ex corde Patriae felicitatem, et majorem fidei Romanae Cathol. dilatationem, ad eradicandos superstitiosos, aut qualescunque ritus Graecos, in ejusmodi locum una cum fide S.ae Rom. Ecclesiae introducendos, sequentia ex parte mei efficacissima, saluberrimaque judico, ac omnibus veris fidei et Patriae amatoribus subpingo media.

1mo. — Ut hoc salutare, et summe desideratum effectuemus opus, tum nobis erit amicitiam cum Moschis habere, Monarchasque huic Potentiae faventes in thronum Patrium elevare. Si enim certum est progressus potius inimici quam amici considerari solitos, tunc Moschi tanquam amici, amicos nostros non advertent gressus, ad quam protendant metam, sicque res sine ulla praepeditione suo procedent ordine, quanto cum majori nostri fortificatione, tanto cum evidentiori Moschorum et totius Russiae debilitatione.

2do. — Nobiles Ritus Graeci, quamvis Uniti, et tantominus Schismatici ad nulla officia erunt adhibendi, haec praesertim, in quibus possent sibi conciliare amicos, augere opes et aliquam sibi auctoritatem, caeteris autem Ruthenis decorem facere; quod in Comitiis nova, fortius ut in ante, praecavendum Constitutione. Singillatim vero, si quivis Polonus in congressibus Ruthenum devitet; in vicinitate existens nullam cum eo amicitiam nisi proprii lucri gratia contrahat; in colloquiis, Rutheno praesente, de Ruthenorum superstitionibus quam plurimum et fusissime loquatur etc. etc., assecurare possum, quod quilibet malit ritum mutare ejurareque se unquam fuisse Ruthenum, quam tanta opprobria, morti assimiliata, continuo pati.

3tio. — Fortunatiores Regni Patriotae non debeant assumere Ruthenos ad obsequia sua, ea praecipue in quibus illustrari possent, nisi haberent spem eos a suo ritu recessuros. In ruditate enim permanentes, ad magnam, modicum habentes, devenient paupertatem, ac in ultimo remanebunt contemptu; quapropter aut in sua miseria corruere, aut spe alicujus Promotionis ritum mutare cogentur.

4to. — Quia adhuc notabilis pars Ruthenorum benehabentium

reperitur in civitatibus, et oppidis per Russiam fundatis, necesse et istos ad egestatem, et rerum ignorantiam adducere, ne aut pecunia iuvari, aut intellectu sibi consulere possint. Id autem sequenti effectuari potest modo. Si Civitates erunt Bona terrestria, in talibus Haeredes unica Haebreorum conductione et in circulo civitatum locatione dependent Ruthenos. Haec enim gens naturali sua Judaica astutia omnes ad se trahet utilitates Ruthenosque exemptos ad suburbia repellet, ad operas rusticales, *Panszczyzna* dictas, peragendas. Si autem Civitates erunt Bona Regalia, in his, praecipue minoribus, curae erit DD. Capitaneorum, sub variis praetextibus, habitatores ad opera servilia inducere; in majoribus vero, praeter introductionem Judaeorum ob causam supra allatam, introducendi quoque erunt Romani Catholici, quibus solis (exclusis Ruthenis) Officia fructifera Civitatensia sint conferenda. In hoc pariter habenda cura, ut omnia Decreta Brandeburgica Polonice, et non Ruthenice extradantur. Tali modo Rutheni in majori quam fuerant remanebunt ruditate, nullamque in Civitatibus habebunt auctoritatem, et potestatem.

5to. — Difficilior prae caeteris in hoc salutari opere ad solvendum nodus sunt Vladicae (Episcopi) et Popones, id est — Ep.pi, et Sacerdotes Rutheni. Quorum primi sunt obcaecandi, ne cuncta videant; secundi aggravandi, ne in altum elevari, aut quid vellent facere, vel cogitare queant. In praesenti, et altero inferiori puncto qualiter cum Vladicis, et qualiter cum Poponibus procedendum, exprimam.

Vladicae, praeterquam quod secundum statuta Regni debeant esse Nobiles, nominandi erunt tales, qui cum Familiis Ritus Latini colligati erunt, ut, hos sublevantes, vivi divitias non congregarent et post mortem reliqua per eos derelicta non Ruthenis sed Latinis in successionem cederent. Insuper Nos cum Posteris Nostris nunquam debemus permittere Ep.pis Ruthenis locum in Senatu, ne ritui suo faciant honorem, ne Ruthenos promoveant, neve distinctas et in Patria promeritas Personas sibi concilient et, quod maximum, ne in materia praesenti etiam mente attingant, quae de illis, et tota Russia subtiliter tractabuntur, et effectuabuntur.

6to. — Ill.mi Ep.pi Nostri omnes, junctis manibus, fortiter curabunt Romae, ut Vladicae sint eorum Suffraganei. Sub tali dependentia et superioritate manentes, et ipsi soli et eorum Popones, per delegatos Praelatos Latinos dum visitabuntur, devietatis suae deprehendentur, et superstitionis connotabuntur. Tali modo et Vladicae in omnibus resistere nequibunt, et vulgus, insensibiliter jurisdictioni

Romanae assvefactus, facilius in tempore ad deserendos essentiales suos ritus persvadebitur.

7mo. — Popones quemadmodum in summa nostris temporibus sunt ruditate, simplicitate et imperitia, ita si in posterum tales remanebunt, non solum ullum obstaculum facient, sed immo adjuvabunt intenti nostri effectuationem. Ignorantia enim laborantes, neque principia suorum rituum, quando et a quo statuta sunt, scient; neque causas, ob quas introducti sint ad Ecclesiam Graecam, scient; neque plebem, quod hi ritus sint veri et a SS. Patribus Graecis instituti, edocebunt, neque abolitioni eorum prudenter resistent.

Ad retinendum vero eos in crassa hac, Nobis summe necessaria, inscitia, medium arbitror efficacissimum esse pauperiem; in qua quemadmodum adusque manebant, ita nunquam eliberabuntur, si cum eis in eum procedatur modum. *Primo*, necesse est, ut Collatores nullas ad Ecclesias eorum faciant erectiones, hac de causa, quia quilibet Ordinandus in Poponem, coactus erit emere sibi a Collatore pro sui, familiaeque suae sustentatione fundum eundem, quo suus antecessor utebatur. Nec tales venditores Symoniam committent, prout edoctus sum a nostris Theologis. *Secundo.* Sicuti antiquae erectiones reperiantur, etiam ad talia Beneficia Jus praesentandi habentes, circa Praesentationum oblationem sine ullo scrupulo pecuniam exigere possunt, non pro Praesentationibus, ne sit aliqua rerum Deo oblatarum venditio, verum ut statim, in primordiis, Popunculus ad egestatem redigatur, ne habeat pro quo sibi libros superstitiosos et schimasticos emere possit. In data autem Praesentatione fundi non erunt specificandi, ne talis Praesentatio sit erectionis loco. Neque tales libertates Poponibus concedendae, qualibus gaudent nostri Sacerdotes. Satis pro illis erit exprimere, veluti mihi contigit legere unam copiam: Ego NN. praesento NN., liberum faciendo ab omnibus obligationibus curiaribus, vecturis etc. etc. Sic prudentissime immortalis gloriae digni veteres Poloni, Praedecessores nostri, faciebant. Quare si non plus, certe aequalem, aut parum minorem ex Popone sicut ex Rustico proventum habebant. Non licebat enim Poponi alibi crematum coëmere, nisi apud proprium Judaeum Arendatorem; quodsi aliunde coëmptum Judaeus repererit, illico ex Pecuario Poponis par boum eduxerat. Non licebat alibi frumenta omnis grani molere, nisi in molendino sibi assignato. Quod mandatum Popo si violaverit, Judaeus Arendator, excussa camera aut cella penuaria, farinam et cuncta legumina interceperat.

His et similibus modis Praedecessores nostri plurimos Schisma-

ticos ad Unionem amplectendam compulerunt. Talia et Nos media adhibentes, Deo adjuvante reliquos Ruthenos faciemus Unitos; et ex Unitis transformabimus in Romanos Catholicos.

Id quoque intento nostro multum proderit, si Poponibus Subditos nostros depactare, et ex his se ditare negabimus. In particulari itaque Oeconomi et Administratores Bonorum, quando aliquem mori contigerit, vocent ad se Patremfamilias, aut successores demortui et illis assignent, quantum debeat dari Poponi pro sepultura defuncti; quem si pro quota assignata sepelire noluerit, cadaver ad ejus casam deportari jubeatur. Similiter et pro aliorum Sacramentorum et Sacramentalium administratione pretium Poponi ab Aula assignandum. Quod dum effectum suum sortietur, impediemus Popones, ne equos, boves, vaccas, aliave mobilia a Ruthenis legata, et quandoque etiam emuncta accipere queant. Impediemus cunctos Subditorum depactationes, ac enervationes, et eo ipso ponemus eos in tali inopia, ut nec vestes convenientes, tantominus exquisitas, et superbas sibi comparare valeant, aut libros necessarios coëmere, vel filiis educationem honestam dare possint. Integri enim Proventus eorum consistunt in propriarum manuum labore, ac emunctivis stolae obventionibus.

In reliquo curabimus omnes in Comitiis Regni Generalibus efficere apud Ill.mos Ep.pos Nostros, quatenus hi synodaliter constituant, quantum ab uniuscunque Sacramenti administratione sit solvendum. Hoc autem ipso obstringemus et Ep.pos Ruthenos, ut editis a se Processibus ad suos Protopopas, seu Vicarios significent, quali quota et pro qua re Popones eorum contenti esse debeant. Tali igitur progredientes methodo nobis inproficua, Ruthenis autem intolerabili paupertate Popones retinebimus ac insuper hac dissimulatione apud Rusticos Subditos conciliabimus nobis addictionem, et contra Popones odium, ita ut facilius eos in nostram, quando voluerimus, inclinemus et attrahamus partem.

8vo. — Liberi Poponum in omni trahendi erunt ad Jurisdictionem Curialem, et pro minimo excessu vel oppositione, in majorem depressionem, acrius puniendi. Proclamandum pariter, filios Poponum praeter unum, qui in loco Patris futurus est Sacerdos, a subditatu non esse liberos, in liberis Civitatibus locari non posse, nec de uno loco in alium transferri. Si vero prudentes his, absque fundamentalibus relatis, fidem non adhibuerint, formanda erit contra illos constitutio, sub praetextu trahendi eos ad studia, vg.: qui Poponum filij non erunt perfecte edocti, hi fient perpetui Dominorum suorum

subditi. Cum autem habeant liberum ingressum ad scholas publicas, qualiter eos in scholis nobilium filij vexatorie persequi debeant, edocebuntur e Parentibus; in qua re Professores tanquam prudentes, me experto, scient non tantum dissimulare, sed etiam in persequendo adjuvare. Nemo autem judicet rem fore convenientem, omnes a scholis Publicis arceri, ex rationibus: *1ma;* quia Nobilium filij, prout passim fieri solet, in juvenili aetate deviantes in aliquo, vel nefas patrantes, Ruthenis excessus suos impingent; *2da;* quia Rutheni, a Sacerdotibus nostris bene illuminati, plebem Ruthenam melius poterunt informare, Latinorum Sacramenta aequae valida ac Ruthenorum, ritum unum cum alio non contrariari, fidem Romanam cum Graeca eandem esse, quae omnia ad facilius flectendos in tempore pertinaces Ruthenorum animos, multum proficient.

9no. — Si vero facto aliquo, quod non spero, Rutheni devenirent ad sufficientem perfectionem, tunc eo cum ipsis procedendum modo. Iis, qui Sacerdotes velint esse, persuadendum, quatenus caelibem ducerent vitam, ex talibus distinctiorem super nuptis facere venerationem, majores tribuere libertates, reditus augere etc. Quando autem spirituales allicientur omnes ad vitam caelibem, tunc plenum intentorum nostrorum obtinebimus effectum. Nam, demortuis Poponibus innuptis, non erunt, qui succedant. Rusticorum enim filijs studia prohibebimus, et Poponides non erunt. Nobiles vero Rutheni sunt pauci, et hi rudes. Subsequetur itaque, ut nostri Ritus Latini Plebanis Ruthenorum curam committamus: quo plus nihil desiderandum.

10mo. — Quam maxime et ex se sunt pertinaces, et alios retinent in pertinacia Ruthenos, qui de plebe legere sciunt. Hac in re, Poloni, de facili consulemus Nobis, quando prohibebimus rusticorum filijs studere in Licaeis ad Ecclesias Ruthenas reperibilibus, et exinde non solum intentum profectum habebimus, sed insuper in subditis evitabimus damnum. Edoctus enim rusticus, seu rusticellus etiam in simplici Gimnasiolo, procul a proprio fugit Haerede, libertatem quaerens. Qua de re Palatinatus Russiae cum adjunctis terris Volhyniae, Podoliae et Braclaviensis quam maxime quaerulantur. Deberent itaque DD. Oeconomi et Administratores bonorum in Instructionibus habere inculcatum, ut quam diligentissime invigilarent, ut filij Rusticorum non libris, sed aratro uterentur, alijsque laboribus asvescerent.

11mo. — Ad faciliorem suo tempore Ruthenorum condemnationem, necessarium erit in seorsivo Regestro cunctas in Ritu eorum

contingentes inconvenientias, contra Latinos verba laesiva, frequentes Poponum historias, quae inter multitudinem eorum sunt non infrequentes, ut, cum Projectum hoc suum effectum sortietur, mundo constet Polonos justam habuisse Causam talis progressus. Si autem deficerent similes verae objectiones Ruthenos condemnantes (quod inter prudentissimos quoque et peroptimos contingere possunt homines), ad juvandum intentum nostrum, bonum erit eleganter contra eos figmenta conficere et divulgare; et adhuc melius foret sub Poponum, vel ipsorum etiam Vladicarum nomine conformia temporis circumstantijs, nociva Reipublicae, nociva nomini Polono, nociva fidei Catholicae secreta Ruthena dispergere scripta. Esset id evidens suo tempore ad tollendum in Polonia Ritum Graecum documentum, et forte statui tam spirituali, quam saeculari, tam Senatorio, quam Equestri ad effectuandum salutare hoc opus alliciamentum.

12mo. — Factis his in tempore congruo praeparatorijs, res non debent de repenti inchoari, insimul ubique, immo nec multis in locis, sed incipiendae in locis abditis, ubi plus Catholicorum, quam Ruthenorum, incipiendae autem sub praetextu, obijciendo vg: Poponi malam vitam, scandalosos mores, ignorantiam, vel segniciem in docendo articulos fidei, negligentiam in Administratione Sacramentorum ad salutem necessariorum, aliaque similia absurda, sed paulatim, prudenter, ac circumspecte. Et cum in aliquibus locis partim alliciamentis, partim consilijs, partim terrefactionibus Ruthenos transormaverimus in Romanos, ibit in sequelam, quod, gratia Dei adjuvante, tota Regio Ruthena cum omnium plausu in Romanos efflorescat Ritus.

13tio. — Quia vero plebs Ukrainensis, Podoliae et Volhynensis suam manutenendo Religionem parata in rebellionem consurgere, in tali casu, si de facili obviare nequibit, neque pauco exercitu Polono rebelles compesci poterunt, non debeat paenitere Rempublicam hujus damni, ut omnes hujusmodi zelatores Scythis in obsequia tradantur; cito illos tanquam suos capient. Regio autem plebe Polona et Mazovitica implebitur. Nec timendum hic erit, ut Moschovitae favore Ruthenorum, quando fient Uniti, se interponant. Sciendum enim est, quod Moschi Unitos in majori habeant odio, quam nos, et optarent illos pro recessu a Schismate in maxima videre aerumna. Sed esto, favens esset Unitis Moschovia, Nos tamen eam, qualem voluerimus, talem contra illos faciemus.

His igitur et similibus cum Ruthenis procedentes modis, hoc indubitatum in tempore habebimus lucrum, quod Populus Regni

Poloniae in reciproca unanimitate, concordia, et amore remanebit. Polonia apprehensibilior, fortior, exteris horribilior fiet; Religio Romana Catholica plusquam centum milliaribus in longum et latum efflorescet: Verbo, omnes fortes, securi et integri remanebimus.

Ad finem haec quoque considerando maxime, quod quemadmodum Rutheni, in suo manentes Ritu sive unito sive schismatico, semper videntur minantes ruinam Poloniae, ita quando eos transformabimus in Latinos, recipiemus: primo, spem Moschis illos nunquam rehabendi, dein arcte nobiscum junctos, — infensos, et invictos faciemus Moschis ».

III. MISCELLANEA

Д-р Олекса Горбач

« МОСКАЛЬ ЧАРІВНИК » І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО І ПОЧАЇВСЬКИЙ « БОГОГЛАСНИК »

(До 200-річчя народин І. Котляревського 1769-1969)

В гаслі « *Богогласник* » в УРЕ [1] згадано, що вірш « О горе мнѣ, грѣшнику сущу », використаний І. Котляревським у водевілі « Москаль-чарівник », взяв письменник саме з « Богогласника ». Цей водевіль написав поет 1819 р. як директор полтавського театру для трупи Штейна, запрошеної з Харкова полтавським ґубернатором Рєпніном на початку 1818 р.; в Полтаві вона перебувала до весни 1821 р. і виїздила звідси інколи з виставами до Харкова, де сам Штейн був залишився з частиною трупи, до Кременчука і Ромнів [2]. Серед артистів трупи був тоді і славний М. Щепкін. Водевіль був написаний слідом за « Наталкою полтавкою » і подібно того ж 1819 р. виставлений. Його текст надрукував І. Срезневський у харківському альманаху « Украинский сборник » (Харків 1841) уже після смерти поета [3].

Одну строфу згаданої пісні співає приловлений на гарячому міський писар Финтик, викритий салдатом-постояльцем Ліхим, після безуспішних залицянь до Тетяни, жінки « поселянина » Михайла Чупруна, як той нагло повернувся додому з чумакування. Розкаяний залицяльник обіцяє поправитися й жаліє своєї поведінки. Проспіваний ним куплет пісні звучить так:

---

[1] *Українська Радянська Енциклопедія,* т. I, с. 625-26, Київ 1959.

[2] Волинський П., *І. Котляревський, життя і творчість,* Київ 1969, с. 35, 37, 62, 245.

[3] *Там таки,* с. 70.

О, горе мне, грешнику сущу!
Ко оправданию ответа не имущу.
Како? и чем? Могу вас ублажити?
Ей, от сего часа буду честно жити![4]

Цей куплет справді виявляється перерібкою першої строфи довшої зрештою покаянної пісні на « Неділю про блудного сина », вміщеної в « Богогласнику », виданому 1790 р. в Почаєві. Дотична строфа звучить тут дещо інакше:

О го́ре мнѣ грѣ́шнику су́щу!
Го́ре благи́хъ дѣ́лъ не иму́щу!
(2) Ка́ко предъ судъ Бо́жій явлю́ся?
Ка́ко со Святы́ми вселю́ся?[5]

Перерібка воно доволі віддалена від почаївського тексту. Дальші строфи почаївської пісні тісно пов'язані зі змістом євангельської Притчі про блудного сина і вже й з таких міркувань несумісні були б зі ситуацією в водевілі Котляревського:

Отступи́хъ от Бога злобо́ю,
Грѣхолюбы́въ самъ сый собо́ю,
(2) Те́мность па́че свѣ́та коха́ю;
Свѣ́та благода́ти не ма́ю.
Совлеко́хся пе́рвой оде́жды,
Отча́яхся благо́й наде́жды,
(2) Скве́рная оде́жда и дѣ́ло,
Погубля́етъ ду́шу и тѣ́ло.
Отидо́хъ дале́че на страну́,
От рожде́цъ пита́тися ста́ну:
(2) Чуждь до́му небе́сна Влады́ки,
Недосто́инъ жить с' челове́ки.
Вре́менная предпочита́ю,
А о сла́вѣ вѣ́чной недба́ю,
(2) Чтожъ и́мамъ неща́сный твори́ти,
Когда́ при́йдетъ Господь суди́ти?
Воспла́чуся вотще́ слеза́ми,

---

[4] Котляревський П., *Твори,* Київ 1957, с. 321. — На жаль, у цьому виданні літера *ѣ* передана з-російська як *е*.

[5] *Богогласникъ*, Почаїв 1790, с. 78 (нашої власної паґінації, якої оригінал не має): 33. Пѣснь а. на Неделю о блудномъ Сынѣ. — Тут і в дальшому упрощуємо з друкарсько-технічних причин правопис оригіналу.

Ґди небу́детъ ми́лости с' на́ми;
(2) Чтожъ услы́шу стражда́ на вѣ́ки?
Ахъ бѣда́! и вопль превели́кїй!
Ны́нѣ у́бо пре́жде дня су́дна
Предста́влю дѣла́ моя́ блу́дна,
(2) Пойду́ пред' Отце́мъ умилю́ся,
Да є́го́ пи́щи насы́щуся.
Пойду́ и реку́ є́му́ смѣ́ло:
Согрѣши́хъ ти о́тче мой зѣло́,
(2) Пріими́ мя заблу́ждшаго сы́на,
Аки от наємникъ єди́на.

Про почаївський « Богогласник » подає ЕУ 2[6] трохи недокладні дані: « ...збірник укр. рел. пісень, виданий гр.-кат. редакторами в Почаєві (1790, передруки 1805, 1825; із змінами у Львові — 1850, 1886); вид. 1790 містило 238 пісень. Витяги з нього друкувалися під наг. « Малий Богогласник », « Пісні набожні » та ін. »[7].

« Богогласник », надрукований уперше 1790 р. в Почаєві, був тут передруковуваний ще двічі майже без змін 1805[8] і 1825 р. Ми провірили тексти видань 1790 і 1825 рр. Зміна видання 1825 р. (а ймовірно, була вона вже в виданні 1805 р.) полягала в заміненні імени польського короля Станіслава (Авґуста Понятовського) ім'ям російського царя в панегіричній 5-ій строфі польсько-української пісні (с. 276)[9]:

---

[6] *Енциклопедія українознавства, словникова частина,* НТШ, Париж-Нью Йорк 1955, с. 143.

[7] Ці дані перейняті хіба з *Української Малої Енциклопедії* Є. Онацького, Буенос Айрес 1957-67, де в гаслі « Богогласник » на с. 101 теж мова про « 238 пісень »; перші ж літери *УМЕ* друкувалися були, згідно з її передмовою (с. 3) й післясловом (с. 2145), ще раніше в ж. « Дзвін » в Буенос Айрес 1954 р.

[8] 1-им вересня 1805 р. датоване « Імпріматур » духовної цензури, передруковане і в виданні 1825 р. « ...понеже ничтоже въ себѣ содержитъ противно православнымъ Святыя Католическія Вѣры Догматомъ, ниже непорочнымъ Святыя Соборныя Церкве нравомъ, но и паче украшенїю Праздниковъ Церковныхъ, прославленїю величїй Божїихъ, исправленїю человѣческихъ обычаєвъ, и возбужденїю святобливаго Народа ко благоговѣнству, умиленїю души, и различнымъ добродѣтелемъ благомощно быти можетъ... » — Валерїанъ Сїенѣцкїй Ч.С.В.В. въ Дїец[езії] Луцк[ій] и Остр[озькій] книгъ разсудитель Р.В.

[9] Пѣснь Пресвятѣй Дѣвѣ Богородицѣ Маріи на пренесеніе чудотворнія народноувѣнчанія Єя Иконы от притвора в' новую церковь благодатнѣ наданимъ от Святаго Апостолскаго Престола осмодневнымъ Отпустомъ почтенное

у виданні 1790 р.:	*у виданні 1805 р.:*
...Царствуй в' благостынѣ	. . . . .
якъ прежде, и нынѣ:	. . . . .
Даруй СТАНѢСЛАВУ	Даруй цару славу
Мирную державу,	И мирну державу,
Княземъ, свободнымъ станомъ,	. . . . .
Купно всѣмъ хрістіаномъ	. . . . .
Благо, свято жити	. . . . .
Тя с' Сыномъ славити	. . . . .
В' безмѣрнія вѣки.	. . . . .
...Króluy w Twey Dzierzawie	. . . . .
Jak dotąd, łaskawie:	. . . . .
Day STANISLAWOWI	Imperatorowi
Szczęsny Rząd KROLOWI,	I Jego Rządowi
Panom, i wolnym Stanom,	Panom, i wolnym Stanom,
Wszystkim też Chrzescianom	Wszystkim też Chrzescianom
Zyć dogodnie, trwale,	Day żyć zawsze, trwale,
Ku Twey z Synem chwale	. . . . .
W nieskonczone wieki.	. . . . .

Інші ж різниці полягають у змінених наголосах, а чи в неетимологічних написаннях слів з літерами *и - ы* та *ѣ - е - и* відповідно до української вимови. Перегляд цих різниць вимагав би аж окремої статті.

« Богогласник » включує 251 духовну пісню, в тому числі 214 українсько-церковнослов'янських, 34 польські і 3 латинські. Всі ці пісні розділено за змістом на 4 частини:

1) пісні на свята Господські (54) та церковні коляди на Різдво — їх 28 (в тому 5 польських коляд і 1 польська пісня),

2) пісні на свята Богородичні — 66 (в тому 9 польських),

3) пісні на свята Святих — 64 (в тому 9 польських),

4) покаянні пісні — 39 (в тому 10 польських і 3 латинські).

Автори цього збірника пісень здебільша невідомі. Лиш при деякотрих піснях автора названо — звичайно тоді, коли його прізвище дається відчитати з акростиху. Лише дуже рідко такого акростихо-

---

благословеніемъ же Єго Милости Господина Діецезалнаго Пастыря бывшее, во С. Обители Почаевской Ч.С.В.В. дня *.и.* Септемврія, в' лѣто *.апсча.* (1791) воспѣта. — І паралельно польський титул. Сам польський текст пісні друковано строфка за строфкою під церковнослов'янським.

вого прізвища почаївські видавці не помітили чи то забули назвати, як це вони зробили в майже всіх інших випадках.

Серед авторів слід назвати такі акростихові прізвища й імена: Андрѣевскій, Бардинскій, Василіи (2 вірші), Венедиктъ, Іоаннъ Волскій (4 вірші), Отец Висл, Іоанъ Ґѣшицкій, Іеромонахъ Димитри[й], Димитріи, Стефан Дяченко, Лукашъ Длонскій, Достоєвски[й], Іаковъ Кулчицкій, Димітріи Левковскій (2 вірші), Левковскій (3 вірші), Іоанъ Мастиборскій (2 вірші), Іоанъ Моравскій (2 вірші), Іоаннъ Муравски[й] (2 вірші), Ієрей Пашковскій, Пашковскій, Василій Тарнавскій, Тарнавский.

В низці випадків подано всього про автора при віршах, що це « твореніе инока Чину СВВ » (15 віршів).

Не інакше воно і при польських віршах: в 8 випадках сказано, що це « dzieło pewnego zakonnika Bazyliana », в 3 випадках — « dzieło (pewnego) zakonnika Towarzystwa Jezusowego », в 2 випадках аж акростихом розкривається шифр (хіба імена авторів) Adrian, Onufry, а в 3 випадках названо автора польського чи латинського вірша:

Adamus Casimirus Starzymowski Canonicus Plocensis,
dzieło P.X. Kasprowicza Notariusza Apostolskiego,
dzieło Wielmożnego Grzegorza Jwaszka Woyskiego Owruckiego.

У 5 випадках подано в акростихах місцеві назви, чудотворних образів у яких дана пісня стосується: Вербецка псалма, Гора Єлеонская, Клебановка, Тростянецъ, Архагг[е]лъ пріятъ.

Аж подрібніша мовно-стилістична й віршово-технічна аналіза допоможе виявити індивідуальні властивості окремих авторів а чи й зідентифікувати авторство ще й інших віршів « Богогласника ».

Про наведену повище покаянну « Пісню про блудного сина » можна вже отут сказати, що її написав автор з терену наших південносхідніх говірок: про це свідчить форма інфінітиву в 4-ій строфі *жить* замість *жити*. Почаївські редактори « Богогласника » звичайно усували, де це було можливе, всякі сліди народної мови й підтягали текст під тодішню нашу церковнослов'янську літературну норму. У випадку інфінітиву *жить* залишили такий яскравий діялектизм з уваги на вимоги ритму. Редакційне нормалізувальне втручання слідне зокрема — і то й у випадку « Пісні про блудного сина » — при наголошуванні: ритмічний наголос ориґіналу, « діялектний » з погляду редактора-норматиста, позамінювано « поправним », у висліді чого частково хоча б цей тонічний вірш повернувся у силябічний — навіть у римах:

на страну́: ста́ну, умилю́ся: насы́щуся, смѣ́ло: зѣ́ло.

При порівнянні обох варіянтів 1-ої строфи пісні — в « Богогласнику » і в Котляревського — вражає не лиш текстова розбіжність 2-4 рядків вірша, але ще й метрична нерегулярність у « Москалі-чарівнику ». У « Богогласнику » це регулярна 4-рядкова попарно римована 9-складова строфа. У Котляревського число складів у кожному рядку строфи інакше: 9:13:11:12. Можливо, що йдеться тут про попсований текст, бо ж годі припускати, щоб такий вправний віршувальник, як Котляревський, несвідомо такої нерегулярности допустився.

Хоч теоретично воно можливе, що Котляревський міг знати текст цеї пісні з « Богогласника » пишучи 1819 р. « Москаля чарівника », та з уваги на розбіжність у звучанні першої строфи пісні слід радше прийняти іншу можливість, а саме, що з текстом « Пісні про блудного сина » він зустрівся був ще в Полтавській духовній семінарії під час свого навчання там (1780-89) [10]. Дотична пісня була ймовірно складена невідомим автором куди раніше й ширилася на православному Лівобережжі — може, як кант — у звучанні, використаному Котляревським.

Почаївським редакторам « Богогласника » могла бути знаною та сама пісня чи то в дослівному чи й зміненому варіянті з Волині чи Правобережжя. Вони її змінили відповідно до своїх віршовомовних міркувань і в такій проредагованій формі текст був надрукований.

Про таку свою працю при редагуванні « Богогласника » вони говорять у « Предослові-ї ко благоумнымъ пѣвцемъ и слышателемъ пѣсней » (с. 3-6):

Мно́гія въ честь Всемогу́щаго Бога, Пречи́стыя Богома́тере и святы́хъ є́го́ угодниковъ от разли́чныхъ стїхотво́рцевъ и пѣснопи́сцевъ исконѝ сочине́нныя въ міръ изыдо́ша пѣсни, но иныя въ пра́вду ху́до и неискусно соста́вленныя бы́ша, того́ ра́ди весма́ отриновѐнныя и непотре́бныя яви́шася, иныя а́ще искусне́ и му́дрѣ соста́вишася, но не бѣ́ мо́щно увѣ́дати прили́чнаго имъ гла́са, у́бо и ты́я къ прочтѐнїю то́кмо, не къ пѣ́нїю послужи́ша; иныя въ коне́цъ до́брѣ сочине́нныя, и по своему́ гласова́нїю увѣ́данныя бя́ху, оба́че є́гда́ пи́сменемъ от є́дѝнаго другому́ пѣвцу́ предава́тися нача́ша, чрезъ ненака́занныхъ писце́въ та́ко повреди́шася, я́ко не то́кмо стїхи́

[10] Волинський П., *цит. праця,* с. 18.

ихъ слогóвъ, но ниже́ удóбна разумѣнїя своегó возъимѣша. За любóвь трудá тщалúвѣйшихъ óнихъ изобрѣта́телей пѣсней трéбѣ бя́ше творе́нїя ихъ собира́ти, разсмотрѣва́ти худóжество, достига́ти намѣренїя мы́слей, єли́ко мóщно исправля́ти, слóги стїхóмъ изобрѣта́ти, мнóгая нóва вéтхимъ прилага́ти: и се ты́яжде пѣсни вамъ благоговѣ́йнїи пѣвцы́ и слы́шателїе не ина́ко, но а́ки снѣдъ ины́ми сма́ками утворе́нная, и на нóво приуготóванная: а́ки одéжда обветша́вшая, преши́та же, и отновле́нна: или́ а́ки потемне́нное сребрó, искуше́нно же огнéмъ, и очище́нно седмери́цею, предлага́ются. Да не мнитъ же кто, начина́ющихъ сїé дѣло, и предлага́ющихъ свой гласъ сыновóмъ человѣ́ческимъ вездѣ́ теку́щїй воздýхъ всýе ударя́ти, или́ глухóму весмá пѣсни пѣти; не безвѣ́стно бо єсть коему́ждо здра́ва совѣ́та и смы́сла мýжу, я́ко благоговѣ́йными пѣснми украша́ются пра́здники церкóвныя, воздае́тся сугýбѣйшая, не́же от чту́щихъ честь Богу и святы́мъ егó, воглаша́ются Та́йны Святы́я вѣ́ры, возсыла́ются гласóвнѣ, собóрнѣ, тѣ́мже и благопрїя́тнѣе моле́нїя на́ша къ Престóлу Вы́шнему: воспомина́ются и прославля́ютъ вели́чїя Божїя къ спасе́нїю насъ грѣ́шныхъ содѣянная, и днесь дѣйствуемая. Єщé же благонаде́ждно єсть, я́ко пѣснопѣ́нїя ра́ди мнóзи могу́ть убѣжа́ти тщéтныя пра́здности въ дни Неде́лныя и Святы́я, изволя́юще па́че сему́ присýтствовати, не́жели скве́рнымъ игра́лищамъ, ба́снемъ, смѣхотворе́нїямъ, пляса́нїямъ, пїяти́камъ, сва́ромъ, и ины́мъ непреподóбнымъ дѣлóмъ; отженýтъ тлетвóрное сѣ́тованїе, тугý, скорбь, гóресть опечале́ннаго се́рдца, и что бóлѣе рекý? не́гли умиле́нїе душы́, сокруше́нїе серде́чное, и возникнове́нїе ко исправле́нїю житїя́, и и́стинному покая́нїю воспрїи́муть... (Иноцы Чи́ну Свята́го Василїа Вели́каго).

Зате можна з куди більшою ймовірністю здогадуватися, що сама мелодія пісні в варіянті Котляревського могла мати тотожне чи подібне звучання з поданою в « Богогласнику », де вона оформлена отак:

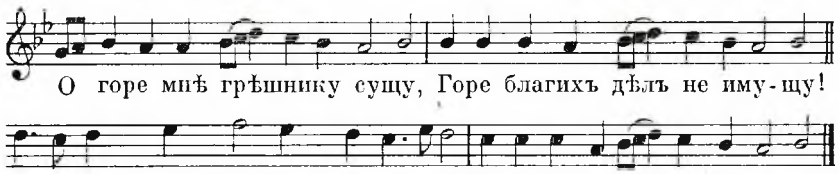

Не знаємо, якої мелодії вжив артист, що грав ролю Финтика, при виставі в Полтаві 1819 р.; ймовірно була вона така, як її йому подав сам автор.

Існує ще інша можливість тлумачити розбіжність у звучанні 1-ої строфи « Пісні про блудного сина » у « Москалі-чарівнику » й « Богогласнику », а саме, що Котляревський свідомо змінив цю строфу, щоб — якщо ця пісня-кант була знана на Полтавщині — не наражуватися на закид зі сторони духовної цензури у профануванні побожного тексту. Це пояснювало б і неправильну метричну форму строфи в « Москалі-чарівнику », тоді хіба свідомо « покалічену » самим автором.

Ks. Alexy Petrani

Z DZIEJÓW NISZCZENIA UNII W SWIETLE ZRÓDEL ROSYJSKICH

Po kasacie w roku 1839 unii na Litwie i Białej Rusi — niezwykłą gorliwością w niszczeniu tak przedmiotów kultu religijnego, jak i druków unickich, odznaczał się metropolita Józef Siemaszko. W swoich trzytomowych pamiętnikach, wydanych przez Akademię Umiejętności w Petersburgu, poświęca niemało miejsca opisom tych poczynań, przytaczając nawet szczegółowe dane, dotyczące ilości spalonych książek unickich oraz zniszczonych utensyliów liturgicznych.

Niszczenie książek unickich rozpoczęto już w roku 1838; trwało ono — bez przerwy — do roku 1857 włącznie. O tym, że nie zawsze łatwo było wydostać od miejscowego duchowieństwa druki unickie, wymownie zaświadcza sam metropolita, pisząc, że druki te odbierał « z maleńkim ponużdanijem »[1].

Św. Synod obawiał się, że palenie znacznej ilości unickich ksiąg liturgicznych w Wilnie może wywołać niezadowolenie i wzburzenie miejscowej ludności — i bez tego wrogo usposobionej wobec duchowieństwa prawosławnego. Św. Synod zaproponował więc metropolicie Siemaszce przeniesienie tej operacji do Petersburga, gdzie można było dokonać jej i bezpieczniej i mniej prowokująco. Metropolita jednak odpisał, że zachowanie wszelkiej ostrożności w tej sprawie uważa za zbyteczne — tym bardziej, że cała akcja wycofywania i niszczenia druków unickich nie da się przeprowadzić poufnie i bez

---

[1] *Zapiski Josifa mitropolita litowskago*. Izd. Imp. Akademii Nauk, Peterburg 1883, t. I, str. 112, 136.

rozgłosu. Co więcej: uważał on, że palenie ksiąg w Petersburgu da tylko innowiercom nową sposobność do rozpowszechniania uwłaczających pogłosek o obawach prawosławnego duchowieństwa i o liczeniu się ich z opinią miejscowej ludności. Metropolita zatem trwał nadal przy swoim projekcie, zapewniając Św. Synod, że zniszczenie ksiąg unickich w Wilnie może odbyć się spokojnie, nie powodując złych następstw dla prawosławia.

Św. Synod po zbadaniu wywodów metropolity na specjalnej, ad hoc zwołanej sesji, podzielił zdanie metropolity Siemaszki. Odtąd przeto niszczenie druków unickich odbywało się tylko w Wilnie.

W roku 1855, w raporcie nr 2424 z dnia 20 września, metropolita doniósł do Petersburga, że wykonanie poufnego ukazu Św. Synodu o wycofaniu z użycia i zniszczeniu unickich ksiąg liturgicznych uważa za ostatecznie wykonane. Jednocześnie dodawał, iż za pośrednictwem konsystorza zakomunikował wszystkim dziekanom swojej diecezji, że w razie znalezienia w cerkwiach druków unickich będą pociągnięci do odpowiedzialności, Tymczasem już w roku następnym, podczas wizytacji w cerkwi powiatu kobryńskiego, dziekan katedralny protojerej Homolicki znalazł 10 unickich książek liturgicznych. Oczywiście — niezwłocznie spalono je w Wilnie.

Fakt ten wywołał jednak nowe zarządzenie metropolity, nakazujące ponowną szczegółową rewizję. W wyniku rewizji znaleziono jeszcze 88 książek liturgicznych, które niebawem spalono w Wilnie w obecności samego metropolity. Metropolita, komunikując o tym Św. Synodowi 10 lutego 1857 roku w raporcie nr 525 zapewniał, że — jak mu donoszą duchowni — w cerkwiach nie ma więcej druków unickich.

Lecz i tym razem metropolita się mylił, ponieważ z akt litewskiego konsystorza prawosławnego wynika, że po kilku miesiącach — w końcu kwietnia 1857 roku — u proboszcza cerkwi małomożejskiej znaleziono 5 druków unickich. Metropolita Siemaszko w raporcie konsystorza własnoręcznie napisał: « znalezione druki odebrano i spalono ». Czy i w późniejszych latach zdarzały się podobne wypadki — stwierdzić trudno, gdyż uporządkowana część akt konsystorza prawosławnego w archiwum państwowym w Wilnie sięgała jedynie roku 1862.

Na podstawie pamiętników metropolity Siemaszki oraz akt archiwalnych litewskiego konsystorza prawosławnego możemy z całą dokładnością powiedzieć, że ogólna liczba druków unickich, spalo-

nych przez metropolitę w Petersburgu, Zyrowicach i w Wilnie wyniosła 3462 tomów [2].

Gorliwego pomocnika w tej akcji znalazł metropolita w osobie generała Skworcowa, gubernatora grodzieńskiego, który w roku 1867 — w specjalnym okólniku skierowanym do wszystkich naczelników powiatów gubernji grodzieńskiej — nakazuje pilne baczenie, by podobne wydawnictwa byłych drukarni unickich nie były używane przez miejscową ludność prawosławną; w razie zaś ich wykrycia należy niezwłocznie je niszczyć. Okólnik został wydany w wyniku raportu naczelnika powiatu bielskiego, do którego załączono odebrany podczas rewizji u Sidora Korczewskiego, zamieszkałego we wsi Kleniki, egzemplarz liturgicznej księgi pt. « Bohogłasnik », wydanej przez Lawrę Poczajowską w wieku XVIII i zawierającej modlitwy w językach słowiańskim i polskim.

Generał Skworcow odesłał « Bohogłasnik » do zaopiniowania prawosławnemu biskupowi brzeskiemu Ignacemu. Biskup — biorąc pod uwagę fakt, że « Bohogłasnik » zawiera między innymi modlitwami trzy pieśni do św. Jozafata Kuncewicza — uznał, że książka ta jest « ubliżająca dla prawosławia i szkodliwa dla ludności rosyjskiej », wobec czego jej zniszczenie uważał za konieczne. Gubernator przychylił się do zdania biskupa Ignacego i wydał w dniu 26 stycznia 1867 roku wyżej przytoczony okólnik [3].

Niszcząc w ciągu kilkunastu lat, z całą bezwzględnością, książki unickie i absolutnie nie zważając na to, że wśród nich znajdowały się bardzo rzadkie i cenne druki XVII wieku, częstokroć w bogatych, artystycznej roboty oprawach — metropolita Siemaszko nie zaniedbywał jednocześnie systematycznego niszczenia aparatów kościelnych i innych utensyliów liturgicznych.

Tutaj na pierwszy ogień poszły vota oraz starożytne srebrne antepedium, należące do katedry unickiej w Zyrowicach. Przywiezione w roku 1834 z rozkazu metropolity do Pertesburga przez biskupa

---

[2] *Tamze*, T.I, str. 230; t. II, str. 528, 616-618; t. III, str. 598, 599, 1110, 1132, 1164, 1189; Archiwum Panstwowe w Wilnie: *Dieło Litowskoj prawosławnoj konsistorii 1852 goda*, nr 3867 - ob izjatii iz upotreblenija po eparchii bogosłużebnych knig polskich uniatskich izdanij.

[3] Archiwum Panstwowe w Grodnie: *Dieło kancelarii gubernatora 1866 goda*, nr 335 - ob otobranii u krestjanina bielskago ujezda Sidora Korczewskago knigi pod zagławiem: « Bogogłasnik «.

brzeskiego Antoniusza, zostały one z rozkazu Siemaszki przetopione i sprzedane na wagę za 320 rubli [4].

W dwa lata później, w lutym 1836 roku, metropolita zarządza usunięcie organów z cerkwi unickich i sprzedanie ich w ciągu trzech miesięcy, o ile znajdą się nabywcy; w przeciwnym wypadku należało je zniszczyć. Jak świadczy protokół litewskiego konsytorza unickiego z dnia 8 sierpnia 1836 roku — tylko w dekanatach wołkowyskim, słuckim i łuckim organy zostały sprzedane w cenie od 1 rubla 50 kop do 120 rubli. W dekanatach zaś grodzieńskim, białostockim, lidzkim, oszmiańskim i kamienickim — wobec braku nabywców — rozebrano je i zniszczono, o czym metropolita gorliwie powiadomił Kolegium unickie w Petersburgu. I tutaj spotkał go jednak zawód. W październiku roku 1841 uzyskał wiadomość, że — wbrew jego rozkazom — w wielu cerkwiach bielskiego dekanatu nadal znajdują się organy. Tamtejszy dziekan Kostyciewicz otrzymał dymisję, następca zaś jego rozkaz, by po « porozumieniu się z miejscową policją zniszczył niezwłocznie pozostałe organy w dekanacie bielskim » [5].

Z kolei — w roku 1841 metropolita Siemaszko osobiście dokonuje w Petersburgu spalenia 240 antyminsów, w roku zaś następnym pali ich w Wilnie jeszcze 717. Ogólna więc ilość zniszczonych przez metropolitę antyminsów, wśród których było sporo bardzo cennych zabytków sztuki z XVI i XVII wieku, sięga 957 [6].

Nienawiść metropolity Siemaszki do przedmiotów religijnych obrządku łacińskiego, używanych przez unitów, najlepiej uwydatniła się przy niszczeniu monstrancij. Zebrane z kościołów unickich całej diecezji, w ciągu kilku lat przechowywane były w skarbcu katedry unickiej. Nie przedstawiały one zbyt wielkiej wartości materialnej, gdyż były przeważnie zrobione z posrebrzanej albo pozłacanej miedzi. Chciwość metropolity nie znała jednak granic: nawet z tego zródła potrafił osiągnąć dochód. W lutym 1845 roku sprzedał monstrancje, w drodze przetargu, Zydowi z Mohylewa Mowszy Ozierskiemu, który wpłacił do konstystorza 48 rubli srebrem tytułem należności za 6 pudów i 5 funtów miedzi [7].

---

[4] *Zapiski Josifa*, t. I, str. 725, 726.

[5] Tamze, t. III, str. 253, 254, 265, 266. Archiwum Panstowowe w Wilnie: *Dieło Litowskoj Uniatskoj Konsistorii 1836 goda*, nr 2485 - ob unicztozenii organow.

[6] *Zapiski Josifa*, t. III, str. 544, 596, 664, 665.

[7] Archiwum Panstwowe w Wilnie: *Dieło Litowskoj Uniatskoj Konsistorii 1845 goda*, nr 2063 - o prodaże monstrancij i proczych sosudow chraniaszczichsia w riznice Zyrowickago kafedralnago sobora.

W swej niszczycielskiej akcji metropolita Siemaszko chętnie przyczyniał się również do wzbogacenia rosyjskich zakładów naukowych książkami, zabranymi z bibliotek pobazyliańskich. Ilustracją niech tu będzie następujący przykład. W roku 1860 — na prośbę dyrektora Cesarskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu, barona Modesta Korfa — wysłał Siemaszko do Petersburga dwa nie posiadane tam dotychczas i poszukiwane rzadkie druki z biblioteki prawosławnego seminarium w Wilnie, do której trafiły one ze skasowanych przez rząd rosyjski klasztorów bazyliańskich. Było to « Poselstwo do Papieża rzymskiego Syxtusa IV od duchowieństwa, od książąt i panów ruskich w roku 1476 » (Wilno 1605) oraz drugie, bardzo rzadkie wydanie rozprawy arcybiskupa Melecjusza Smotryckiego: « Verifikacja niewinności » [8].

Z inicjatywą niszczenia druków unickich występowała czasem również najwyższa władza cywilna w kraju. Tak, na przykład, w roku 1864 hr. Murawjew otrzymał donos, że w wielu miejscowościach włościanie używają polskich książek do nabożenstwa zarówno w domu, jak i w cerkwi. Przekazując donos metropolicie Siemaszce, Murawjew nakazywał zwalczać ten zwyczaj. Metropolita wskutek tego poprosił o « energiczną współpracę władz cywilnych » i wydał polecenie, aby dziekani odbierali od ludności prawosławnej po parafiach książki do nabożeństwa i palili je. W roku 1864 spalono w dekanacie wołkowyskim 178 takich książek, w parafii smorgońskiej — 305, w zaleskiej — 80, w bienieckiej — 85, w prużańskiej — 49 [9].

W roku 1865 następca Murawjewa, generał von Kaufman, podczas odbywania podróży służbowej po gubernji grodzieńskiej, zauważył w wielu cerkwiach figury świętych katolickich, aniołów oraz katolickie krycyfiksy; nakazał więc odsyłać je do konsystorza prawosławnego w Wilnie, gdzie je następnie niszczono.

Biskup brzeski Ignacy zwrócił uwagę metropolicie Siemaszce, że to wywrze złe wrażenie na miejscowej ludności i że lepiej byłoby po prostu niszczyć te rzeczy ukradkiem na miejscu. Metropolita — jak zaznacza Orłowskij — całkowicie podzielił zdanie swego sufragana i znowu cały szereg przedmiotów sztuki kościelnej uległ zagładzie [10].

---

[8] *Zapiski Josifa*, t. III, str. 1263, 1264.

[9] G. Kiprianowicz, *Zizn Josifa Siemaszki mitropolita litowskago i wilenskago i wozsojedinienije zapadno-russkich uniatow s prawosławnoju cerkowju w 1839 godu*, Wilno 1897, str. 432-433.

[10] *Tamze*, str. 447, 448.

Metropolita kieruje w dniu 15 pazdziernika 1865 roku okólnik do podwładnego sobie duchowieństwa prawosławnego, polecający, by pilnie przestrzegać niszczenia tych rzeczy kościelnych, które jeszcze uchowały się w byłych świątyniach unickich, przerobionych na cerkwie prawosławne. Niszczyć — zgodnie z poleceniem — należy to wszystko, co posiada cechy wyraznie katolickie, w wypadkach zaś wątpliwych należy przesyłać przedmioty do konsystorza, do decyzji metropolity. Skutki tego okólnika były fatalne. Prawosławny archimandryta Mikołaj Dałmatow, autor obszernej monografii o klasztorze w Supraślu, pisze, że ówczesny ihumen klasztoru archimandryta Wincenty zniszczył wtedy nie tylko dawne obrazy unickie, lecz również relikwie św. Justyna, św. Onugrego oraz innych świętych katolickich. Ten sam archimandryta Wincenty porozdawał osobom prywatnym zarówno wiele dokumentów unickich z archiwum klasztornego, jak i książek z byłej biblioteki pobazyliańskiej w Supraślu [11].

W tym samym czasie, za przykładem metropolity Siemaszki, działał na Białej Rusi arcybiskup połocki Sawwa, uważając akcję antyunicką za swe najważniejsze zadanie. Niszczono tam przede wszystkim rzezby i figury świętych łacińskich oraz boczne ołtarze. Pomimo krótkich swych rządów Sawwa — zdaniem Krasawickiego [12] — zaszczepił w duchowieństwie miejscowym i wśród znacznej części ludu prawosławnego swojej diecezji ducha skrajnego fanatyzmu. Jaskrawym tego przykładem jest — zdaniem Krasawickiego — historia zniszczenia obrazu, przedstawiającego męczeńską śmierć św. Szczepana. Obraz ten, dzieło znakomitego malarza Saverio Dalla Rosa (1745-1821), zachował się w soborze mikołajewskim w Połocku, powstałym z przeróbki dawnego kościoła jezuickiego. Ponieważ przedstawiony na nim św. Szczepan przypominał — zdaniem prawosławnych fanatyków — księdza katolickiego, obraz w początkach XX wieku został zniszczony.

« Wiele jeszcze upłynie czasu — konkludował Krasawickij — zanim duchowieństwo i lud prawosławny nauczą się szanować dzieła sztuki, niezależnie od wyznania lub narodowości ».

---

[11] E. Orłowskij, *Sudby prawosławija w swiazi s istorijej łatinstwa i unii w Grodnienskoj gubernii w XIX stoletii (1794-1900)*, Grodno 1903, str. 242.

[12] P. Krasawickij, *Pamiatniki cerkownoj stariny Połocko-Witebskago kraja i ich ochranienije*. W: « Połocko-Witebskaja Starina », izd. Witebskoj Uczen. Archiwnoj Komisii. Kniga I, Witebsk 1911, str. 40, 44-48.

А. Пекар, ЧСВВ

ВАСИЛІЯНИ — НОСІЇ УНІЙНИХ ІДЕЙ НА ЗАКАРПАТТІ

Старинний християнський письменик Тертуліян († 230) каже, що « *кров мучеників є насінням християн* ». Дня 12 листопада 1623 р. св. Йосафат пролляв свою кров за одність Церкви. Це був новий посів, що започаткував відродження унійних змагань на українських та біло-руських Землях. Унія дістала гейби трансфузію святої крови, яка й започаткувала новий її розквіт.

Підвалини під св. Унію поставили св. Йосафат і митр. Й. Рутський, коли в 1617 р. зреформували та зреорганізували Василіянський Чин. Від того часу Чин став носієм унійних ідей й розсадником церковного з'єднинення. Ці ж самі Василіяни відіграли передову ролю теж і в з'єдиненні Закарпаття, яке в тих часах покривалося з границями розлогої *Мукачівської Єпархії.*

Хоч закарпатці не взяли прямої участи в Берестейській Унії 1596 р. [1], все ж таки унійні ідеї проникали й туди. Пани-поміщики, між яких Закарпаття було поділено, відіграли дуже важну ролю в церковнім житті Срібної Землі. Пани-католики ставилися прихильно до унійних змагань закарпатців і старались їм у тім помогти. Навпаки, пани-протестанти, головно ж семигородські князі-кальвіни, всіма силами здушували й найменші унійні прояви. Не дивно, що Унія натрапляла на Закарпатті на тяжкі перепони.

Початки унійних змагань треба приписати наверненню до католицької віри ґрафа Юрія III Другета в гуменянській домінії, в сьогоднішній Пряшівщині. Спровадивши 1605 р. до Гуменного

---

[1] Проф. А.Л. Петровъ, *Старая Вѣра и Унія в XVII-XVIII вв.,* СПетербургъ 1905, т. I, стор. 4 твердить, що на Берестейськім Соборі брав участь і мукачівський владика Амфілохій, який всіма силами поборював Унію. Та про єп. Амфілохія нема ніякої згадки ані в актах собору, ані в історії Закарпаття. З певних джерел знаємо, що в часах Берест. Унії мукачівським єпископом був *Василій.* — Див. І. Дулишковичъ, *Историческія Черты Угро-Русскихъ,* Унгваръ 1875, т. II, стор. 76-78.

ОО. Єзуїтів, Ю. Другет хотів навернути теж і українців своїх доміній у земплинському і ужгородському комітатах. Однак акція ОО. Єзуїтів показалася неуспішною, бо вони хотіли навернути всіх на латинський обряд.

В тих часах до Перемишля прибув з'єдинений укр. єпископ Атанасій Крупецький (1610-1652). Другетові вдалося запросити його для унійної праці між закарпатцями [2]. Так під кінець 1613 р. вже бачимо єп. Крупецького у Гуменнім, щоб там започаткувати унійну працю. Першим здобутком для Унії був василіянський манастир у Краснім Броді, недалеко лупківського провалу, оснований там від непам'ятних часів [3]. Так красно-брідський манастир Св. Духа став центром унійної акції єп. Крупецького.

Єп. Крупецький в короткому часі здобув для Унії більшість закарпатського чернецтва й около 50 єпархіяльних священиків. Тому вже на Зелені Свята 1614 р., підчас відпусту при манастирі в Краснім Броді, він вирішив врочисто проголосити св. Унію. Та єпископ не врахував сил своїх противників. І в навечір'я празника їм удалося підбурити частину прочан, які вломилися до манастирської церкви, напали на Владику й грозили йому смертю. Тільки ґрафські гайдуки вирвали його з рук розлюченої товпи. Показалося, що Унію треба основніше підготовити, головно ж треба було для унійної ідеї здобути мукачівського владику [4].

Саме в тім часі митр. Й. Рутський, при допомозі св. Йосафата, започаткував реорганізацію Василіян. Треба було теж і на Закарпаття вислати кількох ченців, щоб вони відновили там чернече життя, а рівночасно защепили теж і унійні ідеї між чернецтвом, а відтак і між духовенством, і народом. Добра нагода трапилася в 1623 р., коли мукачівським єпископом став прихильний до унії Петроній, що довший час свого вигнання (1600-1623) перебував між українцями-католиками тодішньої Польші [5].

---

[2] Cfr. J. Pelesz, *Geschichte der Union*, Wien 1808, B. II., p. 120-123.

[3] Cfr. J. Basilovits, *Brevis Notitia Fundationis Th. Koriathovits*, Cassoviae 1799, P. II., p. 177-183; М. Ваврик, *По Василіянських Манастирях*, Торонто 1958, стор. 249-251.

[4] Cfr. M. Lacko, *Unio Uzhorodensis*, Romae 1955, p. 47-50.

[5] Див. Дулишкович, *цит. тв.*, стор. 82. Петроній був мукачівським єпископом уже 1600 р., коли румунський воєвода Михайло прогнав його з Мукачева, а на його місце настановив румунського єромонаха Сергія (1600-1619?). За думкою деяких авторів, єп. Петроній перебув роки свого вигнання між

На вигнанні товаришив владиці молодий і відданий чернець Іван Григорович, вихований уже між Василіянами у Вильні. Там Григорович набрав не тільки богословського образування, але теж перейнявся й унійними ідеями та запізнався з стовпами св. З'єднинення, Митр. Й. Рутським та св. Йосафатом. Коли єп. Петроній і Григорович верталися на Закарпаття, до них долучився молодий галицький василіянин, Василій Тарасович. Це була початкова трійця-гурток унійних апостолів на Закарпатті й всі вони згодом стали мукачівськими єпископами: Петроній 1623-1627; І. Григорович 1627-1633; та В. Тарасович 1633-1651.

Єп. Петроній, захоплений ідеями Рутського, не міг перевести їх в життя, бо скоро по своїм повороті помер. Однак йому вдалося створити в Святониколаївському манастирі в Мукачеві унійну атмосферу. Він потрапив вплинути на вибір свого наслідника й так уже дня 12 січня 1627 р. І. Григорович дістав іменування на мукачівського владику [6].

Єп. Ів. Григорович мусів поступати дуже обережно. З одного боку князь-протектор, Гавриїл Бетлен, завзятий кальвініст, не хотів і чути про Унію. З другого боку мало-образований клир не з'умів ще перейнятися унійними ідеями. За порозумінням з митроп. Рутським [7], щоб не повторилася красно-брідська сцена з 1614 р., Григорович дав себе висвятити на єпископа молдавському православному митрополитові в Ясах. Григоровичеві товаришив В. Тарасович, якого таки там у Ясах Григорович висвятив на священика.

Повертаючись з хіротонії, Григорович і Тарасович їхали через Галичину, де початком лютого 1628 р. вони зустрінулися з митр. Рутським, що саме тоді робив заходи здобути для Унії галицьких владик. Цю свою зустріч з Григоровичем Рутський описав у своїй реляції до Риму, дня 28 червня 1628 р.:

українцями-василіянами тодішньої Польщі, де познайомився теж з унійними ідеями Йосафата й Рутського. Завдяки впливам митр. Рутського, 1623 р. Петроній знову засів у Мукачеві на владичім престолі; Cfr. Lacko, *op. cit.*, p. 53-54.

[6] Див. Дулишкович, *цит. тв.*, стор. 83-85.

[7] Хоч нема певних документів про ці зносини, все ж таки деякі певні обставини піддають таку можливість: 1) Від свого займенування в січні 1627 р. Григорович чекав з єп. свяченнями цілий рік — правдоподібно нав'язуючи контакт з Рутським; 2) звернення Григоровича до царгородського Патріярха, яке він зробив, на пораду Рутського, як і Мелетій Смотрицький; 3) особиста зустріч Григоровича з Рутським у лютім 1628 р. мусіла бути домовлена.

« Початком лютого переїзджав через ці сторони мукачівський єпископ грецького обряду з Мадярщини, висвячений початком цього року митрополитом Волохії на єпископа тих частин Мадярщини й Семигороду, де від довших часів знаходяться численні руські поселення. Тому й їхній єпископ — це русин і добре знаний мені. Він теж з нами, хоч ще не цілком досконало. При Божій допомозі ми його цілковито позискаємо, тісним контактом з ним і посередництвом наших післанців. Більше того: при його помочі ми зможемо нав'язати стосунки теж з митрополитом і владиками Волохії й Молдавії. За взором нашого Мелетія, він теж написав листа до царгородського Патріярха, що дасть поштовх до зірвання з ним зносин. Копію його листа тут пересилаю » [8].

Нема найменшого сумніву, що Григорович з Рутським обговорили докладно можливості Унії на Закарпатті. Зі слів Рутського, що Григорович йому « *добре знаний* », можна заключити, що вони вже знались з часів студій Григоровича у Вильні. Дальші слова: « *він з нами* », але « *ще не цілком досконало* », ясно говорять, що Григорович був з'єдиненим у своїм серці, хоч ще не вважав за відповідне явно скласти католицьке віроісповідання. Виглядає, що Рутський вповні поділяв його думку. Через Григоровича Рутський сподівався розширити круг свого діяння теж і на румунів. Тому з'єднання Григоровича, подібно як і Мелетія Смотрицького [9], Рутський зберіг тайним.

З наведеного листа Рутського ми довідуємося і про спосіб зірвання стосунків з царгородським Патріярхом, якого закарпатці й румуни уважали головою своєї церкви. Тоді саме на патріяршому престолі сидів словутний Кирило Люкарис [10], що тягнув православну Церкву до кальвінізму. За порадою Рутського, Григорович мав публічно осудити протестанську науку Люкариса й при цій нагоді зірвати з ним зносини. Це мав бути початок унії. Щоб дістати катехізм Люкариса, Григорович віднісся до Патріярха своїм листом з

---

[8] Cfr. T. Haluščynskyj - A. Welykyj, *Epistolae Josephi V. Rutskyj*, Romae 1956, p. 207.

[9] М. Смотрицький зложив тайне католицьке віроісповідання на руки митр. Рутського в 1627 р. Про його навернення обширніше — Cfr. A. Guépin, *Saint Josaphat*, Paris 1898, t. II., p. 163-188.

[10] К. Люкарис займав патріярший престіл кількома наворотами. В тім часі, третім наворотом у 1623-1630 рр.

дня 16 грудня 1627 р. [11]. Патріярх однак підозрівав Григоровича в стосунках з Рутським, який явно його осудив на Львівському Синоді 1629 р. [12], тому лист Григоровича цілковито з'ігнорував. Так цей плян їм не вдався.

На жаль Григоровичеві теж не пощастило здійснити своїх унійних задумів. Однак і він, перед своєю смертю, забезпечив мукачівське владицтво свому однодумцеві, єромонахові Василієві Тарасовичеві [13]. Тому з М. Лацком можемо сказати про Григоровича: « хоч у своїй єпархії він не проголосив публічно унії, все ж таки він посадив рослину, якій в короткому часі Бог дав зріст » [14].

Єп. Василій Тарасович, відразу по своїй хіротонії, нав'язав зносини з єп. А. Крупецьким, який ще дальше трудився над Унією в західніх частинах Закарпаття, де знаходилися маєтки графа Другета [15]. Нам не треба й відгадувати, що головним предметом їхніх нарад була справа Унії. Вони обидва дійшли до заключення, що Тарасович мусить: 1) закріпити свою владу над усіма вірними Закарпаття, з'єднавши їх у рамках мукачівської єпархії [16]: 2) здобути собі загальне довір'я й прихильність серед чорного і білого клиру; та 3) висвободитися з під залежности й контролі панів-власників, які були головною перепоною Унії.

Єп. В. Тарасович у короткому часі закріпив свою владу над усім Закарпаттям, включно з Мараморощиною та здобув собі прихильність усього духовенства. Та він мусів забезпечити для себе єпископські маєтки й резиденцію в Мукачеві, бо князь Юрій І Раковцій, ставшись 1633 р. власником мукачівської домінії, загарбав собі теж усі манастирські й владичі посілості. Тарасовичеві вда-

---

[11] Лист Григоровича до Люкариса з дня 16.XII.1627 р. опублікував після копії Рутського — Лацко, *цит. твір,* с. 196-197.

[12] Про виступ митр. Рутського проти патр. Люкариса на Львівському Синоді 1629 р. див. Пелеш, *цит. тв.,* II, ст. 171.

[13] Cfr. A. Hodinka, *A Munkácsi Gör. Szert. Püspökség Okmánytára* (*1459-1715*), Ungvár 1911, p. 64.

[14] Cfr. Lacko, *op. cit.*, p. 57.

[15] Єп. А. Крупецький підписаний на одній з грамот короля Матвія з 1458 р., що її правдоподібно приніс з собою єп. Тарасович, так: « A. 1634. Athanasius Krupecky, Episcopus Premisliensis »; — див. А. Петровъ, *Древнѣйшія Грамоты по исторіи Карпаторусской Церкви* (*1391-1498*), Прага 1930, стор. 159 в ноті.

[16] Тарасович властиво управляв лиш середущою частиною мук. єпархії, бо Мараморощиною тоді управляв єп. Доситей (1628-1637), а відтак адм. Дмитро Пап (1637-1639); а західною частиною єп. А. Крупецький.

лося призбирати важніші документи, якими хотів виказати своє право на загарбані добра, але потребував ще й допомоги католицької єрархії й цісаря, бо він мав зачати боротьбу проти тоді ще « всемогучого » князя. А щоб забезпечити собі патронат пісаря й катол. Церкви, він мусів стати католиком. Ось причина, чому Тарасович виступив з думкою особистого визнання катол. віри.

Та заки Тарасовичеві вдалося виїхати, противники Унії донесли його до начальника мукачівського замку, кап. Івана Балінґа, який ув'язнив Тарасовича під час архиєрейської св. Літургії, дня 13 грудня 1640 р.

Тоді в обороні Тарасовича виступили всі католицькі кола, включно з цісарем. Однак князь Раковцій, що вже був готовий до нового повстання проти цісаря, з'ігнорував всі ці домагання. Він випустив Тарасовича на волю щойно тоді, коли той підписав заяву повної залежности від князя та приобіцяв зірвати всякі зносини з Польщею, тобто з прихильниками Унії. В тому дуже важна третя точка заяви, яка дослівно так звучить:

« Не буду утримувати коло себе так багато священиків і вчених з Польщі, а радше буду утримувати й виучувати тутешніх. Буду утримувати коло себе тільки двох-трьох учених мужів і це повинно мені вистачити. Тільки священиків і вчених, скільки мені потрібно, я зможу знайти і в Мадярщині. Якщо й надалі так буду поступати, як і перед тим, то в скорім часі вичерпаються всі манастирські приходи, що вийде на велику шкоду бідного народу й руїну маєтків » [17].

З наведених слів можемо заключити, що Тарасович спроваджував з-за Карпат здібних єромонахів-василіян, щоб ширити унійні ідеї між клиром і народом. Щоб скрити свої задуми, він виправдувався тим, що для управи єпархії він потребує вчених дорадників і богословів. Це не подобалося деяким місцевим ченцям і вони скаржилися на владику, що він розтрачує манастирські добра та угощує в себе « поляків ». Цим актом князь хотів знеможливити всякі унійні змагання на Закарпатті.

Діставшись на волю, Тарасович старався нав'язати стосунки з Апостольським Нунцієм у Відні. Однак його лист був перехоплений і Балінґ наново ув'язнив його, але цим разом поставив його

---

[17] Повний текст заяви по-мадярськи й латині у — Hodinka, *op. cit.*, p. 105-112.

на суд « за нарушення заяви ». Судова розправа відбулася в лютім 1642 р. і суд виніс слідуючий вирок: 1) відібрати від єп. Тарасовича управу мукачівської єпархії; 2) сконфіскувати всі його посілості й добра [18]; та 3) вигнати Тарасовича з усіх князівських посілостей [19]. Так, позбавлений єпархії, резиденції й маєтку, єп. Тарасович удався прямо до Відня, щоб там шукати пристановища й опіки в цісаря та Нунція [20]. Тут, з початком травня 1642 р., у присутності цісаря й цісарського двора, Тарасович склав католицьке віровизнання на руки Апостольського Нунція.

Тарасовичеві осталась тепер лише частина єпархії в комітатах Уг, Земплин, Шариш, Саболч та Боршодь. Він поселився в Каллові, ком. Саболч і цісар приділив йому 200 флоринів річно на утримання. Вже літом 1643 р. вибухло повстання Раковція проти цісаря. При однім нападі повстанцям удалося схопити єп. В. Тарасовича, якого вони привели у кайданах аж до Мукачева. У в'язниці Тарасович пізнав страшну руїну, в якій за короткий час його відсутности знайшлася мукачівська єпархія. Мараморощину князь уже відступив був румунському православному архиєп. С. Сімоновичеві [21], а в Мукачеві рядив без єпископських свячень Іван Юсько, який був повнотою під впливом кальвіністів і безпощадно здушував всякий прояв за З'єдиненням. А як опинивсь у в'язниці, теж і західня частина єпархії лишилася без пастиря.

Що мав Тарасович робити? Він задумав рятувати ситуацію тим, що проголосив себе знов нез'єдиненим. Про цей крок Тарасовича архиєп. Ю. Ліппай повідомив пізніше Апостольський Престіл цими словами: « Під час недавного повстання його схопили противники [22] й він, прибитий різними обставинами, знов відпав від віри » [23]. У цих словах архиєпископа криється повне зрозуміння, а до деякої міри й оправдання Тарасовича. Це сталося правдопо-

---

[18] Це була тільки проскрипція єпископських і манастирських дібр, що їх кн. Раковцій загарбав ще 1633 р.

[19] Документу засуду досі ще не відкрито. Ці точки вибрані з листа цісаря Фердинанда III, з дня 5.IV.1642 р., написаного в обороні Тарасовича; cfr. Hodinka, *op. cit.*, p. 133.

[20] A. Baran, *Metropolia Kioviensis et Eparchia Mukačoviensis*, Romae 1960, p. 60 — згадку про друге ув'язнення й засуд Тарасовича опустив.

[21] Cfr. A. Baran, *Eparchia Maramorošiensis eiusque Unio*, Romae 1962, p. 13.

[22] Т.є. повстанці Раковція.

[23] Cfr. Lacko, *op. cit.*, p. 216.

дібно в 1645 р., після того, як князь обіцяв Тарасовичеві усунути з Мукачева Юська й привернути йому владицтво.

Ось парадокс Тарасовича — *він вирікся Унії, щоб рятувати Унію.* Ще в половині 1642 р., внезабарі по його віровизнанню, Апостольський Престіл приказав був Тарасовичеві повертатися до Мукачева, щоб успішніше працювати між народом в інтересі З'єднення [24]. А щоб повернутися до Мукачева як владика, Тарасович мусів, хоч лиш « про око », відступити від Унії. Одночасно тим він хотів зберегти мукачівський владичий престіл свому наслідникові, єромонахові Партенієві Петрові Петровичеві, ЧСВВ, теж великому прихильникові Унії [25].

Повстання кн. Раковція скінчилося замиренням з цісарем у Лінці, дня 16 грудня 1645 р. Єп. Тарасович скоро потім вислав на західню частину своєї єпархії, що надальше лишилася під контролею цісарських військ, згаданого Партенія Петровича, який до того часу був невідлучним товаришем Тарасовича. Партеній, вихований у мукачівському манастирі самим таки Тарасовичем, вповні поділяв його ідеї відносно з'єднення. Він осів в Ужгороді й звідтам розвинув свою унійну працю в посілостях католицьких панів-поміщиків. Йому на допомогу прибув василіянин-монах, Гавриїл Косовицький, який саме в тім часі закінчив свої вищі студії у Відні. Замість вертатися до Польщі, Косовицький виїхав на Закарпаття, де йому усміхалась краша майбутність. Так Косовицький став головним помічником Партенія в його унійній праці [26].

Завдяки цим двом василіянам, дня 24 квітня 1646 р. в Ужгороді була торжественно проголошена Унія, так звана в історії « *Ужгородська Унія* ». Того дня в замковій каплиці родини Другетів 63 закарпатські священики, на чолі з Партенієм, склали католицьке істовідання віри перед єп. Юрієм Якушічем [27]. Сам Косо-

---

[24] Ibid., p. 206 - « Notae Archivisticae ».

[25] Тут поділяю думку A. Hodinka. *A Munkácsi G. K. Püspökség Története,* Budapest 1909, p. 319.

[26] Настоятелі намагалися відкликати Косовицького до Польщі, однак він не послухав і зістався на Закарпатті. Відтак став парохом у Гуменнім, де з'організував першу українську парафіяльну школу. Про нього обширніше див. Lacko, *op. cit.*, p. 175-177.

[27] Ю. Якушіч був римо-катол. ґерським єпископом в рр. 1642-1647. Його юрисдикція простягалася і на римо-католиків Закарпаття. Ужгородською домінією управляла тоді сестра єп. Якушіча, вдова по Іванові X Другетові. « Ужгородська Унія » була прогошена в замковій каплиці родини ґрафа Другета.

вицький пояснив зібраним священикам значення Унії. Це був радісний день і для єп. Тарасовича, що діждався бодай часткового здійснення своїх унійних мрій [28].

По Ужгородській Унії ініціятиву унійних змагань перебрали в свої руки виключно Василіяни, які осіли тоді на заході в трьох осередках: в Краснім Броді, Гуменнім [29] та Ужгороді [30]. Звідси старалися вони ширити унійні ідеї по всіх західніх комітатах. До помочі василіянам прибули теж і їхні спів-браття із-за Карпат, як н.пр. Пахомій Баранович, ЧСВВ, що пізніше став правою рукою єп. Партенія [31].

Єп. В. Тарасович, ЧСВВ, в 1651 р., «відчуваючи день своєї кончини, живим словом і на письмі, що його ще власноручно підписав, назначив своїм наступником згаданого преп. Отця (т.є Партенія Петровича, ЧСВВ)», заприсягнувши на це вищий клир [32]. Мукачівське єпархіяльне й чернече духовенство радо прийняло Партенія за єпископа й поспішилось вислати його до Білгороду в Семигороді, де кінцем серпня 1651 р. тамошній православний архиєпископ Степан Сімонович його висвятив [33].

На жаль, княгиня-вдова Сузанна Лорантфі [34], ревна кальвіністка, не допустила єп. Партенія до мукачівської резиденції, а не

---

[28] Про «Ужгородську Унію» найновіше появилися два основні твори: M. Lacko, *Unio Uzhorodensis Ruthenorum Carpaticorum cum Ecclesia Catholica*, Roma 1955, pp. 276: B. Boysak, *The Fate of the Holy Union in Carpatho-Ukraine*, Toronto-New York, 1963, pp. 240.

[29] Виглядає, що Косовицький пізніше виселив монахів з Гуменного до поблизького села Ясенів. В 1663 р. П. Баранович титулує себе уже: «*игумен Язановский и Краснобродский*»; — cfr. Lacko, *op. cit.*, p. 239.

[30] По наверненні кн. Софії Баторій 1660 р. Василіяни поселилися ще й на її посілостях у містечку Потік (мад. Sáros Patak).

[31] На жаль П. Баранович пізніше хотів підсунутися під єп. Партенія і робив у мукачівськім манастирі різні заколоти. Ув'язнений яґерським єпископом, мусів 1664 р. покинути Закарпаття й вернутися до Польщі; — Hodinka, *Okmánytára*, *op. cit.*, p. 207-208; Lacko, *op. cit.*, p. 182-183.

[32] Hodinka, *Okmánytára*, *op. cit.*, p. 158.

[33] Документ хиротонії; — *Там же*, стор. 158-159. Партенієві єпископські свячення були визнані важними Папою Олександром VII, дня 8.VI.1655 р.; cfr. A. Welykyj, *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia*, Romae 1953, vol. I., p. 559-560.

[34] С. Лорантфі була вдовою кн. Юрія I Раковція й управляла мукачівськими добрами в рр. 1648-1660.

його місце займенувала Йоанникія Зейканя [35]. Тим остання акція Тарасовича теж не вдалася, а єп. Партеній мусів знов осісти в Ужгороді. Тим то на Закарпатті, подібно як і в Україні, настала подвійна, тобто з'єдинена й нез'єдинена, ієрархія. Цим теж і справа З'єднання цілого Закарпаття на якийсь час припинилася.

Однак Боже Провидіння хотіло, що 1660 р., пан мукачівської землі, князь Юрій II Раковцій, загинув на полю бою. Княгиня-вдова, Софія з роду Баторій, вернулася до католицької церкви. Нарешті й мукачівська домінія знайшлася в руках панів-католиків. По довших труднощах і переговорах, нарешті 1664 р. єп. Партеній був поставлений у Мукачеві, як правний мукачівський єпископ. Тим актом Унія стала запевненою.

Нез'єдинений єп. Йоанникій Зейкань перенісся тоді на Мараморощину й там започаткував ряд нез'єдинених мараморощьких єпископів. Це йому вдалося зробити при допомозі панів-протестантів, що мали повну контролю мараморощького комітату аж до початку XVIII ст. Однак і тут, по придушенні повстання Франціска II Раковція (1711 р.), зачався унійний рух. Унія в Мараморощині зістала укріплена теж василіянином, єромонахом Прокопієм Годермарським [36]. Вже в 1721 р. Мараморощина була позискана для

---

[35] Й. Зейкань (єп. 1651-1687) був шляхетського роду й світським священиком. По смерти своєї жінки, збудував у родинних маєтках в Імстичеві манастир і стягнув до себе кількох монахів. Він втішався симпатіями панів-протестантів, бо завзято виступав проти Унії. Про нього див. Дулишкович, *цит. тв.*, т. II, стор. 122-123; А. Петрушевичъ, *Дополненіе къ Сводной Галицко-Русской Лѣтописи съ 1600 по 1700 г.*, Львовъ 1893, стор. 393-394; Lacko, *op. cit.*, p. 142-144.

[36] П. Годермарський родом з Годермарки, Шариського комітату, вступив до Василіянського Чина в Галичині. В 1710 р. настоятелі вислали його на студії до колегії св. Атанасія в Римі, де був висвячений на священика 1713 р. Через слабке здоровля мусів викінчувати свої богословські студії в Оломовці на Моравії. Повернув на Закарпаття, де його брат Йосиф був адміністратором мукачівської єпархії. Цей вислав Прокопія 1715 р. до Мараморошa, щоб змагався приєднати цілу Мараморощину до Унії. По тяжкій п'ятьрічній праці, Прокопієві Годермарському вдалося здобути для Унії цілу Мараморощину, де головною перепоною були теж пани-протестанти. Уже в 1721 р. мукачівський єпископ Ю. Бізанцій відбув свою першу архиєрейську подорож по цілій Мараморощині, проголошуючи з'єднання. За заслуги, він назначив Прокопія Годермарського, ЧСВВ, першим Мараморощьким Вікарієм. Історію мараморощької єпархії написав — A. Baran, *Eparchia Maramorošiensis eiusque Unio*, Romae 1962, pp. 107.

Унії й включена до мукачівського владицтва дбайливістю єп. Ю. Бізанція, ЧСВВ (1716-1733).

Так ідеї св. Йосафата й митр. Рутського прийнялися й здійснилися в Срібній Землі. Головними носіями унійних ідей і трудівниками між закарпатцями були Василіяни реформи Рутського і Йосафата. Імена таких ченців-василіян, як єп. Петроній, єп. І. Григорович, єп. В. Тарасович, єп. П. Петрович, єромонах Г. Косовицький, єром. П. Баранович, єром. П. Годермарський і інші остануться тісно зв'язані з історією Унії на Закарпатті. А Боже благословення на їхню працю і труд стягнула кров св. священномученика Йосафата.

о. Ір. Назарко, ЧСВВ

« ВАСИЛІЯНИН — ЛИЦАР »
о. Яким Фещак, ЧСВВ (1881-1920)

УЧАСТЬ ВАСИЛІЯН У ВІДБУДОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

У Золотий Ювілей української державної революції, поміж іншими питаннями, виникає перед нами теж і таке: Чи і яку ролю відограв у будові української самостійної Держави найстарший і найбільший на Українських Землях чернечий Чин св. Василія Великого?

Абстрагую від цього, що такий відважний боєвик за українську Державу, як поручник, а пізніше сотник Січових Стрільців, Грицько Трух, (який найскоріше перевів свою чоту через Карпати до Зах. України) пізніше став відомим василіянським місіонером — проповідником і релігійним письменником[1] († 1959), а його слідами пішли: сотник Іван Крутій (о. Іриней Вігоринський, † 1969), щойно місіонер і письменник у Бразилії, десятник Мих. Марків — місіонер у Канаді, Венямин Бараник — колишній протоігумен Канадської Провінції, о. І. Процентій і б. ін.

Мусимо згадати, що два Василіяни брали таки активну участь у тодішньому політичному житті ЗУНР, як члени її уряду. Перший з них був довголітній протоігумен Чину (1904-1917) — о. Платонід Філяс; він був послом жовківської округи в нашому парляменті в Станиславові й голосував за злукою Галичини з УНРеспублікою[2]. Другий — це відомий квебецький француз, о. Йосафат Жан, що 1913 р. вступив до Чину св. Василія В. в Зах. Україні

---

[1] М. Соловій ЧСВВ, *О. Андрій Григорій Трух ЧСВВ,* в « Життя Святих », книга четверта, Торонто 1960, В-во ЧСВВ, ст. 357-368.

[2] Див. о. І. Назарко ЧСВВ, *о. Платонія Філяс ЧСВВ,* в « Проп. Книга ЧСВВ, у Канаді », Торонто, ст. 1953, 391-395.

(в Крехові коло Жовкви)[3]. В травні 1919 р., коли в Бучацькому манастирі ОО. Василіян д-ра Є. Петрушевича вибрано диктатором, він просив настоятелів Чина, щоб відпустили йому о. Жана на працю при уряді ЗУНР, бо о. Жан добре володіє чужими мовами і зручний у різних дипломатичних потягненнях. Настоятелі Чина погодилися на це й о. Жан виконував різні важливіші функції при Петрушевичеві й Костеві Левицькому[4]. Передо мною повновласть, що її варта передрукувати з уваги на її ваговитість.

ПОВНОВЛАСТЬ

« Отцим потверджується, що Панове: Др. Євген Петрушевич, Президент Української Національної Республики, Др. Кость Левицький — Уповноважнений Уряду для справ закордонних Галицької Республики та о. Йосафат Жан ЧСВВ — Секретар Уряду для справ закордонних Галицької Републики, є уповноважнені іменем Української Ради Національної Галицької Републики, заступати інтереси населення Східної Галичини перед Союзом Народів, його членами та представниками поодиноких держав ».

Відень, 8 вересня 1921 р.

Др. Є. Петрушевич (печатка)
Президент УНРади Гал. Републики

Окрему групу творили й особливу ролю в служінні України відограли Василіяни — полеві духовники Укр. Галицької Армії. Згадати б тільки таких, як: о. М. Повх († 1949), о. М. Каровець († 1944), о. Л. Манько († 1931), о. А. Калиш († 1930), о. М. Гринькевич († 1956), о. П. Боднар († 1958), о. Й. Лучинський († 1945), о. П. Жупанський, і ін.[5]. Між живими Василіянами-капелянами УГА є ще: о. М. Кривуцький (у Канаді), о. Й. Жан (у Канаді), а може й інші.

Тут подаю короткий спогад про Василіянина — полевого духовника УГА, якого я пізнав ще, як учень IV кляси ґімназ. в Тернополі, а який втішався особливішою симпатією українського вояцтва. Це був о. Яким Фещак ЧСВВ.

---

[3] о. Й. Жан і Б. Казимира, *Великий Митрополит,* Едмонтон 1954, ст. 6.

[4] о. Й. Жан ЧСВВ, *Моє служіння Україні,* Едмонтон 1953, ст. 6-20.

[5] Confr. *Liber Defunctorum Patrum et Fratrum OSBM* ab anno 1882, Romae 1966.

ЮНІ ЛІТА О. ФЕЩАКА

Олекса (таке було його хресне ім'я) Фещак народився 16 червня 1881 року [6] в Золотому Потоці коло Бучача на галицькому Поділлі, в родині багатого селянина. Народну школу скінчив у рідному селі, а до ґімназії перейшов у Бучач. Належав він до найздібніших учнів у ґімназії. Після четвертої кляси, як 16-літній юнак, вступив на новіціят ОО. Василіян у Добромилі 1896 р. й при облеченах змінив світське ім'я Олексій на чернече Яким. У цьому ж манастирі склав перші чернечі обіти 1898 р., врочисті (професію великого образа) — 1901 р. Докінчив ґімназію і два роки філософії в Добромилі в рр. 1897-1902. Потім Настоятелі вислали його на рік до Бучача, де він був професором і префектом гуртожитку. Після того брат Яким поїхав до Кристинополя, де були василіянські богословські студії і там покінчив перший рік богословії 1904 р. Але знову завернули його до Бучача, бо він там був майже необхідний для виховання молоді. Там же, в Бучачі, 1907 р., брата Якима рукоположено на священика. Звідтіль він виїхав до Інсбруку на дальші богословські студії, де замешкав у славному конвікті оо. Єзуїтів, зв. « Канізіянум ».

ДУШПАСТИРСЬКА ПРАЦЯ

Після повороту з Інсбруку о. Яким став професором риторики й латини у василіянському ліцеї в Крехові. Мав о. Фещак особливіший дар дуже ясного й пластичного викладу й завжди викладав з гумором, тому студенти його дуже любили. У 1910 році о. Якима перенесено до василіянського манастиря у Львові. Там упродовж одного року працював він у проводі Марійського Товариства Молоді, а також був провідником Марійської Дружини пань, яким виголошував незвичайно актуальні й модерні духовні конференції. В церкві св. Онуфрія, при Жовківській вулиці, о. Яким проповідував майже щонеділі. А тому, що був блискучим бесідником, і навіть Боже слово подавав з погідним гумором, притягав щораз то більше слухачів. Року 1911 Настоятелі додали о. Якимові до його душпастирських обов'язків ще й редакцію відомого популярного місячника « Місіонар », який ще в 1897 р. почали видавати Василіяни: о. Плятонід Філяс і тодішній львівський ігумен, о.

---

[6] Cfr. *Catalogus Ordinis Basiliani* Provinciae SS. Salvatoris, an. 1920.

Андрій Шептицький. Аж тоді повністю заблистів письменицький, а в першу чергу полемічний талант о. Фещака. Він виявив себе завзятим поборником нашої « кацапщини », чи пак москвофільства, з яким у нас були нерозривно зв'язані всякі « схизматицькі затії », нпр., Сандецького і Спілки. О. Фещак у своїх статтях не щадив теж і наших радикалів. Листкуючи зошити « Місіонаря » річників 1911-1914 [7], за редакції о. Фещака, натрапляємо там не тільки на критичні полемічні й суто релігійні статті, але на т.зв. тоді « народницьку », а навіть державницьку тематику. Подивляємо, як бистрий ум о. редактора вже тоді передбачував не одне з тих лих, які нам пізніше довелося боляче переживати. Напр., досьогодні актуальна стаття п.н. « Католицька суспільна робота » [8], або в тому ж річнику стаття про еміграцію п.н. « Захованє віри між переселенцями » [9]. В наступному річнику (XVII) за 1913 рік уваги заслуговують такі статті: « Звідки бере ся біда і як єї зарадити? » [10], « Робітнича молодіж » [11]. А вже перед самою першою всесвітньою війною, в червні 1914 р., о. Фещак не боявся гостро нап'ятнувати той факт, що деякі міщани в Городку під Львовом підпирали 1914 р. кандидатуру графа Скарбка до Сейму й назвав це « зрадою свого народу » [12]. А треба знати, що — як пише о. І. Лебедович у своїй цінній книжці про полевих духовників УГА — « Місіонар » розходився тисячами примірників на просторі Галичини й між українським населенням поза кордонами, ба навіть продіставався і на терени східніх українських земель » [13].

З виникненням австрійсько-російської війни о. Фещак, з уваги на свої гострі виступи проти москвофілів, мусів триматися оподалік фронту. Він перебував якийсь час у Жовкві, згодом у Перемишлі. Коли росіяни зайняли Галичину « о. Фещак виїхав на еміграцію і там, на Моравії, в Кромержіжі став духовником в Духовній Семінарії для українських богословів. Ректором був бл.п. о. др.

---

[7] Див. « *Місіонар* », рік XV-XVIII (1911-1914). Редактор: о. Яким Фещак ЧСВВ, В-во ЧСВВ, Жовква.

[8] « *Місіонар* », XVI (1912 р.), ч. 3: за марець, Жовква, ст. 88-92.

[9] *Там же,* ч. 8, за серпень, ст. 247-252.

[10] *Там же,* 1913, ст. 161.

[11] *Там же,* ст. 123-126.

[12] *Там же,* XVIII, ст. 162.

[13] о. Іван Лебедович, *Полєві Духовники Української Галицької Армії,* Вінніпеґ 1963, ст. 202.

Йосафат Коциловський ЧСВВ, пізніший єпископ Перемишля »[14]. Після відвороту російської армії (1916 р.), о. Фещак вернувся до Західньої України і в Перемишлі виконував обов'язки катехита при виділовій жіночій школі СС. Венедиктинок. В вересні 1918 р. переїхав він до Жовкви, де в часі українського зриву видавав часопис « Україна », на спілку з о. Модестом Пелехом [15].

КАПЕЛЯН УКРАЇНСЬКОЇ ГАЛИЦЬКОЇ АРМІЇ

У грудні 1918 р., на бажання о. Фещака і за дозволом Настоятелів, його покликано як полевого духовника УГАрмії при Команді Воєнної Округи: Жовква — Рава Руська — Сокаль. Спершу він виконував обов'язки капеляна в Жовкві, але тому, що урядово о. Фещак був полевим духовником при 9-ій Белзькій бриґаді, він переїхав на постій до Камінки Струмілової, а в Жовкві його заступав о. Порфірій Боднар († 1958) [16]. О. Лебедович так висловлюється про о. Фещака: « На фронті був дуже відважний. В боях під Добрачином серед розривів шрапнелів і ґранат, дня 7 січня 1919 р., і серед стрілянини під Волею Висоцькою, дня 8 січня 1919 р., в часі Різдвяних Свят, ходив о. Фещак до стрільців на фронт. Завжди усміхнений зі своїм звичайним приговором — « а песя лаба ». Стрільці називали його « Монах — Лицар » [17].

Я стрінувся вперше з о. Фещаком підчас відвороту УГА, по « Чортківській офензиві » в моєму рідному місті Тернополі. Як воєнний сирота, (бо мій батько був у полоні на Сибірі, а мати померла), я опинився в сирітському захисті під проводом Сестер Служебниць. В 1919 р. я вже був у четвертій клясі ґімназії. І оце одного літнього ранку до сирітського захисту прийшов якийсь священик у священичій рясі з василіянським ковнірцем, але в старшинській шинелі й шапці. Сестра Настоятелька просила мене, щоб я послужив йому до Служби Божої. Як він роздягнувся, я побачив на рукавах його ряси три золоті нашивки. По сьогодні пам'ятаю, як уважно й набожно він служив Безкровну Жертву. Після Служби Божої він попросив мене на снідання з собою і вияснив мені, що він — василіянин і полевий духовник в ранзі сотника, а називається о. Яким Фещак [18]. І відразу, без обиняків зачалася

---

[14] о. І. Лебедович, *цит. твір,* ст. 202.

[15] З усних оповідань сучасників: о. М. Пелеха, Т. Галущинського й ін.

[16] Див. *Спомини о. П. Боднара ЧСВВ* у кн. о. І. Лебедовича, ст. 96.

[17] о. І. Лебедович, *цит. твір,* ст. 202.

[18] Див. о. І. Назарко ЧСВВ, *Спомин про Тернопіль,* « Вільне Слово », Торонто, з 13.I.1968, ст. 6.

відома « василіянська пропаганда » — він зачав мене « аґітувати », щоб я вступав до Василіян. Тоді Василіяни приймали на новіціят після четвертої кляси ґімназ. О. Фещак, якого я скоро полюбив за його веселу вдачу, побув у Тернополі, мабуть, коло двох тижнів. Я щодня йому служив до Служби Божої, він говорив на різні теми під час снідання, а відтак ми виходили на подвір'я, де на нього вичікувала велика громада старших хлопців, а він оповідав їм веселі жарти та різні пригоди з чернечого й вояцького життя. Він був незрівняний оповідач і мав — як німці кажуть — « ґальґенгумор ». Але майже кожна його розповідь мала моральний глузд.

Уже від кількох днів по місті кружляла вістка, що в Тернополі спинився Український Уряд. Аж одного дня о. Фещак заявив нам, що до сирітського захисту прийде головний отаман С. Петлюра, щоб ми приготовили короткий концерт на привітання Гостя. І дійсно, одного дня загостив він до нас у товаристві ґенералів і старшин. Сам Петлюра не був високого росту, але був кремезно збудований і з великою чуприною, що часто спадала йому на чоло. Не носив ніяких відзнак. Наш хор відспівав одну пісню, відтак був короткий привіт, потім ще кілька деклямацій і пісень, а на кінець промовив Петлюра: подякував нам, сказав, що ми « співаємо, як соловейки », що тепер кується доля України, що ми маємо виховуватися на повноцінних громадян і т.п. Петлюра говорив живо, красномовно й палко. На відхідньому вручив С. Настоятельці більшу суму гривен на потреби захисту.

Після кількох днів, УГА збиралася до переходу за Збруч. Дві Сестрі Служебниці, з призначення своїх настоятелів, мали їхати до Більча Золотого. Вони мали свою підводу й візника, а я мав їхати з ними, як провідник в дорозі. О. Фещак радив нам їхати разом з нашою армією, бо так було безпечніше для Сестер. О. Фещак мав свого обширного воза з цельтовим накриттям, мав візника і ще одного стрільця, що був дяком та паламарем. В сумному настрою виїжджала наша армія з Тернополя... Як тільки ми виїхали за місто, о. Фещак запросив мене перейти з візка Сестер до його « буди », як він казав, бо Сестри ще не потребували провідника. Крім часу призначеного на проказання його часослова й інших молитов, ми ввесь час балакали вдвійку. О. Фещак хотів, мабуть, пізнати освітній рівень воєнної молоді. І скоро зорієнтувався, що я був слабий у математиці й фізиці, а мав замилування до української історії та літератури. Під вечір ми прибули до Скалата, де о. Фещак і Сестри заїхали на подвір'я українського пароха —

о. Антона Онуферка, якого син Ярема (пізніше теж священик, що перед кількома роками помер у США) був моїм шкільним товаришем з тої самої кляси. Ми повечеряли й переночували на приходстві, а наступного дня я ще востанне послужив о. Фещакові до Служби Божої, а відтак він узяв мене з собою до стрільців. На великому вигоні стрільці кували коней, направляли вози, а сумні старшини стояли з боку й покурювали. Коли старшини побачили о. Фещака, всі радо його поздоровили, окружили півколом, а один сказав: « Пан-отче, розкажіть щось веселіше, а то серце ниє... Чи вернемося ми ще на свою рідну землю? » О. Фещак почав їх потішати, піднімати на дусі, а відтак добру годину оповідав такі веселі анекдоти й жарти, що старшини сміялися до сліз. Тоді я побачив, як вони любили свого полевого духовника.

Ще перед полуднем ми опускали Скалат. За містом ми мусіли розпрощатися, бо УГА їхала на Підволочиська, а ми з Сестрами на Ланівці — Більче. Коли ми прощалися з о. Фещаком, він поцілував мене в чоло і сказав: « Малий, а не забудь про Василіян ». І я не забув. Але щойно після двох років (1922) з сьомої ґімназ. кляси я вступив до новіціяту в Крехові. Там, з немалим смутком, я довідався, що о. Фещак помер 1920 р. на тиф у Чечельнику.

СМЕРТЬ І ПОХОРОН

Тут віддаймо слово очевидцеві його смерти — о. Іванові Лебедовичеві. Він пише: « З о. Фещаком я стрінувся під час відвороту УГА по « Чортківській офензиві ». Він приготовляв мене на відхід до вічности, сповідав і уділив св. Тайну Єлеопомазання. По переході за Збруч, стрічався я знову час від часу з о. Фещаком, а вже часто в Вінниці, місці нашого постою. По смерти о. Петра Кашуби (дня 6 грудня 1919 р.), полевого духовника при команді І-го корпусу, і по його похороні в Вінниці, о. Фещак перебрав провід духовенства І-го корпусу. Часто навідувався до мене, до шпиталя І-го корпусу в Вінниці, переповненого хворими на тиф. В кінцевих днях грудня 1919 р. під напором большевиків війська УГА залишили Вінницю. Виїхала також команда І-го корпусу на полудневий схід, в сторону Балти. Команда І-го корпусу примістилася в Чечельнику. Там був також о. Фещак і з ним я зустрічався. В Чечельнику захворів о. Фещак на тиф і я уділив йому св. Тайн. Тимчасом Команда полку переїхала в Балту. Був то час злуки УГА з большевиками. В Чечельнику осталась частина обозу і під наглядом старшини-приятеля остав і о. Фещак. Я змушений був виїхати

також у Балту. Небавом прийшла телефонічна відомість, що чесне серце о. Фещака не видержало кризи і він помер 12-го лютого 1920 р. в Чечельнику » [19]. (Василіянська «*Книга померлих*» подає дату смерти о. Фещака 11 лютого — Die XI. Februarii, anno 1920) [20]. Дата, подана о. Лебедовичем, нам видається певніша, бо її подає майже учасник і очевидець.

Дальше про похорон о. Лебедович пише: « Повідомлений про смерть, виїхав я з Балти до Чечельника, щоби зарядити похорон і повідомити полевих духовників І-го корпусу. На похорон приїхали майже всі священики з частин І-го корпусу. Тіло спровадили ми до католицької церкви, біля якої викопано гріб. По Службі Божій, над гробом сказав проповідь о. Теодор Чайківський, полевий духовник 6-го полку. На дворі мороз і снігова заметіль. Холодна могила української землі прийняла у свої обійми тіло Духовника — Лицаря, який жде на хвилину, коли ясне сонце свободи знову зіметься над Україною, а дух о. Я. Фещака привітає нових лицарів вже вільної об'єднаної Української Держави » [21].

ХАРАКТЕРИСТИКА

З оповідань співбратів по Чину про о. Фещака знаю, що був це чернець глибоких надприродних чеснот: побожности, покори, послуху Настоятелям і гарячої апостольської ревности за спасіння душ. Був добрий бесідник, блискучий журналіст, а передусім незрівняний полеміст. Любив свою св. Церкву і не раз своїм пером боронив її ієрархію. Одного студента з Києва, хворого на тиф, о. Фещак прикрив своїм плащем, десь роздобув для нього гарячого молока, підводою перевіз його до лічниці і врятував йому життя. Той студент, виздоровівши, шукав свого добродія, щоб йому подякувати, але його вже не було між живими. « Був це монах — патріот і боєвик. Завжди усміхнений, з легким гумором, що вносив між старшин і стрільців багато втіхи » [22]. Стрільці називали його « Монах — Лицар ».

---

[19] о. І. Лебедович, *Полеві Духовники УГА,* ст. 202 і 203.
[20] *Liber Defunctorum Patrum et Fratrum,* Romae 1966, p. 42.
[21] о. І. Лебедович, *там же,* ст. 203.
[22] *Там же,* ст. 172.

о. Николай Вояковський

ВІДНОВЛЕННЯ ДУХОВНОЇ СЕМІНАРІЇ У ЛЬВОВІ: 1920-1926

(Причинок до Ректорату о. Т.Т. Галущинського, ЧСВВ)

1. АВТОБІОГРАФІЧНА ВІДМІТКА

У шкільному році 1917-1918, після російської інвазії — урухомлено в Галичині майже всі середні школи й Університет у Львові. Саме в часі цього шкільного року вдалося мені перейти крізь російський фронт, що все ще стояв на краєчку Галицької Землі і переходив через Медобори, скісно, аж до Заліщиків на полудне. В Тернополі стрінувся я з моїми товаришами, що помимо своїх поборових літ до війська — ходили до ґімназії. Один з товаришів, Микола Цегельський, втаємничив мене, що він дістав «клєрікальферванд» на основі приречення, що після складення іспиту зрілости, піде на богослов'ю. Він радив мені піти до Митрополита, щоб одержати посвідку зв'язку з духовенством і на основі цього документу охоронити себе перед військовою службою й мати змогу закінчити ґімназіяльні студії. Але ці «клєрікальферванди» виставляв Митрополичий Ординаріят перед поворотом Митрополита до Львова, тобто перед днем 10-го вересня 1917 р.

Наступного дня, на основі дозволу військової влади, поїхав я до Львова. Заїхав я до помешкання моїх свояків Грушевських, яких під той час не було ще у Львові, і наступного дня, перший раз у своєму житті, пішов до св. Юра, щоб попросити авдієнції в Митрополита. Авдієнцію я одержав, і коли прийшла черга на мене ввійти до студії Митрополита, я відчув страх і серце сильно забилося. Але, привітавшись з Митрополитом, я відзискав рівновагу, і висказав свою просьбу стосовно посвідки «злуки з духовенством» (т.зв. «клєрікаль-фербанду»).

Митрополит вислухав уважно моєї розповіді, питав про мого батька й інших священиків, що були ще за боєвою лінією. Ціка-

вився, де тепер живуть Грушевські і тому подібне. Однак, коли прийшла черга відповісти на мою просьбу в справі «клерікальфербанду», тоді Митрополит сказав мені, що такої посвідки не може мені дати. Але, якщо я бажав би мати справді злуку з Духовенством, то радить мені вступити до Чина ОО. Василіян. Дав мені один тиждень часу, щоб я належно передумав цю справу.

Властиво я мав уже відповідь, але чемність подиктувала мені здержатися з нею, по можності, до назначеного реченця.

Від Митрополита пішов я прямо до станиці УСС і просив про прийняття до Леґіону УСС. Хоч мої літа стояли трохи на перешкоді, бо мій річник був уже покликаний до армії, то моє близьке свояцтво з проф. Михайлом Грушевським вирішило справу в мою користь. Наступного дня я зголосився до перегляду й тодішній начальний лікар УСС, сотн. Др. Білозор, визнав мене здібним до військової служби. На мою просьбу мені дали військовий мундир з суворим поученням, щоб кожного військового, який мав би якібудь, навіть найменші, військові відзнаки — обов'язково салютувати, і дали мені «Отвертий приказ» їхати до Пісочної та й там зголоситися в коші УСС.

День перед моїм від'їздом з Львова, я зголосився на авдієнцію в Митрополита, який дуже здивувався, побачивши мене в військовому мундирі. Я в найчемніший спосіб сказав Митрополитові, що дотепер ніколи не думав я про монаше життя, а не маючи покликання, не хочу ховатися за манастирські мури зі страху перед військовою службою. Це було б для мене на ціле життя великою прикрістю, а навіть і грижою совісти, що я поступив проти мого переконання. Я від молодих літ хотів бути священиком, але якщо годі в такий спосіб закінчити студії, як кінчать мої товариші, то як Господь Бог дозволить повернутися з війни, я напевно попрошу, щоб мене прийняли до Духовної Семінарії.

Наступного дня ранком зголосився я в Коші УСС в Пісочній, де й перебув Різдвяні Свята. По святах відійшов я з іншими добровольцями до Вишкільної Команди в Верині. Призначено мене до 40-ої пішої сотні, що стаціонувала в Надітичах.

Не місце тут на опис моїх воєнних переживань. Однак мушу згадати, що в 1918 р. одержав я двомісячну відпустку для складення іспиту з восьмої ґімназіяльної кляси й іспиту зрілости в ц.к. ґімназії в Станиславові, де був тоді директором Др. Сабат. Їдучи зі Станиславова через Львів до місця постою моєї частини, я був на авдієнції в єп. Боцяна, тодішнього ректора Духовної Се-

мінарії в Львові і на його руки склав прохання про прийняття до Дух. Семінарії.

Ось і все, що вважав я за потрібне згадати в цьому короткому автобіографічному введенні, щоб моя діяльність, після закінчення українсько-польської війни, була якслід зрозуміла.

2. НА ШЛЯХУ ДО СЕМІНАРІЇ

Повернувшись з війни, я проживав від травня 1920 р. у Львові. В жовтні прийшов я до катедри св. Юра в навечір'я відпусту Покрови Пресв. Богородиці, щоб узяти участь у відправі Великої Вечірні з Всеночним, що завжди там відправлялася дуже величаво. Коли дяки — і я з ними — дійшли до « Нині Отпущаєши », я якось забув, що я в катедральному храмі — і частину цієї пісні « Світ... во откровеніє язиков... » заспівав так громогласно, що звернув на себе загальну увагу вірних. Та що мене збентежило, було те, що я нервово глянувши на правий бік церкви, побачив Митрополита, що стояв у сповідальниці. Не тішили мене після Вечірні ґратуляції архикатедрального дяка, бо думав, що може я заголосно або не так як слід заспівав цю « всеночну » мелодію « Нині отпущаєши », коли аж Митрополит встав у сповідальниці і звернув на мене увагу.

Другого дня, йдучи до церкви на Службу Божу, стрінув мене брат Й. Ґродський, що провадив господарку Митрополита і зразу заговорив до мене, як до старого знайомого: « А я за вами шукаю і годі мені вас віднайти. Ексцеленція казали, щоб ви завтра перед полуднем зголосилися до них ».

Наступного дня, точно в означенім часі, я зголосився в Митрополита на авдієнцію. Митрополит був для мене надзвичайно прихильний. Говорив мені, що старався через архикнязя Вільгельма реклямувати мене, але кінцева фаза війни була непригожа для цього роду справ. Розпитував мене про мої « воєнні подвиги », про деякі особи, а зокрема про нашу церкву в Києві, яку Митрополит уфундував і при якій парохом був о. Цегельський, і т.п.

Відтак Митрополит каже до мене: « Отож принимаю тебе до Духовної Семінарії і прошу тебе, щоб ти ще сьогодні пішов до манастиря ОО. Василіян і зголосився в о. Теодосія Галущинського, якого я найменував ректором Духовної Семінарії, а тебе призначую йому до помочі, щоб Семінарії привернути належний вигляд. І, очевидно, ще сьогодні перейди мешкати до Семінарії ». Доброта нашого Митрополита, з якою він мене прийняв, і те велике довір'я,

яким мене обдарував, призначуючи мене до помочі новоіменованому о. Ректорові, мене просто приголомшили.

3. НАЛАДНАННЯ БУДИНКУ

В розмові з новойменованим Ректором виявилося, що він уже знав, що я маю зголоситися до нього. Тут я довідався про персональний склад ректорату Духовної Семінарії, а саме: Ректор — о. др. Теодосій Тит Галущинський, ЧСВВ; віцеректор — о. П. Кисіль, ЧСВВ; духовник — о. П. Демчук, ЧСВВ і сповідник — о. Й. Маркевич, ЧСВВ.

Обговоривши справу привернення ладу в тій частині будинку Духовної Семінарії, яку Польська Державна Влада звільнила, ми умовилися стрінутися при брамі Духовної Семінарії о год. 3-ій пополудні.

Ми перейшли вздовж будинок Духовної Семінарії і ствердили жахливий стан, в якім він тоді знаходився. В семінарійній молитовниці, в святилищі, діялися застрашаючі зневажливі діла, в часі як будинок Духовної Семінарії були зайняли урядово. Фотографії з тих неморальних залишків з відповідними протоколами вислано до Риму, де вони повинні б находитися в архіві якоїсь Конґреґації.

В семінарійній церкві на хорах було около 300 коців, перемішаних з різними частинами ґардероби, з семінарійними реверендами, з книжками і т.п.

Нас трьох студентів св. Богослов'я працювали впродовж цілого тижня, від ранку до пізної ночі, поки привернули належний порядок на хорах і поскладали речі та посортували їх. Відтак треба було відгородити коридор в партері і на обох поверхах тимчасовою стіною з дощок, щоб можна було запровадити порядок у тій частині будинку, який нам звернено. Тільки один офіцер польської армії, разом з своєю жінкою, урядили собі спальню в бувшій молитовниці, так званій « Дзядзя » Дольницького, що була братською молитовницею Товариства Введення в храм Преч. Діви Марії, і ніяк не хотіли звільнити цієї кімнати; треба було тимчасово погодитися з тим насиллям. Але не проминуло й місяця, як у ночі стався в тій кімнаті небуденний випадок. Десь около 2-ої години над ранком хтось застукав до моїх дверей кулаками й одночасно вбіг хтось до моєї кімнати. Я засвітив світло і спочатку спросоння не зрозумів що сталося. Коло мого ліжка стояв цей офіцер в нічній сорочці зі своєю жінкою. Обоє безмірно перестрашені опові-

дали мені, що їх збудив в їхній кімнаті якийсь невидимий « шмер », а відтак вони чули як якийсь священик карткував листки і відправляв Службу Божу. Я зодягнувся й пішов до їхньої кімнати, але не чув нічого. Тоді я їм сказав, що найкраще для них буде, якщо вони залишать цю кімнату і перенесуться з цього будинку на приватну кватиру. Вони ще того самого дня вибралися. Так « небіщик » о. прелат І. Дольницький допоміг нам позбутися небажаних мешканців.

Упорядкування кімнат для настоятелів і для питомців тривало два тижні. Брак фондів на правдиву віднову не дозволяв нам не то побілити стіни й стелю кімнат, але навіть не було грошей на вставлення кількох шиб у трьох кімнатах, які хтось був розбив.

Коли я вже упорядкував канцелярію ректорату, тоді мусів і дижурувати в цій канцелярії, бо о. Ректор кожного дня ходив по різних урядах, щоб остаточно забезпечити Духовну Семінарію у різнородні приділи харчів як і в опал, бо це вже був листопад 1920 р. Кількох студентів св. Богослов'я, що раніше помагали мені очищувати будинок Духовної Семінарії, тепер приступили до тяжкої праці упорядкування бібліотеки.

Наближався час, на який заповіджено початок навчання — і покликано до Духовної Семінарії всіх питомців від I до IV р. включно.

4. ВІДНОВЛЕННЯ НАВЧАННЯ

Митр. Шептицький зорганізував « Богословський факультет гр. кат. Духовного Семінара », який після двох і пів року існування переіменовано на « Архиєпархіяльний Богословський Ліцей » у Львові, який опісля переорганізовано на Богословську Академію.

Богословський факультет, а згодом Архиєпархіяльний Богословський Ліцей у Львові, мали ось такий склад професорський:

I. РІК:

о. др. Мишковський викладав: Біблійну історію Старого Завіту (5 годин); Екзеґезу Старого Завіту (3 години) і єврейську мову (2 години).

о. Іван Бучко (тепер архиєпископ) викладав Догматику фундаментальну (5 годин).

о. др. Гавриїл Костельник викладав філософію — 4 год.; Історію Філософії — 1 год. і Причини атеїзму — 1 год.

о. др. Т. Галущинський ЧСВВ викладав Аскетику — 1 год.

о. Домет Садовський викладав Обряди — 2 год.; відтак о. Степан Рудь.
о. Спиридіон Кархут викладав церковно-слов'янську мову — 2 год.

II. РІК:

о. др. Т. Галущинський викладав, у першім семестрі, Введення до св. Книг Нового Завіту — 3 години; Герменевтику — 2 год.; Патрологію — 2 год.; Екзеґезу нижчу, старослов'янську — 2 год.; Екзеґезу вищу, грецьку — 1 год. А в другому семестрі викладав: Введення до книг Нового Завіту — 3 год.; Пояснення Христових Страстей на основі чотирьох Євангелистів — текст церковнослов'янський — 2 год.; Пояснення вибраних місць з Послання св. Ап. Павла до Євреїв — Екзеґеза вища — текст грецький — 1 год. і Наука св. Отців про Церкву і св. Тайни — 1 год. — Згодом о. Др. Василь Лаба викладав Інтродукцію і Герменевтику.
о. П. Кисіль ЧСВВ в обидвох семестрах викладав Догматику спеціяльну — 7 год. Опісля викладав о. Др. Йосиф Сліпий.
о. др. Г. Костельник, в першому семестрі викладав з Філософії: Ноетику — 3 год.; Психологію — 1 год.; а в другому семестрі викладав — Метафізику — 3 год. і Психологію — 1 год.
о. др. С. Кархут, в обидвох семестрах, викладав Церковно-слов'янську мову — 1 год.
о. П. Мартинюк ЧСВВ, в обидвох семестрах, викладав Аскетику — 1 год.
о. Володимир Садовський, в обидвох семестрах, викладав Обряди — 2 години.

III. РІК:

о. Др. Йосафат Маркевич ЧСВВ, викладав в першому семестрі: Моральну Богослов'ю — про загальні принципи — 5 год. і Казуїстику — 1 год.
о. др. Мирон Горникевич викладав у другому семестрі: Моральну Богослов'ю — про заповіді — 5 год. і Казуїстику — 1 год. Згодом Моральну Богослов'ю викладав о. др. Василь Василик.
о. др. Йосиф Сліпий (теперішній Київсько-Галицький Митрополит) викладав, почавши від академічного року 1922/23, в першому семестрі, Про св. Тайни взагалі, про Покуту, Пресв. Євхаристію, про Єлеопомазання — 3 год.; Практичні вправи — 1 год.; а в другому семестрі: Про св. Тайни: про Свячення, Подружжя,

Хрищення, Миропомазання — 3 год. і Практичні вправи — 1 год.

о. Леонід Лужницький викладав в першім семестрі: Загальну історію Католицької Церкви до Флорентійської Унії — 3 год.; Історію Української Католицької Церкви по Берестейській Унії — 2 год. А в другому семестрі: Загальну історію Церкви від Флорентійського Собору — 3 год. й Історію Української Католицької Церкви по Замойським Синоді.

о. Юліян Дзерович викладав, в обидвох семестрах, Катехитику й Методику — 2 год. і Науку про виховання — 2 год.

Згодом о. др. В. Лаба викладав Патрологію.

о. др. С. Кархут викладав, в обидвох семестрах, Пояснення Літургічних текстів — 2 год.

о. Володимир Садовський викладав, в обидвох семестрах, Літургіку й Обряди — 1 год. і Літургічні вправи — 1 год.

о. др. Я. Левицький викладав Теорію Гомілетики.

В обидвох семестрах викладали:

о. др. Г. Костельник: Суспільне Питання — 2 год.

о. др. Теодосій Галущинський, ЧСВВ: Палестина, її мешканці і звичаї — 1 год.

о. Плятон Мартинюк ЧСВВ — Аскетику.

IV. РІК:

о. др. Д. Дорожинський, в обидвох семестрах, викладав: Загальне Канонічне Право — 6 год. і Орієнтальне Подружнє Право — 1 год.

о. др. Ярослав Левицький викладав: Про св. Тайни — 5 год.; Гомілетику — 2 год.; Годегетику — 1 год.; Казуїстику — 1 год. Згодом о. др. Ігнатій Цегельський.

о. др. Андрій Іщак викладав Орієнтальну Догматику.

о. др. Йосиф Сліпий викладав: Св. Тома і його значіння для Богослов'я Сходу й Заходу — 1 год.

о. Плятон Мартинюк, ЧСВВ, викладав, в першому семестрі, Аскетику: про чесноти.

о. др. Т. Галущинський, ЧСВВ, викладав у другому семестрі: Богослуження і Церковне Правило в житті священика — 1 год.

о. Юліян Дзерович викладав: Практичні лекції Катехитики — 1 год.

о. др. С. Кархут викладав, у першому семестрі: Граматику церковно-слов'янської мови і пояснення текстів Обідниці і Пове-

чір'я — 2 год.; а в другому семестрі: Пояснення св. Літургії — 2 год.

о. В. Садовський викладав, в обидвох семестрах: Літургіку й обряди та літургічні вправи — 2 год.; згодом о. Ст. Рудь.

Проф. Ів. Свєнціцький викладав Історію Мистецтва — 2 год.

Декани факультету були в академічному році:

1920/21 — о. др. Т. Галущинський, ЧСВВ
1921/22 — о. др. Т. Мишковський
1922/23 — о. др. Т. Галущинський, ЧСВВ
1923/24 — о. др. С. Кархут
1924/25 — о. др. Т. Галущинський, ЧСВВ
1925/26 — о. др. Д. Дорожинський.

Були ще надзвичайні виклади; напр., Проф. Микола Вороний, поет, викладав про дикцію та мистецтво у виголошуванні промов, а проф. Ів. Огієнко викладав правопис української мови. Однак тих викладів не вписувано до індексів. Та й ці виклади чомусь не вдержалися на нашому факультеті. Треба тут тільки відмітити, що деклямації проф. Вороного були прекрасні, і вони робили на слухачів прямо незатерте враження.

В новозорганізованому Богословському факультеті найчисленнішим роком був той, що свої студії розпочав саме в академічному році 1920/21. На тому році розпочали студії сорок чотири студенти, а студії покінчили й були висвячені на священиків — 43. Отже, тільки один, і то аж після закінчення третього року богословії, відійшов від дальших студій св. Богослов'я. Однак, у наступному академічному році — тобто 1921/22 — на першому році св. Богослов'я було вже 56 студентів. І так фреквенція збільшувалася майже кожного року.

При кінці кожного семестра відбувалися іспити в присутності відпоручника Митрополичого Ординаріяту. В академічному році 1923/24 іспити з Канонічного права відбувалися в Митрополичій палаті під предсідництвом самого Митрополита Шептицького. Треба зовсім безсторонньо признати, що рівень науки на Львівському Укр. Богословському факультеті стояв дуже високо. Заслуга в тім, очевидно, по боці професорів, які справді саможертвенно працювали над приготуванням викладів, а, відтак, і по стороні студентів. Майже всі студенти мали за собою відбуту військову службу й воєнні переживання. Їхнє рішення стати священиком, послідовно, виявлялося в їхньому поступуванні в семінарії й в особлившій пиль-

ності набути по змозі якнайбільше знання. Тому і нічого дивного, як нераз представники Митр. Ординаріяту на кінцевих іспитах заявляли, що це був радше попис знання як іспити.

Поминувши таких професорів св. Богослов'я, що вже мали за собою довгу практику викладів, як напр. о. др. Мишковський, інші професори мали так опанований предмет і так гарно приготовані виклади, що слухати їхніх викладів належало до найбільшої приємности слухачів. Тут слід відзначити о. др. Галущинського, ЧСВВ, о. др. Й. Сліпого, о. др. Дорожинського, о. Кисіля, ЧСВВ, о. Дзеровича, о. др. Костельника й інших.

Поданий тут склад професорів нашого Богословського факультету був, так би сказати, в усталеній уже формі. Були нераз зміни, як напр. в викладах Моральної змінялися викладачі по черзі: о. пралат Л. Куницький, о. Маркевич, ЧСВВ, о. др. М. Горникевич, о. др. В. Василик. Також у викладах Фундаментальної Догматики були часові зміни, а саме: о. І. Бучко викладав в академічному році 1920/21, однак на слідуючий академічний рік виїхав до Риму докторизуватися, і тоді заступав о. Омелян Ґорчинський. Вкінці, виклади обрядів також переходили зміну у своїх викладачах. Обряди започаткував викладати о. Ґорчинський, опісля о. прелат Пясецький, вкінці о. В. Садовський і о. Ст. Рудь.

Так виглядали богословські студії в Духовній Семінарії у Львові, в часі, коли Митрополит поручив виховання будучих священиків ОО. Василіянам, під проводом незабутнього о. др. Теодосія Тита Галущинського, ЧСВВ, що тривало до дня 7 січня 1926 р. В тому дні наступила зміна, і ОО. Василіяни передали провід Духовної Семінарії єпархіяльному Духовенству.

5. ВИХОВАННЯ І ВИХОВНИКИ

Виховання в Духовному Семінарі стояло на подивугідній висоті і взорувалося на найновіших досвідах подвижників у вихованні кандидатів духовного стану.

Отець Ректор др. Т. Галущинський, ЧСВВ, мав особливий, сказати б, оригінальний підхід у виховнім проводі питомців Духовної Семінарії. Його батьківсько-товариське відношення до студентів св. Богослов'я прямо поривало їх до поступу в чеснотах, так дуже потрібних кандидатам до духовного стану. Він умів так лагідно звернути увагу, коли треба було кому її звернути, і саме ця лагідність діяла в совісті упімненого так діймаюче, що запам'ятував собі на ціле своє життя дану йому науку. Він умів роззброїти

різні нуртуючі думки в умах вихованців до священства — переважно в часі рекреації, відповідними жартівливими завваги, що мали в собі більше педагогічно-картаючого змислу від найбільш різкої критики. А все те було так вміло подане, в веселому настрої, ще й очевидно в супроводі громогласного сміху. Одне, чого о. Ректор не любив — це було донощицтво. Пам'ятаю такий одинокий випадок перед самим початком академічного року 1920/21. Якийсь студент св. Богослов'я, мабуть з другого року, приїхавши до Семінарії, на самім вступі пішов зголоситися до о. Ректора і при цій нагоді щось сказав на котрогось свого товариша. Отець Ректор змісця доручив йому забратися з Семінарії. Не помогли ніякі протекції, навіть дуже визначних осіб. Отець Ректор Галущинський заявив, що він виховує кандидатів до духовного стану, а не донощиків... І за ввесь час його проводу Духовною Семінарією ніхто не відважився при ніякій нагоді сказати щось на свого товариша. Це був такий висококваліфікований духовний виховник, що він без нічиєї допомоги знав кожного питомця наскрізь, хоч число питомців кожного академічного року було приблизно 150-200 осіб.

Віцеректор Духовної Семінарії, о. П. Кисіль, ЧСВВ, був також надзвичайно люблений за свою тактовність у виконуванні своїх обов'язків, а зокрема як знаменитий викладач догматики, яку питомці кожної години вислухували з « затриманим віддихом ». Він був ідеальним співробітником о. Ректора.

Про о. Духовника П. Демчука, ЧСВВ, можна говорити тільки в глибокій пошані до його особи і в суперлятивних прикметниках. На жаль, він часто занепадав на здоров'ю так, що його часто мусів заступати о. Маркевич, ЧСВВ, і вже після одного року прийшла зміна, а саме, духовником семінарії став о. П. Мартинюк, ЧСВВ, який на тому становищі був два і пів року. В академічному році 1923/24 — почавши від другого семестра — став Духовником о. Ігн. Тисовський, ЧСВВ, старший уже літами священик.

В кожному академічному році відбувалися восьмиденні духовні вправи — реколекції. В першому повоєнному академічному році 1920/21, реколекції мав проповідувати о. Духовник П. Демчук, ЧСВВ, але він захворував перед самим початком реколекцій і тому не міг проповідувати. А що не було в тому часі нікого, хто міг би його заступити, то цей обов'язок узяв на себе сам о. Ректор Галущинський, ЧСВВ.

Перед реколекціями « дуктори » рознесли по кімнатах « вказівки », як треба заховуватися в часі стислих восьмиденних духов-

них вправ. А треба пам'ятати, що майже всі питомці то були бувші старшини, « стара война », що кілька літ були учасниками першої світової війни, а згодом українсько-польської війни. Замітка у « вказівках », про обов'язок абсолютної мовчанки, ніяк не могла поміститися в наших головах. « Як воно так: вісім днів ані слова »?! Це видавалося нам рішуче неможливим... А однак неможливе сталося дійсністю. Перша реколекційна проповідь о. Т. Галущинського, ЧСВВ, була чимсь так сильним, переконливим, проймаючим наскрізь, що в часі однієї години, ми всі пережили очевидну « метаморфозу ». Ми вийшли з молитовниці під таким сильним вражінням цієї першої реколекційної науки, що в Духовній Семінарії наче невидимим ключем хтось замкнув усі уста питомців. І це були одинокі реколекції, що на них ніхто зі студентів богословів не промовив ані одного слова впродовж повних вісьмох днів. І ці реколекції були одинокими найкращими реколекціями продовж нашого майже сорок п'ятьлітнього священства...

В академічному році 1921/22 реколекції проповідував о. П. Мартинюк, ЧСВВ; в 1922/23 — о. Йосафат Маркевич; в 1923/24 — о. Дионісій Головецький; в 1924/25 — о. П. Теодорович, ЧСВВ.

Кожного четверга, о год. 5-ій по полудні, о. Ректор мав спеціяльну виховну конференцію, крім вечірніх точок до раннього розважання, які завжди держав о. Духовник. Один раз, на закінчення реколекцій в 1924 році, приїхав сам Митрополит, щоб мати останню реколекційну науку. Митрополит переживав цю свою проповідь, а з ним усі питомці, будучи зворушеними до глибини серця. Це була оригінальна реколекційна проповідь. Щоб зобразити собі силу слова Митрополита в цій останній реколекційній науці, вистачить як скажу, що кожний з нас відчував цю проповідь, як науку Князя Церкви і народу — до будучих працівників в Христовому винограднику на Українській Землі. В той замітний для нас усіх вечір останніх наших реколекцій, як питомців Духовної Семінарії — о. Ректор призначив мене як прибічника Митрополита, що супроводив його від повозки аж до молитовниці і відтак з молитовниці назад. Ці наші реколекції закінчилися вечером, після молебня до Святішого Серця Христового, що його відправив сам Митрополит, а дияконував о. Провідник реколекцій.

6. ОРГАНІЗОВАНЕ ЖИТТЯ В СЕМІНАРІЇ

Зі студентських товариств, що існували в Духовній Семінарії в перших п'ятьох літах після її відновлення по першій світовій

війні, було два: Марійське Товариство і Хор Студентів св. Богослов'я.

Марійське Товариство було основане ще бл.п. о. прелатом Іс. Дольницьким, в часі коли він перед першою світовою війною був довголітнім Духовником. Тоді він це старе наше українське Марійське Товариство вклав у рамки Братства Введення в Храм Преч. Діви, і в одній з більших кімнат на першому поверсі построїв молитовницю, з храмовим святом Введення в Храм Преч. Діви Марії. Він написав обширні Устави цього Братства з різними відповідними поученнями. Крім цього, він уклав дві дуже гарні пісні до Матері Божої: одну на празник Введення в храм Преч. Д. Марії, на два голоси, яку один з наших товаришів згармонізував на чотири голоси мужеського хору; а другу пісню: « Високих небес Царице ». Сс. Василіянки, в манастирі при вул. Потоцького, згармонізували її на триголосний хор, яку прекрасно співали діти з їхньої захоронки. Крім того, о. Прелат впровадив звичай, на посіщенню Найсв. Тайн, після обіду, кожного дня співати тропар і кондак Введення Преч. Діви Марії.

Все те, після першої світової війни, знову ожило в нашій Духовній Семінарії, а духовним провідником нашого Марійського Товариства був о. Й. Маркевич, ЧСВВ.

Друге товариство, що зараз після відновлення життя в Духовній Семінарії почало існувати — то був знаний у цілій Галичині « Хор Богословів ».

Першим дириґентом хору, тобто в 1920/21 році, був я, що започаткував наш публічний виступ співом на похороні одного абсольвента св. Богослов'я. Був це дуже прикрий випадок. Один абсольвент св. Богослов'я приїхав до своєї нареченої, щоб звінчатися. В ночі, однак, нагло вмер. Його домовину ми відпроваджували з церкви до залізничного двірця, звідки був перевезений до родинного села, де й відбувся похорон. Відтак наш другий виступ був на похороні проф. богослов'ї, о. крил. Комарницького; і ще раз, в тому самому році, ми мали похорон нашого товариша Маційовського.

Другим дириґентом хору був Роман Левицький, в академічному році 1921/22. Але після кількох місяців він передав батуту Василеві Боліновському, що був дириґентом до кінця академічного року 1923/24.

В тому часі наш хор мав багато гарних виступів. Ми співали хором в часі Різдвяних Свят і на Зіслання св. Духа в архикатедраль-

ному храмі св. Юрія. Хор співав кожної неділі в часі співаної Служби Божої в семінарійній церкві св. Духа. Хор відновив традицію семінарійного хору концертом покаянних псальмів у Велику П'ятницю. Тоді вступ до церкви був за квитками; багато людей однак відходили від церковної брами з жалем — бо не було місця в церкві, щоб усіх помістити.

Хоч брав участь у похороні бл.пам. о. прелата Іс. Дольницького і в інших похоронах знатних священиків, що в тому часі померли були у Львові. Хор Духовної Семінарії брав участь також у поході з Преображенської Церкви на Ринок, у день Богоявлення Господнього, коли ввесь Львів брав участь у Водосвятті, і на Пресв. Євхаристії — в часі процесії з Преображенської церкви до чотирьох престолів. В часі тих процесій хор співав походові пісні гармонізації о. Кишакевича.

Та найбільш торжественними виступами хору були наші концерти в день св. Андрея, тобто в день іменин нашого Митрополита А. Шептицького. Програми наших концертів були імпонуючі, а їхнє виконання імпозантне. Такі твори як « Хор паломників », як « Псальми » Бортнянського, як концерти Веделя були виконувані по-мистецьки, і одушевляли таких присутніх на наших концертах композиторів і музикологів, як Людкевича, Барвінського, Кишакевича й інших.

Опісля були ще диригентами Стефан Королюк, Николай Зубаль і Євген Бобовник. В тому часі був у Духовній Семінарії Микола Задорожний, що феноменально грав на скрупці. Його скрипкові сольо найзавзятіше оплескували наші композитори і професори консерваторії. Один з них сказав на перерві до свого сусіда: « Та ж цей чоловік має в своїх руках золотий хліб ». Однак Задорожний не хотів « золотого хліба », але священства, яке й осягнув. Був знаменитий декляматор Зубрицький, були прекрасні голосові солісти. Такого хору, дотепер, вже не приходилося мені чути. Бо знамените виконання концертів не полягало тільки на солідному вокально-музичному виконанні даної композиції, але хор виконував ці композиції зі зрозумінням текстів, з чуттям, переживаючи зміст композиції, що виявлялося в виконанні.

В тому часі приїхав до Галичини перший Апостольський Візитатор — о. Ів. Дженокі. Він бажав почути наш хор і, особливо, бодай кілька народніх пісень, бо їх ніколи не чув. Ми мали всього пів дня часу для приготування цього концерту, щоб вивчити три

пісні, а саме, « Іван Підкова », « Косар » і « Кавказ ». І вивчили. О. Візитатор Дженокі був одушевлений і зафундував всьому Семінареві підвечірок.

7. СЕМІНАРІЙНИЙ ПОБУТ

Життя в Духовній Семінарії, в першому році її відновлення після першої світової війни, не було легке. Ми відчували великий брак харчів, бо це був час з так званими « приділами харчів ». Були взагалі браки цукру, солі й тому подібне.

Наші фонди на удержання Духовної Семінарії не були великі. Я вже раніше згадував, що кілька розбитих шиб у вікнах, ми не були в спромозі вставити, з-за браку на це фондів.

Пам'ятаю веселий випадок: в одній з кімнат, що не мала шиби, спав я ще з трьома товаришами. Розбите вікно ми заліплювали на ніч газетою. Але одного разу мабуть був вітер вночі і продер газету, через цю діру насипалося снігу саме на мою подушку. Вранці дзвінок збудив нас « вставати! », і я, схопившись з ліжка, встав разом з подушкою; в першій хвилині не знав, чому й подушка встала з ліжка разом зі мною. Але зараз виявилася причина, і я просив товаришів, щоб « відхухали » моє примерзле волосся від подушки.

Палити в зимі в 1920/21 році не було чим. Ми діставали денно по чотири поліна на кімнату і палили тільки що другий день, бо з чотирьох полін не було взагалі ніякого тепла.

Довший час ми мали на вечерю одну хохлю м'ятих бараболь без товщу, кусник хліба і одну склянку чаю з сахариною. Так прожили ми більше як три місяці, заки прийшли з поміччю священики з сільських парохій, доставляючи потрібні нам продукти безплатно. Зчасом була змога дістати сіль, а згодом і цукор. Але за ввесь цей час, ніхто зі студентів Богослов'я не нарікав, ба, ми навіть потішали нашого о. Ректора, щоб не журився, бо ми ще не таку біду бачили... Ми навіть тішилися, що, приготовляючись до священства, маємо нагоду мати не тільки першорядних учителів-професорів, але й знамениту нагоду вправлятися в самовідреченні.

Як згадати сьогодні, після сорок і чотирьох років, про цю надзвичайну зіграність поміж нашими настоятелями і студентами св. Богослов'я, то прямо треба дивуватися, як ось з'їхалися люди з різних сторін розлогої архиепархії і зажили разом як одна родина так, що й о. Ректора питомці поміж собою називали « татунцьом ». І нераз, як ми завважували якусь журбу на обличчях на-

ших настоятелів, які завжди були з нами в їдальні, а можна було говорити, тоді в « мглі ока » придумували ми такі веселі програми, що рефектар аж дрижав від грімкого сміху.

З наступним академічним роком було багато краще життя в Семінарії. Найважніше, що ми відзискали майже цілий будинок Духовної Семінарії, крім крила від вулиці Сикстуської; це крило нам віддали щойно в академічному році 1922/23. Цю частину Митрополичий Ординаріят призначив на Малу Семінарію, тобто на клясичну восьмиклясову ґімназію. В цій ґімназії початковим директором був о. проф. Дзерович, а після кількох літ, став директором о. проф. Хмільовський.

Духовна Семінарія урядила молитовницю в колишній молитовниці, бо до того часу ми мали провізоричну каплицю на першому поверсі. Викладові залі уряджено в давних викладових залях. Харчування питомців було задовільне. Число питомців збільшилося так, що в академічному році 1921/22 на перший рік принято 56 студентів. Усіх прохань про прийняття було майже 150. Канцеляією Ректорату треба було побільшити, добираючи одного урядовця (п. Гарасимчука), щоб провадив евіденцію вплат за навчання й удержання питомців. Також і обслуга Семінарії була збільшена, і багато фізичних праць, які в першому році робили питомці, перейняли сталі робітники.

Та були й хвилі в житті Духовної Семінарії, що нераз зганяли спокій із серця о. Ректора. Одного дня, викликав мене о. Ректор до своєї канцелярії, і замкнувши двері на ключ, сказав мені, що він довірочно довідався, що поліція має в ночі перевести ревізію, під претекстом, будьтоби УВО мало в семінарійній пивниці склад зброї. « Возьміть — каже о. Ректор — котрогось відважного товариша і підіть з ним до пивниці та й провірте, що там властиво є ». Я попросив товариша Володимира Пашковського і ми « визброївшись » у держаки від мітел пішли до пивниці і, почавши з-під старого будинку первісної Духовної Семінарії, т.зв. « під вежою », йшли крок за кроком, стукали до підлоги, гребали пальцями в підозрілих місцях, робили « документну » ревізію. Так після чотирьох годин ми вийшли з пивниці, не знайшовши нічого, крім одного здохлого кота, що його мабуть хтось з подвір'я будинку головної пошти вкинув крізь розбите вікно. Я пішов до о. Ректора і зложив точний звіт, а о. Ректор з місця дав заряджєння, щоб я особисто замикав пивницю і держав у своїй кімнаті ключі. Ще того самого дня вставлено розбиту шибу й скріплено ті вікна, що слабо держалися

віконниць. А вся семінарійна служба пішла під мій особистий нагляд.

Ревізії в Духовній Семінарії не було, бо о. Ректор цією дорогою, якою довірочно довідався про ревізію переказав, що всяке підозріння про якесь переховування зброї в пивницях Духовної Семінарії є тільки грубою провокацією. І це вповні вистачило, щоб більше таких підозрінь не було.

Ще було одне важке переживання в Духовній Семінарії, а саме скоропостижна смерть Преосв. Єпископа Кир Йосифа Боцяна († 1926), єпископа Луцького і єпископа-помічника Львівської Архиєпархії. Враження смерти Преосвященного було тим більше, що він умер, сидячи на кріслі під дверима Ректорату, в якім колись сам урядував, як Ректор. Тепер прийшов в якійсь справі до о. Ректора; а що о. Ректор ще не був прийшов з церкви, сів на кріслі під дверима і звідтам відійшов до вічности. Замітна була похоронна проповідь Митрополита Шептицького, яку він виголосив в архикатедральному храмі св. Юра, а яку відтак наші часописи видрукували, під наголовком: « Жертва ».

Про участь Митрополита в закінченні реколекцій в Духовній Семінарії в січні 1924 р. я вже згадав. Іншим разом Митрополит бажав провірити ступень поступу питомців в духовному житті. В тій цілі Митрополит дав заряджения, щоб Ректорат присилав по чотирьох питомців з четвертого року до Митрополичої Палати. Відтак, кожний студент св. Богослов'я мав особисту авдієнцію, приблизно 30-40 мінут. Але це не тривало довго. Коли прийшла черга на мене -- справа була докладно вияснена. Мабуть якийсь невідповідальний осібняк мусів зробити безпідставне донесення на провід Духовної Семінарії. Я спокійно вияснив Митрополитові, що кращого проводу й подумати не можна. Я вичисляв ті всі ідеальні прикмети наших настоятелів, оо. Василіян, під проводом яких ми прямо вросли в духовне життя правдивих кандидатів до священства. Митрополит був дуже вдоволений. Прощаючись сказав до мене: « Скажи Отцю Ректорові, щоб взавтра, о год. 11-ій перед полуднем, прийшов до мене. Ага, і щоб уже більше не присилали питомців на вечірні авдієнції ». Наступного дня о. Ректор, повернувшись з Митрополичої Палати в дуже доброму настрою, і в часі обіду, хоч це був день, що в нім читалося духовне читання — привітав нас словами: « Слава Ісусу Христу! », і сам перший заговорив: « Якби я не був Василіянином, то вже Вояковський причіпляв би мені нині пелерину ». Загальна радість не мала кінця. Так закінчилася була справа наших авдієнцій в Митрополита.

Третьою, вкінці, помітньою справою в стосунку до Митрополита, було наше пращання, після закінчення четвертого року, в Митрополичій Палаті. Це була конференція, що тривала три й пів години. Митрополит надзвичайно вміло змалював нам браки й недотягнення в нашій суспільності, з-за недостачі глибокого релігійного виховання в світських людей. Ми мали поглядову лекцію, як в інших народів світські люди релігійно образовані, як високо стоїть духовна і взагалі релігійна література, і яким способом дійти до цього, щоб і в нашій суспільності розвинути правдиве вище духове й релігійне життя. Були й деякі частини цієї конференції, що безпосередньо стосувалися до нас, як до абсольвентів св. Богослов'я.

Приблизно півгодини перед північчю наступило пращання. Кожний з нас, приклякнувши, цілував Митрополита в руку і одержував архиєрейське благословення. А наступного дня, після Служби Божої, ми прощалися з нашим Ректором, о. Теодосієм Галущинським, ЧСВВ, Віцеректором — о. Петром Кисілем, ЧСВВ, нашим Духовником — о. Ігн. Тисовським, ЧСВВ. Після пращання ми роз'їхалися домів на літні вакації, з надією скоро повернутися до священичих свячень.

8. ЗАКІНЧЕННЯ

Багато часу проминуло від тих гарних літ, проведених в Духовній Семінарії під проводом ОО. Василіян. Та ніколи не зменшується в нашому серці наша вдячність до тих вибраних синів св. Василія Великого. Вони влили в наші серця стільки замилуванн до духовного життя, стільки любови до самопожертви для Христа і Його святої Церкви, що ніколи ніякі перешкоди не змогли здержати нас бути ревними аж до самопожертви у виконуванні наших священичих обов'язків.

Ми вміли страждати, а продовж нашого священичого життя були різні страждання. Були насмішки й іронічне трактування, дошкульні кпини, їдкі критикування й болючі надокучування, — та, те все не було в спромозі заломити нас, бо наші виховники в Духовній Семінарії навчили нас у таких прикрих хвилинах бачити у своїй душі образ терплячого Христа за наші недомагання й недоліки... Вони навчили нас нести свій хрест і йти слідом за Христом. І ми його несемо. Уже сорок п'ятий рік несемо хрест Христовий; нераз і падаємо та й болючі для нас ці упадки, то все ж таки встаємо, як Христос вставав, щоб свій хрест донести до на-

шої Голгофти... А перед нашими очима майоріють небесним сяйвом заохочуючі слова св. Апостола Павла: « Якщо ми страждаємо разом з Христом — разом з Ним і прославимося» (посл. до Рим. 8,17) і що « страждання нинішнього часу негідні майбутньої слави » (Рим. 8,18).

Дам'ян М. Горняткевич

ВОЛОДИМИР СІЧИНСЬКИЙ
(24.6.1894 - 25.6.1962)

Володимир Січинський належить до найсильніших індивідуальностей в ряді українських діячів культури. Він був архітектом, графіком, мистецтвознавцем і педагогом; отже його творчість можна сміливо назвати многогранною, а висліди його мистецьких зусиль слід прирівняти до здобутків Василя Кричевського, а частково й Петра Ів. Холодного.

Аналізуючи многогранну діяльність Володимира Січинського й шукаючи перш усього за джерелами його творчих спонук, слід брати під розвагу спадщинний чинник. Володимир Січинський був сином видатного українського археолога й мистецтвознавця о. Юхима, заслуженого дослідника церковної старовини зазбручанського Поділля, основника обласного музея в Кам'янці Подільському й видатного педагога, та наді все горячого українського патріота; він був рідким явищем серед тогочасного зрусифікованого православного духовенства. До інших психологічних чинників, які відограли важливу ролю у виборі звання як батька, так і сина — мусіла мати й сама столиця зазбручанського Поділля, — чарівний Кам'янець — зі своєю лентою Смотричем, фортечними мурами, та старими пам'ятками церковної архітектури. Немає сумніву, що родинний дім о. протоєрея Січинського був щерть насичений любов'ю до пам'яток української старовини, та що ця любов не мала тільки пориву поетичної романтики, а випливала з глибокого розуміння давніх історичних надбань.

Якже ж це сталося, що саме ця частина України, окупована російським царатом, видала зпоміж себе таких визначних діячів української культури, як єпископ Партеній, о. прот. Ю. Січинський, В. Приходько та багато інших? На це питання треба шу-

кати відповіді у безпосередніх взаєминах галицького П'ємонту, у тісніших особистих зв'язках поміж українською галицькою, та зазбручанською інтелігенцією.

Висококультурна атмосфера дому пп. Січинських у Кам'янці Подільському, сповнена мистецькими зацікавленнями о. Юхима, мала непереможний вплив на його сина Володимира, вийпятково обдарованого в тій же ділянці мистецтвознавства. Вже як 10-літнього хлопця батько брав зі собою під час літніх ферій, щоби він помагав йому в дослідах над тамошніми дерев'яними церквами. Основну фахову освіту Володимир відбув у рр. 1905-1912 в середній технічній школі в Кам'янці Подільському; опісля виші студії він продовжував у Петербурзі в рр. 1912-1917, де заприязнився з визначним українським графіком Юрієм Нарбутом, а свої студії закінчив на університеті в Празі, в рр. 1923-1926. В часі Української Державности В. Січинський належав до основників Архітектурного Інституту в Києві (1918-1919) та став згодом керівником будівельного відділу Земської Управи на Поділлі.

Після зайняття України большевицькими окупантами, Січинський виїхав на еміґрацію до Галичини й став учителем української ґімназії у Львові (між рр. 1921-1923) і тоді виїздив часто з доручення дирекції Українського Музею у Львові на досліди архітектурних пам'яток Галичини й Волині. Висліди його археологічних студій були опубліковані в двох альбомах, вид. Нац. Музея у Львові з р. 1925, а саме: « Дерев'яні дзвіниці й церкви Гал. України XVI-XIX вв. » та « Архітектура в стародруках ». В 1923 р. В. Січинський переїхав до Праги і там був викладачем і доцентом Українського Педагогічного Інституту, а водночас закінчував свою вищу освіту докторатом з історії мистецтва (26.V.1927), а в три роки пізніше він габілітувався. Дня 2 березня 1942 р. ректорат Українського Вільного Університету в Празі іменував його надзвичайним професором історії мистецтва та одночасно він викладав у тамошній мистецькій школі « Студіо ».

У міжчасі його запрошено в 1934 р. до Львова для співучасті в консерваційних і реставраційних роботах при катедрі св. Юра. Вислідом його дослідів, спостережень, технічної праці, а попри те й архівних студій постала його цінна монографія п.з. « Архітектура катедри св. Юра у Львові » (1934 р.), вид. Богословської Академії у Львові. Важливим доповненням його топографічних дослідів із терену Львова є його чергова праця п.з. « Церква св. Духа гр.-католицької Духовної Семинарії у Львові », в серії видань гр.-

кат. Богословської Академії у Львові (1936-1939). В тому теж часі появилася його монографія з обсягу мистецьких пам'яток гал. України, це « Архітектура Лаврова » надрукована в « Записках ЧСВВ » (1932-1941) і окремо Львів 1936, а ще раніше, за першим перебуванням автора у Львові: « Архітектура Крехівського монастиря по дереворитy 1699 р. » Львів 1923.

За своїм другим перебуванням у Львові Володимир Січинський увійшов у тісніші зв'язки з представниками нашого мистецького руху, такими, як Петро Холодний, Павло Ковжун та Роберт Лісовський і співпрацював із ними в українських мистецьких організаціях (Товариство прихильників українського мистецтва й АНУМ).

Самозрозуміло, що проф. Січинський брав якнайактивнішу участь і в наукових з'їздах та конгресах, як українських, так і міжнародніх, а саме в двох конгресах слов. географів та етнографів (1924-1927 рр.), в IV конгресі мистецького виховання, в IV конгресі бібліофілів та в конгресі народного мистецтва в 1928 р. На окрему увагу заслуговує факт, що В. Січинський ставав до конкурсу молодих наукових дослідників, який влаштував « Інститут інтелектуальної співпраці при Союзі Народів », а в якому брало участь 42 кандидатів із 14-тьох країв і там признано стипендії тільки п'ятьом вибранцям, до числа яких попав власне й Володимир Січинський, з дорученням ведення науково-дослідної праці. Вислідом цього змагу була його капітальна « Історія українського ґраверства XVI-XVIII ст. », видана у Львові в 1937 р. накладом редакції « Записок ЧСВВ ». Того ж самого року він видав другу свою книжку п.з. Нариси з історії української промисловости (вид. « Кооперативної Республики » Львів 1937), де опублікував дуже цінні архівні матеріяли з ділянки українського мистецького промислу.

Вже в слідуючому році (1938) появляється його чергова праця п.з. « Чужинці про Україну », яка дочекалася пізніше 4-ьох видань українською мовою, та одного у французькій (1949 р.) і одного в англійській мові 1953 р. (вид. Українського Конгресового Комітету у Ню Йорку). Велика, як на наші умовини скількість видань тієї важливої книги, була найкращим доказом її пекучої потреби й вона стала чи не найпопулярнішою публікацією за останніх двадцять років. Її популярність заохотила автора до опрацювання другої, доповнюючої книжки п.з. « Чужинці про Московщину », але його важка недуга не дозволила йому зреалізувати свого задуму.

В часі другої світової війни, яку В. Січинський провів здебільшого у Празі, появилися його два великі репрезентативні альбоми:

це « Monumenta Architecturae Ukrainae » (1940 р.) й « Українське ужиткове мистецтво » (з текстом в українській і німецькій мові), попри цілу низку статтей чеською, німецькою й українською мовами.

Рік 1944 позначився дуже прикрою подією в життю Січинського: в жовтні цього року тайна німецька поліція арештувала його й тримала у в'язницях у Празі й Берліні, в жахливих гігієнічних і санітарних умовинах.

Після переїзду д-ра Січинського до Америки в 1949 р., він перейшов на працю при декорації римо-католицької катедри в Нюарку (Ню Джерзі), як архітект. Він проєктував там престоли, порталі, капітелі, які за його плянами були реалізовані найкращими матеріялами в Італії.

Та мистецька творчість Володимира Січинського не зупиняла його ні трохи в продовжуванню наукових праць. Власне на терені Америки він приступив із цілою притаманною йому енергією до опрацювання історії української архітектури, задуманої, як частини історії українського мистецтва. Продовженням цеї історії архітектури мали бути дальші томи, а саме: історія української різьби, малярства, графіки й українського народного мистецтва. Цей справжній монументальний твір Володимира Січинського видало в Ню Йорку 1956 р. в двох томах Наукове Товариство ім. Шевченка. Автор збирав продовж 35 років матеріял до історії української архітектури й вже в минулих роках використовував його при опрацюванні окремих епох. Він провадив свої досліди над розвитком нашої архітектури дуже всесторонньо й широко та аналізував кожний творчий прояв як окреме явище, що заслуговує на особливу увагу, а мав на думці завжди цілість предмету. Він досліджував під час писання своєї « Історії української архітектури » буквально все, навіть наші стародруки, щоби й в цих зразках пізнавати еволюцію форм українського будівництва; далі слідкував за голосами мандрівників по Україні й врешті користувався архівними матеріялами до історії української промисловости. Це все тільки збогачувало поле його студій та дало йому змогу поробити правильні висновки в низці навіть найскладніших питань. Історія української архітектури В. Січинського подає перший раз повний образ розвитку еволюції форм нашого будівництва у тісному причиновому зв'язку. Три головні доби: будівництво княжих часів, ренесансу й барокка є рівномірно трактовані й тісно получені з надбаннями найстарших віків (мегалітів та здобутками старо-геленськими), далі ґотики й врешті ампіру до найновіших часів.

Великою прикметою його твору є прозорий, легкий стиль, який у ніякому разі не повинен втомлювати читача, а навпаки буде заохочувати до продовження студій над українським мистецтвом. Крім широкого знання, праця є насичена ще й великою любов'ю до пам'яток нашого минулого. Важливим додатком до кожного розділу книжки є вичерпно подана наукова література, яку автор опанував блискуче. Історія української архітектури Володимира Січинського є першою появою в нашій науковій літературі, що так широко й систематично подає стан розвитку українського будівництва в усіх добах нашого історичного життя. Щойно перший Січинський здобувся на таку широку й вичерпну працю, яка заслуговує на якнайбільше признання.

Можна тільки жалувати, що Січинський не встиг повністю виготовити дальших частий своєї широко задуманої праці. В його рукописній спадщині залишилися в окремих течках лише фраґменти дальших томів з усіх заплянованих ділянок української творчости, які вимагають відповідних доповнень і узагальнень.

Та попри ту велетенську працю, яку покійний проробив за час своєго трудолюбивого життя, він звернув увагу ще й на словник українських мистців, в якому зібрав з муравлиною терпеливістю все, що можна було й що треба було необхідне зібрати з тієї важливої ділянки. Існують подібні енциклопедії в чужих мовах: у німецькій (Künstlerlexikon), польській (Е. Раставєцького) та російській (Д. Ровинського), при чому найширша з них це німецька, що обіймає 35 томів, в яких чимало місця визначено й українським мистцям. І власне в почуванні патріотичного обов'язку та розумінню величі українського мистецтва, Січинський опрацював саме такий словник українських мистців, що обіймає до 4.000 імен. Є це неначе завершення його науково-дослідчої діяльности, його лебедина пісня, а водночас незнищимий пам'ятник, який уже покійний сьогодні автор поставив не лише нашому рідному мистецтву, але водночас і собі самому.

Одначе трагедією його життя залишається аж досі факт, що ця його фундаментальна праця ще невидана, вона все ще в рукописі. Можливо, що коли б Січинський дочекався вже недалекого ювілею свого 70-тиліття, йому піднесено би — як почесний дар, — цей його монументальний твір, виданий якоюсь установою, чи окремим комітетом... Але це повинно бути все таки здійснене вже в недалекому майбутньому, в почуванні несплаченого довгу вдячности перед автором.

Самозрозуміло, що його наукові заслуги були здавна високо оцінені компетентими установами: Володимир Січинський був іменований дійсним членом Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові в 1930 р., а коли зачала свою діяльність у нових еміґраційних умовинах Українська Вільна Академія Наук, в таборі в Авґсбурзі, де згуртувалися наші найвидатніші наукові сили під проводом проф. Дмитра Дорошенка, одним із перших її членів став проф. В. Січинський, як дійсний член УВАН.

В загальному огляді наукової діяльности й заслуг проф. Володимира Січинського, можна схарактеризувати його, як одного з найбільш працьовитих українських учених, що лишив у своїй творчій спадщині імпозантне число праць, яке обіймає 600 позицій, між якими є такі шедеври, як « Історія української архітектури », « Історія українського ґраверства XVI-XVIII ст. », « Нарися з історії української промисловости », монографія про Юрія Нарбута, « Чужинці про Україну », « Архітектура Старокняжої доби », « Монумента Архітектуре Україне », « Архітектура катедри св. Юра у Львові », « Архітектура в стародруках », « Архітектура Бардієва », поруч довгих рядів монографічних праць і статтей, присвячених окремим українським мистцям, усім ділянкам творчости, далі питанням, зв'язаним із геральдикою, краєзнавством, і виховним мистецьким проблемам. Він був теж автором цілої низки оглядів і рецензій. Січинський являється справжнім енциклопедистом у нашій науковій літературі, який звертав усю свою увагу на актуальні потреби й питання і заспокоював їх блискуче.

Володимир Січинський — попри свою велику наукову спадщину, — був справжнім універсалістом: його талант обіймав ще такі творчі ділянки, як архітектура й графіка.

Найвизначнішим його твором з ділянки церковного будівництва є монументальна церква ОО. Редемптористів у Михайлівцях на Пряшівщині, побудована в рр. 1933-1934, центробанна святиня, з характеристичним фронтоном. Цілість являється синтезою архітектурних форм, спертих на традиції старокняжої доби, які проєктодавець засвоїв собі на основі довголітніх студій та передав у скристалізованому вигляді. Спрощенням того проєкту є церква у Вінани (стейт Ню Джерзі, ЗДА), побудована в 1949 р. Також у дерев'яній церковній архітектурі В Січинський спирався вірно на традиціях українського барокка й залишив нам два зразки таких церков, один в с. Комарники в Дукельському просмику, побудованої в 1937 р., а другий із 1951 р., це українська католицька церква

в Порто Уніон в Бразилії. Січинський виявив свій хист теж у світських будівлях, зокрема вілл, нав'язуючи в них до найкращих українських традицій типу « панських садиб », ідучи під тим оглядом слідами Василя Г. Кричевського.

Як графік Січинський оформив цілу низку видань, в яких то обгортках він виявив свою високо-мистецьку культуру. У тій галузі творчости він ішов самостійним шляхом і встиг опертися переможним впливам навіть таких великих індивідуальностей, як Василь Кричевський і Юрій Нарбут. Притаманною рисою графічних праць Січинського є віртуозність виконання, стремління до синтетичного вислову й перехід від чисто мистецьких прийомів до суто малярських. До ділянки графічних праць Січинського слід зарахувати теж його рисунки, якими він ілюстрував свої наукові твори, зокрема праці з ділянки архітектури.

Володимир Січинський є прикладом новітнього українського ученого й мистця, який ішов продовж свого життя з найвищими вимогами до себе самого, та хоч боровся нераз із великими труднощами, то йшов все таки сміливо вперед, на службі одній із найкращих ідей — любови до краси.

І.І. Патрило, ЧСВВ

ДОПОВНЕННЯ ЦЕРКОВНО-ПРАВНИЧИХ ГАСЕЛ В ЕНЦИКЛОПЕДІЇ УКРАЇНОЗНАВСТВА (СЛОВНИКОВА ЧАСТИНА), Т. I-V

Про вагу і значення Енциклопедії Українознавства і не приходиться говорити. Це підкреслюють усі без вийнятку, тим більше, що вона на довгий час останеться в багатьох ділянках одиноким джерелом загальної інформації.

В рецензіях на поодинокі випуски часто зверталось увагу на окремі гасла, не раз доповнюючи їх чи й спростовуючи, бо ставиться до неї більші як звичайні вимоги, якщо вона має сповнити покладене перед собою завдання: бути докладним та вірним інформатором, по можності, в усіх українських справах. Усі бо її гасла повинні бути точні, правдиві й, по можності, вичерпні.

В оцих рядках звернемо увагу передусім на гасла церковно-правничі, отже такі, які в такій чи іншій формі заторкують церковне законодавство: які вони та як опрацьовані?

1. Хоч в загальному, досі до 5-го тому цієї Енциклопедії, поміщено в ній найважніші гасла, однак дуже немило вражає, що немає у ній гасла АРХИЄПИСКОП. Правда, перший зшиток цієї Енциклопедії, в якому це гасло повинно б було знайти своє місце, появився ще 1955 р., отже перед появою східньо-церковного права [1], в якому ця правна фіґура набрала в Католицькій Церкві нових форм, які до того часу були незнані, призабуті чи не практиковані. Однак і передше цей титул не був незнаний і він має свої правні основи та свою історію так у давній Церкві, як теж зберігся він у ній аж до останніх часів [2]. Цей церковно-правний титул був у

---

[1] Motu Proprio « *Cleri Sanctitati* », 1957.

[2] A. Coussa, Card., *Epitome Praelectionum de iure ecclesiastico orientali*, 1958, pp. 283-5.

вживанні і в українській Церкві, від самих початків і до сьогодні. Перші Київські Владики носили титул архиєпископів і потім, аж до 18, зглядно 19 століття титулувалися як « Архиєпископи Митрополити Київські і Галицькі та всієї Русі » чи як « Архиєпископи Київські і Галицькі та Митрополити всієї Русі », чи навіть лише як « Архиєпископи Київські і Галицькі та всієї Русі » [3]. Теж і Галицькі Митрополити носили титул « Архиєпископів Львівських » [4].

Це пропущення тепер ще прикріше, після появи згаданої частини східнього церковного права, а ще більше після признання титулу Верховного [5] Архиєпископа з усіма його правами Львівським Митрополитам, а тим більше Київським, якщо б вони були знову відновлені.

Можна було тому недоглядові ще сяк-так зарадити під гаслом « Митрополити », але, бачимо, і там цього не зроблено, хоч воно появилося в зшитку, що вийшов 1965/66. Як не дивно, в цьому гаслі немає навіть згадки, що Київські і Львівські Єрархи були і титулувалися Архиєпископи-Митрополити.

Не зроблено цього теж і під гаслом « Єпископи », в якому тільки сказано: « заслуженіші православні єпископи носять титул архиєпископів (в католицькій він зв'язаний з архиєпархіями) ». А це не вірно ні про одних ні про других. В давній Київській Митрополії, і в католицькій і в православній, титул Архиєпископа, як було вже сказано, належався тільки Голові тієї Церкви — Київському Митрополитові, хоч носили цей титул теж Владики: Новгородський, Полоцький і Смоленський, без огляду на їхні заслуги, бо він був зв'язаний з самим осідком, і кожночасний їхній Владика ним титулувався. В Католицькій же Церкві теж не завжди цей титул пов'язаний з архиєпархіями, бо бувають також т.зв. титулярні Архиєпископи, які не управляють жодною архиєпархією.

Тому, очевидно, оцьому пропускові слід доконче зарадити в доповняючому томі — Додатку.

2. « АРХИМАНДРИТ-АРХИМАНДРІЇ ». — Ці гасла віддають вірно їхній зміст, але не сьогодні, а в минулому ще сторіччі, бо тепер вони відповідають тільки архимандритам у православній Церкві, але не в католицькій. В цій останній титул архимандритів но-

---

[3] I. Patrylo, *Archiepiscopi-Metropolitani Kievo-Halicienses,* Romae 1962, pp. 51-54.

[4] *Там же,* стор. 52-3.

[5] *Acta Ap. Sedis,* vol. LVI (1962), p. 214.

сили теж головні настоятелі цілого Чина, якому в західній Церкві відповідав титул « Superior Generalis ». Наприклад, Головний настоятель Василіян носив цей титул від 1882 аж до 1953 року, коли то змінено його на титул « Протоархимандрит ». І не « досмертно », як сказано в Енциклопедії, а тільки на означений час: у Василіянському Чині до 1953 — на 10 років, а по тім — на 12; так само в ОО. Василіян грецьких (Ґроттаферрата - Італія) вибирають архимандрита тільки на 6 років, а не « досмертно ».

Теж не вірно, що архимандрити мають право « вживати митри і жезла », бо це не відноситься до всіх, як наприклад до Архимандритів Василіянського Чина, які зрезиґнували з цього права ще від 1882 року.

Послідовно, « Архимандрія » в Католицькій Церкві не все « манастир, великий як числом ченців так і значенням, під керуванням архимандрита », а теж і дім, в якому цей останній урядує чи радше — сама Головна Управа.

3. « БАРБЕРІНІ А..., кардинал ». Сказано в цьому гаслі, що він « заснував для укр. католиків дім і церкву в Римі ». Сказано, однак, дуже загальниково, бо з цього можна б зрозуміти, що це мала б бути свого роду якась парафія чи місійна станиця. Точніше ж: він подарував дім з церквою для Прокуратора Василіянського Чина, а при домі мав бути збудований приют для студентів, які приїжджали до Риму, а якими були члени того ж самого Чина.

Про це виразно свідчить Папа Бенедикт XIV в Буллі « Інтер плюрес » з дня 11.V.1744 отакими словами: « Далі відомо, що Папа Урбан VIII в році 1641, на просьбу самої Конґреґації для Поширення Віри, надав руським ченцям церкву свв. Сергія та Вакха, а брат того ж Урбана, Антоній Барберіні, кардинал св. Онуфрія, закупив прилеглу землю на уфундований приют, і там поставив будівлю для Генерального Прокуратора, на якого утримання призначив залишену ним щорічну певну суму грошей. І немає сумніву, що первісне приділення згаданої церкви, як також приют та щорічна сума грошей (на утримання) належали виключно до руських ченців Василіян, які з того часу об'єднались в Провінцію Пресв. Трійці... » [6].

4. « ДУХОВЕНСТВО », гасло обширне й підписане проф. М. Чубатим.

---

[6] Welykyj A., *Documenta Pontif. Romanorum*, II pag. 92-93, nr. 704. Таких свідоцтв в архівах десятки, пор « Вас. Вісник » 1970, ч. 9, стор. 74-87.

В скобках до цього гасла подано ще: « духівництво, дух. стан, священство, клір ». Виходило б, що все те синоніми й мали б те саме означати, бо більше про них немає згадки. В дійсності ж це поняття до себе досить близькі, але не тотожні.

« *Духовенство і духівництво* », очевидно, означають те саме поняття; під тими гаслами, як у нас прийнято, входять усі священнослужителі, в першій мірі священики, а теж диякони, і їм відповідає наведена дефініція: « окреслення для окремої категорії осіб в Церкві, священнослужителів, які виконують спеціяльні функції богопочитання ».

Зате « *священство* », подане в скобках, очевидно не стотожнюється з поняттям « духовенство », бо це останнє ширше, яке крім священиків включає у собі теж дияконів. Тому й наведена дефініція не буде вповні відповідати поняттю « священство », бо вона, як сказано, обіймає функції, які виконують теж диякони, а не тільки самі священики.

Не тотожне з поняттям « духовенство » також гасло « *клір* ». У Західній Церкві до « кліру » зачисляються вже ті, що отримали так. зв. тонсуру, хоч вона не дає їм ще жадного титулу до « функцій в богослуженні »; а у Східній Церкві до нього зачисляються ті, що отримали перші і найнижчі свячення, які вже уповноважують їх брати офіційно в богослуженнях таку участь, до якої саме вони були висвячені, хоч ніхто через те не назве їх ще « священнослужителями » і вони не творять « окремої категорії осіб » [7].

Дефініція гасла « духовенство » не відповідає й іншому поняттю, що його наведено в скобках, а саме « *духовному станові* », бо до того останнього, без сумніву, зачисляються теж всі ченці й черниці, як це видно і з дальших рядків того ж самого гасла, де кажеться, що « монаше духовенство живе по манастирях... і посвячуються молитві (контемплятивні чини) або молитві та ділам милосердя (школи, притулки, шпиталі тощо) ». До цього ж не потрібні жадні свячення; жіночі Чини навіть не можуть їх мати, хоч належать до духовного стану, а є й Чини чоловічі, т.зв. ляїцькі, які теж виконують ці праці, хоч і без свячень, які отже не виконують жадних функцій богопочитання, як це сказано в дефініції.

« Дуже « оригінальним » є авторове пояснення, як і коли постало в нашій Церкві ПРАВО ПАТРОНАТУ. Він пише: « Стано-

---

[7] *Codex iuris canonici*, c. 108, a 1; M.P. « *Cl. Sanctitati* », c. 38, a 1.

вище укр. Д. значно погіршилося з приходом поль.-лит. панування... Укр. Д. стало тільки толерованим... Укр. Духовенство було примушене шукати опіки й допомоги власного громадянства — існуючої ще шляхти, міщанства і селянства, а тим самим втрачати ту незалежність, яку воно мало в княжу добу; воно становиться залежним від своєї шляхти (право патронату), міщанства (братства). Залежність від своїх ставала для Д. тяжкою, а вже нестерпною була залежність від чужих — католиків, зокрема, коли маєтки укр. шляхти стали переходити до рук поляків... ». Пояснення оригінальне, але неправдиве. Виходило б з нього, що передше тієї більшої чи меншої залежности взагалі не було, а настала вона тільки з приходом чужинців, мовляв, Духовенство було змушене взяти на себе « право патронату », шукаючи опіки й допомоги серед своїх, хоч і як тяжкою була ця незалежність. А тим часом ця залежність сягала куди далі, до самих початків церковної організації на українських землях, як це стверджують і О. Лотоцький і М. Грушевський [8]. Не мала ця залежність імені « патронату » ні теж виробленої системи, яка постала на Заході, але суть патронату була і в українській Церкві, як і в самій Візантії, а не постала тільки після загарбання українських земель чужинцями в пошуках « опіки й допомоги власного громадянства ».

Саме « право патронату » — залежність — ще не були б найбільшим лихом для Церкви та духовенства, якщо вони унормовані законодавством і виконуються сумлінними та чесними представниками. Воно діяло і в Німеччині, і в Польщі, та в інших зах.-європ. країнах, однак немає в них стільки жалів на це « право патронату », як у нас, бо там воно застосовувалось до своїх, а тут до уярмлених, які взагалі не були громадянами, а якщо й були, так не повноправними.

Зовсім незрозумілий і фальшивий дальший уступ цього гасла, в якому сказано, що « під Польщею... за допомогою Риму визволилося вище укр. катол. духовенство з-під патронату держави і маґнатів; призначення ієрархії перейшло до рук Риму ». Не правдиве воно ні одне ні друге. Право патронату, хоч обмежене, ніколи не перестало бути в силі і всі митрополити та єпископи, до самого кінця, номінацію мусіли діставати таки від короля; не була ця

---

[8] О. Лотоцький, *Укр. Джерела церковного права,* Варшава 1931, стор. 192; М. Грушевський, *Історія України-Руси,* III, стор. 290-1.

номінація вирішальна, бо, як побачимо, він не номінував кого собі сам забажав, але кого йому представляв Синод, але всетаки і без неї ніхто не міг дістати єпископських свячень чи стати митрополитом, коли не отримав скоріше номінаційної грамоти від короля. Отже, не можна сказати, що укр.-кат. духовенство « визволилося з-під патронату », яке, хоч дуже обмежене, але всетаки діяло. Так само неправдиве і друге твердження, що « призначення ієрархії перейшло до Риму », і тяжко навіть повірити, щоб так написав проф. церк. історії Бо Київських митрополитів, за вийнятком І. Потія та А. Сєляви, вибирано завжди Синодом єпископів, а Рим *тільки* його апробував, а про резиденціяльних єпископів, до самого кінця (Хомишин-Коциловський — останні резиденціяльні єпископи в Галицькій митрополії), Рим довідувався щойно хіба із звітів чи принагідних листів самих митрополитів, бо в їхньому виборі і номінації та інсталяції ніколи не мав найменшої участи. Один-одинокий резиденціяльний єпископ, який в Київській чи Галицькій митрополії був назначений Римом, це єп. Й. Коциловський (1916-1947), але, як сказано в номінаційній буллі, вийнятково, бо в тому часі митрополит А. Шептицький був ув'язнений, отже сам не міг цього зробити [9].

Теж невірно, що « митрополитами та єпископами ставали звичайно василіянські ченці », бо за звичаєвим загальним східнім церковним правом — а в нас ще зокрема за постановами Замойського Синоду (1720, — « не тільки звичайно », а завжди з-поміж ченців вибирано кандидатів на одних і других. В укр. Церкві першим з білого духовенства був вибраний на львівського єпископа Петро Білянський 1780 р. [10]. Це тим більше дивне, бо це факти з недав-

---

[9] Welykyj A., *Documenta Pontificum Romanorum*, II, n. 1060, p. 521-2: « тому що зараз Преп. Брат А. Шептицький, теперішній Архиєпископ Львівський..., найбільшим безправ'ям прогнаний в далекі сторони (околиці) і там ув'язнений, неспроможний покористуватися привілеєм, який бл.п. Папа Пій VII, наш Попередник, уділив кожночасному Львівському Архиєпископові Митрополитові (Рутенорум), а саме: потверджувати й настановляти згаданому Перемиському престолові єпископів і їх висвячувати, в імені Ап. Престола — тому, щоб цей Перемиський престол із-за довгого осирочення не зазнав втрати, ми в тому одному випадку відкликаємо цей привілей і настановляємо Тебе єпископом... ».

[10] Idem, *Litterae Proaganda Fide*, vol VI, pp. 48, 59, 60, 67, 72-3, 85, 88, 90, 96.

нього ще минулого, навіть за пам'яті самого автора, про які він, однак, не знає чи може не хоче знати.

Так було з усіма резиденціяльними єпископами, а подібно так само бувало в Київській митрополії і з єпископами титулярними. Ці останні аж до 1728, зглядно 1748 року вибирались так само, як єпископи резиденціяльні, без будь-якої участи, а навіть знання Риму. Щойно по тих датах поставлено митрополитам вимогу, щоб вони перед вибором єпископа титулярного взяли на такий вибір дозвіл; на сам вибір, а не на особу, бо зрештою все інше відбувалось як і при виборі резиденціяльних єпископів [11]. Щойно лише у Львівській митрополії, із-за змінених обставин, титулярні єпископи іменувались Римом. Так само воно є сьогодні і з усіма єпископами поза територією Київською чи Галицькою — згідно з східнім церковним правом та постановами останнього Ватиканського Собору [12].

5. « ЕКЗАРХ » — для уточнення варта тут ще додати, що первісно цей титул носили Владики, які очолювали більше церковних провінцій (напр. Ефезький, Неокесарійський та Гераклійський) і до Халкидонського Собору 451 р. були незалежні від царгородського патріярха, отже були нарівні з іншими патріярхами чи архиєпископами. Потім, цей титул носили висланники патріярха чи навіть єпископа, і навіть звичайні священики. Наші Владики поза територією Львівської Митрополії, які не стали резиденціяльними єпископами, звичайно мають титул Апостольського Екзарха, значиться діють на доручених територіях як висланники Апостольського Престола і як такі, очевидно, від нього одного вони безпосередньо залежні.

6. « ЄПАРХІЯ » — у цьому гаслі можна б уточнити, що не тільки « в Східній Церкві група єпархій творить митрополію », бо те саме діється теж і Західній Церкві, хоч там прийнято називати їх « дієцезія », із таким самим однак значенням, що і « єпархія ».

Теж занадто загальниково сказано, що « після Берестейської Унії 1596 існували рівнобіжні укр.-правосл. і укр.-кат. єпархії, а саме: київська митрополича, чернігівська (лише правосл.), воло-

---

[11] I. Patrylo, *o.c.*, p. 83, 87.

[12] Декрет Про Сх. Кат. Церкви, ч. 9: « патріярхи з своїми синодами творять вищу інстанцію в усіх ділах патріярхату, не виключаючи права встановляти нові єпархії та *назначувати єпископів* свого обряду *в межах патріярхальної території...* ».

димиро-берестейська, луцько-острозька, пинсько-турівська, холмська, перемиська, львівсько-галицька ».

Бо, після Берестейської Унії, але аж від 1620 р., а не зараз від 1596, рівнобіжно були обсаджені і католицькими і православними Владиками тільки одна Київська митрополича катедра;

Перемиська єпархія була рівнобіжно обсаджена одними і другими тільки до 1691 р., а відтак тільки католицькими;

Львівська — до 1700 р. тільки православними, а відтак тільки католицькими;

Луцька єпархія була обсаджена католицькими Владиками від 1596 до 1636, а відтак від 1712 до 1796 р. (рік її знесення), хоч були луцькі титулярні католицькі Владики і між роками 1636-1712. Зате, тільки православними владиками була ця єпархія обсаджена 1636-1712, а від 1620 р. до 1636 бували тільки титулярні прав. луцькі владики.

Холмська єпархія від 1596 до 1875 р. була майже весь час обсаджена тільки католицькими владиками. Православні мали по 1620 р. титулярних холмських Владик, а короткий час, 1650-1, теж резиденціяльних.

Володимирсько-берестейська та Пинсько-турівська єпархії мали після 1620 р. титулярних православних єпископів, а ввесь час від 1596 до 1796 року резидували там тільки владики католицькі [14].

7. « ЄПИСКОП ». — Вже при обговоренні гасла « Архиєпископ » сказано коротко, що не тільки в прав. Церкві заслужені єпископи носять титул архиєпископів, а так само буває і в кат. Церкві, Західній і Східній, в яких теж єпископи дістають цей титул ради своїх заслуг чи окремої гідности (напр. Апостольські Нунції, Делеґати та інші), які, отже, не є зв'язані з архиєпархіями.

В гаслі з'ясовано спосіб іменування єпископів в княжу добу, відтак в Польсько-Литовській державі — з повним аплікуванням « права патронату », в якій, отже, всі номінації були ділом тільки королів, і відразу перескочено до Російської імперії, в якій номінації належали до Святішого Синоду, та до Австро-Угорщини, Польщі і Чехословаччини, « в яких для укр.-католиків номінувала єпископів Римська Столиця за співучастю уряду, залежно від устійненої традиції чи конкордату ».

---

[14] Pelesch J., *Geschichte der Union,* B. II. Власовський І., *Нарис іст. укр.-прав. Церкви,* II-III.

Насамперед, у тому місці зовсім перескочено період 200 років від Берестейської Унії 1596 до розподілів Польщі при кінці 18 ст. Як було в тому довгому часі з іменуванням католицьких єпископів, не сказано нічого. Виходило б, що як і передше, і в тому часі при номінуванні укр.-кат. єпископів застосовувано те саме чи таке само «право патронату». Таке заключення мусить зробити кожний, хто про номінацію єпископів схоче зачерпнути інформацій з ЕУ. Однак, нема чогось більш фальшивого.

В дійсності ж, на основі договорення між укр. Єрархією та польським королем і Папою та на основі буллі з 1596 р. [15], всі єпископи-ординарії (правлячі) мали бути і були вибирані Митрополитом та Єпископами. Вибраного Митрополит представляв королеві і цей давав йому номінацію (але завжди тільки тому, кого йому представлено), а після того Митрополит його потверджував, настановляв, а так висвячував. Отже, в тому часі всі укр.-кат. єпископи-ординарії були вповні залежні від вибору Синоду єпископів та митрополичого потвердження, а не від короля, який вручав вибраному тільки номінацію; коли ж, одного разу, трапився випадок, що король дав одному таку номінацію — сам, без вибору єпископами (1716 р. - Полікарп Филипович), Митрополит його не потвердив і єпископом він ніколи не став, хоч за ним вставлялися і Ап. Нунцій в Варшаві та Ап. Столиця [16]. Так було воно до кінця існування Київської митрополії в 1839 р. Подібною була теж практика і щодо вибору єпископів-помічників, як це згадано вже вище; тільки від половини 18-го ст. треба було на такий вибір отримати дозвіл Ап. Престолу.

Теж невірно представлено в ЕУ вибір укр. єпископів в Австрії. Сказано: «а в Австро-Угорщині та згодом в Польщі і Чехословаччині — для укр.-кат. номінувала єпископів Римська столиця». Насамперед мильно поставлено нарівні Австрію, Угорщину, Польщу і Чехословаччину. На теренах Угорщини та Чехословаччини — сказане відповідає правді; там всіх єпископів іменувала Ап. Столиця, бо вони ніколи не належали ні до Київської ні Галицької митрополій. Зате, зовсім інакше було воно в Австрії та Польщі, в Галицькій митрополії, яка Ап. Буллею в 1807 р. (14) дістала пра-

---

[15] «*Decet Romanum Pontificem*» - Documenta Pont. Rom., I, p. 226-8.
[16] Welykyj A., *Acta Propaganda Fide*, III, p. 149; I. Patrylo, *o.c.*, p. 75.
[17] «*In Universalis Ecclesiae regimine*» - Documenta P. Rom., II, p. 316.

ва й привілеї, які мала Київська митрополія, і всі єпископи-ординарії були в ній настановлені самими митрополитами. Як згадано вже в іншому місці, одиноким вийнятком була номінація перемиського єп. Й. Коциловського, але цей вийняток тільки підтверджує правило [18].

Це була остання номінація правлячого єпископа-ординарія в Галицькій митрополії, бо і в Перемишлі, і в Станиславові до самого 1945 р. оставались давні владики. Скомплікавною була б номінація нового правлячого єпископа в між-воєнній Польщі — після нового конкордату, однак, до цього не прийшло, бо не було потреби.

Тільки єпископів-помічників, інакше як в Київській митрополії, в новій Галицькій митрополії іменувала сама Ап. Столиця-але ніколи єпископів-ординаріїв.

Сам Ап. Престіл іменує усіх єпископів та митрополитів теж поза межами Галицької митрополії [19].

Заходить, отже, велика різниця між тим як це представлено в наведеному гаслі, а тим як воно було насправді, і таке необізнання з такою важливою справою не може не дивувати. Це тим більше, що розходиться про події та факти не з далекого минулого, а відповідні документи давно стали приступними для загалу, тим більше для науковців. Ще більше вражає це незнання, бо такі твердження повторюються під різними гаслами (Духовенство, єпархії, єпископ, митрополит), отже вийшли з-під пера різних авторів. Тому, в так важливій справі, обов'язково треба буде знайти місце на правдиве її представлення.

8. « ІГУМЕН ». — В гаслі сказано: « Настоятель манастиря в сх. Церкві, в давнину кожного, згодом тільки менших манастирів; настоятелі великих манастирів стали зватися архимандритами. В Росії після реформи 1764 р. Ігумен керував лише манастирями т.зв. третьої кляси, а інші очолювали архимандрити. Настоятелем усіх манастирів однієї провінції в Гр.-Кат. Церкві є протоігумен ». В гаслі, отже, сказано, хто в Сх. Церкві був настоятелем манастирів в давнину, хто згодом та в яких і хто в Росії після реформи 1764 р. Але, хто є настоятелем манастирів в XX ст., того з гасла таки не довідаємось і читач не знатиме хто сьогодні керує манастирями: ігумен чи архимандрит (і під гаслом « архимандрит », як ми ба-

---

[18] Пор. прим. 8.

[19] Coussa A., *o.c.*, 283, n. 342; p. 301.

чили вже, того не знайдемо). Тільки про жіночі манастирі сказано, що їхні настоятельки звуться ігуменями. Гасло, отже, не повне і треба б додати, що тепер (від довшого вже часу) в укр.-кат. Церкві і взагалі сх.-католицькій настоятелями всіх манастирів, малих чи великих, все є ігумени. Тоді матиме свій сенс останнє речення, що « настоятелем усіх манастирів однієї провінції в Гр.-Кат. Церкві є протоігумен ».

Невірним є теж наступне твердження, що « богослужбовим облаченням ігумена є чернеча мантія і набедреник ». До яких це ігуменів воно відноситься, в гаслі не сказано. В кожному разі такого « облачення » ніколи не було: чернечу мантію вживають усі ченці, а не тільки ігумен, а набедреника ігумени ніколи не вживали.

9. « ІЄРАРХІЯ ». — У гаслі треба б уточнити, що « найвища ієрархічна влада в Кат. Церкві перебуває в руках рим. єп. — папи », а також є нею Вселенський Собор [20].

Теж надто впевнено звучить сьогодні твердження, що « в домонгольский період тільки три митрополити (всі невизнані Царгородом) були українцями, всі інші були греками ». Не всі історики в цьому так упевнені. Хто ж був цим третім « невизнаним » Царгородом митрополитом, тяжко догадатися. Назагал знаними є тільки митр. Іларіон та Клим Смолятич, які були вибрані взагалі без Царгороду, а навіть проти нього (цей останній).

10. « ЛЬВІВСЬКИЙ СИНОД ». — Дуже бідно і майже в негативному світлі представлено велике діло, яким був « Львівський Синод ». Всю, не малу працю того Синоду обхоплено всього одним реченням (двома і пів рядками), а половину гасла віддано консервативній і реформаторській течіям. Та вже зовсім невірне і кривдяче таке твердження: « існує досить поширене переконання, що Львівський Синод спричинився до порушення старих прав галицьких митрополитів та унезалежнення від нього перемиського і станиславівського ієрархів ». Автор гасла нічого не каже, чи таке переконання обосноване, а залишає це питання без будь-яких дальших пояснень, отже виглядало б, що таке переконання не безпідставне й відповідало б правді. З таким переконанням зостався б загал шукачів інформації про цей Синод в УЕ.

Та, на щастя, розходиться про Синод не з далекого 12-13 ст., а з кінця минулого, і як сам автор подає: « дії Львівського Синоду

---

[20] Coussa A., *De Personis*, Romae 1953, p. 11; Codex iuris can., 228, a 1.

(з обширним додатком до нього) вийшли окремою публікацією українською і латинською мовами », і тому зовсім не тяжко провірити, чи таке « переконання » має підставу чи ні. Бо, чого там не знаходимо, того цей Синод не ухваляв, отже й не можна його винувати за щось, чого він не був автором.

Відносне місце про права галицьких митрополитів в актах цього Синоду звучить дослівно так: « Дальше, хотя давні права митрополичі, висше наведені, Климентієм П. VIII надані, а Пієм VII потверджені зістали, то таки, понеже теперішна управа Церквей також і наших, майже примінена зістала до припису Собору Тридентійського, для того то і права Митрополита Галицького суть меньше більше такі самі, які після общого права приналежать всім митрополитам, винявши то одно, що по нині Митрополит Галицький має власть іменем Ап. Престола потверджати і інституовати і чин посвячення уділяти Єпископові Перемиському, а після найновішого зізволення св. Ап. Престола, також і щодо Еп. Станиславівського » [21].

Чи цей уступ міг спричинитися до « порушення старих прав галицьких митрополитів »? У ньому ж немає взагалі жодної постанови чи рішення, а тільки звичайнісіньке ствердження: якими вони є сьогодні, якими їх застав згаданий Синод, а не якими він їх хотів би зробити. Виразно кажеться як про факт в минулому « понеже... управа Церквей... *примінена зістала* до... Собору Тридент. », а не, що ми приміняємо ту управу до декретів цього Собору, чи т.п.; і далі є просте ствердження: тому сьогодні ці права меншебільше такі, як мають їх всі Митрополити. Однак, між спричиненням якогось факту чи стану, а їхнім ствердженням заходить велика різниця, і цього немає потреби доказувати.

Саме ж ствердження цього стану, який Львівський Синод вже тільки застав, вповні відповідає правді: в тому часі Галицькі Митрополити справді мало вже чим відрізнялися від всіх інших митрополитів. Однак не він за цей стан відповідальний. Кожний, що дещо обізнаний з історією Київської та Галицької Митрополій, знає, що цей процес обкроєння прав наших митрополитів розпочався багато давніше, ще навіть за Київських митрополитів (частинно), а вже у Львівській митрополії цього не було треба робити,

---

[21] *Чинности и рішеня рускаго провинціяльнаго Собора в Галичині отбувшаго ся во Львові в році 1891,* Львів 1896, стор. 193-4.

бо майже зрівняна з усіма іншими митрополитами вона розпочала своє існування. Цей стан ствердив Львівський Синод, однак не його слід за це винуватити, бо Львівські митрополити після згаданого Синоду нічого не втратили, а зісталися з такими самими правами, якими митрополити користувалися й перед цим Синодом, чи радше які вони перебрали вже таки від першого Львівського митрополита, А. Ангеловича.

11. « МИТРОПОЛИТ ». — Це гасло одне з найважливіших і хоч досить обширне, та з правничого боку теж залишає дещо до побажання, бо не завжди подає точні та вірні поняття.

Майже на самому початку кажеться: « Титул митрополита досі зберігся у Східній і Західній Церквах; у латинській Церкві це тепер лише почесний титул, в східній Митрополит — має більше прав, якщо він є поза патріярхією ». Таке окреслення Митрополита з одного боку не вірне, з другого ж не повне. Не вірне воно, бо, хоча в латинській Церкві їхня влада дуже обмежена церковними канонами, то все ж таки це не лише почесний титул, про що свідчать кан. 274 церк. права [22], в якому виразно говориться про їхню владу, хоча вона собою і не велика. Не велика ця їхня влада, але вона майже така сама як східніх Митрополитів поза патріярхією, про яких все таки сказано, що в них не лише титул, а теж деякі права [23].

З другого боку не повне це окреслення, бо не сказано нічого про Митрополитів в границях католицьких східніх патріярхатів чи архиєпископств. В православних патріярхатах та архиєпископствах вони справді тільки голий титул, і так донедавна практикувалося теж і в католицьких патріярхатах. Однак, ще в 1957 р. появилась стосовна частина східнього католицького кодексу [24], в якій митрополитам, теж тим у границях патріярхатів, залишено не сам лише титул, а привернено їм теж деякі права, які майже вповні покриваються з цими, які надано та якими покористувалися митрополити поза патріярхатами [25].

Не згадано в гаслі нічого про Митрополитів-Голів якоїсь Церкви, якими були, наприкл., Митрополит сербський та румунський,

---

[22] *Codex iuris canonici.*
[23] M.P. « *Cleri Sanctitati* », can. 320.
[24] M.P. « *Cleri Sanctitati* », Romae 1957.
[25] M.P. « *Cleri Sanctitati* », can. 320.

передше ніж стали вони піднесені до патріярхатів. І в катол. і в православній Церквах вони мали майже патріярші права і були за термінологією нового сх.-католицького права Митрополити-Архиєпископи, хоч в різних Церквах вони різно титулувалися, вжето Митрополити вжето Архиєпископи [26].

Мабуть надто аподиктично сказано, що « від прийняття християнства Митрополити для України-Русі були київські Митрополити, які перебували в юрисдикції царгородських патріярхів »; і: « в дотатарську добу Митрополити за винятком Іляріона і Клима Смолятича (обох українців), призначав царгородський патріярх, хоч це суперечило звичаям сх. Церкви... ». Про початки християнства на Україні й досі між істориками немає одної думки, як теж немає докумеитів, які вказували б на те, що всіх Митрополитів призначав безпосередньо сам патріярх [27].

Та найгірше вийшли в цьому гаслі самі таки Львівські Митрополити. Про них так сказано: « мали права київських Митрополитів..., але ці права поступово обмежували австрійський уряд, Римська Курія, а почасти самі Митрополити, так що їм залишився тільки титул з деякими почестями та право приймати апеляції, як це здавна є в латинській Церкві ».

Переочено, як бачимо, як в других гаслах, так теж і в цьому найважніше, що Львівські Митрополити мали право наставляти всіх правлячих єпископів-ординаріїв, і цим правом вони й покористувалися. А це вже не сам тільки титул, бо це найбільший при-

---

[26] В коментарях таких Архиєпископів, для відрізнення від інших, автори почали називати по-лат. « major »; однак тільки в коментарях-підручниках; а в самому сх. кодексі цього виразу-терміну немає, і він, отже, не є офіційний.

В нас оце слово « майор » перекладено на « верховний »; переклад, очевидно, не вірний, бо « майор » означає « більший », а не « верховний ». А далі, чомусь в нас приймається, все і всюди, вживати оце « майор — верховний », коли тільки згадується про нашого Львівського Архиєпископа, Кард. Йосифа.

Як сказано вже, цей термін не урядовий, а прийнятий в підручниках, з рацій практичности, для лекшого відрізнення, про що трактується — отже немає підстави його всюди вживати. Архиєпископами « майорес — верховними » віддавна є Голова Кіпрської Церкви; такими, безсумнівно, є Архиєпископ Атенський, але ні вони самі цього терміну не вживають, ні теж другі, коли про них пишуть. Кожному бо відомо, що коли це Кіпрський чи Атенський Архиєпископ, так це не звичайний архиєпископ, як інші, а справжні Голови Церкви, і цього не треба на кожному місці вибивати, бо воно і без цього всім знане.

[27] I. Patrylo, *o.c.*, p. 31-32.

вілей всіх патріярхів і в ньому є властиво суть їхньої влади [28].

На підставі цього права, ще перед появою нового сх. кодексу [29], писав кард. А. Кусса, що « Архиєпископи Львівські, Митрополити галицькі є правдивими Архиєпископами (майор) » [30]; теж на основі цього якраз права признано урядово цей титул теперішньому Львівському митрополитові, Кард. Й. Сліпому, бо йому, як і всім Київським, і Львівським митрополитам вже й передше прислуговувала влада, яка пов'язана з цим якраз титулом [31].

А теж невірно сказано, що « ці права поступово обмежували австр. уряд, Римська Курія, а почасти і самі Митрополити... ». Не було що обмежувати, бо вже перший митрополит А. Ангелович не мав більших прав від тих, якими ще міг користуватися останній з них, А. Шептицький, зглядно Й. Сліпий. В порівнянні з правами Київських митрополитів, їхні повновласті були вже дуже обкроєні, але це сталось не поступово, бо з такими, а не більшими правами постала відновлена Галицька Митрополія. Тяжко сьогодні вказати на причини такого стану, бо це справа ще не просліджена істориками, але, здається, найрадше треба шукати їх в « бідних » тоді, під кожним оглядом, обставинах Галицької Провінції [32].

Під кінець сказано ще: « Теперешній гал. М.Й. Сліпий є екзархом України ». Не сказано, чи це титул особистий чи зв'язаний з самим осідком, отже приналежний кожночасному Львівському митрополитові. В сьогоднішньому сх. праві знані є тільки: екзарх Патріярший або Апостольський, в розумінні їхніх Посланців; отже в нашому випадку був би цей другий, тобто Апостольський,

---

[28] *Ibidem*, p. 117.

[29] M.P. « *Cleri Sanctitati* ».

[30] *Epitome praelectionum de iure eccl. orientali*, Romae 1958, p. 212, n. 44.

[31] Rizzi M., « *De Archiepiscopi maioris iuridico fundamento in Ecclesia catholica* », in « BOHOSLOVIA » XXV-XXVIII, p. 124.

[32] У часі відновлення Галицької митрополії було всього тільки двох єпископів, отже, тим самим не можливі були будь-які вибори; — тому без вибору особи митрополита вона розпочала своє існування і потім теж не мали вони ніколи місця; зв'язки з Київською митрополією були перервані, а в новій митрополії не було власної традиції, яка була живою до останніх часів в цій першій; до цього треба додати абсолютизм теж в церковній ділянці австрійских монархів, завершений та закріплений ще Йосифінськими реформами. Все те, очевидно, не могло не мати впливу на те, що в новій митрополії не могли прийнятись та закріпитись традиційні права наших митрополитів.

бо як Митрополит не має над собою іншого Наставника. Однак, досі не опубліковано ще документу з такою номінацією [33].

12. « ПАТРІЯРХ ». — При кінці цього гасла редакція подала, що « подібне бажання (підвищення галицької митрополії до патріяршої гідности) було висловлене членами укр. передсоборних нарад другого Ватиканського Собору і офіційно поставлене під час собору... верховним архиєп. Йосифом Сліпим ».

Представлено справу не стисло, отож невірно. Кожному, що обізнаний з Правильником Собору, відомо, що на останньому Ват. Соборі ніхто з учасників не міг офіційно ставити якусь справу перед пленум того ж Собору, а тільки через Соборові Комісії; тільки проєкти цих останніх — були офіційними проєктами, які піддавались дискусії та голосуванню [34].

Усі виступи членів Собору пересилались до відповідної Собо-

---

[33] Крім Патріяршого та Апостольського Екзархів, тим іменем називаються ще теж чернечі Настоятелі, які виконують ще й єпископську юрисдикцію на взір « Abbas nullius » в західньому праві (кан. 362-5). У році 1589 патріярх Єремія поставив своїм Екзархом в Україні не митрополита, а луцького єпископа Кирила Терлецького (пор. І. Власовський, *Нарис Історії Укр.-Прав. Церкви,* І, стор. 202). В останньому часі, сам тільки титул Екзарха України, від Московського патріярха, носять Київські митрополити.

[34] Справою українського патріярхату зайнялася, і офіційно, теж сама Соборова Комісія для Східніх Церков, якої Секретарем був теперішній Протоархимандрит Василіян о. А.Г. Великий. Після довших дискусій, ще дня 1.VII.1961, більшістю голосів: 13 на всіх 18, Східня Комісія, тоді ще Передсоборова, прийняла таку ухвалу:
« Studio benevolo submittatur, an non *in dignitatem Sedis Patriarchalis* sublavenda sit pro Ucrainis Catholicis *Sedes* ex antiquis temporibus clarissima *Kioviensis* » (*Quaestiones De Ecclesiis Orientalibus,* 1961, p. 10).

В укр. перекладі: « треба піддати доброзижливій студії, чи не слід піднести до гідности патріяршої столиці для Українців Католиків Київського престолу, з давніх часів вельми світлого ».

Цю пропозицію схвалила теж Центральна Комісія Кардиналів, отже могла б бути офіційно запропонована на самому Соборі; однак, як справа окрема, була віддана радше вирішенню Папи.

Однак, мимо того, що Центральна Комісія Кардиналів вирішила інакше, пропозиція ця все таки могла б була бути віддана вирішенню самому Соборові. Для цього було потрібно, щоб більша скількість Соборових Отців переслала до Східньої Соборової Комісії таке побажання; однак таких не було і тому на самому Соборі справа укр. патріярхату офіційно не була поставлена (після першого голосування, вже над приготованою Схемою, коли ще був час на доповнення і поправки, побажання в справі укр. патріярхату до Східньої Соборової Комісії наспіло *від одного лише Отця Собору*).

рової Комісії, яка порушені питання розглядала і їх приймала чи відкидала. Однак, відомо, що Слово, в якому кард. Й. Сліпий, між іншим, пропонував теж піднести до патріяршої гідности київсько-галицьких митрополитів — до Східньої Соборової Комісії не дійшло; його переслано, мабуть, до однієї з інших Комісій, бо у згаданому Слові порушено було більше справ, а не тільки справу укр. патріярхату [35].

Очевидно, офіційно чи неофіційно, це нюанси, які легко прощається журналістам, але в Енциклопедії і вони не повинні мати місця, бо вони разять, зокрема, якщо б їх подавалось в чужомовних виданнях, для чужинців, які часто дуже добре в цих справах визнаються і тому легко можна б перед ними обезцінити велику працю взагалі.

13. На кінець, ще одне завваження. Прикро вражає, що Редакція не знає урядової назви укр.-кат. Церкви і часто залюбки вживає назви « *Уніятська* ».

Ця назва взята з латинської мови, в якій вона ще має якийсь сенс, тобто Церкви з'єдиненої чи об'єднаної. В цій тільки мові, а не в нашій, вона досить часто зустрічається в латинських документах, зокрема в початках після Берестейської Унії, для протиставлення Церкви з'єдиненої з Апостольським Престолом і нез'єдиненої з ним.

Однак, ця назва ніколи не була урядовою ні в Римі ні в нас. В українській мові вживали її хіба несвідомі одиниці, за прикладом сусідів, які часто хотіли цим висловити начебто нижчість нашої Церкви, чи ті, яким не легко приходилось вживати її національної назви « українська чи руська ». Проти вживання цієї назви, свого часу (1660-ті рр.), наші владики навіть протестували до Риму. Сьогодні, залюбки цієї назви вживають її противники, зокрема в різних пасквілях.

Тому, таки дивно, що начебто теж залюбки вживає її і Редакція ЕУ. Мотивів противників не можна їй приписати, отже остається хіба теж несвідомість чи незнання — але і вони в Редакції Енциклопедії — не повинні б мати місця.

Це ті найважніші доповнення чи спростування, які обов'яз-

---

[35] Правдоподібно її було передано до Богословської Комісії, якої Схема « про Церкву » саме тоді була предиетом дискусії Собору.

ково треба було подати, щоб виправити ті недотягення, які, на жаль, знайшлись навіть в Енциклопедії.

Очевидно, вони не обезцінюють самої Енциклопедії, ні в загальному, ні навіть в церковних гаслах, в яких все таки подано дуже багато цінних інформацій. Однак, в дальших томах Редакція повинна звернути на них більшу увагу й, оскільки це буде можливе, справити в найближчих гаслах чи Додатку подані неточності.

IV. BIBLIOGRAPHIA

По довшій перерві, з рацій технічних і речевих, « *Записки ЧСВВ* » (секція II) подають знову свій звичний, четвертий відділ « *Бібліографія* », обмежуючись до речевої вибірки за останні часи. На цей відділ складається: I. - БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ІСТОРІЇ ВАСИЛІЯНСЬКОГО ЧИНА ЗА 1950-1970 РОКИ, пера о. М. Ваврика, ЧСВВ; II. - БІБЛІОГРАФІЧНІ ОГЛЯДИ, різних авторів, за часовою чергою різних появ; III. - БІБЛІОГРАФІЧНІ НОТАТКИ, віднотовані дбайливістю Редакції, до появ, пересланих для обміну чи відмічення. Думаємо, що в такий спосіб ми виконали обов'язок неперіодичного Видавництва за сучасних обставин.

М. Ваврик, ЧСВВ

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ІСТОРІЇ ВАСИЛІЯНСЬКОГО ЧИНА ЗА 1950-1970 РР.

Коли в 1958 р. « *Записки ЧСВВ* » помістили наш « *Бібліографічний огляд історії василіянського Чина за 1932-1950 рр.* » (Т. III [IX], 1-2, 237-76), Редакція вважала корисним видати його окремою відбиткою (Рим, 1958, ст. 46) і висловила побажання, « щоб на 1960 рік автор виготовив подібну роботу за останнє десятиліття ». Та хоч як спокусливе воно було, то не можна було в свій час перевести це в діло, головно з уваги, що повоєнна історична література, поза « *Записками ЧСВВ* », майже не заторкала василіянської історії, так що виїмкові публікації з тієї ділянки не сходили з уваги наших рецензентів і зазначувалися з малими виїмками в біжучій бібліографії журналу. Щойно тепер виникає потреба зробити подібний бібліографічний огляд василіянської історії відразу за оба минулі десятиріччя (від 1950-го до 1970-го р.), тому що останній випуск « ЗЧСВВ » з рецензійним відділом (Т. III [IX], 3-4, 563-607) вийшов іще в 1960 р., а три наступні тт. IV-V-VI (X-XII) були всеціло присвячені вже то унійній тематиці, в злуці з Вселенським

Собором Ватиканським II, зокрема в 500-літньому ювілейному році смерти київського митр. кард. Ісидора (1963 р.), вже то для перевидання передвоєнних запропащених « ЗЧСВВ » (т. IV-V-VI), вже то для належного відзначення сторіччя канонізації св. Йосафата в 1967 р.

А втім, головно у 1960-их рр. наросло досить велике число джерельних і джерелознавчих видань, що заторкають більше чи менше історію Василіянського Чина, у зв'язку з тим, що слідне загальне намагання бібліотек та архівів видавати описи своїх рукописних надбань так, що годі навіть за всіма слідкувати і з них усе василіянське наслідця винотовувати... Бо не треба аж окремо говорити, скільки приходиться нераз зужити часу, щоб виловити тут то там якийсь залишок василіянської старини, занотований лише мимоходом і нерідко пропущений в індексах навіть архівальних та бібліотечних видань, та як багато описів рукописних колекцій прийшлося переглянути, не стрінувши в них загалом нічого з василіянської тематики. Так, н.пр., після двох перших томів Інвентаря 11.930-ох рукописів Бібліотеки ім. Оссолінських у Вроцлаві, з рр. 1948-9, відзначених у нашому попередному огляді (ЗЧСВВ, IX, 239), третій його том, що обіймає 1070 дальших рукописів, з 1966 р., не приносить нічого василіянського... При тому нам іще досі недоступний « *Науково-інформаційний Бюлетень Архівного Управління УРСР* » від кінця війни і двомісячник « *Архіви України* », що від 1965 р. друкують в додатку « *Матеріяли до укр. біографічного Словника* » Р. Ротача, а про найновішу публікацію « *Бібліотеки Укр.РСР* » В. Дідура, Л. Макаренка й ін. знаємо лише з часописних оголошень. Тому наш огляд описів повасиліянських рукописних збірок в укр. бібліотеках всеціло оснований на інформаціях того рода справочників радянсько-російських, звичайно лаконічних і неуточнених (гл. наше Ч. 12, 13, 18).

Ось чому ми старалися, може більше ніж належалося, виловлювати навіть короткі й фрагментарні згадки з василіянського минулого в підрадянських укр. публікаціях, які нам були доступні, а натомість, щоб занадто не розтягати нашого огляду, обмежилися ми в ньому лише до видань поза обома найбільшими колекціями василіянських історичних документів у III-ій Секції « *Зап. ЧСВВ* », що начисляє досьогодні 45 томів, в обрібці о. А. Великого та в *Monumenta Ucrainae Historica*, зібраних Митр. А. Шептицьким і виданих Митр. Кард. Йосифом Сліпим у вісьмох об'ємистих фоліянтах, Рим, 1964-9. З тієї теж причини не втягаємо в наш огляд стат-

тей і монографій з василіянською історичною тематикою, що появилися від 1950 р. у двох перших Секціях « *Зап. ЧСВВ* », та залишаємо без власного коментара неодну бібліографічну позицію, де заторкнене василіянське минуле, бо завдяки пильній співпраці о. А. Пекара, А.Г. Великого, І. Назарка, ЧСВВ, бібліографічний відділ оцього VII (XIII) тому « ЗЧСВВ » в великій частині складається з рецензій на дійсно численні появи з тієї ділянки в останніх роках.

При тому не треба окремо пригадувати, що подібно, як в попередньому огляді історії василіянського Чина за 1935-50 рр., в наших критичних відмітках і оцінках поодиноких праць і статтей, ми стисло обмежуємося до їхніх василіянських партій чи порушених питань і тому пильнуємо зазначувати відомі нам їхні рецензії, навіть не з сутонаукових журналів. Та подібно, як у першому, зберігаємо теж тут той самий розклад бібліографічних позицій з василіянської історії 17-20 ст.:

I. *Джерелознавчі, бібліографічні, енциклопедичні та інші посібники:*

1. Джерелознавчі видання (Ч. 1-30).

2. Бібліографічні, енциклопедичні та інші посібники (Ч. 31-57).

3. Василіянський Чин у загальних працях з історії укр. кат. Церкви 17-20 ст. (Ч. 58-64).

II. *Св. Йосафат і митр. Й. Рутський та їх доба* (Ч. 65-90).

III. *З історії Василіянського Чина 17-20 ст.* (Ч. 91-108).

IV. *З церковно-культурної василіянської діяльности 17-20 ст.* (Ч. 109-138).

V. *З історії василіянських манастирів:*

1. Загальні описи (Ч. 139-146).

2. Поодинокі манастирі (Ч. 147-176).

I. ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ, БІБЛІОГРАФІЧНІ, ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ТА ІНШІ ПОСІБНИКИ

1. - ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ВИДАННЯ

Рим:

1. - Morseletto Maria, **Inventarium codicum manuscriptorum Borgianorum,** T. I-V, Bibliotheca Apostolica Vaticana, 1965-7.

З велитенської колекції 897 латинськороманських кодексів, що її зібрав кард. Степан Борджа († 1821), один з найбільших римських збирачів 18-го ст. (гл. Henkel Willi, *Stephan Borgia als Sammler von Handschriften:* «Euntes Docete», 22, Roma, 1969, 549-64 та ЗЧСВВ, X, 3-4, 391-3), пані Морселетто з'інвентаризувала й точно описала вже 800 рукописів, у 5 об'ємистих томах, видрукованих офсетом і приміщених між численними каталогами ватиканських колекцій, під ч. 423, та викінчила до друку опис решти цієї збірки. Після того, як дещо з неї вже ввійшло до поодиноких томів серії римських документів до історії української Церкви і василіянського Чина, звернемо тут увагу на одну-другу помітнішу позицію цього інвентаря, що заторкує василіянське минуле. І так, під ч. 65 знаходиться збірка писем і друків про справу, видвигнену в Римі протоархимандритом Л. Кишкою в 1709-11 рр., тобто прилучення до Чина манастирів у щойно з'єдинених з Ап. Престолом єпархіях: львівській, перемиській і луцькій. Знову під ч. 154 (к. 1-47) маємо незатитулований поважний трактат римського прокуратора Ігн. Володзка, ЧСВВ, з 1772 р. про сумнівної вартости Святих у *Зборнику*, виданім у Відні 1771 р., з відома мукачівського єп. І. Брадача (гл. ЗЧСВВ, IX, 3-4, 398-9). Відтак, під ч. 249, зареєстрована гарно виконана адреса протоарх. П. Важинського до кард. Ст. Борджі, з 5.8.1777, про допущення його до заслуг Василіянського Чина (гл. ЗЧСВВ, VII, 2-3, 308), а під ч. 664 поміщений курс філософічних викладів о. А. Шубовича, ЧСВВ, в лаврівському манастирі, в р. 1776/7, про який ширше пишемо в цих ЗЧСВВ, ст. 107-9. Вкінці знаходимо цікаві причинки до життя і діяльности в Римі оо. П. Огілевича, М. Білозора, П. Филиповича, ЧСВВ, у 2-ій пол. 17 ст.,

в чч. 481, 730 і 747. Не видно вже подібних позицій в останніх 150 числах цієї збірки, хіба можливо під ч. 846, в реєстрі листів Конґрегації Пропаґанди з 1959 р. і в протоколах її (окремих) нарад (Congregazioni Particolari) з 1659-61 рр., яких нема у виданих о. А. Великим, *Congregationes Particulares Ecclesiam Ucrainae et Bielarussjae spectantes*, I, Roma, 1956, 20.

2. - Wyhowska Wanda de Andreis, **Repertorium rerum Polonicarum ex Archivo Orsini in Archivo Capitolino,** I-III (= Elementa ad fontium editiones, III, VII, X), Roma, Institutum Hist. Polonicum, 1961, 8º, XVII+160 + (2); 1962, XIV+250; 1964, XVI+343 + (1).

Цей тритомовий реєстр 4748 документів з архіву родини Орсіні (від 1905 р. у складі римських міських архівів), що відносяться до історії Польщі за рр. 1565-1787, зокрема з часу, коли Вірґілій Орсіні був кардиналом-протектором Польщі при Апост. Престолі, в 1647-75 рр., містить теж цінні причинки до історії козацьких воєн, від повстання Б. Хмельницького до гетьмана П. Дорошенка, та Василіянського Чина. Найраніший з них то лист римського прокуратора Г. Бєнковського, ЧСВВ, з 16.6.1656, в якому поручає кардиналові о. М. Білозора (II, Ч. 295). Відтак полоцький архиєп. Г. Коленда просить кардинала про опіку над з'єдиненою Церквою, в листі з Супрасля 6.4.1658 (II, Ч. 327) і знову з Варшави 4.6.1659 (II, Ч. 354). Відтак, листом з Супрасля 10.11.1659, заявляє йому своє довіря та шле до нього свого відпоручника (II, Ч. 364) і знову в письмі з Варшави, 9.7.1661, поручає справу номінації київського митрополита (II. Ч. 392). Теж холмський єп. Я. Суша, 14.6.1658, просить кард. Вірґілія про опіку над римською резиденцією св. Сергія і Вакха й про прийняття василіянських студентів з Холму до Колеґії, уфундованої кард. Антоном Барберіні (II, ч. 344), а 3.6.1662 про канонізацію св. Йосафата (II, ч. 415; гл. репродукцію цього листа на доданих знимках VI-VIII). Відтак, в часі побуту в Римі, Суша звертається до кардинала 5.10.1666, і щераз без дати, за порученням до королеви в справі десятин, які його духовенство мусіло платити латинським священикам (II, ч. 1192; гл. ще III, ч. 1344). З свого боку король Іван Казимір повідомляє кард. Орсінія, дня 22.5.1662, про номінацію Г. Коленди на київську митрополію (I, ч. 352; гл. ще II, ч. 430) і 12.8.1662 просить про канонізацію св. Йосафата та поручає Сушу в дорозі до Риму (I, ч. 349). Вкінці, зібрані в Жировицях (не: Zytomiriis!) єпископи й архи-

мандрити: мінський Варлаам Косінський (не: Kochanski!) і кобринський Венедикт (Ґлінський) спільним письмом з 1.11.1663 (не: 1.9.1643!) просять про канонізацію св. Йосафата (II, ч. 2; гл. A. Welykyj, *S. Josaphat Hieromartyr*, III, R. 1967, 152-3). Теж жмудський єп. Я. Сапіга, з 17.2.1664 (II, ч. 535) і примас В. Лєщинський з 23.2.1664 (II, ч. 536) та великий гетьман литовський П. Сапіга (без дати — II, ч. 1200) просять про те саме та поручають єп. Сушу в дорозі до Риму. Вкінці, о. П. Огілевич (не: Obulewicz!) в часі побуту в Римі просить кард. Орсінія, 4.11.1664, про перенесення І. Малаховського, ЧСВВ, з резиденції св. Сергія і Вакха до грецької Колегії (II, ч. 522).

3. - Wyhowska Wanda de Andreis, **Collectanea ex rebus polonicis Archivi Orsini in Archivo Capitolino,** Romae, I (= Elementa ad fontium editiones, XIV), R. 1965, 8º, VI, 234.

Між виданими повними текстами 177 документами, зареєстрованими у вищезгаданому тритомовому інвентарі польських справ в архіві родини Орсіні, маємо на ст. 67-9 письмо Г. Коленди до кард. В. Орсіні з 9.7.1661 (гл. *Repertorium*, II, n. 392): Uti filius oboedientiae parui litteris Em. Cardinalis Rutheni, подібне до двох його листів до кардинала префекта Пропаґанди, Антона Барберіні з того самого дня, виданих А. Великим, *Epistolae Metropolitarum Kiov. Cath.*, II, R. 1956, n. 26-7, p. 246-8.

4. - Wyhowska Wanda de Andreis, **De documentis polonicis Archivi Marchionum Santacroce in Archivo Secreto Vaticano:** « Antemurale », IX (Roma, 1965), 21-39.

З довгої низки коротких описів різних архівних збірок, у виданих досі 12 томах названого вище річника Польського Іст. Інституту в Римі, від 1954 до 1968 р., відзначуємо на цьому місці реєстр листів папського Нунція в Польщі, Андрія Сантакроче (1690-96), зокрема в справі запляновaного в 1690 р. перенесення єп. І. Малаховського на холмську катедру (ч. 16, 17, 20, 23) та з'єднинення з Ап. Престолом перемиського владики І. Винницького 1693 р. (ч. 30 і далі).

5. - Meysztowicz V., **De litteris quas Card. Fabritius Spada Secr. Status ad Andream Santa Croce Nuntium Apostolicum in Poloniam A. 1694 scribebat:** « Antemurale », IX (1965), 11-22.

В цій збірці кардинала-секретаря Ф. Спади до нунція А. Сантакроче два письма, з 17 і 24.7.1694, заторкують з'єднинення єп. І. Винницького з Римом (ч. 73 і 79).

6. - Collera P., **Repertorium rerum polonicarum ex Archivo Dragonetti de Torres in Civitate Aquilana** (= Elementa ad fontium editiones, V), R, 1962, 8°, XI, 86.

Між зареєстрованими з цього архіву письмами Нунція Косми Торреса в Польщі (1621-2) знаходиться прохання короля Володислава IV, з 28.8.1628 (чи не 1638? — М.В.) про канонізацію св. Йосафата (ч. 316).

7. - Kowalsky N., OMI, **Inventario dell'Archivio Storico della S. Congregazione « de Propaganda Fide »**: « Neue Zeitschrift für Missionswissenschaft », XVII (Schöneck, Beckenried, Schweiz, 1961), 9-23, 109-17, 191-200 u. Seperatabdruck: Schriftenreihe, XVII, 8°, 38 + (2).

Покійний префект архіву Пропаґанди дав у цьому коротенькому переліку всіх його відділів незаступимий посібник для кожного, хто хоче вглянути в його багатства для історії укр. кат. Церкви та Василіянського Чина. Бо хоч він обмежується до найкоротших, потрібних даних про кожну секцію Архіву, то, як сам К. зазначує, не пропускає ні одної з них і вичисляє всі її складові томи, у відміну від Е. Шмурла, що у своєму обширному описі архівних документів Пропаґанди, які відносяться до східнослов'янського Сходу, п.т. *Россіа и Италія*, IV, Ленинград, 1927, пропустив: 2-a Serie delle Scritture originali riferite nelle Congregazioni Gen., alcuni Congressi e Fondi Minori (p. 5).

8. - Kowalsky N., **Serie dei Cardinali Prefetti e dei Segretari della S. Congregazione « de Propaganda Fide »**: « Euntes Docete », 15 (1962), 161-97 e in estratto: « Urbaniana », Serie III/4, Roma, 1962, 8°, 39+(1).

9. - Kowalsky N., **L'Archivio della S. Congregazione « de Propaganda Fide » ed i suoi Archivisti**: « Annales Pont. Univ. Urbanianae 1963-4 », R. 1964, 38-53 et extractum: 8°, pp. 15.

10. - Metzler G., OMI, **Indici dell'Archivio Storico della S. Congregazione « de Propaganda Fide »**: « Euntes Docete », 21 (1968), 109-30.

На ст. 124-25 поданий короткий огляд показників актів цієї Конґреґації у справах східнохристиянських Церков, трактованих в рр. 1622-1861, за змістом, враз з їхніми рішеннями (4 тт.) і за місцевостями (3 тт.), та окремих засідань (Congregazioni Particolari) теж за змістом і місцевостями (2 тт.) та папських авдієнцій з рр. 1666-1861 (2 тт.).

Україна і Білорусь:

11. - Центральный Государственный Исторический Архив УССР в Киеве — Путеводитель — Под редакцией А.В. Бондаревского, Л.М. Отлившовой, Д. Пилькевича, В.И. Шелудченко, Киев, 1958, 8⁰, 348.

В ньому знаходяться численні архівні матеріяли з колишніх василіянських манастирів Волині та Поділля — в Білостоку, Володимирі Вол., Дубні, Жидичині (в тексті стоїть: жидичевской обители!), Загорові, Каневі, Луцьку, Мильцях і ін. (ст. 240-4).

12. - Бельчиков Н. Ф., Бегунов Ю. К., Рождественский Н. П., **Справочник — Указатель печатних описаний славянорусских рукописей,** Москва-Ленинград, 1963, 8⁰ 359+(1).

В цьому вичерпному показнику описів рукописних та архівних збірок, від найдавніших до найновіших років, для нас важливі ст. 221-45 (чч. 1952-2154), присвячені рукописним колекціям на теперішній українській території, в великій мірі зложеним теж з чужомовних рукописів. З нього довідуємося, що в Державній Бібліотеці Академії Наук у Києві було в 1962 р. понад 68 тисяч рукописів в літературному та понад 30 тт. в історичному відділі. Але лише з підстрічної відмітки, на ст. 224, виходить, що там теж приміщений « архів Шептицького » (митр. Андрея Ш-го? — М.В.) під ч. 18. Нічого подібного не подав виданий Бібліотекою АН. УРСР « *Збірник оглядів фонду відділу рукописів* », К. 1962, а подібний « *Путівник по відділі рукописів Державної Публічної Бібліотеки Наук Укр. РСР* » П.М. Попова (К. 1962) досі нам недоступний.

Зате навіть такого натяку немає у мові про львівські колекції та зокрема про василіянські рукописні збірки, що мали опинитися по касаті галицьких манастирів в тамошній Б-ці АН (тепер: Науковій Б-ці у Львові), як вносити з наведеної в її рубриці праці Я. Гординського, *Рукописи б-ки манастиря св. Онуфрія у Львові,* І, Львів 1927 і давніших описів василіянських рукописів О. Колесси, А. Петрушевича і ін. (ч. 2096, 2085, 2094, 2100). Так само нічого василіянського не згадується у мові про Держ. Університет ім. І. Франка у Львові, що має ок. 1000 кириличних рукописів і, на жаль, дуже короткий опис його бібліотеки І. Кирилова, *Наукова Бібліотека Львівського Держ. Університету ім. І. Франка* (*Короткий довідник*), Львів, 1959, 43 ст. Зате поважніше мав би виглядати « *Путівник по Держ. Архіву Тернопільської області* », Львів,

1961, 204, що на ст. 24-6 наводить рукописи Почаївської Лаври (ф. 28).

Деяка частина рукописної спадщини повасиліянських волинських манастирів, зібраної у Волинському Єпархіяльному « Древлехранилищі » в Житомирі та евакуйованої перед розвалом царської Росії, мала б зберігатися в Науковій Бібліотеці ім. В. Короленка в Харкові (гл. ст. 242-3). Так само рукописна колекція Церковного Історичного-Археологічного Музею в Кам'янці Подільському, в якій не бракувало повасиліянських пам'яток з колишніх подільських манастирів, лише частинно осталася на місці, а частина опинилася в Києві (ст. 243).

Вкінці, в Закарпатській області колишні рукописні надбання мукачівського манастиря на Чернечій Горі є тепер основою рукописної колекції Держ. Університету та Закарпатського Краєзнавчого Музею в Ужгороді, як видно з наведеного під « Мукачево » (ч. 1971) опису В. Микитася, *Давні рукописи і стародруки*, I, Ужг. 1961. А вже зовсім не можна виловити нічого василіянського в наведених описах рукописів Перемишля і Холма, в теперішній Польщі (ст. 281-2) та Білорусі (213-5) і Литви (217-20) й самої Росії.

13. - Рогов А., **Сведения о небольших собраниях славяно-русских рукописей в СССР,** Москва, 1962, 8⁰, 298+(2).

Можна вважати цю працю доповненням попередньої, бо дає докладні дані про судьбу і стан дрібніших рукописних колекцій (до 500-600 рукописів) після революції 1918 р. і головно підчас німецько-совітської війни, і в неодному виправляє фактичні дані « *Справочника* ». З нього м.і. довідуємося, що бібліотека Народного Дому у Львові, в якій були теж василіянські речі, тепер знаходиться у львівській Науковій Бібліотеці (ст. 24) і подібний Музей Ставропігії — у Львівському Держ. Історичному Музею (ст. 64), рукописи загорівського василіянського м-ря мали б бути в харківській бібліотеці В. Короленка (крім деяких запропащених в часі останної війни — ст. 182), а милецькі і почаївські, з київської Дух. Академії, перейшли до бібліотеки Академії Наук (ст. 221, 267).

14. **Государственныи Архивы Союза ССР — Краткий справочник —** Под редакцией Г.А. Белова, А.И. Логиновой, С.В. Нефедовой, И.Н. Фирсова, Москва, 1958, 8⁰, 508.

Тут згадуються теж архіви, що мають василіянські документи, як Архів Львівської Ставропігії, тепер в тамошньому Держ. Центр. Іст. Архіві (ст. 270-3), залишки василіянських документів з волин-

ських манастирів, частинно збережені у Філії Держ. Іст. Архіву УРСР в Харкові (ст. 273-6), з мукачівського м-ря, в Закарпатськім Держ. Обласнім Архіві в Мукачеві (ст. 299-300), на Білорусі (ст. 355-7) та у Вильні (ст. 228-31).

15. - Микитась В. Л., **Давні рукописи і стародруки,** Ч. 1-2, Львів, 1961, 1964.

Гл. рецензію о. А. Пекара, ЧСВВ, в цих Записках ЧСВВ.

16. - **Центральный Государственный Ист. Архив Белорусской ССР в г. Гродно — Путеводитель,** Минск, 1965, 8⁰, 79+(1).

З цієї маленької брошури довідуємося, що у гродненському архіві, який є філією Центрального Білоруського Архіву в Мінську, зберігаються м.і. інвентарі василіянського манастиря в Лискові, з 1716 і 1758 р. (ст. 66) та чотири збірки манастирських актів з 1561-1829 рр. (ст. 71).

Росія:

17. - Академия Наук СССР. — Ленинградское Отделение Института Истории, **Путеводитель по архиву Ленинградского Отделения Института Истории,** Москва-Ленинград, 1958, 8⁰, 603+(1).

В цій збірній праці, важний для укр. кат. Церкви та Василіянського Чина розділ 6-ий: про рукописні колекції Бібліотеки Академії Наук у Ленінграді (ст. 361 нн), бо в ньому на ст. 379-82 подаються цінні дані про багату збірку Павла Прокопа Доброхотова (1814-1901), що на становищі професора Духовної Семінарії в Жировицькому манастирі в 1830 р. і відтак як архимандрит богоявленського м-ря в Полоцьку та ректор Дух. Семінарії в Могилеві систематично оббирав знесені за царя Миколи I василіянські манастирі з їхніх рукописних багатств. По його смерти, в рр. 1905 і 1908, вони були передані до петроградської бібліотеки Академії Наук, тобто 2492 кириличні, польські та латинські рукописи, які він призбирав в 9/10 частинах до історії українсько-білоруської Церкви і Василіянського Чина за 16-19 ст. (*). Попри твори св. Йосафата (гл. ЗЧСВВ, XII, 125 нн та 446-7) і його беатифікаційний процес з 1637 р. (ЗЧСВВ, I, 2-3, 358) та життя митр. Й. Рутського пера митр. Р. Корсака (ЗЧСВВ, X, 141-2 і 137-8) тощо, маємо тут най-

---

(*) У двохтомнику « *Личные архивные фонды в Госуд. Хранилищах СССР — Указатель* », Москва, 1962-3, II, 30 під: « П. Доброхотов », стоїть: Фонд 37 (чч. 53) в Б-ці АН СССР і фонд 52 (чч. 2492) в ленінградськім відділі Іст. Інституту.

численнішу й найрізноматнішу колекцію оригінальних василіянських актів від поч. 17-го ст.: королівські грамоти, папські письма, рескрипти Ап. Престола, протоколи Капітул генеральних і провінціяльних литовської области та канонічних візитацій, дневники протоархимандритів та протоігуменів, головно 18 ст., списи манастирів та їхніх документів, каталоги монахів, новиків і професорів, богословські виклади і писання та судові акти. Зокрема цінний є комплет історичних документів жировицького м-ря, від самого оснування, та інших василіянських манастирів у Вильні, Тороканях, Мінську, Антополі, Хомську, Дубні, Березвечі, Дорогичині, Браславі, Жидичині й ін. До того ще спадкоємець Доброхотова, А.П. Воскресенський додав свою збірку документів з укр.-білоруської церковної історії та василіянського минулого. Подібної ваги є теж збірки Д. Зубрицького, Д. Мацкевича і з колишнього музею Рос. Археол. Товариства (ст. 184-6), що спільно з колекцією Доброхотова-Воскресенського ставлять ленінградську бібліотеку Академії Наук між найважніші рукописні сховища василіянської старини.

18. - Академия Наук СССР — Бібліотека, **Исторический очерк и обзор фондов рукописного отдела Библиотеки Академии Наук,** Вып. 2 (XIX-XX века), Москва-Ленинград, 1958, 8⁰ 398+(2).

Після описаного в 1-у випуску книгозбору Петра I й В. Татищева та інших колекцій 18-го ст., подаються в 2-му випуску короткі перегляди рукописних збірок, що ввійшли у вищезгадану бібліотеку в наступні часи, в тому збірки проф. М. Бобровського (ч. 40, ст. 100-1) і А. Петрушевича (ч. 16, ст. 117-118), що разом з колекцією Доброхотова (ст. 112-3) скривають неодне цінне зерно, на жаль тут промовчане, до василіянської історії.

19. - **Описание рукописного отдела Библиотеки Академии Наук СССР,** Т. 3, вып. 2-ий: **Исторические сборники XV-XVII вв.,** Сост. А.И. Копанев, М.В. Кукушкина и В.Ф. Покровская, Москва-Ленинград, 1965, 8⁰, 360+(2).

Започаткований ще 1910 р. В. Срезневським і Т. Покровським, цей опис дійшов уже до 1-го випуску 4-го тому в 1957 р., але після того вийшов ще і 1-ий випуск 3-го тому другим, побільшеним виданням в 1959 р. і 2-ий вищезазначений з проаналізованими історичними збірниками 15-17 ст. З колекції П. Доброхотова (ч. 18, ст. 133-7) тут поданий поважний фоліянт (329+11 кк.) з білоруською мовною закраскою, 16-го в., що містить м.і. буллю папи Євгена IV

про флорентійський Собор 1439 р. (к. 58) і має долом, на перших картках, записку: « Сия книга єсть з библиотеки... святого Василія Великого 1755 anno подписана » (правдоподібно з жировицького манастиря — М.В., гл. далі наше ч. 28).

20. - **Славянорусские рукописи XIII-XVII вв. Научной Библиотеки им. М. Горького Московского Госуд. Университета — Описание,** М. 1964, 8°, 101+(3).

Тут під ч. 1367 маємо короткий опис т.зв. Перемиського Євангелія з к. 14-го ст., з текстом кінцевої записки писаря-монаха Василя (ст. 86) і під ч. 1374 Синодик полтавського (? — М.В.) м-ря Ч. Хреста, з поминанням єпископів львівських і луцьких та жидичинських архимандритів (ст. 93).

Польща:

21. - Biblioteka Narodowa — *Katalog rękopisów,* T. VII (N. 6601-7000) — Pod redakcją Kr. Muszynskiej, Warzawa, 1969, 8°, XXIII, 542+(2).

Після того, як загинули в часі війни збірки раперсвільські та батіньольські, описані в перших 3 томах (1929-38), вийшли від 1955 р. дальші (4-7) томи (ч. 2667-7000); але лише в останному, під ч. 6940 (ст. 402) стрічаємо збірку шкільних свідоцтв з василіянських шкіл у Барі, Бучачі, Дрогобичі, Шаргороді, Умані, Любарі тощо (з рр. 1761-800) у колекціях Нар. Б-ки, в великій мірі із спадщини А. Чоловського, відомого консерватора старих пам'ятників передвоєнного Львова.

22. - Jabłoński Z., Preissner A., Sznayderowa B., *Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie — Katalog rękopisow,* I (N. 1811-2148), Wrocław-Kraków, 1962, 8°, XII, 317+(1); II (N. 2149-2298), 1965, XIV, 408+(2); III (N. 2299-2630), 1967, XII, 235+(1); IV (N. 2631-2906), 1969, VIII, 195+(3).

Після двотомового опису перших 1810 рукописів краківської б-ки Академії Наук з 1906 і 1912 р., маємо щойно тепер дальший опис її 1096 рукописів не без цінних василіянських позицій. Поминаємо Ч. 1973 — збірку різних манастирських актів, в тому один ближче неозначений документ про м-р в Бесідах к. Жовкви, з 1731 р. (к. 162). Вже в ЗЧСВВ XII, 525 звернули ми увагу на збірку Івана й Станислава Козьмяна, під ч. 2218, що містить причинки до історії культу св. Йосафата, але має також списки василіян і священиків, переслідуваних після касати Унії в Росії, в 1839-50

рр., завірені римським прокуратором М. Домбровським, ЧСВВ, 1862 р. (к. 140-1, гл. ще 146-47) і документи до історії резиденції св. Сергія і Вакха в Римі (к. 141-5). Теж під ч. 2391 маємо реєстр документів василіянського м-ря в Люблині, 17-18-го ст. (без початку, від ст. 25 до 80), в ч. 2444 один запис на жировицький м-р з 1770 р. (к. 8-9) і в ч 2748 контракт м-ря в Ушачі 1756 р. (к. 52-57).

23. - Jalbrzykowska A., Zathey J., Lagodowa Tyszkowska J., *Inwentarz rękopisow Biblioteki Jagiellonskiej*, N. 6001-7000, Część I (6001-6500), Kraków, 1962, 8º, XIII, 253+(3); Cz. II (6501-7000), 1963, 424+(4); N. 7001-8000; Cz. I (7001-7500), 1966, 184+(2); Cz. II (7501-7800), 1966, 257+(1); Cz. III (7801-8000), 1967, 233+(3) — з окремими показниками імен і місць.

Після трьохтомового інвентаря перших 4174 ягайлонських рукописів В. Вислоцького і В. Кентшинського (1881-98) та його продовження до ч. 6000 в 1938 р., щойно тепер появився подрібний опис дальших двох тисяч рукописів, що щасливо уникнули воєнного знищення. З-поміж них лише кілька заторкують василіянську минувшину 17-19 ст.: Ч. 6127 — спір латинського суфраґана каменецького, Адама Войни Оранського з василіянською школою у Володимирі Вол., в пол. 18-го ст.; Ч. 6327 — приходи василіянського м-ря в Якобштаті 1804-41 рр.; Ч. 6331 п.т. Materiały dotyczące kościołow i klasztorów na Litwie i Białorusi i Ukrainie z XVII-XIX w. w układzie alfabetycznym miejscowości, zebrane przez J.M. Giżyckiego, з реєстрами справ василіянського м-ря в Лещі к. Пінська, з р. 1652 (к. 51-53), його судових актів з 1717-9 рр. (к. 54-67) і доходів за рр. 1789-1836 (к. 67-90); Ч. 6644, з деякими актами про мінську архимандрію (к. 58); Ч. 7069 з актами василіянських м-рів в Почаєві 1800 р. (к. 24-25), Луцьку з рр. 1749, 1795, 1800, 1838 (к. 65-6, 144-5, 155-64, 213-4), Дубні 1754 р. (к. 72-5) і Кременці 1800 р. (к. 162-8).

24. - Kozerska H., Stummer W., *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, I (N. I-262), Warsz. 1963, 8º, XVIII, 342+(2).

Василіянську історію заторкує тут першусього цікава збірка паперів короля Станислава Авґуста про церковні справи, в рр. 1775-79, п.т. Eglise II (ч. 129, ст. 183-4), де м.і. знаходиться письмо о. Митрофана Комаркевича, ЧСВВ, в справі василіянської фундації в Уяздові під Варшавою, з р. 1775 тощо (к. 87-90), жалоба митр. Ф. Володковича на своїх помічників, єп. Льва Шептицького і А.

Млодовського 1776 (?) р. та їхні скарги на нього (к. 132-51), проєкт литовського протоігумена Сильвестра Антоновича про закупно земських дібр для м-ря в Битені і ін. без дати (к. 174-6), спір кн. Стан. Любомірського з Чином і єп. М. Рилом у справі дерманської та дубненської архимандрії (к. 177-8) і, зокрема, записка про « добра Торокані » (к. 228-32) та архимандрії, привернені й роздані 1768 р. (к. 234-5). Зараз потім, під Ч. 131, містяться Miscellanea Ecclesiastica Polonica IV, з рр. 1733-80 (ст. 187 нн) з інформацією про василіянські архимандрії (к. 298-301) без дати (ст. 191) та в справі номінації о. Д. Чадая на виленську архимандрію (по 6.9.1774, к. 327-8) і дуже численними документами про тодішні церковні відносини в укр. кат. Церкві (м.і. цілий ряд писем і друкованих послань поодиноких єрархів київської митрополії). Вкінці під Ч. 132 п.т. Eglise V за рр. 1771-85 (ст. 194 нн) вичисляються на ст. 200-4 інтересні звіти про полоцьку архиєпархію під російською займанщиною, про василіянські архимандрії та номінації архимандритів (м.і. о. І. Мятковського в Каневі) і головно Kopie i wypisy z pism dotyczących kapituły generalnej Bazylianów w 1780 (к. 270-5).

25. - *Archiwum główne akt dawnych w Warszawie — Przewodnik po zespołach,* T. I: *Archiwum dawnej Rzeczypospolitej* — Pod redakcją J. Karwasinskiej, Warsz. 1958, 8º, XV, 387+(1).

Після великого знищення, яке потерпів головний архів давніх актів у Варшаві, в цім збірнику, що містить 22 статті про різні давні його фонди, з'ясовується стан залишків папських нунціятур передрозборової Польщі, з 1661-1794 рр. (ст. 211-2) та вичисляються акти різних чернечих згромаджень та манастирів (ст. 233 нн). Тут саме під титулом: « Василіяни » згадується надання молдавського воєводи Петра, писане по руськи для манастиря в Молдавиці, 1533-4 рр., та потвердження короля Мих. Вишневецького, надання теребовельському м-реві с. Семенова 1670 р. (ст. 235-6).

26. - Kossowski Aleksander, *Archiwalia lubelskie do dziejów Unii kościelnej w Polsce:* Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne, T. 4, Lublin, 1962, 227-58 (відбитка — 8º, 32).

Вже в передвоєнній розправі: *Blaski i cienie Unii kościelnej w Polsce w XVII-XVIII w. w świetle źródeł archiwalnych* (Księga Pamiątkowa ku czci J.E.Ks. Bpa M. Fulmana, Część 3, Lublin, 1939, відбитка: 8º, 75) та інших своїх статтях (м.і. гл. наше ч. 155), К. зачерпнув дещо з залишків колишнього архіву холмських з'єднених владик та василіянських манастирів в Замості та Білій Підля-

ській тощо, збережених в люблинському воєвідському архіві. Тому і природно було, щоб він — його довголітний кустос — дав вичерпний опис цих чи не найцінніших документів укр. церковної та василіянської минувшини 17-19 вв. на терені теперішньої Польщі, як показали інші їх знавці, як о. Б. Балик, ЧСВВ (гл. наше ч. 78), зачавши і собі їх частинами публікувати. На жаль, в цій своїй статті К. подає свого роду перегляд цієї люблинської колекції, а не точний її опис за поодиноками томами та їх сторінками. Н.пр. з дуже цінного 1073-го тому колишнього холмського владичого архіву — за його словами — дає лише важніші, на його думку, позиції (ст. 241) і, згадавши поміщений на його початку життєпис митр. Й. Рутського, пера Р. Корсака, чомусь замовчує долучений до нього « Discursus Rhuteni cuiusdam de corrigendo regimine in ritu graeco » самого Рутського, як довідуємося з Баликового видання цих обох першорядних документів до початкової історії св. З'єднення і Василіянського Чина (гл. наше Ч. 78). Тому і ми обмежуємося на цім місці до тих василіянських позицій, які К. ширше чи коротше наводить у довгій низці своїх виписок, в першій мірі з холмського єпископського архіву та василіянських колекцій в Замості й Білій і, відтак, з актів російського губернаторського уряду в Люблині.

І так, у фасцикулі ч. 6 холмського архіву знаходяться копії листування митр. Л. Заленського (1694-1708), м.і. лист до кард. Радзейовського, з дня 23.2.1700, в справі кандидатури Гавриїла Винницького на перемиську катедру, яку узалежнює найперше від новіціяту в битенському манастирі (ст. 231). Знову в збірці ч. 8 є лист кременецького ігумена Луки Сулжинського (не: Сульчинського!) з початку 1795 р., який описує трагічні наслідки російської окупації, після 3-го поділу Польщі, для волинських манастирів у Почаєві, Загайцях і Дермані тощо (ст. 234). Далі, в збірці ч. 28-9 є завіщання холмських єп. Атанасія Пакости з 25.7.1625 і Я. Суші з 7.1.1687 (ст. 235). Та найцікавіший є в розділі 7-ім (ст. 236-40) реєстр актів замойського і більського м-ря, в тому 4 книги: хроніка (гл. наше Ч. 155), списи настоятелів, місій і урядових документів замойської обителі, започатковані відомим місіонером і пізніше мучеником в уманській різні 1768 р., Іраклієм Костецьким, при вступі на ігуменство 1758 р., та продовжувані його наступниками, і василіянська хроніка в Білій. Вслід за тим К. знову повертається до холмського єпархіяльного архіву, тобто до його ч. 28 та згаданого вище ч. 1073, що становлять тепер один том дуже цін-

них документів. З них К. згадує (ст. 240-4) реляцію про виступ могилівських міщан проти св. Йосафата, в листопаді 1618 р. і латинську реляцію митр. Рутського про його убійство до Конґреґації Пропаґанди, однозгідну з текстом, виданим о. Й. Скрутнем у ЗЧСВВ, I, 2-3, 314-63, Корсакове життя Рутського і його завіщання з 28.1.1637 та похвалу о. Д. Занкевича, ЧСВВ († 1724) для єп. Я. Суші (з доданими заввагами незнаного автора). За те з дальших виїмків К-го з люблинських актів до історії холмської єпархії в 19-му ст. і до знищення св. з'єдинення на Холмщині (ст. 245-57) на нашу увагу заслугує лише донос, що о. Никанор Краєвський, ЧСВВ, якого він зве «уніятським священиком» (ст. 247), в часі польського повстання в 1830 р. відправив у варшавській василіянській церкві врочисту жалібну богослужбу за душі страчених в 1826 р. декабристів у Петербурзі. Таксамо, в тайному донесенні до російського губернатора в Люблині вичисляється в рукописній збірці холмської капітули ближче неозначена «Historia Synodu florenckiego ks. Stebelskiego» (ст. 247), що належала б, на нашу думку, найскорше неструдженому василіянському історикові о. Ігнатові Стебельському († 1805). На кінець згадаємо ще щоденник холмського єп. Ф. Шумборського з його подорожі до Петербурга 1840-1 рр., бо Коссовський його використав у нарисі: *Filip Felicjan Szumborski (1771-1851), biskup chełmski unicki:* Pam. Lub. 3 (1937), 301-4 (гл. далі наше Ч. 100).

27. - Tomczyk J., **Przewodnik po zespole akt kancelarii Gubernatora Lubelskiego z lat 1866-1917,** Warszawa, 1966, 8º, XXXI, 123+(1).

Після обширного вступу про долю цього архіву, вивезеного при кінці першої війни з Люблина і знову поверненого з Росії, йде подрібний розклад його матеріялів за поодиноками гаслами. М.і. на ст. 98-103 маємо опис томів, що заторкують положення з'єдиненої холмської єпархії, але без специфікації імен і місць так, що тільки під ч. 9 згадується заворушення у зв'язку з канонізацією св. Йосафата 1867 р., неозначеного характеру. Та завдяки й такому зіставленню видно, як багато ще з тих актів можна буде додати до того, що вже А. Коссовський, в вище наведеній статті, вибрав з них до свого опису стійкости холмських вірних, а може й доведе воно до відкриття якихсь невідомих матеріялів про холмських василіян, перед і після касати Унії в 1875 р.

Австрія:

28. - Mazal Otto-Unterkircher Franz, **Katalog**

der abendländischen Handschriften der österreichischen Nationalbibliothek — « Series Nova » (Neuerwerbungen), Teil I: Cod. Ser. N. I-1600, Wien, 1965, 8°, X, 317+(3); Teil 2/I: Cod. Ser. N. 1601-3200, 1963, XV, 510; 2/II: Register, 1963, 293+(1); Teil 3: Cod. Ser. N. 3201-4000, 1967, X, 599+(1).

З цього взірцевого опису рукописів, писаних латинкою, що входять у так звану Нову Серію рукописів віденської Національної Бібліотеки, започатковану від 1870 рр., довідуємося про ряд дуже важливих василіянських документів 18-го ст., які вийшли на світло денне у 1930-40 рр. з безконечної гущі понад 10 тисяч ще не з'інвентаризованих її рукописів. Щоб відразу виявилася їхня надзвичайна вартість для історії василіянського Чина, вистачить перелічити їх у хронологічному порядку, зазначуючи при кожному порядкове число, під яким він стоїть у цьому каталозі згаданої Нової Серії. Це в першу чергу три фоліянти (Ч. 3844-5-6, Кат. 3, ст. 320), затитуловані: *Acta Congregationis Basilianae sub Leone Kiszka Proto-Archimandrita,* T. I (pp. 1702-3), кк. 98, T. VI (pp. 1710-11), кк. 326, T. XI (pp. 1723-25), кк. 331. Він має на спідній окладинці дописку: « 36. Actorum Kiszianorum Tomus XI. N. 15 », і вже тим самим опрокидує дотеперішню думку його життєписців (Діковського, Дерунї і, наостанку, А. Коделля в *Polski Słownik Biograficzny,* 12 [1966], 512), немовби їх було тільки дев'ять і слід вважати за пропащі в минулому столітті... Відтак маємо тут 5 томів канонічних візитацій литовської василіянської провінції 18 ст.: 1) протоархимандрита В. Полятила (1736-41) під ч. 3847 (Кат. 3, ст. 320); 2) протоігумена Т. Конячевського (1742-7) під ч. 2799 (Кат. 2/1, ст. 393); 3) протоіг. І. Лукіяновича (1751-5) під ч. 3848 (Кат. 3, ст. 320-1); 4) протоіг. П. Важинського (1784-8) під ч. 2798 (Кат. 2/1, ст. 393) і 5) С. Антоновича (1793-8) під ч. 3849 (Кат. 3, ст. 321). Їх вартість іще підносять додані в 1-2 і 3-му томі каталоги монахів у поодиноких манастирях: з 1736 р. в 1-му, з 1742/3 і 1745 р. (з додатками) в 2-му і з 1752, 1753, 1754 р. та 1755 р. в 3-му томі. Вслід за тим маємо під ч. 2800 (Кат. 2/I, ст. 393): « Praxis variorum Instrumentorum, Consensuum etc., in nostra Provincia Litvana usitatorum in gratiam VV. Admdm Rvndorum in Xto Patrum Nostrorum Secretariorum Reverendissimorum et Religiosissimorum PP. Provincialium Litvaniae per P. Gedeonem Beyner, Ord. Bas. Consultorem Gr-lem sub tempus quadrigenalis residentiae ejus in Poczajow extensa et exhibita Anno D.ni 1747 et sequentibus » (kk. 188), що містить вибрані з архівних збірок взірцеві письма, як писати до різних осіб

та урядів у різних справах Чина та провінції, на жаль з великими прогалинами у рукописі, що мав начисляти понад 600 сторін. Нарешті цю першорядну збірку замикає об'ємиста « Theologia speculativa » (кк. 472) під ч. 3850 (Кат. 3, ст. 320), списана з викладів у Колегії Пропаґанди в Римі, в 1727-9 р., пізнішим протоархимандритом Іраклієм Лисанським, що подарував її до бібліотеки жировицького манастиря 1758 р., як виходить з записки, долом, перших карток: « Сия єсть книга Бібліотеки Монастыря Жировицкаго Чину С(вя)таго Василія Великаго Anno 1758 подписана ». Отак уже з цими 10-ма василіянськими фоліянтами віденська Національна Бібліотека стає у ряд цінних сховищ василіянської рукописної спадщини, не без того, що дальші розшуки в її ще не скаталогованих тисячах рукописів виявлять подібні щедеври василіянського минулого, з уваги на 150-літне пов'язання долі укр. кат. Церкви із столицею австрійської імперії (1772-1918).

29. - Lacko M., S.J., *Ad Diplomatarium eparchiae Mukačevensis Antonii Hodinka Supplementa Vindobonensia:* Orientalia Christiana Periodica, 23 (1957), 3-4, 332-53.

Гл. рец. о. В.М. в « Логос » 10 (Йорктон, 1959), 2, 156. У збірочці 13-ох документів з віденського державного архіву, вісім то давніше видані, та насвітлюють лиш кандидатуру на мукачівське владицтво І. Годермарського проти о. П. Филиповича, ЧСВВ, в 1708-12 рр., з досить неґативного боку, так що підібраний для неї наголовок розчаровує дослідника історичних джерел мукачівської єпархії.

Канада:

30. - Kupranec O., OSBM, **Musée et archives des PP. Basiliens à Mundare, Alberta, Canada**: « Antemurale », III (1956), 125-7.

Це тільки короткий і побіжний огляд архівних та музейних збірок василіянського манастиря в Мондері б. Едмонтону, про які писали єп. Ніль Саварин і проф. Я. Рудницький (гл. ЗЧСВВ, IX, 240), для інформації чужомовних дослідників укр. церковної та василіянської минувшини і зокрема початкової діяльности василіянського Чина в Канаді в 1900-их рр. Докладніше перераховує автор рукописи й стародруки мондерської бібліотеки та архівні скарби в « *Пропам'ятній Книзі ОО. Василіян у Канаді* », Торонто, 1953, 196-201 (гл. далі наше Ч. 136).

2. - БІБЛІОГРАФІЧНІ І ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ТА ІНШІ ПОСІБНИКИ

31. - **Enciclopedia de Orientacion bibliografica** — Director Tomas Zamariego, S.J., II: *Ciencias religiosas*, Barcelona, 1964, 8º, XLVI, 793+(3).

В цій чотиротомовій бібліографічній енциклопедії гуманістичного і релігійного знання досить обширно потрактоване теж питання східно-християнських Церков, у розділі 8-му (ст. 127-36). В ньому укр. кат. Церква займає ст. 133-5 (Ч. 1592-7), на жаль, з непотрібними і головно для початківців конфузними підподілами (Rutenos, Rutenia Bianca [Polonia-Lituania], Ucrania, Galitsia, Rutenia Carpatica) і так обмеженої до мінімум бібліографії, де нема навіть Ґепенового життя св. Йосафата, тільки історична повість про нього Еріки Унґер-Дрейлінґ і то в параграфі про Білорусь-Польщу-Литву... Знову в розділі 11-му (ст. 170 нн) про монашество і чернечі Чини, ст. 189-91 присвячені василіянському Чинові св. Йосафата (ч. 1726-9), на жаль, теж без згадки його життя в обрібці Ґепена, тільки вищезгаданої Унґер-Дрейлінґ, щоб уже не казати про еспанський переклад Я. Суші, *Vida y martyrio del B. Josaphat*, який з латинського оригіналу видав 1684 р. протоігумен еспанських Василіян М. Перец (гл. ЗЧСВВ, XII, 219 і 520).

32. - Angel Santos Hernandez, S.J., **Iglesias de Oriente** II: *Repertorio bibliografico*, Santander, 1963, 8º, 742+(2).

В цьому обширному бібліографічному доповненні до І-го тому, виданому в 1959 р. (ст. 542) і присвяченому головним питанням східно-християнського богослов'я, 1-а частина займається нез'єдиними східними Церквами (ст. 11-257) і щойно в 2-ій подана бібліографія про з'єдинені Церкви Сходу (ст. 249-464), а в 3-ій про екуменізм (ст. 475-714). Та, на жаль, у мові про укр. кат. Церкву автор переймив з вищенаведеної « Бібліографічної Енциклопедії » непідхожий поділ на Русинів, Білорусинів ітд., так в секції історичної бібліографії (ст. 325-47), як і канонічноправничої (440 нн) так, що н.пр. Пелешова Історія Унії фіґурує в рубриці « Русини », а Ґепенова біографія св. Йосафата і твір Ліковського про Берестейську Унію в рубриці « Білорусини (Польща-Литва) », і нарешті дисертація о. О. Барана, *Metropolia Kioviensis et Eparchia Mukačoviensis* (Рим, 1960) під « Galitzianos (Galitzia di Austria) ». В обох цих секціях теж маємо деякі праці з історії василіянського Чина оо. А. Великого (Welycky!), Д. Блажейовського і — одиноку в рубриці про східне чернече право (ст. 455) — М. Войнара, *De regimine*

Basilianorum Ruthenorum a metr. J.V. Rutskyj restauratorum (P. 1949).

33. - Buchynskyj Dr. Dmytro, **Bibliografia Ucrainiana 1945-1961,** Madrid, 1962, 8°, 371+(1).

В цьому показнику повоєнної української книжкової продукції на еміграції пок. автор, у мові про Церкву (ст. 133 нн) і кінцевому відділі чужомовної бібліографії про укр. кат. Церкву (ст. 269 нн), наводить римські публікації « *Записок ЧСВВ* » з історії укр. кат. Церкви та Василіянського Чина за 1949-61 рр.

34. - Hahn Wiktor, **Bibliografia bibliografij polskich do 1950 r.** Wrocław, 1966[3], 8°, XXIV, 586+(2).

В цілій тій об'ємистій книзі лише в початковім відділі 2-ім, про загальні бібліографії, знаходимо між каталогами бібліотек (Ч. 317, ст. 27) вказівку на рукописні каталоги василіянських бібліотек у Більчу, Бучачі, Чорткові, Луці, Теребовлі, Замості й в жіночій обителі в Смільниці, що були зібрані в один збірний каталог львівської університетської б-ки Ч. 272, після йосифінської касати василіянських м-рів у Галичині та їхніх книгозборів для львівського університету. Зате в розділі « Zakony » загалом жадної згадки про Василіян нема...

35. - **Lietuviu Enciklopedija,** I-XXXV, Boston, 1953-66.

36. - **The New Catholic Encyclopedia,** 1-15, New York, 1967.

Чимало уваги і місця присвятила минулому української кат. Церкви і Василіянського Чина *Литовська Енциклопедія,* не лише в перероблених початкових томах, що вийшли в Ковні в рр. 1933-9 (гл. рецензію В. Толочка на т. 1-3 в ЗЧСВВ, VI, 465-6), але й у всіх наступних, що, взагальному, містять понад 50 василіянських гасел. Зокрема вслід відзначити загальний огляд історії і актуального стану Василіянського Чина (Bazilionai) в 2-му томі (1954), ст. 300-2, бо він найповніший з усіх, що їх принесли інші повоєнні енциклопедії. Тому сердечно вітаємо започатковане видання цієї цінної енциклопедії в англійській мові та згодом подамо перелік її гасел, що заторкують василіянські справи. Натомість нова *Ам. Кат. Енциклопедія* вділила дуже мало місця о. проф. М. Войнарові, ЧСВВ, для його артикулу про василіянський Чин (Basilians) і то в загальному гаслі про візантійський обряд (II, 1967, 152-4) та ще менше для св. Йосафата (VII, 1967, 1106: гасло Е. Кисілєвича — без згадки переносин його мощів з Білої до Відня і Риму!) і зовсім пропустила митр. Й. Рутського...

37. - S. Congregazione per la Chiesa Orientale, **Oriente Cattolico, Cenni e statistiche,** Città del Vaticano, 1962, 8°, XI, 812.

Одиноко в цьому урядовому виданні Свящ. Конґреґації для Східних Церков маємо в повоєнному часі задовільний і ядерний виклад історії та теперішнього стану Василіянського Чина св. Йосафата (ст. 584-95), коли порівняти з ним, скорочену до мінімум згадку в огляді католицьких Чинів M. Escobar, *Ordini e Congregazioni Religiose,* I (Torino, 1951), де гротафератський архимандрит о. Т. Міниші, в обширному розділі про Василіян (ст. 795-826), майже всеціло присвятив свою увагу їхній італогрецькій формації, і лише при кінці докинув скупу жмінку найпотрібніших даних про Чин св. Василія на Україні та на Близькому Сході (ст. 816-8). При тому заслуговує ще на увагу короткий нарис про Папську Колеґію св. Йосафата в Римі (ст. 490-2), бо в ньому точно з'ясована історія василіянської резиденції св. Сергія і Вакха в Римі, аж до перебудови її на папську семінарію для українських богословів у 1896 р., повірену 1904 р. василіянському проводові.

38. - *Jubilarni Šematizam Križevačke Eparhije,* Zagreb, 1962, вел. 8°, 281+(1).

У 350-ліття започаткованої (через з'єднинення з Апостольським Престолом єп. Симеона Вратанія та його вірних 1611 р.) križевацької єпархії в теперішній Югославії, вийшов цей цінний Шематизм із вступною статтею про її владик (втому перших 16-ох з чернечого стану) та про їх духовну семінарію в Загребі, що від свого оснування в 1681 р. носила навіть ім'я св. Василія, тому що оставалася під чернечим проводом (ст. 60-68). А відтак окремий уступ про Чин св. Василія Вел. (247-50) ще підкреслює провідну його ролю для збереження св. З'єдинення вже за єп. С. Вратанія, завдяки ревній праці о. М. Терлецького і співдіянні о. Никифора (Лосовського — М.В.), ЧСВВ, аж до пізніших славних єпископів-василіян В. Божічковіча і Й. Басташіча, у 18 ст.

39. - *Polski Słownik Biograficzny,* T. VIII-XV, Kraków, 1959-70.

Після 10-літньої перерви, по 7-му томі цього Біографічного Словника, що вийшов іще 1948-9 рр. (гл. ЗЧСВВ, IX, 242-3), зачав він знову виходити приспішеним темпом, але приніс уже дуже мало василіянських імен в порівнянні з першими томами, в яких співпрацював пок. Й. Скрутень († 1951). Все ж таки з задовіллям вітаємо в 8-му томі (ст. 22-3) біографію знаного історика василі-

янського Чина Івана Марка Ґіжицького (псевдонім « Волиняк », 1844-1925) пера Карла Роллє, який однак у списку його василіянських писань допустився більших пропусків, бо поминув, н.пр., таку важну розправу, як *Spis klasztorów unickich Bazylianów w województwie wołyńskiem,* Краків, 1905. Подібно слід відзначити життя любителя василіянської старини, Євстахія Івановського (« Геллєніюш »), написане редакцією ПСБ (т. 10, ст. 178-9), яка однак промовчує його василіянські заінтересування може тому, що не виходили вони поза дилентантські межі. З ряду, в 11-му томі, маємо життя, написане Е. Рабовичем (ст. 529), Цезарія Камінського (Kamienski, 1765-1827), на свій час відомого виленського астронома і литовського протоігумена, що заслужився до переміни школи в Жировицях (не: Zurowcach!) на гімназію в 1826 р. І знову, в 12-му томі (ст. 110), Стан. Гербст дає біографію о. Іларіона Карпінського, ЧСВВ, († перед 1765), що полишив у дорібку обширний *Lexykon geograficzny,* виданий у Вильні 1766 р., в якому він, перший у Польщі, узгляднив чужі країни. Він мав брата довголітнього протоігумена Никодима (не лише в рр. 1763-70, як пише Г., але вже в 1755-59 і 1763-72). Далі, на ст. 511-2, поміщений життєпис митр. Льва Кишки (1668-8/19.11.1728), пера Олександра Коделля, що використав до нього римські архівні публікації А. Великого і монографію І. Біланича про Замойський Собор (гл. вище наше Ч. 28). Таксамо наводить наші римські джерельні публікації М. Рехович у біографічнім нарисі митр. Г. Коленди (ок. 1605-74) в т. 13-му (ст. 310-11), але чомусь називає його противником київського патріярхату. Подібно публікації оо. Великого і Назарка використали Л. Бєнковський і Т. Василєвський, в життєписі митр. Р. Корсака (ок. 1595-1640) в т. 14-му (ст. 111-2), що йде після короткого життя полоцького архиєп. Гарасима Гліба Корсака († 1563), якого син Іван, полоцький каштелян († 1625), правувався із св. Йосафатом за добра борисоглібського м-ря в Полоцьку (ст. 104-5). Вкінці 15-ий том дає одиноко для нас важливий життєпис перемиського з'єдиненого єп. Атанасія Крупецького (ок. 1570-1652), опрацьований досить тенденційно Вандою Бончковською, ст. 405-6.

З інших біографічних нарисів у цих томах ПСБ, крім славіста Омеляна Калужняцького († 1914 — т. XI, 508-9), про якого можемо додати, що вчився в окружній василіянській школі в Лаврові (ЗЧСВВ, XI, 82), слід згадати сильветку єзуїта Миколи Кміціца († 1632) — з т. XIII (80-1), пера о. Бронислава Натонського, Т.І., який обстоює його авторство поеми « Josaphatis » (1628), протиставля-

ючися василіянській традиції, що її приписує для « ближче незнаного », як каже неслушно, Ісаковича, тобто о. Йосафата Ісаковича, ЧСВВ, вихованка грецької колегії в Римі та промотора справ З'єдиненої Церкви, головно у зв'язку з беатифікаційним процесом св. Йосафата в Римі, в 1630-40 рр. (гл. ЗЧСВВ, XII, 196-200). Вкінці, заслугує на нашу увагу життєпис єзуїта В. Віюк-Кояловича († 1673), що в своїх історичних працях узгляднював теж українську-білоруську Церкву (XIII, 270-2). Так то без огляду на обмежені, з-за відомих причин, до мінімум імена з історії укр. кат. Церкви і Василіянського Чина, ПСБ не позбавлений своєї вартости для укр. церковної історіографії, передовсім завдяки зберіганій науковій об'єктивності своїх директорів і співробітників.

40. - **Українські письменики — Біо-бібліографічний словник, Т.***т:* *Давня українська література* (XI-XVIII ст.) — Уложив Махновець Л.Є., Київ, 1960,8°, 978+(2); Т. II-III: *Дожовтневий період* (XIX - поч. XX в.), К. 1963, 751+(1), 805+(3).

Перший із 5 грубих томів біографічного та бібліографічного словника укр. письменників, виданих у 1960-5 р., ділить їх на найдавніших з 11-13 вв. і пізніших з 14-18 ст. та впорядковує їх за азбучним порядком, переділюючи тут то там загальними оглядами літературних жанрів (теж за підібраним азбучним ладом: віршова література, житійна література, літописи, слова і поучення) і при кожному, після коротеньких життєвих даних, додає відповідну бібліографію. Не будемо багато вияснати, як далеко природніше було б наперед дати загальні огляди поодиноких родів літератури і щойно після них азбучний словник письменників, як це робить *Bibliografia literatury polskiej:* « *NowyKorbut* » (Kraków, 1963-1967), і як дуже відчувається в книзі потреба верхніх рубрик, щоб не заглядати за кожним разом аж до кінцевого змісту, про що на якій сторінці трактується. Та вже годі зрозуміти, чому то при поодиноких іменах впорядчик, відсилаючи до віршової, полемічної чи іншої літератури, не подав і заразом й сторінок, на яких про них мала б бути мова. І так, — щоб триматися стисло василіянської тематики, — вже на початку 2-ої частини, на ст. 196-7, поданий Андрієвський і Антоній, з відсилкою до Богогласника, без зазначеної сторінки, дарма що не стоїть він за азбучним порядком (під Б), але аж у віршовій літературі (ст. 247-50).

І саме *Богогласник* — одинокий з небагатьох василіянських видань, що знайшли місце у Словнику Махновця, — задовільно

опрацьований (ст. 247-50): після наведених його видань подана про нього вичерпна література і вичислені автори поодиноких пісень (ст. 249), які ще окремо згадуються за азбучним порядком на інших сторінках Словника (м.і. о. Адріян Шубович, ЧСВВ, пропущений на ст. 249, приходить на ст. 601, під титулом: « Шубович — жив у XVIII ст., автор акростиха », з відсилкою до Щеглової С., *Богогласник,* Київ, 1918, 270-1). З двох інших почаївських видань, « *Народовіщаніе* » (1756) і « *Політика свіцкая* » (1770), наведених під гаслом « Ораторська і повчальна проза » (ст. 484-5), перше вже випало тут слабше, бо повний його титул поданий не з першого видання 1756 р., але аж 3-го р. 1778 і пропущено пізніше видання львівської Ставропігії з 1866 р. та розвідку Т. Пачовського, *До джерел* « *Народовіщанія* », Львів, 1937 (гл. ЗЧСВВ, IX, 264). Також про о. Ю. Добриловського, ЧСВВ (ст. 303) кажеться тільки, що писав вірші (гл. Г. Нудьга, *Пісні і романси укр. поетів,* I, 233-4), діялоги і проповіді, але навіть не згадується їх титулу, місця і року видання, ні не наводиться М. Возняка, *Історія укр. літератури,* III (Львів, 1924), 104-5, чи бодай В. Щурата, *Укр. проповідник і поет кінця XVIII ст.* (*Вибрані праці з історії літератури,* Київ, 1963, 101-3). З інших василіянських письменників згадується лиш лаконічно віршописець Г. Пазій (Пазин? — М.В.) з Закарпаття (ст. 440), а зовсім промовчаний його сучасник о. А. Коцак († 1800), автор звісної « *Граматики славеноруської* » тощо (гл. далі наше Ч. 52, 163). Далі слід відзначити, що в порівнянні з задовільною обрібкою православної полемічної літератури (ст. 452-8), « Католики та уніяти » (ст. 458-61) потрактовані дуже недбало, бо навіть нема згадки писань єп. Якима Мороховського і Йосафата Кунцевича, хіба що аж у мові про православного письменника В. Сураського (ст. 559) в наведеній статті К. Копержинського, *З історії публіцистики XVII в.* (ЗНТШ, 99, 81-96), а зате вичисляються різні видання Проєкту « на знищення Русі » (з боку польських католиків проти уніятів! — М.В.) та тенденційні публікації К. Говорського проти св. Йосафата і... статті російських звітодавців про паломництво Галичан до Папи Льва XIII, з нагоди 300-літнього ювілею Берестейської Унії в 1896 р. Після того вже відпадає охота пригадувати укладачеві цього Словника, що годі поминати мовчанкою такі богословські писання, як Льва Кишки, *Собраніе наук о сакраментах* (1697) чи *Богословія Нравоучительная* (Почаїв, 1751 з додатком слов'янського лексикону, Львів, 1752 і т.д.), коли одному тільки Т. Прокоповичеві він присвячує аж

13 ст. (490-502), вичислюючи подрібно всі його цареславні промови і богословські трактати, з їхніми латинськими текстами і заграничними виданнями.

Подібно в 3-ій частині, присвяченій перекладній літературі XI-XVIII ст. (ст. 618 нн), М. згадує тільки видання Біблії в Москві 1663 і в Києві 1758 р. (ст. 637), поминувши п'ятитомову почаївську Біблію з 1798 р., хоч сама бібліотека київської Академії Наук посідає аж 4 її примірники (гл. *Славянские книги кирилловской печати XV-XVIII вв. — Описание книг, хранящихся в Госуд. Публ. Б-ке УССР*, Киев, 1958, Ч. 1256). Вкінці не знати, чи до згаданої літератури зачислив він й світової слави « *Наслідування Христа* » Томи Кемпійського, що вийшли вже 1647 в (православнім!) дельськім манастирі (гл. далі, наше Ч. 47) і в Вильні 1684 та Почаєві 1764 р. (гл. *Слав. книги*, Ч. 832), бо через брак індексів у цьому Словнику годі те ствердити...

А вже таки незрозумілий для нас в дальших двох томах пропуск між письменниками 19-го ст. о. Анатоля Кралицького, ЧСВВ (1834-94), автора повісті « *Князь Ляборець* » тощо, хоч є тут з його сучасників на Закарпатті не лише О. Духнович (II, 327 нн), але й О. Павлович (III, 72 нн).

41. - Будовниц И. У., **Словарь русской, украинской, белорусской письмеиности и литературы до XVIII века,** Москва, 1962, вел. 8^0, 397+(3).

В порівнянні з попереднім цей словник, під технічним оглядом без закиду й аспірує на повноту так, що наводить поодиноких письменників не лише за іменами і прізвищами, але й окремо згадує їхні поодинокі твори тощо. І так Йосафат Кунцевич фіґурує і під своїм ім'ям (на жаль помиленим: Йоасафат — ст. 120) і знову під Кунцевич (ст. 148) та окремо ще згадані його писання: « Катехизм » (130), « О фальшованю писем словенских » (194) і « Устав для священиків » (349). Таксамо наведені митр. Йосиф Велямин Рутський і його « *Тезес* » з 1608 р. (ст. 122, 355), єп. Яким Мороховський (ст. 66, 117, 177) та їх сучасник, о. Теодосій Боровик, ЧСВВ, і його « *Гисторія... о образі чудовном... жировицком* » (ст. 31, 49, 354), але чомусь пропущений Лев Кревза, Йосиф Декамелис, Й. Базилович, А. Коцак і ін., а Лев (Леон) Кишка фіґурує лише як полоцький типограф у 1697 р. (ст. 150, 133, 342: *О сакраментах*). Подібні помилки стрічаються і в інших місцях, де мова про василіянську старину, бо м.і. у списку друкарень (ст. 341-2) василіянська печатня

у Вильні фіґурує як манастирська без додатку: Св. Трійці, тому що й православна святодухівська часом так звалася, та пропущена львівська друкарня в манастирі св. Онуфрія на початку 17-го ст., а початок унівської поставлений на 1670 р. замість 1647/8-го. Також у виказі рукописних Євангелій (66-7) брак Лаврішівського і Перемиського з 14 ст. (гл. вище, наше Ч. 20) та Тригорського Учительного з 16 в. і ін., а Бучацьке помилково позначене 17-им ст. (ст. 38) замість 13-го. Подібно пропущене видання *«О подражаній І. Христу»* Томи Кемпійського, в Почаєві 1764 р., на ст. 190 (гл. ст. 137). Вкінці впадає в очі брак згадки бодай важніших манастирських Пом'яників (ст. 232), а сама відсилка до Синодиків (ст. 289) невистачальна, бо звичайно в них є теж списки соборів, єрархів і... виклятих єретиків.

42. - Академия Наук Укр. ССР — Государственная Публ. Библиотека Укр. ССР, **Славянские книги кирилловской печати XV-XVIII вв. — Описание книг, хранящихся в Гос. Публ. Библиотеке УССР** — Сост. С.О. Петров, Я.Д. Бирюк и Т.П. Золотарь, Киев, 1958, 8⁰, 263+(5).

Щодо підібраного титулу цього опису не можна не прихилитися до принципіяльного застереження, висловленого в дуже обережній формі його рецензентом Я. Ісаєвичем, у львівському місячнику « *Вітчизна* », з березня 1960 р., що йдеться тут понайбільше про церковнослов'янські друки, тобто й південнослов'янські, і українські, і білоруські, і московські, і навіть румунсько-кириличні, та з Амстердаму, Варшави, Відня, і т.д., які має київська бібліотека від 1491 до 1800 р. в числі 1287 (в тому багато в кількох копіях). Це тим більше слід осудити, бо воно відбилося на негідному совісного бібліографа застосуванні теперішньої російської транскрипції до кириличних титулів й текстів у всіх без розбору друках, виданих на Україні та Білорусі (*). Так само слід жалувати, що редактори, зазначивши після порядкового числа звіздкою невідомі досі в бібліографії друки, не зробили того щераз у доданому при кінці їх списку за друкарнями (ст. 231-8), бо тут воно найкраще впадало б в око.

(*) Не знати, як справився з тим Г.Я. Голенченко, *Библиогр. список белорусских старопечатных изданий XVI-XVIII вв. Госуд. Б-ки БССР*, Минск, 1961, бо ця книжка досі нам недоступна. Так само недоступний для нас В.Л. Микитась, *Давні книги Закарпатського Держ. Кравзнавчого Музею*, Львів, 1964.

Що ж до василіянських друкарень, то кожна з них заступлена в центральній бібліотеці України бодай кількома друками, але в кінцевому списку друкарень виленська печатня « Монахів Чина св. Василія Вел. » непотрібно відділена від друкарні « Св. Трійці » (ст. 232). З супрасльських василіянських видань київська б-ка посідає аж 10 примірників Служебника з 1695 р. (Ч. 336) так, що не було тяжко передрукувати без помилок його кінцеву літописну відмітку: « Господу Богу (не: богу) поспѣшествующу сей Служебник (не: служебник) изволенїем Преосвященнаго (не: преосвещенного) Леона Шлюбица Заленскаго (не: Залеского)... Прилежным же исправленїем всечестнаго отца Симеона Ципрїановича, Архимандрити Супральскаго, Протосовѣтника (не: протосоветчика) Чину ст. Василія Вел. совершеннѣе — ибо типом прииздахуся (не: прииздадеся) от великой (не: великай) Вечерни доселѣ Службы благопотребныя — скончася (не: скончался) »....У почаївських друках, що їх київська б-ка має до 1800 р. аж 120, шість зазначених звіздкою, тобто досі невідомих, втягнув уже у свій спис о. І. Тилявський в ЗЧСВВ, X, 291-2, а два інші Ч. 723 і 728 поминув мовчанкою, бо перший (*Воспѣдованїе праздником...* 1757) в нього зазначений під Ч. 31 як знаний бібліографам, а другий (*Община*, 1757) то надбитка кінцевої частини Праздній з того самого року (Тил., Ч. 33). Про невідомий досі почаївський Буквар 1765 р. гл. далі наше Ч. 118.

43. - Estreicher Karol i Stanislaw, **Bibliografia polska XVI-XVIII w.,** T. 35/1 (Z-Załuski), Kraków, 1951, 8°, 243+(1).

У великому гаслі « Zakony » (ст. 93 нн) згадуються теж василіяни, але, на жаль, тільки з відсилкою до т. 12-го, 402 нн, і кілька василіянських друків, як « Zabawy duchowne » в перекладі з французького (Вильно, 1774), « Zabawa ogrodowa » (Почаїв, 1793 і 1808), незгадувана в о. Тилявського (ЗЧСВВ, X, 283-4, 287), « Zadanie duchowienstwa ruskiego... Stanom... Rz-litej » (Супрасль, 1764) та ряд сьогодні незнаних публікацій Йосифа Антона Жаґельського, з історії укр. кат. Церкви і Василіянського Чина.

44. - Estreicher Karol, **Bibliografia Polska XIX w.,** T. I-VI (A-E), Kraków, 1959-67.

В цім новім виданні Естрейхерової Бібліографії, в якій онук славного польського бібліографа проф. Кароль Е. доповняє перше її видання з-перед ста літ, з багатої картотеки, призбираної ще самим автором, стрічаються теж василіянські письменники, як Андрушкевич Ілля († 1884), Антонович Юліян († 1824), Башнян-

ський Ігнатій (ок. 1786 - ?), Чарноруцький (-ський) Самуїл († 1887), єп. Ціхановський Фердинанд († 1828) і анонімний Bazylian prowincyi ruskiej, *Nauki powszechne* (1822) тощо.

45. - Kolasa Jan, *Bibliografia Czasopisma Zakładu Narodowego im. Ossolinskich 1828-1869* (= Rocznik Zakładu im. Ossolinskich, V, Wrocław, 1957, 475-576).

В цьому показнику статтей згаданого журналу, що в першій половині минулого століття ще найбільше присвячував уваги василіянській старині, знаходимо між розвідками о. В. Компаневича, ЧСВВ († 1858), *Modus electionis antiquae in episcopum a ritus graeci nobilibus* — Wyjątek z rękopismu pierwotnego w księgozbiorze Bazylianów lwowskich znajdującego się dnia 16 grudnia odpisany (R. 6, 1933, N. 7, 85-91), не занотований ні в *Галицько-руській Бібліографії* І.Є. Левицького, ні в Естрейхеровій *Польській Бібліографії* 19-го в.

46. - Бойко І.З., **Українські літературні альманахи і збірники XIX і початку XX ст. — Бібліографічний покажчик,** Київ, 1967, 8^0, 369+(3).

Хоч він зрозуміло не заторкує василіянської тематики, то все таки завдяки дуже доброму азбучному показникові письменників, які брали участь у зібраних тут і заналізованих збірних виданнях від 1831 до 1917 р. (ст. 203-365), може бути помічний для вивчення творчости і василіянських письменників (А. Кралицького, ст. 269-70, В. Терлецького, ст. 332) і частинно писань з історії Чина (А. Петрушевич, В. Площанський тощо). Але, н.пр., автор зовсім поминув *Ставропігійські Временники* у Львові (від 1864 р.) та *Наукові Сборники Гал.-Руської Матиці* 1865-8, хоч у них не брак літературного матеріялу, і подає її *Літературні Сборники* від 1869 р. (ст. 60), які вже від 1874 зачав А. Петрушевич всеціло заповняти своєю « Сводною гал.-руською літописю » (гл. ст. 62 нн).

47. - Kawecka - Gryczowa Alodia, Korotajowa Krystyna, Krajewski Wojciech, **Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku,** Zeszyt V: *Wielkie Księstwo Litewskie,* Wrocław - Kraków, 1959, 8^0, XVII, 270+(4); Zeszyt VI: *Malopolska — Ziemie ruskie,* 1960, 258+(4).

Гл. рецензію на випуск V-ий Р. Максімовіча в « *Запісы Беларускага Инстытута Навукі і Мастацтва* », Кн. 2, Мюнхен, 1963, 207-10, і на вип. VI-ий Я. Ісаєвича, в щорічнику « *Книга* », 5, Москва, 1961, 363-71.

Коли зачинаємо переглядати ці останні з 6-ох випусків своєрідного типографічного Словника, то впадає найперше в око широка передмова до V-го випуску, в якій на всі лади обороняється і вияснюється така підібрана для цієї праці форма. Але це таки не вспіває переконати, чому якраз у титулі говориться лише про друкарів, а в тексті про друкарні давньої Річпосполитої, всуміш з їх друкарями, директорами, помічниками тощо так, що краще було б цей твір затитулувати: « Друкарі й друкарні давньої Польщі ». Знову ж з уваги на окремі випуски для друкарень й друкарів у вел. князівстві литовськім та на українських землях, відчувається частий брак відсилачів до V-го чи VI-го випуску, якщо йдеться про друкаря, що працював в обох ділянках. Н.пр. про Івана Федорова (VI, 82-98), який зачав свою діяльність у Заблудові, нема відсилки до V-го випуску, де мова про Заблудів (ст. 261-2). А вже таки годі простити редакції явно недбалу і непослідовну транслітерацію кириличних титулів, як признається вона сама у вищезгаданій передмові: « W języku cerkiewno-słowianskim, białoruskim, małoruskim (? - M.B.) stosowano traskrypcję, idąc najczęściej za przewodem Estreichera » (ст. XV). Бо це доводить зачасто до дивовижного змішання « h-g, e-je, i-y » тощо в тих самих титулах, як: Ewangelie sirecz Blahowiestije bohodochnowennych Ewangelist (V, 98), Gramatica albo złożenie pismena żitiaszczych sia (?) ucziti slovjenskoho jazyka (V, 159) в оригіналі: « Граматіка альбо сложеніе письмена хотящимъся учити словеньскаго языка », Вильно, 1618, 1621 (не: 1611!); « Wykład o cerkwi i cerkownych rzeczach » (! - M.B.) і знов: « W. o cierkwi i cierkownych rieczach » (VI, 212 і 249). Це відбивається теж на іменах самих друкарень і друкарів: Kryloś (Крилос к. Галича, VI, 128), Panwo (passim, замість Памво Беринда), Wasil (V, 96) і: Wasyl Haraburda (VI, 216), а натомість Gorodecki - Городецький Йосиф (VI, 104, 240) і т.д. Неменш баламутні є зазначки віроісповідної приналежности друкарів і друкарень в обох хронологічних таблицях, на початку V і VI випуску, бо там н.пр. василіянські друкарні фіґурують як печатні « руські » і як « польсько-унійні ». До цих зараховані не тільки василіянські печатні у Вильні, Супраслі, Мінську і Жировицях, але і друкарня львівського єп. Й. Шумлянського з 1687-8 (теж названа василіянська — VI, 59, 239), хоч він аж 1700 р. приступив до єдности з Апостольським Престолом (гл. VI, 239). Але вже виключене, щоб такою самою « польсько-унійною » могла бути печатня « в дольськім (!) манастирі », де 1647 р. вийшла « Книга

о Христові послідованії », бо він зовсім не знаходився в с. Дольську Старім біля Володимира Вол. (VI, 79), але в Волощині (Del, Manastirea Delului — гл. I. Bianu - N. Hodoš, *Bibliografia romanesca veche 1508-1830*, I, Bucuresti, 1903, 158). Натомість пропущений той знак біля Кирила Транквіліона Ставровецького, хоч він був архимандритом з'єдиненого (василіянського) манастиря в часі своєї друкарської діяльности в Чернігові в 1626-46 рр. (VI, 214).

Що до василіянських друкарень, то крім мініятурних друкарських станків у Мінську в 1790-их рр. (V, 35-6), Полоцьку 1697 р. (V, 204), Жировицях 18-го ст. (V, 265-6) і т.зв. василіянської у святоюрськім манастирі (VI, 59, 239) єп. Шумлянського (гл. вище), тут докладніше оброблені печатні в Супраслі (V, 36-40, гл. ще 236-37, 262), Вильні (V, 40-5, 157), Почаєві (VI, 59-64, 126, 185-6) та Уневі (VI, 248-50). Однак слід пересунути поданий тут початок діяльности супрасльської друкарні з 1695 на 1689 р., коли вийшли в ній Страсті Христові (гл. В. Ундольскій, *Очерк славянорусской библіографіи*, Москва, 1871, Ч. 1101; *Слав. книги*, Ч. 313). Так само годі твердити, що митр. Лев Кишка, ставши 1708 р. супрасльським архимандритом, зробив тут « головну резиденцію Чина » (ст. 236), бо супрасльський манастир був незалежний і остався лиш у зв'язку з Василіянським Чином. Що до виленської друкарні Св. Трійці, яку за Т. Іляшевичем василіяни перебрали від Л. Мамонича 1623 р. (гл. ЗЧСВВ, IX, 261), наш словник завважує, що нові відкриття кажуть пересунути цей термін на пізніше (V, 157), але, на жаль, докладніше його не з'ясовує... Зате слід таки поправити ім'я автора « Лєксикону географічного » з 1766 р. — о. Іларіона Карпінського (не: Карповича, V, 43, гл. наше Ч. 39). Також у мові про почаївську друкарню треба переставити дату приступлення Почаєва до єдности з Апостольським Престолом, з 1720-го (VI, 59) вже на 1712-ий рік (гл. ЗЧСВВ, X, 234-5). А й первістком його друкарської діяльности не слід уважати (І. Огієнко, *Історія укр. друкарства*, Львів, I, 1925, 197) послання луцького єп. Т. Рудницького, бо воно датоване аж днем 1.5.1738, як видно з примірника в бібліотеці Папського Орієнтального Інституту в Римі (Ч. 220-1-40). Згадуючи деякі почаївські видання, Словник допускається прикрих перекручень, бо називає Колудзким о. Ігнатія Кульчинського, ЧСВВ, автора *Specimen Ecclesiae Ruthenicae*, і його видання ставить аж на 1795-ий рік замість 1759; пише: « Diplomata Congregationum Ruthenorum concernentia » замість « *Bullae et Brevia Summorum R. Pontificum, S. Congregationum decreta necnon Ser. Poloniae Regum*

diplomata Congregationem Ruthenorum OSBM concernentia » (1767); подає: « *Catalogus M-riorum OSBM* » одного лише 1774 р. замість: 1773-8. А вже ні словечком він не проговорився про *Богогласник* (1790), *Науки парохіяльнія* (1792-4) і інші видання для українського народу, що властиво визначують окремішний характер почаївської друкарні між тодішніми василіянськими печатнями, тільки збуває це одним словечком, що до 1800 р. вийшло в ній 79 « руських » книг, тобто на 40 менше, ніж їх виказує самий лиш інвентар кириличних її друків до 1800 р., в б-ці Київської Ак. Н. у: *Слав. книги кириловской печати*, ст. 244-5. В порівнянні з цими замітнішими похибками у викладі історії почаївської друкарні переходимо до денного порядку над коротким нарисом унівської печатні (1648-1770), що з огляду на брак польських друків не притягнула до себе окремої уваги редакторів названого вище Словника...

48. - **Книга і друкарство на Україні** — під редакцією П.М. Попова, Київ, 1964, 8⁰, 313+(3).

Ця, під типографічним оглядом по мистецьки оформлена, книжка приділює між західноукраїнськими друкарнями теж належну увагу василіянським печатням в Уневі (ст. 64) і в Почаєві (ст. 66-8), даючи більш подробиць про її працівників, ніж вище наведена польська публікація. Але помилково приписує *Народовіщаніе* 1756 р. Й. Торжевському, якому належиться « *Образ примиренія грішного человіка с Богом* » з того самого року (гл. *Славянские книги кириловской печати... в ГПБ-ке УССР*, Ч. 718-9) та перекручує до непізнання М. Ольшавського, « *Слово о святом... соєдиненіі* » з 1769 р. на: М. Олсавицького, О святих 1763 (*Слав. книги*, Ч. 937).

49. - З а п а с к о Я. П., **Орнаментальне оформлення української рукописної книжки,** Київ, 1960, 8⁰, 180+(4).

Ця прекрасно оформлена книжка з'ясовує в 4-ох розділах орнаментальний розвій українського рукопису від 12-го віку до 1750-их рр. і розміщує в тексті аж 138 знимок (в тому окремо 7 вклеєних карток), мініятур, заставок, ініціялів, кінцівок та інших зразків декоративного прикрашування, в головній мірі, давних манастирських кодексів, м.і. Кристинопільського Апостола XII ст. (рис. 17), Бучацького Євангелія XII-XIII в. (рис. 21), Загорівського Апостола 1554 р. (рис. 45), Зимненської Кормчої 1565 р. (рис. 63), Мукачівського Служебника 1648 р. (рис. 79). Добре теж заступлені повасиліянські рукописи львівської святоонуфріївської бібліотеки, приміщені тепер у львівській Науковій Б-ці: ближче неозначений Збір-

ник з к. 16-го віку і Апостол з к. 16-поч. 17-в. (ст. 118, рис. 74-5), Ірмологіон підгорецького м-ря з 2-ої пол. 17-го в. (ст. 153 і кол. знимки між ст. 148-9), золочівського з 1695 р. (ст. 136, 154, рис. 107-8) та волинського з 1703 р. (ст. 159, рис. 113), Підгорецької хроніки 1699 р. (ст. 153), Уставу 1749 р. (ст. 163, рис. 93 і 117) і ін. Дивно може, що один з найкраще ілюстрованих цих повасиліянських рукописів — Ірмологіон 1695 р. вказується на ст. 136 з Ч. 417 василіянської колекції у Львівській Науковій Б-ці, а на ст. 154 — з Ч. 76 і знову з попереднім числом в кінцевому показнику рисунків на ст. 180. Тут однак рис. 108 наведений з якогось жовківського (нестерівського) Ірмологіона, з того самого 1695 р., хоч на ст. 154 він поданий з золочівського, як і рис. 107. Може це вийшло з попсованого в друку Ч. 46, під яким цей Ірмологіон подають « *Рукописи б-ки м-ря св. Онуфрія ЧСВВ у Львові* » проф. Я. Гординського, в ЗЧСВВ, III, 1-2, 56. Зате відбитка його статті про цей « *Рукописний Ірмологіон 1695 р. з ілюстраціями Григорія Залеського* », яку Запаско подає без дати і місця, походить з « *Ювілейного Збірника на пошану акад. М. Грушевського* » (= Збірник Іст.-Філолог. Відділу УАН, Ч. 76), Київ, 1928, Т.І.

50. - **Історія української літератури у восьми томах,** І. - **Давня література:** XI - І-а пол. XVIII ст.; II. - **Становлення нової літератури:** 2-а пол. XVIII - 30-ті роки XIX ст., Київ, 1967, 8⁰, 538+(2) і 480+(2).

В І-му томі василіянського дослідника зацікавлює розділ про полемічну літературу кінця 16-го і 1-ої пол. 17-го в., який склали Л. Махновець, В. Крекотень і О. Мишанич (ст. 231 нн), бо в ньому згадується більше разів Лев Кревза, якому навіть приписується твір, виданий під ім'ям Петра Федоровича, *Obrona s. Synodu Florenskiego,* у Вильні 1603 р. (ст. 259), далеко перед його відомою *Обороною церковної єдности* 1617 р. (ст. 272-3, 276). Теж наводиться *Sowita wina* митр. Рутського (названого лиш Вельяміном, ст. 277 і 533) та пізніші виступи єп. Пахомія Войни Оранського і архимандрита І. Дубовича проти Перспективи К. Саковича (ст. 280-1). Зате нічого нема про подібні писання св. Йосафата, а тільки, ніби ненароком, згадане убивство « єзуїтського владики Й-та К-ча » у Витебську 1623 р. з Острозького літопису, в дальшому розділі про історично-мемуарну прозу (ст. 293). Зате приємно вражає у II-му томі належна увага, у викладі про віршову літературу 2-ої пол. 18 в. Л. Махновця, для почаївського *Богогласника*, « капітальної

антології духовної пісні » (ст. 33-35, гл. ст. 16, 24) і пісенної творчости о. Ю. Добриловського, ЧСВВ (ст. 51-2). Його « *Науки парохіяльнія* » з 1794 р. наводяться згодом у розділі про тогочасну прозу, уложеному теж Махновцем (ст. 94), попри довшу згадку почаївської « *Богословії нравоучительної* » 1751 р. і *Народовіщанія* та *Політики сеіцкої* (ст. 93-95). Дарма, що усюди тут мова про уніятських, а ніколи василіянських письменників, то всетаки з повним задовіллям слід відзначити коректний, хоч не позбавлений однобічности, спосіб викладу, що виходить лише на користь цій поважній збірній історії давньої української літератури.

51. - Мишанич О. В., **Література Закарпаття XVII-XVIII століть,** Київ, 1964, 8⁰, 115.

Гл. рец. о. А. Пекара, ЧСВВ, в цих Зап. ЧСВВ.

52. - Микитась В. Л., **Давня література Закарпаття — Нариси літератури Закарпаття доби феодалізму,** Львів, 1968, 8⁰, 253+(3).

У своїх нарисах української закарпатської літератури, що мали б бути « першою в радянському літературознавстві спробою дати систематичний огляд літератури від найдавніших часів до кінця 18-го століття », М. залишається на тих самих позиціях, які зайняв у своїй монографії про закарпатського полеміста М. Андрелу, з 2-ої пол. 17-го в., виданій ще 1960 р. (гл. рец. о. Пекара в цих ЗЧСВВ). Все таки вже у вступі (ст. 3-18), з'ясувавши вичерпно, хоч надто коротко, досліди та видання закарпатського письменства і народньої творчости, від 2-ої половини минулого віку аж до вищенаведеної праці О. Мишанича, застерігається проти його висновку, що так звані « будителі » відмовилися від старих традицій і, заплутавшись у мовних та політичних суперечках, своєю діяльністю призвели до занепаду літературне життя в 2-ій половині 19-го століття (Мишанич, *Література Закарпаття,* ст. 60). Противно, М. твердить, що « традиції давнини якраз були живучими в літературі середини і 2-ої половини минулого століття, яка дала українській культурі принаймні такі помітні імена, як О. Духнович, О. Павлович, А. Кралицький » (ст. 17).

Тому, відкинувши заведену тепер в радянському літературознавстві протиунійну фразеологію та надмірне славославлення М. Андрелли, якому він присвячує малощо не третину книжки (ст. 163-253), відзначуємо вже в 1-му розділі про суспільно-політичні та економічні умови Закарпатської Русі 10-16 ст. і початки та-

мошнього письменства (ст. 19-96), позитивну оцінку повісти василіянина А. Кралицького « *Князь Ляборець* », з 1863 р., що була, на його думку, « в якійсь мірі викликом угорським панівним верствам » (ст. 35), і дбайливе зіставлення всіх залишків закарпатської письмености, почавши від Мукачівських та Імстичівських уривків 12-14 ст. і Королевського Євангелія з 1401 р. (гл. наше Ч. 164). Відтак, у 2-му розділі про літературу Закарп. України 17-18 вв., М. (ст. 97 нн) зазначує так прозові, як і поетичні писання тамошніх василіян: Й. Базиловича (ст. 146-8), А. Коцака (ст. 243-5) тощо. Але, занадто сірий друк і брак індексу утруднює орієнтацію навіть у таких інтересних уступах, як питання друкарні в грушівському манастирі в 16-17 ст. (ст. 117) та автентичности мукачівського літопису 15-го ст. (ст. 86-8 і 143)...

53. - Січинський Володимир, **Історія українського мистецтва,** I: **Архітектура,** Нюйорк, 1956, 4⁰, 179+(1); II: **Monumenta Architecturae Ucrainae,** Нюйорк, 1956, 4⁰, ст. 11 і 64 таблиці з 300 рисунками.

Після передмови, з коротким переліком попередніх праць у цій ділянці, пок. автор під науковим і технічно-формальним оглядом дав першорядну історію будівництва на українських землях в античній і старохристиянській добі (розд. 1, ст. 3-27), у старокняжих часах (розд. 2, ст. 29-56) та переходовій добі 14-17-го в. (розд. 3, ст. 57-84) і, після нарису про дерев'яну архітектуру (розд. 4, ст. 85-113), розкрив красу українського барокка (розд. 5, ст. 115-46) та з'ясував шукання нової доби, з окремим викладом про відроджений український архітектурний стиль (розд. 6, ст. 147-71). У кожнім розділі С. відзначив помітніші будови відмінним друком та ще долучив до другого розділу окрему хронологічну таблицю будівляних пам'ятників X-XIII в (ст. 86).

З манастирських споруд, що були згодом у василіянському посіданні чи якимсь способом злучені з Василіянським Чином, тут згадується церква св. Іллі коло Крилосу (Галича) 12-13-го в. (ст. 45, 48, 102, Монум. XI), св. Василія в Зимнім біля Володимира Вол., правдоподібно теж з княжого часу (ст. 46-7, М. XIV), борисоглібська на Коложі к. Гродна, з XII в. (ст. 47, М. XV), первісна ц. на Чернечій Горі к. Мукачева, з 1661 р. (ст. 48), успенська в Зимнім, з 1495 р. (ст. 58-9), первісна святоюрська у Львові, з 1363 р. (ст. 58, 132-3), лаврівська 15-16 в. (ст. 51, М. XVIII), з фресками (відкритими не р. 1925, як тут кажеться, але ще 1910, як сам С.

зазначує в ЗЧСВВ, XI, 204), успенська в Галичі, з 1500 р. і супрасльська 1505/9 р. (ст. 59), троїцька в Кам'янці Под., правдоп. з поч. 16-го (ст. 62), і в Залужжі к. Збаража, з кінця 16-го в. (ст. 67), миколаївська в Замості, з 1604 р. та спаська в Люблині, з 1607 р. (ст. 76-7), покровська в Низкиничах, 1653 р. (ст. 78) і ін. А до замітніших пам'ятників дерев'яного церковного будівництва С. зараховує крехівську дзвіницю та комплекс манастирських будівель XVII ст. (ст. 100-2, 106-7) та м-ські церкви в Улючі (ст. 102), Висоцьку Вижнім (ст. 104) і в Дрогобичі (св. Юра, з поч. 17 в. та Ч. Хреста з 1671 р., гл. ст. 107 і М. XXXVIII), Жовкві, Топільниці та Лішнянським Манастирку, на переломі 17-18 ст. (ст. 107). Вкінці, з доби укр. барокка та рококо С. коротенько з'ясовує історію постання святоюрської катедри у Львові (1744-64), що її будував-наглядав м.і. о. Арсен Сіницький, ЧСВВ, до 1754 р. (ст. 132-4), та почаївського успенського собору (1771-81), якого « баня в більшій мірі, ніж св. Юра, йде за традицією укр. архітектури » (ст. 136), а з доби клясицизму наводить церкву на Ч. Горі в Мукачеві 1768 р. (ст. 144) та з новіших часів згадує гошівську ротунду з 1842 р. (ст. 151).

Вже з самого цього — неповного — переліку манастирських споруд, що можуть називатися сяк-чи-так василіянськими, видна окрема заслуга Січинського, що він у своїй історії укр. архітектури обіймає всю українську етнографічну територію, не обмежуючися, як воно сталось наказаною нормою для подібних публікацій у теперішній радянській Україні, до її актуальних меж. Тому радо вибачаємо цьому світлому знатокові укр. архітектури пропуски отаких василіянських побудов, як манастирський ансамбль у Теребовлі 16-18 ст., в Маріяповчі (Угорщина), з рр. 1731-53 і в Бучачі (1761-71) та кристинопільська церква з 1771 р. (згадана лиш у бібліографії на ст. 146), а з новіших бодай нововізантійська церква у Жовкві з 1906-7 р.

54. - **Нариси історії архітектури української РСР,** Київ, 1957, 4°, 557+(3).

Збірна ця праця, попереджена російською книжкою « Архитектура Укр. ССР » (Москва, 1954), то збірний труд київської Академії будівництва й архітектури, під проводом проф. В. Заболотного, про українське будівництво від найдавніших часів до 1917 р. у границях теперішньої радянської України, з виключенням укр. території в Польщі та на Білорусі й на схід від актуальної укр.-російської границі. Вона містить у І-ій частині (ст. І-275) історію

укр. архітектури в 9-ох розділах: I — до утворення « древньоруської держави », ст. 1-20; II — вв. 10-11, ст. 21-42; III — вв. 12-13, ст. 43,62; IV — вв. 14-17, ст. 62-103; V — від поч. 17 ст. до 1770 рр., ст. 104-149; VI — від 1770 до пол. 19 в., ст. 150-199; VII — дерев'яна архітектура 14-19 вв., ст. 200-31; VIII/IX — від пол. 19 ст. до 1917 р., ст. 232-75. В 2-ій частині поміщено 419 ілюстрацій — без пагінації, яка наново поставлена в додатках (ст. 501 нн), що м.і. містять літературу до поодиноких розділів (ст. 506-13) і докладні показники (гл. далі).

Василіянські пам'ятники розпочинаються тут від згадки княжих церков 12-го в., у манастирі св. Євфросинії Полоцької (ст. 44, 47) і на Коложі (56-7) та св. Онуфрія і Юра у Львові 13-14 ст. (ст. 60-1 нн). Ідуть, відтак, м-р та 2 церкві в Зимнім з 15 в. (ст. 75, 77 нн), Дермані 15-16 в. (ст. 77 нн), Уневі 15 в. (ст. 78 нн), Підгорі к. Теребовлі 16-17 ст. (ст. 81 нн), Лаврові (церква з 15 в., — « в якій є широко відомі фрески », ст. 61, 82), в Залужжі (ц. з 1600 р., ст. 81, 92), в Бучачі (Манастирок 16-го в., ст. 92, 98), Луцьку (Ч. Хреста 17 в., ст. 94) та Низкиничах 1643-53 (ст. 99 нн). Зате з василіянських побудов 18-го ст. маємо тут лише ширшу згадку почаївського манастирського комплексу з 1771-94 рр. (ст. 148). Вкінці, між замітними пам'ятниками дерев'яного церковного будівництва фіґурують обі дрогобицькі церкви, св. Юра та Ч. Хреста (ст. 208 нн) і крехівський ансамбль з 17-го ст. (ст. 207, 213 та ґрав'юра Д. Сінкевича — ілл. 285) й топільницька дзвіниця 18-го ст. (205 нн). Цінним доповненням до цих скупих вказівок є кінцевий обширний показник архітектурних пам'ятників, в якому про неодну манастирську будову подані детальні дати, і зазначені пам'ятки, що « за відомостями не існують », двома зірочками (ст. 514-37), та спис архітекторів, живописців і скульпторів, з біографічними даними (ст. 538-43).

Можна лише жалувати, що хіба через недогляд між прекрасними плянами і зарисовками поодиноких споруд, що ними проілюстровані сторінки цієї прегарної історії укр. архітектури, пропущений Лаврів і Почаїв (з нього є 3 знимки, ч. 231-3), хоч навіть бучацький « Манастирок » удостоївся вдалої реконструкції (ст. 98)...

55. - **Нариси історії українського мистецтва,** Київ 1966, 4°, 665+(2).

Після 1-ої глави, про найдавніше мистецтво України до кінця княжої доби (ст. 7-42), у главі 2-ій, присвяченій вв. 14-16 до пол.

17-го (ст. 43-69), стрічаємо, крім самих згадок манастирів св. Юра у Львові (44), в Зимнім, Дермані, Дубні, Залужжі (48-49), в уступі про архітектуру дещо ширшу заввагу про лаврівську поліхромію, на межі 15-16 в. (52), у мові про живопис того часу. І знову, в нарисі про малярство 2-ої пол. 16 в. і 1-ої 17-го, вичисляються між збереженими іконами того періоду Спас із дубненського і св. Миколай з милецького м-ря біля Ковля (ст. 63). Відтак, в 3-ій главі про укр. мистецтво 2-ої пол. 17-го ст. до кінця 18-го (ст. 70-109), у розділі про архітектуру маємо надто коротку згадку почаївського собору (ст. 85-6, гл. ще згадку тамошньої попередньої кам'яної церкви з 17 ст. на ст. 49), без такого пляну, як має св. Юр у Львові, на тій самій ст. 85-ій, і, в мові про тогочасну ґрафіку, натяк на ґрав'юру крехівського манастиря Д. Сінкевича, навіть без зазначеної дати (1699 р.) на ст. 103 і 105 та імена почаївських ґраверів А. і Й. Гочемських (ст. 106). Натомість, в уступі про живопис, поставлене розмалювання дрогобицьких церков, св. Юра і Ч. Хреста, між найбільш ранні зразки настінного живопису того періоду (ст. 86-7), але творчість І. Рутковича обмежена лише до згадки іконостасу з Н. Скваряви, що був намальований до манастирської церкви Христ. Різдва в Жовкві, а не до св. П'ятниці, як читаємо на ст. 91 (гл. іл. 154). І також із праць Й. Кондзелевича, крім богородчанського іконостасу (ст. 92), ще не згадуються інші нововідкриті шедеври його кисти (гл. далі наше Ч. 115). Зрештою, орієнтацію в цих нарисах укр. мистецтва, написаних різними авторами, ніяк не улекшують оба кінцеві показники мистців та пам'яток мистецтва, бо перший не конечно мусів бути уложений за главами так, що н.пр. у главі І. наведені імена 9 мистців княжої доби і аж 5 новочасних її дослідників тощо (ст. 593), а в другому (ст. 609 нн) направду тяжко знайти який манастир чи церкву, бо вони звичайно наведені за іменами своїх св. Покровителів з додатком (!) місця...

56. - **Історія українського мистецтва в шести томах,** Київ, 1966-70.

Оця монументальна історія укр. мистецтва, без огляду на недоліки, зумовлені « підсовітською дійсністю » (замовчання понищених іст. пам'яток і мазепинської доби, понехання укр. мистецтва поза границями теперешньої Укр. РСР, деяка неувага для Закарпаття), радує василіянського дослідника належною увагою співробітників: В. Свєнціцької, Г. Логвина, П. Жолтовського й ін. заслужених дослідників мистецької старини, для цілости пам'яток, злучених більше чи менше з василіянськими манастирями.

І вже в 1 томі, присвяченім найдавнішому мистецтву України (К. 1966, вел. 8⁰, 450+6 непаґін.), у 2-ій частині про мистецтво 10-13 вв. (ст. 135 нн) згадується не лише манастирська церква св. Іллі в Крилосі (ст. 215), але теж і пізніші м-ські храми св. Онуфрія та Юра у Львові (ст. 215, 219, 222), Зимному, Дермані та Лаврові (ст. 222/3) і навіть спаська церква Єфросиніївської обителі (ст. 187) і більчецький манастир у Полоцьку (ст. 208) та Коложі (Гродно) з 12-го в. (ст. 214, 221).

Частіші згадки манастирських споруд приходять у 2-му томі (1967, 468 і 4 непаґ.) про мистецтво 14-16-го і 1 пол. 17 ст. Зокрема у вступній главі про архітектуру (ст. 17-106) згадуються оборонні манастирі в Дермані, Уневі, Мильцях та Лаврові 15-16 в. (ст. 40-1) і м-ські церкви в Дермані, Зимнім, Мильцях, Лаврові та Супраслі з 1510 р., звичайно з плянами (ст. 45-50), та пізнішого періоду 16-17 ст. в Залужжі, Підгірянах к. Теребовлі (ст. 86-7), Луцьку (Ч. Хреста, ст. 90) та Низкиничах (ст. 93) — муровані, та в Крехові (за ґрав'юрою Д. Сінкевича) і Дрогобичі (Ч. Хреста, ст. 84-5 нн) — дерев'яні. І скульптура (ст. 107-56) під той час теж репрезентується надгробною плитою І. Федорова у святоонуфріївському м-рі у Львові (ст. 128-9) та надгробником О. Лагодовського в Уневі й А. Киселя в Низкиничах (ст. 141-2 нн), а ливарництво найстаршим дзвоном св. Юра у Львові з 1341 р. (ст. 377) та дзвонами зимненського і дубненського манастиря з пол. 16 ст. (ст. 387-8). Теж живопис того періоду (ст. 157-318) заступлений лаврівською поліхромією 15 в. (ст. 49, 159-60 і головно 179-83 з покольорованою знимкою Богоматері — іл. 123 і ін.) й вівтарним стінописом дрогобицької церкви Ч. Хреста (до 1636 р., ст. 189 нн) та манастирським іконами 15-16 ст., Преображення і Поклону царів з Бусовиськ к. Ст. Самбора (без натяку, що вони походять з манастиря Св. Спаса — ст. 219-22, 250-2), св. П'ятниці з Крушельниці (теж з колишнього м-рка — ст. 263), св. Миколи в Мильцях (ст. 270) і Спаса з м-ка Ч. Хреста в Дубні (ст. 272 нн). Вкінці, з ґрафіки (ст. 319-74) вистачить навести згадані з того періоду мініятури Лавришівського Євангелія 14 ст., яке чомусь П. Жолтовський ставив би у зв'язок з недалеким (?!) Новгородом Сіверським (ст. 322), та прикраси Загорівського Апостола 16-го ст. (ст. 332 нн), щоб замкнути далеко неповний реєстр повасиліянських пам'яток укр. мистецтва 14-16 в. до 1650 рр., на численних сторінках цього тому.

Ще більше стрічаємо їх у 3-му томі (1968, 437 і 3 непаґ.), що дає огляд укр. мистецтва мазепинської доби, чи, як сказано в на-

головку, 2-ої пол. 17-го ст. і 18-го ст. Вже в 1 главі (Архітектура, ст. 13 нн), в мові про дерев'яні церкви, приходять: дрогобицький св. Юр і Ч. Хрест (ст. 32-3 нн), оборонні споруди крехівського манастиря (ст. 29 і ін.), Лішнянський Манастирок (ст. 31) тощо; а крім згадки митрополичої (радше: архимандричої? — М.В.) резиденції в Жидичині з 1723 р. (ст. 117), без сумніву до найкращих пам'ятників мурованої церковної архітектури того часу зараховується успенський собор почаївського манастиря (ст. 122-5), якого з'єднення з Апостольським Престолом Риму припадає не на 1721-ий, а вже на 1712-й р. (гл. ЗЧСВВ, X, 234-5). Знову до цікавих зразків церковної різьби належать м.і. шість фіґур М. Філевича, в василіянській новозбудованій церкві в Бучачі (ст. 138 — без ближчої дати) і довгий ряд різьблених василіянських іконостасів тієї доби, почавши від найціннішого з 1697-9 р., в жовківській церкві (згодом у Н. Скваряві, ст. 141, 148-9). Відтак, у 2-ій главі (Живопис, ст. 152 нн) гарно зілюстрований стінопис дрогобицького св. Юра (ст. 158-63, гл. ще ст. 168-70) побіч Ч. Хреста та побіжно ще й крехівської мурованої церкви св. Миколая з 18 ст. (ст. 192) і повнотою описана іконописна творчість І. Рутковича та Йова Кондзелевича по василіянських церквах, кінця 17-го і 1-ої пол. 18 ст. (ст. 198-204). З василіянських малярів згадані лише Ісихій Гловацький і Якинт Калинович, що працювали в почаївській малярні в 2-ій пол. 18-го ст., де м.і. постали цікаві портрети відомого Миколи Потоцького (ст. 266, іл. 190, гл. ще ст. 258). Зате, в главі 3-ій (Ґрафіка, ст. 284 нн), після О. Тарасевича, якого портрет митр. К. Жоховського визначається « тонкою майстерністю » (ст. 288), і Л. Тарасевича, що прикрасив його Служебник у Вильні 1692 р. (ст. 288), Н. Зубрицького, з його « Облогою Почаєва турками » 1704 р. (ст. 297 нн) і Д. Сінкевича, творця « чудової » ґрав'юри крехівського манастиря 1699 р. (ст. 301), частіше згадуються почаївські ґравери Йосиф і Адам Гочемські та Теодор Стрельбицький (ст. 305-8, гл. іл. 2, 225), що ілюстрували тамошні видання тощо в 1740-70 рр.

Натомість, перелистовуючи 1-у книгу 4-го тому київської історії укр. мистецтва кінця 18-го і 1 пол. 19 ст. (1969, 360 і 4 непаґ.), стрічаємо одиноку важну для василіянського дослідника згадку численних праць Луки Долинського († 1824) для василіянських манастирів: розмалювання успенського собору в Почаєві 1807-10 й церкви св. Онуфрія у Львові разом з іконостасом (ст. 94-7), портрети митр. Ф. Володковича й протоігумена М. Гриневецького (ст. 89, 94) та образ кн. Льва Даниловича, що до касати манастиря в

1946 р. прикрашував головну залю (тепер у львівській Науковій Бібліотеці, гл. ст. 357). Інші настінні розписи Долинського на манастирській дзвінниці (ссв. Василій, Антоній і Теодосій Печ., Йосафат тощо) згадуються ще в доданій на ст. 312-ій відмітці 33-ій, але чомусь промовчано цінний його стінопис у внутрішній домовій молитовниці, який манастирське передання постійно йому приписувало. Як іще додати коротеньку 31-у заввагу, з тієї самої сторінки, про різьбарські праці в почаївському соборі тодішніх відомих майстрів, Луки і Василя Бернакевичів (проповідальниця, іконостас тощо), то це було б усе про василіянську мистецьку спадщину, що вдалося нам з тієї книги виловити, з останніх років перед цілковитою ліквідацією Чина в російській займанщині і з часу його постепенного завмирання в йосифіністичній Австрії.

На тому кінчимо цей наш побіжний перелік повасиліянських мистецьких пам'яток, що ввійшли в оту репрезентативну історію українського мистецтва до половини минулого століття і свідчать про чималий василіянський вклад в українську мистецьку скарбницю, бо в новішій її партії, за рр. 1850-1967, церковне мистецтво щораз менше узгляднюється й остаточно зовсім покривається зловіщою мовчанкою...

57. - Жолтовський П. М., **Словник — довідник художників, що працювали в Україні в XIV-XVIII ст.** (= Матеріяли з етнографії та мистецтвознавства, Вип. VII-VIII), Київ, 1962, I, 189-232 (недоступне).

3. - ВАСИЛІЯНСЬКИЙ ЧИН У ЗАГАЛЬНИХ ПРАЦЯХ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ 17-20 СТ.

Залишаючи до евентуального розгляду праці з історії укр. православної Церкви проф. І. Власовського й ін. та « протиуніятські » радянські публікації, обмежуємося тут тільки до головніших поява з історії укр. кат. Церкви, що заторкують в більшій чи меншій мірі минуле Василіянського Чина 17-20 ст.

58. - Лужницький Григор, **Українська Церква між Сходом і Заходом — Нарис історії укр. Церкви,** Філядельфія, 1954, 8°, XXIV, 723+(1).

Гл. рец. о. В. Маланчука, ЧНІ, в « Логос » 6 (1955), 1, 71-2.

59. - Pelesch Julian, **Geschichte der Union,** I-II, London, Allen, 1968, 8°, 638+(2), XX+1095+(1).

Ця, офсетом перевидана, праця єп. Пелеша вийшла у видавництві великої лондонської фірми, як наглядний доказ, що ще по 90 роках від своєї появи 1878-80-го року вона не стратила своєї високої вартости, м.і. теж і для василіянської історії з-перед добромильської реформи 1882 р.

60. - Федорів о. др. Юрій, **Історія Церкви в Україні,** Торонто, 1967, 8°, 362.

До слушних застережень, які до цього твору поставили о. І. Назарко, ЧСВВ, в « Логос », 19 (1968), 2, 156-7 і о. Р. Хомяк, ЧНІ, в « Логос », 20 (1969), 2, 154-7, можна тільки додати, що ця книжка звичайно видвигає « темні місця » з минулого укр. кат. Церкви, зокрема як мова про взаємовідносини між єрархією і Василіянським Чином і тому розминається з похвальним наміром автора: послужити до навчання церковної історії України...

61. - Madey Johannes, **Kirche zwischen Ost und West** — *Beiträge zur Geschichte der Ukrainischen und Weissruthenischen Kirche,* München, 1969, 8°, 239+(1).

Ця книжка, видана в серії монографій Укр. Вільного Ун-ту в Мюнхені, представляється задовільно під зверхнім оглядом, але може бути предметом дискусії, почавши від самого титулу, так модного в наших днях для історії укр. кат. Церкви, аж до кінцевої схематичної карти розміщення її центрів у 17-му в. (ст. 208), де нема чомусь Галича, а Люблин та Могилів поставлені поза границями тодішньої київської митрополії. Зокрема механічний уклад історичного викладу за наступством митрополитів, спершу київських, відтак галицьких, чомусь без років їх митрополичої діяльности (з виїмком одного Й.В. Рутського, ст. 46 нн) та з повтручуваними між них тут-то-там іншими розділами, — деколи з неясними наголовками, як « Fürst Konstantyns (тобто: Отрозького) Kampf gegen die Union » (ст. 37) чи « Die Metropolie ohne Metropoliten — Stärkung der Union » (ст. 64) — позбавляє його потрібної перспективи. А вже таки приходиться жалувати, що М. не зачав свого нарису українського католицтва від самих початків християнізації княжого Києва ще перед церковним розділом 1054 р., а збув його нещасливо сформованим реченням: « Über die Anfänge des Christentums im Gebiet Weissrutheniens und der Rothen Rus sind wir nur ungenau unterrichtet... Die ältere Geschichte der ukrainischen Kirche ist in Veröffentlichungen über die russische Kirche vielfach behandelt worden » (ст. 9). Тим самим він та його видавці заводять кожного,

хто бере в руки його працю з надією знайти в ній так потрібний нарис української церковної історії в чужій мові, на місце обширної і вже таки в неодному застарілої історії Унії єп. Пелеша з-перед 90 літ.

Це однак не зменшує заінтересування василіянського дослідника до книжки Мадея, бо властива історія Василіянського Чина в ньому виринає аж по Берестейській Унії, при мові про реформи митр. Рутського, в злуці з першою його Капітулою, скликаною до Новгородович 20.7 ст. ст. (не: до Новгородка 20.6!) 1617 р. (ст. 47). До створеного тоді об'єднання литовських (білоруських) манастирів він зарахував тільки обителі пінської і полоцької єпархії (ст. 83-4), поминаючи найважніші — з митрополичої і берест. єпархії та з північної Холмщини. Відтак, при мові про повне об'єднання всіх манастирів київської митрополії на дубненській капітулі 1743 р., М. похвально висловлюється про василіянську діяльність 18-го в. (ст. 87/8), але і при тім, і опісля нагадує змагання тодішніх Василіян до церковних гідностей, вживаючи навіть кривдних стратагем, як ось на ст. 111: « Дивне воно, що між священиками-ісповідниками, які мучилися по тюрмах (тобто в Білій Церкві та Бердичеві 1773-4 р. під московською кормигою — М.В.), — каже — були тільки жонаті світські священики, але жодин монах... ». А втім, він чомусь ні словечком не спом'янув, що недавно перед тим сумним випадком із світськими священиками, згинули, в часі уманської різні 21.6.1768, мученичою смертю саме василіяни тамошнього місійного центру на Правобічній Україні...

Та вже таки слід було авторові обережніше поводитися з статистикою тодішнього василіянського чернецтва, яку він подав при кінці окремого уступу про його стан при кінці 18-го в. (ст. 129-30), тобто — аж 222 манастирі при поділі Польщі 1772 р., хоч таке число в нього не виходить: 40 манастирів — каже він — лишилося в границях Польщі, а литовська провінція в 1774 р. начисляла 73 і українська 69 манастирів (отже тільки 182?! — М.В.). До речі, за точним обрахунком о. Д. Блажейовського, якого книжку М. подає у своїй бібліографії: *De potestate metropolitarum Kioviensium cath. in clerum regularem,* Roma, 1943, 170-7, на підставі звітів обох протоігуменів до варшавської нунціятури, було 1774 р. в укр. провінції 72 м-рі та й стільки само в литовській так, що з додатком супрасльської архимандрії та її двох резиденцій, Василіянський Чин нараховував тоді 147 осідків, з того 85 в тодішній Польщі. Відповідно до того годі подавати аж 145 василіянських манастирів, знесених

впродовж 1773-96 р. на українсько-білоруській території, занятій Катериною II в часі дальших розділів Річпосполитої (ст. 105).

З другого боку, щоб не приписувати Василіянам незаслужених досягнень, хочемо завважити, що ледве чи можна говорити про якусь тайну місіонерську діяльність галицьких Отців між переслідуваними холмськими вірними після знесення останньої з'єдиненої єпархії під російським царатом у 1875 р. (146-7). Але слід таки, на кінець наших критичних завваг, застерегтися проти авторового твердження, перейнятого хіба з словника пок. о. К. Каралевського, що з добромильською реформою 1882 р. Василіянський Чин перетворився на Згромадження, подібне до латинських реґулярних клириків (ст. 147), бо тоді треба б щось подібне сказати про західні Чини, які перейшли в тих самих часах подібну реформу, домініканців, францисканців і головно кармелітів, яких хотів наслідувати ще митр. Рутський, на початку чернечої обнови в українсько-білоруській кат. Церкві.

Ці й інші, меншої ваги, помилки й недогляди (н.пр. брак дати тороканської капітули 1780 р., на ст. 129) не зменшують належного цінення авторової праці, яку він з наглядною прихильністю й пошаною для укр. кат. Церкви та її світлих єрархів (зокрема для митр. Андрея Шептицького, на ст. 174-199) старався виконати « unter streng wissenschaftlichen Masstäben » (ст. 8).

62. - K a m i n s k y j E u g e n i u s, **De potestate Metropolitarum Kioviensium-Haliciensium (1596-1806),** Romae, 1969, 8º, 160. Про значення для василіянської історії цієї праці скажемо пізніше.

63. - L a c k o M i c h a ë l, S J, **Unio Uzhorodensis Ruthenorum Carpaticorum cum Ecclesia Catholica** (= Orientalia Christ. Analecta, 143), Roma, 1955, 8º, XX, 276.

Гл. рец. о. проф. О. Барана в ЗЧСВВ, VIII, 3-4, 543-6. Ця першорядна монографія, що на підставі всесторонньо вистудійованих джерельних і бібліографічних матеріялів закінчується належним признанням василіянського вкладу у здійснення об'єднання закарпатських українців з Апостольським Престолом, вийшла знову ширшим виданням у 1965 р. і в англійському перекладі 1966 р. (гл. рец. о. А. Пекаря в цих ЗЧСВВ, нижче). А коротке резюме своєї праці зробив Л. в « Ostkirchliche Studien », 8 (Würzburg, 1959), 1, 1-30.

64. - B o y s a k B a s i l, **The Fate of the Holy Union in Carpatho-Ucraine,** Toronto-New York, 1963, 8º, IV, 240.

Гл. рец. о. А. Пекара в цих Зап. ЧСВВ.

II. СВ. ЙОСАФАТ І МИТР. Й. РУТСЬКИЙ ТА ЇХ ДОБА

Ці дві найсвітліші постаті у василіянському Чині звернули на себе окрему увагу в 1960-их рр., головно після видвигненої в часі Вселенського Собору Ватиканського II екуменічної проблеми і в зв'язку з 100-річним ювілеєм канонізації св. Апостола З'єднення (1967 р.) так, що не можливо дати повний бібліографічний список всього написаного про них поза « *Записками Ч.С.В.В.* », що присвятили багато місця їх обом у своєму 10-му й 12-му томі, з 1963 і 1967 р. та в А. Великого, *S. Josaphat Hieromartyr — Documenta Beatificationis et Canonisationis,* III, R., 1967 і о. Ір. Назарка, *Київські і галицькі митрополити,* Р. 1962 (про Й. Рутського ст. 17-36) тощо. Оцю вибрану бібліографію про св. Йосафата зачинаємо там, де скінчили ми її в ЗЧСВВ, XII, 510-31, відсилаючи до повного її виказу за ювілейний 1967-ий і наступний 1968 р. у « *Василіянському Віснику* », Ч. 5 (Рим, 1967), 43-56 та Ч. 8 (1969), 45-76.

65. - Соловій М. - Великий А., ЧСВВ, **Святий Йосафат Кунцевич — Його життя і доба,** Торонто, Укр. Духовна Бібліотека, 1967, 8⁰, XXII, 463+(1).

66. - Пекар А., ЧСВВ, **Апостол З'єднення — Життя св. Свящ. Йосафата,** Ньюйорк, 1967, 16⁰, 64.

67. - Pekar A., OSBM, **St. Josaphat (1580-1623),** New York, Basilian Press, 1967, 16º, 64.

68. - Carloni M. Teresa, *S. Giosafat Kuncevyč — Martire dell'Unità della Chiesa,* Roma, 1969, 16º, 264.

Про працю оо. Соловія-Великого гл. рецензію о. Р. Хомяка, Ч.Н.І., в « Логос », 19 (1968), 2, 158-9. В ній загальна і зокрема українська церковна історіографія отримала перший джерельно удокументований життепис Святого, в якому вияснені чи бодай узгляднені численні дискусії, злучені з його особою і діяльністю, що можуть стати вихідними точками до дальших студій. Книжечка о. Пекара, написана головно для інформації про св. Йосафата, визначається ядерним викладом і розрахована на читачів, виросли в чужому середовищі та мало ознайомлених з історією св. З'еди-

нення в українському і білоруському народі. Те саме завдання поставила собі італійська авторка, якій однак не вдалося оминути численних речевих і друкарських помилок...

69. - Патрило І., ЧСВВ, **Йосафат Кунцевич — помічник і архиєпископ полоцький,** Рим, 1967, ст. 59 (+ 1), відбитка з « Записок ЧСВВ » XII, 17 нн.

70. - Марусин о. др. Мирослав, **Пастирсько-літургічна діяльність св. Йосафата:** « Богословія », 31 (Рим, 1967), 5-99.

71. - Wawryk M., OSBM, **De S. Hieromartyre Josaphat — Promotore formulae indicativae absolutionis in Ecclesia Rutheno-Ucraina**: Orientalia Christ. Per., 33 (1967), fasc. 2, 583-603.

Гл. рецензії на обі публікації пера о. І. Назарка в « Логос », 19 (1968), 3, 232-3 і 4, 313-4. Виклад о. Марусина про практику св. сповіди в св. Йосафата (ст. 51-3) знаходить своє доповнення у вищенаведеній Вавриковій статті, яка висвітлює змагання св. Йосафата ввести в практику теперішній спосіб розрішування індикативною формулою, що приймилася згодом так у з'єдиненій, як і православній Церкві на Україні і в цілій Східній Слав'янщині. На жаль, з-за поспіху в друку, редакція в ній не перевела повної виправи друкарських помилок, н.пр. 594, рядок 5 здолу треба: Composta і ст. 599 р. 7 здолу треба: 592 замість 000.

72. - Krajcar J., S.J., **Some remarks on the Vat. Slav. 12**: Orientalia Christ. Per., 35 (1969), 2, 497-508.

До довгої низки цінних статей з церковної історії України та Білорусі, що їх від 10 літ о. проф. Крайцар достачає чи не до кожного півріччника Папського Східнього Інституту в Римі, долучив він подрібний опис рукописної збірки пам'яток унійних змагань у київській митрополії, головно злучених з іменами митр. Григорія Цамвлака, Ісидора, Мисаїла і Йосифа Болгариновича в 15-му ст., між найстаршими слав. рукописами Ват. Б-ки. Перерахувавши докладно її складові статті та видання деяких із них, К. висловлює думку, що цю цінну збірку можна вважати роботою святотроїцького манастиря у Вильні, за архимандритування св. Йосафата і Л. Кревзи (1613-17), бо ті самі писання й імена, що в них приходять, здибаємо, м.і. в писанні Святого « О фальшованю писем словенских » (ок. 1611) і в « Обороні Унії » (Вильна, 1617).

73. - Хома о. Іван, **Перевезення мощів св. Йосафата до Риму:** « Богословія », 31 (1967), 127-150.

Речеві доповнення (з документами) знаходяться у другій статті.

74. - Welykyj A. G., OSBM, **Documenta historiam reliquiarum S. Josaphat spectantia**, Рим, 1967, ст. 80, відбитка з « *Записки ЧСВВ* », XII, 291 нн.

75. - Welykyj A. G., OSBM, **Giosafat Kuncewycz e la sua missione ecumenica**: « Osservatore Romano », 1967, N. 272, 24.XI, p. 6.

Ця так актуальна в теперішному часі стаття появилася в укр. перекладі в торонтонському місячнику « Світло », 1968, Ч. 2 за лютий, 45-7, та в « Христ. Голос », Мюнхен, 1967, Ч. 51-2, « Америка », Філядельфія, 1967, Ч. 219 і ін. та в німецькому в « Der Christliche Osten », Würzburg, 1968, N. 1, 7-11.

76. - Павлик о. др. Партеній, **Почитання св. Йосафата у ґротоферратському манастирі:** « Богословія », 31 (1967), 100-126.

Сліди почитання св. Йосафата в славному італогрецькому василіянському манастирі св. Ніля коло Риму датуються вже 10 літ після його мученицької смерти, коли ігумен Василь Фаляска і ієромонах Атанас Россі, в рукописній мінеї, що служила до щоденної відправи, додали під днем 12.11. його пам'ять і святительський тропар з общини та похвальний синаксар. Після беатифікації, його ім'я ввійшло настало (з загальною службою) під 12.11. в друкований Часослов (1677), а після канонізації, попри цей роковий день, був уведений ще другий 20.10. на пам'ять перенесення з Риму частини мощів св. Йосафата. Для того була створена окрема його служба (стихири, два канони з синаксарем на оба дні) отцями Теодором Тоскані, Йосифом Коцца Люцці та Антоном Роккі. Вслід за тим автор описує ще реліквії св. Йосафата, та його окрему каплицю в манастирській церкві, образи й статую і закінчує свою статтю короткою біографією постулятора його канонізації, о. М. Контієрі, з ширшого його життєпису, в ЗЧСВВ XII, 201-15.

77. - Бевзо О. А., **Львівський Літопис і Острозький Літописець — Джерелознавче дослідження,** Київ, 1970, 8°, 197+(3).

Оба ці невеличкі літописи, львівський за рр. 1498-1649 і острозький за рр. 1500-1636, видані спершу в додатку до « *Українського Іст. Журналу* » в Києві 1965 (чч. 4-9 за квітень-вересень)

і тепер з обширною вступною статтею (ст. 12-98) та докладним коментарем й показниками (ст. 141 нн), мають лиш коротенькі згадки про убійство св. Йосафата в острозькому і про митр. Рутського у львівському літописі. Тому, що львівський літопис досі був опублікований М. Погодіном 1839 р., А. Петрушевичем 1867 р. і ін. з копій, Бевзо видає його з ориґіналу і при тому справляє хибні їх читання. М.і. до реляції, що « Рудский в Києві був », в часі польсько-козацької боротьби в 1630 р., завважує, що це митр. Рутський (ст. 111), але чомусь називає його теж холмським єпископом (ст. 181), хіба тому, що в часі необсадженої холмської катедри (1626-30) митрополит з уряду нею завідував... Також Б. поправляє дату острозького літопису, нібито св. Йосафат був замордований ще на Христ. Воскресення 1622 (ст. 50, 135-6, 161), однак вважає це вбийство радше виявом клясової боротьби, як і саму Берестейську Унію.

78. - Bałyk Borys Joannes, OSBM, **Duo documenta, ad res gestas Josephi Velamin Rutski, Metropolitae Kioviensis spectantia, primo eduntur**: « Collectanea Theologica », 29 (1959), 1-4, 49-97.

79. - Petraniks. Aleksy, *Dwa pomniki z dziejów Unii kościelnej:* « Archiwa, B-ki i Muzea Kośc. », 4 (1962), 363-98.

Вже сам заголовок о. Балика вказує, що маємо тут перше видання життєпису митр. Рутського, написаного його наступником Р. Корсаком, і проєкту молодого Рутського « « De corrigendo regimine in ritu graeco » з січня 1605, з рукопису початку 18-го ст., що походить з колишньої катедральної колекції в Холмі, в теперішному воєвідському люблинському архіві (гл. вище наше Ч. 26). Щасливим випадком й до рук проф. Петранія попали оба ці цінні пам'ятники в рукописі, що є виїмком з більшого кодексу (ст. 96-125), правдоподібно з рр. 1679-89, і має кінцеву дописку: « Documenta data Religioni », бо в ньому знаходяться перші 1-13 глави біографії Рутського, яких нема в холмському тексті. Все таки, з обов'язку справедливости, мусимо на цьому місці завважити, що Петрані говорить « про численні фраґменти хибно прочитані та деякі пропуски в текстах, опублікованих о. Баликом » (ст. 364), хіба не з думкою про нього, а про переписувача самого холмського рукопису, бо знаємо від пок. о. Арсена Кулибаби, ЧСВВ, († 1964), що о. Б., у двійку з ним, оба тексти точно переписав до друку, як є — з усіма помилками і пропусками. Зрештою, після видання Корсакового життя Рутського в ЗЧСВВ, X, 135-82, яке о. проф. М. Шеґда придбав з колекції П. Доброхотова у ленінградській бібліо-

теці Академії Наук, не місце вже над тим застановлятися, з уваги на те, що ті численні пропуски, спільні усім трьом текстам, то й походять з того самого дефектного первовзору. З нашої сторони хочемо лише на марґінесі всіх трьох видань Корсакової біографії Рутського додати, що зазначений в ленінградському рукописі « Basilius Bathory Silesius, Collector huius operis », (ЗЧСВВ, X, 152 і 181) фіґурує в василіянських життєписах 17-го і початку 18-го ст. як « scriptor non contemnendus » (гл. ЗЧСВВ, III, 3-4, 507-8). Бувши вихованком найбільшого василіянського історіографа того часу, єп. Я. Суші, та перебуваючи на студіях в Папському Алюмнаті в Вильні та в Грецькій Колегії в Римі, він можливо скопіював собі її вже з дефектного рукопису, бо сам мав ще бачити іншу редакцію життя Рутського, уложену теж митр. Корсаком, « якої вже більше не має » (ЗЧСВВ, X, 181). Отже, навіть в тій формі, в якій наразі маємо Корсакове життя Рутського, належить воно до найважніших джерельних видань укр. церковної історіографії повоєнного часу.

80. - Szegda ks. dr. Miroslaw, *Działalność prawno-organizacyjna metropolity Józefa IV. Welamina Rutskiego (1613-1637)*, Warszawa, 1967, 8º, 215+(1).

Гл. рец. о. П. Підручного, ЧСВВ, в цих ЗЧСВВ, див. нижче.

81. - Krajcar J., S. J., **The Ruthenian Patriarcate — Some remarks on the project for the establishement in the 17-th century**: « Orientalia Christ. Per. », 30 (1964), 1-2, 65-84.

Маємо тут основно оброблено проблему київського патріярхату, головно на підставі найновіших студій і видань документів з римських архівів А. Великого, у часах митр. Рутського і його наступників (ст. 74 нн).

82. - Курилас о. Богдан ЧНІ, **Митр. Йосиф Велямин Рутський:** « Логос », 11 (1960), 4, 244-64.

83. - Семчук о. др. Степан, **Митр. Рутський,** Торонто, Укр. Дух. Б-ка, 1967, 8º, 103+(1).

Гл. рец. о. Р. Хомяка, ЧНІ, в « Логос », 19 (1968), 3, 236-8.

84. - Єп. Яків Суша, **Життя М. Смотрицького** — Переклад о. Б. Куриласа, ЧНІ: « Логос », 15 (1964), 4, 270-90; 16 (1965), 1, 36-58, 2, 93-101, 3, 180-93, 4, 265-70; 17 (1966), 1, 22-30, 2, 121-28, і окрепо: Йорктон 1965, Б-ка Логосу, т. 35, 8º, 87.

85. - Курилас о. Богдан, ЧНІ, **З'єднення Архиє-**

пископа Мелетія Смотрицького в історичному і психологічному насвітленні, Брюссел-Лювен-Вінніпеґ, 1962, 8⁰, 139+(1).

Гл. рец. о. др. І. Нагаєвського в « Логос », 13 (1962), 2, 233-6, та о. І. Назарка, в цих ЗЧСВВ, нижче.

86. - Urban ks. Wincenty, *Konwersja Melecjusza Smotrzyskiego, polemisty i disunickiego arcybiskupa połockiego w latach 1620-1627 — Przyczynek do dziejów polemiki religijnej XVII w.*: « Nasza Przeszłość », 5 (Kraków 1957), 133-216 і Kr. 1957, 8⁰, 90+(2).

Ця розвідка обіймає 7 розділів, в тому 1-ий, присвячений молодості См-го і його першій діяльності та його взаєминам з унійними діячами святотроїцького манастиря у Вильні 1616-18 р. і п'ять дальших — ворожому наставленню до них після висвяти на нез'єдиненого полоцького владику 1620 р., причинам і перипетіям його пізнішого навернення та його навчанню про римський примат, а останній — психологічній характеристиці його навернення.

87. - Прокошина Єкатерина, **Мелетий Смотрицкий,** Минск, 1966, 16⁰, 158+(2).

Безбарвна ця біографія М. Смотрицького займається його противуунійними творами, а майже не згадує проунійних писань так, що навіть підсовітські критики вважають її поверховною (гл. П. Яременко в київському журналі « *Радянське літературознавство* », 1970, Ч. 9, за вересень, ст. 91), і повною недоречностей, включно до дати його смерти в 1630 р. (ст. 147 — треба 1633).

88. - Зернова А., **Типография Мамоничей в Вильно (XVII в.): Книга — Исследования и материалы,** Сборник I, Москва, 1959, 167-223.

У своїй розвідці Зер. дала докладну історію Мамоничівської друкарні від самих її початків (1574 р.), а не лише в 1600-их рр., як виходило б із титулу, але головну увагу звернула на її кириличні видання, доповняючи під цим оглядом студію Т. Іляшевича, *Drukarnia domu Mamoniczów w Wilnie 1575-1623,* Вильно, 1938 (гл. ЗЧСВВ, IX, 261). Зокрема цікаві її спостереження про *Служебник* і *Требник* Льва Мамонича з 1617-8 р. (ст. 214-8), використані в нашій статті: « *De S. Hieromart. Josaphat promotore formulae indicativae absolutionis in Ecclesia Ruth.-Ucr.* » (OCP, 1967, 591-6, гл. вище наше Ч. 71), що висвітлює співпрацю виленських василіян (св. Йосафата і Л. Кревзи) в цих перших богослужбових виданнях з'єдиненої київської митрополії, яку Зер. промовчує. Тим самим маємо тут насвітлені первопочини пізнішої печатні виленського святотроїцького манас-

тиря, до якого Мамоничева друкарня незадовго перейшла (гл. вище наше Ч. 47), хоч Зерновій, мовляв, невідомо, що з її матеріялом сталося (ст. 218).

89. - Stiernon D., A A., **Kreuza Rzewusky Leon Laurent** (Catholicisme hier, aujourd'hui, demain, VI, Paris, 1966, 1482-4).

В цій католицькій енциклопедії, обрахованій спершу на сім томів, в порівнянні з артикулом про св. Йосафата пок. о. B. Grumel (ст. 964-5) та іншими гаслами, присвяченими укр. церковноіст. тематиці (Василіяни, Київ, тощо) в дуже коротких опрацюваннях оо. асумпціоністів-візантиністів, цей ескіз представляється зовсім задовільно опрацьований на підставі найновішої літератури й зокрема римських архівних документів, виданих А. Великим та кінчиться слушним побажанням: « A l'heure de l'oecumenisme, où nous sommes, il (Kreuza) mérite d'etre mieux connu ».

90. - Krajcar J., **Religious conditions in Smolensk 1611-1654**: « Orientalia Christ. Per. », 33 (1967), 1, 404-56.

На основі всесторонньо вивчених усіх доступних джерел, виданих (зокрема А. Великим) і ще не опублікованих та з повним знанням відносної літератури, автор з'ясовує важку ситуацію Л. Квевзи, призначеного 1625 р. на архиєпископа у приєднаному до Річпосполитої Смоленську, без огляду на прихильність до церковного об'єднання з Римом місцевого населення, та його наступника А. Кваснінського (1640-54), через нетерпимість новокреованої латинопольської ерархії, протеґованої державним апаратом (ст. 417-21). При тому згадуються два манастирі, дорогобузький (на схід від Смоленська) та єлецький (коло Чернігова), що ввійшли до започаткованої митр. Рутським організації Василіянського Чина (ст. 414). Гл. далі наше Ч. 154.

III. З ІСТОРІЇ ВАСИЛІЯНСЬКОГО ЧИНА В 17-20 ст.

91. - Ammann A. M., S. J., **I rapporti nell'Ucraina e nella Russia Bianca fra l'Ordine di S. Basilio M. e la gerarchia cattolica di rito bizantino precedentemente alla prima spartizione della Polonia 1772** (= Orientalia Christ. Analecta, 152, Roma, 1958, 137-58).

У рамках наукового конґресу про східнохристиянське монашество, влаштованого Папським Східним Інститутом у Римі, 9-12. I.1958, на сесії 3-ій, під проводом о. А. Великого, ЧСВВ, виголо-

сив о. проф. Амманн обширний реферат про взаємовідносини Василіянського Чина з єрархією київської митрополії 17-18 ст., оминаючи щасливо деякі дискусійні вислови на василіянську адресу, з його Східнослов'янської Церковної Історії (Торіно, 1948, Відень, 1950; гл. ЗЧСВВ, IX, 244).

92. - Н (а д с о н) А., **Беларусы у Грецкой Калегии:** «Божым Шляхам», 12 (1964), Ч. 87, 5-11.

Вже в 1954 р. той сам автор дав в цьому білоруськокат. журналику (Ч. 58, 11-3 і 59, 78) маленьку інформацію про перших вихованків українсько-білоруського походження Грецької Колегії: Я. Мороховського (1596), Йосифа Рутського (1599), Льва Кревзу та Антона Сєляву, а тут доповнює її, на підставі колегіяльних каталогів, списом дальших 62 алюмнів, від 1621 до 1803 р., які походили з області вел. князівства литовського й частино з суто українських земель.

93. - Назарко о. Іриней, ЧСВВ, **Лист єп. Суші до гетьмана І. Виговського:** «Український Історик», IV (Мюнхен, 1967), 1-2, 52-8.

Після вступних рядків про стан України в часі гадяцького договору 1658-9 та короткого життєпису Якова Суші, о. Назарко подає докладну аналізу його звернення до І. Виговського з 8.3.1659 (Гл. його широку біографію єп. Суші в цих ЗЧСВВ, ст. 22-84).

94. - Баран о. др Олександер, **Церква на Закарпатті в рр. 1665-1691:** «Богословія», 32 (1966), 77-145.

Гл. рец. о. А. Пекара в цих «Зап. ЧСВВ».

95. - **Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст. — Збірник документів,** Київ, 1970, 8^3, 657+(3).

Між 317 документами, з рр. 1717-1775, виданими в цьому збірнику з рамени київської Академії Наук, тільки два заторкують василіянську історію: Ч. 2 — скарга єзуїтів в Овручі на ігумена тамошнього манастиря Клима Домаразького, з 14/25.6.1718, за завживання дібр єзуїтської Колегії (ст. 29-30) і Ч. 195 (ст. 341-4) — звіт знаного василіянского місіонера Корнила Срочинського, з грудня 1766 про напружені відносини між православними і з'єдиненими на Правобічній Україні в 1765-6 р., передрукований (лише частинно) з ЗНТШ, т. 57 (1904), 2-4, з його латинської реляції про василіянські народні місії в тому часі на Брацлавщині та про уманську

різню 1768 р., яку він вписав у кристонопільській манастирській хроніці.

96. - Serczyk Władysław A., **Melchizedek Znaczko-Jaworski i klasztor motreninski przed wybuchem Koliwszczyzny**: « Studia Historyczne », 11 (Kraków, 1968), 3, 297-322.

У квартальнику комісії історичних наук польської Академії Наук В. Серчик, добрий знаток гайдамаччини, дає на підставі багатої бібліографії і нововідкритих документів центрального архіву та бібліотеки київської Академії Наук широкий нарис про відомого протиунійного діяча Мелхіседека Значко-Яворського, від 1753 р., коли він став ігуменом православного мотронинського манастиря коло Медведівки близько Києва, до вибуху коліївщини в 1768 р. На ст. 310-312 він точно описує його ув'язнення в дерманському василіянському манастирі в жовтні 1766, з доручення митр. Ф. Володковича і його офіціяла Гр. Мокрицького, без великого згущування красок, якими звикли закрашувати цей епізод протиунійні історики, та взагальному виставляє Мелхіседекові мало похвальне свідоцтво.

97. - Serczyk W., **Koliwszczyzna** (= Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellonskiego, CXCIII, Prace Historyczne, Zeszyt 24), Kr., 1968, 8°, 173+(5).

Після вступу (ст. 7-21), з переглядом давнішої і найновішої історичної літератури про коліївщину, С. у 5-ох розділах з'ясовує її підґрунтя, зародини і вибух та здушення й подає її оцінку. Він повторяє в скороченні свій попередній артикул про Мелхіседека Значко-Яворського у розділі 2-му (ст. 50 нн), але в дальшій мові про випадки 1767-8 р. відкидає дотеперішню версію про його співділання з гайдамаками (ст. 80). Зокрема для нас цікавий його виклад про починання митр. Володковича та офіціяла Мокрицького (ст. 57 нн) проти Мелхіседека і відпалих до православ'я священиків, бо тут впроваджує С. деякі досі не опубліковані документи, на жаль, лише з православної сторони, і навіть говорить про уплянований синод київської з'єдиненої митрополії в Бересті 1765 р., немов би він відбувся (ст. 57), та ні словечком не згадує місійної василіянської діяльности того часу на Правобічній Україні. Тому і не диво, що в розділі 3-му, у широкій мові про уманську різню (ст. 90 нн), яку С. датує правильно днем 21.6.1768 (гл. ст. 94-5 про інші дати), згадує лише ляконічно поіменно першого замордованого василіянина, о. Іраклія Костецького, ректора тамошньої василіян-

ської школи, і « інших » (нема кілько — М.В.) згодом повбиваних « на жадання одного з православних попів » (ст. 98).

98. - Rouet de Journel M. J., S. J., **Nonciatures de Russie d'après les documents authentiques**, T. I: *Nonciature d'Archetti 1783-4*, Città del Vaticano, 1952, 8º, LXXIX, 470+(2); T. V: *Interim de Benvenuti 1799-1803*, 1957, 8º, XL, 470+(2).

Цими двома томами, що вийшли в серії *Studi e Testi* ватиканської бібліотеки (ЧЧ. 166, 194), замкнулося видання документів дипломатичних стосунків Апостольського Престолу з Росією при кінці 18-го і на початку 19-го ст. Після видання актів нунціятури Томи Ареццо, 1802-6 рр., у двох томах, у далеких 1922 і 1927 рр. (гл. рец. о. Й. Скрутня в ЗЧСВВ, III, 3-4, 1930, 705-8) і Лаврентія Літти 1797-9 (гл. рец. А. Великого в ЗЧСВВ, VII, 1, 184-5), прийшла черга на нунціятуру, від якої це видання мало зачатися, Івана Аркетті, від липня 1783 до червня 1784. Як довголітній нунцій у Варшаві (від 1776 р.), був він вповні компетентний ладнати трудні справи католицької Церкви обох обрядів на території, прилученій до Росії в першому поділі Польщі, зокрема в полоцькій архиєпархії, що осталася без пастиря після вступу Я. Смоґоржевського на київську митрополію (гл. вступ, ст. XXVI-VII, XLII-III, LIV-V). Тому, крім нього, часто стрічаємо тут імена кандидатів на опорожнену полоцьку катедру: борисоглібського архимандрита Іраклія Лісовського, б. протоархимандрита П. Важинського і холмського єп. М. Рила. А крім того тут і там іще згадується протоігумен литовської василіянської провінції Т. Ростоцький, іменований митрополичий коадютор, туровопінський єп. Гедеон Горбацький († 1784), і його брат, лещинський архим. Яким, намічений наступник Гедеона, та о. П. Лешинський, ректор папського Алюмнату в Вильні, що його Аркетті уважно звізитував у червні 1783, в часі свого переїзду з Варшави до Петербурга (гл. його звіт на ст. 114-9 і ст. 80).

Подібно й останній, 5-ий, том, що приносить важніші документи з переходового часу між нунціятурою Літти і Томи Ареццо (від весни 1799 до весни 1803), коли Апостольський Престіл репрезентував у Петербурзі енергічний пралат Іван Антін Бенвенуті, цікавий для василіянського дослідника головно з уваги на 2-у тороканську генеральну Капітулу, що відбулася в вересні 1802 р. До неї відноситься письмо Бенвенутія з 24.3.1802, яким просить для неї папського дозволу (Ч. 92, ст. 217-8) і, друге з 3.10 (Ч. 152, ст. 350-1), що хоч іще не говорить про її переведення, має деякі

важні подробиці про труднощі, які виринули перед її скликанням, з боку білоруської провінції. Два інші письма, з 9.12.1802 і 9.2. 1803 р., трактують спірну справу трьох новостворених архимандрій: в Полоцьку, Витебську і Хороброви чах (ЧЧ. 173 і 202, ст. 399-400 і 438-9), що добре насвітлює шкідливі наслідки підпорядкування Чина під владу полоцького архиєп. Ір. Лісовського. Їх видання помагає розуміти пізнішу кореспонденцію нунція Т. Ареццо в справі тороканської капітули та її уневажнення царським урядом і щораз тяжчого положення Василіянського Чина в 1803-6 рр. (гл. ст. 350, завв. 202).

99. - Lencyk Wasyl, Ph. D., **The Eastern Catholic Church and Czar Nicholas I**, Rome-New York, 1968, 8º, XIII 148+(2).

Після коротенького вступу про католицькі традиції на Руси-Україні від княжих часів до Берестейської Унії (ст. 3-9), автор дає в 1-му розділі (ст. 10 нн) погляд на вікову ворожнечу Москви до українсько-білоруської з'єдиненої Церкви (the Uniat Church) в 17-18 ст. і унагляднює його м.і. власноручним мордом Петра I полоцьких василіян у 1705 р. (ст. 11-12) та ліквідацією василіянських манастирів, що після поділу Польщі 1772-95 рр. попали під російську займанщину (ст. 15), і дальшою їх редукцією за Олександра I (та за Миколи I), в 2-му розділі (ст. 17 нн). Щойно в розділі 3-му Л. приступає до наміченої теми, подаючи подрібну аналізу проєкту Й. Сємашка, що його цей гробокопатель з'єдиненої Церкви в Росії предложив 1827 р. цареві Миколі (ст. 28 нн). Перші його жертви були Василіяни, як стверджує Л. на початку 5-го розділу (ст. 40), бо вже 9.10.1827 вийшла заборона приймати до Чина кандидатів латинського обряду, а в квітні наступного 1828 р. указ про реорганізацію всієї з'єдиненої Церкви. В ньому він присвячує Сємашковим зазіханням проти Василіянського Чина, ст. 51-60, і ще багато разів заторкує трагічну його долю в наступних трьох розділах (6-8), в яких викладає 10-літній процес ліквідації Унії за Миколи I, до сумного кінця в 1839 р. (ст. 74-118). Так само згадує він василіянських ісповідників в 9-му розділі, про опір проти цього насильства (ст. 119 нн) і в останному 10-му, про заходи Ап. Престола в обороні переслідуваного св. З'єднання і Василіянського Чина в Росії (ст. 132 нн).

Обмежуючися отак тільки до василіянських заінтересувань автора, насамперед висловимо побоювання, щоб його цілій праці, яка коштувала стільки труду серед важких умов повоєнного й

еміґраційного життя, не пошкодило таки некритичне статистичне зіставлення стану Василіянського Чина на протязі 50 літ від першого поділу Польщі на білорусько-українській території під російським царатом, подане на самому початку його монографії (ст. 15-20), і щоб не насторожило відразу проти дальшого його викладу чужого читача, для якого вона в першу чергу написана. Це тимбільше важне, що Ленциковій праці бракує, потрібного в того роду розвідках, вступного перегляду зроблених досі дослідів цього питання так з католицького, як з православного боку та їх переоцінки в світлі об'єктивної критики і нововідкритих архівних документів; бо додане на початку коротеньке українське введення (ст. XI-XIII) того заступити не може... І так, насамперед, Л. нараховує « 251 Basilian monasteries and convents of Sisters of Mary the Virgin (ст. 20) в 1771 р., але не каже, звідки взяв ті слова про невідомих у 18-му ст. СС. Служебниць... Виходить, що це не точний переклад слів Тайнера, *Die neuesten Zustände der kath. Kirche...*, 335, якого Л. вже на попередній 19-ій сторінці зацитував: « Ferner umfassten die beiden grossen Congregationen der Basilianer, genannt zur Allerhl. Dreifaltigkeit u. der Allersel. Jungfrau Maria anbei 251 Klöster beiderlei Geschlechts dieses Ordens ». Поправді, це баламутний натяк на дві провінції Василіянського Чина, литовську Пресв. Трійці і «руську» (білорусько-укр.) Покрови М. Божої, які лише в рр. 1739-43 могли були назватися « конґреґаціями », тобто до їх об'єднання в один Чин у 1743 р., але ні тоді ні пізніше не розтягалися на жіночі манастирі СС. Василіянок... Тому, замість Тайнера, слід було тут навести точне зіставлення василіянських манастирів, що його зробив о. Д. Блажейовський, *De potestate Metropolitarum Kioviensium catholicorum in clerum regularem*, Roma, 1943, 170-7, на підставі звітів обох протоігуменів, Пресв. Трійці та Покрови, для папської нунціятури в Варшаві в 1774 р., в якому начисляється тільки 147 манастирів. А що в подібному обрахунку, з того самого 1774 р., в о. М. Войнара, *De regimine Basilianorum a Metr. J.V. Rutskyj instauratorum*, Roma, 1949, 100, є їх лише на 3 менше (тобто без Супрасля з 2 резиденціями), то Тайнерове число виглядає занадто перебільшене. Тому й годі на сліпо повторювати за Тайнером зовсім перебільшене число аж 145 василіянських манастирів, які мала скасувати Катерина II впродовж 1772-96 рр., як це робить Л. аж двічі, на ст. 15 і 20 (з відмінними тут і там числами парафій та вірних, переведених на урядове православ'я!). Вкінці, і третє зіставлення, яке Л. наводить з Тайнера (ст. 20), осідків Василіян і Василіянок та числа

монахів і монахинь (і то невірно!) за рік 1804, 1825 і 1834, бодай щодо їх стану в 1825 р. не сходиться з його твердженням на ст. 51: «In the first years of the reign of Czar Nicholas there were more than 800 monks in 83 monasteries» (гл. ще ст. 38), бо Тайнер подає тільки 666 Василіян у 1825 р. (гл. нав.тв., Документи, ч. 134, ст. 371). Але зараз таки в доданій завваз і 42-ій, на тій самій ст. 51-ій Л., вичисляє тільки... 38 манастирів ще й до того з перекрученими назвами так, що той самий манастир інакше пишеться горою, в тексті, й інакше долом, у згаданій завваз і: « Wierzbolow-Werezbolowsk, Kremianets-Kremenec » (гл. теж на ст. 60 перекручені назви 18-ох м-рів, і ін.).

Подібне можна сказати й про різнувату транслітерацію імен і то на тих самих сторінках, як « Linchevski - Jaworsky (14), Zarsky - Luzinski (57), Levitsky - Snigurski » (138), або того самого прізвища на різні лади, як Martusewycz-vicz-wicz (19,21,29) і т.п. Але нам радше залежить звернути увагу: 1) що митр. Йосафат Булгак вступив до Чина 1774 р., а не 1788, як стоїть на ст. 21-ій, бо на попередній 18-ій ст. сказано про нього, що він був рукоположений в р. 1785, та 2) що призначений на настоятеля у василіянськім манастирі-тюрмі в Курську для опірних монахів та священиків у 1839 р. звався Ленартович (не: Ленар!) Венедикт (ст. 120), тому що то один з найвизначніших ісповідників св. З'єдинення в Василіянському Чині минулого століття (*Lietuviu Enc.*, 14 (1958), 382-3).

Докидаючи маленький жмут цих наших завваг на марґінесі Ленцикової монографії, маємо на приміті якраз оте її добре свідчення про василіянську участь у хресній дорозі українського католицтва і тому робимо їх одиноко із щирого побажання, щоб воно було джерельно як найкраще обосноване та методично як найліпше оформлене.

100. - Petrani A., *Dziennik podróży do Petersburga Filipa Szumborskiego, biskupa chełmskiego, z roku 1840:* « Archiwa, B-ki i Muzea Kośc. », T. 13 (1966) 269-300.

Для василіянського дослідника важливі вступні сторінки до подрібного опису подорожі до Петербурга єп. Шумборського, рік по ліквідації унії 1839 р., опрацьованого на підставі його власного записника, з якого збереглися обширні виписки в пралата Б. Уссаса, та інших документів з Архіву давніх актів у Варшаві (гл. ст. 269, 274), бо П. тут подав цінні життєві дані про самого Шумбор-

ського з часу його діяльности в Чині (гл. завв. 2) і про о. П. Шиманського (завв. 9) та єп. помічника В. Сідлецького (завв. 28).

101. - Schletz ks. Alfons, *Ks. Jan Kanty Dąbrowski, biskup tyt. heliopolitanski i sufragan poznański (1791-1853):* « Nasza Przeszłosc », 5 (1957), 217-37.

В цім нарисі, здавалося б далекім від нашого заінтересування, стрічаємо короткий натяк на те, що єп. Домбровський помагав на познанському терені василіянам М. Домбровському і Піґоровичеві після їхньої втечі з російської займанщини та в дальших заходах коло ревіндикації римської резиденції св. Сергія і Вакха в 1846-7 р. і в спробах передати о. Домбровському провід нововідкритої Грецької Колегії св. Атанасія (ст. 229-30).

102. - Semenenko ks. Piotr, C R., *Dziennik - Rzeczy polskie i słowianskie — wybrał ks. E. Elter, T.J.* (= « Sacrum Poloniae Millenium, II »), Rzym, 1955, 229-465 і відбитка: 4º, 252.

Під 18.7.1858 Семененко записав свою розмову з кард.-секретарем Антонеллієм про василіян, що мали б приїхати до Риму, та про о. М. Домбровського, що вже перебував тоді при римській василіянській резиденції (ст. 91). Про його інтервенцію в Папи Льва XIII в справі поміщення св. Йосафата в римському календарі, з 6.4.1878, гл. ЗЧСВВ, XII, 181.

103. - Esposito Rosario F., SSP., **Leone XIII e l'Oriente Cristiano — Studio storico-sistematico,** Roma, 1960, 8º, 744.

У вступі (ст. 7-29) називає автор цієї широкозакроєної праці діло Льва XIII для християнського Сходу провидінним, що мало далекосяглі наслідки і не дасться вичерпати цією монографією. Вона ділиться на дві частини: 1) історичну (ст. 37-361), що дає перегляд його діяльности для поодиноких східнохристиянських Церков, і 2) систематичну (ст. 363-701) з оглядом його енциклік, звернень і конференцій, еклезіології та квестії рівноправности обрядів з кінцевою оцінкою всієї складної праці Льва XIII на Сході і для Сходу. До того долучений дуже корисний хронологічний спис папських заяв і листів у справі християнського Сходу (Додаток I, ст. 702-12) і коротка хронологія його життя (Дод. II, ст. 713-6).

До замітніших чинів великого папи зараховує Е. теж василіянську реформу 1882 р. і трактує її досить обширно в розділі про укр. кат. Церкву (під титулом: I Ruteni, ст. 161-7). Та якої вона не була б ваги, не годилося узагальнювати браків давніх Васи-

ліян у Галичині, щоб аж їх називати « tutti... completamente demoralizzati e trascurati » (ст. 162). Знову на ст. 163 автор неясно ставить на рахунок австрійської йосифіністичної політики відлучення польських (!) василіянських манастирів від галицьких без будьякого хронологічного означення так, що лише здалека можемо додумуватися, що це мова про холмські манастирі, які до 1810 р. становили з галицькими одну провінцію Найсв. Спаса. Далі, Е. перекрутив імена оо. Ісусовців, що переводили добромильську реформу, о. К. Щепковського (Szczepkovenski) і Адальберта (не: Альберта) Бавдіса і, хіба тільки через недогляд, до них зарахував й о. Андрея Шептицького (ст. 166), бо дещо передтим уже його згадав як найсвітлішого між численними представниками відновленого Чина (ст. 165). Вкінці слід завважити, що уклав устави СС. Служебниць 1892 р. таки о. Єремія Ломницький, ЧСВВ, основник того Згромадження, а не « інший василіянин Антін Ломницький » (ст. 167).

Та ці, як бачимо, нечисленні помилки щодо василіянських справ у праці о. Еспозіта не обнижують її першорядної вартости, бо написана вона не лише з великим вкладом труду, але і з серцем, прихильним для східнокатолицьких Церков і всього християнського Сходу, за прикладом великого Папи Льва XIII.

104. - Шептицька з Фредрів Софія, **Молодість і покликання о. Романа Шептицького, Чина св. Василія Великого,** Вінніпеґ- Торонто, 1965, 8⁰, 156.

На вступі Д. Горняткевич запізнає читачів з польським оригіналом, з якого зробив цей переклад, споминів побожної матері великого митр. Андрея, доведених до його першої Служби Б. 11.9. 1892 р. (ст. 13-141). Вона написала їх іще 1894 р. тобто за свіжої пам'яти гарно з'ясованих переживань, переплетених листами її великого сина та іншими документами з рр. 1865-92. Г. теж збагатив свій гарний переклад численними примітками (ст. 148-55) і короткою біографією самої графині Софії (ст. 142-7).

105. - Prokoptchuk Dr. Gregor, **Der Metropolit — Leben und wirken des grossen Förderers der Kirchenunion — Graf Andreas Scheptyckyj,** München, 1955, 8º, 300.

Гл. рец. о. І. Музички в ЗЧСВВ, VIII, 3-4, 558-61.

106. - Korolevskij Cyrille, **Métropolite André Szeptyckyj, 1865-1944,** Rome, 1964, 8º, XXXII, 429+(1).

Гл. рец. в « Irénikon », 39 (1966), 2, 308-9 (I.D.).

107. - Л а б а о. д р В а с и л ь, **Митрополит Андрей Шептицький, його життя і заслуги,** Рим, 1965, м. 8⁰, 71+(1).

108. - В а в р и к В а с и л ь, Ч С В В, **Єпископ Сотер Ортинський, ЧСВВ,** Нюйорк, 1956, Слово Д. Пастиря, Ч. 9-10, 16⁰, 93 +(3).
Гл. ЗЧСВВ, IX, 1-2, 310.

108 а. - **Liber Defunctorum Patrum et Fratrum Ordinis Basiliani S-ti Josaphat ab anno 1882,** Romae 1966, 8⁰, XIV, 995 - (1).

IV. З ЦЕРКОВНО-КУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТИ 17-20 ст.

109. - W a w r y k M., O S B M, **De officio vestitionis et professionis in Ordine Basiliano S. Josaphat,** Roma, 1967, pp. 36 — excerpta ex « *Analecta OSBM* », XII, 541-76.
Commentarium pro religiosis et missionariis, 51 (Roma, 1970), 3, 288, в рецензії A. Diez'a, пише: « Est notabilis apportatio scientifica notioni, gradibus et formis incorporationis in religionem ».

110. - П і х у р а Г., **Церкоуная музыка на Беларусі:** « Божым Шляхам », 12 (1964), ч. 83, 8-13; ч. 84, 4-10; ч. 85,5-7.
Головно вартісні є сторінки, присвячені супрасльському Ірмологіонові 1593-1601 р., написаному західною нотацією монахом Богданом Анісімовичем, родом з Пінська (ч. 83, 12-3), і василіянській музичній діяльності, почавши від св. Йосафата (ч. 84, 8 нн). Гл. далі наше ч. 171. Введенням до цієї статті служить його докладніший нарис: *Monuments of Bielorussian Church Music:* « Eastern Churches Quarterly », 16 (London, 1962), N. 8, 410-15. В ньому П. описує два ірмологіони, писані ще крюковою системою, із львівської Ставропігії, з початку 16-го ст. і з Перемишля (тепер у Нар. Б-ці в Варшаві), з кінця того самого віку та п'ять подібних до супрасльського, з Київопечерської Лаври (2), з Вильна і Витебська (2).

111. - М (и к о л і в) Г., **Заснування першої уніятської семінарії в світлі нових документів:** « Alma Mater » — журнал питомців Укр. Папської Колегії св. Йосафата в Римі, — 1960, ч. 2 (22) 7-12.
Маємо тут історичне введення до монографії о. Р. Головацького, ЧСВВ, *Seminarium Vilnense SS. Trinitatis 1601-1621* (= « An. OSBM », Sectio I, N. 8), Roma, 1958, що діждалася оцінки в « *Orientalia Christ. Per.* » 25 (1959), 201-2 і *Revista Espagnola de Derecho Canonico,* Salamanca, 1959, 558 і ін.

112. - Великий о. А. Г., ЧСВВ, **До 300-ліття проєктованої Ґен. Семінарії Укр.-Білоруської Церкви імені Непорочного Зачаття Пресв. Богородиці:** « Alma Mater », 1954, Ч. 3 (5), 7-9.

Тому, що про цю статтю не було згадки в бібліографії « Записок ЧСВВ », належиться відзначити її вагу, бо вона основана на виданих автором документах з історії укр.-білоруської кат. Церкви в римських архівах й стверджує реалізацію загальної дух. семінарії в Мінську, за постановами Кобринського Собору 1626 р. Після пожару, при кінці 1630-их рр., відбудована митр. А. Сєлявою, вона діяла навіть у часі польсько-козацьких воєн, головно за ректорату світлого о. Вен. Терлецького, ЧСВВ, аж до нової руїни, під час московської навали 1655 р. Тим то вона доповняє мову про неї І. Прашка, *De Ecclesia Ruth. Cath. 1655-65,* Roma, 1944, 31-6.

113. - Свєнціцька Віра, **Іван Руткович і становлення реалізму в українському малярстві XVII ст.,** Київ, 1966, 8°, 151+(5).

Ця багата змістом і прекрасно оформлена монографія чільного знатока українського церковного мистецтва XVI-XVIII вв. дає більше ніж заповідає сам заголовок, бо перш, ніж відкрити нашим очам майже невідому досі спадщину одного з найсвітліших церковних малярів 2-ої половини 17-го ст. І. Рутковича (Руткевича), родженого і діяльного в Жовкві († 1703?) та загалом малярсько-різьбарську творчість тамошнього центру його і наступного по ньому часу, вона присвячує півсотні сторін (8-57) появі й розвиткові реалізму в релігійному мистецтві України впродовж усього 17-го віку і при кінці згадує важливий теж для василіянського дослідника іконостас святоюрської церкви в Дрогобичі, з 1650 рр., маляра Степана та й творчість іконописця Йова Кондзелевича, постриженця білостоцької обителі.

Скупенькі життєві дані про самого Рутковича надолужила шановна дослідниця докладним оглядом жовківського малярсько-різьбарського середовища його часу і наступної 1-ої половини 18-го ст. (58 нн). Вона при тому подбала бодай в деякій мірі висвітлити леґендарну постать « Василя зі Львова », що його досі вважали улюбленим малярем короля Івана Собіського чи утотожнювали з Юрієм Шимоновичем Семигинівським († 1711), висуваючи переконливий погляд (ст. 63-4), що радше до нього підходить Василь Петранович († 1759), придворний маляр синів Собіського в Жовкві та іконописець іконостасу у святотроїцькій каплиці святоонуфріїв-

ської церкви у Львові й далеко пізніших, ніж досі припускали, іконостасів: краснопущанського (1735-1750 рр.), крехівського (1744-7) і в василіянській воздвиженській церкві в Бучачі (1748-9).

Вслід за тим дає вичерпну аналізу поодиноких пам'ятників іконописної творчости Рутковича (ст. 65 нн), зокрема іконостасів колишнього манастиря у Волиці Деревлянській, 1680-2 рр., та жіночої обителі в тамошному присілку Маращанці, діяконських дверей та верхніх ярусів у Волі Висоцькій, з 1688-9 рр., що до останньої війни була під душпастирським проводом жовківських василіян, та правдивого іконостасного шедевру в жовківській манастирській церкві Христ. Різдва, з 1697-9 рр., (тепер у Держ. Музею Укр. Мистецтва у Львові). Тому, що він був уже частинно обрізаний та переставлюваний при переносі до маленької церкви в сусідній Скваряві Новій (десь перед 1833 р.) та й згодом втратив деякі композиції, наша дослідниця дає тільки здогадну реконструкцію його первісного складу, за рисунком П.С. Лінинського (ст. 86) — на жаль, без переліку поодиноких ікон, відповідно до зазначених на ньому порядкових чисел — та висловлює лише мимоходом здогад (ст. 64), що його пишну різьбу бодай частинно виконав Семен Путятицький, « сницар його королевича милості Констянтина » († 1726). Неменшої ваги для василіянського дослідника останній розділ цієї монографії (ст. 118 нн), що натякує на пов'язання Рутковича з крехівськими ґраверами Н. Зубрицьким та Д. Сінкевичем і можливими його співробітниками чи учнями, що змалювали пізніше іконостаси в церкві Різдва М.Б. в Винниках, 1708-10 рр., теж приналежній до жовківської василіянської парафії, в Завадові, за переданням із щеплотського манастиря, з поч. 18-го ст., у святотроїцькій церкві в самій Жовкві, ок. 1720 р. та прекрасний іконостас спаського манастиря в Підгірянах к. Теребовлі, з 1716 р., перенесений по касаті 1789 р. до Могильниці і лиш частинно збережений у львівському Д. Музею Укр. Мистецтва.

Вкінці маємо в додатку (ст. 130-8) точно передані тексти 14-ох донаторських і авторських написів на іконах, від 1650 р. до початку 18-го ст., в тому Волиці Деревлянської, Волі Висоцької, Скваряви Нової і Винник, що з багатими примітками (ст. 140-8) і численними кольоровими знимками підвищують високу вагу цієї студії, повної широкої ерудиції та глибокої мистецької інтуїції.

114. - Драган Михайло, **Українська декоративна різьба XVI-XVIII ст.,** Київ, 1970, 8⁰, 201+(3).

Під цим титулом дав нам знаний дослідник укр. церковної дерев'яної архітектури (гл. ЗЧСВВ, IX, 271) цінний нарис історичного розвою іконостасу в Україні і зокрема в Галичині, головно під оглядом його конструкції та декорації, за 16-18 ст. і, щобільше, в обширному 1-му розділі поширив свій виклад про « конструкцію та декорацію укр. іконостасів » ще й на 15-е ст. (ст. 11-42). Після його скоропостижної смерти в 1952 р., залишену оцю працю згодом перебрала В. Свєнціцька і подбала не тільки про її під кожним зглядом задовільне видання, але й збагатила численними неменш цінними завважами, введеними вже то між стрічками в самому тексті вже то доданими при кінці книжки (ст. 182-7), справляючи тут то там авторові твердження й уточнюючи його дані і головно насвітлюючи його виклад відповідними порівняннями з загально християнської мистецької давнини.

Прямо заскочений чується зокрема василіянський дослідник, що до найстарших залишків укр. іконостасів належала одна стулка царських врат з Винників к. Жовкви, ще з кінця 15-го ст., які находилися в мистецькій колекції святоонуфріївського манастиря у Львові та були під час війни знищені (ст. 20, гл. ще ст. 15, орнамент 5). Вслід за тим з усіх зацілілих іконографічних пам'яток ренесансової доби в 1-ій пол. 17-го ст. в Галичині, — якої зовсім немає на Східній Україні (ст. 43 нн), — прегарні зразки дають царські врата манастирської церкви в Сушиці Великій кого Самбора, з пол. 16-го віку, як Драган вносить з їхнього частинно збереженого фраґменту в львівськім ДМУМ (ст. 27, гл. ще ст. 15, орн. 14, 22-3 і ст. 42), відтак царські врата з Оглядівського манастирка, з 1-ої пол. 17-го ст. (ст. 63, гл. знимка, ст. 37) та в Уневі, з пол. того ж віку (ст. 66, гл. знимка, ст. 48).

Але найкращі манастирські іконостаси походять з доби українського барокка (раннього, в 2-ій пол. 17-го ст. і зрілого, в 1-ій пол. 18-го), що займив найбільшу частину Драганової розвідки (ст. 73-152). До найстарших його взірців належать — крім іконостасу в Волі Висоцькій, з 1655 р., і святоюрського в Дрогобичі, сперед 1659 р. — іконостас улюцького манастиря кисти Степана Дзенґловича з Судової Вишні, з середини 17-го в., та іконостаси в Волиці Деревлянській й присілку Маращанці, 1680-2 рр. і в Скваряві Новій з жовківського манастиря, 1697-9 рр., прекрасної роботи І. Рутковича, що домалював теж в іконостасі Волі Висоцької дияконські врата і апостольський ряд (ст. 187). Замість переходити відразу до іконостасів зрілого барокка, Д. присвячує ще окремий розділ

мистецьким школам 2-ої половини 17 ст. і, на ділі, теж 1-ої пол. 18-го в. (ст. 95-118): в Судовій Вишні, з якої вийшов згодом Андрій Бернакович, різьбар іконостасу в Лаврові 1750 р. (гл. ЗЧСВВ, VIII, 1-2, 70 завв. 4; IX, 3-4, 422 завв. 37, мильно: Бернякевич); у Скиті Манявському, куди Д. зараховує Йова Кондзелевича (гл. наше наступне Ч. 115); в Риботичах, звідки був родом лаврівський іконописець Ісая Герасимович, в 2-ій пол. 17 ст. (ЗЧСВВ, VIII, 68) і походять « апостоли » в поманастирській церкві Сушиці Вел., 1715 р. (гл. М. Ваврик, ЧСВВ, *Василіянські м-рі в Перемиській землі:* Перемишль — Західний Бастіон України, Ню Йорк - Філяд. 1961, 96, прим. 34), та зокрема в Жовкві. При тому Д., згідно з В. Свєнціцькою, ідентифікує « Василя зі Львова » з Василем Петрановичем (ст. 104) і подає ряд іконописців та різьбарів, що до пол. 18-го ст. створили вичислені вже В. Свєнціцькою манастирські бароккові іконостаси в Щеплотах, Теребовлі, Уневі, Краснопущі, Крехові, Підгірцях тощо (гл. ще поправки В. Свєнціцької на ст. 187).

Крім них стрічаємо в наступнім аналітичнім розділі іконостасної різьби зрілого барокка (ст. 119 нн) ще ляконічну згадку « дуже багатого іконостаса » Верхратського манастиря, якого царські врата тепер знаходяться в іконостасі парафіяльної церкви в Крехові (ст. 123), а бічні крила влучені в іконостас тамошнього м-ря (ст. 118), та « майстерно виконаного » іконостасу спаського м-ря коло Ст. Самбора, перенесеного після його касати до парафіяльної церкви в Тершові (ст. 137). Вкінці, між численними рококовими іконостасами у 2-ій пол. 18-го ст. (ст. 153-78), принагідно згадуються цікаві (нові) царські двері в крехівському іконостасі з барелефними постатями Преображення Господнього (тепер у ДМУМ): внизу на тлі гори три апостоли, а вгорі — Христос у « ґлорії », Мойсей з таблицями та Ілля з вогненним колесом (ст. 169, 172). На жаль, їх чомусь нема між 110 знимками царських врат та деяких іконостасів, розміщеними в тексті цієї дійсно прегарно вивінованої студії (включно з кольоровою ілюстрацією нововідкритого вощатинського вівтаря-кіота Й. Кондзелевича, з 1696 р., між ст. 16-17). В ній М. Драган і В. Свєнціцька не лише розкривають багатовікову скарбницю українського церковного декораційного мистецтва, але й рятують її ще недонищені пам'ятки від постійної загрози цілковитого знищення.

115. - Возницький Б., **Творчість українського художника Іова Кондзелевича** — у кн.: **Львівська картинна галерея,** Львів 1967 (недоступне).

Скоріше появився звіт Дмитра Степовика, *В пошуках українського Рафаеля*, в київському тижневикові « *Україна* », ч. 32, з 7.8. 1966, ст. 14-5, про розшуки Возницького за мистецькою спадщиною творця богородчанського іконостасу (1698-1705), білостоцького єромонаха Йова К-ча (вред. в Жовкві 1667 р., помер ок. 1740 р.), що увінчалися головно знахідкою іконостасу його кисти в загорівській обителі 1722 р. (згодом у с. Вощатині, тепер у фондах львівського Д. Музею Укр. Мистецтва). Гл. передрук в торонтонському тижневику « Гомін України » 1966 р., з 24.9, в додатку « Література-Мистецтво », ст. 1-3 і ін. часописах. М.і. д-р Ст. Божик, *Укр. Рафаель — Знане і незнане про богородчанський іконостас:* « Голос Христа Чоловіколюбця », 20, 1966, ч. 9-10, 97-104, після передруку згаданої статті, старається пов'язати К-ча з малярською школою в Жовкві та її головним представником І. Рутковичем, за даними монографії Віри Свєнціцької, *Іван Руткович і становлення реалізму в укр. малярстві XVII ст.*, Київ, 1966. Знову о. Іриней Назарко, ЧСВВ, « *Український Рафаель* » — *о. Йов Кондзелевич, ЧСВВ, 1667 — ок. 1740:* « Світло », 31 (1968), Ч. 2, 59-60, і « Америка », Філядельфія, 1968, Ч. 34, 17.2, переповівши нововстановлені дані життєпису К-ча, завважив, що він правдоподібно василіянин, бо білостоцький та луцький м-р, де К. жив і діяв, уже ввійшов у новостворену Конґреґацію Покрова Преч. Д.М. на Львівській Капітулі 1739 р., що в 1743 р. злучилася з литовською Св. Трійці в один Чин.

116. - Митрополит Іларіон, **Фортеця православія на Волині — Свята Почаївська Лавра — Церковно історична монографія,** Вінніпеґ, 1961, 8⁰, 398.

Вже своїм заголовком ця об'ємиста книжка Митр. Іларіона (Івана Огієнка), у виданні Інституту дослідів Волині у Вінніпеґу, зраджує псевдонаукову тенденцію, якою позначена повоєнна церковно-історична письменицька продукція згаданого автора, зокрема в працях: « *Українська Церква за Богдана Хмельницького* » (1955), « *Укр. Церква за час Руїни* » (1956) і: « *Преподобний Іов Почаївський* » (1957), що є немов прелюдією до вищезгаданої монографії. « Я багато часу видав на вивчення многовікового життя Почаївського манастиря, — пише митр. Іларіон в останніх її рядках (ст. 373), — і в самій праці переконався, що історія Почаївського манастиря — це історія всієї України, усього українського народу. Вивчити й ідеологічно глибше описати це життя — це було тяжке завдання, якому я віддав усього себе ». І з жалем мусимо зазначити, що його

ідеологічне наставлення, що виступає на кожній сторінці його попередніх книжок, проти Берестейської Унії та її носіїв в українському минулому, завдало йому тут непосильного труду — постаратися, цим разом навіть на історії Почаївської Лаври, в якій унійний період 1730-1830 рр. втішається досі загальним признанням української історичної науки, таки доказати свого, тобто, що « найголовнішою справою, що била й їла Україну, завжди була саме унія » (ст. 10)... Бо він не тільки знов перелив на сторінки цієї історії Почаєва всі можливі закиди, наклепи, інсинуації проти « злощасної унії », з вищезгаданих його повоєнних писань, але й зважився на наглядне її перелицьовання, а то й спотворення, недостойне його колишньої наукової праці, вживаючи до того такого соковитого стилю, що солідний польський дослідник історії Волині Яків Гофман, з невкриваним здивованням сприйняв оцю останню з вищезгаданих Огієнкових церковноісторичних праць у своїй обширній, прямо нищівній рецензії: « Nie spodziewałem się, by Metropolita Ukrainskiej greckoprawosławnej Cerkwi w Kanadzie pałał taką nienawiscią do Kościoła Unickiego, którego wiernymi są prawie wyłącznie Ukraincy » (*Dzieje Lawry Poczajowskiej:* « Zeszyty historyczne », 3, Paryż, 1963, 230).

Вистачить тільки звернути увагу, що до такого титулу книжки достроєні й заголовки її поодиноких частин: 1) Стародавня волинська святиня — про первопочини почаївського манастиря (ст. 12-59); 2) Преп. Іов Почаївський (ст. 60-95), що переповідає згадану вище його біографію з 1957 р.; 3) В уніятській пастці (ст. 96-120) — про спроби привести почаївську обитель до з'єднення з Апостольським Престолом Риму при кінці 17-го ст.; 4) В уніятському полоні (ст. 121-89), тобто про « тяжкі роки 1721-1831, — як автор їх на вступі називає (ст. 11), — коли вона насиллям та обманом опинилася в чужих уніятських руках », і 5) Повернення до віри батьків (ст. 190-257), коли почаївський м-р « знову повернувся до православних і помалу розростався та міцнів » (ст. 11), як відомо, на казьонну твердиню чорносотенства на Волині... Неменше тенденційні дібрав він назви для поодиноких розділів навіть у частині 6-7 про почаївські храми (ст. 258-98) і друкарню (ст. 299-330) так, що треба б хіба окремої книжки, щоб їх подрібно опрокинути й прояснити. Тому ми обмежимося тільки до найбільш наглядних Огієнкових спотворень саме унійного періоду почаївської обителі, що належить до найбільших святощів василіянського минулого на українській землі, і тому лише мимоходом заторкн-

емо деякі більше разючі його помилки в передунійній його добі, які автор повторяє за некритичними історіями Почаєва своїх надхненників, архимандрита Амвросія та А. Хойнацького.

І так, уже в мові про основний фундаційний запис Анни Гойської на почаївський манастир з 1597 р., за яким « ігумен мав бути грецького ісповідання і незгоди в манастирі мав судити владика не іншого ісповідання тільки грецького східньої Церкви » (гл. ст. 32), автор хвалить її передбачливість і « розуміння трагедії подій 1596 р. » тобто заключеної Берестейської Унії, а забув, що дещо вище проговорився про те, що вона влаштувала саме тоді врочисте перенесення Чудотворної Ікони Богоматері до манастирської церкви і для такої урочистости « запросила луцького єпископа » (ст. 30). А ним тоді був не хто інший, як саме Кирило Терлецький, провідний єрарх у тодішному, як автор каже, зрадному єпископаті, що до неї допровадив... Правда він, у відмітці, не виключає припущення Хойнацького, що міг це бути і львівський владика (Г. Балабан), який відступив від унії в останній хвилині. Та воно так само неясне, як те, що Іларіон на ст. 34 припускає, що « не виключено, що вона (Гойська) радилася про все це з кн. К. Острозьким », і зараз таки на ст. 35 вже твердить, « що манастирський фундуш Гойської — це належна українська відповідь зрадливій унії 1596 р., напевне акт свідомий, добре (?! — М.В.) обговорений між кн. Острозьким і Гойською ». Так само недоречно він твердить, що наслідник Гойської А. Фірлей, сам протестант, мав наносити утиски почаївським ченцям, щоб тим « топтати дорогу до унії » (ст. 39). Бо 1) чогось подібного не можна припустити в тодішніх польських протестантів, що постійно з православними тримали одностайний фронт проти з'єдиненої Церкви, і 2) луцька дієцезія, в якій Почаїв знаходився, була ще 1633 р. віддана Володиславом IV православним так, що це чиста вигадка, щоб на свої скарги проти Фірлея ігумен Йов Залізо « скрізь мав одну відповідь: Приймай унію, тоді ніхто вас грабувати не буде! » (ст. 41). А вже й зовсім не знати, що й казати про те, як нерозбірливо він вірить і беззастережно твердить, що « при облозі манастиря 1675 р. турками, одному монахові вороги відтяли голову і він узяв свою голову в руки й пішов з нею в собор до ікони Пресв. Богородиці — поклав свою голову перед Нею, і тоді упокоївся. Чудо це зробило на всіх велечезне враження, розійшлося по всій Україні і було оспіване в народніх піснях » (ст. 95)...

Якщо отак ніхто інший, тільки сам найвищий єрарх укр. пра-

восл. Церкви в Канаді « подає до вірування » чистий мотив народної пісні як неспірний факт з історії Почаєва, для більшого звеличення його православної доби, то не дивно, що в наступних частинах своєї історії почаївського манастиря « в уніятській пастці та уніятському полоні » він чи не на кожній майже сторінці так само легко пускається на мутні хвилі подібної еквілібристики, щоб тільки обнизити, як змога найбільше, неоспірну історичну вартість василіянського його періоду впродовж 18-го ст. І так митр. Іларіон без обиняків твердить насамперед, що « жадних актів про перехід почаївського манастиря в унію нема — коли це саме сталося і як саме сталося, нічого не знаємо. Безумовно такі акти були в м-ському архіві, але оо. уніяти-василіяни, засівши в цьому манастирі, попалили багато старих і нових актів, які свідчили про відвічність православія в почаївському м-рі. Так само уніяти-василіяни безслідно понищили всякі сліди, як саме почаївський манастир був затягнений в унію — свідоцтва цих актів були певно такі тяжкі для уніятів, що вони постановили їх понищити. Коли б ці акти свідчили про добровільний перехід почаївського м-ря в унію, вони б позосталися й до нашого часу цілими » (ст. 119). На це вистачить згадати, що таке саме говорить Амвросій і Хойнацький, та що Іларіон за ними ставить перехід Почаєва на унію аж коло 1721 р., хоч не брак істориків, які пересувають його на 10 літ наперед, н.пр. Чистович И., *Очерк исторіи Западно-Русской Церкви,* II, Спб. 1884, 277 ставить його на ок. 1711 р. і Л. Денисов, *Православ. м-ри росс. имперіи,* Москва 1908, 165, та В. Зверинскій, *Мат. для ист. — статист. изследованія о православ. м-рях,* I, Спб. 1890, 210, на 1713 р. Можна й не дивуватися, що митр. Іларіон не знає, коли і як це саме сталося, бо годі вимагати, щоб він конечно був ознайомлений з давнішою розвідкою І. Рудовича, *Єпископи Шептицькі:* Богословский Вістник, II/2, Львів, 1901, 118-9, де наведений в оригіналі лист львівського єп. Варлаама Шептицького до гетьмана М. Сінявського, з 10.8.1712, про те, що почаївський м-р зложив визнання католицької віри і повідомив про те папського нунція (Архів Чарторіських, Листи, т. 208, ч. 42.246). Але є повною нісенітницею, немов би Василіяни безслідно понищили всякі сліди, як він був затягнений в унію, мовляв « свідоцтва цих актів були певно тяжкі »..., бо крім вищезгаданого свідоцтва, маємо ще два оригінальні листи про цей акт самого почаївського ігумена А. Кучаровського до єп. В. Шептицького і до папського нунція в Варшаві, з 29.5 та 23.7.1712, з підписами братії, знайдені в Архіві Конґреґації Пропаґанди о. І.

Тилявським (гл. ЗЧСВВ, X, 234). І пощо мали почаївські василіяни саме такі документи геть палити-нищити, а не н.пр. королівську грамоту Авґуста II з 26.6.1700, яка затверджувала манастиреві «свободу богослуження східнього ісповідання давньої Церкви», тобто змогу оставатися в православії, і — як сам автор заявляє — «в оригіналі й тепер зберігається в манастирському архіві?» (ст. 115).

Так само принаймні дивне є твердження митр. Іларіона, що «для василіян православна, візантійського стилю, стародавня святиня-собор Пресв. Тройці був відразу не до вподоби. Ліпше було б його таки зруйнувати, а поставити нового, щоб про православіє і згадки не осталося. Для цього суперіор Г. Козубський наготовив був багато цегли... Але з цих задумів нічого не вийшло — їх стримували спокійніші василіяни, щоб не все відразу руйнувати» (ст. 122). А знову, як граф Микола Потоцький пожертвував на ту ціль 1765 р. півтора мільйонову суму польських злотих, він розводиться в окремому розділі, що «василіяни не поспішали з будовою нового собору, купалися в золоті, самі жили магнатами, гроші вживали на всякі... власні справи, бо року 1767-го пішли кругом чутки, що почаївський манастир вертається до своїх православних господарів», тільки сам Потоцький «не турбувався чутками, що наступає час, коли манастиря вернуть православним, — він хотів будувати хоча б і для православних» (ст. 134-5). І зараз таки твердить, що «чутки, що почаївський манастир буде повернений своїм попереднім господарям, православним, не вгавали, і вони довели до того, що стародавня успінська церква і прекрасний собор 1649 р. були по варварському зруйновані, щоб від православного і сліду не позосталося. Поруйновано й багато іншого (що саме? — М.В.), аби не стояло православне» (ст. 136). Тобто на Іларіонову думку, Василіяни з ненависти до православ'я, то хотіли будувати новий собор замість старого, то знову, без огляду на княжий дар Потоцького, вже того не бажали через чутки, що манастир вертається в посідання православних, то нарешті з огляду на ті якраз чутки таки зруйнували столітній собор, щоб від православного й сліду не осталося, а вже Потоцький почав будувати новий, хоч би і для православних... А втім всі ці Іларіонові покручі зродилися одиноко з задушевного побажання відстояти, як тільки можна, чисто православний характер почаївської обителі, бо вони наявно противорічать собі та й незбитим фактам. Ось н.пр.: 1) Якщо василіянам так дуже остогид був старий святотроїцький храм, то чому його часто бачимо на ґрав'юрах Йосифа Ґочемського і інших ґраверів у цер-

ковних книжках і популярних картинках почаївського друку 18-го ст. (гл. В. Січинський, *Історія укр. ґравєрства XVI-XVIII ст.*: ЗЧСВВ, XI, 261-3); 2) Не Потоцький « сам складав контракти » будови нового почаївського комплексу, а василіяни « допомагали йому мало й неохоче », як твердить Іларіон (ст. 137 нн), але самі вони підписували угоди з архітектами Ґотфридом Гофманом і Ксавером Кульчицьким (гл. J.E. Dutkiewicz, *Fabryka cerkwi Wniebowzięcia N.M. Panny w Poczajowie:* « Dawna Sztuka », II, 1939, odb. 15 і dod. 25-34); 3) « Epitome historica — латинський опис коронації Поч. Ікони Богоматері 1773 р. не написав Потоцький, як беззастережно каже Іларіон (ст. 150, 375), але о. Єронім Стрілецький (Стшелєцький), ЧСВВ, пізніший перший парох св. Варвари у Відні, і видав 1775 р. з присвятою для Потоцького (гл. к. 1-3, та Іларіон на жаль її не бачив!); 4) Двоповерхова дзвіниця, побудована побіч нової церкви 1771 р., не була « глуха, без вікон, нестильна », як твердить автор (ст. 139), додаючи: « На її будову не звернули увагу, бо дзвіниць у католиків нема » (?! — М.В.). Бо годі собі уявити, щоб у глухій та безвіконній дзвіниці « повішено 4 дзвони, найбільший з них — 200 пудів ваги ». І як на те, її вікна добре зарисовані на акварелі Т. Шевченка з 1846 р. й стилево вона виглядає там зіграна з цілим будівельним комплексом почаївської обителі (Т. Шевченко, *Мистецька спадщина*, Т. I/1, Київ, 1961, рис. 148). І це навіть видно на старій репродукції з Шевченкового малюнку на ст. 363, але воно не стримує Іларіона щераз повторити свою мову про василіянську глуху, безвіконну, нестилеву дзвіницю на ст. 286-8, щоб тільки підкреслити велич теперішньої нововизантійської, з 1861-71 рр. ...

З тим тісно лучиться його безшабашний засуд почаївських василіян за т.зв. латинізацію, мовляв: « Почаївський манастир почав відкрито латинізувати і вводити новини за постановою Замойського Собору 1720-го року » (ст. 158), хоч безпосередньо перед тим він хвалить тодішнього луцького єп. Теодосія Рудницького († 1751, не 1748! — М.В.), що в часі свого почаївського ігуменства при кінці 1720 рр. « явно противився зміні східнього обряду » (Гл. ще ст. 122, де Іларіон мильно зве його ректором православної Колегії в Гощі, і каже, що він « не з своєї охоти мусів прийняти унію », бо: 1) Гощанський манастир ще до кінця 17-го ст. увійшов у з'єднення з Римом, а 2) Т. Рудницький був виховником Папської Колегії у Львові). А вже те, що дальше він пише, слід, на жаль, вважати негідним його високого стану, щоб представляти православному читачеві

своєї книжки справу тієї уніятської латинізації під титулом: « Знищення східнього обряду » (ст. 155 нн), мовляв: « Східній православний обряд був зламаний, прийнятий був обряд латинський, польський і почаївський манастир почав ширити новий обряд » (ст. 159). Бо, загалом кажучи, в рівній мірі як митр. Іларіон закидає уніятам « зміну східнього обряду на латинський » (ст. 155), Москва постійно обкладала клятвами питому обрядову традицію київської православної митрополії... А як мова про почаївських василіян, то можна тільки запитати, чому він, перемелюючи на всі лади їхню « латинізацію », ні словечком не згадує, ні в тексті своєї розлогої монографії ні в обширній бібліографії (ст. 374-83), дуже цікаве свідчення колишнього почаївського послушника з 1820 рр., згодом сахалінського місіонера, о. Валеріяна, про їхнє богослужбове життя, що воно йшло точно за приписами церковного уставу? А його « *Из воспоминаній и заметок б. послушника Поч. Лавры при базиліанах* », був ще 1879 р. видав не хто інший, а сам Іларіоновий надхненник А. Хойнацький, спершу в « Холмско-Варшавскому Епарх. Вестник-у », а відтак в « Христ. Чтеніе » 1881, Т. I, 111-115 та, нарешті, в своїй широкій монографії « *Почаевская Усп. Лавра* », Поч. 1897, 89-95 (гл. ще ст. 447-8)...

Та вже найбільше згущує митр. Іларіон чорні краски в мові про церковно-культурну і видавничу діяльність почаївського манастиря, під товстим титулом: « Винародовлення почаївських василіян і їх розкладова праця » (ст. 162) і подібними піднаголовками (ст. 163-173) та закінчує її безапеляційним засудом: « Отже почаївський манастир за час його перебування в уніятських руках жодним культурним осередком не був... Почаївські василіяни ніколи не були носіями рідної культури на Волині..., а наслідком їхньої праці був великий заник освіти на Волині та зміцнення польськости » (ст. 174-5). І дещо вище пише він про почаївську друкарню: « Уніятські історики звичайно підкреслюють, буцім почаївські василіяни провадили культурно-освітню працю через свою друкарню, випускаючи книжки і руською мовою (гл. М. Возняк, *Історія укр. Літератури,* III, Львів, 1924, 96-108). Це повне непорозуміння. Почаївські василіяни видавали книжки не з якихось національних переконань, а тільки для того, щоб вести через них свою уніятську агітацію, бо без цього вони не дісталися б ані до духовенства, ані народу » (ст. 171). Але... митр. Іларіон забув додати, що таке саме « непорозуміння » в тому самому часі, як М. Возняк, — щоб не згадувати давніших І. Франка, В. Перетца, В. Щурата й ін. — виска-

зав був й православний проф. Іван Огієнко: « Почаївські книжки добре розходилися в Галичині (часто й поза нею) і тут користувалися заслуженою повагою. А те, що багато з них були до того ще й писані українською мовою, то це надавало їм чисто національний характер і збільшило їхню вагу » (*Історія укр. друкарства*, I, Львів, 1925, 204). А тепер... митр. Іларіон навіть почаївський *Богогласник* 1790 р., який І. Франко вважає найважнішим твором західно-укр. літератури XVIII ст. (*Наші коляди*, Львів, 1890, 16) і підносить заслугу його редакторів, що « зрозуміли задачу систематичного видання пісень духовно-морального змісту широко і виконали її дуже добре » (гл. ЗНТШ, 85, 1908, 216), і навіть підрадянська « *Істор. укр. літератури* », II (Київ, 1967, 33) зве його « капітальною антологією духовної пісні », — наводить лише для прикладу, що « почаївські василіяни держали друкарню тільки для агітації латинства, бо попереробляли видані пісні, які всі (!!! — М.В.) були православні, на латинську науку » (ст. 173)...

Треба дивуватися, завважує до того всього вище наведений Я. Гофман, чи це несвідоме чи вмисна злоба, і кінчить свою рецензію Іларіонової книжки: « Відкладаю її на полицю з переконанням, що в противенстві до інших, які відносяться до Волині, не скоро по неї сягну » (ст. 230). Коли однак ми з найбільшим здивуванням натрапляємо, вкінці, в обширній її бібліографії (ст. 382) навіть на погромницьку протиуніятську й противасиліянську писанину горезвісного С. Росовича (Я. Галана), « *Що таке Унія* » (Львів, 1946), не можемо стосувати до Іларіонової монографії такої альтернативи і відкладаємо її з гірким почуттям явної кривди для василіянської вікової праці та української історичної науки.

117. - Исаевич Я., **Кирилловские старопечатные книги в колекциях Польской Народной Республики (Варшава, Краков, Вроцлав): « Книга »,** Сб. 8 (1963), 291-6.

В короткому звіті про відвідини цих головних центрів, де зберігаються церковнослов'янські рукописи й друки (в Народовій Бібліотеці в Варшаві 80% з передвоєнної укр. капітульної б-ки в Перемишлі), І. натякує, що у вроцлавській книгозбірні знаходиться почаївське « *Народовіщаніз* » з 1768 р. (гл. ст. 294).

118. - *Sto padesát let česko-ukrajinskych literárnich styků 1814-1967; « Vedecko-bibliograficky Sbornik »*, Praha, 1968, 8°, 477+(1).

Гл. рец. М. Антоновича в « *Український Історик* », 6 (1969), 1-3, 160-1 (з переліком статтей цієї цінної енциклопедії українсько-

чеських письменицьких взаємин). Головний її редактор проф. Орест Зілинський м.і. в докладному списку укр. рукописів та друків у празьких архівах і бібліотеках (ст. 362 нн) подає в університетській бібліотеці « Клементінум » незнаний бібліографам « Буквар языка славенскаго », виданий у Почаєві 1765 р. (гл. ст. 387).

119. - Горбач Олекса, **Українські глоси в поліглотних словниках А. Калепіна і Г. Мегісера 1603: « Наукові Записки УВУ»,** Ч. 4-5, 1961, 159-65.

На ст. 163-4 шановний автор наводить записку на примірнику церковнослов'янсько-польського словничка, виданого в Почаєві 1804 р. (Лексикон сиріч Словесник славенский): « (Wyda)nie Lexikonu przez Jeromonacha Warłaama w Poczajowie nastąpilo roku 1756... ». Отже Варлаам може уложив цей словничок, — завважує Горбач, але не устійнює його назви, тільки переходить до питання залежности самого словничка від Лексикону Славинецького-Корецького. А втім не тяжко догадатися, що це мова про о. Варлаама Какойловича, почаївського ігумена (1743-52) і коректора печатні, як виходить з Каталогу манастирів та монахів Провінції св. Покрова ПДМ, ЧСВВ, 1754 р., виданого в додатку до василіянського Каталогу 1952 р., де він так згадується у списку почаївської братії з дещо зміненим у друці прізвищем: Kakaytowicz (ст. 77).

120. - **Лексикон Славеноруський Памви Беринди** — Підготівка тексту і вступна стаття В.В. Німчука (= « Пам'ятки укр. мови XVII ст. », Серія наукової літератури), Київ, 1961, 8⁰, XXXVIII, 2+271+(1).

В додатку (ст. 261-71) перевиданий тут частинно « *Лексиконъ сирѣчь Словесникъ славенскій* », виданий у Супраслі 1722 р., на жаль, лиш у виїмках: ст. 4, 6, 8, 11, 12-4, 17, 22, 25, 28.

121. - Быкова Т. Б. - Гуревич М. М., **Описание изданий напечатанных кириллицей 1689 — январь 1725 г.,** Москва-Ленинград, 1958, 8⁰, 389+(15).

На нашу увагу заслуговує поданий в додатку I (ст. 277-306) спис кириличних друків з тих самих років (на жаль непевний!) з-поза границь Росії, де м.і. зазначені *Букварі* унівського друку, в 1698, і єп. Й. Де Камелиса в Тирнаві, 1699 р., а зокрема супрасльський Лексикон 1722 р., бо про нього завважується, що неслушно було б уважати його за скорочення Лексикону П. Беринди (Київ, 1627), тому що вже сама буква А має в першому 27 слів, а в другому лише 15 (ст. 305-6).

122. - Oprawko H., - Seifert-Mechowa J., *Materiały bibliograficzne XVII i XVIII w. ze zbiorów poloników Biblioteki Zakładu Nar. im Ossolinskich we Wrocławiu,* II (= *Roczniki Biblioteczne,* R. 8 (1964), N. 1-2, Wr. 1965, 189-233).

Згадується м.і. N. 19, « Calendarium asceticum praecipuorum fundatorum exemplo per elogia illustratum »... cura et studio cuiusdam sacerdotis ex Ordine SS. Trinitatis de Red. Capt., і NN. 83-4, « Kalendarz benedyktynski », — обоє з василіянської друкарні у Вильні 1774 і 1768 р. та NN. 252-6, « Klucz prognostykarski », із супрасльської печатні 1723 (?), 1734, 1740, 1768, 1781 рр. — усі зазначені в Естрейхеровій Бібліографії (XIV, 14-5, XVII, 152-3, XIX, 316-7).

123. - Górska Barbara, **Katalog kalendarzy XVII-XVIII w. w zbiorach Biblioteki Ossolineum,** Wrocław, 1968, 8°, XI, 269+(3).

М.і. є під Ч. 130-1, « Kalendarz polski i ruski... na rok 1785 і 1790 » супрасльського друку і Ч. 157-8, « Kalendarz polski i ruski », уложений о. Гімназієм Левицьким, ЧСВВ, на р. 1775 (Почаїв, 1774) з цінним додатком таблиці рухомих свят тощо, на 231 літ. Крім першого, вони занотовані в Естрейхера, XIX, 36 і XXI, 246.

124. - Lancevičius Edmund, *Papiernia w Supraślu:* « *Archeion* », 35 (Warsz. 1962), 49-59.

На підставі документів з рукописного відділу виленської університетської бібліотеки Л. виказує, що її не заложив щойно 1722 р. митр. Лев Кишка, супрасльський архимандрит, але вже 1710 р. скінчив її будову маґістер папірні М. Соколовський і винаймив її до 1714 р. По нім управляли нею Й. Оброцький до 1720 р., В. Лєсьцевич до 1725 і незнати як довго П. Блоґочевський, а її сліди є ще й по 1797 р. В додатку Л. видав 18 водяних знаків з різних супрасльських друків, м.і. зі Служебників 1727 і 1758 р. і литовського Життя І. Христа (Zivotas Pona iz Diewa musu I. Christusa) 1787 р.

125. - Січинський В., **Друкарня Св.Юра у Львові: « Логос »** 5 (1954), 2,119-23.

Гл. рец. о. М. Ваврика в ЗЧСВВ, IX, 1-2, 283-4.

126. - Kupść B. - Muszynska K., *Korespondencja Józefa Andrzeja Załuskiego 1724-1736* (= Zródła do dziejów nauki i techniki, T.Y.), Wrocław-Warzawa-Kraków, 1967, 8°, XV, 714.

На ст. 471-2 (Ч. 598) поданий зміст листа о. Ігнатія Кульчин-

ського, ЧСВВ, відомого церковного історика і генерального прокуратора в Римі (1729-35), з Варшави 5.10.1735, до вищезгаданого єп. Залуського. Він скаржиться, що був примушений залишити вічне місто, хоч не відкликаний головними настоятелями, бо о. Крижановський, ЧСВВ, за намовою священика Петра Річчі багато зробив обмов проти нього... Жаль, що це письмо не видане в цілості, тому що воно помогло б вияснити досить противорічні дані про генезу його *Specimen Ecclesiae Ruth.* 1733-4 і може навіть до його кандидатури на смоленського архиєпископа...

127. - Japundzić M., T. O. R., **Matteo Karaman (1700-1771), Arcivescovo di Zara,** Roma, 1961, 8°, 108+(4).

На цьому місці з тієї праці про вище названого хорватського славіста і літургіста 18-ст. відзначуємо його взаємини з Василіянами так у злуці з його подорожжю до Росії 1732 р., де пробув п'ять літ, як і в часі римського побуту, в рр. 1738-45. Бо у своїх звітах до Пропаґанди з 1737-42 рр. про способи приблизити Росію до католицької Церкви звертає увагу на Василіянський Чин на Білорусі й Литві, що міг би бути « il corpo di riserva per una tale conquista », а навіть на тих, що з василіянських манастирів повтікали (!) до Москви і там могли б тихцем працювати для з'єднання (ст. 40-2)... В Римі, подібно як перед століттям Р. Левакович з поміччю єп. М. Терлецького і ін. василіян видав був глаголицькі книги, так і Караман випустив 1739 р. глаголицько-кириличний *Буквар*, після перегляду о. Інокентія Піховича, ЧСВВ, (ст. 52) і глаголицький *Служебник* 1741 р., перевірений, крім Піховича, ще василіянським прокуратором Завадзьким Максиміліяном (не Антоном! — ст. 58).

128. - Kohoska Hanna, **Wizytatorowie generalni Komisji Edukacji Narodowej** (= Towarzystwo Naukowe Un-tu Lubelskiego, T. 45), Lublin, 1957, 8°, IV, 353+(1).

Довголітня дослідниця діяльности КЕН-ої ще до війни приготовила цю монографію про її шкільну адміністрацію та, на жаль, сильно понищений її машинопис, в часі варшавського повстання, мусіла наново переробляти, без можливости друку, аж до смерти в 1952 р. Тому слід пробачити, що в книжці брак вступного загального огляду стану шкільництва в Польщі перед створенням Комісії та її 20-літньої діяльности. А вже тільки між сторінками, вщерть наповненими фактичними даними про діяльність 45 візитаторів КЕН, можна виловити скупі вістки про василіянські середні школи, що теж були під їх наглядом. І так, насамперед, К. аналізує про-

позицію з боку Василіянського Чина (в серпні 1774), щоб до теперішніх василіянських шкіл (Володимир, Гоща, Любар, Шаргород, Умань) ще долучити ряд поєзуїтських Колегій, з яких, остаточно, КЕН йому передала лише Бар, Острiг і Овруч, та зокрема відзначує значення, яке у цьому рішенні мав руський обряд Василіян на цих теренах (ст. 27-9, гл. 132, 192-4-8). Та чомусь на ст. 84 К. шаргородську школу зве поєзуїтською і раз виносить непохвальні оцінки василіянського шкільництва (ст. 170 нн), то знову дуже гарні, не натякаючи ні слівцем на евентуальну зміну професорського складу тощо і... аж в додатках зазначує, тут то там, школи під проводом Василіян на Литві та Білорусі: в Жировицях, Березвечі (ст. 299) і конвікти в Борунах, Вильні та Жировицях (330, 334).

129. - L a c k o M., S J., *Documenta spectantia regimen episcopi Mukačevensis Michaëlis Manuelis Olšavsky, 1743-1767:* « Orient. Christ. Per. », 25 (1959), 1-2, 53-90.

130. - L a c k o M., S J., *New Documents about Michael Manuel Olšavsky, Bishop of Mukačevo* — Extracta ex OCP, 25, Roma, 1959, 8º, XVI, 38.

Гл. рец. О. Барана, в ЗЧСВВ, IX, 3-4, 577-8, на цю цінну збірку документів архипастирської діяльности мукачівського єп. М. Ольшавського, яку Л. перевидав з просторим англійським вступом про життя того заслуженого єрарха. Для василіянського дослідника зокрема цікавий звіт Ольшавського для Конґреґації Пропаґанди про стан мукачівської єпархії, з 20.5.1759, в якому подане теж число тамошніх Василіян (60 в 5-ох манастирях — ст. 80), і єпископська присяга крижевацького владики Василя Божичковіча, ЧСВВ, складена перед єп. Ольшавським та при свідках протоігумені Макарії Шугайда і Йоаникії Скрипка, ігумені в Маріяповчі, 11.11.1759. Гл. йогож: *The Pastoral Activity of M.M. Olsavsky, Bishop of Mukačevo:* OCP, 27 (1961), 1-2, 150-61

131. - B o y s a k B a s i l, **Ecumenism and Manuel M. Olshavsky, Bishop of Mukachevo (1743-1767),** Montreal-Quebec, 1967, 8º, XXII, 233+(1).

Гл. рец. о. А. Пекара в цих ЗЧСВВ.

132. - И г у м е н В а с и л и й (П р о н и н), **Протоигумен Йоанникий Базилович:** « Православная Мысль », 2 (Прага, 1957), ч. 1, 40-48.

Цей життєписний нарис відомого церковного історика Й. Базиловича подає цінний спис його залишених рукописних писань (ст. 41-3). Гл. ще наше Ч. 164, 166.

133. - Щ у р а т В а с и л ь, **Український проповідник і поет з кінця XVIII ст. —** в кн.: **« Вибрані праці з історії літератури »,** Київ, 1963, 8°, 101-3.

В цій статті, що тут передрукована (між іншими 30) із львівської літературно-наукової газети « Світло » 1906 ч. 4 (гл. Примітки, ст. 356), Щ. дає виписки з хроніки підгорецького манастиря, про приїзд знаного проповідника о. Ю. Добриловського, ЧСВВ, з Кременця до Підгорець 18.1.1796 та його побут у Бродах до 1800 р. і виїзд до Львова 5.1.1800 на проповідника в святоюрському манастирі. З його творчости згадує переклад проповідей « з славенорускаго на простий і посполитий язик руский » « Науки парохіалнія », виданих у Почаєві 1794, та дві пісні « Дай же, Боже, добрий час » і « Станьмо, браття, в коло » (ст. 101), а випадково ще третю « Тяжко знести тої розлуки », в дальшому ескізі « *Початки слави укр. народньої пісні в Галичині* » (ст. 111). Повнішу його біографію дав о. І. Назарко, *Предтеча о. М. Шашкевича — о. Юліян Добриловський, ЧСВВ* (« *Світло* », 29, 1966, Ч. 12, 435-7), а музичну характеристику пісні « Дай же, Боже » М. Загайкевич, *Музичне життя Зах. України 2 пол. 19 ст.*, К. 1960, 16-18.

134. - Д р. М. Ц ь о р о х С а л о м і я, М о н а х и н я В а с и л і я н к а, **Погляд на історію та виховну діяльність Монахинь Василіянок,** 2-ге вид., Рим, 1964, 8°, 254+(2).

Історія Чина СС. Василіянок на українсько-білоруських землях С. Цьорох, перевидана офсетом з передвоєнного видання у Львові 1934 р., не стратила своєї вартости так у 1-ій частині, присвяченій його минулому до останньої війни, головно завдяки вартісному 4-му розділові, що дає поазбучний перелік 82 давних його осідків (ст. 57-68), з додатком грамот, записів тощо 17-18 в. (ст. 227-49) і нових (ст. 68-76), як і 2-ій, про його виховну діяльність до 19-го в. (ст. 85-94) і в 19-20-му ст. (ст. 95-223). В рівній мірі для василіянського дослідника цінний 3-ій розділ 1-ої частини про історичний процес монашої віднови жіночої вітки Чина, від часів митр. Рутського і св. Йосафата аж до т.зв. словітської реформи, що її, на доручення митр. С. Сембратовича, 1897 р. перевели відновлені василіяни, А. Шептицький, І. Тисовський і ін. (ст. 42 нн). Шкода, що видавництво при Ген. Курії СС. Василіянок у Римі, випускаючи

цей передрук, не подбало доповнити цю книжку відповідним оглядом повоєнного стану свого Чина, що з волі Апостольського Престола довершив об'єднання всіх манастирів і дістав належну самоуправу.

135. - В е л и к и й А. Г., Ч С В В, **Нарис історії Згромадження СС. Служебниць П.Н.Д.М.,** Рим, 1968, 8°, XIX, 767+(6).

Подібно як історія СС. Василіянок, теж оснування та розвій Згромадження СС. Служебниць від 1892 р. до сьогодні входить в історію василіянського Чина і тому ця книга їхнього буття, названа скромно нарисом, заслугувала на першорядне перо василіянського історика. В ній о. В. у двох перших розділах (ст. 4-126) поставив у повному світлі дискутовану досіль квестію, кому належиться ідея та реалізація цієї черничої установи: о. Єремії Ломницькому, ЧСВВ († 1915), чи о. Кирилові Селецькому († 1918), та визнав на підставі найдокладнішої аналізи скрупулятно зібраних документів (гл. Додаток: Документи про початки, ст. 685-756) ім'я основника за першим, але й не применшив заслуг другого, від самого зачину цього боговгодного діла аж до 1897 р., коли єрархія галицької митрополії передала провід СС. Служебниць василіянському Чинові (ст. 100). У трьох наступних розділах з'ясований розвій Згромадження СС. Служебниць від 1902 р., коли воно усамостійнилося, до 1932 р., як удостоїлося апостольського схвалення перевірених правил (ст. 127-290). Квітучий розвій СС. Служебниць до другої всесвітньої війни і трагічне знищення їхніх європейських провінцій та їх повоєнна доля — то контрастуюча тематика 6-7 розділів (ст. 291-460), а розділ 8-ий (ст. 462-537) головну увагу зосереджує на уставах, остаточно затверджених Апостольським Престолом, що надав Згромадженню повну самоуправу, та останній 9-ий (ст. 538-86) доповідає про найновіші перипетії його розвою в часі та в дусі Вселенського Собору Ватиканського II, з яким зійшлося святкування 75-річчя його оснування й плідної діяльности для укр. кат. Церкви і народу в 1967 (ст. 586-98). Всі вони перетикані сторінками, засіяними численними іменами Василіян, що вложили свій провід в духовний вишкіл і повну співпрацю у всесторонний розвій Згромадження СС. Служебниць (гл. головно ст. 613-17: Основник - Прокуратори - Комісари - Візитатори), а їх удатним увінчанням являється в цілому ця муравлина праця, так само майстерно витримана о. Великим в головних лініях і в роздробленому зіставленні 75-літнього буття цієї заслуженої чернечої уста-

нови. — Гл. рец. о. Р. Хомяка, ЧНІ, в « Логос », 1970, 4, 313-6.

136. - **Пропам'ятна Книга ОО. Василіян у Канаді — 50 літ на службі Богові і народові (1902-1952),** Торонто, В-во ОО. Василіян, 1953, 8⁰, 432+(4).

Гл. рец. о. В. Маланчука, ЧНІ, в « Логос », 6 (1955), І, 74, про цю солідно оброблену настільну книгу півсторіччя василіянської діяльности в Канаді.

137. - К а з и м и р а д-р Б о г д а н, **Перший Василіянин у Канаді,** Торонто, 1961, м. 8⁰, 37+(3).

Гл. рец. о. Р. Хомяка, ЧНІ, в « Логос », 12, 1961, 2, 159. В цьому короткому, але вичерпному нарисі подає К. життєпис о. Івана Д. Полівки, першого василіянського місіонера між українськими еміґрантами в Канаді, при кінці 1899 р. та найточніші дані про його недовгий побут у Вінніпеґу й старання про будову церкви для укр. вірних міста й околиці, знеможливлені з польського боку. Головно введені в оповідання тексти листів самого місіонера до латинських єрархів Лянжвена з Вінніпеґу та Паскаля з Принс Альберті, видані вже о. С. Шевчуком, ЧСВВ, *Пропам'ятна книга парохії Св. О. Николая у Вінніпеґу 1905-1955,* Торонто, 1955, 25-34, і новознайдені самим автором архівні документи, простудійовані о. Й. Жаном, ЧСВВ, уточнюють цей вступний епізод до місійної василіянської діяльности в Канаді, започаткованої незабаром, у 1902 р.

138. - Л е б е д о в и ч о. І в а н, **Полеві Духовники У.Г.А. — у 45-річчя участи у визвольних змаганнях (Матеріяли до історії),** Вінніпеґ, 1963, 8⁰, 327+(1).

Гл. рец. о. І. Назарка в цих Зап. ЧСВВ (нижче), з поправками неточних життєвих даних деяких з василіянських полевих духовників УГА.

V. - З ІСТОРІЇ ВАСИЛІЯНСЬКНХ МАНАСТИРІВ

1. - ЗАГАЛЬНІ ОПИСИ

139. - П а с т е р н а к Я р о с л а в, **Археологія України, — Первісна, давня і середня історія України за археологічними джерелами,** Торонто, 1961, 4⁰, 788+(4).

В цій капітальній праці покійного проф. Пастернака для дос-

лідника давніх манастирів цінний головно 10-ий розділ про княжі столичні городи (ст. 602-61 з їхніми планами), де м.і. згадуються відкриті монастирські споруди, як м-р на городищі в Пітричі (ст. 620) і на монастирищі « Юріївське » к. Галича (ст. 626), в Белзі (ст. 649-50), Теребовлі (ст. 651), у Львові (останки первісної м-ської церкви св. Юра, спаленої в 1340 р., ст. 655-6) чи н.пр. розкриті поховання з княжих часів коло василіянського м-ря в Підгірцях (ст. 659).

140. - Логвин Г. Н., **По Україні — Стародавні мистецькі пам'ятки,** Київ, 1968, 8°, 461+(3).

Відомий знаток українського мистецтва, в цій гарно оформленій і багато ілюстрованій книжці (з російським й англійським резюме), відбуває немов подорож по тих місцевостях Придніпров'я, північного Лівобережжя, Волині, Галичини, Поділля, Буковинни, Карпат і Слобожанщини, де зберігаються (радше скажемо: мали б зберігатися — М.В.) помітніші, головно архітектурні пам'ятники мистецької спадщини минулого, яку він досліджує вже понад двадцять літ. Нас зокрема цікавить середня частина цього мистецького путівника, присвячена волинським, галицьким, подільським та закарпатським мистецьким осередкам (ст. 147-390), в яких тут то там мова про манастирі і про церкви, що приналежали до Василіянського Чина або тісно зв'язані з його діяльністю на згаданих місцях.

Отак, у широкому описі волинських архітектурних споруд Л. відзначує луцьку церкву Ч. Хреста, що в 17-му ст. належала до рухливого братства, але ні словечком не згадує, що при ній був теж манастир, який в наступному, 18-му ст. належав до провідних василіянських центрів Волині (ст. 152-3). Після побіжної згадки манастирів у Жидичині та Білостоку, де жив відомий маляр Йов Кондзелевич, на переломі 17-18 ст. (ст. 156-7, гл. ще ст. 161-2), Л. ширше описує важливий архітектурний комплекс зимненського манастиря (ст. 162-3) та Кисілеву церкву в низкиницькій обителі (ст. 164-7) і не поминає далеко висуненого на північ м-ря в Мильцях б. Ковля (ст. 170-2). Та, нарешті, згадує він і василіян, до яких в 1713 перейшов почаївський манастир (гл. його коротенький опис на ст. 184-6). На дальших сторінках, присвячених мистецьким осередкам галицької землі (ст. 205 нн), почавши від Львова, мимоходом Л. згадує Волицю Деревлянську з старинною церквою та іконостасом І. Рутковича, з 1680-2 р., що є найстаршим з його іконописних робіт (ст. 239-42 — без натяку, що вона манастирська!).

За тим йде коротка згадка про найкращий іконостас Рутковича з Н. Скваряви (ст. 242) — без дати і найменшої завваги, що він був призначений до манастирської церкви у Жовкві та без словечка про теперішню величаву її розбудову з 1906/7 р. Натомість ширше описує Л. дерев'яну святотроїцьку церковцю (з іконостасом) 1720 р., на другім кінці міста (ст. 245-51), та церкву з дзвіницею в недалекому с. Крехові, перенесену в 18-му ст. з манастиря, який Л. ближче не береться описувати (ст. 251). На ст. 256-63 подає Л. широчезний опис дрогобицьких церков Ч. Хреста й Св. Юра з їхніми стінописами, а зате з лаврівської княжої обителі згадує лише поліхромію 15-го ст. (ст. 263-4, без найменшої знимочки!). Між архітектурними пам'ятниками Поділля (ст. 271 нн) стрічаємо ляконічну згадку сатанівського манастиря, « з оригінальним безкупольним храмом та брамою і печерами » (ст. 294) і вже ширший опис теребовельської оборонної обителі (ст. 300-2)...

Нічого такого не стрічаємо більше на дальшому шляху, яким веде нас автор від подільських до буковинських і закарпатських пам'яток мистецької старини, але і те, що він вище сказав про василіянські пам'ятники церковної архітектури, слід прийняти так, як він міг висказати в сумних обставинах теперішньої радянської дійсности, що наставлена на щонайскорішу нівеляцію цих залишків минулого на українській землі.

141. - Ваврик М., ЧСВВ, **По василіянських манастирях,** Торонто, 1958, м. 8⁰, 286.

Гл. рец. М. Островерхи, в ЗЧСВВ, IX, 3-4, 578-9, д-ра І. Витановича, в « Овид » 10 (Чікаґо, 1959), 2, 29, о. Р. Хомяка, ЧНІ, в « Логос » 10 (1959), 3, 238-9, о. А. Труха, ЧСВВ, в « Америка », Філядельфія, 1958, Ч. 170 (20.9), « Життя », Буенос Айрес, 1959, Ч. 3, ст. 25, « Irénikon », 35 (1962), 4, 606-7 й ін.

142. - Ваврик М., ЧСВВ, **Василіянські манастирі в Перемиській землі** — у збірнику: **« Перемишль — західний бастіон України»,** під редакцією проф. Б. Загайкевича, Нюйорк-Филядельфія, 1961, 8⁰, 414.

Цей нарис, написаний ще в 1957 р. і тут поміщений на ст. 86-96, дає короткий огляд первопочинів чернечого життя, в першій мірі в самому Перемишлі, у світлі найдавніших документів 14-го ст. і пізніших його манастирів, аж до йосифінської касати 1782 р. Вслід за тим з'ясовує він історію численних чернечих осідків так за Сяном,

як і на Посянні, що знайшлося на захід від теперішнього розграничення між Україною і Польщею, та кінчиться описом новочасного засянського василіянського манастирка. Тому, що редакція не прислала зложеної до друку статті, закралися до неї деякі помилки, як: іконостас в Улючі роботи монаха (треба: маляра) Ст. Дзенґловича (ст. 92, рядок 13 здолу), або: безнастанні прохання й налягання Чину (треба: єп. Чеховича — ст. 93 р. 5), тощо.

143. - Ваврик М., ЧСВВ, **Василіянські манастирі на Галицькому Поділлі** — у збірнику: **« Шляхами Золотого Поділля »**, під ред. Ст. Конрада, Філядельфія, 1960, 8⁰, 285+(3).

На ст. 243-60 поміщений подібний до попереднього іст. нарис про чернече життя на західному Поділлі (від Збруча до західної границі Бережанщини і Підгаєччини), від найдавніших відомих манастирів 14-15 ст. і зокрема присвячується більше місця теребовельській і бучацькій обителі (ст. 252-9). Там, в завв. 13-ій, справлена помилка І. Крип'якевича, що подав подвійний м-рок у Звинячі к. Заліщик і к. Чорткова (ЗЧСВВ, II, 77 і 103), де він лише був. Однак при друку — без попередньої ревізії — і тут закралися деякі помилки, як н.пр.: в завв. 13-ій, манастир у Звинячі мали заложити ченці з угорської (треба: угорницької) обителі і в завв. 42-ій пропущений документ, який помістив Архив Ю.З. Россіи, Ч. I, т. 4, ч. 69, що в 1700 р. ігумен збаразького манастиря Партеній Янковський перейшов на Унію...

144. - Ваврик М., ЧСВВ, **Василіянські манастирі в Теребовельщині** — у збірнику: **« Теребовельська Земля»**, Нюйорк, 1968, 8⁰, 913.

В цій великій книзі про Теребовлю і Теребовельщину, присвяченій найбільшому Синові Теребовельської Землі, Верховному Архиєпископові й Кард. Йосифові Сліпому, в науковій серії « Український Архів » Н. Т-ва Ш., т. 20, поміщений ширший нарис про спаський манастир на Підгорі (Підгіряни) 16-18-го ст. і дві маловідомі обителі (чоловічу й жіночу) в Теребовлі та колишні манастирки у Струсові й Звинячі, що хоч уже в границях чортківського повіту, був у 18-му в. прилучений до теребовельського манастиря (ст. 194-207). При тому справлена помилка дотеперішніх дослідників М. Коссака, І. Крип'якевича і Р. Луканя, що подавали ще один манастирок у Малові к. Теребовлі, помішавши його з Маліївцями біля Камянця Подільського, де він значиться в каталогах василіянських манастирів 18-го ст.

145. - Панькевич Іван, **Нарис історії закарпатських говорів,** Част. I: **Фонетика** (= Acta Universitatis Carolinae, Philologica, I), Прага, 1958, 8⁰, 131+(1).

Цінний для історії закарпатських манастирів є вступний розділ про писані пам'ятники для вивчення історичного розвою мови закарпатських українців (ст. 19 нн), бо в ньому П. подає список манастирських грамот (крім знаної грамоти 1404 р. для грушівського м-ря): 16 заріцького м-ря, 1685-1760 рр., 13 мстичівського, 1654-1729, та по 2 з уґольського (1707, 1763) і бедевлянського м-ря (1742). В більшості переховувались вони в архіві мукачівського манастиря та лише частинно були видані в *Хрестоматії* Е. Сабова (1893), І. Панкевича, *Покрайні Записки,* III, Пр. 1947 (гл. ЗЧСВВ, IX, 271) і недавно в М. Лелекача, *Пам'ятки українського письменства XVII — поч. XVIII ст., писані на Закарпатті:* « Наукові Записки Ужгородського Держ. Університету », Т. XIV (Львів, 1955), 222 нн.

146. - Денисов Л. И., **Православные монастири россійської імперіи,** Москва, 1908 - Рим, 1967, 8⁰, XII, 984 (з картою).

Перевиданий офсетом цей повний список 1105 чоловічих і жіночих манастирів і архиєрейських резиденцій царської Росії служить орієнтаційним посібником для дослідника василіянської старини, короткими топографічними та історичними даними про колишні василіянські обителі в губерніях: виленській (ст. 60 нн) витебській (ст. 67 нн), волинський (ст. 156 нн), гродненській (ст. 219 нн), мінській (ст. 375), могилівській (ст. 379 нн), подільській (ст. 687 нн) і смоленській (ст. 762 нн), оскільки вони не були зовсім знесені, як це сталося з василіянськими манастирями в холмській єпархії (на терені люблинської, варшавської і сідлецької губернії)...

2. - ПООДИНОКІ МАНАСТИРІ

Бакоцин:

147. - Пасічник Митро, **Наша слава — Етнографічний збірник, опис сіл й містечок полудневої Рогатинщини,** Виннипеґ, 1954, 8⁰, 70+(2).

Гл. рец. о. М. Ваврика в ЗЧСВВ, IX, 1-2, 283.

Галич (і околиця):

148. - Чачковський Лев-Хмілевський Ярослав, **Княжий Галич,** Чікаґо, 1959, 8⁰, 94 і 10 нарисів.

Гл. рец. о. М. Ваврика в ЗЧСВВ, IX, 3-4, 575-7.

Городище:

149. - Геппенер М. В., **Словянські рукописи XI-XIV ст. у фондах відділу рукописів Центральної Наук. Б-ки Академії Наук Укр. РСР. — Огляд, опис, публікація,** Київ, 1969, 8⁰, 120.

Між 18 найдавнішими рукописами київської Академії Наук, після відомих Київських Листків XI в., йде на ст. 22-6 аркуш 5-ий (8 кк) Городиського Апостола, що зветься « Христинопільським », від василіянського манастиря в Кристонополі, де він від 1773 р. знаходився, поки не попав до рук польського історика А. Бєльовського і згодом о. А. Петрушевича. Він передав цю частину до київського університету, а решта по різних періпетіях остаточно тепер знаходиться в рукописному відділі Іст. Музею у Львові.

150. - Rudnyckyj J. B. ed., **Pomianyk of Horodyshche,** Part I: A.D. 1484 (= « Readings in Slavic Literature », 2), Winnipeg, 1962, 8⁰, II, 54.

Гл. рец. проф. О. Горбача в журналі « *Сучасність* », Мюнхен, 1962, ч. 10, 123-4. В цьому фотографічному виданні, попередженому коротким вступом видавця, маємо лише найстаршу частину відомого Пом'яника стародавного манастиря в Городищі Василіянському над Бугом, списану в 1484 р. (гл. вступне слово, ст. 1-3). На жаль між ст. 7-8 бракує ще знимок двох сторінок тексту, тобто кінця панахиди і початку самого Пом'яника (к. 4б-5а) так, що ст. 8-а зачинається неповним словом: (ино) кинѣ анастасіи...

151. - Gerus - Tarnawsky I. I., *Anthroponymy in the Pomianyk of Horodyšče of 1484* (= Onomastica, 30), Winnipeg, VUAN, 1965, ed. 2, 8⁰, 80.

Ця студія приносить клясифікацію, за азбучним порядком, так християнських, як і народних імен власних 233 покійників, вписаних до Городиського Пом'яника, та аналізує їхні фонетичні й морфологічні зміни.

Гродно:

152. - **Древнее Гродно** (= « Матеріалы и исследования по археологии СССР », 41), Москва, 1954, 8⁰, 236.

Для василіянського дослідника важний головно розділ 6-ий (ст. 78-148) про пам'ятники городненської архітектури 12-го в., з подрібною аналізою та реконструкцією манастирської церкви на Коложі, після передвоєнних дослідів Д. Дурчевського і Й. Йодковського (гл. ЗЧСВВ, IX, 273).

Грушево:

153. - **Українські грамоти XV ст.** — Видав В.М. Русанівський, Київ, 1965, 8°, 162+(2).

На ст. 133-4 видане потвердження грамоти Балиці і Драга для грушівського манастиря в Мараморощині, з 1.5.1404. Її аналізу перевів десять літ скоріше Н.С. Антошин, *Закарпатская грамота 1404 года* (Н. Записки Ужгородського Ун-ту, 13, 1955, 3-62), доказуючи проти А. Петрова, що вона писана на Закарпатті, бо не виказує молдавського впливу.

Дорогобуж к. Смоленська:

154. - **Правда про Унію — Документи і матеріяли,** Львів, 1965, 8°, 374+(2).

Між нечисленними історичної вартости документами, які цей протиунійний памфлет перевидав, є повідомлення з 1651 р. дорогобузького ченця Григорія для московської влади, про зборівську угоду між гетьманом Б. Хмельницьким і королем Іваном Казимиром з 1649 р. й спротив проти неї Апостольського Престолу (ст. 63-4) та вияснення в кінцевому показнику, що тут йдеться про дорогобузький манастир на Волині (ст. 396). Однак то радше відноситься до Дорогобужа на схід від Смоленська, де теж був манастир (гл. вище наше Ч. 90), бо згадане донесення писав Григорій з безюковської обителі, що сусідувала з ним (гл. *Россія,* Т. 9: *Верхнее Поднепровье и Белоруссія* — Под. ред. В.П. Семенова, Спб. 1905, 361).

Замостя:

155. - Kossowski A., *Klasztor bazylianski w Zamościu i jego chronika* (« Rocznik Humanistyczny T-wa Nauk. Kat. Uniwersytetu Lubelskiego »), IV, Lublin, 1957, 4, 199-216 і відбитка, ст. 17+(1).

Вже в своїй статті: « *Blaski i cienie Unii kościelnej* » (гл. ЗЧСВВ, IX, 1-2, 252) та: « *Z dziejów Zakonu Bazylianów w Zamościu* »

(« Teka Zamojska »), 1938, N. 4, — гл. відбитка, ст. 9+[1]), використав К. хроніку зам. манастиря 1758-93 рр. з воєвідського архіву в Любліні (гл. вище наше Ч. 26) і тут переповідає з неї важніші випадки з його життя і діяльности. Не згадує однак, що першу й найважнішу її частину, написану ігуменом Ір. Костецьким в 1758-64 рр., вже давно видав « Холмско-Варшавскій Еп. Вестник » 1880 р. у виїмках: « *Из дневника замостьскаго базиліанскаго суперіора Ираклія Костецкаго с 1758 по 1764 год* (ст. 397-406). Гл. ще Н. Петров, *Забытыя иноческія обители — Монастыри Холмскій и Замостьевскій в общей судьбе русско-уніатскаго монашества:* « Киев. Старина », 1882, III, 6, 1-41; 8, 199-242.

Збараж:

156. - **Збаражчина — Збірник споминів, статтей і матеріялів** (= « Укр. Архів », XVII) — За ред. д-ра В. Лева, Торонто, б.д., 8⁰, 680.

В цьому об'ємистому збірнику поміщена тільки на ст. 496 знимка повасиліянської церкви в Залужжі (Ст. Збараж). Гл. о. Д. Попович, ЧСВВ, *З минулого міста Збаража* — у збірнику: « *Шляхами Золотого Поділля* », ст. 234, 237, та наше Ч. 143.

Жидичин:

157. - Ящун д-р Василь, **Судова розправа Гедеона Балабана, архимандрита Жидичинського манастиря на основі оригінальних документів:** « Записки НТШ », т. 171, Нью Йорк - Париж, 1961, 59-133.

Після вступного слова д-ра Гр. Лужницького, власника збірника 30-ох документів (вилучених напередодні другої світової війни з міського архіву в Варшаві), що відносяться до затяжних спорів і судових процесів між львівським владикою Гедеоном Балабаном та його кревним Григором і луцьким єпископом Кирилом Терлецьким за жидичинський м-р у рр. 1589-1614, йде повний переклад 9-ох з « руського » і одного з польського тексту та коротке резюме всіх інших (з додатком 10 фотознимок) та їх мовна аналіза.

Краків:

158. - Божик Степан, **Укр. кат. парохія і церква св. Норберта в Кракові — Конспект історії з ілюстраціями,** Лювен, 1959, 8⁰, 24.

Гл. рец. М. Ваврика в ЗЧСВВ, IX, 3-4, 575-7.

Краснобрід:

159. - Заклинський К., **Нарис історії краснобрідського манастиря** — у книзі: **« Науковий Збірник Музею Укр. Культури в Свиднику »**, I, Пряшів, 1965, 43-57.

Гл. рец. о. А. Пекара в цих Зап. ЧСВВ та К-ль Ф., *Краснобрідський манастир:* « Христ. Голос », Мюнхен, Ч. 8, 25.2.1968.

Лаврів:

160. - Rudnyckyj J. B., **A 13th century Cyrillic Gospel fragment** (= « Readings in Slavic Literature », 5), Winnipeg, s.a., 14 ff.

Із вступного слова проф. Рудницького довідуємося, що тут видані фраґменти невідомого євангелія, з приватної колекції Святослава Гординського, успадкованої по його батькові проф. Ярославові († 1941). До того є нашим обов'язком додати, що вони походять з лаврівського манастиря, де свого часу проф. О. Колесса знайшов був подібні уривки і видав їх п.т. « *Лаврівські пергамінові листки з XII-XIII в.* »: ЗНТШ, т. 53 (1903), кн. 3, 19-26. Вони служили за обгортку одної невеличкої книжки, якої титулу і змісту не пам'ятаю, і тому далися легко зняти. Їх я передав на весні 1933 р. пок. о. редакторові Й. Скрутневі (враз з іншими подібними фраґментами пізнішого часу), а він позичив їх Я. Гординському, що описував рукописи святоонуфріївського манастиря у Львові, ще до мого виїзду до Риму в 1934 р. На них списані євангельські читання на літургії Вознесення (без початку) і наступної п'ятниці (лиш початок) та Неділі Св. Отців (без початку) і понеділка перед Зел. Святами (без закінчення).

Львів (М-р Св. Онуфрія):

161. - Мацюк Орест, **Першопочатки українського книгодрукування:** « Наука і Суспільство », 20 (Київ, 1970), ч. 9, вересень, 49-51.

Гл. далі в цих ЗЧСВВ.

Львів (М-р св. Івана Богослова):

162. - Голубець М., **« Папарівка » — Забуте львівське кладовище:** « Голос Христа Чоловіколюбця », 21 (1967-8), Ч. 9-10, 225-6; « Поступ », Вінніпеґ, 1968, Ч. 14 (31.3).

В цій статейці, з посмертних паперів М. Голубця, маємо коротенький нарис історії святойванського м-ря у стіп Замкової Гори у Львові в 17-18-му ст., на якого терені постав вищезгаданий цвин-

тар (до 1856 р.), та наведені деякі імена ченців, там похованих, згл. вписаних у манастирський пом'яник.

Мукачево:

163. - Панькевич др. И., **Мукачевские пергаменные отрывки:** « Byzantinoslavica », XV (Прага, 1954), 1, 31-41.

Гл. рец. М. Ваврика в ЗЧСВВ, VIII, 3-4, 539-41.

164. - Игумен Василий (Пронин), **К исторіи мукачевского монастыря:** « Православная Мысль », 3 (1958), 2, 117-23; 3, 175-83; 4, 230-44.

Бібліографія найважнішого манастиря Карпатської України замітно збагатилася цим нарисом, що хоч писаний з протиунійного становища, містить чимало причинків до історії Чернечої Гори, що була осередком василіянського чернецтва за Карпатами. Не лише маємо тут багато з минулого самої обителі, але — можна сказати — ще більше про закарпатські манастирі та помітніші історичні постаті між тамошніми ченцями, оо. Г. Пазина, М. Шугайду, Й. Базиловича, А. Кралицького (і їх писання) й ін. Зокрема цінний тут повний спис рукописних праць і перекладів о. Арсена Коцака, що зберігалися в мукачівській бібліотеці (ст. 235-7), та згадані важніші її стародруки (ст. 240-1) — м.і. дуже рідке « Послѣдованіе постригу », видане в Супраслі 1697 р. та Острозька Біблія у двох примірниках, з 1580 і 1581 р.

165. - Игумен Василий, **Закарпатское Євангеліе 1401 года:** « Правосл. Мысль », 2 (1957), 2, 117-24.

При переписі рукописної колекції (та книгозбірні) мукачівського м-ря в 1951 р. виявилося дотепер невписане в її списках старинне рукописне євангеліє, може тому, що було між румунськими і латинськими книжками, правдоподібно звідки іноді залученими до місцевого книгозбору. Як виходить з кінцевої записки, воно написане в р. 1401 (6909) « в нелабском граді у Михалеві ізбі Кралхазкой... Станиславом граматиком »... В. Пронін думав, що може йдеться тут про Войнилів у Галичині, але наступні дослідники цієї цінної знахідки (тепер в Закарпатському Краєзнавчому Музею в Ужгороді) добачили в тому натяк на с. Королево біля Берегова, де в 13-му в. був захопив королівський замок войовничий рицар Нялаб, і тому прозване Нялабським городом (гл. В. Микитась, *Давня Література Закарпаття,* Львів, 1968, 71). Вартість цієї найбільшої пам'ятки закарпатської рукописної письменности,

що нараховує 360 ст. (крім трьох карток вирваних), підносить іще багата орнаментація, виконана золотом, киноваром і іншими красками, і зокрема кінцева дарча грамота Степана Вінца, переписана тим самим Станиславом, відай з того самого 1401 р. тобто старша від грушівської з 1404 р. (гл. наше Ч. 153).

166. - И г у м е н В а с и л і й, **Старе српски књиги у библиотеце Мукачевского манастира:** « Гласник Српски Цркве », 39 (1958), 5, 73-4.

В цій короткій статейці згадуються деякі зв'язки мукачівської обителі (м.і. її історика Й. Бәзиловича) з південною Слав'янщиною, засвідчені численими сербськими книжками (Й. Раїца, А. Мразовіця й ін.) в тамошній бібліотеці.

Полоцьк:

167. - А л е к с е е в Л. В., **Полоцкая Земля — Очерки истории Северной Белоруссии в IX-XIII вв.,** Москва, 1966, 8⁰, 294+(2).

В цій першорядній — головно з археологічного огляду — монографії про Полоччину, від найдавніших часів до переходу під литовську владу в кінці 13-го ст., теж василіянський дослідник знаходить цінні сторінки, присвячені княжому більчицькому манастиреві з 12-го в. біля Полоцька (ст. 207-11, 219-21, 229 і рис. 50, 54-5) та жіночій обителі св. Єфросинії (ст. 211-6, 219-20, 228) із збереженим спаським храмом 12-го в. та Єфросинієвим хрестом, 1161 р., який А. описує лиш із фотознимки (ст. 127, 221-7 з кольоровою репродукцією, рис. 61). А докладні реконструкції топографії давнього Полоцька, Витебська тощо ввійшли вже в найновішу біографію св. Йосафата, оо. А. Великого - М. Соловія (гл. вище наше Ч. 65).

Розгірче:

168. - Б р и ґ і д е р д р. В., **Василіянський печерний монастирець у Розгірчі:** « Логос », 2 (1951), 1, 40-2 зі знимкою.

Гл. рец. о. М. Ваврика в ЗЧСВВ, IX, 1-2, 283.

Супрасль:

169. - K o c h a n o w s k i W., *Pobazylianski zespół architektoniczny w Supraślu, pow. Bjałystok:* « Rocznik Białystocki », 4 (Białystok, 1963), 355-96.

Рец. в « The Journal of Bielorussian Studies », Vol. I, N. 1,

London, 1965, 61. Тут автор дає добре зіставлений нарис історії м-ря і церкви із фресками з 16-го ст. та іконостасом, сконструйованим у Ґданську 1664 р., зруйнованих мінами 23.7.1944 р., в часі німецького відступу.

170. - *Freski z Supraśla — Katalog wystawy-Białystok 1968* — pod red. M. Sienkiewicza, Kraków, 1968, 8º, 90.

Це альбом 81 знимки благовіщенського манастиря в Супраслі, перед і після руїни, та 18-ох фраґментів церковних фресків, із 33 врятованих 1945-6 р. з розвалин церкви і відреставрованих у варшавській консерваторській робітні 1964-6 р. — з коротким поясненням в польській, російській та англійській мові.

171. - П і х у р а Г., **Богдан Анісімович:** « Божым Шляхам », 14 (1966), 4, ліпень-жнівень, 8-12.

У цій статтейці подає П. лиш дещо про самого Анісімовича (Онисимовича), монаха супрасльського м-ря, родом з Пинська (десь з половини 16-го ст.), що лишив по собі дуже добре скомпонований і прикрашений Ірмологіон 1601 р. (аж 600 сторін!). За те більше присвячує уваги самим напівам, що є старанно позначені білоруською мовою: « напелу супрасльского », « по грецку », « царигородскій » тощо.

172. - R o m a n S t a n i s l a w, *Przepisy prawa polskiego w rękopisie Supraślskim z początku XVI w. — Uwagi w związku z odszukaniem zaginionego rękopisu:* « Czasopismo Prawno-Historyczne », 17 (Wrocław, 1965), 1, 75-102.

На вступі переповідає Р. історію довгих розшуків руського перекладу вислоцьких статутів короля Казимира Вел., з часів Ягайла, у супрасльському рукописі, що зберігається, лише в уривку, в відділі старих рукописів Інституту Історії Академії Наук у Ленінграді (Ч. 143). Гл. далі там же: Wandas Adam, *Uwagi o języku tekstów prawnych z rękopisu supraślskiego* (ст. 103-5). Про цю знахідку та її значіння писали ще В. Гейнош, І. Бардах і ін.

Угля:

173. - V a š i c a J. - V a j s J., *Soupis staroslovanských rukopisů Narodniho Musea v Praze,* Praha, 1957, 8º, XX, 527.

Під Ч. 22 (ст. 93-8) описує докладно зміст збірника недільних і святочних проповідей з углянського манастиря 17-го ст. (кк. 88). Гл. вище, наше Ч. 145.

Угнів:

174. - **Угнів та Угнівщина — Історично-мемуарний збірник** (= Укр. Архів », XVI), Нюйорк, 1960, 8⁰, 621+(3).

У вступній статті др. Ст. Божика і В. Петришина про топографію Угнова, к. Рави Руської, вказується й місце, де був колишній манастирок (ст. 13) і знову в Божиковому іст. нарисі містечка є ще коротенький натяк, що він постав з початком 17-го ст. та був в руках з'єдинених з Римом ченців-василіян, які зазнали з того приводу багато лиха від місцевих міщан, аж до пожару 1680 р. (ст. 44-5). Натомість нема ні словечка про те, що добромильський манастир понад сто літ, від кінця 18-го ст., посідав в Угневі досить просторий земельний обшир, який подрібно описує В. Площанський, *Добромиль — Манастир Чина Св. Вас. Вел.:* « Науковый Сборник Г.-Русской Матицы », 1867, 229-30.

Умань:

175. - Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych — *Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie rękopismiennych źródeł historycznych,* T. III: *Biblioteki Warszawskie,* Warsz. 1955, 8⁰, 395+(5).

З реляції В. Каменецького про воєнні втрати Бібліотеки Красінських довідуємося, що, на жаль, м.і. загинув її архів уманської василіянської школи з 1772-1827 р. (ст. 163) та хроніка тамошнього манастиря з рр. 1765-1829, з колекції К. Свідзінського (ст. 167).

Черче (?):

176. - Дячишин Осип, **Черче — моє рідне село,** Торонто, 1969, 8⁰, 142+(2).

На ст. 9 і 16 Д. подає знимку гори св. П'ятниці в Черчі, к. Рогатина, на якій мав у непам'ятних часах стояти манастир, але не приймає давного переказу, що саме звідси походить старенька церква в старому Черчі, позначена на одвірку 1733-им роком (гл. знимка на ст. 17). І то слушно, бо жадного манастирка в Черчі не згадує « Ревізія манастирів » львівської єпархії з 1724 р., яку використав М. Коссак до показника галицьких манастирів, зазначуючи тільки загальне повіря про черчанський манастирок на підставі назви села (*Шематизм провінції св. Спасителя,* Львів, 1867, 173).

На цьому й замикаємо наш бібліографічний огляд василіянської історії за останні два десятиріччя, зазначивши уже на вступі

й у наголовках розділів, що його не вважаємо ніяк вичерпним. Тому, якщо попередній наш огляд за рр. 1935-50, в якому ми таки старалися про належну повноту василіянської історичної бібліографії, через її повний брак за ті саме роки передвоєнного, воєнного і повоєнного часу, зарахований між посібники нашої церковної історіографії (гл. О. Оглоблин, *Укр. церковна історіографія:* « Український Історик », 6 [1969], 4, 29), — то й сподіємося, що і цей другий вспіє притягнути до себе увагу бодай своїми браками, і ті, що мають кращу нагоду та час слідкувати за біжучою укр. церковною бібліографією, зволять його доповнити своїми компетентними вказівками та завважами...

БІБЛІОГРАФІЧНІ ОГЛЯДИ

1954-1966

Sacrum Poloniae Millenium: *Rozprawy - Szkice - Materiały historyczne,* Rzym 1954-1966, vol. I-XII; 4º, 632-524-648-592-558-630-638-898-568-808-618.

Перед нами великий 12-томник, складений еміграційною Польонією, щоб відзначити 1000-ліття християнства Польщі. Це, як зазначено в кожному томі: *Розвідки — Нариси — Історичні матеріяли,* які насвітлюють 1000 літ існування християнської Польщі, в її історичних державних межах, не зважаючи на сучасний стан. Видання цього 12-томника появилося в рамках великої дев'ятдневниці для підготування Ювілею, який відсвятковано і в Польщі, і за її кордонами. Це ще свіжа справа, і про неї тут не приходиться говорити, хіба можна б сказати, що спосіб переведення цього ювілейного святкування міг би в дечому послужити для подібних святкувань Християнської України, за нецілих 20 літ (988-1988). З цього прецеденсу можна б вивести і деякі ініціятиви для українського народу. Тому і докладніше розглядаємо цю публікацію, а організатори українського Тисячоліття подумають у свій час про решту та про конкретні суґестії.

Ідучи за прийнятим задумом ініціяторів, автори й видавці помістили в своїм 12-томнику багато речей, які стосуються українських справ і Земель, які колись входили в склад Польсько-Литовської Держави. Тисячолітня Польща ставить їх з історичних і ґеоґрафічних рацій.

Сам заголовок 12-томної Збірки не каже нічого про її загальний зміст, хіба визначує її хронологію (1000-ліття) та її священний характер (священне). Щойно підзаголовок вказує на загальний зміст: Розвідки-Нариси-Історичні матеріяли, отже не документи 1000-ліття, але їх сучасна обрібка, перепущена через призму різних авторів і їх думання, і тут також наш прямий інтерес до Збірки, з українського боку: поглянути, чи ця призма перепустила

всі кольори історичної райдуги, чи може деякі кольори затемнила, а чи й не передала через невлучну призму. Це визначує характер нашого короткого огляду.

Збірку склали сучасні люди-автори, з яких чи не найбільший причинок дав проф. Оскар Галецкі, видаючи львину частину V-го тому і цілий XII-ий, ювілейний том (1966), даючи і в інших томах свої менші причинки, і то головно до українських справ, а зокрема документи. Про головний історичний причинок проф. О. Галецкого в V-му томі: « *Від Флоренції до Берестя* » (V, 9-444) українська спільнота вже давніше була поінформована, назагал винісши позитивне враження, і крім повідомлення про це не бажаємо про нього говорити. Про інших авторів скажемо декілька слів, мірою того, як віднотовуватимемо їх праці, ідучи том за томом цього видання.

Том I-ий, Рим 1954, стор. 632: Вже в першому томі помістив Оскар Галецкі деякі архівні знахідки до Берестейської Унії: « *Берестейська унія в світлі сучасних грецьких свідчень* » (I, стор. 71-138), поміщуючи кілька листів Петра Аркудія з Риму та анонімний опис якогось грека про діяння Берестейського Синоду, написаний у неприхильному світлі. Автор обширного звіту (поданого в грецькій мові та в новім польськім перекладі) походив з окруження Никифора-грека, який відіграв вирішню ролю на так зв. анти-синоді православної сторони і його звіт являється цінним причинком до історії Берестя взагалі. З цього тому можна б ще згадати такі дві праці: Евгеній Ярра, « *Правнича творчість польського духовенства (966-1800)* » (стор. 253-390) та Збіґнєв Шосткевич і Едмунд Елтер: « *Списки вписконів лат. обряду в Польщі перед розборами* », з яких можна скористати багато до історії польсько-українських стосунків (стор. 391-608).

Том II-ий, Рим 1955, стор. 524: З цього тому можна згадати студію І.С. Ґаґаріна, Т.І., « *Записка про діяльність Єзуїтського Ордена в наверненні Сходу, а зокрема Росії* » (стор. 205-228). Це архівний документ у французькій мові про унійну діяльність Єзуїтів в Східній Европі новішої дати, з численними відкликами до українського християнства, народу і землі, які можна б використати і для української історії. З цього тому можна б звернути увагу на « *Щоденник про польські і слов'янські справи* » о. Петра Семененка, резурекціоніста за 1851-1885 роки, в вибірці о. Едмунда

Ельтера. В цьому « Щоденнику » зокрема цікаві записки з часу побуту Семененка в Галичині та його намагання поширити працю Згромадження. В « Щоденнику » стрічається багато імен різних діячів, які інтересують життя в Галичині в тих роках. Можна там знайти згадки і про Макрину Мечиславську і про св. Йосафата та дещо і з історії Галицької Митрополії взагалі. Хто займався б цими часами в історії Української Церкви повинен переглянути цей « Щоденник », який може розкрити закулісся багатьох справ і подій. — Вкінці варта згадати також своєрідний, але цінний список, під заг. « *Католицькі церкви лат. обряду на просторах Росії* (*1772-1914*) », в якому рясніють українські місцевості, де, і від якого року існували в них католицькі латинські костели. Це цікавий список для ґеоґрафії латинських впливів на Укр. Землях (стор. 467-497).

Том III-ій, Рим 1956, стор. 648: З третього тому певний інтерес для українського читача й історика представляє праця Івана Мантея: « *Блаженний Інокентій XI і Польща як « забороло християнства » на пропам'ятних медалях* » (стор. 13-50) та « *Кореспонденція архиєпископа Кантельмі, надзвичайного нунція на ґродненський сейм 1688 р.* » (стор. 51-279). В першій праці подані списки медалів, числом 14, на подану тему, їх опис та їх походження. У другій праці подано 438 листів-документів нунціїв Кантельмі і Паллявічіні, та держ. Секретаря А. Чібо, з років 1687-1688, з різних архівів, з маленькими відмітками. Як звичайно в таких документах є згадки і про українські справи і землі, бо йшлось про одну державу, а ще до того за короля Яна Собєского, який і перебував часто на Українських Землях, і інтересувався українськими, а зокрема козацькими справами. Це часи антитурецької Ліґи, орґанізованої Інокентієм XI, часи « вічного миру » з Москвою, перші роки гетьманування Мазепи, унійні пляни Собєского і т.д. Король часто перебував у Галичині і часто приходять імена українських міст і містечок: Золочів, Яворів, Жовква, Камінець Подільський і т.д., збройні сутички з татарами й турками і все те відбивається в переписці, яку опубліковано. Подані документи можна використати для українських справ з користю. Листи подані в італійських ориґіналах, з польськими коментарями і відмітками. Перший лист датований днем 4.11.1687, а останній 23.7.1689-им. — Можна згадати ще артикул про коронації різних польських князів династії Пяста, пера о. Валеріяна Мейштовича: « *Коронації перших Пястів* »

(стор. 281-384). Ідеться про Болеслава Хороброго, Мєшка II, Болеслава і Казиміра Відновителя — усі ще перед Ізяславом I Київським. Ця праця могла б послужити також при писанні праці про міжнародне становище і українських князів, а зокрема коронації св. Володимира Великого, реконструючи ментальність тогочасного світу в таких справах взагалі.

Том IV, Рим 1957, стор. 592: З четвертого тому « Священного Тисячоліття Польщі » треба відзначити документ, опублікований Оскаром Галецким: « *Ще про нові джерела до історії Берестейської Унії* » (стор. 117-140), де поміщено « останній апель Жигмонта III до Константина Острозького ». По досить обширнім вступі (стор. 117-134) про переговори з Острозьким і про змагання прихилити його на бік церковної одности, автор довше затримується над обставинами і змістом та характером цього апелю, а так подає латинський його текст за рукописом ч. 35 з Валічелянської Бібліотеки в Римі, подаючи однак невірно дату документу на серпень 1596 р. Змістом документу є меморіял, даний послам короля до князя, щоб переконати його, а так і пригрозити йому, щоб залишив у спокою єпископів, які бажають поєднання з Апост. Престолом у Римі. Документ, хоч і невірно датований автором, бо фактично походить з 1595 р., є важливий для історії Берестейського Порозуміння і його використають у майбутньому українські церковні історики. Недавно передруковано його під датою 1595 р. (серпень) в « Документи Берестейської Унії і її Авторів » (стор. 130-136, ч. 83), Рим 1970, включаючи до Василіянської Збірки Римських Документів до історії Української Церкви.

Том V, Рим 1958, стор. 558: Можна сказати, що п'ятий том « Міллєніюм » (за маленьким виїмком — стор. 503-519) цілий присвячений українським справам, по причині державної приналежности Українських Земель до Польсько-Литовської Держави в XV-XVI століттях. Тут поміщено велику працю проф. Оскара Галецкого: « *Від Флоренції до Берестя* (*1439-1596*) », на 435 сторінках друку (стор. 9-444), з окремим списком назв і місць (стор. 423-444), який добре орієнтує в цій об'ємистій праці, написаній англійською мовою, на основі знаних і нових джерел, даючи в рамках святкування тисячоліття християнської Польщі, можна б сказати, нову поставу до цього 150-ліття польсько-української сусідської і світової історії. Далі йдуть ще дві пов'язані з українськими справами праці: о. Валеріян Мейштович, « *Нарис про святого Брунона-Боні-*

фатія » (стор. 445-501) і о. М. Мадай, « *З історії польської місії в Криму* » (521-549), з окремим показником імен і справ. — В праці про Брунона-Боніфатія з Кверфурту Мейштович подає досить докладне біографічне зіставлення на основі джерельних і бібліографічних матеріялів, які вияснюють цю міжнародну постать тодішнього місіонера, якого заінтересування стосувалося і Польщі, і Угорщини, і України, і печенігів, і прусаків. На стор. 488-494 автор порушує і справу побуту Брунона в Києві і в печенігів та його лист з 1008 р. до Генриха II, писаний і про українські справи, помираючи відтак мучеником в Прусії 1009 року. Побут Брунона на Русі і в печенігів важливий і для української історії, і можна використати для цього обширну літературу предмету, подану автором (стор. 488-500). — Останньою працею цього V-го тому є праця о. Мадая про кримську місію. Ця справа також інтересна для української історії; місійна праця в Криму тривала майже два століття (1450-1650 рр.), а її носіями були францісканці, домініканці і на кінець єзуїти. І Польща, і Україна були в тих часах заінтересовані Кримом та кримськими справами; згадати тільки часті татарські наскоки та козацькі походи на Крим і в Чорне море, численних українських бранців у татарському ясиру, тощо. Тому інтерес української історії до кримських справ є великий, і не лише місійний чи релігійний. Але таким чи подібним справам треба буде присвятити багато українських праць: Крим і татари надто глибоко ввійшли в українську минувшину і в укр. душу. Присутність у тому просторі християнських місіонерів була не без свого впливу. — Вкінці, про головну частину цього тому тобто про працю Галецкого треба мати в укр. історіографії окрему увагу.

Том VI, Рим 1959, стор. 630: Шостий том « Тисячоліття » цілістю присвячений американській Польонії і написаний виключно англійською мовою. По довшому Вступі (стор. 7-38) про польську еміґрацію в Америці та її значення і періодизацію цього явища, 5 польських духовників дають помітні причинки до цієї історії; о. Свастек Й. про формування семінарії (стор. 39-150), о. Франц Болек про духовенство (священиків) польське до 1957 р. (стор. 151-253), начисляючи за цей період понад 5 тисяч священиків; о. З. Пешковський подає список польських католицьких парафій, яких вичислено 769; священиків 1619, черниць 4795, а учнів у парафіяльних школах 214.116. Вкінці С. Марія Томан дає обширну студію про польсько-американських черниць та їх причинок до

церковної праці в ЗСА. Вона вичисляє 17 різних Згромаджень, подаючи про кожне коротку історію і списки домів з відповідною бібліографією (стор. 371-612). Різними списками імен, речей, парафій і т.д. (стор. 613-622) закінчується цей цікавий том, ставши причинком до « Тисячоліття Християнської Польщі ». Для українського читача може він бути корисний непрямо, ілюструючи середовище та піддаючи деякі суґестії щодо « американської україніки ».

Том VII, Рим 1960, стор. 638: Для справ українських том VII-ий подає маленький причинок Й. Гофмана: « *В справі початків латинського єпископства на Волині* » (стор. 449-458). Автор подає подрібну бібліографію про цю справу, розглядає традиційну теорію про впливи любуського єпископа на укр. Землі та висуває гіпотезу про існування якогось не-польського володимирського латинського єпископства на Волині десь коло 1076-1085 рр., за Ярополка-Петра, сина Ізяслава І-го, прямо залежного від Риму, не виключаючи і можливости латинського єпископства з слов'янською римською літургією.

Том VIII-IX, Рим 1962, стор. 898: Подвійний том 1962 р. в своїй другій частині поміщує працю Софії Ольшамовської-Сковронської: « *Конкордат з Росією 1847 р., за автентичними документами* (445-890), займаючи точно половину грубезного тому. По короткім вступі і заподанню досить обширної бібліографії (стор. 451-454), авторка у Вступі (стор. 455-487) пише досить синтетично про шляхи і переговори, якими цей конкордат між Ап. Престолом і царською Росією здійснено, дає коротку історичну синтезу подій і фактів та прецеденсів, які вимогли постання ідеї конкордату та її здійснення. В цім вступі сказано і про останні роки Польщі, і про Віденський Конґрес 1815 р., і про касату чернечих домів в 1832 р. (було скасовано 202 монастирі, лишилося всього 89), і про скасування Унії в 1839 р. та реакцію на це Ап. Престолу, і про візиту-авдієнцію Миколи І-го в 1845 р. (грудень) в папи Григорія XVI-го та дальші події і переговори, що довели до конкордату і його ратифікації, а за 20 років згодом і до його уневажнення (1866 р.) та до розірвання дипломатичних стосунків, царським Указом Олександра II-го. — Тэ головний зміст праці Сковронської — це опублікування автентичних архівних документів, яким присвячено великих 400 сторін друку (стор. 493-866), з долученим показником імен осіб і місцевостей (стор. 867-890), що помітно влегшує консультування такої багатющої документації. Конкордат 1847 р., виго-

товлений за директивами папи Григора XVI-го та проголошений у першому році нового папи Пія IX-го, вплинув також і на історію українського християнства, хоч справа скасованої Унії була поставлена поза ним, а йшлося головно про католицьку Церкву латинського обряду на теренах поза так зв. Польським королівством, якого московський Імператор був главою. Тому з-за цієї обставини ще майже на 30 літ була врятована і Холмська єпархія. Майже на передодні проголошення бл. Йосафата Кунцевича Святим, було розірване це тимчасове порозуміння, а за кілька літ прийшло до усунення св. Йосафата з престолів у Білій Підляській та до ліквідації українського католицизму на Холмщині. Авторка зібрала і опублікувала багато невиданих досі документів Ап. Престолу, відкладаючи опублікування документів московських і петербурзьких архівів до майбутнього другого тому. Наслідки і користі цього порозуміння з 1847 року здійснювалися і на українських землях, і тому укр. історики XIX-го століття мусітимуть взяти до уваги працю Сковронської та витягнути з опублікованих документів ті справи, які стосуються ближче України, до Криму включно. Тому цей подвійний том не зійде ще довго з стола українського дослідника-історика, а зокрема церковного. Обширні протоколи переговорів вже і тепер можуть послужити корисною лектурою про характер російської дипломатії, та її нещирости, і українцям, і взагалі людям доброї волі.

Том X-ий, Рим 1964, стор. 568: Десятий том « Міллєніюм » більшістю свого змісту присвячений справам польського чернецтва і душпастирства й українських справ прямо не заторкає. Можна однак непрямо згадати тут о. Йосифа Шеффера, резурекціоніста і його статтю: « *Історія болгарської місії Конґреґації Воскресінців* » (стор. 295-318), яка має деякі відголоски до укр. справ і планів о. Єроніма Кайсєвіча. Болгарія не була згодом байдужа для укр. Церкви та її визначніших представників; в цьому напрямі були звернені свого часу думки і пляни митр. А. Шептицького і ОО. Василіян.

Том XI-ий, Рим 1965, стор. 808: В навечір'я Ювілею в 1965 р. появився черговий том « Тисячоліття », — в якому подані праці до справ майже сучасних, в Польщі і за кордоном, до Папи Івана XXIII-го включно, в його стосунку до Польщі. Однак до української тематики немає тут нічого, хіба один другий натяк у стат-

тих стосовних кардинала Глонда та папи Івана XXIII-го, але це радше тільки словні і зовсім дрібні натяки (гл. Покажчик).

Том XII, Рим 1966: Ювілейний том хрищення Польщі: 966-1966, стор. 618: — Цей том це підсумок цілого Тисячоліття, зібраний у 32 розділи. Він у цілості — праця одного автора-історика проф. Оскара Галецкого, його наукове завіщання і вислід праці цілого його життя як історика. Для характеристики тем, які можна було поставити сьогодні до уваги цілого народу, подаємо тут список розділів праці Галецкого, щоб поставити до уваги історикам-творцям Українського Християнського Тисячоліття, — що і як треба підібрати з української історії й історії Української Церкви для гідного представлення нашого Тисячоліття світові і відзначення нашої великої минувшини, за недалеких уже 20 літ. Том разом з Показником має 618 великих сторін друку такого змісту: — 1. Ґенеза хрищення Мєшка; — 2. Дагомей-суддя і св. Адальберт; — 3. Про корону Хороброго; — 4. Перша відбудова католицької Польщі; — 5. Справа св. Станіслава; — 6. За свободу Польщі і християнізацію Поморя; — 7. Початок поділу Польщі Пястів; 8. Покоління Казиміра Справедливого; — 9. Вік Інокентія III і спровадження хрестоносців; — 10. Ліґніца і канонізація св. Станіслава; — 11. Церква і нарід у відбудові королівства Пястів; — 12. Владислав Локеток супроти папства і хрестоносців; — 13. « Діядем королівства » останнього Пяста і « Християнська Республіка »; — 14. Божа слугиня Ядвіґа; — 15. Тайна любови; — 16. В половині дороги; — 17. Покоління св. Казиміра; — 18. Часи ренесансу; — 19. Доба протестантської реформи; — 20. Доба католицької реформи; — 21. Цецора; — 22. Ченстохова; — 23. Відень; — 24. Криза польського католицизму; — 25. Доба просвічення в Польщі; — 26. Розбори як етнічна справа; — 27. Три порозборові ілюзії; — 28. Польський месіянізм; — 29. Польський позитивізм; — 30. Чудо воскресіння Польщі; — 31. Польща між двома тоталітарними єресями; — 32. В світлі тисячоліття.

Такий погляд великого, трудящого і плідного історика на тисячолітню тяжку історію свого народу і на ті тисячні події, факти й особи, які її створили і становлять її зміст. Це погляд позитивний, без полемічних деґресій та історичних жалів до сусідів чи до суверена Історії — Бога, без суб'єктивних рекримінацій в бік великих чи малих співгромадян і без жалів чи перехвалювань великих чи малих діл своїх співвітцизників, без приписування собі чужого

пір'я, щоб лише возвеличити свій нарід. Автор подав 32 нариси об'єктивно, відважно, перепустивши події і факти через нововідточену призму в світлі тисячоліття, бачивши в новому світлі події, факти й особи. Його праця, відповідно до його завваження: бути « іспитом сумління народу », переводить найперше іспит сумління польської історіографії, і тому його влучні синтези дають справді нові погляди, не минаючи нікого і нічого. Головно стосовно історичних сусідів його виклад спокійний, об'єктивний і справедливий. По такім іспиті життя народу й історіографія може входити в друге тисячоліття, з надією, що воно буде краще, справедливіше, влучніше.

Тяжко рецензувати таку книгу в її синтетичній зв'язкості: для цього її треба б хіба перекласти на мови безпосередніх сусідів і подати її їм до відома. Це просто відшліфовані перлини-діяманти, до яких годі щось додати чи відняти, бо це затемнило б прозорість граней та дало б зовсім нові відблиски. Для прикладу скажемо кілька слів тільки про мистецький підхід, за яким автор потрактував, напр., важливі на події і наслідки століття, як XV-те, так і XVII-те.

Вже сам підбір заголовків абстрагує від полемічних рефлексій та натякає на позитивні суттєві речі. Три заголовки обхоплюють ціле XV-те століття: « Тайна любови », « В половині дороги », « Покоління св. Станіслава ». В першій статті (стор. 249-265), від висказу взятого з Городельської унії з 1413 р. починаючи, автор розглядає головні справи і риси історії 1400-1435 рр.: часи Ягайла і Витовта, справи хрестоносців і перемогу під Ґрунвальдом, Констанцький собор, його справи й обставини, стосунки до Москви і Римської імперії, узгляднюючи справи внутрішні і міжнародні тих часів у стосунку до державно-політичних і церковно-політичних ділянок, віддаючи в підхожій синтезі кожному належне, включно з українськими церковними справами. — У другому розділі, який трактує про перелім тисячоліття (стор. 266-281), автор розглядає таку важну справу як Флорентійський Собор і пов'язані з ним міжнародні (Базилейський Собор) і національні справи; тут і митрополит Ісидор, і Йона, і Владислав Варненчик, і падіння Константинополя, і пляни хрестоносного походу проти турків, і поведінка московського князівства Василія II, і внутрішньо і зовнішньодержавні пляни Казиміра Ягайлона тощо. Короткість, зв'язкість і повнота міжнародних аспектів роблять з цього розділу справжню перлину. В третьому розділі під титулом « покоління св. Казиміра », взятим з внутрішнього факту Ягайлонської династії, обхоплено ос-

танніх 30 літ XV-го століття, з плянами і аспіраціями Івана III Московського, з подіями пов'язаними з Ягайлонами в Польщі і на Литві та загрозливим становищем Московії і її впливів на цей простір. Українські справи входять у цю синтезу по мірі свого тодішнього значення, як напр. стосунки київських митрополитів (Мисаїл, Йосиф I) до Риму; але взагалі тяжко є віддати складність елементів тієї синтези, яку дає вміло і справедливо автор із свого історичного пункту бачення подій і осіб.

Щодо XVI-го століття, то останньому його 30-літтю присвячує автор 20-ий розділ: « Доба католицької реформації », в якому зсинтетизував такі справи, як кінець Ягайлонів у Польщі, три наступні вільні елекції, за якими схрестились в Польщі впливи закордонних трьох династій: французька, угорська і шведська; тут розглянув автор і справу церковної єдности т.зв. Берестя, без полемічних чи апологетичних відхилів, у чисто релігійному аспекті. Нічого не бракує в цій синтезі з внутрішньо і зовнішньо-політичних аспектів, вставляючи особи, явища і факти в їх історичний загальніший контекст католицької реформації, започаткований Тридентським собором. За таку вмілу синтезу можна авторові 5-го тому: « Від Флоренції до Берестя », справді бути вдячним.

Трьома короткими назвами — Цецора — Ченстохова — Відень, в їх реальнім і символічнім значенні, обхопив автор ціле XVII століття історії Польської Держави, в якому українські справи відіграли таку вирішню ролю.

Цецора (стор. 350-365) — це не лише зудар польського і турецького світу, але ціле 35-ліття XVII-го віку, яке обхоплює володіння Жигмонта III, його внутрішню і зовнішню політику в стосунку до Туреччини, Москви і України. Цецорська невдача — це цілий комплекс внутрішніх і зовнішніх справ, в тому і козаччини і православ'я, які входять логічно й органічно в накреслені ширші перспективи.

Ченстохова (стор. 366-382) — це також не лише подія-епізод польсько-шведської війни і зворот у внутрішній політиці народу і держави, але й українська Хмельниччина і « Руїна », бачена з Варшави. Це і Владислав IV-ий і Ян Казимір, митрополит Могила і Унія, Виговський і Тетеря, Андрусів і Гадяч, Переяславський договір Хмельницького і турецький Протекторат Дорошенка. Автор в своїй синтезі піднісся понад сусідські непорозуміння, і дав повну сатисфакцію історії за літературне « Огнем і мечем » Г. Сенкевича, висказавши тяжку і важливу оцінку державного не-

порозуміння своїх співвітчизників, які не вміли поставитися понад свій еґоїзм і короткозорість.

Відень (стор. 383-399) також і міжнародний факт, і символіка, але і 3 десятиліття XVII-століття, і три королівські елекції; часи Дорошенка і Мазепи, і так зв. « вічного миру з Москвою », і тривалого змагання з Туреччиною за ближчі і дальші цілі, у яких українська сторона грає немалу ролю. Це повільне відзискування втрачених позицій і для Польщі, і для України, також у церковній ділянці, і католицизм західньої України. По своїй методі й історичній об'єктивності автор вив'язується і з того часу по-мистецьки. Дві королівські елекції — Вишневецький і Собєский — були своєрідним зверненням уваги народу на схід і в сторону українського партнера, не без свого конкретного значення.

Поминаючи тяжке XVIII-те століття, можна б ще приглянутися, як автор розглядає траґедію Польщі, коли вона була змушена платити в натурі за довгостолітні помилки предків і їх занедбання чи короткозорість, вже в XIX столітті, трьома ілюзіями: наполеонською, олександрівською, а вкінці і власною самоілюзією, яка вкінці дозріла гіркотою листопадового повстання 1830 року. Це 30 літ нової доби, за якою прийшли дві другі: месіянізм і позитивізм з його практичними наслідками, внутрішнього і зовнішнього характеру.

Свою працю закінчує автор найновішими часами, коли Польща знайшлася між двома мілітарними блоками, та світоглядовими тоталітаризмами, єресями. Автор називає дуже шкідливою ілюзією знайти компроміс з тоталітаризмами, з уваги на їх антихристиянське спрямування та сусідське походження. Цю добу, в світлі тисячолітнього досвіду, автор уважає трагічною і то не лише політично (стор. 530).

Останній розділ (32-ий) є присвячений висновкам світоглядового характеру, в світлі сучасних прямувань папів Івана XXIII, Павла VI-го та Ватиканського Собору, у справі віри й порозуміння та співжиття чи співіснування народів. А пишучи конкретніше про сучасну долю колишніх історичних співгромадян одного державного тіла, автор, у світлі польського тисячоліття каже про справи Литви і України: « В світлі тисячоліття, в більшій частині спільного, а також їх власних тисячлітніх історичних споминів, вільно і треба думати про дальшу майбутність, про справедливу розв'язку справ Литви і Русі і їх стосунків до нас. В тому випадку всесторонне, об'єктивне досліджування минулого, при співпраці свобід-

них істориків кожного заінтересованого народу, не лише допоможе до кращого взаємного пізнання в стосунку до Німеччини і Росії, але усуне також і неодне упередження» (стор. 540).

Праця О. Галецкого є поглядова і синтетична довгого історичного процесу, написана хоч і строго-об'єктивним істориком, все ж таки задумана й переведена людиною, яка знає і любить свій нарід в його минувшині і сучасності, тому й зберігає самозрозумілі і виправдані деякі погляди, які випливають з цього факту та розчислені на польського національного читача, бувши також для цього написаною польською мовою. Це однак не перешкодило авторові видати свій нераз гіркий, але одночасно і справедливий суд, не входячи в подробиці, яких реєстр вона не мала на цілі.

Закінчуючи наш огляд 12 томів «Священного Тисячоліття Польщі» можемо поґратулювати Видавництву і авторам, які їх створили, а це за їх збереження рівноваги, поміркування і об'єктивности, зокрема ж проф. Оскареві Галецкому, який піднявся чи не найтяжчого завдання, з якого вив'язався похвально і задовільно, а навіть блискуче.

А.Г. Великий, ЧСВВ

1955

P. Clemente Kortchaghin, OSBM, **La Iglesia Ortodoxa Autocefala Ucraniana (1917-1937)** — Disertacion historico-dogmatica, Madrid-Granada, 1955, Centro de Estudios Orientales, 8º, XV, 147.

Ця книжка, видана на еспанській мові, є докторською працею згаданого Василіянина, пророблена на богословськім факультеті в Буенос Айрес (Аргентина). Поділяється вона, крім загальних додатків (вступ, бібліографія, введення), на дві частини: 1-а історична, 2-а догматична.

Історична частина має два розділи. Перший висвітлює загалом християнське життя в минулім та політичну ситуацію України до 1917 р. Другий же, ширший, та розкладений на 9 відділів, застановляється над розвитком церковних подій по 1917 р. З того перші чотири відділи розглядають *зовнішні чинники*, які зумовляли розвиток українського церковного життя, а іменно: відлига 1905 року по революції, за революції 1917 р., у час визвольних змагань (1917-

1919 р.), і, нарешті, за совєтської дійсности. Тут ще можна долучити останній відділ (9) про ліквідацію автокефалії болшевиками (1937 р.). Інші відділи мають на увазі такі справи: створення всеукраїнської церковної ради, справа єпископату, всеукраїнський собор і поширення автокефалії, тобто внутрішні справи та розвиток церковного діла в цім періоді. Ця частина є третиною цілої дисертації (50 сторінок).

Друга частина є двічі більша та має такі розділи: автокефалія, соборність, єрархія. Не можна забути і висновків та додатку в формі актів всеукраїнського собору (по французьки) з 1921 р.

1-ий розділ: « автокефалія », має три відділи: поняття автокефалії, де подається розрізнення між « власновладною » і « самоуправною » церквами; 2-ий з'ясовує засади « власновладіння »: природа церкви, церковне право основою автокефалії, національність, декрети політичної влади й історичні рації; 3-ій відділ є заключним, і опрокидує автокефалію як таку, бо нарушує церковну одність.

2-ий розділ: « соборовість », знову розділюється на 3 відділи: змисл соборовости, « соборноправність і народоправність » та соборність і влада Церкви. У цім розділі маємо досить відомостей про внутрішню структуру автокефальної церковної організації (всеукраїнський собор, митрополит, всеукраїнська рада, єпархіяльна рада, парафія).

3-ій розділ, нарешті, висвітлює « єрархію » в автокефалії і паралельно збиває арґументи тих, що хотіли оправдати розпучливий крок українських церковних реформаторів у 1917-1921 рр. Перший відділ подає засади про єрархію, її природу і про соборове висвячування. Другий збиває арґумент за арґументом: апостольська практика соборового висвячення, утотожнювання єпископа з старшиною (пресвітером), рукополагання самою церквою, рукополагання єпископом спільно із священиками. Третій розділ б'є окремо по « олександрійській практиці соборової хіротонії », бо це чи не найбільш вимовний арґумент автокефалістів. Останній відділ (4-ий) говорить про вимоги часу й практику української соборової хіротонії.

Осередок і вся вага тієї праці спочиває на догматичній частині. Шан. автор обмежується до ключевих протиарґументів, виклавши наперед зв'язко твердження оновників православної церкви в Україні.

Загалом кажучи, книжка написана зв'язко і її читається з

інтересом. Можливо, що праця була б вийшла ще кращою, якби вже тоді були відомі спогади самого митр. Липківського, що їх випечатало в-во ОО. Василіян у Торонто (Канада) 1959 р.: « Відродження церкви в Україні 1917-1930 рр. ».

Правда, вражають деякі недотягнення, як на стор. 78: « Республіка Популяр Украніяна ». Слово « популяр » уживається на означення сьогоднішніх сателітних республик, а не для « народної » в дусі самостійницко-націоналістичнім. — Знову ж на 130 стор. видно вкралася помилка і маємо: « обіспо де льос *русос* де льос Карпатос резідентес ен Естадос Унідос ». Має бути правильно таки « рутенос ». — Теж разить зачасте вживання слова « український », « українська ласка », тощо. Що (автокефальники) і то по сьогодні, як от митр. Огієнко, надуживають цього слова, яке для кожного українця і людини, що яким не будь робом є зв'язана з українським народом (кровно чи духово) є *національним іменем,* тому його не вслід відміняти на всі лади, головно в справах релігійних. Тут можна було евентуально в « відмітці » подати, що автокефальники вживали і надуживали цього, дійшовши навіть аж до « української ласки », бо це свого роду іронія над самим іменням і над цілим народом. При тім Автор ще повинен був звернути увагу і на психічні та соціологічні моменти явища автокефалії. Вони є такі:

1. - Кожен екстрем викликає собі *протилежний екстрем.* Ярка і невідклична московізація православної церкви за царів, з усіма її шкідливими наслідками, відбилася на самій реакції українців проти тої нечуваної денаціоналізації церковного життя та устрою. Головним ляйтмотивом православ'я Москви було « русот'янство », то ясно тодішні українці поставили йому спротив під знаком « українізації ». І коли добре перечитувати арґументи автокефалістів, то бачимо, що догматичні питання порушуються ними не прямо, але побічно. Навіть головний пункт автокефалії: « *самосвятство* » — це властиво не вияв догматичної кризи, бо творці цього були вповні свідомі, що матимуть ще більше ворогів, але просто адміністративно-відосередочний акт.

2. - Теж ляїцький елемент та його перевага — це леґітимний наслідок « цареслав'я », і в цій соборноправності треба виразно розрізнити дві групі: духовну, яка є вразлива на морально-догматичні порушення духовного життя, і вона якраз була тою меншістю, що вимагала догматичного оформлення української Церкви, але не по нутру їй було задалеке встрявання мирян у церковні

справи (уряду, чи інтеліґенції). Друга група — це інтеліґенція і за нею інші світські представники церковного життя. Ясно, що інтеліґенція була байдужа до релігії, ще до того та, що виховалася на московському нігілізмі. Зрештою, це не лише була і є недуга Сходу, але й Заходу: « Римський Архиєрей може й повинен погодитися з поступом, лібералізмом і з сучасною цивілізацією і до неї пристосуватись » (Пор. « Силлябус », параграф X; Денцінґ. 1780).

3. - Суттю « українізації » був постулят належного духовного життя українського народу *в щоденнім житті та культі Господа Бога.* Тому добре скритикував Й. Андриїшин погляд о. К. Королевського, наводячи слова митр. Липківського про введення української мови в богослуження: « Собор схвалив уживання рідної мови в Церкві... задля слави Божої й поширення Христової науки в народі ». Отож головна причина впровадження української мови в УАПЦ не була, щоб відрізнятися від зненавиджених москалів, як це каже К. Королевський, але для поширення віри в народі » (див. Альма Матер ч. 1 (21), 1960 р., Рим, стор. 31).

Тому то варта було б, при новішім виданні цієї праці (краще таки в українській мові) розробити цей момент в праці про автокефалію.

В. Б.

1957

Rice Tamara Talbot, **The Scythians,** London 1957, pag. 255.

Останніми часами появилося багато нових праць з ділянки праісторії й ранньої історії Східної Европи. Головно совєтська історична наука присвячує багато уваги цій тематиці, опрацьовуючи її в світлі історичного матеріялізму марксистської редакції та модних у сучасній совєтській історіографії напрямків, таких як совєтський патріотизм, словянофільство і т.п. Тому видана в вільному світі кожна праця з тієї ділянки повинна б бути тим цінніша, бо вона має всі дані бути найбільше об'єктивною та всебічно опрацьованою на підставі джерел і дотеперішньої наукової літератури предмету. Тому з великою цікавістю і увагою беремо до рук працю Т.

Райс, щоб зазнайомитися з її науково-дослідними досягненнями в ділянці праісторії й ранньої історії Східної Европи взагалі, а скитів зокрема. Та після прочитання праці Т. Райс прикро розчаровуємося. У своїй праці про скитів Т. Райс притримується схеми і поглядів перестарілих і вже опублікованих при кінці XIX і на початку XX століття, не даючи нічого нового в цій ділянці. Деякі праці з XIX століття про скитів є абсолютно вартісніші від праці Т. Райс. Наші завваги стосуються тієї частини праці, що побудована на літературних джерелах; археологічну частину залишаємо археологам.

Методологічна сторінка праці виказує невміння подавати матеріял, бо автор не притримується послідовно ні хронологічного ні речевого принципу при розділюванні матеріялу. Брак докладнішої аналізи етнографічного матеріялу, поданого головно в Геродота та й в інших авторів, відбивається негативно й на етнологічних заключеннях, які старається подавати де-не-де часто нерішена Т. Райс. Старий і пережитий уже напрям « монголізування » ранньої історії східної Европи, між іншим у наслідок антропологічних ревеляцій Гіпократа, є і далі присутній у праці Т. Райс. Недбало пороблені бібліографічні відмітки, скупо подана література предмету та недбалий показник, зразу зраджують вартість праці. А з мериторичної точки зору Т. Райс висловила цілу низку хибних поглядів, виказуючи необізнаність у тематиці, яку опрацьовує, а нераз навіть незнання елементарних відомостей про античну Скитію. В праці Т. Райс відчувається брак ясного погляду про те, що Скитія була саме географічним й політичним поняттям, а не етнографічним, а також немає вияснення ґенези поняття « ге архаіє Скитіє » на тлі тодішніх етно-політичних стосунків і античної географії та його еволюції до поняття пізнішої Геродотової Скитії, окресленої словами батька історії « тес де хорес еоудес мегалес ».

Брак ясности в розумінні самого поняття Скитії впливає також і на неправильне локалізування поодиноких племен. І так, напр., Т. Райс уважає скитами племена, які жили на Кубані (стор. 51), а також згадує про скитів на Тамані (стор. 86), під час коли згадані місця заселювали не скити, а меотські й сарматські племена: незгідним з правдою являється і твердження, що античні автори вважали всі племена Евразії скитами (стор. 42). Геродот відрізняє нераз нескитські племена від скитів (напр., меляхляйни — нескитський нарід — стор. 4, 2; андрофаґи мали бути нескитським племям — 4, 18). Також, згідно з Геродотом, не всі племена евро-азій-

ського терену вживали скитської мови, напр. андрофаґи (4, 106), будини (4, 108-109). Згідно з реляцією Геродота (4, 81), властивих скитів було дуже мало. Вони, як номадні наїзники творили досить тонку панівну верхівку, надаючи цілій території свою назву. Далі Т. Райс плутає реляції Геродота (4, 116-117) і Гіпократа (*De aere, aquis, locis,* 24) про жінок савроматів, оповідаючи, що тільки та савроматська дівчина могла віддатися, яка вбила одного ворога. А після того, як вона одружилася, вона, мовляв, присвячувалася домогосподарці (стор. 48). Та згідно з Гіпократом, савроматська жінка, щоб одружитися, повинна була вбити не одного ворога, як це подає Геродот, а трьох. Крім того, як подає Геродот, савроматська жінка і після одруження їздила на коні на лови, брала участь у війнах та носила таку саму одіж, як чоловіки. Т. Райс каже, що греки зв'язували історії про амазонок із скитами (стор. 48) та в дійсності греки пов'язували оповідання про амазонок з савроматами, а з скитами хіба настільки, що згідно з Геродотом савромати мали бути нащадками амазонок і скитів. Т. Райс представляє смерть царя Скилеса зовсім інакше, як це маємо в Геродота. Вона фантазує дослівно так: « ...They broke into the town and murdered the unfortunate king as he left the temple» (стор. 53). Тимчасом, за Геродотом (4, 80), скити збунтувалися проти Скилеса, вибравши царем його брата Октамазада. Тоді Скилес утік до Тракії, але трацький цар Сітальк видав його Октамазадові, який приказав відрубати Скилесові голову. Згідно з поглядом Т. Райс: « старинні греки були погляду, що Скитія була матріярхатом » (стор. 60), не відповідає правді, бо Геродот, як головне джерело, а також інші античні автори нічого про це не говорять у відношенні до властивих скитів. А питання про амазонок не вирішує ще нічого. Т. Райс (стор. 51) не відрізняє скитського переказу від грецького в згадці про мітичну дочку Борістена (Геродот, 4, 5210). Автор рецензованої нами праці представляє дочку Борістена як напів-жінку, а напівзмію. Тимчасом, згідно з Геродотом, дочка Борстена, як родоначальниця скитів, за скитською легендою, не була напів-жінкою і напів-змією. Такий вигляд мала вона лише в грецькому переказі. Т. Райс каже, що Страбон називає Малою Скитією лише область Добруджі (стор. 21) та це не відповідає правді. Згідно з поглядом Страбона, до Малої Скитії належала не лише область Добруджі, але й Крим та територія за перешийком до Борістена, як це він ясно висказує словами: « Каі екелейто ге хора паза авте, сходон де ті каі ге ексо тоу істму мехрі Бористенус, мікра Скитія » (VII, 4, 5).

Крім згаданих важніших похибок етнографічно-етнологічного та географічного характеру, Т. Райс не все вірно представляє історію скитів. Вона переповідає безкритично ціле оповідання Геродота про похід Дарія на скитів (стор. 46-47), вважаючи, наївно, що Дарій дійшов до Волги та компрометує себе абсолютним незнанням літератури предмету. Дальше Т. Райс невірно змальовує історію скитського панування та їхнього відношення до причорноморських колоній, наприклад, Ольбії, яку Т. Райс неправильно локалізує (стор. 23). Як загально відомо, Ольбія находилася в лимані Богу й Дніпра. Т. Райс говорить (стор. 23) про залежність Ольбії від скитів та про данину ольбіополітів скитам. Але Ольбія стала данником скитів досить пізно (пор. свідоцтво в декреті на честь Протогена, під кінець третього і на початку четвертого століття нашої ери). З оповідання Геродота (4, 78-80) про скитського царя Скилеса довідуємося також про незалежність Ольбії від скитів та про мирні стосунки ольбіополітів з царем Скилесом. Т. Райс неслушно вважає, що скити не били своїх монет (стор. 18). Скитський цар Скилур і деякі пізніші царі били монету в Ольбії. Зрештою сама Т. Райс перечить собі, бо згадує про монети Скилура, що їх вибивали в Ольбії (стор. 49-50). Т. Райс перекручує назви. Замість « паралати » подає Phalatae (стор. 13,52), замість Ateas подає Aertes (стор. 13, 49), замість Bartatua подає Partatua (стор. 13, 45), замість Colaxais подає Colaxis (стор. 13), замість Massagetae подає Massagatae (стор. 43) і т.д. Ми подали для прикладу лише важливіші помилки чи перекручення, не входячи в подробиці, уважаючи їх не лише друкарськими похибками. В дійсності, праця Т. Райс є переповнена численними помилками так, що треба б писати окрему розвідку, щоб справитися з ними та з загальною хаотикою викладу. Тому вона ледве чи має яку вартість не то наукову, але й популярну.

О. Домбровський

1959

J. Skwarok, OSBM, **The Ukrainian Settlers in Canada and their Schools 1891-1921.** Toronto, Basilian Press, 1959, 8º, XV, 157, 44 illustr.

Клич свободи і безплатної землі, кинений Канадійським Урядом серед селянства Галичини спрагненого землі, свободи й мож-

ливости розвиватися культурно, політично й матеріяльно став почином численної іміґрації до Канади. Однак початки на волі були трудні навіть і серед безплатної землі. Бо не було ні хати, де замешкати, ані церкви де помолитися, ані школи де повчити дітей, ані священика, щоб дати духовну опіку, ані інтелегенції, яка дала б провід народові. На цьому, однак, найбільше терпіла молодь, яка виростала без науки, без найменшого шкільного виховання тому, що не було духовних осіб, щоб навчити релігії, ані вчителів, щоб навчити читати й писати, ані книжок, із яких батьки могли б самі дітей вчити.

Цей безрадний стан тривав до приїзду ОО. Василіян і Сестер Служебниць в 1902. Незабаром згадані ОО. Василіяни започаткували школу для українських дітей недалеко теперішнього Мондеру. Опісля скорим темпом Сестри Служебниці започаткували подібні школи в Едмонтоні (1905), в Вінніпеґу (1905), в Сіфтоні (1910), і в Йорктоні (1915). Заходами о. Й. Жана, ЧСВВ, засновано школу для хлопців в Сіфтоні (1912). До успішного заснування цих шкіл дуже багато причинився французький єпископат західньої Канади.

Вже в самих початках провінціяльні уряди західньої Канади, головно ж Манітобський, зацікавилися виховною проблемою українських дітей так, що під керівництвом Манітобського уряду започатковано в Вінніпеґу (1905) вищу школу для юнаків з метою, щоб виховати їх на майбутніх учителів українських дітей. Подібні школи були засновані в Брандоні, у Реджайні й у Веґревіллі. У деяких із цих шкіл, опріч англійської мови та пов'язаних предметів, учні вивчали теж українські предмети в своїй рідній мові. Таким чином ці юнаки з більшою легкістю й успіхом вчили українську дітвору.

Однак ці школи були короткотривалі, з-за різних перешкод. Одна з цих перешкод була заборона вживати і вчити дітей в двох мовах по Манітобських школах. У провінції Алберті, міністер освіти повідбирав навчальні посвідки всім українським учителям, вихованкам вищезгаданих шкіл, і то на тій підставі, що ці вчителі не стояли на навчальному рівні, якого вимагав уряд. На тому вирнуло тертя і боротьба з урядом, але без жодного успіху. Отож щоб боронити своїх прав, українці почали будувати бурси й інститути в Алберті й Саскачевані. Перебуваючи у цих бурсах, українська молодь користала з державних шкіл, а заразом приватно підучувалася своєї рідної мови, історії, традицій та звичаїв. На цьому полі велику ролю відограли з'їзди українських учителів. Вони

причинилися до взаємного порозуміння тим, що представляли урядові українські виховні проблеми і вимоги. Таким чином вони зменшували ворожнечу, недовір'я і неспокої українців, чим позискували прихильність уряду.

Ось як автор з'ясовує розвій української шкільно-виховної проблеми в перших тридцяти роках (1891-1921), тобто до того часу, коли вона набрала вже якогось певного пляну, якогось конкретного та сталого напряму. При кінці книжки Автор долучив два додатки. В першому дає пояснення незвичних слів, а в другому короткий історичний нарис української літератури в Канаді.

Ця книжка є докторською дисертацією, яку автор оборонив на Едмонтонському університеті. Видано її в популярній та чимало ілюстрованій формі для більшого загалу читачів. Автор цією працею відкриває нове поле праці для майбутніх істориків Канади, бо в ній знаходимо вже готові нариси, схеми до дальших наукових студій над виховними проблемами в Канаді.

Попри заслуги, треба відмітити й деякі недотягнення. Знаходяться деякі історичні неточності (гл. « Логос », 1960, ст. 76-79). Автор також заторкає забагато тем, з шкодою цілости, яка місцями є поверховна і ґрунтовно не опрацьована.

Р. Кравець, ЧСВВ

1960

О. О г л о б л и н, **Гетьман Іван Мазепа та його доба,** Записки НТШ, т. 170, Ню Йорк - Париж - Торонто, 1960, 8⁰, 406.

« Величезна катастрофа, яка спіткала Україну на Полтавському полі 27 червня (8 липня н.ст.) 1709 року, поклала межу в історії України та Московії. Українські землі дісталися на поталу московського переможця, доля Української держави була зважена на терезах російської імперіялістичної політики » — пише О. Оглоблин. « Побіда 27 червня дала царству Російському не тільки рішучу перевагу в Східній Европі, але й пхнула його на стежку імперіялізму », писав М. Грушевський. Московське царство перетворилося на російську імперію. Українська держава фактично перестала існувати.

Цілком зрозуміло, що обидва партнери, і Росія, і Україна,

відзначають річниці цієї кардинального значення дати і історики обох держав присвячують свої твори цій події. Остання річниця — 250 літня — викликала пожвавлення історичних дослідів за « залізною заслоною » та в вільному українському світі. Серед совітської літератури найцікавіший є збірник статей, виданий в 1959 році Академією Наук СССР, Інститутом Історії: « *Полтава. К 250-летию Полтавского сражения.* Под редакціею колегіи Л. Бескровный, Б. Кафангауз, В. Дядиченко та Н. Павленко ». Головна увага збірника спрямована на суто військові питання та економічні. Аналізи подій, які привели до Петрової перемоги, автори збірника не дають, крім, почасті, статті А.З. Козаченка, який поверховно розглядає « Полтаву в українській дворянсько-буржуазній історіографії ».

В вільному українському світі найцікавіша є монографія проф. О. Оглоблина, присвячена глибокій аналізі тих умов, які створилися в Україні за гетьманування Івана Мазепи і привели до катастрофи під Полтавою. Автор слушно намічає своє завдання: дати не лише біографію самого гетьмана Мазепи, але й картину багатогранної доби, на тлі якої Мазепа виступав. На такому тлі вияснює він мотиви діяльности Мазепи та причини трагічного кінця цього видатного діяча України та її палкого патріота.

На початку він стисло подає біографію Мазепи до його гетьманства, разом з характеристикою гетьмана Самойловича. Він зупиняється зокрема на Коломацьких статтях, які посуті перекреслювали державно-політичну концепцію Гетьманщини та виявляє, що « лише державний геній і глибокий патріотизм Мазепи зробили так, що низка шкідливих для України ухвал Коломацької угоди не були здійснені ». На протязі цілої книги О. Оглоблин дає приклади виключного дипломатичного таланту Мазепи, який завдяки йому виходив переможцем з найскладніших обставин. Тільки завдяки йому Мазепа міг зберегти своє становище протягом 21 року серед тих складних ворожих комбінацій, які оточували його. Ці дипломатичні таланти виявляв він з самого початку своєї політичної карієри, коли вже підчас перевороту в Москві, який знищив прихильних до нього Софію та князя В. Голіцина й передав повноту влади Петрові І-му, Мазепа зберіг своє становище. Сам один, майже не маючи спільників, Мазепа провадив далі державний корабель України серед Сцил та Харибд, ворожнечі, ненависти, доносів і твердо йшов до поставленої мети: створення незалежної української Держави, з міцною владою західньо-европейського типу.

Ці виключні дипломатичні здібності зокрема розгорнув він в останньому періоді своєї діяльности, коли складав договори з Польщею та Швецією.

Відтак О. Оглоблин дає картину гетьманської України часів Мазепи: буйно розцвітало старшинське та манастирське господарство, країна вкрилася сіттю млинів, буд, гуралень, салітрарень, гут, папірень, в ній розгорталася текстильна промисловість. Багатіла старшина, якій Мазепа щедро давав універсали на земельні володіння, оренди, індукти. Творилася старшинська аристократія, яка скупчувала в своїх руках не лише земельні багатства, але й посідання адміністративних постів. Утворюються династії полковників, сотників, оформлюється « знатне військове товариство », « бунчукове товариство », як вищий шар козацької старшини — привилейована група старшин, яка перебувала « під бунчуком » гетьмана, під його протекцією, і відповідно до того « значкове товариство » — старшини, що перебували під протекцією полковників.

Рівнобіжно зі збагаченням старшин йшов процес зубожіння козацтва, що йому покласти край все таки намагався Мазепа. За його гетьманування намічається поділ козацтва на « виборних » та « підпомічників », які не йшли до війська самі, але допомагали « виборним » козакам відбувати службу. Цей інститут розгорнувся пізніш, в 1730-х роках. Розвиток торговлі та промисловости сприяв зростанню міст та купецтва. Висувається на перше місце північна Україна — Чернігівщина. Стародуб зв'язаний був торгівлею з Московщиною, Прибалтикою, навіть з Галичиною, головно з Ригою, Кенігсбергом, Ґданськом. За Стародубом висувався Ніжен, Глухів, Полтава, Київ, Батурин, Чернігів. Політика Мазепи була спрямована на підтримку міст, купецтва.

Найгіршим був, звичайно, стан селянства, яке все далі убожіло в зв'язку з зростанням панщини. Мазепа робив заходи охорони його і року 1701 зробив спробу фіксувати розмір панщини. Але цього було замало. Наслідком тяжкого стану вибухали час від часу селянські повстання, і головно селяни втікали з Гетьманщини на Правобережжя, де будувалася « Паліївщина ».

Найтяжчим для Мазепи було те, що він не міг покладатися на Запоріжжя: весь час воно трималося вороже до політики Мазепи; запоріжці не могли подарувати йому опортуністичного ставлення до Москви, не довіряли йому. Навпаки, на Запоріжжі міцний грунт мав Палій; створена ним « нова » Україна « Українську Державу »

в нівеч обернула б. Так, в стислих словах, малює О. Оглоблин економічні та соціяльні умови за гетьманування Мазепи.

Блискучі сторінки присвячено автором духовому життю України. Мальовничо подає він відродження Києва, що став знов духовим центром України, ширшим за рамки Козацько-Гетьманської держави. Головний осередок його, Києво-Могилянська Академія скупчила видатних вчених — професорів, серед яких перше місце належало Теофанові Прокоповичу, енциклопедистові, філософові, видатному промовцеві. В 1705 році в своїому « Слові » в день св. Володимира він, схарактеризувавши велич імперії Володимира Святого, бачив відродження її в державі Мазепи. Київ, сказав він, то другий Єрусалим, новий Сіон, висуваючи цю ідею проти московської концепції « третього Риму ». Ця ідея, пише О. Оглоблин, стала « важкою ідейно-політичною зброєю Мазепинської України в її змаганні з Москвою » (146-147). Взагалі цей розділ один з найкращих в цілій книзі О. Оглоблина і можна пошкодувати, що автор втиснув його в рямки « Внутрішньої політики », а не зробив окремим розділом; тоді він мав би змогу поширити його, бо багато питань мистецтва, літератури, Церкви залишилися не освітленими. Це тим більше бажане, що сам автор підкреслюючи зв'язок ідеології та історіософії доби Мазепи з добою Сагайдачного та Хмельницького, вважає її втіленням мрій цілого покоління, відновленням Богданової держави. Зряду О. Оглоблин докладно зупиняється на політичних заходах Мазепи та різноманітних зусиллях, які мали одну спільну мету: за всяку ціну збудувати незалежну українську Державу, з міцною владою гетьмана. В пошуканнях виходу плекав він і створення спадкового гетьманства, намічаючи своїм спадкоємцем небожа полковника ніженського Івана Обидовського, а після його смерти в 1700 році, другого небожа Андрія Войнаровського, якому дав прекрасну освіту.

Одною з найкраще розроблених дільниць досліду О. Оглоблина є висвітлення питання про старшинську опозицію проти Мазепи, що почалася з перших днів його гетьманування й продовжувалася до смерти і його пережила... Змінялися приводи для незавдоволення, змінялися комбінації старшин, але факт ізоляції гетьмана залишався в повній силі; самотність, неможливість опертися на щиро прихильного діяча, відкрити комусь свої пляни, втаємничити в них та поділити з кимсь і славу успіху й гіркоту невдач... Без перебільшення можна сказати, що протягом 20 років Мазепа залишався самітній у своїх політичних плянах. О. Оглоблин кинув летюче

слово, що поділяла його мрії та пляни його стара мати, інокиня Марія Магдалина. Для державного діяча маштабу Мазепи це замало, та ще як взяти до уваги його вік: понад 60 років...

Крок за кроком, рік за роком стежить автор за виявами цієї опозиції, насамперед великостаршинської. Вона була міцна й різноманітна по складу членів та по політичній орієнтації. Перш за все, з перших днів гетьманування Мазепа зустрів вороже ставлення з боку прихильників гетьмана Самойловича, яке охоплювало значну частину вищої, головно полтавської старшини, що здебільшого була так званої «кримської орієнтації» — прагнула тісних зв'язків з Кримом та Туреччиною й сподівалася за їх допомогою здобути незалежність Україні. Оглоблин припускає, що сам Мазепа в кінці XVII ст. співчував цій концепції, у всякому разі не був ворожий до неї, але на початку XVIII ст. вона в його очах уже втратила свою реальність, бо центр подій перенесений був на північ. Так отже Мазепа один вів боротьбу з багаточисленною опозицією та вживав різні заходи, щоб її обезброїти, не відмовляючись від використовування московських сил.

Найяскравішим виявом старшинської опозиції була справа Іваненка Петра (Петрика), якій О. Оглоблин присвятив багато уваги протягом 40 років і коло 10 розвідок в різних виданнях. Освічена людина, канцелярист Генеральної Військової Канцелярії, переконаний патріот-державник, Петрик вважав, що забезпечити незалежність українській Державі можна тільки за допомогою полтавської групи старшини, головно В. Кочубея, перенісся до Запоріжжя й розпочав переговори з Кримом, які закінчилися угодою між Кримом та Україною. Ця, на жаль, угода, пише О. Оглоблин, була запереченням Переяславської угоди 1654 року! Спроби Петрика підняти повстання були невдалі, його не підтримали ні запоріжці, ні старшинська опозиція, налякана московськими військами. Частина проводирів була тяжко покарана Москвою, але частину врятував Мазепа, серед них В. Кочубея та Іскру.

Прекрасні сторінки, присвячені автором складним обставинам Правобережної України кінця XVII стол.: такої повної і в той же час стислої картини ми не маємо. На тлі цих складних взаємовідношень він подає концепцію взаємовідношень Палія та Мазепи. Він не приймає жодної з концепцій, які існували в історіографії і дає нову: «Двом великим діячам тогочасної України не було місця на Правобережжі! Коли Мазепа ступив твердою ногою на свою предковічну землю — Палій мусів уступитися. Мазепа та його ближчі

співробітники: Кочубей, Лизогуб, Мокієвський, Гамалія та інші були правобережного походження, але не могли діяти там, де господарями стали Палій та його старшина. Чи було місце для старших господарів, коли ціле життя було в руках нових, питає автор. Розділяло їх і Запоріжжя, де Палій та Мазепа провадили протилежну політику. Конфлікт закінчився арештом Палія та його пасерба й засланням до Сибіру в 1705 році. Всупереч волі Петра I Мазепа об'єднав усю Україну й став господарем Правобережжя і зачав там вводити устрій Гетьманщини. Він швидко залюднював землі, призначав полковниками з старих правобережан (Мокієвський, Кандиба), щедро роздавав землі старшині та манастирям. Але, закінчує автор: « Лише володар незалежної Української держави міг оволодіти Правобережжям та разом і всією Україною... ».

Так підготовляє автор читача до тої трагедії, яку пережила Україна на Полтавському полі і яка невблаганно насувалася з початком північної війни. Україна брала участь в цій війні й несла тяжкі втрати. Але разом з цими втратами вона жила під вічною загрозою ще більших втрат. Петро I брутально порушував державні права України, загрожував скасуванням козацького устрою та ліквідацією самої держави. Але з іншого боку насувалася така ж загроза: в разі перемоги Польщі Августа, союзника Петра, Україна була б поділена між Польщею і Московщиною. В разі перемоги Польщі Станислава Лещинського, союзника Карла XII, Україна, як союзниця Москви, потрапила б під владу Польщі. Потрібний був великий дипломатичний талант, щоб провести Україну між цими Сцилою та Харибдою і зберегти її незалежність. Шляхів спасіння було два: I. - федеративний союз з Польщею, в якому Україна стала б третьою рівноправною державою нарівні з Польщею та Литвою (ідея Гадяцької унії). Ця ідея була популярна серед старшини, а також мала прихильників в Польщі та Литві; II. - Союз з Кримом та Туреччиною; в спільній боротьбі проти Москви та Польщі здобути незалежність України. Ця концепція мала прихильників з часів Богдана Хмельницького та П. Дорошенка, серед старшини переважно південних полків. Але обидві концепції не гарантували незалежности української Держави. Концепція Мазепи була інша: її дослівно передала Бендерська Конституція: Йдучи слідами Богдана Хмельницького, Мазепа хотів забезпечити шляхом союзу із Швецією державну незалежність Україні. Це було рішення, яке прийняв Мазепа сам один, не поділяючи його з жодною людиною.

Шлях був тяжкий: він вів через Польщу, яка була поділена між Москвою (Август) та Швецією (Станислав). Мазепа входить в безпосередні стосунки з Карлом XII. О. Оглоблин вважає, що було два договори із Швецією: року 1707 Швеція визнала суверенні права України, та 1709 — після приєднання Запоріжжя — Швеція зобов'язалася не складати мирного договору з Москвою, поки не буде забезпечена незалежність України. Одночасно Мазепа складає угоду з Станиславом Лещинським, що була лише тактичним маневром. Оглоблин згадує ще один чинник: групу опозиційного проти Петра московського боярства, серед якого були Б. Шереметєв, Головкін та митрополити Дмитро Туптало, С. Яворський та інші. Але всю підготовку союза з Карлом XII провадив Мазепа тільки сам, бо « єдиномислія » в Україні не було. Фатальні події: поразки шведської армії під Добрим 30 серпня 1708 року та під Лісною 28-29 вересня розбили пляни Карла XII; він зробив найгіршу помилку, яку тільки міг: повернув на Україну, без згоди Мазепи й перетворив її на пляцдарм. Трагедія України була в тому, що не тільки народ, а сама старшина не була втаємничена в події, і не знала, що противник, проти якого воювала Україна, з'явився на її території як союзник. За таких фатальних обставин Мазепа перейшов до Карла XII.

Наступні події були тільки дальшим розгортанням цього переходу. Пропагандою, терором, нищенням Батурина, морями крови відповів Петро I. Невідкладний, неминучий бій під Полтавою, де спізнилися війська Станислава та Крассава й не взяли участи Крим та Туреччина, був приречений на невдачу. Шведи жорстоким терором викликали ненависть населення і партизанські дії. Єдиним успіхом широкої дипломатичної діяльности Мазепи, що звертався до Криму, Туреччини, Молдавії, Дону, було приєднання Запоріжжя, але знищення московськими військами Січі вплинуло відємно на бойовий настрій запорожців.

Але війна не була закінчена. Навіть на чужині, в Бендерах смертельно хворий гетьман продовжував дипломатичні переговори й сподівався кращої долі для України. Основні лінії політики Орлика, пише О. Оглоблин, були намічені Мазепою в Бендерах. Українська проблема вийшла на міжнародній форум і перестала бути внутрішньою справою Росії. В Бендерах була складена найповніша конституція української козацької держави. Року 1712 Орлик писав: « Козаки мають за собою право людське і природне... Народ

завжди має право протестувати проти гніту і привернути уживання своїх стародавніх прав... ».

Такий зміст книги проф. Оглоблина. Велику наукову цінність книги збільшують багатющі « примітки », що виявляють величезний 70-сторінковий збірник матеріялів. Він дав в ній глибоку аналізу багатогранної доби Мазепи і блискучу характеристику великого гетьмана, не обминаючи негативні риси його характеру та правління, але шляхом мікроаналізи пояснюючи ці обставини, які їх викликали. « Височить він », закінчує Оглоблин свій твір, « серед апокаліптичних видив пожеж, руїн, смертей, загибелі немов візія майбутнього українського світу ». Закінчуючи огляд книги О. Оглоблина, дозволю собі висловити жаль: чому не зібрав він усі ті окремі риси, що характеризують Мазепу як людину, видатного патріота, дипломата, і не дав бодай кілька сторінок його сильветки?

Н. Полонська-Василенко

1960

В. Л. Микитась, **Український письменник-полеміст Михайло Андрелла,** Ужгород, Закарп. Обласне В-во, 1960, стор. 125.

У своїй потужній боротьбі проти з'єдиненої Церкви, радянська публіцистика що раз то більше ваги приписує полемічним творам о. Михайла Андрели з кінця XVII ст., хоч усі його твори (2 знані, а про 2 інші є тільки згадка) остались у рукописах і не мали жодного впливу на культурно-релігійне життя Срібної Землі.

Про Андреллу, якого два полемічні твори заховалися у рукописах в єпископській бібліотеці, згадували вже давніше історики і дослідники Закарпаття, хочби Дулишкович, Е. Сабов, Петров, Панькевич, Возняк, Кондратович, тощо. Однак вони подавали його оцінку у відповідній історичній перспективі і ніяк не перебільщували його значення. Проф. А. Петров два його твори, тобто « *Лоѣосъ* » і « *Оборона вѣрному человѣку* » (див. др. А. Петровъ, *Духовно-полемическія сочиненія іер. Михаила Оросвиговскаго Андреллы противъ католичества и уніи,* в-во Кор. Чеського Т-ва Наук, Прага 1932, стор. VIII+300), видав друком і так вони збереглися. Інші два десь з никли і нема їх під цю пору ані у фонді Університетської Бібліотеки в Ужгороді.

Однак радянські автори, як Галан, Гончаренко, В. Мельник, Удовиченко, головно ж проф. В.Л. Микитась, роздмухали значення і вплив Андрелли до гигантських розмірів та зробили з нього « народнього героя », « пристрастного поборника » і « непримиримого ворога » унії, правдивого « представника народнього почування », « видатного письменника-полеміста » тощо. Тому й не дивно, що в найновішій радянській історії літератури присвячено Андреллі не 4-5 рядків, а повні 4 сторони (див. Волинський - Пільгук - Поліщук, *Історія Укр. Літератури,* Давня Література, В-во « Вища Школа », Київ 1969, стор. 241-244).

На працю проф. Микитася зложилися такі уступи: 1. Історичні умовини (стор. 8-26); 2. Розвиток письменства (стор. 27-36); 3. Життєвий шлях М. Андрелли (стор. 37-57); 4. Творчість М. Андрелли (стор. 58-118); 5. Висновки (стор. 119-128). При кінці подана ще й коротка бібліографія (стор. 124-125).

Про насильне і тенденційне насвітлювання історичних фактів проф. Микитасем у перших двох уступах цієї праці нам годі розписуватися, бо інакше треба б написати цілу об'ємисту працю спростувань та правильного насвітлення історичних подій. Сам же ж підхід до історії XVII ст. з перспективи марксівсько-ленінівської доктрини, що постала майже два сторіччя опісля, зраджує, що авторові не розходиться про об'єктивну правду, а радше про відшукання « революційних » стремлінь та « соціяльного народнього гніву » простолюддя. Тому то і його « *висновки* » (стор. 119-128) зводяться на одну запеклу ненависть і осудження Унії.

Зате цінний вклад автора у відступі про життєвий шлях о. Михайла Андрелли, пароха у Росвигові (стор. 37-57), в якім проф. Микитась повизбирував розкинені біографічні дані про закарпатського полеміста XVII ст. і склав їх в один тяглий життєпис, що його досі в закарп. історіографії таки дуже бракувало. Тут і важність цієї праці.

Та і тут треба бути уважним, щоб належно розрізнити біографічні дані про Андреллу від тенденційної їхньої інтерпретації автором, який прогрішується проти основної філософічної засади: « Хто бажає забагато доказати, не докаже нічого! » Однак ця праця читачеві, обзнайомленому з історією Срібної Землі у XVII ст., може стати у великій пригоді.

А. Пекар, ЧСВВ

1961

о. Ісидор Нагаєвський, **Стародавня Україна в світлі історичних пам'ятників,** Йорктон, 1961, 8⁰, 216.

З хвилиною, коли в модерній українській історіографії поширилася схема історії України, що починалася давнійше від розселення східної вітки славянства й початків Київської Держави, а тепер обіймає раннєісторичні й праісторичні часи, перед істориками взагалі, а зокрема українськими, відкрилися нові горизонти дослідів. Минуло пів століття від часу появи третього видання першого тому славної « Історії України-Руси » М. Грушевського, де властиво перший раз узгляднено вповні нову схему в представленні нашої бувальщини. В парі з розвитком помічних наук історії, а головно таких дисциплін, як — археологія, епіграфіка, лінгвістика, етнографія, етнологія — висвітлено шляхом монографічних розвідок неодно питання з раннєісторичної й праісторичної доби. Праці підсовєтських дослідників з тієї ділянки також увінчалися успіхами, головно коли йдеться про монографічні розвідки, де не завжди є спроможність роздмухувати теорію марксизму-ленінізму. Зате дещо складнійше представляється питання з синтезою праісторії й ранньої історії України. Перший том згаданої « Історії України-Руси » Грушевського не зовсім відповідає вже станові й досягненням сучасних наукових дослідів. Археологічні досліди при наявності нових, нераз і ревеляційних матеріялів, та уточненнях у поодиноких помічних науках історії, поступили за пів століття уже так далеко вперід, що праці з перед 50 років являються більше або менше перестарілими. Тому повна синтеза праісторії й ранньої історії України в строго науково-дослідному аспекті являється пекучою потребою і настирливим дезідератом в нашій історичній науці. Окрему позицію займає науково-популярна й зовсім популярна література даного предмету, головно синтетичні спроби, яких зовсім небагато. Популярна « Формація української нації » В. Щербаківського, як з мериторичного, так і тим більше з методологічного боку залишає досить багато до побажання. Тому треба привітати спробу короткого синтетичного нарису ранньої історії України в науково-популярній формі о. д-ра Нагаєвського, відомого ентузіяста й любителя в ділянці зацікавлень історією.

До речі буде підкреслити, що методологічна сторінка обговорюваної нами праці має досить оригінальний характер. Автор присвя-

чує всього кілька сторінок кам'яній епосі, тобто згадує коротко про палєоліт, промовчує зовсім мезоліт і зупиняється дещо на неоліті (трипільська культура). Після того, згадавши дуже коротко і мимоходом про палєометалеву добу, автор задержується над Геродотом і його скитському екскурсі. Треба пригадати, що й перед Геродотом деякі грецькі логографи, головно Гекатай з Мілету, згадували про територію Скитії, що належало би відмітити докладніше при подаванні найстарших писаних пам'ятників античного світу про землі України. Не переводячи чіткої лінії між географічним, етнографічним та історичним (похід Дарія на скитів) матеріялом Геродотової Скитії, автор, мабуть у наслідок ограничення місця, був змушений потрактувати даний матеріял радше фрагментарно та старався вибрати найважнійші моменти, характеристичні для ранньої історії України. Бож на те, щоби вичерпати тему при опрацюванні Геродотової « Скитії », треба було б окремої, більшої праці. Це й є одне з « благ » незавидної долі наших науковців на чужині, які, з причин від них незалежних, є змушені ограничуватися в своїх працях із шкодою для самих публікацій. Після обговорення Геродота й його скитського екскурсу, автор присвячує дещо уваги добі сарматів, відтак римським впливам на наших землях, етнічним відносинам античної України в добі на переломі старої й нової ери, згадує й деяких пізнійших античних письменників, що заторкували у своїх творах землі й племена античної України (при чому не присвячує більшої уваги Страбонови) та доходить до антів, як раннєісторичного предтечі державної організації в Україні, присвячуючи їм порівняльно багато місця. Кінцева частина праці — це доба від антів до Київської Держави, з узглядненням хозарської доби та, вкінці, проблема розселення українських племен. Автор промовчав, на жаль, історію грецької колонізації на північному побережжі Понту та торговельно-культурну діяльність поодиноких грецьких колоній. Взагалі, автор потрактував ширше проблему антів і розселення українських племен від попередніх діб. І. Нагаєвський не є зовсім без рації у цьому випадку. Його, як видно, цікавить в першу чергу найстарша історія державної організації на землях України й тому головна точка тяжіння в його праці спочиває на проблемі антів та українських племен, які стали згодом етнічним змістом Київської Держави. Концепцію головних, і знаних нам порівняльно краще, чотирьох стадій в праісторичному й раннєісторичному процесі української етноґенези, так характеристичних атрибутами агрікультури й автохтонізму нашого етніч-

ного субстрату: Трипілля — Геродотова Скитія — анти — українські племена з літопису — треба вважати на загал правильною. Автор обговорюваної нами праці прийняв ту концепцію і послідовно підчинив її цілу методологічну сторінку своєї праці. За це належиться йому певне признання й прощення деяких недотягнень, що їх він допустився у своїй праці.

Мериторична сторінка обговорюваної нами публікації потребує деяких важніших вияснень і спростувань. Згідно з автором (с. 18), Геродот, « як сам каже », бував у тих сторонах особисто, напр. в Ольбії, як також і в глибині української території. Тимчасом саме навпаки: Геродот якраз нічого про те самий не каже, лише ми приймаємо його особисту автопсію у відношенні північного побережжя Понту на підставі деяких його докладних описів. Бо, на підставі самих лише оповідань, Геродот не зміг би був дати такі докладні описи, як, напр., опис скитського кітла (81 розд.). Далі автор переповідає дослівно оповідання Геродота про похід Дарія на скитів, включно з тією куріозною плутаниною й фантастичними додатками, не подаючи ніяких коментарів до історії того походу. Згідно з оповіданням Геродота, Дарій — в погоні за скитами — мав дійти аж до Волги й вернутися з поворотом до Істра (Дунаю) і то за два місяці, що, очевидно, було неможливе при тодішніх комунікаційних можливостях і техніці війни. Фахова література предмету давно вже сказала своє слово в питанні про описаний Геродотом похід Дарія на скитів. Одинокий В. Щербаківський, з сучасних дослідників, приймав дослівно оповідання Геродота про згаданий похід. Зрештою можливо, що І. Нагаєвський переповідає дослівно оповідання про похід з уваги на певний етнографічний матеріял, який міститься в тому оповіданні. Тоді це зовсім інша справа, але в такому випадку належало би радше підкреслити якось це етнографічне зацікавлення автора, щоби оминути непорозуміння. Автор зовсім слушно каже, що гіперборей — це назва чисто географічна (с. 25). Треба було лише додати, що це назва зв'язана випадково з поняттям автохтонізму й хліборобства, а не, як це думав Щербаківський, що назва « гіперборей » означала хлібороба античної України, так сказати б, в розумінні сталого й скристалізованого поняття античної етнографії. Назву « гіпербореїв » можна було пришити в античній епосі так само добре й номадним племенам, коли вони являлися, в розумінні тодішних географічних понять, найдалі висуненим на північ від Греції народом. З часом, в наслідок процесу поширювання горизонту географічних понять у греків,

ті « гіперборей », як « люди найдальшої півночі », постепенно « пересунулися » ще далі на північ і в добі Геродота льокалізовано їх десь аж у Прибалтиці, або у скандинавських країнах. Це був процес поширювання географічних понять в античних греків. Геродот ужив цієї назви тому, бо не мав як, чи не знав як назвати праукраїнських хліборобів. До речі буде тут пригадати, що в Гомеровій добі, а може ще й перед нею, таким краєм « гіперборей » у відношенні до Греції була Македонія. Твердження, що Арістей був в Причорномор'і під час заснування міста Ольбії в 642 році до нашої ери, дуже ризиковне. Звідкіля шановний автор це знає? Твердження, що « крім автохтонних гіперборей, Геродот знає на півдні нашої батьківщини інший автохтонний (sic! О.Д.) нарід кімерійців » (с. 27) — треба назвати більшим непорозумінням. Кімерійці — це найстарші, знані нам, номади-завойовники, що завоювали територію античної України. Їх відтак витиснули з української території інші номади — скити. Згадувані Геродотом так звані « скити-орачі » й « скити-земледільці » — це найправдоподібніше праукраїнські хліборобські племена, яким скити, як панівна верства завойовників, накинули свою племінну назву. Тому твердження, що « ...принаймні частина скитів, т.зв. Плугатарів (ґеорґой) уважалася в часах Геродота автохтонним населенням України » (с. 28) є неясним, і означає змішування властивих скитів, тобто номадів, зі « скитами » - орачами й земледільцями, яким накинено назву завойовника. Дальше, ідентифікування Більського городища з Геродотовим Ґельоном, як це доводив Щербаківський, а за ним повторює автор розгляданої нами праці, є відкритим досі питанням. В уступі про сарматів можна було згадати Геродотове оповідання про етногенезу савроматів (розд. 110-117) з огляду на етнографічне й етнологічне значення цього оповідання, тобто іранське походження сарматів і скитів. Нам здається, що в уступі про стародавню Україну в безпосередньому сусідстві з Римом, автор дещо перебільшив значення політичних впливів римської імперії на праукраїнську територію. Впливи були торговельні, відтак культурні, а вже далеко слабше військово-політичні. Удержувана римська військова залога на Криму, вдержувала цей пост радше з чисто геополітичних міркувань, не сягаючи своїми впливами глибоко в праукраїнський терен. Тут ішлось взагалі про понтійський басейн як пограниччя між Орієнтом і Окцидентом, тобто ключеву позицію між східноевропейським побережжям і малоазійським. А римські укріплення на Дністрі, так звані окопи Траяна, вказували б радше на те, що римські військові за-

логи захищалися укріпленнями від теперішньої румунської сторони, щоби захистити Дакію перед східноевропейським номадизмом. В уступі: « українські племена в часах Птоломея », автор подібно як і з текстом Геродота подає уривки текстів пізнійших античних письменників без своїх, на загал ширших, завваг так, що нефаховий читач мусить толкувати собі цей текст часто на власний спосіб. В таких випадках краще є нераз інформувати нефахового читача власним коментарем, а не самим лише сирим матеріялом античного письменника, що потребує позитивного викладу й вияснень. Проблема антів і головно розселення українських племен за схемою літопису, належить вже до середньовіччя і їх залишимо фаховій оцінці медієвістів. Це були б важніші завваги.

« Стародавня Україна » І. Нагаєвського, опрацьована на досить багатому джерельному матеріялі й літературі предмету, являється, без сумніву, позитивним явищем у спробах синтетичного опрацювання ранньої історії України. І. Нагаєвський належить до тих дослідників, які допускають до голосу безпосередньо саме історичне джерело, привчаючи читача, щоби він самий думав над поданими йому проблемами й самостійно доходив до певних заключень. Такий метод може мати також і свої добрі сторони, бо він хоронить, до певної міри, читача перед суб'єктивними поглядами поодиноких дослідників та заставляє вироблювати собі самому власний погляд. Читання літератури предмету, після вироблення власного погляду, нераз захоронить молодого дослідника перед впливами суб'єктивних поглядів авторів публікацій. І. Нагаєвський своєю невтомною працею продовжує традицію тих, що були в одній особі і священиками й воїнами в боротьбі за нашу історичну Правду.

Ол. Домбровський

1961

І в а н Г р и н ь о х, **Слуга Божий Андрей — Благовісник єдности** — Праці Українського Богословського Наукового Товариства, том I, Рим, 1961, 8⁰, 200.

Українське Богословське Наукове Товариство, відновивши працю колишнього БНТ у Львові, що діяло нормально від 1923 року до 1939, а відтак видало одно число свойого Квартальника « *Богословія* » по майже чотирорічній перерві в час большевицької

і німецької окупацій в році 1944, видало тепер перший том своїх праць. Цей том присвячений основникові, патронові і добродієві БНТ у Львові, Слузі Божому Митрополитові Андреєві Шептицькому. Тим виданням Управа і Автор праці не лише вшановують того, що дав змогу діяти БНТ на рідних землях, але й своїми ідеями і працею став так близький і актуальний нашим часам, що дійсно можна це назвати щасливим кроком у праці УБНТ, що воно якраз цим томом започаткувало свою видавничу діяльність. Автор, в час студій на Богословській Академії у Львові, а ще більше як священик і викладач на Богословській Академії в роках 1934-1939, мав нагоду ближче пізнати самого Митрополита Андрея та пізнати Його науку та ідеї, які присвічували діяльності Великого Митрополита, є без сумніву одним із тих, із середньої тепер ґенерації духовенства, що можуть писати про Митрополита Андрея не лише на основі Його писань, але теж із особистого контакту і досвіду з Митрополитом.

На зміст книжки складається інформативна стаття про БНТ у Львові, п.н. Від Видавництва. Дальше слідує « Супровідне Слово » проф. Д-ра Володимира Янова (ст. 7-12), в якому він вказує на потребу познайомитись з ідеями і наукою Митрополита, особливо молодшому поколінню та чужинному світові. Це тимбільше важне, що на Рідних Землях свідомо не допускається культу Митрополита та Його науки, але ще йде свідома акція, щоб очорнити цю світлу постать. Конечність познайомлення нашого загалу та чужинців з ідеями Митрополита Андрея є для нас всіх наявними.

У « Вступному Слові » Автор з'ясовує силу слова Митрополита Андрея.

Праця о. Гриньоха складається із нарисів — доповідей, що їх Автор виголошував з нагоди річних свят у честь Митрополита Андрея, заторкуючи поодинокі проблеми з великої скарбниці ідей Великого Митрополита.

Для перегляду подамо поодинокі заголовки тем — нарисів, які вкажуть на зміст, що його Автор старається представити слухачеві — чи пак читачеві.

Першим нарисом є: Його « Я » (15-32). « Я » Митрополита було виїмкове, обдароване схоплюванням подій і фактів, яких дуже часто Йому співсучасне покоління — не розуміло, та даром візії майбутнього. Автор ілюструє на прикладах свої думки.

У нарисі з грецьким заголовком « І ПОЛІС ПНЕВМАТІКІ » — мова про державу обдаровану християнською душею (33-52),

з такими малими підзаголовками: *Поняття держави, Питання державної влади, Влада — це служба.*

В частині про БОГОСЛОВСЬКЕ МИСЛЕННЯ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО (53-65) Автор коротко реферує поглядну науку Митрополита Андрея на такі богословські теми: 1) *Істота Бога — Пресвята Тройця*; 2) *Енантропезіс-вочоловічення*; 3) *Відкуплений світ.* На всі ці богословські проблеми Митрополит Андрей давав науку, що рівнялась науці великих учителів Церкви.

« ДА БУДЕТ СВЯТА І НЕПОРОЧНА » (65-84) — це заголовок окремої доповіді на тему науки Митрополита про св. Церкву. Заголовок взятий з листа Апостола Павла до Єфесян. Митрополит, за наукою св. Павла, хотів, щоб Церква яку він очолював, була свята і непорочна.

Друга частина Книжки має заголовок « БЛАГОВІСНИК ЄДНОСТИ » (85-200) і має наступні частини: *Перша Частина:* Вступні Завваги, Провідна ідея цілого життя, Джерело надхнення, Любов до Христової Церкви, Єдність і вселенськість, Величність ідеї з'єднання, Наше післанництво, Трагедія чи післанництво, Християнський патріотизм, Пробудитель зацікавлення питанням з'єднання у західньому християнському світі, Приготування ґрунту для з'єднання, Далекий шлях до здійснення туги за єдністю.

Частина Друга: Ця частина має такі підзаголовки: Єдина Христова Церква, Злука людини з Церквою, Православіє і православна Церква, Церковне роз'єднання — чужий нарив на організмі українського народу, Отруйні плоди роз'єднання.

Частина Третя: включає такі підзаголовки: Миротворець, Програма замирення: апологія Берестейської Унії, або наше вселенське « вірую », Програма замирення: вимога на сьогодні, Далекосяжний задум з'єднання у своїому зарисі, На межі епох.

На фоні обильних цитатів з писань Митрополита, особливо з Декретів Львівського Собору з 1940 р., о. Гриньох проаналізовує всі питання пов'язані з проблемою поєднання Церков православної і греко-католицької. Найкраща форма це створення українського Патріярхату в Києві, що був би в злуці з Апостольським Престолом. Митрополит був свідомий всіх труднощів і бачив прямо неможливість реалізації того святого бажання за свойого життя, все таки писав, проповідував цю ідею, для неї ціле життя працював, бо вірив, що прийде час на її реалізацію. Ми є свідками, що ідеї Митрополита Андрея нині постепенно знаходять чимраз більше зрозуміння як на Заході так і на Сході. Шкода лише, що ці ідеї

ще не так розповсюднені серед чужинного світу через недоступність всіх писань Митрополита Андрея на важніших світових мовах.

Праця о. Д-ра Гриньоха є дуже корисним причинком для поширення ідей Митрополита Андрея серед української суспільности та тих, що можуть читати і розуміти українську мову, але побажаним було б, а то й конечним, щоб ця книжка у зміненій формі (не у відчитовій і призначеній для українського читача) появилась на світових мовах.

В. Л.

1961

В. Л. Микитась, **Давні рукописи і стародруки, Опис і каталог,** Ч. I, Ужгород, 1961, стор. 93; Ч. II, Львів, 1964, стор. 81.

По другій світовій хуртовині й окупації Закарпаття большевиками, радянська влада сконфіскувала багато бібліотек і цінних культурних пам'яток. Годі було знати, що з ними сталося. Нарешті, з появою оцих двох томиків проф. Микитася ми з радістю дізналися, що цінні закарпатські пам'ятки, головнож фонди *Ужгородської Єпископської Бібліотеки* та старинної *Монастирської Бібліотеки в Мукачеві,* на Чернечій Горі, остались таки на Срібній Землі, тільки їх перенесено, 1963 р., до центральної *Ужгородської Університетської Бібліотеки* (див. Ч. II, стор. 3).

Для кожного науковця, головнож історика, що бодай трохи цікавиться минулим Закарпаття, приємно знати, що понад 130 культурних пам'яток-унікатів збереглося для майбутніх поколінь. Це направду потішаючий факт, хоч ці фонди не є доступні для наукового загалу, а тільки для « *радянських вибранців* ». Збереглося тут багато рукописних літургічних книжок, перводруки і рідкісні видання з XVI і XVII сторіч, зі славних друкарень слов'янських книг у Венеції, Острозі, Львові, Києво-Печерській Лаврі, Стрятині, Почаєві, Чернигові тощо.

Рукописні пам'ятки помітні тим, що в них можна потрапити « на різні вставки переписувачів », що їх вони « черпали з різноманітних джерел, не виключаючи народніх повір'їв і традицій » (Ч. I, стор. 9). Велике наукове значення мають і т.зв. « *покрайні записки* », які часто подають дуже цікаві відомості й історичні факти.

Хоч в історії культурного руху на Закарпатті (Ч. I, стор. 3-28) радянський автор тенденційно засуджує « уніятську церкву » як — « протинародню » і намагається відкрити « реакційні » течії проти з'єдиненої Церкви у культурнім житті Закарпаття, все ж таки, хоч-не-хоч, проф. Микитась змушений визнати, що на Срібній Землі таки було « *широке і досить живе старе письменство* » (Ч. I, стор. 27). А треба знати, що його розвинули, по більшій части, власне представники тої « *унії з Римом* », тобто світське і чернече духовенство.

У II-ій частині автор подав історичний опис Святмиколаївського Монастиря ОО. Василіян у Мукачеві та Єпископської Бібліотеки в Ужгороді. Тут він зверпув теж свою увагу на визначніших закарпатських авторів, як о. А. Коцака, ЧСВВ, о. В. Довговича, о. Йоанникія Базиловича, ЧСВВ, о. М. Лучкая, о. А. Духновича (Ч. II, стор. 3-26), всі представники клиру і прихильники унії, що тільки потверджує наші твердження в попередньому уступі.

У своїх описах Микитась приділює рукописи й стародруки до таких категорій:

Частина I-ша: 1. Рукописні книги (65 позицій); 2. Стародруки XV-XVII століть (56 позицій); 3. Книги XVIII ст. кирилівського друку (63 позицій) та 4. Книги XVIII ст. гражданського друку (138 позицій).

Частина II-га: 1. Рукописні книги з Мукачівського монастиря (74 позицій); 2. Рукописні книги з кол. єпископської бібліотеки (22 позиції); 3. Стародруки з XVII-XIX ст. (33 позиції); та 4. Додаток — Книги з автографом і дарчими записами (28 позицій).

При кінці II-ої частини подані ще показники назв книг (стор. 76-80) та імен авторів (стор. 80-81), які дуже полегшують читачеві знайти бажану позицію.

А. Пекар, ЧСВВ

1961

A. Baran, **Archiepiscopus Theophanes Maurocordato eiusque activitas in eparchia Mukacoviensi.** « *Orientalia Christiana Periodica* », Romae, 1961, n. 1-2, pp. 115-130.

Працюючи у Ватиканських Архівах, о. др. Олександер Баран віднайшов чотири документи, які насвітлюють діяльність Аєп.па Теофана Маврокордата в границях мукачівської єпархії, як Апостольського Адміністратора, в рр. 1676-1678.

Про особу і діяльність Аєп.па Маврокордата до сьогодні мало що було відомо. На основі віднайдених документів та кількох грамот, опублікованих проф. Годинкою, автор склав досить докладний життєпис Маврокордата (стор. 115-124), а в додатку опублікував згадані чотири документи (стор. 125-130).

Своєю розвідкою о. Баран вніс дальший цінний вклад до історіографії Срібної Землі.

А. Пекар, ЧСВВ

1961-66

Slovak Studies. Voll. I-VI, Cleveland-Rome, Slovak Institute, 1961-1966.

Словацький Інститут у Римі, 1957 р., взявся публікувати наукові праці « *словацьких науковців про словацькі проблєми* ». Однак щойно 1961 р. появився перший том « *Словацьких Студій* », а від тоді щорічно появляється один том, хоч нераз з великим спізненням (т. VI, за 1966 р. появився щойно 1968 р.). Під цю пору (липень 1969 р.) ще нема VII-го тому за 1967 р.

Із досі опублікованих томів — чотири присвячені історії, один — ювілейний, присвячений кирило-методіївським справам, а один філософічним розвідкам (т. II, Рим 1962, стор. 183). Цей останній нас тут не цікавить, зате п'ять попередніх томів важливі й для українського читача тим, бо там подано багато матеріялів до церковної і національної історії Закарпаття, тобто мукачівської і пряшівської єпархій.

У загальному статті, що появляються у « *Словацьких Студіях* », писані із сильним національним забарвленням і за це ми їх не будемо критикувати, хоч часом їхня « історія » доходить до наївних тверджень і не є нічим іншим, як лише романтичним ідеалізуванням давнини (н.пр. утотожнювання Велико-Моравської Держави із сьогоднішньою Словаччиною; « *словѣньскъ языкъ* » св. Кирила і Методія поясняти за « *словацьку* » мову; привласнювати « *одиноко* » словакам культурні надбання кирило-методіївської доби тощо). Та про це нехай пишуть науковці зацікавлені тими справами.

Українців однак обурює те, що під покришкою « *науки* » та « *історії* », деякі їхні автори (єп. Руснак, о. Лацко, проф. Потемба, Дарко, Полак і др.) настійливо та без найменших скрупулів (хочби історичних) будують «словацьку імперію» на українських «кістках»

рідної нам Пряшівщини. Тому, тенденційно, для вироблення « *наукової опінії* » необзнайомлених чужих науковців, « *Словацькі Студії* » заповнені українськими справами. Замість писати про свої життєві справи, вони постійно заперечують саме існування українців у пряшівській єпархії. Там також багато матеріялів про мукачівську єпархію, що нею так « віддано » займається проф. о. Михайло Лацко, Ч.І.

Для бібліографічної евіденції наводимо тут поодинокі статті із « *Словацьких Студій* », що відносяться до укр. катол. Закарпаття або намагаються показати в словацькім насвітленні українське населення Пряшівщини чи на еміграції:

Vol. I. - Historica 1, Rome 1961: 1) M. Lacko, *The Forced Liquidation of the Union of Užhorod* (pp. 145-185); 2) L.A. Potemba, *Ruthenians in Slovakia and the Greek Catholic Diocese of Prešov* (pp. 199-220 + Map).

Vol. III. - Cyrillo-Methodiana, Rome 1963: 3) M. Rusnak, *The Religious Customs of the Slovaks of the Byzantine-Slavonic Rite* (pp. 173-177); 4) I.M. Kondratovič, *The Olšavsky Bishops and Their Activity,* transl. by Geo. Parvensky (pp. 179-198); 5) M. Lacko, S.J., *A Brief Survey of the History of the Slovak Catholics of the Byz.-Slav. Rite* (pp. 199-224).

Vol. IV. - Historica 2, Cleveland-Rome 1964: 6) M. Lacko, S.J., *The Reduction of the Number of Feast Days for the Catholics of the Byz. Rite in Hungary in the XVIII c.* (pp. 197-215); 7) Nicholas Dorko, *The Geographical Background of the Faithful of the Apost. Exarchate of Pittsburgh* (pp. 217-221 + 4 photostats).

Vol. V. - Historica 3, Cleveland-Rome 1965: 8) M. Lacko, S.J., *Camaldulese Hermits in Slovakia* (especially pp. 99-100, 105-107, 111); 9) George Polak, *Slovak Greek-Catholics in America* (pp. 259-268).

Vol. VI. - Historica 4, Cleveland-Rome 1966: 10) M. Lacko, S.J., *The Union of Užhorod* (pp. 7-190); 11) Ladislav Džubik, *Slovak Greek-Catholics in Recent Publications* (pp. 229-238).

Згадана праця о. проф. М. Лацка, *Ужгородська Унія* у т. VI « *Словацьких Студій* » вийшла окремою відбиткою, тому про неї подаємо обширніший огляд.

А. Пекар, ЧСВВ

1962

Baran A., **Eparchia Maramorosiensis eiusque Unio,** « Analecta OSBM », ser. II, sec. I, ed. 2, Romae, 1962, pp. XII+107, in 8°.

Плодовитий і надійний історик Закарпаття, о. др. Олександер Баран цією своєю працею відзначив 250 річний ювілей Мараморо-ської Унії (1716 р.), щоб так підкреслити великі жертви, що їх срібне Закарпаття зложило на жертівнику з'єднинення. Свою працю поділив на чотири глави, випередивши їх історичною інтродукцією та добірною бібліографією.

Подавши дуже коротко нариси політичного, соціяльного й релігійного життя на Мараморощині, автор в первій главі розповідає про зародки т.зв. Мараморо-ської єпархії та впливи протестантизму за владицтва єп. Й. Стойки († 1710). Друга глава обіймає унійні змагання та заходи єп. С.С. Петрована († 1711). В третій главі подана історія унійних змагань з боку Мукачівських владик, що їх довів до щасливого кінця єп. Ю. Бізанцій († 1733), а четверта глава подає історію боротьби між румунським і українським владиками за юрисдикцію над Мараморошем.

На основі наукових розшуків автор виказав, що діло з'єдинення на Мараморощині розвивалося ступнево. По сумних початках протестантської інфільтрації, Унію підготовив тут єп. С. Петрован; започаткував її Василіянин П. Годермарський († 1725) на синоді в Мараморо-ському Сиготі 1716 р., а довершив її Мукачівський єп. Ю. Бізанцій в 1721 р. між українським, а наступного року між румунським клиром. Тим способом Унія була впроваджена на цілій Мараморощині (стор. 100-1).

У своїй праці автор використав усю доступну під цей час бібліографію, яку доповнив цінними знахідками в Римських Архівах. Хоч у багатьох справах кинув він нове світло на рішення поодиноких проблєм, на жаль, не з'умів він органічно передати читачеві повний образ історії Мараморощини. Звідси до праці закралися *деякі противоріччя,* як н.пр. стор. 48 і 49 — про причини неуспіху змагань єп. Петрована; стор. 59 і 74 — відносно унійної праці єп. Бізанція; стор. 64 і 66 — відносно причин занедбання займенувати на Мараморощину з'єдиненого владику і т.п.

Опершися на саму букву документів, без того щоб перевірити їхнє здійснення, на стор. 73 автор безпідставно твердить, що в 1721 р. Мукачівський клир втішався « Plena immunitate atque omnibus privilegiis », хоч у своїй іншій праці (*Єпископ А. Бачинський,* Йорк-

тон 1963, стор. 35-8) виказав, що це сталося щойно за владицтва єп. Бачинського († 1809).

Виглядає, що праця була писана з поспіхом, бо в ній слідно теж чимало методологічних недоліків, як н.пр. описуючи історію Мараморощини в XVII і XVIII вв., автор подає *статистику населення* з 1890-1910 рр. (стор. 1); *супонує* менше знані факти (стор. 28 — про « religio recepta »); в латинській праці подає довші *італійські цитати в тексті* (н.пр. стор. 17, 89, 97 і т.д.); виводить цілком *суб'єктивні заключення* (стор. 42 і т.п.); *невиправдані заключення* (н.пр. на стор. 27, 50, 56 і т.д.); *спрощення деяких причин* доводить автора до фальшивих висновків (стор. 5, 58, 64 і т.д.). На кількох місцях автор *не перевірив дат* (стор. 14-має бути 1660 р. замість 1661; стор. 57 — 1689 замість 1690; стор. 58 — 1707 замість 1710 і т.п.).

В праці відчувається теж і брак систематичної історії Мараморoського Вікаріяту, що в рамках Мукачівської єпархії, продовжав традиції колишньої Мараморoської « єпархії ». Автор цю дуже цікаву історію 200 років збуває п'ятьма рядками (стор. 98).

Взявши це на увагу, мусимо однак признати, що праця о. О. Барана містить у собі багато оригінального й тяжко-доступного матеріялу, але бажаним було б її наново опрацювати й надати більш органічне оформлення.

А. Пекар, ЧСВВ

1962

Василь Маркусь, **Нищення греко-катол. Церкви в мукачівській єпархії в 1945-1950 рр.,** відбитка із *Збірника* присвяченого пам. З. Кузелі, *Записки НТШ*, том 169, Париж 1962, стор. 23.

Др. Василь Маркусь, професор Лойолівського Університету в Чікаґо, зробив українському читачеві велику прислугу своєю розвідкою про стан і нищення мукачівської єпархії більшовиками в повоєнних роках.

Першу частину своєї праці, тобто до 1947 р., автор опрацював переважно на основі споминів автора-очевидця: « *Голгота унії в Карп. Україні* » (див. *Життя і Слово*, Інсбрук 1949, чч. 3-4, стор. 327-346). Дальші події рр. 1948-1950, тобто про саму ліквідацію єпархії, він спер на відомостях поданих у *Журналі Московської Патріярхії* та доривочних відомостях чужоземних авторів, які за-

гально заторкували справу нищення греко-катол. єпархій большевиками на окупованих ними землях.

Хоч розвідка сама в собі не є вичерпною працею згаданого сюжету, однак шан. автор подає досить повний образ подій у повоєнних роках на терені Карпатської України, після большевицької окупації. Треба звернути увагу читача на декілька переочень, як на пр. дата подорожі Владики має бути — 27.X.1947 (стор. 17); Владика їхав святити церкву у с. Лавки, а не Лохово (стор. 17); похорон відбувся 3-го, а не 2-го листопада (стор. 18); православні перебрали ужгор. катедру 22.II.1949 р., а не 1948 р. (стор. 18, 19) тощо.

Розвідка проф. Маркуся показує на велику старанність і вірність в історичній праці, за що йому належиться наше щире признання. Вона є бажаним доповненням його попередньої праці: *L'Incorporation de l'Ukraine Subcarpathique a l'Ukraine Soviétique,* Louvain 1956.

А. Пекар, ЧСВВ

1962

Gabriel Patacsi, S. J., **Die ungarischen Ostchristen,** «*Ostkirchliche Studien*», Würzburg, Augustinus-Verlag, Dezember 1962, Heft 4, pp. 273-305.

Хоч румунські (Тавту, Ґеорґеску) та закарпатські історики (Ґріґашій, А. Волошин, В. Гаджеґа) уже задовільно і науково доказали, що між мадярською Східньою Церквою свято-стефанівських часів (XI ст.) та гайдудорозькою єпархією (створена 1912 р.) у Мадярщині нема ніяких історичних зв'язків чи хронологічної суцільности та що велика частина гайдудорозької єпархії це помадярщені румуни чи українці, все ж таки мадярські науковці не перестають писати про корінних греко-католиків «мадяр». Взірцем такої «мадярської» історії може послужити і розвідка мадярського Ісусовця, о. Гавриїла Патачі.

Про незаконне і тендеційне мадярщення слов'янського богослужения писав такий літургіст, хоч сам оборонець живої мови у літургії, як о. К. Королевський («*Liturgie en langue vivante*», Paris 1955). Про це є виразна згадка в ерекційній булі з дня 8 червня 1912 р., де Папа Пій X виразно осудив і заборонив упровадження

мадярської мови до св. Літургії (cfr. « *Christifideles Graeci Ritus* », in *A.A.S.*, IV, 1912, pp. 430-5). Працю змадярщеного офіцера Л. Фаркаша науково і систематично збив у своїй докторській дисертації, що її оборонив при Будапештянськім Університеті, др. Юлій Ґріґашій (« *A magyar gör. kath. legujabb története* », Ungvár 1913); писання ж іншого змадярщеного мирянина, посла Евгена Сабова цілковито перевернув монс. А. Волошин (див. *Спомини*, 2-ге вид., Філаделфія, Па. 1959). Все ж таки о. Патачі спирається у своїй розвідці на доводи згаданих мадяризаторів і тенденційно повторює їхні заключення. Така тенденційна « *історія* » у чужомовних журналах витворює загальну опінію учених і всяка оборона історичної правди з боку покривджених буває згори осуджена, як « політиканство » чи « шовінізм ». Тому уважаємо святим обов'язком кожного укр. критика нап'ятнувати такого рода « історію » і виказати тенденційність даного автора.

З наведеної розвідки автора з користю можна прочитати хіба два останні розділи про сучасний стан Греко-катол. та Православної Церкви в Мадярщині під большевицькою окупацією (стор. 301-305). І за ці рядки ми висказуємо авторові признання.

Пишучи про мадяризацію закарпатської Церкви (див. наші « *Нариси історії Церкви Закарпаття* », Рим 1967, стор. 95-112), ми не мали, на жаль, під руками наведеної розвідки о. Патачі і тому ми постарались трохи обширніше застановитись над нею у бібліографічній критиці, бо вона впрост заторкує історію укр. катол. Церкви на Закарпатті.

А. Пекар, ЧСВВ

1962

Богдан Курилас, ЧНІ, **З'єднення Архиєпископа Мелетія Смотрицького** в історичному і психологічному насвітленні (Докторська дисертація), Вінніпеґ, 1962, 8⁰, ст. 140.

У наших руках гарна, в чепурній вінєті, з великим накладом труду видана книжкою докторська дисертація відомого Редемпториста о. Б. Куриласа під наведеним наголовком, захищена в Українському Вільному Університеті в Мюнхені 26.V.1955 р. Книжка присвячена « з синівським прив'язанням Великому Первоієрархові України, Митрополитові-Страдникові Кир Йосифові Сліпому в пошану Ювілею 70-річчя його христолюбивого життя ».

Вже ця сердечна присвята настроює нас симпатично до згаданого твору.

Наша симпатія зростає, коли заглиблюємося в зміст твору молодого « адепта » науки, бо історична постать Мелетія Смотрицького « завжди притягала увагу істориків і полемістів своєю багатогранністю, психологічною експресією та драматизмом. Дуже плідний письменник залишиться в пам'яті прийдешніх поколінь, як один з найбільших українських полемістів », а ми додамо: і мовознавців та богословів. Бо М. Смотрицький відограв велику ролю в історії слов'янського мовознавства, а в богословії по-новому насвітлив деякі старі справи, спірні між католиками й православними.

Обговорювана праця, крім речевої і широкої передмови, складається з сімох розділів. У першому розділі (ст. 7-16) п.н. « Українська Церква до виступу М. Смотрицького у' Треносі ' 1610 р. », Автор з'ясовує стан української Церкви перед Берестейською Унією, обговорює мотиви ідеологічні, соціяльні, політичні, що спричинилися до об'єднання нашої Церкви з Римською та змальовує провідні особи Берестейської Унії. У другому розділі (стор. 16-30) Автор спиняється над догматично-філософськими, психологічними й державно-політичними розходженнями між Східньою і Західньою Церквами. В третьому, ширшому розділі Автор подає біографічне представлення духового розвитку М. Смотрицького в світлі структурної психології (ст. 31-55). У четвертому розділі (ст. 55-77) Автор говорить про три моральні й психологічні потрясення в житті М. Смотрицького. Перше сильне потрясення — це була Вітебська трагедія, тобто вбивство Йосафата Кунцевича 12 листопада 1623 р. Друге потрясення пережив М. Смотрицький під час подорожі на православний Схід. А третім психологічним потрясенням у житті М. Смотрицького було Київське насильство над його сумлінням (« латрочініум Кіовієнсе ») на синоді 1628 р. — П'ятий розділ (ст. 74-86) розвиває перед читачами три чіткі фази ідеї української патріярхії в Києві. Автора інтересує в першу чергу стосунок М. Смотрицького до ідеї Київської патріярхії. Курилас доказує, що автором сміливого проєкту — утворення київського патріярхату, який об'єднав би розділені Церкви України та Білорусі, був М. Смотрицький. Український патріярх мав би підлягати Папі Римському, одначе українська Церква зберігала б повну внутрішню самоуправу. — В короткому шостому розділі (ст. 86-90) Автор переповідає зміст відповіді М. Смотрицького виленським братчикам, що розвинулася у викінчений літературний твір п.н. « Paraenesis

ad nationem Ruthenam», 12.XII.1628 р. В останньому — сьомому — розділі Автор вичисляє важніші твори М. Смотрицького. Відтак слідує показник літератури, примітки і список імен. На жаль, бракує бодай короткої синтези висновків.

Ось так представляється досить багатий зміст дисертації о. Б. Куриласа. Немає сумніву, що праця о. Куриласа — це одна з визначних появ в українській церковно-історичній літературі останніх років. Багатство сумлінно зібраного й вірного матеріялу, влучність деяких помічень, широке очитання в літературі предмету, надають цьому творові питому наукову вартість. Додаймо до цього дбайливе видання на гарному папері, цікаві портрети Мелетія Смотрицького з папською буллею в руках (з твору Якова Суші), портрет Й.В. Рутського і св. Йосафата з його власноручним підписом, а дістанемо твір замітний також з друкарського боку.

Хоч історики звичайно не люблять психологічного насвітлення якоїсь історичної особи — то треба признати, що Авторові психологія багато помогла, бо де недоставало історичних даних, там психологічне насвітлення доповняло ці недостачі, а одночасно психологія помогла Авторові поставити нам перед очі живого Смотрицького, як людину з усіми її хибами й позитивами, без ніяких недомовлень чи прикрас. Одначе, як кожний людський твір, так і цей не є досконалий.

І так: найперше — на нашу думку — тло тодішньої історичної доби, на якому Автор представляє особу Смотрицького, є занадто далеке, за широке і мало зв'язане з особою Смотрицького. Йому вистачало посвятити один короткий розділ, а не цілих 30 сторін на всіх 94. — В біографічному представленні духового розвитку М. Смотрицького Автор переціннив вплив ренесансу й гуманізму на особу Смотрицького (ст. 35-39) і занадто похвально висловився про обидва згадані напрямки. Вистане заглянути до підручного «Lexikon des katholischen Lebens» архиєп. Равха (ст. 513 і 1031), щоб переконатися, як оба ці напрямки зляїцизувалися, а навіть вороже устосункувалися до св. Церкви. Тому, якщо ці напрямки мали вплив на Смотрицького — то хіба тільки неґативний, що й слідне в перших полемічних творах Смотрицького, особливо в його обидливих і зневажливих висказах про Кат. Церкву. Натомість — на нашу думку — Автор дуже влучно і з психологічного боку тонко з'ясував вплив Виленської Єзуїтської Академії на розвиток Смотрицького (ст. 47-55). Вплив видатних Ісусівців, їх виховна метода та арґументації в боротьбі з єресями раз на завжди розхитали дотє-

перішні фальшиві арґументи Максима з рідного дому та з Острога й вплинули на його пізніше з'єднання. — У показнику літератури Автор допустився методологічно непростимого промаху, перемішавши першорядні джерела з третьорядною літературою. Новіша методологія рішуче це забороняє. (Див. R. Shevenell, *Une nouvelle méthodologie*, Ottawa 1952, p. 33-51). Також перед друком треба було дати твір мовному редакторові, то поруч найновіших слів не було б таких, як: учта (ст. 19), понеже, пихатість (ст. 22), увипуклив (ст. 20) і т.п. А вже « Адама Острозького » (ст. 13) вважаємо тільки за недогляд. — Без уваги на ці малі недотягнення, праця о. д-ра Куриласа — це дуже цінний вклад у нашу історичну літературу. Вона збагачує нашу історію дуже в пору, бо в час II Ватиканського Собору. Тільки бажаємо, щоб ця вдатна праця стала для Шан. Автора початком і заохотою до дальших студій у цьому напрямі.

І. Назарко, ЧСВВ

1962

Любомир Винар, **Андрій Войнаровський,** Історичний нарис, Мюнхен-Клівленд, 1962, 8⁰, 127.

Праця Др. Любомира Винара, присвячена Андрієві Войнаровському, визначному діячеві Мазепинської доби й небожеві Гетьмана Івана Мазепи, безперечно, становить цінний вклад в українську історичну науку.

Доля Андрія Войнаровського трагічна. Нащадок — і по батькові, і по матері — старих і славних українських родів, він змалку був позбавлений і батьківської опіки, і материнської ласки. Під пильним доглядом бабки — ігумені Марії-Магдалини й ласкавою опікою дядька — Гетьмана Мазепи, молодий Андрій дістає найкраще виховання й найвищу освіту, яку тоді, в часи свого розцвіту, могла дати Києво-Могилянська Академія. На нього чекали й князівський титул Священної Римської Імперії, і, можливо, українська гетьманська булава. Він бере активну участь у військово-політичних подіях Північної війни, особливо після розриву Мазепи з Москвою. Але прийшла Полтавська поразка, а потім еміграція, смерть Мазепи, розрив Войнаровського з українським екзильним урядом, бурхливе життя на хвилях багатої дядькової спадщини, з усіма його спокусами й небезпеками, де він, як молодий і необач-

ний птах, потрапив у підступні й брутальні московські тенета, з яких йому вже не вдалося вирватися. І саме в цей — найтрагічніший момент свого життя, Войнаровський виявив справжню силу й велич духа. Він, що знав багато й багатьох, не сказав ворогам нічого, крім того, що вони вже знали. За це вони заплатили йому довічним засланням у далеку Якутію, серед дикої природи й диких людей, мусів довгі десятиліття конати той, кому так тяжко наворожила доля. Але, за цих страшних обставин, він не заломився, не схилив чола перед мстивим переможцем, не сплямував ні своєї особистої гідности, ні свого історичного імення, і в очах наступних поколінь — українських і навіть не-українських — залишився одним з чемпіонів волі.

Трагедія Войнаровського не могла не звернути на нього уваги з боку поетів і письменників. Його оспівував у своїй прекрасній поемі російський поет-декабрист Кіндрат Рилєєв, під впливом якої описав сумну долю Войнаровського німецький поет Адальберт Шаміссо. Войнаровський — один з головних героїв монументальної Трилогії Богдана Лепкого. Його згадує Пушкін у « Полтаві », і ним цікавився Шевченко — маляр.

Як це не дивно, історична наука цікавилася Войнаровським значно менше. Звичайно, його ім'я згадується майже в усіх працях про Мазепу та його добу. Цінні матеріяли про Войнаровського опублікували М. Костомаров, А. Єнсен, В. Александренко, І. Борщак, Б. Крупницький, М. Возняк, І. Сойко та інші. Але єдина публікація монографічного характеру — « Войнаровський » І. Борщака (Львів, 1939), написана в модному на той час стилі романтизованої біографії, під великим впливом літературного образу Войнаровського і — що найгірше — без використання такого важливого джерела, як Акти Бендерської Комісії (у справі спадщини Мазепи) 1709 року, які 1938 р. подав М. Возняк у І томі варшавського збірника «Мазепа».

Др. Л. Винар слушно каже, що « в українській історіографії діяльність А. Войнаровського насвітлюється доволі контроверсійно — деякі історики вважають його великим патріотом-державником, інші наголошують негативні моменти його життя. Звичайно, такий підхід підкреслювання самих позитивних або лише негативних рис А. Войнаровського не спричинився до об'єктивної інтерпретації його життя й діяльности » (ст. 9). І завданням своєї праці автор поставив « сіне іра ет студіо » — простежити діяльність А. Войнаровського та правдиво її насвітлити » (там же).

Монографія (автор надто скромно назвав її « історичним нари-

сом ») др. Л. Винара повністю виконала своє завдання. Маючи велику ерудицію й добре озброєний науковою методою історичного досліду, автор грунтовно простудіював увесь відомий дотепер документальний матеріял про Войнаровського, зокрема згадані вище Акти Бендерської Комісії. Він критично, за джерелами, перевірив різні історіографічні погляди й дав нам першу *наукову* біографію Войнаровського на тлі його доби.

Книга починається передмовою (Олександра Оглоблина) й коротким вступом історіографічного характеру (ст. 9-11). Далі йдуть 8 основних розділів присвячених молодим рокам Андрія Войнаровського (12-23), його участі в українсько-московській війні і відході до Бендер (ст. 24-31), побутові в Бендерах (ст. 32-48), виборам нового гетьмана й політичній діяльності Войнаровського (ст. 49-58), перебуванню Войнаровського в Західній Європі, зокрема в Гамбурзі (ст. 59-67), схопленню його там російськими агентами (ст. 68-85), ув'язненню Войнаровського у Петербурзі й засланню його до Якутська (ст. 86-97), родині А. Войнаровського (ст. 98-111). Останній IX розділ являє собою заключне слово (ст. 112-114), за яким слідують: дуже цінна, майже вичерплива бібліографія (ст. 115-118), мовами українською, російською, польською, французькою, німецькою, англійською й шведською, резюме і показник імен (ст. 123-127). До книги додано кілька ілюстрацій (портрети деяких головних історичних діячів), зокрема репродукція гравюри Іларіона Мигури з портретом А. Войнаровського р. 1703.

Дуже важливо, що автор визначає правдивий час народження А. Войнаровського. Досі вважали, що він народився приблизно 1680 року, хоч жадних підстав для цього не було подано в науковій літературі. Ця хибна дата ввійшла навіть до Енциклопедії Українознавства. Годі й казати, що її раз-у-раз повторюється в популярних публікаціях про Войнаровського. Тим часом, ще 1938 року, М. Возняк опублікував акти Бендерської Комісії 1709 року, які незаперечно свідчать, що в 1687 році, коли Мазепа став Гетьманом, Войнаровського « ще не було... на світі, а навіть його мати не вийшла ще заміж » за Яна Войнаровського. На підставі усього, ми, в монографії « Гетьман Іван Мазепа та його доба », подали дату народження Андрія Войнаровського « коло 1689-1690 р. ». Можливо, що він народився трохи раніше, але, в кожнім разі, не раніше середини або, скорше, другої половини 1688 року (Др. Л. Винар вважає, що « біля 1689 р. » — ст. 12). Отож, 1688 або 1689 рік — це найбільш імовірна дата народження А. Войнаровського.

Коли прийняти цю дату, стає зрозумілим, чому Гетьман Мазепа так і не дав Войнаровському полковницького уряду, хоч свого часу призначив свого другого небожа, старшого брата (по матері) Войнаровського — Івана Обидовського полковником Ніженським. Очевидно, Войнаровський був ще замолодий для такого уряду (Обидовський став полковником, маючи коло 20 років). Але дуже цікаво, що після передчасної смерти Обидовського р. 1701 уряд Ніженського полковництва залишався вакантним аж до кінця 1708 року, й весь час керував ним Ніженський полковий суддя Лук'ян Жураковський, як наказний полковник. Разом з тим, вакував кілька літ і уряд полкового обозного, що його Мазепа, мабуть, тримав для Жураковського. Є всі підстави думати, що Гетьман мав на увазі кандидатуру Войнаровського на полковника, але мусів чекати на його повноліття. З тої ж причини Мазепа не надав Войнаровському жадних маєтностів.

Встановлення правдивої дати народження Войнаровського кладе край легенді про його побут на студіях у Дрездені в кінці XVII ст. Фантастичну історію про перебування небожа Мазепи при дворі Августа II (саксонського курфюрста Фридриха-Августа) спопуляризував І. Борщак (у монографії про Войнаровського), і відтоді вона покутує на сторінках популярної літератури. Не кажучи вже про те, що малому Войнаровському взагалі не було чого робити в Дрездені, де не існувало тоді й відповідного учбового закладу, давно відомо що Войнаровський (як передтим і його брат І. Обидовський) студіював у Київсько-Могилянській Академії, де в 1703 році він був у клясі філософії, займаючи також становище префекта Марійської Содаліції. Треба зауважити що Київська Академія була тоді на вершку свого розцвіту, й взагалі за часів Мазепи майже не зустрічаємо українців з Гетьманщини на студіях в університетах Західньої Європи. Ясна річ, що Войнаровський, який залишився малим сиротою після смерти матері (вона з дітьми від'їхала від свого чоловіка Я. Войнаровського до Києва, де й померла р. 1695), жив ввесь час і вчився (очевидно, до 1704 р. включно) в Києві. Це остаточно стверджено у праці др. Винара.

У зв'язку з цим, виникає важливе питання, яке, на нашу думку, не досить з'ясоване в історичній науці, зокрема й в монографії др. Винара. Яка була роля Войнаровського в українських політичних подіях *до 1708 року,* й чи був він втаємничений у пляни Мазепи? Що Гетьман мав певні династичні пляни, зокрема щодо Войнаровського, в цьому році сумніватися. Про це свідчать також ті почесні

й відповідальні доручення (зокрема військові), які давав своєму небожеві Мазепа, бажаючи наблизити його до державних справ. Про це докладно оповідає у своїй праці др. Винар. Зрештою, громадська опінія і на Україні, і закордоном уважала Войнаровського за ймовірного спадкоємця не тільки Мазепиного майна, але й його титулу, а навіть гетьманської булави. Ледве ж можна заперечувати, що Войнаровському це було відоме. І взагалі Войнаровський знав багато чого. Але все ж гадаємо, що він *не був* втаємничений у справу переговорів Мазепи з Карлом XII. Принаймні не маємо жадних доказів на це, і навіть відома драматична місія Войнаровського до Горська, в жовтні 1708 р., з листом Мазепи до Меншікова, не дає підстав думати, що Войнаровський знав щось більше, ніж йому було доручено Гетьманом. Активна політична діяльність Войнаровського почалася щойно після початку українсько-московської війни й розгорнулася вже на еміграції.

Автор докладно оповідає (оскільки дозволяють на це джерела й наукова література) про дипломатичні заходи Войнаровського в бендерський період еміграції, а згодом про його активну пропаганду української справи в Західній Європі, зокрема в Гамбурзі. У праці др. Винара висвітлено й той жалюгідний конфлікт, який виник після смерти Мазепи поміж екзильним українським урядом, на чолі з Пилипом Орликом, незабаром обраним на Гетьмана, й Андрієм Войнаровським, у справі спадщини померлого Гетьмана Мазепи. З основними висновками автора про причини цього конфлікту можна погодитися. Але факт відмови Войнаровського (навіть всупереч бажанню Карла XII) кандидувати на гетьмана, діставши — не зовсім добрими способами — цілий спадок по Мазепі, залишається фактом. Й досі прикро звучать слова Войнаровського на Бендерській Комісії 1709 р., хай навіть сказані під гарячу руку, в розпалі полеміки й боротьби за Мазепинську спадщину: « Не признаюся до України, як до своєї батьківщини, але до Польського королівства, де народився з шляхетних батьків, користуюся також привілеєм шляхти... ».

У світлі цього стає цілком ясним, що Войнаровський не міг брати участи в складанні Бендерської Конституції 1710 р., як хибно думав І. Борщак. Автор зовсім слушно каже, що « на це твердження... немає жадного джерельного попертя » (ст. 51). Так само нема підстав думати, що Войнаровський їздив до Криму 1710 р. *на доручення Орлика* (твердження Борщака). Аджеж тоді в Криму була офіційна українська делегація на чолі з полковником Дмитром Гор-

ленком, генеральним суддею Климом Довгополим і генеральним писарем Іваном Максимовичем. На нашу думку, і подорож Войнаровського до Криму, і його перебування в Царгороді були пов'язані виключно з діяльністю шведської дипломатії, яка мала свої власні, зовсім не тотожні, а іноді навіть розбіжні цілі й тактичні завдання, ніж політика українського екзильного уряду. Сумніву немає, що дипломатична діяльність Войнаровського і в бендерський період, і пізніше мала виразний антимосковський характер, і в цьому сенсі була об'єктивно корисною для української справи. Але годі ототожнювати, а навіть пов'язувати її з діяльністю Гетьмана Орлика та його уряду, які й були на той час (і пізніше) єдиними репрезентантами української визвольної політики. Гадаємо, що розколина, яка утворилася поміж Войнаровським і українською еміграцією після смерти Мазепи, залишилася й надалі, будь-щобудь, до гамбурської трагедії Войнаровського.

Це, звичайно, не зменшує ані особистих заслуг Войнаровського в боротьбі (дипломатичній і пропагандивній) проти Москви, ані значення його діяльности для української еміграції і української визвольної справи взагалі. Зрештою, оцінку тої діяльности дав російський уряд, який року 1716 ґвалтовно й підступом схопив Войнаровського у вільному імперському місті Гамбурзі й, після довгих років ув'язнення й слідства в Петербурзі, заслав його навіть до далекої Якутії. Історія цього схоплення, ув'язнення й заслання Войнаровського досить докладно, на підставі документальних матеріялів, опублікованих А. Єнсеном, І. Борщаком і (почасти) Б. Крупницьким, подана в книзі др. Л. Винара. На жаль, ми мало знаємо про ув'язнення Войнаровського й слідство над ним у Петербурзі, де його тримали аж до жовтня 1723 року. Костомаров подав (у своїй монографії « Мазепа и Мазепинці ») лише короткий зміст відповідних архівних документів, які й досі ще не опубліковані, й ледве чи скоро будуть знову приступні для української історичної науки. Не знати, чи був Войнаровський у процесі слідства підданий тортурам (як це твердить автор — ст. 89), але саме ув'язнення, про важкі умови якого кажуть вірогідні джерела, було великою мукою для Войнаровського, а довічне заслання до Якутії, безперечно, свідчить про те, що Войнаровський « виявив мужність і не зрадив жодних дотепер невідомих таємниць Мазепи » (ст. 90). Неволя зробила Войнаровського таким, яким йому не судилося бути на волі.

З деякими твердженнями автора важко погодитися. Др. Винар каже, що після конфлікту з дружиною Войнаровський відібрав від

неї сина, з яким подався до Відня (ст. 59). На нашу думку, лист Ганни Войнаровської до Карла XII, на який покликається автор, говорить про те, що малий Станислав (йому було тоді коло півтора року) залишився з матір'ю («nam a marito meo derelicta cum filio»). Друга дитина Войнаровських — донька Каролина-Елеонора народилася, мабуть, пізніше, бо в тому листі за неї не згадується.

Нам здається, що автор, слідом за І. Борщаком, дещо перебільшує значення гамбурзьких пересправ, а радше товариських розмов Войнаровського з англійськими дипломатами. Насамперед Войнаровський не був репрезентантом українського (екзильного) уряду. Отже, ледве-чи можна тут говорити про « англо-українські взаємини » (ст. 66), а тим паче « англо-українське порозуміння » (ст. 67). Будь-що-будь, нема поважних доводів на те, що « Англія значно зацікавилася українською визвольною справою » (ст. 67). Правда, російський уряд мав тоді таємні (цілком неофіційні) стосунки з шотляндськими автономістами й їх претендентом на англійський престол, Яковом Стюартом, і про це добре знав англійський уряд, але сумнівно, щоб він у цій дипломатичній грі ставив щось на досить непевну українську (ще й еміграційну) карту. В кожнім разі, тут потрібні були б ще спеціяльні досліди.

На нашу думку, роля графині Аврори Кеніґсмарк у гамбурзькій трагедії Войнаровського залишається досить неясною, а навіть підозрілою. На це не звернув уваги Борщак, який помилково вважав, що Войнаровського в'язала з Авророю давня дружба, ще з Дрездена кінця XVII століття. Насправді-ж, це було зовсім нове знайомство, й хто-зна, чи Кеніґсмарк щиро ставилася до Войнаровського, й її порада йому піддатися цареві була зроблена « бона фіде », чи, може, діяли тут інші мотиви.

Ми помітили у книзі др. Л. Винара кілька дрібних неточностей і друкарських помилок. Андрій Матвєєв, московський амбасадор у Гаазі, по-батькові звався не Артемович (ст. 63; див. ще показник, ст. 125), а Артамонович; Імператор Карл був VI, а не IV (ст. 85; показник, ст. 124); Єрман Ґеорґ-Адольф, а не « Ґеорґ-Адольер » (ст. 97; показник, ст. 124); Карл XII був забитий не « в лютому 1719 року » (ст. 100), а в кінці листопада (ст. ст.) 1718 року; не « фон Генкен » (ст. 102; показник, ст. 123), а фон-Гейкен.

Є деякі неточності і в Показнику імен, зокрема: полковник Кожуховський був зятем не Гетьмана Брюховецького, а гетьманича Самойловича (ст. 124), який звався не Юрко, а Григорій (ст. 126). Король польський Август II і саксонський електор Фридрих-Август

— це та сама особа (ст. 123, 127). Немиричі — не козацько-старшинський (ст. 126), а шляхетський рід (про це автор каже на ст. 13). І. Сойко, автор розвідки про гравюру Мигури, присвячену Войнаровському, з фаху не мистецтвознавець (ст. 126), а історик.

Наші уваги й коретиви жадною мірою не зменшують великої наукової ваги праці др. Любомира Винара. Подаючи їх, ми лише хотіли підкреслити важливість і складність проблем, які стояли перед дослідником біографії А. Войнаровського, і труднощі, з якими він неминуче мусів зустрітися, розв'язуючи — загалом цілком вдало й правильно — ці проблеми в своїй — повторяємо — дуже цінній монографії.

Книга др. Любомира Винара видана досить добре і в гарному мистецькому оформленні (прекрасна обкладинка з фамільним гербом Войнаровських, роботи Проф. Роберта Лісовського), що робить честь заслуженому українському видавництву « Дніпрова Хвиля » (Мюнхен).

Олександер Оглоблин

1963

Basil Boysak, **The Fate of the Holy Union in Carpatho-Ukraine,** Toronto-New York 1963, 8º, IV+240.

« Відновлення одности між усіма християнами є одним з головних турбот II Ватиканського Собору » — проголосив Папа Павло VI, у соборовім декреті « про Екуменізм ». І кожен християнин, свідомий задушевного бажання Божественного Спасителя, « щоб усі були одно » (Ів. 17:21), повинен, якоюсь мірою, причинитися до відновлення цієї одности. В тій і лише в тій цілі видав свою докторську працю при славістичному відділі Монтреальського Університету в Канаді о. др. В. Бойсак: *Про судьбу св. Унії в Карпатській Україні.*

Праця о. Бойсака, уродженця Закарпаття, сперта на багатьох джерелах і добірці літератури. Це вперше в історії заговорив укр. історик про долю з'єднення, як на нього задивлялися самі українці Закарпаття. Досі завжди писали лише чужі, а то й ворожо наставлені до українців Срібної Землі автори. Тому не дивно, що з кожної сторінки праці о. Бойсака дише на нас непоборний дух страдницького укр. народу, що так і збуджує правдиве почуття

любови Церкви й рідного обряду. Тому ця праця переходить, деякою мірою, стисло наукові рамки історика, і розгортає перед нами мальовничу картину життєвої трагедії релігійного життя Закарпаття. Це зворушаюча історична драма, написана не чорнилом, а кров'ю зболілого серця рідного сина, що любить свій безталанний нарід, а ще більше свою страдницьку Церкву.

Праця складається з двох частин. В першій частині автор розгортає перед нами гармонійну картину унійних змагань в Карп. Україні по Берестейській Унії та доводить її до щасливого завершення. Автор влучно дійшов до заключення, що на Закарпатті причиною релігійних неспокоїв і замішання не були якісь богословські упередження чи традиції, а радше людська вузькоглядність і нездорова амбіція мадярської ієрархії і клиру.

В другій частині о. Бойсак, з питомим собі трагізмом, розвиває перед нами т.зв. « Темну Добу » мадярщення укр. душі, яку досі мало хто відважився заторкнути, а « чужі » автори намагалися всіма способами представити її як « Світлу Добу ». Не дивно, що ця « Темна Доба » — тобто роки між 1848-1918, залишилась незнаною, заплутаною, невиясненою. Щойно о. Бойсак, насвітливши коротко сумний образ культурного, національного й соціяльного життя цієї доби, відважився, нарешті, відслонити « залізну заслону » денаціоналізаційної церковної політики мадярів у Карп. Україні, що згодом довела до стихійного релігійного руху проти Унії, у революційних, повоєнних часах (рр. 1919-1924). І тут криється найбільша заслуга праці о. Бойсака. Накресливши ще коротко історію релігійної боротьби на Закарпатті у 20-их роках, автор кінчить свою наукову розвідку ліквідацією Унії большевиками у рр. 1945-1951. Направду зворушлива історична епопея релігійного життя Срібної Землі.

Хоч як дуже старанно намагався о. Бойсак подати повний і об'єктивний образ многогранних проблєм з'єдинення у Карп. Україні, все ж таки в праці відчувається брак гармонійного переходу з першої до другої частини. А ця переходова доба, завдяки Унії, творила т.зв. « Золоту Добу » культурно-релігійного життя Срібної Землі (див. О. Баран, *Єпископ А. Бачинський і церковне відродження на Закарпатті,* Йорктон 1963). В праці замало підкреслені змагання й впливи на Унію Київських Митрополитів (cfr. A. Baran, *Metropolia Kioviensis et Eparchia Mukačoviensis,* Romae1960), як теж і унійні змагання Мукачівських єпископів на Мараморощині

(cfr. A. Baran, *Eparchia Maramorošiensis eiusque Unio,* Romae 1962).

Поважні друкарські помилки та перекручення деяких чужих слів указують на поспіх при публікації. В кількох місцях знайдуться і переплугані цитати та занадто свобідний переклад слів інших авторів. Теж відчувається брак речевого й пойменного показників, як і докладнішого змісту.

Всі ці недомагання не підкопують вартости наукової праці о. Бойсака. Вони показують лише на складність проблем, які автор, публікуючи свою працю по-англійськи, старається розяснити багатьом.

А. Пекар, ЧСВВ

1963

Баран о. др. Олександер, **Єпископ Андрей Бачинський і церковне відродження на Закарпатті,** Йорктон, Бібл. Логосу, 1963, 8⁰, 62.

Під час владицтва А. Бачинського (1773-1809) релігійно-культурне життя на Закарпатті піднеслося так високо, як ніколи перед тим. Студіюючи добу Бачинського, проф. В. Бірчак каже: « Мимоволі насувається порівнання часів Петра Могили й часів Андрея Бачинського, а навіть порівнання самої постаті Могили з постаттю Бачинського, двох церковних достойників, які при помочі латинської схоластики бажали піднести значення своїх церков » (див. *Літер. Стремління Підк. Руси,* Ужгород, 1937, стор. 59).

Нема найменшого сумніву, що постать єп. А. Бачинського підноситься високо понад інших владик Закарпаття. І о. др. О. Баран у своїй монографії властиво й постарався змалювати велич постаті « батька релігійного й національного відродження Закарпаття » (див. *Передмова*). Рівночасно в особі єп. Бачинського він хотів накреслити знеслий образ відданости й любови до своєї Церкви й свого народу.

Згадавши коротенько молодечі літа Бачинського, автор відразу впровадив його у боротьбу проти схизми в околиці Токаю та проти Яґерських єпископів, що ціле століття намагались підчинити собі Мукачівську епархію. Тому не дивно, що по смерти єп. Брадача 1772 р., на Мукачівський престіл займенували Андрея Бачинського, який правив епархією аж до 1809 р.

Бачинський ще як єпископ-номінат блиснув своїми здібностями в 1773 р., під час Віденського Синоду Греко-катол. Єпископів Мадярщини. В тім самім часі, по прилученні Галичини до Австрії, Бачинський зрушив на цісарськім дворі справу відновлення Галицької Митрополії, щоб так злучити всіх греко-католиків Австро-Угорщини під одним митрополитом. Бачинський був теж і першим кандидатом на митрополичий престіл. Однак між Закарпаттям і Галичиною Мадяри здавна будували китайський мур і сильно спротивилися такій пропозиції. Так кандидатура Бачинського на митрополичий престіл перепала, справа відновлення митрополії затягнулася аж до 1807 р., але й вдалося їм назавжди поділити між собою українців обабіч Карпат.

Бачинський тим не зневірився. Він посвятив всю свою енергію і здібності на піднесення своєї єпархії, якої осідок в 1777 р. переніс до Ужгороду. Він розбудував цілу сітку церковних шкіл і різних заведень, в короткім часі довів релігійне й культурне життя Закарпаття до такої висоти, що слушно, з шан. автором, можна назвати його « Творцем нової епохи » (див. *Закінчення*, стор. 62).

Своєю працею автор накреслив гарний портрет великого Владики, надзвичайно гарно згармонізувавши в одну цілість матеріяли, що дотепер були розкинені по різних книгах. Головно ж дорогоцінними є ті перлини, що їх о. Баран видобув з Римських Архивів. Тим то він багато прислужився нашій церк. історіографії.

Однак кожен малюнок — портрет має і свої тіні, а ще до того у першому виданні даного твору. Тому не будемо наголошувати деяких недотягнень, як: 1) *неточність назв*; 2) *помилковість деяких дат*; 3) *пропущення деяких місцевостей*; 4) *сповидні противоріччя*, бо це кожному трапляється. Радше звернемо увагу читачів на *речеві* та *ідеологічні* недоліки праці.

Речеві завваги: 1) Ш. автор, на стор. 9, пише: « Мукачівська єпархія існувала вже від XV-го сторіччя, як *всіми* Православними Церквами *визнана* автономна епархія ». Можна б запитати автора: Як? Коли? Де? У цитованій ним праці про зносини Київської Митрополії з Мукачівською епархією він доказує тільки *можливість*, а тут уже наводить це як факт — « *так воно було!* » До тепер я ще не здибав ні одного документу, в якому Мукачівська епархія була б узнана, як така, якоюсь Правосл. Церквою; 2) На стор. 9-10 автор твердить, що єп. Декамеліс (з'українщена форма від « Де Камілліс ») був « підчинений, як ординарієві, лат. Ґерському єпископові », покликаючись на цісар. декрет Леопольда I. Запитаємо: Хто ж огра-

ничує юрисдикцію єпископа? В Папських буллях Олександра VIII, ні словечком не сказано про таке *підчинення* (cfr. Welykyj, A., *Documenta Pontificum*, Romae, 1953, vol. I, p. 657-659); 3) Автор, на стор. 10, говорить: « Поки жив єп. Де Камілліс, яґерські єпископи не багато мішалися... а Мукачівська єпархія, як така, не була ними *ніколи* прямо неґована ». Але інакше говорять документи. Яґерський єпископ у своїм домаганні з дня 7.III.1692 р. так пише: « Pro certo mihi constat, ep.patum canonice erectum Munkacsini *numquam* fuisse et Munkacsinum *ad jurisdictionem eccl.ae Agriensis* semper hactenus pertinuisse » (cfr. Hodinka, A., *Munk. Püsp. Okmanytára*, Ungvár, 1911, p. 320; cfr. *quoque* p. 326: « Munkacs. ep.patus fuerit *nullus* »); 4) На стор. 12-13 шан. автор змішує поняття « *Консисторії* » та « *Капітули* »; 5) Автор цілком суб'єктивно твердить на стор. 41-42, що Бачинський « старався захоронити всі манастирі у своїй єпархії ». Звідки ж зачерпнув він таку інформацію?

Ідеологічні завваги: 1) На стор. 32-33, змагання Василіян дістатися до Капітули автор представляє, як щось небуденного, хоч за приписами Замойського Синоду (*тит.* VI-IX) в тім часі майже всі вищі становища в укр. єпархіях були зайняті ченцями. Це був вплив « *освічення* », щоб ченців витиснути з церковних урядів. Та, що гірше, автор п'ятнує ченців за те, що вони « трохи *очорнили* добре ім'я священиків », коли далеко сильніші оскарження на монахів з боку єп. Бачинського уважає тільки як « *історичну опозицію* ». « *Очорнення* » — це вже приписування комусь неправди.

Про сумний стан єпархіяльного духовенства в часах єп. Бачинського може автор переконатися з Паст. Листа самого Владики, з р. 1796, в якім Бачинський нап'ятновує п'янство свого клиру (див. виривок листа у Tichy, F., *Vyvoj spis. jazyka na Podk. Rusi*, Praha, 1938, p. 22); 2) На стор. 38-42, автор представляє Бачинського, як « *борця проти ідеології освічення* », тобто проти Йосифінізму, хоч уже самі тільки історичні факти показують якраз щось противне. Якраз, з-за своїх симпатій до Йосифінізму, що його підпирав передусім канцлєр Кавніц (покровитель єп. Бачинського), — удалося йому здобути так багато ласк для Мукачівської єпархії. Крім того, єп. Бачинський був перший споміж укр. владик, що був відзначений титулом « *Їх Ексцеленція* », був наділений гідністю « *Тайного Радника* » та займенувано його депутатом до Королівського Сойму в Буді, щоб підпирав політику « освічення ». Але про це все шан. автор мовчить.

Працюючи у Ватиканських Архівах, о. Баран переочив дуже важний документ, а саме, що єп. Бачинський виклопотав від Апост. Престолу звільнення з приписів Замойського Синоду (тит. VI: *Про Єпископів*) так, що на будуче мукачівський єпископ-номінат перед своєю хиротонією вже не мусів складати Монашої Професії, як це робили його попередники від 1716 р. (див. *Арх. Від. Нунц.*, т. 186, ф. 306а-313б). Велика теж шкода, що автор не згадав про *синьо-жовтий прапор,* що його єп. Бачинський впровадив для свого Закарпаття.

Ці незначні тіні не підкопують основної вартости цінної праці о. Барана. Це ж щойно перша ластівка, « перша повніша історія єп. Бачинського » (див. *Передм.*), тому сподіємося, що друге її видання буде далеко повніше.

А. Пекар, ЧСВВ

1963

о. Іван Лебедович, **Полеві Духовники У.Г.А. — У 45-річчя участи у визвольних змаганнях** (Матеріяли до історії), Вінніпеґ, 1963, 8⁰, 327, ілюстрацій 46.

Вище наведена праця о. І. Лебедовича, якої друк протягнувся до 1968 р., своїм змістом ширша ніж заповідає її наголовок і назва. Бо списки, життєписи, спомини про польових духовників УГА є центральною проблемою монографій, а те все випереджує гарний вступ самого автора, потім речева розвідка проф. С. Шаха про працю українсько-католицького духовенства для т.зв. « галицького відродження », добра стаття політичного діяча В. Мудрого п.н. « Роля українського духовенства у відродженні Галичини » (ст. 22-28) і довша праця (ст. 31-68) самого о. Лебедовича про участь українського духовенства в будові української Держави та в Листопадовому Зриві 1918. Це вийшло тільки на користь цілій книжці о. Лебедовича, бо поставило її поряд небагатьох історичних монографій про діяльність і заслугу укр. духовенства в Галичині. Таким чином постала широкозакроєна праця, в якій автор яскраво змалював труди, терпіння, навіть жертву життя і крови польових духовників УГА на тлі національного розвитку українського народу, передусім підчас його визвольних змагань.

Після згаданих статтей та ще й короткого нарису о. д-ра В. Лаби про укр. кат. священиків і богословів в Укр. Гал. Армії,

наступає дуже цінний список польових духовників УГА в 1918-1920 рр., що його уклав о. Лебедович. Цей список є, мабуть, повний. Покищо повнішого списка укр. військових капелянів не маємо. Автор зібрав 91 польових духовників УГА, між ними 10-ох Василіян і 2-ох Редемптористів. З цього 66 перейшли Збруч з У.Г. Армією, а 32 з них померли, переважно на тиф. Цілком слушно у вступі автор приходить до висновку, що з усіх станів польові духовники, процентово, « поклали найбільше жертв у рядах Української Галицької Армії » (ст. 10). Незвичайно цінний та інтересний є наступний розділ (ст. 89-209), в якому автор подає менше або більше повні життєписи польових духовників. В них містяться деколи власні спомини деяких духовників. Майже повним вийшов життєпис, нам особисто відомого, колишнього знаменитого редактора « Місіонаря » в Жовкві (1911-1914), сл.п. о. Якима Фещака, ЧСВВ. Його стрільці називали « монах-лицар », а о. Лебедович описує з особливим пієтизмом, тим більше, що він саме уділював о. Фещакові останніх св. Тайн, коли цей умирав на тиф у Чечельнику в 1920 році. Маємо лише жаль до автора, що деякі життєписи вийшли дуже схематичні, короткі і скупі, хоч можна було зібрати більше біографічних даних нпр. про отців І. Баричка, А. Базилевича, М. Їжака — першого полевого духовника й референта духовенства при Секретаріяті Військових Справ (його знав о. д-р. В. Лаба), І. Лучинського (пізніше ЧСВВ), якого тепло згадує у своїх « Споминах » др. С. Шухевич, І. Фединського, якого дочка (Ірина Ярош) живе у Філаделфії і б.ін.

Коли ми вже при життєписах капелянів, то відмітимо ще деякі малі неточності, нпр.: о. Лев Манько, ЧСВВ, народився не 1876 р., але 1878, а о. Митрофан Гринькевич, ЧСВВ, помер не 28 серпня, але 25 серпня 1956 р. Так подає « Liber Defunctorum O.S.B.M. », виданий в Римі 1966 р., на ст. 25 і ст. 238.

Добре вчинив автор, що долучив прізвища 130 богословів, які служили в УГА і пізніше стали священиками (ст. 213-235). Між ними є незабутний місіонер і редактор « Світла », сл.п. о. Андрій Трух, ЧСВВ, і місіонер та редактор у Бразилії — о. Іриней Вігоринський (Й. Крутій), ЧСВВ († 1969).

Окремої уваги заслуговує важливий і такий характерний на наші умови список (мабуть не повний) 465 священиків, арештованих або інтернованих поляками в рр. 1919 і 1920 (ст. 237-242). Окрему групу становлять ченці-Василіяни, яких було 50, і 43 монахині.

У « Додатках » (ст. 245-302) є добра розвідка о. П. Голинського

п.н. « Богослови у роках визвольної війни ». Але передусім дуже інтересний є « Щоденник » польового духовника — о. Т. Чайковського, в якому він описує свою освітню працю на Полтавщині в 1917-8 р. Цінну працю о. Лебедовича прикрашує 46 ілюстрацій і знімок, з яких деякі (ст. 208, 228, 235) мають уже документальну вартість. На жаль, у фотознімках зайшла мала помилка, бо особа, подана за єпископа Коциловського (на ст. 30) — це колишній протоігумен Галицької Провінції ЧСВВ, о. Степан Решетило († 1950 в ЗСА), знаний місіонер та письменик на рідних землях і за океаном. Слід завважити, що Преосв. Коциловський, у відміну від о. Решетила, не вживав окулярів та ще до війни перейшов був важку операцію правої щоки і під правим оком мав глибоку прогалину, наглядну на кожній тодішній світлині.

Бібліографія о. Л. (ст. 305) лишає ще багато до побажання, бо в ній є навіть дрібні часописні статті, проте бракує таких елементарних праць, як: О. Кузьма, « *Листопадові Дні* », Львів 1931 і Нью-Йорк 1960; Др. М. Лозинський, « *Галичина в рр. 1918-1920* », Прага 1922; Др. К. Левицький, « *Перші дні нашої Державности* », 1923; « *Спомини* » Дра. С. Шухевича, що часто з признанням згадує полевих духовників, різні спогади учасника Листопадового Зриву адв. Івана Рудницького і б.ін. — Поазбучний список осіб замикає цю об'ємисту працю. З ґрафічного боку книжка видана чепурно й естетично, друкарських помилок майже не має, а обкладинка П. Андрусева дуже ефектовна.

Виникає питання: чи в таких працях не було б вказане давати принаймні кількасторінкове резюме в англійській мові, щоб чужинці на життєвих прикладах бачили, як в укр. історії Церква тісно позв'язана з народом у його визвольних змаганнях.

Одначе ці наші дрібні завваження аж ніяк не применшують великої вартости тієї направду цінної монографії, бо написання такої книжки в умовах чужини, далеко від архівних матеріялів, що їх, мабуть, і в Україні понищено, вимагало багато років пильної праці. Багато осіб і подій зберіг автор у пам'яті; крім цього багато даних відшукав та мав, мабуть, немалі труднощі з виданням тієї монографії, написаної в 45-річчя визвольних змагань, хоч появилася друком аж у 50 ліття української національної революції. За друге, вартість тієї праці ще й у тому, що — як ми згадували, — багато першоджерел пропало, інші нам недоступні, польові духовники УГА вимирають, а в міру часової відстані від визвольних змагань зростає « історична перспектива ». Заслугою о. Лебедовича

залишиться те, що в цій історичній перспективі він поставив на належному місці Українську-Католицьку Церкву і велику жертву її синів-священиків за волю народу. За все те українська громада повинна бути вдячна о. Лебедовичеві, бо його праця, в якійсь мірі, це унікальний здобуток. Тому на полицях бібліотек усіх українських інституцій та в приватних книгозбірнях тих, що цікавляться історією наших визвольних змагань, монографія о. Лебедовича повинна зайняти почесне місце, бо вона написана не тільки з великим знанням, але — як кажуть італійці — теж « con amore » — « з любовю ».

Ір. Назарко, ЧСВВ

1964-1967

Ісидор Нагаєвський, **Історія Римських Вселенських Архиєреїв,** ч. I: *Від св. Ап. Петра до Авіньонської неволі — 1309,* Мюнхен 1964, 8⁰, стор. 366; Видання Українського Католицького Університету — Centro di Studi Superiori Ucraini a Roma: Праці Греко-Католицької Богословської Академії, том XXII-XXIII; — ч. II: *Від Авіньону до французької революції,* Рим 1967, стор. 602, там же, том XXVIII-XXX.

Тяжко, а може й неможливо, подати коротку, традиційну оцінку (рецензію) книги, якої завданням є подати коротку історію центрального інституту Католицької Церкви, а то й світової історії, яким є папство, і то « українською мовою, в якій ще не було видано історії папів » (I, 12), та лише в заплянованих трьох томах там, де історики папства тільки між XIII і XVIII століттями зужили на це коло 20 томів (див. Пастор). В таких обставинах не можна подати традиційних елементів рецензії: спростувати неточні твердження та дати доповнення браків, яких свідомий і автор, і читач. Тому обмежимося до загальників і, можна б сказати, марґінесових відміток, залишаючи решту читачеві та майбутнім історикам чи то цілости справи чи монографій частин, а то і поодиноких Папів. Бажати цього, в рамках маленької рецензії, було б може і нерозсудним, а може і шкідливим.

Найперше, що можемо відмітити про цілість тритомника — це потреба такої праці для народу, який від тисячоліття рахується християнським, а від 400 літ має свій духовний вододіл саме на інституції папства. Це вимога чести і потреби дозрілої нації і Цер-

кви. Про цю інституцію в нашій історії багато писалося і ще більше говорилось, деколи спокійно, але також і полемічно, нераз і без належного й потрібного обзнайомлення з фактами й обставинами. Тому, яких не мала б ця праця браків, вона є потрібна українській людині, головно сьогодні, а зокрема в наші неспокійні дні. І Авторові, який піднявся відважно цієї праці, належиться від усіх нас признання і заохота, а Видавництву подяка.

Дальшою завваго̀ю загального характеру — це підхожий для такої праці і книги поділ на заплянóвану трилогію, яка має своє не тільки хронологічне й практичне, але також речеве і то не лише церковно-політичне оправдання. Дещо заплутують справу внутрішні підрозділи книги чи поділи на розділи, головно в другій частині тритомника, які в дечому відбігають від церковного аспекту, а частіше йдуть за політичними чи культурними напрямками, хоч така довготривала й Божа інституція могла б мати для історії свої церковно-релігійні розділи і поділи. Головно друга частина в тому помітно відхиляється і перемінюється, за розділами, радше на світову історію.

Третьою загальною завваго̀ю до виданих томів було б, що все ж таки червоною ниткою, яка пов'язує тягліcть тексту, є імена і хронологія папів і в тому автор іде послідовно, непомітним підтекстом. Це й слушне, бо ж таки йдеться про історію Римських Вселенських Архиєреїв, ще поки говорити про різні, політичні, культурні, а навіть світоглядові рухи й прямування в історії, з якими чи з їх хронологією можна б непогоджуватися та й наліпок автора можна б не прийняти, без шкоди для самої інституції та пізнання її історії за дві тисячі років. Навіть не обов'язково в тому приймати церковні чи традиційні явища і назви: напр. Флорентійська унія, реформація, державний абсолютизм, мілітаризм і т.п.

Четверта завваго̀а стосується методики писання й техніки видання, якої зміна помітна в першій і другій частині. Коли перша частина, з причин хронології, перспективи та браку відомостей подає короткі сильветки папів (всіх 193), не губиться в подробицях, легендах та неперевірених твердженнях, і так багато зискує на проглядности, стрункости, ясности та серйозности, то в другій частині автор, може і під впливом багатющого матеріялу Л. Пастора, поданого в його 20-томнику, втрачає на стрункості й проглядності, що в першій Історії Папів українською мовою, і для українського читача, є таки для книги втратою. До цього долучується ще й те, що в цю другу частину автор штучно і механічно вшиває історію

Української Церкви і народу, між роками 1300-1780-ми, без прямого й органічного пов'язання з головною темою праці, і викликає тим застереження, критику, а нераз і психологічне настороження до деяких папів, з очевидною шкодою для спокійного й погідного викладу історії цієї Божої інституції, заколочуючи його політичними чи національними пристрастями поодиноких народів. Та про це скажемо ще дещо подрібніше, переглядаючи другу частину. Опріч цієї завваги, то ще змінюється тут також і сама техніка видання: в фусноти входять нераз довгі цитати в латинській чи італійській мові, а текст заплутується і стає менше проглядним, хоч друкарська техніка це дещо злагіднює. Автор немов забувся, що пише для українського читача, якому не мусить бути знана ні латинська, а тимбільше італійська мови.

Як п'яту загальну завважу можна б подати, що список літератури і джерел переростає об'єм справді використаної в фуснотах чи в тексті літератури так, немов би автор хотів дати показник своєї начитаности та поставити подібну вимогу і читачеві, і то тим більше, що він оперує майже виключно літературою багатьох світових мов і книг, які ледве чи хто могтиме, а чи й схоче мати під рукою, головно коли вони не відведені прямо й виразно до поодиноких папів, чи розділів.

Шостою типографічно-видавничою завважою є те, що видання заплутує науковцеві консультацію та цитування, відвівши для двох реальних томів 5 уявних томів « Праць Греко-Католицької Богословської Академії ». Це правда, що письменники цитуватимуть лише том I і II Історії Папів о. Нагаєвського, але одночасне згущення томів цієї умовної серії видань Товариства, на зовнішній обгортці книг, не влегшує цитування, головно коли перша й друга книга — том позначені тільки як частини, які нераз можуть бувати й бувають навіть в однім лише томі, як реальній книзі.

Останньою, сьомою, загальною завважою була б, ота поспішність і мовна й стилістична невикінченість, яка помітна в обох томах, а зокрема в другому. Треба б подати тут хіба цілі сторінки менше підхожих слів, а чи й похибок, нераз і чисто друкарських, а ще більше мовних. Це показує виразно й ясно на поспіх і в автора, і в видавця, хоч книга в українських обставинах залишиться актуальною на довгі десятиліття й цікавитиме багатьох читачів.

З черги дещо докладніше про першу й другу частину чи том цієї Історії.

I. - *Перша частина* тобто том обнимає хронологічно папів

від св. Петра-апостола до папи бл. Венедикта (1303-1304), так сказати б, папів « римського » періоду, бо наступник бл. Венедикта, Климент V, був змушений — з різних причин — переселитися на південь Франції, до містечка Авіньону, відкриваючи коротку, нову добу, яку історія охрестила « авіньонською неволею папів ». Ця перша частина начисляє 193 сильветки папів цього періоду, який триває 13 довгих століть. З браку джерел і з браку відповідних дослідів і монографій багато сильветок є справді короткі, нераз і дуже короткі. Та ця біографічна короткість аж ніяк не є показником значення цього чи того папи та його правління Христовим стадом. Це просто бачення в дуже далекій перспективі, яка нераз закриває багато подробиць і виструнчує історичні постаті, та притемнює важливість подій і рухів у Церкві.

Ця частина має добру підтримку хоч і скупими джерелами; подає інформації короткі і зв'язкі, й автор не накидається читачеві з своїми здогадами чи жалями до історії і її долі: він оперує тут радше багатим фактажем, а не особистими історіософічними конструкціями. З цього книга лише користає, а з нею й український читач, який може нераз і перший раз стрінеться з християнською Вселенною.

Від підхожого часу і століття (IX-го), а з тим і від відповідного папи, в творі появляються також згадки про слов'янські, а чи й українські справи, в коротких відміченнях, вбудованих у текст. Вони короткі, в більшості не контроверсійні, органічно пов'язані з головною темою книги — з Історією папів. На жаль, у другій частині, автор відступив від цієї методи, і нам здається з втратою, чи зробив радше з органічних відміток про українські справи і Церкву окремі механічно пов'язані екскурси, які виглядають немов вшитими частинами якогось більшого рукопису чи підручника історії Укр. Церкви, які штучно пришиті, в певних відступах, до Історії Папів. В першому томі вони не вносять чужого елементу в книгу, з-за своєї органічности, пов'язаности й зв'язкости.

У першому томі на стор. 345-350, поміщений досить обширний список джерел і літератури, який своїми розмірами може й перерастає пратичну потребу укр. читача, головно своєю мовною різноманітністю. А поазбучний показник важливіших імен (стор. 351-363) являється просто конечністю, і за нього читач може бути тільки вдячний.

Зміст книги поданий за дев'ятьма розділами: I. Римські Архиєреї в часи переслідування Церкви; II. Свобода Церкви, закріплення

її навчання й організації; III. Рим у добі мандрівки народів; IV. Рим у добі Григора Великого; V. Рим і віднова західньої Імперії; VI. Римські Архиєреї і християнізація слов'ян; VII. Рим у добі февдального розбрату; VIII. Розквіт Церкви в середньовіччі; IX. Апост. Столиця — порядкуючий чинник у світі. Нам здається, що цей самий зміст, поширений хронологічною чергою поодиноких папів, міг би був внести далеко кращу евіденцію при консультації книги, як подані загальникові розділи умовного характеру, які практично не говорять собою нічого означеного, якщо їх не доповнити конкретними назвами провідних мужів Церкви — Римських Архиєреїв. Це може збільшило б об'єм книги на 2-3 сторінки, але вони надали б книзі просто довідкового, енциклопедичного характеру, без зайвого гортання сторінок. Те саме стосується і до другої частини, де зміст дещо доповнений саме у цьому напрямі, хоч ще незадовільно, зискуючи на тому може лише 1 сторінку менше в книзі, яка має 600 сторін змісту. Бо книгу хтось таки буде читати і консультувати, а принаймні така є інтенція її Видавців.

II. - *Щодо другої частини,* то вона начисляє в цілості 602 сторінки друку, та подає ширші нариси біографій 53-ох папів: від папи Климента V-го (1305-1314) до Климента XIV (1769-1774), подвоюючи майже об'єм тексту (602 сторінки). Причини такого збільшення об'єму, при одночасному зменшенні числа Папів (в I-ій частині 193, а в II-ій лише 53) є і речевого, і технічного, і механічного характеру. Найперше ж ідеться вже про новіші часи, які добре збереглися в джерелах і були використані різною літературою багатьох народів у відповідних монографіях, а то й суцільних трактуваннях теми. Тому не дивно, що укр. письменник, який приступає до цієї самої справи щойно в XX-му століттю, знаходиться в тяжкій, нераз майже непоборній спокусі зійти у подробиці, заповнити сильветку даного папи живим тілом різновидних фактів, які нераз просто непідсилу опанувати письменникові. І тому сильветки Папів у автора — це просто багатюща вибірка існуючого матеріялу, взята зокрема з Л. Пастора, хоч і не можна було всього пов'язати на кількох сторінках. Другою головною причиною, радше технічного чи механічного характеру, було влучення в книгу цілої історії Укр. Церкви, що дало коло 270 сторін друку. Це цілі екскурси просто механічно пов'язані з головною темою, і нам здається, що вони могли б краще творити немалу історію Української Церкви, якої ніхто таки не буде шукати в історії Вселенських Архиєреїв. Крім того ця історія Української Церкви помітно замішала і саму істо-

рію Папів, бо ввела в неї багато поверховних, припадкових, часто недоказаних, а то й дискусійних справ; напр. лише на кількох сторінках, прилучених до папи Павла V (1605-1621), стрічаємося з цілим рядом помилкових, а то й тенденційних тверджень в українських справах: Рутський не титулярний єпископ Львова, але Галича (329); в 1614 р. піднесення Києва до ранґу патріярхії тоді не трактувалося і не можна робити тоді вільних припущень, що воно було б, як таке було б сталося (329); діяльність митрополита Рутського в справі реорганізації Василіянського чернецтва почалась ще 1607 р. і не з доручення митроп. Потія (329); Протоархимандрити не вибирались на доживоття, як твердить автор (330), і не кожного року мала збиратися Капітула ченців, але що-чотири роки (330), правила були прийняті не лише ігуменами, але Капітулою, і не в 1621-му році, та й ніколи не були виразно потверджені Папою; новіціят засновано не в Красноборі, але в Битені ще в 1616 р. Про козаччину тих часів та про її ґенезу читаємо такі твердження, що вона вилонилася «з боротьби народу за відзискання його соціяльних прав... Отож під кінець XVI і на початку XVII ст. козаки боролися за полегшення своєї долі не на широкій національній базі, але як окрема кляса суспільности, яка хотіла здобути собі лицарські вольності... (330-331). Отож козацький лицарський стан був заінтересований більше в воєнному ділі як у політиці. До зміни тієї політики на некористь унії причинилася в великій мірі галицька еміґрація...» (331). Львівське братство сягає до 1483, а не 1453 років (331). Також про ролю і побут патр. Теофана в Україні написано багато неточних, а навіть чисто суб'єктивних тверджень (332). А й далі таких категоричних та не завжди вірних тверджень стає щораз більше і їх треба пильно перевіряти, і за документами, і підручниками історії України і її Церкви... Захопившись ідеєю київського патріярхату наших днів, автор немов монотонний рефрен постійно повторює свої уболівання, що його при такій чи іншій нагоді не встановлено стор. 279; 280; 282; 297, 327; 329; 344; 371, 379; 381; 388, і т.д. Автор накопичує механічно різні події і факти з історії українського народу і його Церкви, легким, а навіть припадковим вибором, ставить їх вільно побіч себе, і з цього нераз виходить ціла нерозбериха, не розрізняючи причин і наслідків, справ одиничних від загальних, важних від менше важних, а навіть дрібних. Нераз цитує автор цілі сторінки менше важних документів часу, а важливі історичні явища збуває одним реченням, і це не лише в українських справах, але і загально світових. В життєписах папів нераз поми-

нає важливі історичні явища, а описує докладно справи дрібненькі і самозрозумілі, які можуть хіба що інтересувати щоденну хроніку. Описуючи, напр. останні дні папи бл. Інокентія XI, пише так: « В червні 1689 року атаки подагри прикували 79-літнього папу Інокентія XI до постелі і його ноги зачали пухнути. Бачачи близький кінець своєї земної мандрівки, папа перестав заниматися всякими справами. Жадні просьби ані аргументи не могли спонукати його іменувати нових кардиналів ані дати диспензу на коронацію 17-літнього архикнязя Йосифа на цісаря. Папа всім відповідав, що тепер думає про свою душу. Навіть секретар Стану не мав доступу до папи. Лише Лівій Одескалькі, свояк папи, був часом допусканий на хвилину, але завжди чув тяжкі слова про житейську суєту. Тільки лікар Лянчізі та сповідник папи могли його відвідувати. — 8 серпня 1689 р. папа прийняв послідні св. Тайни, а 10 серпня св. Маслосвяття. Великий Пенітенціярій, кардинал Колорадо, дав йому розрішення і папа просив відмовити молитву « На ісход душі », поцілував хрест, кажучи « Господи, умножи біль мій, але побільши терпеливість! » По шостигодинній агонії папа помер вранці 12 серпня 1689 р. Його тіло було поховане в соборі св. Петра » (468). А це був Папа, якого Церква проголосила блаженним в 1956 р. Ось і характеристика дріб'язковости в історії багатьох папів у редакції о. Нагаєвського, не кажучи вже про історичні події Укр. Церкви.

З-за перевантаження дрібницями історії Папів і історії Укр. Церкви, вони стають мало проглядними, і будуть мало корисними для українського читача, а історик Церкви могтиме використати хіба одну-другу думку, якщо її докопається в цій гущі. Справжньої історичної орієнтаційної дубини мало, а й захаращена вона кущами і хащами дріб'язку, який добрі і вмілі лісничі вирубують і спалюють.

На жаль два томи о. Нагаєвського не можна буде причислити до здобутків укр. церковної науки до історії Папів. Вони затримались по дорозі популярних оповідань про великі теми світової історії, закрашені часто журналістичною цікавістю. Хоч годі було ждати якихсь наукових відкриттів на тему історії Папів, але ми ждали принаймні доброї, а то й наукової синтези, з якої укр. читач міг би винести ясний і чіткий погляд на цю інституцію Церкви в її історичному перекрої і в її провідних людях. А цього праця о. Нагаєвського досі не осягнула. Треба сподіватися, що принаймні третя частина — ближча до нас часово, а тому й актуальніша практичними наслідками — дасть опрацьовану наукову синтезу, яка

могтиме формувати думання укр. людини і впливати на дії народу і Церкви. Для докладнішої і справжньої рецензії Історія Вселенських Архиєреїв о. Іс. Нагаєвського не підходить, бувши легкою компіляцією і так зв. « silva rerum » на запляновану тему, в яку ще до того зістала штучно вплетена укр. народна і церковна історія, яка тут являється окремим і чужим тілом, досить механічно пришитим.

А.Г. Великий, ЧСВВ

1964

П а н т е л е й м о н К о в а л і в, **Лексичний фонд літературної мови київського періоду X-XIV ст.,** том. I. *Основний фонд,* Нью Йорк, 1962, Наукове Товариство ім. Шевченка, 8⁰, XXX+445 стор.; том II. *Запозичення,* Нью Йорк, 1964, 8⁰, XXXVII+ 323 стор.

Це перша того роду праця в українській мовознавчій літературі, що в систематичний спосіб опрацьовує лексику, скарби української літературної мови київського періоду. Дотепер ця ділянка в історії української мови майже не досліджена, а збережені до наших часів книги старого українського письменства містять дуже цінний матеріял, що виявляє буйний розвиток нашої писаної мови. Маємо тільки одну працю, а то І. Срезневського « Материалы для словаря древнерусского языка », що містить увесь використаний словниковий матеріял, зібраний із пам'яток старого українського і московського письменства (української і московської редакції). П. Ковалів використав цей словник уповні і крім того такі староукраїнські джерела: *Патерик печерський, Руську правду, Лаврентіївський список літопису, Житіє Теодосія Печерського, Житіє Сави Освященного, Мстиславову Євангелію, Житіє Василія Нового, Слово о полку Ігоревім, Хроніку Георгія Гамартола, Грамоти XIV ст., Кодекс Ганкенштайна.* Серед них не бачимо деяких староруських пам'яток, як напр. Галицьке Євангеліє з 1144 р.

П. Ковалів з великою точністю і послідовністю та великим вкладом праці уклав увесь словниковий матеріял у різні групи; в першій частині оригінальні слова, приналежні східньослов'янській групі, в другій слова — запозичення.

В передньому слові до першої частини автор вияснює методу своєї праці і взагальному спиняється над проблемою, хто був ав-

тохтоном на землях східньої Европи, щоб у вступному слові до другої частини подати, які народи мандрували через територію східньої Европи і залишили в мові сліди свого побуту і співжиття з автохтонами.

Виходячи від переконань багатьох славістів, а головно російських, Ковалів приймає за Шахматовим і іншими російськими славістами праруську спільноту, об'єднану в Київському періоді (до кінця XIV ст.) і при тому натякає на українське походження цього словництва. Одначе американські славісти і за це його критикують, чому, мовляв, це слівництво не російське (1).

Увесь словниковий матеріял склав Ковалів за відповідними розділами, вияснюючи причину такого поділу, відмічуючи, що характеризує даний розділ і які слова підходять до нього. Слова, приналежні розділам, подані в абетковому порядку. Специфікація поділу на групи представляється в такому укладі: I. Природа, а. нежива (суходіл, вода, атмосфери і світла, категорії часу, явища природи), б. жива природа (рослинний світ, тваринний світ, зміна в природі, перехід живого стану в неживий); II. Матеріяльна культура: життя людини, оселя, житло, їжа, одяг і взуття, речі домашнього вжитку, заняття; III. Духова культура: Загальний стан розумової діяльности; наука й освіта; мистецтво і розваги; християнська релігія, християнська мораль, народні вірування і звичаї; IV. Суспільні відносини: родина, громада і громадські взаємовідносини; V. Політична структура: структура і діяльність органів влади, повинність населення, суд і юридичні документи, воєнна справа; VI. Загальновживана лексика: клясифікація слів — іменники, прикметники, дієслова. Тут автор завдав собі великого труду розподілити слова, що не підходять під усі вичислені категорії слів, між специфіковані групи і групки слів, що за категоріями якости даються розкласти на певні семантичні групи. Отже переважно подані абстрактні іменники, менше конкретні, різні поняття якісних прикметників і дієслова для означення часу, простору, руху, недоконаної і доконаної дії і ін.

В другому томі Ковалів зібрав слова — запозичення з різних мов, без виразного дослідження етимології цих слів, тільки на ос-

---

(1) Гл.: П. Ковалів, Лексичний фонд літературної мови київського періоду X-XIV століття, II: Запозичення. New York, Shevchenko Scientific Society, 6964. by Herbert Galton, University of Kansas. *The Slavic and East European Journal,* Vol. IX, N. 2, pp. 219-221.

нові загально прийнятих визначень походження їх із різних мов. Він відмічує труднощі в вишукуванні походження кожного слова з якоїсь мови. На його думку найменш сумнівними є слова грецького походження (церковна лексика), найбільш сумнівними є кельтські запозичення. Одначе автор перевірив походження кожного слова на основі друкованих джерельних праць учених славістів, тому походження їх подано правильно. І в цьому томі є теж слова невизначеного походження, які автор згруповує за частинами мови, залишаючи визначення їх пізнішому дослідникові. Окремо виділено грецькі кальки.

У вступній частині підкреслює Ковалів ролю запозичень — збагачування даної мови, а далі розглядає методологію способів у дослідженні запозичень. Чітке визначення, звідки запозичено слово, спирається на історичному досліді і філологічній аналізі. Не так важна форма слова, як зміст — семантика, що є одною з важливих основ при визначенні походження слова. Автор називає це методологією етимологічного дослідження слів. В історії розвитку мови відбуваються зміни в принципах запозичень, які найчастіше проходять усним і письмовим шляхом. Важна тут хронологія запозичень, а також і те, які країни і їхні мови найбільше впливали на запозичення.

Запозичення в українській мові київського періоду автор укладає в такі групи: германські, грецькі (головно зв'язані з різними формами релігійного життя), латинські, кельтські, тюркські, скандинавські, фінські, балтійські, західні — німці, поляки, французи. При кінці подає слова невизначеного походження, а також грецькі кальки. Подібно як у першому томі, в кожній групі вирізняє автор різні ділянки запозичень із названих мовних груп: нежива і жива природа, матеріяльна і духова культура, суспільні і політичні відносини тощо. Наявність цих ділянок різнородна, а подекуди мало помітна. Значення і скількість впливів залежить від різних періодів зустрічі східних слов'ян із чужими національними групами і від культурних взаємин із ними.

В кількісному співвідношенні найбільше запозичень із грецької мови, далі з германських, пізніше тюркських. Окрема група це грецькі кальки. Але крім них важні теж слова перейняті живцем із чужих мов, головно грецької, яким надано тільки слов'янське звучання і граматичну форму.

Впливи германських мов розглядає Ковалів аж із трьох аспектів: германські, німецькі, скандинавські. Це роздрібнення здава-

лось би зайвим, якщо б наш дослідник не визначив часових і культурних періодів східних слов'ян із названими трьома групами. Вислемінювання словництва німецького і скандинавського із спільного їм германського походження дається пояснити найбільше часовими періодами співжиття цих сусідів із східнослов'янською групою. Прийняття автором праруської спільноти та київського періоду, спільного всім трьом слов'янським національностям навело його на такий погляд і поділ.

Вирізнення трьох окремішніх національних угрупувань у т.зв. київському періоді X-XIV ст. було би дало авторові змогу чітко розрізнити фази і сфери впливів чужих мов. У першій частині можна було вирізнити принайменше три окремішні східнослов'янські національні групи та рівень (не в усіх однаковий) культури. Вправді автор подає на основі запозичень, що « предки східніх слов'ян, зокрема предки українського народу, стояли в київському періоді на високому щаблі розвитку в усіх сферах життя » (II, 247).

Дуже основна і цінна праця проф. Ковалева, при відрізненні українського елементу на основі пам'яток, приналежних київській землі, що була початком української, не російської держави, як багато неукраїнських науковців твердить і про це переконує світ про початки Росії в Києві, таки дала би змогу дослідникам, головно сьогоднішнім славістам в Америці, вирізнити три окремі східнослов'янські національності замість зводити їх до одної — російської. Це була би тривка, сильна основа для поборювання фальшивих інформацій американських науковців про українську справу.

В. Лев

1964

О. В. Мишанич, **Література Закарпаття XVII-XVIII століть.** Історико-літературний нарис, Київ, Академія Наук Укр. РСР, 1964 р., стор. 115.

Цінна праця молодого, вже в радянській дійсності вихованого, проф. О.В. Мишанича, ділиться на три головні частині, які випереджує *Вступ* (стор. 3-7). Тут автор сам признається, що його праця « не претендує на вичерпне висвітлення розвитку укр. літератури Закарпаття XVII-XVIII ст. — зробити це неможливо! »

У І-ій частині автор займається *культурним життям Закар-*

паття XVII-XVIII ст., де він подає історичні умовини культурного життя, описує шкільну освіту, книгодрукування та слідить за культурними зв'язками Срібної Землі з Україною і Росією (стор. 8-40).

У II-ій частині проф. Мишанич описує *пам'ятки давнього письменства*, почавши від XVI ст. (стор. 41-60). Тут він звертає свою увагу на т.зв. « *учительні* » чи толкові євангелії (переважно рукописні), « *учительні* » збірники, полемічні твори Андрелли, ляльковий театр — « *вертеп* » і великодню драму, покрайні записки літописного характеру, перекладні твори (« *Александрія* », « *Римські Діяння* » тощо), твори о. Базиловича, ЧСВВ, о. Лучкая та о. Довговича.

У III-ій частині (стор. 61-114) описана *віршова література Закарпаття XVII-XVIII ст.*, почавши від духовних віршів і пісень, що « тут дуже швидко починали розвиватися » (стор. 62). Між авторами віршової літератури згадані о. Арсеній Коцак, ЧСВВ, о. Петро Лодій (виїхав відтак до Росії), о. Григорій Таркович (1-ий єпископ Пряшівський), учитель Іван Ріпа, о. Гедеон Пазин, ЧСВВ, о. Іван Пастелій та інші менше знані. Під кінець останньої частини шан. автор займається ідейно-художнім змістом віршів, де найбільше вибивається його радянське виховання. Однак у порівнанні до інших « радянських » критиків літератури, проф. О.В. Мишанича можемо спокійно зачислити до більше « поміркованих », а тим самим і більше збалянсованих критиків.

Хоч його праця не претендує бути « *вичерпною студією* » закарп. літератури XVII-XVIII ст., все ж таки досі це одинока свого рода праця, що її читається з найбільшим зацікавленням і користю.

А. Пекар, ЧСВВ

1964

О л е к с а н д е р Б а р а н, **Гомілетичні « Бесѣды » Михайла Лучкая з 1830 р.**, « *Логос* », Йорктон, 1964 р., кн. 2, 135-147.

Славного закарпатського історика і церковного діяча, о. Михайла Лучкая († 1843 р.), сміло можемо назвати батьком « народнього руху » Срібної Землі. Доказом може послужити його граматика з 1830 р. (написана по латині), головно ж його світлі « *Церковныя Бесѣды на вси недѣли рока на поученіе народное* », що вийшли у двох частинах у Будині 1831 р. Вони й були предметом розвідки

шан. автора, під цю пору професора Манітобського Університету у Вінніпеґу, Канада.

Автор поставив собі за ціль « докладно описати й проаналізувати цей твір (роз. — *Бесіди*) під історичним, гомілетичним і філологічним оглядом ». На жаль, своєю поспішною і поверховою працею він не осягнув наміченої собі цілі. Її можна уважати скоріше публіцистичною як науковою розвідкою. Тому годі нам подавати її науковий огляд.

Однак не можна замовчати неточного насвітлення історичного тла « *Церковних Бесід* », в якім, між іншим, автор пише: « Лучкай не писав своїх бесід для публікації. Це були його звичайні проповіді, що їх він виголошував в ужгородській катедральній церкві під час свого 10-ти річного єпископського секретарства ». Сам же ж Лучкай, у заголовку своєї праці, пише: « Церковні Бесіди на всі неділі рока на поученіе народнов, в церкви парохіяльной унгварськой (зам. — ужгородській) казані Михаїлом Лучкай, парохом і намісником унгварським », так: 1) « Бесіди » були виголошені в ужгор. парохіяльній церкві, тобто на Цегольні. Катедральна церква сталась парохіяльною щойно в 1844 р., коли Лучкая вже не було між живими; 2) Лучкай не виголошував своїх бесід « під час свого 10-ти річного єписк. секретарства », але в рр. 1827-1829, коли він уже був парохом на Цегольні; 3) Хоч первісно Лучкай не писав своїх проповідей « для публікації », все ж таки він їх опрацьовував і приготовив до друку у рр. 1829-1830, будучи капеляном у Луці, як писав свому другові о. Фоґарашієві, дня 14 серпня 1829 р.: « Тепер учуся по італійськи і доповняю свої руські проповіді ».

Таких і подібних історичних неточностей у цій розвідці знайдеться ще більше. Виглядає, що шан. автор свою розвідку писав з великим поспіхом, без критичного підходу до справ і не встиг використати основної, архівальної праці о. др. В. Гаджеґи, *Михаил Лучкай — Житєпис і твори*, опубл. у « *Науковий Збірник т-ва Просвіта* », Ужгород 1929, стор. 1-128.

А. Пекар, ЧСВВ

1964-70

MONUMENTA UCRAINAE HISTORICA: Centro di Studi Superiori Ucraini a Roma — Editiones Universitatis Catholicae Ucrainorum — Видання Українського Католицького Університету. — Зібрав Митрополит Андрей Шептицький. Рим 1964-1970.

том I : 1075-1623, стор. XXIV+350, чисел 523, Рим 1964;
том II : 1624-1648, стор. XX +358, чисел 245, Рим 1965;
том III : 1650-1670, стор. XVI +400, чисел 212, Рим 1966;
том IV : 1671-1701, стор. XX +380, чисел 190-30, Рим 1967;
том V : 1702-1728, стор. XX +434, чисел 257, Рим 1968;
том VI : 1729-1773, стор. XVI +390, чисел 227, Рим 1968;
том VII : 1774-1807, стор. XVI +388, чисел 153, Рим 1969;
том VIII: 1808-1839, стор. XVI +284, чисел 72 і додаток: I. Грецькі пам'ятки (1085-1610), чисел 6.

II. Пам'ятки латинські й італійські (1626-1805), чисел 13 (стор. 213-273), Рим 1970.

Ціла 8-томова Збірка, яка носить імення великого митрополита Львівського Андрея Шептицького (1865-1944), як її ініціятора і меценаса, начисляє 148+2984 сторін друку, на які складаються вступи, списки документів, показники імен, відмітки і основний матеріял — самі ж таки документи, в цілості чи тільки відповідними відмітками, яких Збірка має 1665 номерів повним текстом чи відсилачами до інших збірок. Збірка, в першому і другому томі, являється виданням « Українського Католицького Університету », який від III-го тому має додаток і визначення « ім. св. Климента Папи », в мові українській і латинській, а в першому і другому томі має ще й третє, італійське визначення: « Centro di *Studi Superiori* Ucraini a Roma » (vol. I) і « ...*Studi Universitari*... » (v. II). В мові латинській і українській вона фірмована так: « Зібрав митрополит Андрей Шептицький »; а в томі 7 і 8 сказано ще на титульній сторінці й обкладинці, що її: « видав митроп. Йосиф, Верхов. Архиєп. і Кардин. ».

1. - *Про походження Збірки* в першому томі є таке: « Митрополит Андрей, бачачи такий стан, хоч занятий адміністрацією великої митрополії, взявся сам за збирання документів, передусім в римських архівах... В часі щорічних подорожей ad limina він ввесь вільний час пересиджував в римських бібліотеках і архівах та вишукував акти, що відносилися до нашої історії. Не маючи спромоги самому виконувати цю мозольну роботу, він запрошував до помочі і оплачував належно учених працівників. Велику прислугу

віддав в цьому труді о. Кирило Королевський, що доповнив зібраний матеріял, упорядкував його і, передусім, в останніх томах вложив багато самостійної праці » (стор. V-VI)... « За провірення і порівнання та за технічну працю при виданні » в кожному томі 8-томової Збірки видавці складають « належну і щиру подяку о. др. П. Ятулісові в Римі » (там же).

Та « habent fata sua libelli » а вже 15-томова рукописна і 8-томова друкована Збірка документів, яка складалася понад 50 літ — і поготів. І сьогодні ще за свіжої пам'яті треба цю « історію » доповнити, а принаймні відхилити двері до неї, а це одна з цілей всякої рецензії.

В своїй книзі-життєписі про « *Митрополита Андрея Шептицького* », у французькій мові, виданій в Римі в 1964 р. в « Праці Укр. Богословського Товариства », том XVI-XVII (Metropolite Andre Szeptycky: 1865-1944, Romae 1964), в розділі IV-ім, на стор. 79, і дальших, о. К. Королевський розглядає та оповідає про рецензовану нами Збірку наступне (подаємо коротші чи довші витяги-переклади, а цікавих відсилаємо до оригінального твору).

« В грудні 1909 р. митрополит був у Римі. Тут він одержав дозвіл працювати в архівах, і почав сам особисто розшуки, і скоро спостеріг, що жниво може бути скоро дуже багате. Очевидно він міг в тому дещо зробити, але він не міг піднятися особисто цієї праці й мусів у тому на когось спертися. Я саме знаходився тоді від кількох тижнів у Римі... Я був вільний розпоряджатись моїм часом. Кир Андрей знаючи мої смаки і схильності постановив поручити мені ці розшуки. Він запевнив мені місячну пенсію, яка поставила мене поза всякими недостатками і запевнила мені незалежність; крім того він піднявся покрити всі інші потрібні видатки. Видавець Східньої Патрології, п. Рене Ґраффін, професор Католицького Інституту в Парижі, винайшов тоді систему фотоґрафії: біле на чорнім, при допомозі призми, яку можна було пристосувати до звичайного апарату... Кир Андрей набув один з тих апаратів і дав мені до диспозиції. Я був би нерозумним, якщоб був не прийняв подібного завдання і так була інавґурована Руська Історична Місія, спочатку на основі усного зговорення, а пізніше в спосіб формальний на письмі, дня 30 грудня 1911 р., з додатковим актом під днем 30 грудня 1912 р. Було домовлено, що послуговуючись офіціяльним копістом Пропаґанди, людиною вмілою і дуже пильною в своїй праці, він матиме якнайбільше фотографій, які він переписуватиме згодом на машинці в подвійній копії: одну буде післано до Львова

з фотографією, а друга зберігатиметься в мене. Мені накладено обов'язок її не публікувати, але я матиму свободу користуватися зібраними документами для особистих праць. Майбутні томи будуть підписані нами обома, але митрополит бажав підписати тільки перший, бо до нього належала ідея Місії і він перший особисто започаткував архівний дослід; крім того, нашим наміром було публікувати можливо найпізніше, бажаючи завжди відкрити все ще нові документи. Для періоду попереднього до встановлення Пропаґанди в 1622 р. треба було шукати потрохи всюди, в Ватиканських Архівах, у Ватиканській Бібліотеці, а також у деяких княжих родинах, яких члени зберігали в себе багато речей, які нормально повинні були бути складені при Апостольському Престолі... Щодо загального титулу Збірки, ми легко погодились на те, щоб уникати тут всього, що могло б вчиняти сповид якоїбудь національної тенденції. Ми рішились на титул: « Ecclesiae Ruthenae Monumenta Romana », ідучи, по можності, якнайдалі в добу Середніх Віків. Другий том мав починатися тільки з 1622 р., з оснуванням Пропаґанди. — Дозвіл працювати в архівах, випрошений спеціяльно для мене в кардинала Ґотті, трошки припізнився, але прийшов врешті дня 28 лютого 1910 р.: я віднотував собі цю дату і взявся зразу до діла, і протягом 5 літ тобто трохи поза початок першої світової війни я не займався іншими справами; щодня рано, чи в Пропаґанді чи в Ватикані, я займався розшуками, а по полудні я сам переписував на машині якусь партію фотографій. — Однак праця не була така легка. Найперше, для вимог місцевих обставин, поза салею працював уже перший архівіст і його два помічники, при великім столі, закиненім реєстрами і картотеками до тієї міри, що я мусів часто міняти місце. Жодний провідник не помагав мені в моїй роботі, а мав я лише одну-другу усну вказівку про архівні збірки Пропаґанди. А архів виказував яких понад 4 тисячі томів... Одиноким провідником була маленька брошурка, в якій було просто показане місце реєстрів у салях архіву; не треба і говорити, що мені її не дано, і я міг мати доступ до неї тільки випадково. Мені самому треба було виготовляти відповідний каталог різних частин архіву, не запитуючи про це в нікого особисто, що могло було викликати недовіру. Мій дозвіл обмежувався стисло до руських документів або до тих, що стосувалися руської історії і я був предметом дрібничкового нагляду доброго, в прочому, священика, з звичайним виобразуванням, який не міг зрозуміти, як я можу вимагати стільки томів і хотіти писати історію з стільки документами. Існувала абсолютна заборона при-

носити машину до писання чи фотографувати: в чому існував монополь на користь офіціяльного копіста і треба було писати вручну. Від головного архівіста я ніколи не одержав жодної вказівки і відтоді я вистерігався навіть її й просити, воліючи працювати сам, розкрити все самий, зберігаючи навіть певний секрет про мої знахідки... ».

Коли в 1948 р. нижчепідписаний розпочинав поновні розшуки в архіві Пропаґанди, обставини праці й її метода були майже такі самі, а тому були й такі самі труднощі. Тож і не дивно воно, що о. К. Королевський стеріг дуже пильно своїх здобутків і знахідок і не легко було на них навіть поглянути. Далі о. Королевський описує часи світової війни та повоєнні обставини і говорить про долю тієї копії документів, яка зберігалася у Львові, в митрополита Андрея, та зазнала разом з ним воєнного і повоєнного лихоліття й вивезення в Петербург. Далі описує він дальшу долю Руської Історичної Місії, аж до 1930 р., коли він став Консультором Східньої Кодифікації Права і Східньої Конґреґації, що й знеможливило йому дальшу дослідну працю в цій Місії. Вже в 1924 р. о. Королевський пропонував митрополитові передати все зібране Східньому Інститутові в Римі, який був доручений ОО. Єзуїтам, але в 1930 р. о. Гербіні відмовився від такого завдання й видання, з уваги на реакцію москалів. Щойно по смерти митрополита, Східній Інститут (за ректорства о. Е. Германа) прийняв на зберігання дорібок о. Королевського, тобто його другу копію, не зобов'язуючись: як і коли цю Збірку опублікувати, застерігши собі в заміну користування нею для своїх професорів. О. Королевський застеріг собі давати свою згоду для її консультації іншим особам. А далі пише о. Королевський таке:

« В 1950 р. (властиво це було в 1948 р., *зам. А.В.*), о. Атанасій Великий, василіянин, піднявся видавання « Записок Чина св. Василія », які друга світова війна й большевицька інвазія перепинили. Його наміром було видавати частинами документи стосовно руської церковної історії та скористати з того, що я вже був зібрав, що заощадило б йому довгих і марудних розшуків і немалу суму гроша. Його плян був зовсім відмінний від мого: я відмовився від того і на тому справа станула. А він видав уже багато томів (Записки, серія II) » (там же, стор. 83).

Не зважаючи на це, по смерти о. К. Королевського (1959) деякі пресові органи поширили думку, немов би видані тим часом Василіянами документи (« Записки ЧСВВ », серія II, секція III, Рим

1952-1959) були саме виданням документів, зібраних о. К. Королевським, з мандату митрополита Андрея (« Оссерваторе Романо », з 18-19.V.1959; « Християнський Схід » (по-німецьки), 1959, ч. 4; « Християнський Голос », 26.VII.1959, ч. 30 і т.д.). Тож треба було вияснити справу, заради історичної правди й справедливости. Заінтересованих відсилаємо до другого тому « Листи Апостольських Нунціїв для ілюстрації історії України », том II, Рим 1959, стор. XIII-XIV: « Pro domo nostra ». Там читаємо, між іншим, таке: « Прикро нам писати про ці справи. Щоб однак не поширювалася далі неточна думка, хочемо тут відзначити наступне: наша Збірка, зібрана пильністю і дбайливістю ОО. Василіян, і ними видана, не має нічого спільного з працею о. Кирила Королевського, якого праця цінна і гідна похвали зберігається і досі в машинописі, з його волі й зарядження, яке він ясними словами виявив нам у 1948 р. — Бо заки ми розпочали, майже з нічого, нашу Збірку, знаючи про виконану з доручення великого митрополита працю в користь нашої Церкви, ми багато разів переговорювали про неї з її сл.п. Збирачем, щоб об'єднати в одне сили і засоби, щоб уже зібране доповнити і видати, під спільною назвою « Шептицько-Василіянська Збірка »; та ми, однак, не осягнули нічого, навіть за посередництвом Папського Інституту Східніх Студій (під предсідництвом о. Ем. Германа). Тому, хоч і з великим жалем, ми почали нову і зовсім незалежну збірку тих самих римських документів, вчинивши нові й великі видатки, з витратою часу. Більше того, коли вже почалося їх видання, ми предложили ще іншу, нову розв'язку, тобто: вже зібрані нами наново документи, які однак вже знаходились зібрані в Збірці о. Кирила Королевського, влучити в нашу Збірку, зазначуючи при кожному документі: « Із Збірки Шептицького ». Але і ця остання спроба, щоб використати з користю такі великі видатки і так довгу працю, не увінчалася успіхом. І тому сьогодні ця збірка лежить безужиточно в бібліотеці Папського Інституту Східніх Студій. Бо вже майже всі документи є видані; більше того, ціла ця збірка стала перевершеною нашою » (див. Там же, стор. XIII-XIV).

Причиною цього неуспіху треба уважати основні розходження щодо методи видання; о. Кирило Королевський построїв свою Збірку за хронологією поодиноких справ різних римських Конґреґацій, які відали українськими справами протягом століть, збираючи під кожну справу різні дотичні документи. Ми ж, не знаючи як довго матимемо змогу працювати в непевних повоєнних літах і скільки

зможемо видати, поділили справи на речеві відділи, ідучи в них і притримуючись стисло хронології (Документи Римських Архиєреїв; Листи Митрополитів, Архиєпископів, Єпископів; Акти і Листи Конґреґацій; Документи Агіо-біографічні; Листи Апостольських Нунціїв; Дипломи імператорів, королів, князів; Анонімне, Різне тощо). Поступаючи так, ми сподівалися дати принаймні якусь однудругу закінчену частину-відділ, незалежно від часу і фінансових спроможностей. Добрий показник імен і речей, поданий по пару десятках томів міг об'єднати в одне розбиті на різні відділи справи. І в цьому ми розійшлися з о. К. Королевським. Сьогодні *Василіянська Збірка Римських Документів до історії Церкви на землях України і Білорусі* знайшлась уже на 45-му томі, опублікувавши коло 20.000 документів цілістю (17.084 сторін друку), досягнувши так може яку половину заплянованого Видання. Збірка о. Королевського, була, згодом, заплянована як Видання Східнього Інституту в Римі, який від неї відмовився, а так передав на руки Верховного Архиєпископа-Митрополита Львівського, Кир Йосифа Сліпого, який у 1963 р. повернувся до Риму з сибірського заслання, і сьогодні вже видана в 8-ох томах, даючи коло 3000 сторін друку і 2000 опублікованих документів до історії української Церкви, за хронологічною чергою (гл. К. Королевський, *Митр. Андрей Шептицький,* стор. 83-84).

Вже саме оте зіставлення свідчень і документів показує, що обі Збірки, хоч і мають спільну тему, є цілком відмінні і походженням, і об'ємом, і задумом та його виконанням.

о. К. Королевський пише в згаданому творі про митр. Андрея таке: « Про все те подумає колись Східній Інститут, якщо уважатиме це добрим. А звідси й досі — кожний є свобідний почати працю згідно з власною методою: архіви є публічні » (там же, стор. 84). Видавці ж рецензованої нами Збірки в першому її томі в 1964 р. пишуть: « Одначе треба віддати довг справедливості і признати прилюдно, що далекосягла і переважна думка видати історичні документи і відкрити усім історичну правду про нашу Церкву і наш нарід належиться митрополитові Андрєєві і ніхто не може собі присвоювати її і унезалежнювати себе після того від неї » (том I, стор. VI). З цим ми вповні погоджуємося, хочби призвавши на свідка саму лише хронологію. Очевидно, що ніхто не може і не хоче анулювати 40 літ часу (1909-1949) та треба крім хронології взяти ще на увагу багато інших елементів, щоб встановити, чи задум великого Митрополита Андрея знайшов своє вірне здійснення, тех-

нічне і моральне. І про це слід сказати кілька рядків у нашій спробі оцінки завершеного видання, поки приписати його абсолютне авторство митр. Андрєєві.

2. *Автор Збірки.* — Всі томи (8) Збірки носять такий надпис: « Зібрав митрополит Андрей Шептицький ». З історії постання Збірки (див. I, вище) можна і треба сказати, в ім'я історичної правди і людської справедливости, що видану Збірку « зібрав о. Кирило Королевський », як показує його особисте свідчення. На абсолютне авторство в митрополита не було просто фізичної спромоги, часу й обставин. Це ствердження є важне тому, щоб не вкладати на плечі митрополита Шептицького, між іншим, тих пропусків і недосконалостей, які в Збірці спостерігається, а яких не було в його задумі. Як сьогодні знаємо, Збірка має всього тільки коло 2000 документів і тому вже тим самим є вибіркою, вчиненою за розсудком автора Збірки, може і за певними ідеологічними його поглядами. Безперечно, о. К. Королевський мав свої особисті погляди на українські справи, а навіть на вагу того чи цього документу. Коли, напр., Збирач-автор Збірки під 1649 р. не знайшов чи не помітив ні одного документу про цей важливий рік, який започаткував окрему добу в українській історії: Хмельниччину, то справді можна мати поважні застереження щодо об'єктивности Збірки та тих засад, за якими вона була складена, а сьогодні видана, і їх треба виразно відмежувати від особи митрополита Андрея, і поставити на відповідальність тих чи того, хто фактично перевів такі обкроєння, хай в іншому його заслуга й буде дуже велика. Ми знаємо, напр., сьогодні, що в другій збірці, ОО. Василіян, в одному лише відділі — Листи Нунціїв — подано за цей 1649 р. аж 167 документів, майже 112 сторін друку. Те ж саме треба сказати і стосовно документів, виданих Римськими Архиєреями, і стосовно переписки з Римом Київських митрополитів, і стосовно переписки Апостольських Нунціїв. Паралельна Збірка ОО. Василіян лише за 100 літ історії (1555-1663) дала 10 томів друку Листів Нунціїв, видаючи яких 6 тисяч документів, більшої чи меншої ваги і значення, перевищуючи так цілу збірку о. К. Королевського за 900 літ, в якій цього матеріялу та його скількости можна навіть і не доглянути. І хоча треба бути вдячним о. Королевському за його труд, але не можна ніяк приписати зробленої селекції митрополитові Андреєві та його задумам, бо це вводило б в обман науковий світ, закриваючи так авторитетно українську правду стосовно документації Апостольського Престолу

та компромітувало б українську науку. Та й 45 томів паралельної, частинної, Збірки ОО. Василіян про ті самі часи і справи вже і сьогодні, хоч і мимовільно і ненамірено вказують, на цей основний брак рецензованої нами Збірки: на її дійсну селективність, яка ім'ям митрополита закриває її тенденційність, з величезною шкодою для історичної правди, вчиняючи може і ненаправну шкоду українській Церкві і Народові в опінії наукового світу. Треба буде знову багато потрудитись, щоб розплутати цей вузол та направити вчинену шкоду, може й несвідому, а все ж таки велику і важливу в наслідки. Характерними, напр., є пропорції виданих обома Збірками Листів Київських Митрополитів; і так рецензована Збірка має митроп. Рутського 7 листів, Василіянська — 192; Коленди — 2 листи, Василіянська — 86; Кішки — 9, на 114 Вас. Збірки; Володковича — 6 на 306 ОО. Василіян; Смоґоржевського 8 на 241 у Василіянській Збірці і т.д. А Київські Митрополити це був ключ укр. католицизму до католицького світу.

3. *Назва Збірки.* — Дуже широку й принадну назву дали видавці 8-томового видання ватиканських чи римських документів по історії укр. Церкви: « Історичні монументи України ». Воно могло б бути може й оправдане, якби таке Видавництво діяло в столиці України, розраховувало на всі її архіви, на 1000 літ її історії і на цілий український народ та на пару сотень різних і різнородних томів. Але коли це діється в Римі, коли воно обчислене тільки на деякі римські церковні архіви і стосовно деяких літ чи століть однієї частини українського народу, і все це обчислене, вже спочатку, лише на 8-10 томів, то такий заголовок-назва кожному видається надто широким, а вже науковцям, та ще й чужинцям, і поготів. Бо вони бажали б таки знати, що воно за документи, звідки вони та кого і чого стосуються. Фактично ініціятори Збірки ще в 1909 році погодилися на тому, що це будуть так зв. « Римські Монументи Руської Церкви ». Під таким кутом зору була і складена Збірка й могла бути і видрукована, без зайвого патріотичного сантиментального перебільшення в 1964 р. Та професори « Українського Католицького Університету » вирішили інакше, дезорієнтуючи своїх і чужих; бо Збірка « Історичних Пам'ятників України » за 900 літ у 8 томах і 2000 документах тільки — це таки вбога Збірка і не зможе таки нікому заімпонувати. Запляновану Василіянами коло 100 томову Збірку (досі вийшло вже 45 томів) названо тільки « Римськими Документами », бо й вона не могла б ще претендувати

на назву « Іст. Пам'ятники України ». Правда, у Введенню до І-го тому її названо тільки « каплею в морі », та все ж таки вона досить велика. Такою зашрокою, претенсійною назвою Видавництво поставило в незручне положення і себе і тих вчених, які візьмуть його книги в руки, не знаючи якслід про які саме документи йдеться. Більше речевого поміркування було б тут не зашкодило.

4. *Зміст Збірки.* — Треба зразу сказати, що Збірка є вибіркою документів і вибіркою архівів, ватиканських зглядно римських, і ні в одному, ні в другому не змагає до повноти. Напр. Збірка починається 1075-им роком (т. I, ч. 1), і перескакує зразу на рік 1257 (ч. 2), а так на 1440 рік (ч. 4). Взагалі в першому томі маємо тільки 40 сторін друку за період до 1583-го року, тобто 54 документи, у цілості чи в відкликах до інших Збірок. Навіть у неповній ще Збірці ОО. Василіян маємо за цей самий період 227 сторін друку і 123 документів. Справді тяжко є пояснити засади складання Збірки в тому періоді, хіба що приймемо засадниче виключення таких архівних комплексів, як напр. Ватиканські і Лятеранські Реєстри і т.п., що виключає майже автоматично документи, зокрема Апост. Престолу, за XI-XVI століття; а вони начисляють грубі тисячі фоліянтів, у яких є також українські справи. Та навіть у цій поверховній вибірці, яку подано, є багато лише відкликів, і то нераз до Збірок не легко доступних, а в такій Збірці і з такими цілями як рецензована (« свідчити про безосновність тверджень усіх противників Церковного З'єднання ») — це просто втрата.

Може хіба лише одне з первісного пляну (йти якнайдалі в Середні Віки) було збережено при виданні Збірки, а це: обмежити перший том до часу заснування Пропаґанди в 1623 р., що й було збережено (там же, ст. 80). Фактично 2-ий том починається з 1623-им роком та обнімає часи перед Хмельниччиною (1623-1648), до якої автори поставилися досить з упередженням, присвятивши в III-му томі часам Хмельницького всього 17 сторін (8 чисел), а про 1649 р. сказали, що « покищо не найдено жодного важнішого акту щодо нашої Церкви » (т. III, стор. X), коли Василіянська Збірка має за ті самі часи Хмельниччини 845 сторін друку та 1420 чисел документів самої лише переписки Апост. Нунціїв, не вчисляючи інших відділів. Ми подаємо ці порівняння тому, щоб ілюструвати характер змісту рецензованої Збірки, а прирівнюємо її саме до подібної Василіянської, бо йдеться про ці самі часи, цей самий нарід і Церкву, ці самі архіви тощо, і тому порівняння є компетентне. Та дивно

воно однак, що в цій Збірці Василіянська Збірка не знайшла належного з'ясування, хоч вона мовчазно присутня в усіх томах: В першому томі це пряме хронологічне цитування відкликів до текстів; а в другому томі — це вже тільки « постскріптум », з заподанням цілого ряду голих чисел з різних відділів Василіянської Збірки, які охрещено тільки як видання о. А. Великого (стор. 343), хоч тих номерів стільки, що могли б заповнити такий самий том; теж саме спостерігається на стор. 383 третього тому і четвертого (стор. 357), а далі Василіянська Збірка просто зникає з сторінок, хіба цитується в одній-другій відмітці. Чому воно саме так, нам стане зрозумілим, коли поглянемо в 5-ий том (Передслово, стор. V-VI), де вичислено 14 серій — видань різних « монументів » чи « документів », з заподанням назви, місця і року видання першого тому, хоча йдеться нераз і про видання багатосоттомні (напр. « Монумента Ґерманіє Ґісторіка », яке за 150 літ начисляє кілька сот томів, та десятки різних серій документів. Все це подано тільки як: « Ганновер 1826, том I і дальші »). Тут у цьому « передслові » подані « монументи » чи « документи » і поляків, і чехів, і мадярів, і румунів, і південних слов'ян і то нераз кількома виданнями, більше чи менше давніми; як же воно не дивно, але немає нічого з того, що досі видали українці, а навіть цитований у відкликах російський дипломатар Турґенєва не удостоївся згадки, мабуть, щоб хтось не засумнівався, що видані документи не такі вже й перші. Та перед істориками, своїми і чужими, правди не закрити і про неї, скоріше чи пізніше вони довідаються.

Документи, які складають зміст Збірки справді важливі, добре видані, чітко і старанно видруковані, прокоментовані, в чому треба признати заслугу отого смиренного литовського священика, о. Монсейньора Павла Ятуліса, який з любов'ю й жертвенністю поставився до нелегкого, але вдячного завдання, за що, за кожним томом, зібрав авторитетне признання і похвалу, виконуючи совісно бажання Видавців, ідучи вірно за замітками о. Королевського, які цей совісний збірщик і переписувач уважав за відповідне подати до кожного документу. Те, що відмітки о. Ятуліса не завжди віддзеркалюють укр. історичну думку — не його в тому вина, але тих посібників, якими він у наших часах міг користуватися.

Зокрема слід згадати добрі « списки імен місць і місцевостей », поміщені при кожному томі, що помітно влегшує консультацію. Також проглядні і короткі « Показники » документів кожного тому, поміщені на початку за стислою хронологічною чергою щодо років

і днів місяця, з відповідними відкликами до сторінкового друку, подаючи про кожний документ автора і адресата, дуже влегшують користування документами. Короткий зміст кожного документу і його сучасне архівне чи бібліографічне приміщення — це вже таки вповні заслуга о. Ятуліса, і все воно доведене до найновіших часів. Як у кожнім виданні документів упорядчик о. Ятуліс приклав і докладні списки « скорочень » та згодом, у тексті, їх придержується.

Ще одну подробицю слід відзначити на рахунок о. Ятуліса. В « показнику хронологічному » першого тому о. Ятуліс відзначив вже передше (як він відмічує: « недавно ») виданий документ, на який у даному томі є пронумерований відклик із змістом, — маленькою зіркою. Це наочно показувало « новість » видання. Та вже в другому і дальших томах він залишає цю систему, а подає при кінці так зване « постскріптум », де вичисляє голі числа виданих недавно документів за різними відділами, зокрема ж Василіянської Збірки. І так у другому лише томі (стор. 343-344) на 245 видрукованих документів, подає аж 807 пропущених. Подібне повторяється в томах III-му, IV-му, а від V-го взагалі залишає такі відклики (« постскріптум »), хоч Василіянська Збірка певні відділи доводить аж до половини XIX століття і далі. Можна бачити в тому і слід свого роду умучення, але, може, і бажання Видавців, щоскоріше відв'язатися від Василіянської Збірки, як це проглядає в « введенню » до останнього, восьмого тому, де сказано наступне: « В перших томах є поміщені тільки ще недруковані документи з точним зазначенням тих, що в межичасі появилися в інших виданнях. Від V-го тому Монументів, а від XI-го тому машинопису документи вже були друковані за порядком, що не можна було вчинити цього вже від I-го тому, бо цілу XV-томову збірку, себто всі документи щодо нашої Церкви митрополит Андрей вперше повіднаходив в архівах і вони становлять одну велику цілість » (стор. V). Та це тільки мимоходом, щоб звернути увагу на речі, які в наукових виданнях не повинні мати місця.

Вкінці, не розглядаємо ні поодиноких документів, ні навіть важливіших, бо це просто неможливо та й зроблять це докладніше ті, які стрінуться з ними в роздріб. Ми звернули ширше увагу тільки на справи загальні, які кидають світло на цілість.

5. *Форма Збірки.* — Збірка була друкована в Салезіянській Друкарні, де від 1949 року друкуються Василіянські видання і документи. Це мало ту вигоду, що дало робітникам і технічному

проводові Друкарні певний довголітній досвід, за яким постепенно придбано відповідні шрифти і знаки, що вийшло тільки на користь Збірці; але це, в свою чергу, сповільнило друк Василіянської Збірки; щоб вдоволити одного і другого клієнта: треба було поступитись, одним, і другим.

Рецензовані томи мають формат великої вісімки (19,5x28 цм), але, зберігши звичайне дзеркало тексту, виказують надто великі маргінеси та зуживають безкорисно багато паперу і збільшують безпотрібно кошти книг. Папір добрий і тривкий, та служитиме довго науковцям-читачам. Одне однак вражає самою формою, а це різноколірність брошурування: у кожному томі вжито іншого кольору обкладинки, всіх 8 різних кольорів, нераз і незгідних з серйозністю змісту.

Формально, кожний том приблизно складений так: Заголовок. том, роки, і автор збірки; далі йде « введення » чи « передслово » (мовою українською і латинською), « скорочення » (мовою латинською), цитовані книги (більше чи менше число, відповідно до тому), « зміст » (хронологічний список документів), а так ідуть за чергою поодинокі документи: номер (в кожному томі спочатку), місце і дата, короткий зміст, архівне і бібліографічне приміщення тощо; горою (над сторінками) супровідний титул, рік і число документу; під текстом ідуть коротенькі відмітки упорядчика до імен і подій; за текстами документів ідуть « показники імен осіб і місцевостей » (в два ряди) дрібним шрифтом. Так побудовані всі 8 томів, а 8-мий том має ще й додаток: грецькі, латинські й італійські пам'яткидокументи, які, відай, в часі друку закинулися й їх спостережено тільки що згодом; поміщені тут грецькі документи — це фотокопії послань митроп. Івана до псевдопапи Климента з 1085 р., з одного грецького атенського видання; лист патріярха Єремії II (з Турґенева) та декілька листів Мелетія Піґаса, патр. Олександрійського з 1597 р. до різних адресатів на Русі-Україні (19 чисел фотокопій), а вкінці дві фотокопії листів патр. Кирила Люкаріса з 1610 р. Дальших 8 так званих « латинських і італійських » документів додатку — це сказати б простіше « виправлення похибки », тобто різних пропусків, подібно як і 30 документів « додатку » в IV-му томі, де за окремою нумерацією поміщені пропуски III і IV тому (подані по 1701-му році). Та це пів біди і воно притрапляється при такого роду виданнях, хоч нам здається, що такі пропуски треба було помістити при кінці 8-го (останнього) тому, за хронологічною чергою, а не розкидати по різних томах, де їх не легко знайти.

Вкінці, можна і треба сказати, що видання робить добре враження в цілості, коли глядіти на форму, хоч може буде незручне і непропорційне до обставин вчених людей та їх бібліотек завеликим форматом, який не легко можна оправдати і вияснити, а великі білі марґінеси пригадують його на кожній сторінці, та вони, мабуть, зникнуть під ножицями переплетників, і томи ввійдуть легко на бібліотечні полиці й займуть своє місце разом з іншими подібними виданнями.

6. *Закінчення й висновки.* — Ми здержалися досить обширно над Збіркою документів по історії Української Церкви, може і більше як декому виглядало б потрібне. Та коли зважимо, що « Записки ЧСВВ » від 1924 р. присвячені « студіям з різних галузей церковного історіознавства европейського Сходу », то наш інтерес, у нашу добу і стосовно такої нової появи джерел і документів, більш як оправданий. Хоч-не-хоч (може воно було б і вигідніше мовчати) ми мусимо зайняти до такої появи наше становище. Це просто обов'язок сумління редакції і публікації. А мусимо зайняти становище виразне і ясне, незалежно і від осіб, які сьогодні редагують « Записки ЧСВВ » і не зважаючи на особи, які Збірку видали. Інакше недалека вже історія скаже своє слово суду чи осуду, звинувачуючи сучасну науку в опортунізмі.

Та ще була одна причина, нашої дотеперішньої мовчанки: Наше видавництво « Записки ЧСВВ » є неперіодичне, а в останньому 7-літтю мало певні речеві і часові зобов'язання: ювілей кард. Ісидора і ювілей св. Йосафата, яким треба було присвятити окремі збірники, не розриваючи їх цілости на злободенні теми, якою являється і « бібліографія » тобто четверта частина « Записок ». І так справа відтягувалася з року на рік.

Вкінці ж, поки приступати до оцінювання поодиноких томів, було цікаво взнати щось більше про видавану Збірку, про яку ми знали здавна, але ніколи не мали можливости пізнати її зміст і об'єм та характер. Щойно з її повною появою, можна сьогодні певно взнати, що і як.

В нашому огляді ми здержалися в більшості на справах загальних і, можна сказати — формальних, бо входити в гущу самих таки документів, а їх більше як півтора тисячі, та оцінювати кожний — немислимо і злишньо.

Приглянувшись появі в таких рамках, ми спостерегли багато основних недоліків, з яких деякі вже стали ненаправні, а дещо

все ж таки ще можна виправити. Оте ненаправне залишаємо історії й історикам, які, як люди компетентні, оцінять те, що вартісне і правильне, а відкинуть те, що менше вдачне, коньюнктурне, часове. Тому подаємо тут ще декілька думок-суґестій стосовно Збірки, не во гнів нікому і не накидаючись нікому, але для добра самої справи.

I. - Першою суґестією була б справа назви, а за тим і змісту. Назва збірки є заширока, бо фактично йдеться лише про одну справу, про один архів, і про частину народу. Тому поширюючи (анонсуючи) видруковані томи в науковому світі та розпропаґовуючи знання про них, — добре, а може і конечним було б, — зберігаючи сучасну назву як найзагальнішу: « Монумента Україне Ґісторіка », — для видрукованої римської збірки, анонсуючи її, відвести як компетентну назву підвідділ: « Монумента Україне Ватікана (чи Романа) », за якими можна б видавати дальші, а то й розвивати навіть римські документи чи подавати італійські й інші; напр. « Монумента Україне Італіка » (про інші архіви Італії, напр. Венецький), « Монумента Україне Ґаліка », ... Сведіка, Ґерманіка, Турціка і т.д., коли говорити лише про закордонні можливості, не виключаючи таких же в батьківщині: « Монумента Україне Леополієнзія, Кіовієнзія » і т.д., чи навіть піти ще більше в роздріб і специфікувати також певні речеві підподіли, наприклад, « Монумента Україне Теолоґіка »... Юрідіка... Артіс » і т.д. Не спускаючись у тому на думку одиниць, сенат професорів УКУніверситету повинен би таку суґестію і можливість розглянути, щоб знайти зручний вихід з нефортунного положення.

II. - Другою корисною, бо можливою ще суґестією, було б не замикати римської Збірки вже вичерпаною хронологією опублікованих документів і так не компромітувати Видавництва категоричністю тверджень про видання вже всіх документів. Головно анонсуючи книги треба знайти в тому відповідний підхід, щоб не створити самозадоволеної інертности українських дослідників, мовляв, з Римом чи з Ватиканом уже все покінчено і нічого нового більше немає; шкода тратити час на пошукування.

III. - Третьою суґестією, яку було б корисно для української історії узгляднити, це подати об'єктивну історію і бібліографію римських чи ватиканських архівів і їх використання з боку східньоевропейських істориків, без уваги на час, походження чи національ-

ність. Добре було б видати докладний показник українських документів у різних виданнях поляків, румунів, мадярів, чехів, південних слов'ян, українців тощо. Цей показник міг би творити один з томів « Монумента Україне Гісторіка », коли брати їх у ширшому розумінні, як у нашій суґестії під ч. I.

А.Г. Великий, ЧСВВ

1965

Корній Заклинський, **Нарис історії Краснобрідського монастиря,** « *Науковий Збірник* » Музею укр. культури в Свиднику, Братіслава-Пряшів, 1965, т. I, стор. 43-57.

Приміщення Музею Української Культури Пряшівщини у колишній палаті графа Вольмана у Красному Броді (у рр. 1960-1964) дало почин до зацікавлення давнім минулим села Красний Брід, недалеко Межилабірців, де від давних часів (мабуть від часів князя Корятовича у XIV ст.) знаходився монастир ОО. Василіян, що був розсадником культури й освіти західнього Закарпаття. Ось тому в « *Науковому Збірнику* » появилася стаття проф. К. Заклинського про цей монастир.

Автор використав майже всю доступну літературу, де тільки була яка згадка про Краснобрідський монастир. Однак, з-за браку історичної підготовки та проти-католицького наставлення, йому не вдалося скласти органічної і переглядної монографії, хоч мав на це багато даних.

Проф. Заклинський, знаний фольклорист, публіцист і літер. критик, однак не історик, на що показує хоч би « неясна » для нього справа єп. Волошиновського (див. стор. 47), що про нього вичерпно писав уже др. Василь Гаджеґа у « *Записках ЧСВВ* », Жовква 1932, т. IV, стор. 161-170; а по війні др. Олександер Баран у « *Записках ЧСВВ* », Рим 1954, т. II, стор. 209-227. Само собою, що і насвітлювання фактів у нього виходить тенденційно (проти-унійне та марксистське), як на пр. про унійні змагання єп. Крупецького (стор. 45-46); ярмарки на дівчат (стор. 48-49); сама згадка, без історичного тла, пісні про Краснобрідську Богородицю (стор. 57) тощо. На стор. 56 шан. автор помішав ім'я єп. Степана Панковича († 1874) з Панькевичем. Однак відрадне явище, що під комуністичним режімом можна було опублікувати і цього рода статтю, бо наше минуле тісно зв'язане із церковним життям на Закарпатті.

А. Пекар, ЧСВВ

1965

А. Баран, **Archiepiscopus Raphael Havrilovic eiusque activitas in eparchia Mukacoviensi,** « *Orientalia Christiana Periodica* », Romae, 1965, n. 1, pp. 119-134.

Всеч. о. др. Олександер Баран може похвалитися новим здобутком для церковної історії Закарпаття, насвітливши діяльність і особу Аєп.па Рафаїла Гавриловича на території мукачівської єпархії, по відході Маврокордата, на основі 8-ох досі невідомих документів.

АЄп. Рафаїл Гаврилович, родом білорусин, як чернець-василіянин паломничав до Царгороду, де, якимсь чудом, стався Анкирським Митрополитом у Галатії, в Малій Азії. В короткім часі турки його нагнали і він в 1684 р. опинився в Римі, де склав визнання католицької віри. В 1687 р., на доручення Кард. Колонича, він дістався до Відня, де цісар займенував його адміністратором мукачівської єпархії, на місце уступившого Маврокордата.

Уже влітку 1688 р. АЄп. Гаврилович зачав архиєрейську візітацію розлогої мукачівської єпархії, однак її не закінчив. На донос своїх суперників, « задля важних причин », восені того ж року його звільнено з адміністратури і він повернувся на свої рідні землі, де його ув'язнили. На тім і скінчилася діяльність АЄп.па Гавриловича у мукачівській єпархії.

Крім віднайдених ним вісьмох документів в Архіві Пропаґанди у Римі (опубліковані на стор. 125-134), автор подав теж докладну біографію згаданого Гавриловича (на стор. 119-124), що пізніше помер у Римі, десь ок. 1707 р. Тимто, завдяки науковій праці о. др.-а О. Барана, були вияснені найтемніші роки історії мукачівської єпархії, що про них мало що було відомо.

А. Пекар, ЧСВВ

1965

Петро Стерчо, **Карпато-Українська Держава — До історії визвольної боротьби карп. українців у 1919-1939 рр.,** Торонто, Н.Т.Ш., 1965, стор. 288.

Серед великих труднощів і з великим спізненням (написана ще 1954 р.) нарешті появилася друком давно очікувана праця проф.

Петра Стерча, що її він присвятив своїм Батькам і Виховникам, « на чолі з Августином Штефаном ». На книжковім ринку вона появилася щойно 1968 р., заходами Братства Карпатських Січовиків, як восьмий збірник видань Наукового Т-ва ім. Т. Шевченка в Канаді.

Темою цієї історично-документальної праці є національне й державне відродження Карпатської України в рр. 1938-1939, коли то невеличка закарпатська вітка українського народу раз на завжди заявила перед цілим світом свою приналежність до материка. Тому ця праця, за словами генерального секретаря Н.Т.Ш., проф. Є. Вертипороха, є обґрунтованням « права українського народу на Закарпаття » (див. стор. 263).

Заки шан. автор розгорнув читачеві незабутні події геройських днів Карп. України, у перших двох розділах, замість інтродукції, він коротко накреслив події, що довели до проголошення самостійности. Так, *у першім розділі* — він коротко з'ясував відірвання Закарпаття від Мадярщини та прилучення його до ЧСР (стор. 17-22). *У другому розділі* — проф. Стерчо суцільно склав важніші національно-політичні моменти з двадцят-літнього життя під чехословацьким режімом (1919-1939), які нарешті довели до самовизначення Карпатської України (стор. 23-61).

Ядром праці є *третій розділ* — про національно-державне будівництво (стор. 62-136) та *четвертий* — про ролю К.У. у міжнародних стосунках (стор. 137-223). Тому що автор був активним учасником славних днів К.У. і працював у відділі преси й інформації при Президії Влади, він докладно запізнався з усіма важнішими подіями карпато-українського здвигу і мав доступ до урядових, хоч би стисло класифікованих документів Влади. Звідси його праця набирає майже офіційного значення, як про це висказався проф. А. Штефан у своїй *Передмові:* « Тепер укр. громадянство дістає в руки твір, що правдиво, докладно і науково подає історію Карпатської України в 1938-1939 р. » (стор. 16).

Треба однак відмітити, що др. П. Стерчо слабо познакомлений з церковними подіями самостійних днів (пор. стор. 84-86). Поминувши неточний переклад латинського висказу Папи Пія XI, шан. автор мав би подати джерело, з якого він відписав важний документ назначення єп. Діонисія Нярадія з Крижівців на Апостольського Візітатора Карп. України. Не згідне з правдою, що Владика Діонисій дня 17 листопада 1938 р. з Риму удався « прямо » до Хусту. Того дня він вернувся до Крижівців і, забезпечивши адміністрацію

крижівської єпархії, він вечером 29 листопада 1938 р. прибув до Хусту. Його інсталляція відбулася щойно дня 4 грудня 1938 р.

Більше неточностей стосовно Православної Церкви, яка не стала « *автокефальною* », ніколи не була « *митрополією* », її ніколи не очолював « *Митрополит* », тим менше « *митр. Йосиф* », який ще 1931 р. покинув Закарпаття. Їхній єп. Дамаскин не був « *справжній росіянин* », але походив із сербського роду, на ім'я Ґрданічкі. Він тільки студіював у Петербурзі, відтак був професором богослов'я у Білгороді і в 1931 р. став наступником єп. Йосифа на Закарпатті. По віденському арбітражі, в жовтні 1938 р., він вернувся до Югославії. На його ж місце, у січні 1939 р., православним єпископом К.У. був призначений др. Володимир Раїч, теж родом серб. Православна Церква Закарпаття була залежною від Сербського Свящ. Синоду у Білгороді аж до 22 жовтня 1945 р., коли то вона прийняла « покровительство » Московського Патріярха.

Праця збагачена цінними документами з 1918-1921 рр. та часів дозрівання Карп. України (стор. 224-255). Деякі документи перший раз друковані, інші тяжко доступні. Вичерпна бібліографія (стор. 256-262) значно збільшує наукову вартість цінної праці, що про неї можемо дати велике признання для др. Петра Стерча. Однак, на нашу скромну думку, треба було згадати теж і від'ємні сторони і недотягнення чільних людей визвольної боротьби для « *поучення* » майбутніх поколінь, щоб вони не робили тих самих помилок. Повна правда, хоч би часом і неприємна, ніколи не пошкодить нашій справі.

Немов у післяслові треба згадати цінну *передмову-доповнення* проф. А. Штефана, Предсідника Сойму К.У. (стор. 9-16), в якій, на основі документів опублікованих мадярами, ВШан. Професор виказує підпільну працю в користь мадярів деяких чільних закарп. мадяронів-москвофілів. За це йому теж належиться похвальне признання.

А. Пекар, ЧСВВ

1965

Проф. Микола Чубатий: **Історія християнства на Руси-Україні,** том I (до 1353); Centro di Studi Universitari Ucraini a Roma; Видання Українського Католицького Університету: Праці Греко Католицької Богословської Академії, том XXIV-XXVI. Рим-Ню Йорк 1965, сторін XII+816.

Матеріяли до оцінки (рецензії)

Після появи І-го тому широко закроєної праці, яка матиме в українській громаді свою довготривалість, може воно ще заскоро подавати повну наукову оцінку та підводити підсумки. Тому обмежуємося тут тільки до подання деяких матеріялів до неї, які можуть причинитися до виготовлення майбутньої рецензії. На ці матеріяли складаються такі речі: 1. - Замітки А.Г. Великого до частини рукопису « Історія Християнства в Україні » (том І, стор. 1-400 рукопису); 2. - Вияснення автора на завваги А. Великого, подані на руки ВПреосвященного Кир І. Бучка і на його прохання, і 3. - Рецензія Людольфа Мюллера на І-ий том виданої праці, поміщена в « *Jahrbücher für Osteuropas Geschichte,* Bd. 17, H. 2, S. 271-3, München 1969.

Подані « матеріяли » можуть бути корисні в написанні оцінки цілого твору і для цього їх тут публікуємо, як сучасну тимчасову контрибуцію « Записок ЧСВВ » до цієї справи.

« Замітки » о. А. Великого до частини рукопису « ІХУ » проф. М. Чубатого

На наполегливе прохання і настоювання ВПреосв. І. Бучка, який з рамені Конференції Укр. Єпископату опікував виготовлювання цієї Історії (1962-1963), о. А. Великий перечитав уважно даний йому для вгляду рукопис, зглядно його частину, без відміток і літератури, та подав відручні « замітки » для приватного користування Владики, який без відома автора « заміток » переслав їх для користування автора рукопису, так як вони були наскоро написані, з браку часу на довшу студію і формулювання « заміток ». А їх зміст був наступний (подаємо за рукописом 1963 р.).

« 1) Не маючи цілости принайменше першого тому, годі дати повний критичний огляд праці, головно по сторінці історіографічної схеми та щодо методології прийнятої автором у цілому творі; тому ці замітки відносяться тільки до самого тексту, які можливі були на основі звичайного уважного читання, без спромоги контролювати твердження та джерела.

2) З цієї частини праці не можна визначити точно читача, якому книга призначена; хоча стиль праці має радше характер розповідний, але загально арґументація, висновки, гіпотези вимагають певного і то немалого знання історії в читача, так політичної як і церковної; коли б брати на згляд, що книга призначена для читачів

з вищим історичним образуванням, годі прийняти деякий легенький розповідний тон, що ним послуговується автор.

3) Сам титул праці, хоча може і надається до свого роду передісторичної доби укр. церковної історії, то однак у дальшому він буде невистачальний; не можна розрізняти як дві речі окремі: християнства та Церкви Христової, бо це речі нерозривні. Всюди, де воно появляється, християнство по своїй природі є церковне; якщо воно таким не є, то це буде богословія, а не історія.

4) На нашу думку, ця частина є заширока та непропорційна до дальших; прийнявши методу нанизування на хронологічну канву всіх вісток, які тільки стрічаються на географічній території України, привело до непроглядности тексту та множества гіпотез, здогадів, штучних конструкцій. На нашу думку тут треба б провести далеко стрункішою методою цей період та відсіяти побічне від головних тверджень і висновків.

5) Тому уважаємо, що принайменше яка половина тексту повинна б опинитися в звичайних примітках (фуснотах), де ці речі були б на своєму місці, а в тексті вони є дегресіями, що розривають хід думки. Уявляю собі цю частину так написану, що на одну третю частину тексту на сторінці, припадали б принайменше дві третіх частин приміток.

6) В автора в цій частині величезна маса, та скажу: більшість тверджень не підтверджена джерелами та принайменше відповідною бібліографією. Не можу собі уявити, як автор може цитувати тексти в знаках наведення, не подаючи джерела, звідки взяті ці тексти-цитати. А таких текстів ціле множество. Може для простого читача така метода і вистачала б, але ж книгу візьмуть у руки і люди, які не звичні вірити на слово, а хочуть джерел та легкої спромоги і самому проконтролювати текст.

7) Автор повинен тому частіше подавати джерела, а деколи навіть і тексти оригінальні для контролі висновків; бо джерела не раз мають і іншу інтерпретацію.

8) Автор дуже часто, в самому тексті, переводить аргументацію, доказування певних своїх тверджень. Думаємо, що в підручнику історії Церкви такий метод не на місці; в ньому повинні б бути речі вже доказані, а не щойно доказувані; це завдання монографій та окремих праць, а коли необхідно, то треба б це переводити у фуснотах.

9) Автор часто уживає стилю в першій особі та заявляє, що він змінив свою думку, справляє її тощо, чи висказується зачасто словами « на нашу думку » тощо. Це також справа фуснотів, а в тексті повинен подавати тільки ствердження вже доказані, сформульовані, а не щойно їх у самому тексті формулювати. Читачеві тяжко буде полапати все це та загубиться за арґументацією та силогізмами.

10) Треба б прокотролювати скрупулятно дати та хронологію взагалі; в деяких випадках я знайшов значні прогріхи (напр. про Матея єп. Краківського та св. Бернарда з Клерво).

11) Автор проявляє дивну аверзію до українських авторів, за виїмком Пастернака, а властиво користується авторами тільки російськими; напр., знаним є « Вступ до історії Укр. Церкви » Томашівського, що трактує саме цей період. А в автора тільки три рази зацитований Томашівський, з чого тільки один раз поданий відклик на сторінку; або, о. Назарко написав працю про св. Володимира, а в автора тільки один відклик на книжку, без подання навіть сторінки. А все ж о. Назарко заслуговував би на більшу увагу, вже хочби тільки по технічній сторінці, що напр. подає, мені здається, досіль найновнішу бібліографію питання. А це вже щось варта. Не кажу вже про інших авторів: Нагаєвського, Пелеша і др. Автор здається заздалегідь покласифікував їх гуртом і не знаходить у них нічого доброго; нехай радше москаль, німець чи поляк скаже. В Історії християнства в Україні це принайменше дивне.

12) Автор часом подає тексти літописів у тексті, супонуючи, що читач їх вповні зрозуміє; при невизначеності читача, було б добре давати гарні та вірні переклади, а тексти ориґінальні у фуснотах, для контролі. То знову деякі переклади подані, але такою мовою, що не знати чи це ориґінал з минулих століть, чи переклад зладжений автором. Треба б провірити майже всі перекладені тексти та подати ориґінали, крім того, у фусноти.

13) Мова праці вимагає основної коретки морфологічної, лексичної та синтактичної. Треба б рівнож при цій коректі перевести досить основну прирізку зайвих фраз, відкликів на те, що « говоритимемо пізніше », значно прикоротити уживання прикметників тощо. Очевидно, не впадаючи в іншу крайність тобто зробити з підручника історії літературний твір. Мова історика має свої вимоги і не може руководитися людським сьогоднішнім незнанням, браком

терпеливости та уваги, з огляду на так звану популярність, та під обухом летючої фрази, що « народ не буде читати ».

Закінчуючи можу дати таку характеристику: *а*) завелика розтягліcть тексту, *б*) методологічна невпорядкованість, *в*) завелика категоричність у гіпотезах та твердженнях, *г*) методологічна необґрунтованість текстів (джерела, бібліографія), *ґ*) нарративність стилю перед науковою зв'язкістю, *д*) знеузнання української бібліографії, а перевага чужинецької, *е*) мовна і стилістична недосконалість. — Ці прикмети праці автора роблять, що рукопис — як він сьогодні стоїть — треба б уважати як перше накинення ідей, гіпотез, як загальне охоплення предмету, по якому повинно б слідувати основне опрацювання самим автором та пристосування до друку. Так як зараз праця лежить, вона і речево, і методологічно навіть не дорівняла б вже 80-літній історії Пелеша. З блискучого конферансієра, автор повинен би в цій другій редакції прибрати на себе характер строгого науковця, що оперує фактами, а де їх немає, знає сказати щире і покірне: не знаємо ». —

Так виглядали « замітки » 1963 року, подані приватно, сказати б, в чотири очі, в стадії щотільки опрацювання теми і для поліпшення праці, без жодних інших думок і намірів. Вони може і зараз могли б послужити для рецензії чи оцінки праці, хоч вона зазнала згодом видавничої перерібки та поправки. Тому вони сьогодні вже лише історія поставання твору, написана колись на наполегливе прохання третіх осіб, а сьогодні подана отут з неменшою неохотою і для вияснення, бо вони стали для їх автора причиною довготривалих і прикрих жалів від автора книги, а вступом до них були « вияснення » проф. М. Чубатого, які також передруковуємо, бо вони вияснюють деякі задуми автора розгляданої книги.

« *Вияснення* » *проф. М. Чубатого*

Таким самим шляхом (через треті руки) були ще того ж 1963-го року написані « вияснення » автора « Історії Християнства в Україні », у відповідь на « завваги » о. А. Великого, який у міжчасі став протоархимандритом, бувши передше лише проректором Колеґії св. Йосафата в Римі, де були запрошені і його « замітки » від проживаючого там Преосв. Кир Івана Бучка. Тому « замітки », написані проректором, дістали відповідь вже на адресу протоархимандрита, змінюючи отак формально позиції в цій справі. Автор « вияснень », які тут передруковуємо, скорочує для кореспонденційних цілей « Історію Християнства в Україні » ініціялами *ІХУ*, а за-

мітки о. А. Велкихго словом *Критик,* і цих скорочень уживаємо без зміни в нижчеподанім тексті.

« З Канцелярії Єпископської Конференції дістав я згадані вище Завваги на які вважаю конечно потрібним дати мої вияснення. — Наукова критика в науково-дослідній праці це звичайно важний стимул в осягненні остаточної цілі кожної науки — відкрити правду. Тим чином наукова критика стає для автора дружньою допомогою в праці, бо зокрема нині, коли світ заливає повінь наукової та псевдонаукової літератури, ніякий науковий робітник не може бути до тої міри зарозумілим, щоб з вдячністю не приймати критичної допомоги компетентного приятеля доброї волі. Та щоб критика була науково корисною, то критик мусить бути компетентним науково, себто в цій ділянці людського знання посідати приблизно такий самий позем знання. Друге, критика мусить бути річева та серіозна. Вкінці, критика мусить бути написаною з доброю волею причинитися до зросту науки, а не її перепинювання. — В християнській критиці це є самозрозуміле, бо для вченого чи невченого мусить бути обов'язковим Заповіт Христа: « Любіть друг друга, бо по цім пізнають люде, що ви мої ученики, коли любов будете мати поміж собою ». Немає наукова критика цього останнього, то вона переміняється в звичайну напасть на свого ближнього. — Достойний Критик моєї праці, яка скоро добігає до дванацять соток машинопису, дістав до прочитання тільки 400 сторінок й то без приміток. Це обмежує кожному критикові можливість видавати ширші заключення та прямо унеможливляє контролю доброго чи менше вдатного використовування автором джерел і наукової літератури. — По черзі дам відповідь на головні побажання та закиди Достойного Критика: —

1. - Чому назва твору « Історія Християнства в Україні? »

На таку назву зложилося кілька раціональних причин. Назви « Історія Церкви в Україні » чи « Історія Української Церкви » були б за вузькі для осягнення тої цілі, яку я собі намітив: дати наукову студію не тільки Церкви як організованої установи, опертої на догмах віри, на канонічнім праві та на церковній обрядовости, але також побіч тамтого дати історію розвою християнських ідей, як вони повставали та перероджувалися на українській землі на основі Христової науки, але набирали своєрідної окремішности, немов власної особовости, з одного боку під впливом духової при-

роди українського народу, з другого боку від впливом посторонних натисків на християнство українського народу, зокрема в часах його політичної слабости.

Такі намічені розміри праці ставлять собі завдання найти червону нитку співзалежности поміж тисячлітним політичним, соціяльним та духовним життям українського народу та його всебічним християнським життям. — Поставивши собі таку ціль, стало конечним в ту працю включити богато відомостей про позацерковне життя українців, чого не можна б зробити в творі, який називався б Історією Церкви. Відноситься це не тільки до початкових, вчасно християнських часів, але ще більше до пізніших, а навіть нинішних. — По словам київського митрополита Іларіона, першого богослова української землі та першого ідеолога християнської Руси-України, при кінці X-го століття зійшла Божа Благодать на Руський Нарід. Ця Божа Благодать сконкретизувалася в основанні на українській землі Христової Вселенської Церкви. Для митр. Іларіона Христова Церква та Руська Нація, відома по всіх кінцях світа, це дві конкретні реальности, від себе співзалежні. І саме ціллю моєї праці є: відтворити тисячлітне минуле, історію змагання Руcько-Української Нації за збереження цих двох реальностей наших предків, своєї нації та Христової Вселенської Церкви у такій східній формі, яку вона мала від початків. Легковаження одної чи другої реальности дасть нам відповідь на десятки нерозвязаних питань з історії Церкви та Нації України. — Поставив би я наголовок праці, як бажає Критик, Історія Церкви чи навіть Християнської Церкви в Україні, так з місця два українці спитають мене: а котра в нас Христова Церква, католицька чи православна? Я волів би, щоб з пізнання історичних фактів самі читачі витягали собі науку.

2. - Для кого призначена праця, питає Критик?

Таке питання дивне, прямо незрозуміле. Наукова студія все призначена для тих, що маючи принайменше загальне знання та заінтересування, хотять запізнатися глибше з проблемами, що є предметом праці. Можуть це бути і самоуки, можуть бути люде й з образуванням: дипломи не все покриваються з дійсним знанням. Річ природна, що з цеї студії буде можна користати для написання популярних публікацій. — Вірю, що її будуть читати і чужинецькі вчені. Беручи постійну активну участь в міжнародних зїздах професійних істориків, я ствердив, що для многих слявістів українська мова вже не є непоборимою трудністю. Вони ждуть на справж-

ні наукові твори українських вчених, бо дотеперішні компіляції їх не задоволяють. Річ природна, що для поширення нашої концепції ІХУ, як практичного стосування Христової науки українським народом, як окремою духовою індивідуальністю від тисячі літ, це справа теж великої національної ваги. — Заохотою вести мою працю в цім напрямі дала мені цікава розмова на цю тему з візантиністом та слявістом світового імени проф. Дворніком, дотепер радше общеросійських поглядів, в часі сальцбурського Конґресу. Тому хай Критик не журиться тим, що « люде будуть читати ту книжку »; на це я її пишу. — Хто знає техніку наукової праці, той розуміє, що мій машинопис це готова праця з наукового боку. Вона ще потребує як кожня така праця кінцевої редакції автора, себто мовного вигладження, контролі цитованих джерел через можливі недогляди, а вкінці усунення навіть можливих противенств, які при праці біля 800 сторінок друку, над якою працювалося біля двох літ, моглиб найтися. Ця редакційна робота саме тепер робиться частинами перед відданням машинопису до друку.

3. - Питання історичної методики в праці.

Цій справі Критик присвятив найбільше місця та в цю справу увів такий нелад, що з його завваг властивої ніякої методики не видно, бо всяка методика це лад, порядок. В часі моїх університетських студій та студій вже по доктораті, я мав щастя бути учасником історичних семінарів великих вчених (проф. Михайла Грушевського) української історії, (проф. Людвика Фінкеля) европейської історії та проф. Освальда Бальцера (історії словянських прав); все це на львівськім університеті та проф. Ганса Іберсберґера (історія словянщини) на віденськім університеті. У них всіх засади історичної методики були такі самі, бо всі вони достосовувалися до тогочасного знаменитого підручника німецького професора Бернгайма: « Історична Метода ». — Всі ці професори вчили, що науковий історичний робітник, вибравши тему, розглядається на першому місці за джерелами, як найтвердщою основою наукової праці. Збираючи джерельний матеріял, він обов'язаний рівночасно переводити оцінку віродостойности джерела — його автентичности, його обєктивности з огляду на особи та події, про які автор джерела пише. Слід пізнати не тільки мовне, але теж укрите значення джерела. — По зібранню джерельного матеріялу приступалося до читання наукових творів нових авторів. Науковими творами наші професори вважали тільки такі твори, що вносили щось нового до теми їх праці, чи то на під-

ставі нового джерела чи нової інтерпретації джерела. — Праці, які не вносили нічого нового, а тільки переповідали погляд вчених істориків, за наших часів не зараховувалися до наукових творів, це були компіляції. Коли студент вищих років приносив на семинар професорови компіляцію, той його з місця дискваліфікував, що це не є наукова робота. — По зібранню матеріялу з джерел та наукової літератури слід було уложити плян історичної праці, посеґреґувати матеріял до кожного розділу та приступити до концепції праці. — Наші професори радили писати способом нарративним оповідання та наукової немов дискусії з противником. Спосіб нарративний, оповідання, говорили, це стиль історичний. Це все мало бути в тексті. — В примітках мало бути тільки це все, що конечним було немов додатково для пояснення того, що сказано в тексті, або для пояснення подробиць про само джерело. Отже автора його, час постання та де находиться надруковане (том, сторінка), чи переховуване ще в архіві. В примітках могло теж бути цитування джерела в оригінальній мові, бо переклад або скорочення мало бути в тексті. — Примітки засадничо не повинні були бути надто довгі, нормально не більше ніж четвертина сторінки. Переношення довгих приміток на наступні сторінки відраджували. —

По прочитанні завваг Критика й то в формі доволі авторитетній, я найшовся в справжнім клопоті. Він поручає робити все навідворот, як вчить метода історичної праці. Критик радить дві третини мого тексту перенести до приміток, а тільки одну третину оставити в тексті. Таких історичних праць тепер немає. — Мій Критик радить цілий виклад проблеми та докази перенести до приміток, що стає прямо нелогічним. Було б порадно кинути оком на сторінки 10-томової « Історії України-Руси » Грушевського, щоб переконатися, що і виклад питання і всі докази і цитування там у тексті. « В автора, пише Критик, величезна маса, та скажу більшість тверджень не підтверджена джерелами та принайменше відповідною бібліографією ». Важко сказати про які тут твердження мова. При писанні історичної праці є сотки тверджень загально відомих пересічним історикам, а навіть не історикам, яких не треба підтверджувати джерелами та бібліографією, бо часто це виглядало б доказувати, що в полудне є день. Початкуючі історики, щоб похвалитися начитанням літератури, так роблять та засмічують твір подаванням маси титулів книжок дуже часто зовсім не наукових, але того не роблять серіозні історики. « Не можу собі уявити, пише Критик, як автор може цитувати тексти в знаках наведення не подаючи

джерела звідки взяті ці тексти-цитати. А таких текстів ціле множество ». Хоч їх є множество, одначе Критик не навів ані одного. Закид слушний, колиб він був опертий на фактах. Я тверджу, що їх немає, узглядняючи можливости, що переписувач на машині вложив знаки наведення, де їх не було треба. Можливе є ще одно, що якийсь текст був цитований і джерело було подане. Потім по якімсь короткім екскурсі джерело є дальше цитоване. Читач розуміє, що це є продовження того самого джерела, якщо є знаки наведення. Одначе такі ситуації є хиба виїмкові й про « маси та множества » й мови не може бути. Річ природна, що при кінцевім редаґуванню автор може сам запримітити чи читач пізнав, що цитат є продовження попереднього цитату чи ні, або другі недогляди. — Взагалі в Критика на кожному місці видно нахил до ґенералізування чи перебільшування мнимих чи дійсних помилок. Для прикладу наведу одно місце. Критик написав: « В деяких випадках я знайшов значні прогріхи », всюди писано в числі многім. А на ділі мова про одну одиноку похибку, про дату листа краківського єпископа Матвія до св. Бернарда з Клєрво. Цю похибку я сам запримітив, бо цей лист є згадуваний в дальшій частині праці. Не міг я її поправити в тих копіях, які не були в моїх руках, як саме копія Критика.

4. - Моя сторонничість у підборі праць істориків.

Всеж таки думаю, що найінтересніший закид Критика, це його закид мого вибору історичних праць, якими я послуговувався. Він пише таке: « Автор проявляє дивну аверзію до українських авторів, за виїмком Пастернака, а властиво користується тільки російськими ». Все ж таки після слова « тільки » вичисляє Критик ще Томашівського, яким я користувався три рази та о. Назарка, на якого я посилався раз. Цей уступ Критик закінчує перелицьованням слів Шевченка: « нехай радше москаль, німець чи поляк скаже ». В Історії Християнства в Україні це принайменше дивне. — Я приневолений погодитися з Критиком, що таке розуміння наукової праці дивне, а навіть загрозливе: рахувати авторів на штуки та ще й по їх національній приналежності. Критик робить дальше закид, що « автор поклясифікував їх гуртом заздалегідь ». — Насамперед мушу для об'єктивної дійсности ствердити, що Критик недокладно порахував національність авторів. Мабуть слабо орієнтуючись в українській історичній літературі, деяких українців зарахував до москалів. На перших 400 сторінках моєї праці я покликувався на таких авторів українців: Д.Н. Абрамович, Київська

Академія Наук; М. Брайчевський, Київська Академія Наук; Михайло Грушевський; В. Заїкин, Записки Чина св. Василія В.; М. Коробка, Імпер. Академія Наук; Т. Коструба, Чин Отців Василіян; П.А. Лавров, Московська та Київська Академії Наук; А. Лященко, Київська Академія Наук; М. Міллер, Укр. Вільна Академія Наук; О. Назарко, Записки Чина СВВ; Іван Огієнко, НТШ і УВАН; Ярослав Пастернак, НТШ; Стефан Томашівський, НТШ і Зап. ЧСВВ. — Тим способом, кромі згаданих Критиком Пастернака, Томашівського та О. Назарка, в моїй праці (перших 400 стор.) посилаюся ще на 10 українських авторів. В науці є недопускаємим рахувати вчених на голови. Хіба ж ніхто не схоче Айнштайна чи Тойнбі міряти з цілою соткою пересічних авторів їх дисциплін. Тут і джерело мізерії нашої науки.

Це передовсім відноситься до українського археолога Ярослава Пастернака, поіменно згаданого Критиком. Др. Ярослав Пастернак випустив два роки тому назад монументальний твір, Археологію України, працю свого цілого життя. Це твір строго науковий, опертий на сотках своїх джерел відкопаних та других слов'янських археологів. Твір в додатку респектуючий консеквентно лінію української самостійної науки. Це, по моїй думці, найціннішний науковий твір випущений українським вченим за останних тридцять літ. Українська Енциклопедія це науковий збірний твір. — Маючи такий фундаментальний твір укр. археології, український історик не потребує вже послуговуватися неукраїнським археологічним твором як допоміжним твором для української історії. Одначе рівнати твір Пастернака з десятками других українських творів, з яких деякі чистої крови компіляції, це правдивий гріх супроти української науки.

Це далеко не значить, що я не шаную наукових поглядів Стефана Томашівського чи праці о. Назарка, яка є своєрідна та про яку я дав свою оцінку при кінці періоду св. Володимира, що виходить вже поза перших 400 сторінок моєї праці. — Так само це не значить, що я не маю пошани для твору єпископа Пелеша. Одначе покликуватися на нього часто не можна, бо твір Пелеша нині вже цілком перестарілий та містить сотні помилкових поглядів. Він дуже подібний до історично-церковного твору Митроп. Макарія, який на свій час був стандартовим твором « Історії Російської Церкви », а нині є вповні перестарілим, хочби супроти пізнішого твору Голубинського, який також вже перестарюється. І Пелеша твір і Макарія вартісні нині тим, що в них цитовані в цілості деякі дже-

рельні документи, часом важко доступні для історика наших часів. В додатку у Пелеша українці та москалі це один нарід. — Колиб ми хотіли покликуватися тільки на твори українських авторів, то ми завелиб українську історичну науку на ще більшу мілину, на якій вона нині найшлася, через наше політичне положення. — Дивне, що Критик не розуміє чисто психологічної вартости покликуватися на чужого, а передовсім російського, історика в доказуванні української тези. Хиба факт, що погляд чужинця підтверджує українську тезу є многократно сильнішим для читача, ніж коли той погляд попирають самі українські автори.

Для мене так само є дивним закид Критика, що я поклясифікував авторів заздалегідь. Та це ж головний обов'язок наукового критика поклясифікувати джерела та авторів після їх віродостойности. Науковий дослід тим разом майже ідентичний з поступованням розумного судді. Щоб пізнати правду суддя мусить клясифікувати свідків після їх достовірности. — Віродостойність чи невіродостойність свідка, і наукового автора, може мати своє джерело або в незнанню, або в легкодушности, або в злій волі. Вибравши тільки свідків віродостойних суддя, а так само історик, вступає на певний шлях, що веде його до пізнання правди в суді чи в науковім творі. Не переведе науковий робітник-історик клясифікації своїх свідків-авторів « заздалегідь », так вступає на грузкий ґрунт, який не веде до пізнання історичної правди. — Критик видно радить мені з мого наукового твору зробити « ґалєрію почетних авторів української еміґрації », для заспокоєння їх особистих амбіцій, чи ґрупової амбіції та поставити побіч Грушевського, Пастернака, Кубійовича також « руських вчених » зїзду 1848 року.

5. - Справа наукової компетенції.

Закінчуючи обговорювання справи закидів Критика на тему методичних проблем в моїй праці, я обов'язаний ствердити, що в нашій руїні наукової праці не тільки історичної, але також іншої, завинило повне легковаження наукової компетенції. Забагато є у нас вчених, що вважають себе експертами в множестві наукових справ. — Нині вчений світ історичну науку не називає навіть наукою історії, але ділянкою історичних наук. По перше, історична наука має для свого вжитку багато допоміжних історичних наук, з яких кожна це широке поле спеціяльного знання. До таких наук належать: археологія, археографія, хронографія, нумізматика та кілька ще других. Кожна вона має свою наукову методу досліду.

— Але й сама історія нині ділиться на історію церковну, політичну, економічну, історію права, мистецтва та тощо. І тут знов кожна це наукова спеціяльність. Згадані ділянки ще діляться на спеціялістів по територіяльному та часовому поділови: Історики античної доби, середновічної або медієвістики, нової історії та тощо. —

Помилковість Критика лежить в цім, що він самий добрий археограф та заслужений видавець ватиканських документів приписав собі компетенцію бути теж знавцем методи історичного досліду та історичного писання й тому зовсім заблукався на несвоїм полі. — За час моїх університетських студій на трьох факультетах я два рази теж слухав викладів археографії та розумію, яка це трудність відчитувати та копіювати документи різних часів та різних писем. Я ніколи не відважився при моїм сильно поверховнім знанню археґрафії давати інструкцій археографови, як має виглядати його праця. І тому мені справді дивне, що Критик сам не історик забирається так авторитетно поучувати старого історика та так легковажно ставитися до його праці. — Річ природна, що й історичний твір наукового характеру можуть читати і неісторики та висказувати свої суґґестії інтелігентного читача. Такі суґґестії дуже часом вартісні. От наприклад суґґестію других читачів моєї праці, що перший розділ, якого предметом є чисто народня історія, булоб порадним скоротити. Я це й зробив при кінцевій редакції, але завваги відносно історичної методики може компетентно давати тільки другий науковець, професійний історик.

6. - Наукова праця, наукова критика та відповідальність перед Богом і батьківщиною.

В програмі Студійних Днів Християнського Руху та НТШ, які недавно відбулися під Римом мав теж доповідь др. Володимир Кубійович, Головний Редактор Української Енциклопедії та Ґенеральний Секретар Головної Управи НТШ продовж 17 років. Ґенеральний або Науковий Секретар НТШ це немов сторож на обсерваційній вежі стану українознавчих наук. Др. Кубійович прямо заявив, що українознавчі науки стоять над своїм гробом, якщо не прийде якась ратункова акція. Найдальше до десяти років, коли вимре дослівно кількох старших науковців, українознавчі науки закінчаться, а з тим наукове українознавство. Цю осторогу др. Кубійович повторив також в Ню Йорку і я з його ствердженням вповні погоджуюся. Та найгірше, що ми тої ратункової акції не видимо, противно « наукові універсалісти » поза Україною прямо підставля-

ють ногу тим решткам української науки. — Жертвою цього того року впав сам др. Кубійович, бо « наукові українські універсалісти » в ЗДА позбавили його уряду Ґенерального Секретаря НТШ, а на його місці поставили канадійського хеміка, який « розуміється на всіх українознавчих науках ». На жаль таких наукових універсалістів не брак по всіх поселеннях української еміґрації.

Під Совєтами нині українознавчих наук немає вже від 30 років. Твори з українською тематикою, які там появляються, не мають ані української ані християнської душі. Християнство українського народу там нині на Голгофті; воно своєю моральною силою мучеників та ісповідників счудувало християнський світ, одначе воно теж потребує свого наукового обґрунтування, щоб мучеництво теперішнього українського покоління пов'язати з християнськими терпіннями предків. Воно потребує своєї християнсько-української історії.

Яка ж постава та відповідальність тих українців християн, що по волі чи неволі лишилися поза полем релігійної ідейної боротьби? Чи може ставити колоди під ноги тому, хто взявся за цей обов'язок. Виглядає, що й таке буває. Прочитаймо закінчення оцінки Критика моєї Історії Християнства в Україні. Там написано таке: « Так як зараз праця лежить вона речево і методично навіть не дорівняла б вже 80-літній історії Пелеша ». — « Речево і методично » значить фактичним знанням та викладом головних напрямних українського християнства. Тому зацитую розуміння справи українського народу та його християнства, якої то лінії Пелеш тримався в цілім своїм підручнику. Ось його « речеве і методичне » розуміння народу і християнства України. Читаємо там (цитуємо українським перекладом, а зацікавлених відсилаємо до оригіналу; том I, стор. 19): « Русини в своїй батьківщині... мали назву Русь. Але коли в 12-ім столітті частина русинів відпала до Фотієвої схизми, а друга частина з Римом з'єдиненої Церкви позістала вірною, тоді римський Престіл назвав живучих в єдності віри з Римом русинів назвою рутенців, для відрізнення від північних русинів, які трималися схизми... Сьогодні цієї назви вживають австрійські русини і римський Престіл називає ним з'єднених з Римом русинів, для відрізнення від нез'єдинених русинів. Ім'я « рутенці » (руссінен)... немає жодного історичного підгрунтя » (Пелеш, Історія Унії..., т. I, стор. 19).

Це і є ця історична доктрина на тему українського народу та його християнства історика Пелеша, яка по думці Критика своїть вище писань « конферансієра » автора. Я Пелеша не обвинувачую,

бо він був дитиною свого часу, святоюрського москвофільства. Одначе все таки Критик питає мене, чому я не цитую Пелеша!

Під кінець нехай мій Достойний Критик, позволить мені запитати тільки одно питання: Чи нас еміґрантів, що живемо вигідно у зматеріялізованому світі вже не обов'язує християнська справедливість, любов ближнього, а передовсім основна євангельська чеснота — покора? » — *Микола Чубатий.*

Радо відповідаємо на це питання: так, обов'язує, і то всіх християн, навіть істориків і то також « професійних », які з літами мали б усе знати. Біда тільки, що не всіх обов'язує « присяга вірити на слова вчителя », головно коли, після слів широкого викладу в приватному листі, не все лише « професійне » знання ввійшло в опублікований твір, і не все там закінчилося лише на загальних напрямних, і на бажаннях, бо історія покористується фактами і шукає не лише покори, але також правди. Тому наведемо в наших матеріялах також голос « професійного історика » новішої школи — проф. Л. Мюллера, який оцінює конкретне здійснення добрих намірів проф. М. Чубатого.

« Оцінка » І-го тому в проф. М. Мюллера

Чотири роки по появі першого тому проф. М. Чубатого (1965-1969), « Річники для Історії Східної Европи » (« Jahrbücher für Osteuropas Geschichte », Bd. 17, Heft 2, München-Wiesbaden 1969, S. 271-273) опублікували рецензію проф. Людольфа Мюллера з Тюбінґену, якому, здається, також « українська мова не була непоборною перешкодою » і якого проф. М. Чубатий цитує в своїй праці для « психологічної вартости... в доказуванні української тези ». Рецензію-оцінку проф. Мюллера подаємо отут як матеріял для майбутньої рецензії, українським перекладом, не для « психологічних вартостей », але з уваги на нелегкий доступ в українського читача до німецьких « Річників ». Оцінку Мюллера подаємо без змін і дослівно, як матеріял. Ось її повний зміст.

« Як говорить заголовок, розходиться в першому предложеному томі три-томної праці про час від початків християнства на території сьогоднішньої України до 1353 року тобто до року висвяти « московського » Олексія на митрополита київського і всієї Русі. Цей час, коло 1350 р., уважає Чубатий кінцем доби « київського християнства ». За нею йде « доба українського християнства під польсько-литовським натиском » (до 1686 р.), а так « доба християнства

українського народу в кліщах Російської Імперії» (від 1686 р. до сьогодні) (стор. 17).

Автор хоче в своєму творі «дати українському народові правдиву історію свого християнства» і він вірить, що також західній світ «потребує врешті об'єктивної наукової праці на цю тему» (стор. VII), бо досі немає про це «об'єктивної і критичної праці» (стор. 1).

Його концепція про ціхи й історію київського християнства є приблизно наступна: Передісторія цього християнства починається вже перед виходом синів Ізраїля з Єгипту. Етнічним підґрунтям українського народу є носії трипільської культури, які вже на переломі третього і другого століття перед Христом мешкали правобіч і лівобіч Дніпра. З мешканцями північної сусідньої лісової смуги тисячоліттями не було взагалі жодних відносин. Культура трипільської людини стояла безпорівнянно вище від цієї північних лісовиків. Вже самі з себе вірили трипільці в позагробне життя; стичність з іранськими народами підвищила в них свідомість про значення моральних вартостей. Так були вони вже в передхристиянських часах напів християнами, не знали кари смерти і шанували жінок більше як інші народи. Грецькі колонії над Чорним морем затіснили стосунки предків українського народу з греками класичної доби — не лише торговельні, але також духовної культури (стор. 23-24). Правда, на це не наводить Чубатий жодних доказів з цієї ділянки, в якій такі стосунки звичайно залишали найвиразніші сліди — в ділянці запозичених слів, але зате він вказує на народний одяг українців, що мають надзвичайну подібність до грецьких, на мистецькі замилування українців, на які вже Гердер звернув увагу, як він подорожував по Україні (sic! стор. 26), на індивідуалізм, який так само пошкодив українцям, як і старим грекам. Християнство проникало в Україну з давніх давен, в добі антів воно процвітало і Аскольд і Дир, нащадки старого Кия не потребували впроваджувати християнства ні з півночі ні з полудня, але могли його взяти з місцевих традицій.

В питанні остаточного схристиянізування Русі за Володимира Святого йде Чубатий за так званою тьмутороканською теорією; він думає, що Глава новозаснованої руської Церкви був автокефальний тьмутороканський архиєпископ, бувши практично незалежним від константинопільського патріярха, а руська Церква в перших 50 літах свого існування була практично автономна; це надзвичайно щасливе положення виміг на візантійцях Володимир своїм успі-

хом у « кримській війні » 989 р., за що йому цілих 250 літ було відмовлено чести бути проголошеним Святим. Щойно за Ярослава Мудрого, в році 1037, прийшов до Києва перший грецький митрополит, але і він не вдержався тут довго, тому що національна партія в Києві, під проводом Іларіона, спротивилися сильно такій розв'язці. В 2-ій половині XI-го століття лише спорадично появлялися в Києві митрополити-греки. Другий нещасливий крок до підчинення української Церкви константинопільському патріярхові вчинив Володимир Мономах і наслідки цього не дали на себе довго ждати: в першій половині 12-го століття вже помітний моральний занепад публічного життя в Україні (осліплення Василька однак сталось вже передше!). Коло 1150 р. прийшло до другого спротиву українського християнства візантійському чужинецькому пануванню — в справі Клима Смолятича. Але і цей спротив був неуспішний: не-українська мало культурна Північ східньо-слов'янського простору (пізніші московський і білоруський народи) просякла тим часом візантійським духом і виступила політично-мілітарно (спільно з Візантією), і духовно та церковно-політично, проти послабленої Київської Держави і українського християнства. Катастрофа 1240 р. вчинила решту, а з інтронізацією Олексія позискує московське християнство нещасну перевагу в східньо-слов'янській церковній історії.

Така є концепція Чубатого про староукраїнську церковну історію. Бажаю сказати одним словом: ця концепція є в основі цілком фальшива. Моє відкинення тез Чубатого я не потребую тут ширше доказувати, бо я їх вже доказав широко довго перед тим, як Чубатий написав (або принаймні видав) свою книгу. Правда, він називає мої дві книги в своєму списку літератури, але нема в нього справжнього трактування моїх аргументів. А місце на це було б при розгляді таких основних питань, як ієрархічне положеня руської Церкви перед 1039-им роком й інтерпретація постаті і діла Іларіона, і то в книзі і праці на більше як 800 сторін друку. Замість розглянути мої аргументи, Чубатий старається вияснювати психологічно мою схильність до « візантійської теорії ». На його думку цієї « перестарілої теорії » тримаються ще « деякі заграничні історики, які дивляться на Візантію як на всемогучого керманича долі тієї частини Европи, натомість Русь вважають за півдику країну, якій Візантія могла диктувати долю її національного розвитку » (стор. 241). Як типічного представника цих « заграничних істориків » названо в наступному реченні мене. Мені є просто не-

понятним, як з моїх праць про стару Русь можна вивести такий погляд на візантійсько-руські стосунки. Невлучним і майже незрозумілим є також твердження, що « вже ніодин історик східньоєвропейського походження не тримається цього перестарілого погляду » (тобто: візантійської теорії про походження руської ієрархії). Якщо б Чубатий прочитав принаймні з деякою увагою перші три сторінки моєї книги про ієрархічне положення руської Церкви перед 1039 роком, то мусів би знати, що цей « перестарілий погляд » заступають між іншим росіяни Греков, Левченко, Оболенскій, Острогорський і болгарин Снегаров, хоча вони і походять з Східньої Европи. А далі були б такі імення як Александра Солов'єва і Андрея Поппе. Та, впрочім, я уважаю, що істориків не можна запитувати про їхнє походження, але про їх арґументи.

Як і в питанні про положення руської Церкви перед 1039 роком, бракує в книзі Чубатого також розгляду наукової літератури і критичної настанови до джерел. Тяжкі питання критики джерел, які пов'язані з найважнішими джерелами руської церковної історії тих часів — з так зв. церковним уставом Володимира і Ярослава, літописом Нестора, ніконівською літописсю, « пам'ять і похвала » св. Володимира, Життям св. Антонія, києвопечерським Патериком — ледве розглядаються, не кажучи про їх глибше розуміння чи наближення до нової розв'язки. Книга в тому огляді є перестарілою на десятиліття. Тому не можна на неї покладатися і в представленні фактів. Відклики до джерел і наукової літератури є дуже скупі. Релятивно дискретний список літератури, в бібліографічних даних не завжди докладний (стор. 781-800), не може в подробицях заступити цей брак документації.

Автор бажав дати українському народові й західньому світові перший об'єктивний і критичний виклад української історії Церкви. Цього завдання він не виконав. Праця не є справді критичною і в високому ступні суб'єктивна. Але саме ця суб'єктивність пояснення й оцінки вчиняє книгу, помимо всіх браків, зацікавлюючою лектурою. Хоча вона суттєво не збагачує нашого знання української церковної історії середнєвіччя, то все ж вона є церковно-політичним і інтересним духовно-історичним документом, знаменним для певного напрямку українського християнства двадцятого століття ». — *Людольф Мюллер, Тюбінґен.* —

З нелегко направною наліпкою входить книга проф. М. Чубатого в науковий міжнародний світ, як праця некритична, суб'єктивна і тенденційна, хоч українська закордонна преса вихвалила

її для внутрішнього вжитку як твір епохальний. І хоч вона ще не закінчена, та ледве зможе вона змінити цю міжнародну наліпку, принаймні на першому томі. « Автор свого завдання не виповнив » каже проф. Мюллер, хоч в своїх « виясненнях » виявив найкращі наміри і бажання та висказав гарні слова про свій задум. Але, на жаль, за гарними словами не пішли такі ж самі наукові діла і на світовім науковім ринку українська Церква залишиться і далі з Історією Пелеша, бо, каже той же Мюллер, у ключевих питаннях вона « є на десятиліття перестаріла », в « викладі фактів не сполеглива », а в « подаванні джерел і наукової літератури » скупа.

Подавши ці матеріяли до майбутньої рецензії цілого твору, висказуємо лише надію, що наступні томи помітно пом'якшать цю першу оцінку та дадуть українській Церкві і народові справді науково досконалу працю.

Подав А.Г. Великий, ЧСВВ

1966

Michael Lacko S. J., **The Union of Uzhorod,** Cleveland-Rome, Slovak Institute, 1966, 8º, 190.

Вітаємо англійський переклад оригінальної праці Впр. о. проф. М. Лацка, Т.І., що вийшла по-латині в Римі 1955 р., а відтак 1965 р. другим накладом. Англійський переклад зготовив проф. Східнього Папського Інституту в Римі, о. Йосиф Ґіль, Т.І. Він появився друком у « « *Slovak Studies* », Historica 4, Rome-Cleveland 1966, vol. VI, pp. 7-190, як теж і окремою відбиткою.

Орігінально ця праця шан. автора це — докторська дисертація, що її він оборонив на Східньому Папському Інституті в Римі 1955 р. Тому що вона видана по латині з повним науковим апаратом і цінними архівальними джерелами, до неї треба буде звертатися кожному історикові, якщо буде трактувати діло з'єдинення на Закарпатті. Англійський її переклад, на деяких місцях досить свобідний, призначений для пересічного читача і тому стисло науковий апарат (*Документи,* стор. 191-255; *хрон. показник,* стор. 257-259; *показник імен,* стор. 261-271; як і *геогр. конкорданція,* стор. 273-276) тут опущений.

Хоч оце праця появляється третім своїм виданням, все ж таки автор не встиг дотепер поправити деякі історичні неточності, як н.пр.: 1) На стор. 31 він подає дату перенесення осідку мук. єпархії до Ужгороду — 1776 р.; а на стор. 50 уже — 1775 р. Фактичне

ж перенесення відбулося щойно 1780 р., а канонічне — 1809 р.; 2) На стор. 32 автор каже, що київський митроп. вислав єп. Сушу до Риму, хоч у тих часах (1655-1665) митрополичий престіл був опорожнений; 3) На стор. 37 автор зле пояснює, що відай письменник з 1741 р. « не знав нічого про ужгор. унію ». Радше даний автор хотів видвигнути заслуги єп. Декамеліса, що був « на папері » вже залежний від яґерського римо-кат. владики; 4) Трохи тенденційне твердження на стор. 52, буцімто ОО. Єзуїти « шанували та зберігали літургічні обряди і звичаї русинів », бо ж уже у наступному відступі цитує їхні ж *Аннали з 1652 р.*, що ОО. Єзуїти мук. єп. Партенія заставляли « сповідатися і приймати св. Причастя у римокатол. обряді ». Не без причини апелював 1664 р. аж до Риму сам єп. Партеній, щоб йому було « *позволено жити згідно із звичаями рідного йому обряду* » (cfr. A. Welykyj, OSBM, *Acta Prop. Fide*, Romae 1953, vol. I, p. 303); 5) Нема даних, щоб єп. А. Крупецький, у справі св. з'єдинення, їхав « аж до Мукачева » (стор. 59), але радше перебував у краснобродському монастирі; 6) Шан. автор стисло тримається « букви » грамот, як н.пр. на стор. 73, « про високу освіту » Тарасовича, хоч текст був тільки утертою канцелярійною формулкою (пор. такий же ж текст грамоти для єп. Григоровича, стор. 66); 7) Деякі назви не є точно подані, н.пр. на стор. 80 має бути — *Іванівці, Лавки* та *Лохове*; на стор. 163 — *Ясіня, Вонігово* тощо; 8) Трохи наївне натягування місця походження єп. Партенія — із с. Секуле, Словаччина (стор. 123); 9) Помилка в даті свячень 40-річного лоховського священика: « перед 26 роками », бо тоді був би свячений 14-річним (стор. 146); 10) Юрисдикція єп. Партенія на Спишу тривала тільки до 1662 р., коли наші парохії були підчинені римо-кат. Спиській Капітулі (стор. 146); 11) Нез'єдинені марам. владики мали свій осідок у монастирі *углянському*, а не « *грушевському* » (стор. 162) і т.п.

Бажаним було доповнити це англомовне видання новішими виданнями, які протягом 1955-1966 р. значно помножилися і кинули яскравіше світло на поодинокі проблеми.

Попри свої недоліки твір о. проф. Лацка є цінним вкладом до історіографії Срібної Землі. Ми йому вдячні, передусім за те, що він: 1) Розв'язав багато заплутаних подій на основі оригінальних джерел; 2) накреслив вичерпні біографії унійних протаґоністів на Закарпатті, тобто Владик: Петронія, І. Григоровича, В. Тарасовича та Партенія, яких досі бракувало; 3) виказав рішальний вплив Берестейської Унії на Закарпатті; та 4) відкрив багаті архівальні

матеріяли у Римі і Відні стосовно унійних змагань у Срібній Землі. Менше вдатний його останній розділ про « *Головніші моменти релігійного життя на Закарпатті в часі з'єдинення* » (стор. 165-186).

Цією публікацією англомовний читач дістав у руки солідну наукову працю про одну з найважніших церк. подій на Закарпатті, за що ми складаємо шан. авторові і його помічникам наше вдячне признання.

А. Пекар, ЧСВВ

1967

Szegda Mirosław, *Działalnośc prawno organizacyjna Metropolity Józefa IV Welamina Rutskiego (1613-1637)*, Warszawa, Akademia Teologii Katolickiej, 1967, 8º, 215.

Ця дисертація о. М. Шеґди про правно-організаційну діяльність митр. Рутського появилася звичайним офсетним друком і малим накладом (280 примірників). До того, в цілості поданий тільки другий розділ: « Обнова Василіянського Чина » (ст. 44-171); інші розділи, — а їх усіх п'ять, — подані в синтезі без жодних бібліографічних заміток. Не зважаючи на ці недомагання, які певно від автора не залежали, праця являється інтересною та й заслуговує на те, щоб познайомити з нею читачів.

Автор, який уже від якогось часу цікавиться особою митр. Рутського (віднайшов і видав у 1963 р. в « Записках ЧСВВ » « Життя Рутського », пера митр. Р. Корсака, та Рутського « Діскурсус »), збагатив цією працею нашу церковну історіографію, відтворюючи у світлі новознайдених документів, постать великого реалізатора Берестейського Порозуміння і реформатора Василіянського Чина. Бо дотеперішні студії про митр. Рутського назагал оброблені частинно, під одним чи другим аспектом. Документарно можна дуже багато довідатися з « Листів митр. Рутського », що їх зібрали і видали оо. Т.Т. Галущинський і А.Г. Великий у « Записках ЧСВВ » (Рим 1956); однак, по митр. Корсакові, ще не знайшовся науковець, який висвітлив би всебічно діяльність заслуженого Митрополита. Тимто праця о. Шеґди, — якщо він її в цілості видасть друком, — буде поважною студією, що на тлі історичних дій джерельно окреслюватиме правно-організаційну багатогранну діяльність митр. Рутського.

У вступі (ст. 7-13), — який являється своєрідною апологією

перед читацькою польською публікою, — Автор просить поглянути на історію Берестейської Унії, а вона може бути в сьогоднішнім розквіті екуменізму більше повчаючою, як реалізування різних екуменічних кличів. Ця історія, на думку Автора, повчить читачів не повторяти блудів минулих століть. Дивлячись на поважну збірку невиданих і виданих документів, на які спирався Автор, та на обширну бібліографію (ст. 14-33), можна сказати, що він доклав великого зусилля і поінтересувався таки в ширшому крузі різними питаннями, зв'язаними з діяльністю митр. Рутського.

Розділ I: « Життя митр. Рутського на тлі тодішньої доби » поданий у скороченні (35-41). Тут стрічаємо такі підрозділи: 1. Політично-релігійні відношення, 2. Молодість і студії митр. Рутського та 3. Рутський монахом і уніятським єрархом. Розділ II: « Обнова Василіянського Чина » — це одинокий розділ поданий у цілості (43-171). Автор дав йому першенство мабуть тому, що в укладі чернечих правил найкраще показується правно-організаційна діяльність Рутського. У першому підрозділі подана коротесенька історія монашества на Русі-Україні до часів Рутського (47-56). Відтак у другому підрозділі вже дуже обширно обговорюється переведення обнови Василіянського Чина (56-160). Тут найперше мова про створення Конґреґації Пресв. Тройці (58-67), цебто про 1-шу Василіянську Капітулу в 1617 р. Дальше о. Шеґда бере під розгляд правила генеральної капітули (67-83). Спершу вичисляє різні роди капітул, трактує про обсяг їхньої влади, а потім переходить до урядників ген. капітули, до часу й місця скликання та до способу її відбуття. Треба сказати, що ця аналіза правил про ген. капітулу випала досить вдатно. А вже таки найдовше о. Шеґда зупиняється над Конституціями (88-155), які уложив митр. Рутський. Вичисливши різні рукописи т.зв. « Спільних Правил », приписів для урядників у Чині і для єпископів, входить у подрібний перегляд усіх тих правил і подає коротенько зміст чи не кожного правила, майже все вказуючи на його походження та на варіянти в рукописах. В третьому підрозділі подана характеристика реформи Василіянського Чина, яку А. зводить до чотирьох точок: 1. централізація Чина; 2. новий устрій Чина — це синтеза Східньої і Західньої чернечої науки; 3. екземпція; 4. з'єднання Чина з Єрархією. Отак цей розділ, в якому проаналізовано згрубша чи не всі правила, що їх уложив митр. Рутський — це важний угольний камінь, що його Автор кладе в фундамент студій василіянського законодавства. Правда, вже о. М. Войнар широко обробив поодинокі правила про протоар-

химандрита, капітули, настоятелів, але оце вперше появляється така студія, яка запізнає читача з цілістю.

В III-му розділі: « Синодальна діяльність » (177-192) — подано важніші відомості про Кобринський (в 1626 р.) і про Львівський (в 1629 р.) синоди. IV-ий розділ: « Старання заснувати український Патріярхат » (193-200) — це короткий погляд на справу укр. патріярхату ще перед Рутським та двократна спроба Митрополита в цій справі з православними, в 1620-их роках та пізніше, за панування короля Владислава IV. Останній розділ, V-ий, трактує про « Організування шкіл і духовних семінарій » (201-211), перед і за часів митр. Рутського. При тім Автор подає структуру, а заразом і програму уніятських шкіл і духовних семінарій.

В закінченні (209-211), на підставі описаної в праці діяльности, Автор звеличує ще раз особу великого Ідеолога і працівника над церковним з'єднанням, зазначуючи при тім, що « не фанатизмом, не боротьбою він ширив і утривалив Унію, але любов'ю і святістю » (209). Вкінці додане ще резюме дисертації в французькій мові (213-215). Наше побажання, щоб ця важна праця в цілості чимскоріше появилася друком і то, по можности, в якійсь мові більш приступній для наукового світу. Тоді треба буде звернути пильну увагу на те, за яким стилем подається дати. Бо, раз стрічаємо їх за старим стилем, а іншим разом вони подані за новим (напр. пор. ст. 39 і 54), чи без жодного зазначення.

П. Підручний, ЧСВВ

1967

Basil Boysak, **Ecumenism and Manuel M. Olshavsky, Bishop of Mukachevo (1743-1767),** Montreal, Quebec, University of Montreal Publications, 1967, 8º, XXII, 233.

Працюючи над своєю першою книгою: « *Судьба св. З'єдинення у Карпатській Україні* » (опублікована 1963 р.), о. др. Василь Бойсак зацікавився особою мукачівського *Владики М.М. Ольшавського, Ч.С.В.В.*, головно ж його екуменічною працею « *Слово про св. З'єдинення* », яка появилася двома накладами по латині (Тирнава 1764, Відень 1765), відтак по німецьки (Відень 1765), два рази по українськи (Почаїв 1769, Львів 1862) та по мадярськи (Пешт 1780). Вона послужила теж для екуменічних проповідей о. І. Луба, *Унійні*

проповіді на снові « Слова » єп. М. Ольшавського, Ч.С.В.В., Станиславів, в-во Добрий Пастир, 1938 р.

Праця о. Бойсака про екуменічне навчання єп. Ольшавського появилася друком саме у 200-ту річницю смерти цього великого закарпатського Владики, що її шан. автор йому і присвятив (стор. I).

Згадана праця о. Бойсака обіймає вичерпну *бібліографію* (16 сторінок), коротку *інтродукцію* (10 стор.), одну *історичну главу* — про унію на Закарпатті, другу *доктринальну главу* — в якій автор подав аналізу « Слова » Ольшавського та *заключення*, в якому шан. автор твердить, що Владика Ольшавський 200 років тому назад « подав нам зразок успішного підходу до екуменічного діялогу та проблеми з'єдинення » (стор. 188). При кінці о. Бойсак подав ще свої власні, досить тверезі, спостереження щодо екуменічного діялогу і можливости з'єдинення Церков у дусі II Ватиканського Собору (стор. 189-197).

Тому що праця, в головному, складається з *історичної* та *доктринальної* частин, так будемо її і розглядати.

1) *Історично* — Шан. автор, маючи під руками цінний і джерельний матеріял, все ж не зумів дати читачеві ясного погляду на дозрівання унійних ідей на Закарпатті, ні на життєвий шлях і діяльність самого Владики Ольшавського. Наведенням самих голих фактів о. Бойсак не успів скласти органічного історичного тла і тим лишив пересічного читача плисти без керманича на невідомих собі водах.

Деякі твердження о. Бойсака трохи відважні і ще чекають на свої історичні докази (на пр. стор. 1 — про належність Закарпаття до Київської Держави у рр. 980-1015; стор. 4-5 — про іменування Ольшавського вікарієм; стор. 18 — про успіх Берест. Унії у Галичині; стор. 19 — участь єп. Сергія у краснобродському бунті і т.п.). Інші наведені факти не цілком згідні з правдою (н.пр. стор. 18 — « майже всі закарп. владики до 1711 родом з Галичини »; стор. 20 — прибуття Тарасовича 1613 р. з єп. Крупецьким; стор. 23 — візітація Тарасовича тільки Земплинського комітату і т.п.).

Щоб надати своїй праці трохи драматичности, шан. автор, підо впливом православної і новішої большевицької літератури, занадто побільшує значення дії *свящ. Михайла Андрелли з Росвигова*, головно ж на Мараморощині (стор. 26-31). Видно, що він слабо ознайомлений з історією мараморошської єпархії, хоч він наводить основну працю о. О. Барана, *Про Мараморошку Епархію та її з'єдинення*, що появилися по латині ще 1962 р.

2) *Доктринально* — Щодо тієї головної частини праці, шан. автор теж не безгрішний. У нього слідна основна методологічна похибка, а саме, що він старається насвітлювати чи пояснювати навчання Владики Ольшавського († 1767) авторами пізнішої доби, як Дроздов (1867), Соловєв († 1900), Суворов († 1909), чи з закарпатців — Базилович († 1821), Духнович (1865) тощо.

Помішавши поняття « освячення » і « жертви », о. Бойсак, здається, не ясно схопив навчання *Кабазіласа* про освячення й епіклезу (стор. 137). Стараючись доказати існування чистилища з літургійних текстів, автор цитує місця, які радше відносяться тільки до позагробового життя (стор. 167), тому й безпідставне є його заключення на стор. 168. Так само годі вивести думку св. Василія Великого і св. Івана Золотоустого із ектеній чи відпустів їм приписаних св. Літургій, бо вони напевно не вийшли з-під пера згаданих Отців (стор. 183-184).

Попри вказані недоліки праця о. Бойсака пересякла цитатами св. Отців, Вселенських Соборів і провідних християнських богословів, що надає їй великої наукової вартости і вона може послужити готовим матеріялом для екуменічного діялогу з нез'єдиненими. І в тім криється властива цінність муравлинної праці о. др. В. Бойсака. Ми йому вдячні теж і за те, що він звернув увагу модерних екуменістів на цінний і класичний твір закарпатського Владики, що про нього наш великий історик Й. Базилович говорить: « Ти (тобто: Ольшавський) на стільки відзначився своїм основно опрацьованим твором, що прийдешні покоління зможуть сміло будувати свої Аннали на тобою поставлених трівких підвалинах » (cfr. *Brevis Notitia,* Cassoviae 1799, P.I., Praefatio).

А. Пекар, ЧСВВ

1967

Андрій Шлепецький, **Мукачівський єп. Андрій Ф. Бачинський та його послання, —** « *Науковий Збірник* » Музею укр. культури в Свиднику, Братіслава-Пряшів 1967, т. III, стор. 223-242.

В 225-річчя народин великого закарпатського єп. Андрія Бачинського (1732-1809) проф. А. Шлепецький знайшов нагоду опублікувати одинадцят його Пастирських Листів, що їх він випередив короткою біографією згаданого Владики. За свідченням автора

(стор. 224), на самій лише Пряшівщині зберігається до 300 таких листів Бачинського, що є невичерпною скарбницею історичних даних не тільки про церковне, але також і про національне, культурне і соціяльно-економічне життя Закарпаття в другій половині XVIII ст. Єп. А. Бачинський був направду « *Владикою* » у повнім розумінні того слова і творцем « *Золотої Доби* » Закарпаття, звідкіля походить важність його листів і кореспонденції.

В опублікованих проф. Шлепецьким листах єп. Бачинський клопочеться не тільки правопорядком між своїм клиром (див. чч. 2,5,8) та дяковчителями (див. чч. 3,4), але теж цікавиться духовним життям своїх вірних (див. чч. 4,5,8), їхньою освітою (див. чч. 7,8) та збереженням народної мови (ч. 11). Він заторкує теж справу катехизму (див. чч. 5,6), приймання св. Тайн (ч. 7), паломництва (ч. 2), видання Біблії (ч. 11) та прийняття кандидатів до Семінарії (див. чч. 3,10). Із сказаного ясно видно, які цінні дані знаходяться в листах згаданого Владики і було б побажаним, щоб чим скоріше опублікувати всі його Пастирські Листи.

На маргінесі треба замітити, що « *Катехизм* » — який Бачинський поручає у листі чис. 6 — не є його власною працею, як шан. автор думає (див. стор. 224), але працею ґен. вікарія єпископа Бачинського, кан. Івана Кутки († 1814).

А. Пекар, ЧСВВ

1967

Александер В. Духнович, **Історія Пряшевской Епархіи, —** « *Твори* », вид. Відділом укр. літератури в Пряшеві, Пряшів 1967, т. II, стор. 451-528.

Будучи секретарем пряшівського єпископа, а відтак архіваром мукачівського владики в Ужгороді, о. Олександер Духнович призбирав багато документальних матеріялів, на основі яких написав по латині (наслідуючи Й. Базиловича — про мукачівську єпархію) 1-шу частину *Історії пряшівської єпархії*. В ній він розгорнув події з історії самого зародку єпархії тобто кошицького вікаріяту (створеного в 1787 р.), до смерти першого її владики — Григорія Тарковича († 1841).

Як свідчить передмова оригіналу (зараз у Державній Науковій Бібліотеці в Пряшеві), свою працю Духнович закінчив у Пряшеві, дня 1 травня 1846 р. На жаль, він не встиг написати другої частини

своєї історії, про події владицтва єп. Йосифа Гаганця (1843-1875), який пережив Духновича на повних десять років (Духнович помер в 1865 р.).

Через проф. Срезневського, який особисто відвідав Духновича в Ужгороді, закарпатський пробудитель нав'язав стосунки з московськими слав'янофілами, з якими він утримував зв'язки за посередництвом капелянів царського посольства в Відні (протоєрей Раєвський) та Будапешті (протоєрей Войтковський). Цією дорогою попав до Петербургу один примірник рукописної історії Духновича, що її відтак переклав на московську мову К. Кустодієв, а « Петербургскій Отдѣлъ Славянскаго Добротворительнаго Комитета », якого Кустодієв був членом, опублікував у 1877 р.

З нагоди сторіччя закарпатського Пробудителя, Відділ Української Літератури в Пряшеві постановив опублікувати в 4-ох об'ємистих томах повне видання « Творів Олександра Духновича ». Перший з ряду появився в 1967 році саме другий том, у якім опубліковані педагогічні й історичні твори Духновича. Між останніми, на стор. 451-528, була перевидана Духновичева « Исторія Пряшевской Епархіи », у московському перекладі Кустодієва; з уваги на те, що латинський оригінал цієї цінної праці тяжко доступний, ми витаємо бодай її російський переклад, бо вона являється класичним твором удокументованої історії пряшівської єпархії і тим самим стане доступною щиршому загалові вчених.

Відділові Української Літератури в Пряшеві висказуємо щиру подяку і побажання, щоб він незабаром вивершив намічене діло — тобто: повне видання творів о. Олександра Духновича.

А. Пекар, ЧСВВ

1968

Олександер Баран, **Церква на Закарпатті в рр. 1665-1691,** « *Богословія* », XXXII, Рим, 1968, 77-145.

Всеч. о. О. Баран своєю вичерпною статтею насвітлив одну з найбільш заплутаних частин церковної історії Срібної Землі, тобто роки 1665-1691. Це доба політичних заворушень, турецького спустошення та православного спротиву. Це теж доба непотрібного втручання латинської ієрархії у справи українців-католиків на Закарпатті, що за всяку ціну намагалася виключити вплив Київського

Митрополита на мукачівську єпархію. Це ж епоха повної дезорієнтації Апостольської Столиці відносно умов церковного життя під Карпатами.

Раніш уже автор подав був життєписи і деякі знайдені ним документи відносно трьох тодішніх владик, а саме: 1) єп. Йосифа Волошиновського 1667-70-75 (див. « Записки ЧСВВ », Рим 1954, том II, стор. 209-227); 2) аєп. Теофана Маврокордато 1676-83 (cfr. « Orientalia Christiana Periodica », 1961, vol. XXVII, pp. 115-130 та 3) аєп. Рафаїла Гавриловича 1687-8(cfr. « Or. Chr. Periodica », 1965, vol. XXXI, pp. 119-134) що й послужили йому підгрунтям до цієї статті. Між двома першими вставляє Б. (ст. 100-4) управу перемиського єп. Івана Малаховського, ЧСВВ, (1671-2) і згадує тодішних претендентів до мукачівського єпископства Петронія Камінського (ст. 105-6 нн), Івана Липницького та Порфірія Кульчицького, ЧСВВ, (116-20), а після Р. Гавриловича з'ясовує подрібно архипастирську діяльність Йосифа Де Камеліса (ст. 126 нн) і виводить на ясне світло заслуженого його помічника о. Адріяна Коссаковського, ЧСВВ, (131-6).

Шкода лише, що автор не продовжив своєї розвідки аж до 1716 р., бо та сама характеристика політично-релігійного життя й насаджування на мукачівський владичний престол посторонніх владик продовжалась аж до йменування єп. Юрія Г. Бізанція, ЧСВВ, (1716-1733). А період між 1701-1716 ще більш заплутаний ніж попередній і логічно творить з ним одну історичну цілість. Праця о. Барана солідно сперта на архівних джерелах, добре удокументована і вияснює багато подій, досі незнаних або заплутаних, за що авторові належиться велике признання.

А. Пекар, ЧСВВ

1969

Prof. Dr. Ludolf Müller, **Zum Problem des hierarchischen Status und der jurisdiktionellen Abhängigkeit der russischen Kirche vor 1039,** Köln-Braunsfeld 1969, S. 84.

Проблема встановлення церковної єрархії тобто зорганізування Київсько-руської Церкви перед 1039 роком, бентежила багатьох науковців. Тому, що з нашого найдавнішого літопису дуже тяжко видобути якісь певні відомості про першу духовну єрархію на Русі, а з візантійських джерел маємо ще менше даних про цю зовсім тем-

ну сторінку нашої церковної історії, вони намагалися заповнити цю прогалину ріжними тезами й гіпотезами. Досі існували три головні теорії про походження церковної організації на Русі: традиційна теорія *візантійська*, теорія *римська* й теорія *болгарська*.

У червні 1956 р. професор мюнстерського університету Людольф Мюллер мав виклад на цю тему перед науковцями вестфальського Університету, а в травні 1957 р. повторив цю доповідь у Східноєвропейському Інституті Вільного Університету в Берліні. Згодом автор цей свій виклад поширив так, що вийшла об'ємиста брошура під згаданим титулом.

У вступі (ст. 9) він застерігається, що не має наміру видвигати якусь свою нову теорію про початки єрархії на Русі, але хоче боронити найстаршу теорію, тобто візантійську, на базі слов'янських першоджерел, бо його попередники: Laurent і Honnigmann базувалися передовсім на візантійських джерелах. Проф. Мюллер нарахував аж вісім різних гіпотез. І так: крім трьох давніх, вище згаданих, як четверту Мюллер подає *тьмутороканську* гіпотезу. Її видвигнув уперше Юрій Вернадський ще 1948 р. (G. Vernadskij, *Kievan Russia*, New Haven1948 стр. 67 і дальше), а навіть і скоріше, в 1941 р. в «The Slavonic and East European Review», T.XX, 294-314. Доречі Вернадський спершу був прихильником болгарської гіпотези Приселкова, але пізніше щераз прослідив ранню історію християнства на Русі і довідався, що вже від часів Фотія в Тьмуторокані над Озівським морем існувало руське єпископство, піднесене пізніше до гідности архиєпископства. Отже Вернадський заключив, що Володимир В., не бажаючи церковної залежности від Візантії, підчинив Київську Церкву тьмутороньскому архиєпископові...

В нас в останній час до тьмуторокнської гіпотези пристав проф. М. Чубатий, що досі теж був приклоником болгарської теорії. Чубатий дослівно пише: «За часів Володимира Вел. в Руській Церкві не було митрополита, бо не було потреби творити митрополію. Так само ніякий зверхник Руської Церкви не був імпортований з-за границі прямо тому, що в час хрищення Руси в Руській державі існувало вже архиєпископство, основане вже 120 літ перед хрищенням Руси. Таким був архиєпископ Тьмуторокані, полуднево-східньої провінції Київської Руси над Озівським Морем на Тамамському півострові» (*Історія Християнства на Руси-Україні*, т. I, Рим 1965, стор. 256). о.А. Великий, ЧСВВ, про цю «нову теорію» нібито Чубатого каже таке: «Останніми рокэми проф. М. Чубатий висунув нову теорію, так звану тьмутороканську... Та ця теорія вима-

гає ще багато праці й головно-переконливих історичних документів, яких проф. Чубатий ще не подав » (*З літопису Християнської України*, Кн. I: IX-XI ст., Рим 1968, ст. 131).

Найперше тьмутороканська теорія не є якась нова теорія проф. Чубатого, бо її на 20 років перед ним висунув Вернадський, як ствердив Мюллер (ст. 18). А сам Мюллер рішуче відкидає тьмутороканську теорію кажучи: « Вернадський відкидає тезу Приселкова (болгарську), бо в джерелах нема ніяких свідоцтв. Але з тієї самої причини мусимо ми відкинути тезу Вернадського. Також він користується передовсім аргументом « e silentio »... Внутрішню неправдоподібність тієї гіпотези переконливо виказав Honnigmann, якого аргументів я тут не хочу повторяти (Див. *Studies in Slavic Church History:* « Byzantion », American Series III, t. XVII, 1954-55, p. 136 і далі). І Ф. Дворнік також видвигнув проти неї поважні застереження (*The Making of Central and Eastern Europe*, London, 1949, p. 178, n. 129). Мюллер кінчає: « Тому й ми не маємо більше жадної причини до твердження, що Тьмуторокань був першою руською єпископською столицею ».

Основну рецензію на працю проф. Чубатого Л. Мюллер помістив у Jahrbücher f. Osteuropas Geschichte, Bd. 17 (1969), Heft 2, 221-223 (гл. вище, стор. 529) і в ній ще різкіше відкидає тьмутороканську теорію. В такому самому тоні пише про теорію проф. М. Чубатого поляк Андрій Поппе — сам прихильник византійської теорії — в « *Українському Історичному Журналі* », Київ 1969, Н. 6(99), ст. 95-96: « Нову версію про автономне становище руської Церкви висунув М. Чубатий. Вона є, по суті, комбінацією з усіх гіпотез, що заперечують зверхність константинопільського патріярха над руською Церквою до 1037 р. Чубатий доводить, що за часів Володимира не було потреби засновувати митрополію і запрошувати її керівника з-за кордону, оскільки на території руської держави здавна існували два церковні осередки: архієпископство тьмутороканське і єпископство в Перемишлі, що належало моравській церковній провінції. Домисел про існування єпископії в Перемишлі є фантазією, хоч М. Чубатий і посилається навіть на наслідки археологічних досліджень... М. Чубатий вважає, що підвалини церковної організації на Русі заклали тьмутороканський і перемиський ієрархи при сприянні Анастаса Корсунянина (як київського єпископа), а також корсунське та болгарське духовенство (що уникало підлеглості Візантії). Главою руської церкви мав бути архієпископ тьмутараканський, звільнений за вимогою Володимира від підлег-

лості патріярхату. Своє не підтверджене документально уявлення про становище руської церкви Чубатий узгодив навіть з переяславською тезою: тьмутороканський архієпископ під час перебування на Русі мав зупинятися в своїй резиденції в Переяславі. Присвячуючи періоду 989-1054 рр. близько сто сторінок своєї книги, М. Чубатий повністю замовчує факти, що висвітлюють становище руської церкви наприкінці X — в першій половині XI ст. Згадуючи серед великої бібліографії праці В. Лорана і Є. Хонігмана, він обходить аргументацію наведену цими авторами. Грунтовне дослідження Мюллера М. Чубатий теж не проаналізував, згадавши лиш коротко, що автору не вдалося з'ясувати факту замовчування всіми джерелами візантійської зверхності і над руською церквою ».

Супроти цього, неповажно звучать пеани на працю проф. Чубатого українського рецензента, який пише, що « проф. Чубатий на основі глибинної аналізи джерел висуває нову гіпотезу » (« Український Історик » 1-4, Рік V, Нью Йорк - Мюнхен, 1968, ст. 153). Таж усі гіпотези постають саме з-за недостачі джерел! Як же ж можна глибинно аналізувати те, що не існує? Вернадський, чи Васільєв — це не є джерела. Дальше згаданий рецензент пише про працю проф. Чубатого таке: « На нашу думку цінною рисою рецензованої праці є те, що автор пише її з українського становища, де український нарід і його християнство є суб'єктом, а не об'єктом, твором Візантії, Болгарії, чи Риму » (там же, ст. 154). Це може підсичує нашу « національну пиху », але це не є науковий аргумент, бо наука має бути строго об'єктивна.

П'ята гіпотеза, що її коротко обговорює проф. Мюллер, — це *корсунська.* Її видвигнув Ф. Дворнік 1949 р. як антитезу проти болгарської і тьмутороканської. Він теж годиться з тим, що Русь до 1037 р. не мала ніякого владики. Архиепископ Іван, що приїхав на перенесення мощів свв. Бориса і Гліба 1020 р. не походив з Візантії й не мусів походити з Болгарії, бо про це нема ніяких відомостей у джерелах, а міг походити з Корсуня. Володимир В. міг бути вдоволений церковною залежністю від Корсуня, бо він це місто збройно здобув і воно мало для нього належний респект (Dvornik, The Making..., 177). Сам Дворнік не дуже настоює на свою опінію, а Мюллер пише про неї так: « Вважаю це не дуже правдоподібним, але також не неможливим, що руська Церква при офіціяльному введенні християнства на Русі, якийсь дуже короткий час могла підлягати архиепископові в Корсуні » (ст. 22).

Наступна гіпотеза — це т.зв. *переяславська,* за якою руська

Церква вже дуже давно мала митрополію, залежну від Візантії, але осідок руського митрополита не був у Києві, лише в Переяславі. Щойно около 1037 року митрополію перенесено з Переяслава до Києва. Так думають: Макарій (Исторія Русской Церкви, I, Петербург, 1889, ст. 35), Тихомиров (Древнерусскіе города, Москва, 1956, ст. 378) і інші. Про цю тезу Мюллер каже, що вона не спирається на ніяких свідченнях джерел і крім цього є сама в собі цілком неправдоподібна (ст. 26).

Чергова — це гіпотеза *місійного єпископства*, яку недавно видвигнув проф. А. Амманн (« Untersuchungen zur Geschichte der kirchlichen Kultur und des religiösen Lebens bei den Ostslawen, Wurzburg 1955, S. 39). Він запитує себе: « Чи не могли ці немногі руські єпископи, про яких знаємо, — (бо про дійсну єрархію я не відважився б говорити) — спершу працювати, як місійні єпископи без точно означеної території і без церковної залежности внутрішньої, чи зверхньої, як це тоді було в північно-ґерманській державі Ґотів і Шведів? Йоан, що виступає при перенесенні мощів свв. Бориса й Гліба, міг бути Київський єпископ, а не митрополит » (ст. 38). Про цю теорію Мюллер каже, що вона спирається тільки на неґативному аргументі мовчанки джерел, а його скріпляє тільки аналогія з історії місій в Швеції й Угорщині (ст. 42).

Ще є одна гіпотеза, звана *автономна*. Її заступає Н. Зернов (Vladimir and the Origin of the Russian Church, 1949, 135). Володимир Вел. хотів мати єпископа, який не підкорявся б ні Візантії, ні Римові, але йому самому — Володареві Руси. А таким мужем довір'я Володимира міг бути, на думку Зернова, тільки Анастас, що поміг йому здобути Корсунь. — На думку Мюллера ця гіпотеза має так мало правдоподібностей, як сім попередніх (ст. 47).

З'ясувавши коротко всі теорії, Мюллер старається опрокинути закиди проти візантійської теорії і наводить аргументи за нею (ст. 48-78), але ні під одним, ні під другим оглядом він не вносить нічого нового, бо повторяє давні ьклепані аргументи: про неможливість залишення Візантією Русі поза власною церковною сферою впливів; про вплив візантійської архітектури на будову руських церков; про назви руських церков на зразок візантійських (св. Софії); про вплив Візантії на руську нумізматику та сігілоґрафію в час Володимира, Ярослава і т.п.

Одначе візантійська теорія, форсована Мюллером, не вияснює, звідки взялося вживання староболгарської мови і то з самих початків церковного життя, як урядової у руській Церкві та болгар-

ська церковна література? Вона не вияснює відсутности в Києві грецьких митрополитів перед 1037 роком; не пояснює факту приявности (якогось) болгарського митрополита в Києві при перенесенні мощів св. Бориса й Гліба 1020 р., та надання імен Романа й Давида, часто вживаних у болгарській династії, улюбленим синам Володимира від жінки — болгарки: Борисові й Глібові при їх хрищенні. Це все задовільно вияснює тільки болгарська теорія. Тому згадуваний Мюллером П. Ковалевський пише: « Майже без сумніву можна твердити, що перша єрархія була дана Київській Русі не Візантією, але болгарським Охрідським патріярхатом » (Историческій путь Россіи, Париж 1949, ст. 17).

Вслід за тим ми підтримуємо далі болгарську теорію, але в її македонському уточненні; бо 1) місто Солунь, з якого походили слов'янські апостоли свв. Кирило й Методій, лежить у північній Македонії; і 2) мова, що на неї св. Брати переклали св. Письмо та інші богослужебні книги, була македонська (Див. І. Огієнко, Костянтин і Методій, їх життя і діяльність, Варшава 1927, т. II, ст. 116). А македонська мова — це самостійна слов'янська мова, дуже близька українській мові; та й найстарший слов'янський переклад Апокаліпси знайдено саме в Охріді і то в македонській мові. Отже, якщо нам залежало б на творенні нових гіпотез, то до всіх тих, що їх нарахував Мюллер, ми могли б додати, саме *македонську*. Добре каже Г. Кох: « Супроти тих доказів блідне все те, що проти Охріди висувають представники консервативної т.зв. візантійської теорії » (Byzanz, Ochrid u. Kiev 987-1037, 1938, 284). А ми додамо від себе: як теж представники тьмутороканської теорії...

Ір. Назарко, ЧСВВ

БІБЛІОГРАФІЧНІ НОТАТКИ

Нав'язуючи до III-го (IX) тому наших « Записок ЧСВВ » з 1961 р., подаємо знову в цьому томі наші « Бібліографічні огляди » і « Бібліографічні нотатки », переглядаючи важливіші появи східноевропейської, а передусім церковної історичної науки, в свідомості, що багато дечого залишилося поза нашою увагою, а то й спромогою. Тому ми мусіли обмежитися до дуже загальної селекції, зваживши головно, що деякі появи матимуть своє значення і на дальший розвиток науки на цьому полі, і наші огляди і нотатки можуть бути корисні.

К е й в а н І., **Володимир Січинський, архітект, мистець-графік, мистецтвознавець, дослідник,** Торонто, 1957, 8°, 64.

Ця прегарно зредагована студія, з життєписним нарисом С-го в укр. та англ. мові (ст. 7-25-35) ще до його смерти († 1962), заслуговує на окрему увагу « *Записок ЧСВВ* », що зараховували його до своїх найкращих співробітників. З того теж огляду тим більшої ваги набуває подрібна бібліографія його друкованих праць від 1918 р., що начисляє 530 позицій, опрацьована самим покійним ученим, бо в ній точно зазначені його писання про василіянські манастирі (гл. чч. 25, 87, 131, 135, 140, 152, 192, 207, 216, 418, 423, 466).

P o l č i n S t., S. J., **Un tentative d'Union au XVI siècle - La mission religieuse du Père Antoine Possivin, S.J., en Moscovie 1581-2** (= Orientalia Christ. Analecta, 150), Roma, 1957, 8°, XV, 142.

В цій монографії увага автора сконцентрована на релігійно-церковну сторінку Поссевінової місії до Івана IV в Москві, в 1581-2 р. До того служить теж виданий в додатку (ст. 121-35) Поссевіновий опис релігійного положення та протиунійного наставлення Москов-

щини і для порівняння з ним окремий розділ про ініціятиву П. Скарги для з'єднинення з Римом українців та білорусинів в польсько-литовській державі та злучені з тим проєкти самого Поссевіна для її посилення (полемічні друки, папська семінарія в Вильні тощо).

Bartolomej Krpelec, **Bardejov a jeho okolie davno a dnes,** vydal A. Kalapač, Whiting, Indiana, USA., 1958, 8º, 392.

Цю історичну монографію Шариського Комітату в Пряшівщині, яку видала ще в 1935 р. « *Словацька Матиця* » міста Бардієва, написав інспектор народніх шкіл В. Крпелец, один з найбільших словакізаторів українського населення Пряшівщини. Для українського історика однак ця праця, перевидана тут без змін, важна тим, що в ній подається досить точна історія постання православ'я на терені пряшівської єпархії (ст. 176-181) у повоєнних роках 1920-1926, що її К. склав на основі розмов з очевидцями тієї акції. Цінні то інформації, бо їх годі знайти десь інде. Цінні теж історичні дані про деякі укр. села в околиці, а саме про Вишній і Нижній Свидник (ст. 370-375) та Цигелку (ст. 377-378), що тісно зв'язані з життям укр. катол. Церкви, оспіваної поетами Маковиці.

А. Пекар

Wojnar M., OSBM, **The Code of Oriental Canon Law De Ritibus Orientalibus and De Personis:** The Jurist, XIX (1959), 2, 212-45; 3, 277-99; 4, 414-64.

Гл. рец. Преосв. В. Маланчука в « Логос » 1960, 157-8. У своєму коментарі до 4-ої частини Кодексу канонічного права Східніх Церков, промульґованого Папою Пієм XII в апостольському листі *Cleri Sanctitati* 15.8.1957, о. М. Войнар подає в 1-ій частині загальну характеристику її обох складових книг: « Про східні обряди » і « Про особи », тобто з'ясовує їх схожість з латинським Кодексом канонічного права та головно відмінність у поодиноких главах і приписах, звертаючи особливу увагу на міжобрядові правові відносини. У 2-ій частині аналізує він поодинокі канони обох вищезгаданих книг та насвітлює їх джерелами і текстами, що з них вони взяті чи інспіровані. « Тому, що це одна з перших спроб пояснити цю останню частину нового канонічного кодексу Східніх Церков, —

каже автор — під кожним оглядом ми обмежуємося тільки до короткого з'ясовання поодиноких канонів » (ст. 213). І саме це скромне наставлення автора в укладі його муравлинного коментаря чи не найбільше заслугує на похвалу, бо охороняє його від зайвої дрібничковости і завеликого накопичення наукового матеріялу.

Wójcik Z., **Traktat Andruszowski 1667 roku** і **jego geneza,** Warszawa, 1959, 8º, 279+(3).

Wójcik Z., *Między Traktatem Andruszowkim a wojną turecką: stosunkhi polsko-rosyjskie 1667-1672,* Warszawa, 1968, 8º, 324+(2).

Обі ці монографії становлять одну тематичну цілість, бо перша подає генезу андрусівського договору, почавши від московсько-польських взаємин 1660-7 рр., а друга з'ясовує його наслідки і продовження переговорів між Москвою і Польщею до 1672 р. Однак тільки в цій другій маємо дещо заторкнені церковно-релігійні справи, зокрема в злуці з кандидатурою царевича Олексія на польського короля 1667-9 р., якій протиставився головно Апостольський Престіл (ст. 126 нн), і т.зв. острозькою конференцією з послами гетьмана П. Дорошенка 1670 р., що домагався ліквідації з'єдиненої з Римом київської митрополії (ст. 249 нн). На жаль В. не лиш не знає про неї нововиданої реляції К. Жоховського (гл. A. Welykyj, *Epistolae Metropolitarum Kiov. Cath.*, III, R. 1957, II-23), але й переіначує, незнать чому, прізвище митр. Г. Колєнди на Kolendo (ст. 249, 290)...

Wójcik Zbigniew **Dzikie Pola w ogniu - O Kozaczyznie w dawnej Rzeczypospolitej,** Warszawa 1961, 8º, 240.

Добре пам'ятаємо невдатну спробу історії Козаччини, що глибоко ображала почуття українців, під наг. « *Kozaczyzna Ukrainna w Rzeczypospolitej Polskiej do konca XVII w.* (1922 р.) Ф. Равіти - Ґавронського. Поважна праця Вуйціка діяметрально різниться від усіх інших праць польських істориків про козаччину. Це наукове, критичне й об'єктивне опрацювання історії козацтва, мабуть перше в польській історіографії.

І. Н., ЧСВВ

Haraksim Ludowit, **K sociálnym a kulturnym dejinam Ukrajincow na Slovensku do roku 1867,** Bratislava 1961, 8°, 200+(4).

Гараксимова монографія далеко більше дає ніж обіцює своїм заголовкам, бо в суспільно-культурну історію українського народу на Словачині вона вводить численні сторінки присвячені церковно-релігійним відносинам серед закарпатських українців загалом, головно в окремому 3-му розділі про Ужгородську Унію 1646 р. (ст. 45-51), і про її дальший розвій впродовж 17-18 ст. в 4-5 розділі (ст. 58-9, 66-71, 84-8). Тут теж маємо речеву оцінку першого нарису церковної закарпатської історії Базиловича, ЧСВВ, *Brevis notitia,* 1799-1805 (ст. 89-91, гл. ще ст. 110-111) і Граматики Славеноруської (1788) А. Коцака, ЧСВВ (ст. 91-92), а згодом, на тлі широкої панорами політично-церковних відносин Закарпаття в 19-му ст. до 1867 р. (ст. 93-200), вже лиш коротеньку згадку о. А. Кралицького, ЧСВВ (ст. 197), якого за М. Драгомановом зараховує до письменників « російського напряму » (?!).

Шах Степан, **О. Маркіян Шашкевич та галицьке відродження** — Ювілейне видання у 150-ліття народин поета, Париж-Мюнхен 1961, 8°, X, 229+(1).

Гл. рец. о. Р. Хомяка, ЧНІ, в « Логос » 1962, 236-7. Додамо тільки до неї, що Ш. у 1-му розділі згадує Маркіянового предтечу о. Ю. Добриловського, ЧСВВ, і його приятельство з свящ. Теодором Головацьким, в Чепілях, батьком Якова, пізнішого члена Руської Трійці (ст. 22 нн), і допускає теж його знайомство з о. Р. Авдиковським, Маркіяновим дідом у Підлиссі к. Підгорець (ст. 34). Однак не треба було Добриловському до них заїздити аж з Почаєва, з-за російської границі, бо від початку 1796 р. він жив у сусідному василіянському манастирі в Підгірцях і відтак у Бродах до 1803 р. (гл. вище). Слід теж справити, що: 1) у з'їзді Руських Учених у Львові 1848 р. брав участь о. Омелян Коссак, ЧСВВ, а не Михайло К. (ст. 186), що був світською людиною, та 2) о. Марків, ЧСВВ, організатор Шашкевичевого ювілейного свята в Нюйорку 1943 р., зветься Максим, а не Маркіян (ст. 201).

Дирда о. Марко, ЧСВВ, **Гошів — Гора Матері Божої,** Ньюйорк, 1961, Слово Д. Пастиря, кн. 117-а, 16°, 54.

У своїй прелюдії до обширнішої монографії про гошівський

манастир та Чудотворну Ікону МБ., яку автор приготовляє до друку, він накреслив пером самовидця славу Ясної Гори в найсвітліших літах її розвою перед другою світовою війною. Попри цю найважнішу прислугу для Гошівської Мадонни ця гарно зілюстрована книжечка подає на вступних сторінках коротку історію розвою гошівського манастиря, від первісного осідку в Чорнім Ділку під горою в 16-му ст. і головно від часу його побудови на її шпилі, з початком 17-го в., та описує початок прослави його Чудотворної Ікони Богородиці в 1737 р. і її важніші чуда в пізніших часах.

О. Нагаєвський Ісидор, **Об'єднання Церкви й ідея патріярхату в Києві** — Історично-богословська студія, Торонто, 1961, 16⁰, 93+(3).

Під цим дещо узагальненим титулом маємо короткий виклад змагань за патріярхат так з боку укр. католицької, як і нез'єдиненої Церкви в 17-19 ст., докладніше з'ясованих тільки за рр. 1624-1645.

Acta Inocentii PP. IV (1243-1254) e Regestis Vaticanis aliisque fontibus collegerunt notisque adornarunt Theodosius T. Haluščynskyj, OSBM, Protoarchimandrita et Meletius M. Wojnar, OSBM, (= P. Comm. ad redigendum CICO — Fontes, Ser. III, Vol. IV, t. I), Romae 1962, 8º, XLIV, 226.

Acta Alexandri PP. IV (1254-1261) e Regestis Vaticanis aliisque fontibus collegerunt notisque adornarunt Theodosius T. Haluščynskyj, OSBM, Protoarchimandrita et Meletius M. Wojnar, OSBM, (= P. Comm. ad redigendum CICO — Fontes, Ser. III, Vol. IV, t. II), 1966, 8º, XXVIII, 162.

Гл. рецензія в « The Jurist », XXVII (1967), 379 (Mc Manus) й згадка в « Archivum Historiae Pontificiae », 1 (1963), 545 і 4 (1966), 475.

Обидві ці збірки папських листів Інокентія IV і Александра IV для Папської Комісії для редакції східнього канонічного кодексу почав приготовляти бл.п. о. Теодосій Т. Галущинський, а довів до кінця о. Мелетій Войнар. Він саме, у вступних обширних поясненнях до обох томів, з'ясував зміст листів, що відносяться до справ Східних Церков.

У збірці листів Папи Інокентія IV порушені переважно такі справи: Щодо грецької Церкви, якої патріярх Мануїл II перебував тоді разом з цісарем Іваном III Ватацієм у Нікеї, Папа у різних посольствах порушує справу з'єднинення Церков в умовинах відновленого візантійського цісарства. Найбільше дразлива справа церковного характеру була тоді справа грецької Церкви на Кипрі, що її Папа окремою конституцією підчинив латинській тамошній ієрархії. Щодо італо-грецької Церкви, яка була у злуці з Римом, цей Папа полагоджував головно справи її манастирів в Італії. Для України цей Папа зробив великий жест, приславши корону кор. Данилові Галицькому, як оборонцеві Заходу перед татарами, бо Українська Церква заключила унію з Римом. За цього Папи і болгарська Церква заключила унію з Римом. У листах цього Папи є часті згадки теж про сербську Церкву, а також румунську, альбанську, також є листи до кн. Александра Невського. З близьким Сходом, зайнятим тоді хрестоносцями, цей Папа мав часті зв'язки та висилав посольства до різних Церков, маронітської на Ливані, сирійської, мелхітської, вірменської, грузинської, халдейської, етіопської, малабарської.

У збірці листів Папи Александра IV найважніші заторкненні справи є такі: Щодо Грецької Церкви, він докінчує унійні переговори, початі Інокентієм IV, тобто найважніший документ — умовини унії — це твір його попередника, який він тільки вислав. Так само справу Грецької Церкві на Кипрі цей Папа тільки докінчив, даючи остаточне рішення у конституції « Культус Юстіціє » (1260), яка сьогодні не виглядає дуже екуменічною. Погіршились теж зв'язки з кор. Данилом, оскарженим у відступстві від унії. Виринули нові справи грецьких манастирів в Італії. Вкінці йдуть справи латинських патріярхатів на Сході і часте з ними листування.

А н у ш к и н Н., **Во славном месте Виленском** — Очерки из истории книгопечатания, Москва, 1962, 16⁰, 181+(1).

Після ширшого викладу про Франциска Юрія Скорину, А. в коротких уступах з'ясовує видавничу діяльність Мамоничів (ст. 56-85) і братства Св. Духа з екскурзом про друкарню в Єв'ю (86-115) на тлі полемічної літератури того часу, зокрема творчости М. Смотрицького з його православного періоду, і насвітлює свій виклад численими знимками тодішних виленських друків.

Martinov Ioannes, S. J., **Annus Ecclesiasticus Graeco-Slavicus,** Bruxelles, 1963, In-folio, VII, 388+12 tab.

Цей дійсно боляндистицький труд Мартинова, що вийшов перший раз 1863 р. і був теж з деякими змінами втягнений в 11-ий том місяця жовтня *Acta Sanctorum* (Париж, 1870), появився оце знову анастатичним передруком та не потребує окремої рецензії, бо його генезу й аналізу свого часу подав вичерпно на сторінках « Записок ЧСВВ » проф. Я. Гординський, *З діяльности Івана Мартинова в 1859-1864 рр.* (т. IV, 266-79). Слід однак на цьому місці відзначити доданий до нього т.зв. Лицевий Місяцеслов, який виконав на 12-ох таблицях відомий друкар і гравер Памво Беринда в Києві, в 1624-8 рр., бо він остається й досі незнаний історикам укр. малярства і ґраверства (Д. Ровінському, П. Попову, В. Січинському й ін.) та згадується у Гординського як « ілюстрований Календар Папеброхія » (ст. 274), відомого боляндиста 2-ої пол. 17-го ст., який його вперве опублікував в 1-му томі травневих Актів у 1680 р.

Welykyj A. G., OSBM, **Il Decreto sulle Chiese Orientali Cattoliche:** « Vita Religiosa » I, Roma, 1963, N. 2 (Marzo-Aprile), 13-23.

— **Einheitsbemühungen auf dem Zweiten Vatikanum** — « Kirche in Not », XV, Königstein im Taunus, 1968, 47-54'

— **La S. Congregazione Orientale ed il Concilio Ecumenico Vaticano II** — « La S. Congregazione per le Chiese Orientali nel Cinquantesimo della fondazione, 1917-1967 », Roma, 1969, 139-146.

В першому артикулі дає о. А. Великий короткий виклад про підготівку та зміст соборового декрету про Східні Церкви, який здебільша зв'язаний з його ім'ям як головного секретаря передсоборової і соборової комісії для Східніх Церков. Зновуж в його докладі на кеніґстайнському з'їзді в літі 1968 він мав нагоду виложити головні напрямні діяльности цієї Комісії в рямках проунійних змагань самого Ватиканського 2-го Собору. А вже третя зряду його стаття є ядерним нарисом розгорненої дії Східньої Конґреґації на цьому Всел. Соборі на тлі вікової заслуженої діяльности для християнського Сходу, наскільки о. Великому можна це було зробити на приділених до його диспозиції сторінках.

Др. Корчмарик Франко Богдан, **Духові впливи Києва на Московщину в добу Гетьманської України** (= Бібліотека Українознавства НТШ, XIV), Ню Йорк, 1964, 8⁰, 146+(2).

В цій старанно виданій книжці, що її допоміг авторові опублікувати своїм коштом М. Малічишин, американець укр. походження, « з любови до батьківщини своїх предків », К. намітив собі « простежити не тільки вплив, але й безпосередню участь визначних представників укр. Церкви і київської науки в процесі розвою російської Церкви й науки, в організації і поширенні освіти на землях російської держави, як і в розвитку літератури, театрального мистецтва, музики й співу » (гл. вступ, ст. 2). Відповідно до того, після вступної глави про Москву — III Рим та « правдиве » московське православ'я (ст. 9-20), що коротенько з'ясовує дуже низький стан церковного знання в Московщині до приходу київських учених в половині 17-го ст., автор в 2-му розділі (ст. 21-30) вичисляє головних носіїв київської науки на московську північ в 17-18 ст., Є. Славинецького, Сим. Полоцького, Дм. Тупталенка, Ст. Яворського і Т. Прокоповича та провідну ролю київлян у церковному житті і боротьбі проти московської темноти того часу (роз. 3, ст. 31-62). Останні три розділи (ст. 63-130) подрібно викладають їхній вклад в організацію шкільної освіти, театру, та церковного співу за українськими зразками в Московщині до половини 18-го ст. Поодинокі ці розділи побудовані на солідному обізнанні з належною науковою літературою головно російських дослідників, але перетяжені непотрібними уривками російських цитатів, достроєними до українського тексту викладу, утруднюють подекуди лектуру цієї інтересної книжки, що перекреслює штучно насаджувану легенду про « старшого брата », теперішньої радянської псевдоісторичної літератури.

Le Cardinal Gabriel Acace Coussa — Mémorial publié par les soins de l'Ordre Basilien Alepin, Beurouth, 1964, 8º, 300.

В цій прегарній посмертній книжці на вічну пам'ять кард. Акакія Кусси, Секретаря Східньої Конґреґації в Римі († 29.7.1962), зібрана тридцятка статтей найвизначніших представників Сх. Церков, патріярхів, єпископів, головних настоятелів і визначних представників монаших Чинів, про його різні ділянки праці для христи-

янського Сходу, втому теж французький нарис єп. Йосипа Мартинця ЧСВВ, про заслуги його для укр. кат. Церкви (ст. 128-30). Вони приходять теж до голосу на інших її сторінках, де бачимо кард. Куссу на знимках в окруженні укр. Василіян Головної Курії Чина в Римі (ст. 127), СС. Василіянок, Служебниць тощо. Зокрема зворушлива фотознимка останної сторінки його записника відправлених Служб Б. (ст. 245), де пок. кардинал вписав останню свою літургію під днем 21.7.1962 за щойно померлого о. Йосафата Лабая, ЧСВВ, довголітного ректора Укр. Папської Семінарії св. Йосафата в Римі і великого свого приятеля († 11.7.1962 в Буенос Айрес) — тиждень перед своєю смертю...

Турченко Ю. Я., **Український естамп,** Київ, 1964, 8⁰, 332+(4).

В цій прегарно оформленій книзі дає автор, знаний уже з подрібних дослідів поодиноких граверів чи грав'юр, заокруглений нарис історії укр. ґраверства від 17-го ст. до сьогодні, поділеної на три глави: XVII-XVIII вв. (ст. 11-50), XIX-поч. XX ст. (51-132) і радянський її період (ст. 133-252). Тому, що виклад розвою цієї ланки укр. мистецтва у двох перших главах наглядно скорочений в порівнанні з третою, великої вартости набирають додані на ст. 257-88 примітки про дослідників укр. гравюри, де м.і. також відзначена « *Історія укр. ґраверства* » В. Січинського, видана *Записками ЧСВВ* (Львів, 1937, гл. прим. 3), та про поодиноких її працівників, не лиш згаданих у самому викладі, як Д. Сінкевич, Н. Зубрицький (ст. 38-41 і прим. 47-48) і відомі почаївські майстри Й. і А. Гочемські (ст. 31 і прим. 16, 35) та Іван Теодор Стрельбицький (ст. 63 і прим. 16, 69), але й незгаданих тамошніх граверів, як І. Масевський (Масієвський у Січинського) Охржимовський і ін. (прим. 16). Цінний теж хронологічний перелік ілюстрацій (ст. 291 нн), бо дає точний розмір дереворізу крехівського манастиря Д. Сінкевича 1699 р. та гравюри « Облоги Почаєва » 1675 р. Н. Зубрицького з 1704 р. і їхнє теперішне приміщення у львівському Держ. Музею Укр. Мистецтва, згл. в Мистецькому Кабінеті Центр. Бібліотеки Ак. Наук у Києві. Хотілося б однак, щоб у мистецькій спадщині О. Тарасовича, якого Т. називає найбільш визначним майстром міддериту й офорта у Сх. Європі на переломі 17-18 ст. (ст. 33), не бракувало бодай згадки відомого портрета київського митр. К. Жоховського з 1683 р.

Бача Ю. А., Рудловчак О. М., **Хрестоматія нової закарпатської укр. літератури (друга половина XIX ст.),** Братислава, 1964, вел. 8⁰, 281+(1).

В цім підручнику, виданім філософічним факультетом університету ім. П. Шафарика в Пряшеві, поміщені теж белетристичні писання о. А. Кралицького, ЧСВВ, « Пастир в полонині », « Князь Ляборець » й ін., які В. Микитась попередив його коротким життєписом (ст. 99, 275 нн).

Wojnar M., OSBM, **Decree on the Oriental Catholic Churches:** « The Jurist », XXV (1965), 2, 173-255.

Цей обширний коментар соборового декрету про східньо-католицькі Церкви, що вийшов з пера соборового « знавця », який брав участь в його підготові, в першій мірі приносить автентичний текст поодиноких соборових рішень і переконливо показує, що його найважнішим замислом є зближення й об'єднання християнського Сходу з Апостольським Престолом св. Петра, на засадах повної обрядової рівноправности й пошанівку освячених віками східньо-християнських традицій та установ.

Ленцик В., **Московська церковна політика в часах Шевченка:** « Шевченко і Ми » — ЗНТШ, т. 180, Нюйорк Париж-Торонто, 1965, 112-119.

У своїй короткій доповіді Л. добре схоплює мов на екрані поодинокі кадри трагедії українського-білоруської кат. Церкви за царя Миколи I, аж до повної її ліквідації 1839 р. Однак так і залишається, на жаль, голословним його кінцеве твердження, що « не тільки М. Костомаров, який у своїй дисертації про значіння Унії в історії Західньої Русі 1841 р. дав позитивну оцінку Унії та інтересувався справою уніятської Церкви, яка ліквідувалась в тих часах, але напевно (?! - М.В.) і Шевченко не був іншої гадки про неї ». А вже жаль, що редакція цього збірника не подбала виправити недбайливо наведені цитати з російських авторів.

Поети Закарпаття — Антологія закарпатсько-укр. поезії (XVI ст. — 1945), Братислава, 1965, 8⁰, 645 і 16 непаг.

Після вступної статті В. Микитася і Олени Рудловчак (ст. 5-72) маємо м.і. настінний силабічний вірш-напис про будову нової ма-

настирської церкви на Чернечій Горі біля Мукачева з 1661 р. (ст. 75), пісню про Чудотворну Ікону МБ. в краснобродському м-рі О. Падальського з 18 ст. (104-105), оду в честь мукачівського єп. М. Ольшавського (1743-67), віршований вступ до Граматики славеноруської о. А. Коцака, ЧСВВ (ст. 126) та акростих на вічну пам'ять о. Германа Хватала, ЧСВВ (130-1).

Фединяк С., ЧСВВ, **Історія мощів св. Василія В.,** Йорктон, Б-ка Логосу, Т. 37, 1966, 8°, 23+(1).

У своїй інтересній розвідці, що вийшла відбиткою з богословського квартальника « Логос », 1966, 3, 187-209, пильний дослідник життя і творів св. Василія В. подає вислід своїх довголітних розшуків його св. мощів і стверджує, що достовірно його голова зберігається в атонській Лаврі св. Атанасія, а інші реліквії в Римі в соборі св. Петра, Венеції та у Бруж у Бельгії (гл. ст. 20-2). Можна б мати побажання до способу цитування джерельних видань, всуміш по латині і по українськи, тощо, але тому запобіг сам автор, видавши свою розвідку в англійській мові, де цей дефект усунений: « *The Relics of Saint Basil the Great — A brief history* » by S. Fedyniak, OSBM, 8°, 31, 1967 (без зазначеного місця друку).

Krajcar John, S. J., **Cardinal Giulio Antonio Santoro and the Christian East — Santoro's Audiences and Consistorial Actes edited with notes** (= Or. Christ. An., 177), Rome, 1966, 8°, 218+(2).

Після вступної короткої біографії кард. Санторо, що був головним промотором унійних починань Апостольського Престола в 2-ій пол. 16-го ст., К. видає виїмки з його 6-ох томів записків про свої авдієнції в Папів Пія V, Григорія XIII, Сикста V і Климента VIII, що відносяться до східно-християнських справ (ст. 17-163) і були лиш частино опубліковані о. К. Каралевським в його журналі « Stoudion », 1928-31 р., та подібні партії з його 19 томів консисторіяльних актів в 1570-1601 рр. (ст. 165-201). Дивно однак, що Санторо не подає нічого про римський побут і унійні пертрактації єп. І. Потія та К. Терлецького при кінці 1595 і на початку 1596 р. крім трьох записок про їхнє прохання про папську авдієнцію в Климента VIII під днем 11, 18, 25. І. 1596 і про жовтневий Берестейський Синод 1596, під 3.7.1597. Цікава теж його записка, що

вже тоді був плян передати італо-грецьким Василіянам церкву св. Сергія і Вакха (ст. 143), яка 30 літ пізніше дісталася руському василіянському Чинові...

Marusyn Miroslav, **Die im J. 1700 endgültig vollzogene Union der Lemberger Eparchie:** Наукові Записки Укр. Технічного-Господарського Інститута, XI (Мюнхен, 1966), 36-62, з укр. резюме.

Вже в 1956 р. опублікував автор першу частину своєї докторської дисертації з 1951 р. про з'єдинення галицьких епархій з Апостольським Престолом Риму при кінці 17-го ст., тобто про Перемиську Унію 1691 р. в « Записках ЧСВВ », VIII, 2, 419-91 і там дещо заторкнув й першу спробу з'єдинення львівського владики Й. Шумлянського 1681 р. (ст. 429-34). А тут, у 2-ій частині, він з'ясовує його довершення в 1700 р., на підставі дотеперішних дослідів, доповнених і поправлених у світлі використаних римських архівних документів.

Hornykiewicz Theophil, **Ereignisse in der Ukraine 1914-1922, deren Bedeutung und historiche Hintergründe,** I-IV, Philadelphia, 1966-9.

Це 4-томове видання документів віденського державного архіву до історії України, в часі і після першої світової війни, вспів пок. автор, із повним вкладом останніх 10 літ свого життя, вичерпно приготовити і прекрасно оформити та закінчити беззакидним друком саме перед своєю смертю (2.X.1969). Тут і там заторкають вони теж і василіянські справи, як н.пр. василіянське шкільництво на Волині й Холмщині, звільнених австрійсько-німецькими військами з-під російського володіння, з 4.2.1916 (т. 1, 117 — з неправильними назвами м-рів: Мильче, Гощі — Myntsche, Hoschitschva), перенесення мощів св. Йосафата з Білої Підляської до Відня 1916, заходами протоігумена о. П. Філяса і П. Демчука, ЧСВВ (т. 2, 395-406, гл. ЗЧСВВ, XII, 524), старання Василіян, щоб холмські уніяти, які перейшли на латинський обряд у 1905 р., могли повернутися до рідного обряду (ст. 340-50) та згадка про знищення цінної бібліотеки крехівського м-ря і жовківської друкарні окупаційними польськими військами та інтернування 43 монахів-василіян, у протесті галицького укр. уряду до през. Клемансо, 15.7.1919 (т. IV, 79).

Релігія в житті укр. народу — Спільне видання НТШ, УБНТ, УВАН і УВУ на пошану Блаженішого Верховного Архиєп. Кард. Йосифа Сліпого — за ред. В. Янева (= ЗНТШ, т. 181), Мюнхен-Рим-Париж, 1966, 8⁰, XII, 217+(5).

Цей поважний збірник започатковується біографічним нарисом кард. Йосифа і повним списком його писань, пера проф. Янева та містить одну частину рефератів на спільній науковій конференції членів Н. Т-ва Шевченка, Укр. Богословського Наук. Т-ва і Укр. Вільної Академії Наук та професорів Вільного Укр. Ун-ту в Мюнхені, в осідку « Іль Мондо Міліоре » в Рокка ді Папа (Рим), в днях 18-20.X.1963. З 5-ох докладів, виголошених на ній василіянськими науковцями, сюди ввійшов інавгураційний реферат Протоархим. А. Великого, *Релігія і Церква — основні рушії укр. історії* (ст. 3-38) та о. І. Патрила, *Вплив християнства на укр. законодавство* (ст. 130-148). Про інші доклади гл. рец. о. С. Шавеля в « Логос », 1967, 2, 156-7.

Український мирянин в житті Церкви, спільноти і людства — Матеріяли студійних днів Укр. Христ. Руху (Рокка ді Папа б. Риму, 23-26.X.1963) — за ред. В. Янева, Париж-Рим, 1966, 8⁰, 418+(2).

Гл. рец. о. С. Шавеля в « Логос » 1967, 1, 76-7. У вступнім слові про організацію цих студійних днів відзначена м.і. помітна участь римських Василіян (ст. 18) і між зібраними рефератами чільне місце займає нарис о. І. Назарка, ЧСВВ, *Братства і їх роля в історії укр. Церкви* (ст. 226-38), що з'ясовує їх генезу та організацію церковнокультурної і суспільницької діяльности, ще без узгляднення дуже доброї монографії Я. Ісаєвича, *Братства та їх роля в розвитку укр. культури XVI-XVIII ст.*, Київ, 1966.

Матеріяли до історії укр. Церкви — Спільне видання УВУ, НТШ, УБНТ та УВАН на пошану Блаж. Верх. Архиєп. Кард. Й. Сліпого — за ред. В. Янева (= Наукові Записки УВУ, т. 9-10, 1967-8), Мюнхен-Рим-Париж, 1969, 8⁰, XXVII, 387+(1).

Гл. рец. о. С. Шавеля, ЧНІ, в « Логос », 1969, 4, 318. Під цим досить загальниковим наголовком знаходимо тут другу частину рефератів вище згаданої наукової конференції в Рокка ді Папа 1963

р. та наукової конференції НТШ в Нюйорку, 17.II.1962, присвяченої історії укр. кат. Церкви між двома світовими війнами. Розпочинає їх виклад о. А. Великого, *Вселенскість думання як вияв укр. церковної дії* (ст. 3-25, гл. рец. проф. Н.В. Полонської в « Америка », Філядельфія, 1969, ч. 226). До нього нав'язують дальші василіянські доклади: о. М. Ваврика про київського митр. кард. Ісидора, з приводу 500-річчя його смерти (1463-1963), під звуженим титулом: *Роля митр. Ісидора на флорентійському Соборі* (ст. 49-67), о. І. Назарка, *Іпатій Потій у 350-ліття його смерти* (1613-1963, ст. 76-88) та о. М. Соловія, *Митр. Й. Сліпий як науковець-богослов* (ст. 285-98).

К о р ж а н М., **Причинки до історії Унії на Холмщині,** Мюнхен, 1966, 8⁰, 21+(1).

В цій дуже інтересній і удокументованій статті, що вийшла відбиткою з місячника « Укр. Самостійник », за вересень-жовтень 1966, К. докладно аналізує шикани польської влади на Холмщині в 1937-39 рр. проти унійної акції в давніших уніятських осередках (усіх було 25), що були під проводом оо. Василіян з Галичини (ст. 44-50), на основі збережених поліційних доносів й старостинських указів. Саме ці документи, видані фотостатично в додатку до цього об'єктивного нарису, як не можна краще опрокидують нерозбірливі твердження православних істориків й публіцистів, немовби унійна праця на Холмщині перед останною війною мала була вести до полонізації...

о. Х а б у р с ь к и й С т е п а н, **Епіклеза — Причинки до розв'язання питання епіклези,** Йорктон, 1968, Бібліотека Логосу, Т. 39, 8⁰, X, 204+(2).

Хоч автор називає скромно свою розвідку про епіклезу причинками до розв'язки її питання, то його книжка, що частинами друкувалася в « Логос » від 1966-го р., є на ділі поважною розправою, що обговорює в 4-ох частинах цю вельми трудну квестію, з догматичного, літургічного, патристичного і полемічного огляду. Саме з того мотиву вона є поважним вкладом в українську богословську літературу і заслуговує на похвальну увагу не тільки спеціялістів, але й ширшого читацького загалу, заінтересованого іренічним підходом до спірних питань між католицькими і православними богословами.

Bošnjak Mladen, **A Study of Slavic Incunabula,** Zagreb-München, 1968, 8°, 196+30tt.

Цей англійський переклад з хорватського оригіналу розвідки М. Бошняка про слов'янські інкунабули (Slavenska incunabulistika) прихильно відзначив д-р. Л. Винар, редактор «*Укр. Історика*», VI (1969), 4, 161, з огляду на окрему увагу, присвячену Фіолевим першодрукам, які автор так і називає українськими (гл. розд. 6, ст. 77-87 і 165-7). Гл. ще його статтю: *O štampariji, štamparu i izdavači ukrajinskih incunabula na narodnim jeziku* (Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti J.A.Z.U. 14, 1966, 92-109 з 12 табл. та окрема відбитка: Загреб, 1967). Все таки слід додати, що Бошняк наводить теж Мукачево між місцями, де зберігаються Фіолеві видання, що правда із знаком запиту. Але чи тут він не змішує бібліотеку мукачівської єпархії в Ужгороді, де свого часу знаходилася копія Фіолевого Часословця 1491 р., з василіянським манастирем на Чернечій Горі к. Мукачева?...

Hering Gunnar, **Oekumenisches Patriarchat und Europäische Politik 1620-1638,** Wiesbaden, 1968, 8°, X, 440+(2).

На похвалу цієї широкої монографії про царгородського патр. Кирила Люкаріса (1620-38) і його пов'язання з загально-європейською політикою 1-ої половини 17-го ст., слід з найбільшим признанням ствердити, що автор не тільки дав стократний плід своєї муравлиної праці по різних державних архівах, головно Парижа, Відня, Гаґи, Риму, Венеції та Істамбулу, але викінчив її всесторонно в головних лініях і в подробицях. Вистачить сказати, що сама бібліографія має аж 939 позицій (ст. 345-412), які теж вказані при поодиноких гаслах у старанно уложеному індексі, і помножена ще окремими бібліографічними додатками при всіх головніших персонажах та історичних випадках того періоду чи не на кожній сторінці цієї гарно оформленої книжки (з задовільним узглядненням укр. іст. літератури). В ній Г. переконливо виказує, що Люкарісове наставлення було суто протиунійне, чи як мова про пертрактації з Римом (ст. 97-115 і ін.) чи його протипольські інтриги в Істамбулі та Москві, в 1620-их рр. (ст. 30-59), щоб зліквідувати Берестейську Унію, і притому докладно виясняє справу подорожі на схід Мелетія Смотрицького 1623-4 р. і його пізніше листування з цим патріярхом (ст. 225-9).

Pekar A., OSBM, **Historic Background of the Eparchy of Prjàshev,** Pittsburgh, 1968, 8º, 83+(1).

Ця, на перший погляд, безпретенсійна, інформаційна книжечка насправді приносить добре з'ясовану історію пряшівської єпархії, ерегованої 1818 р. на місце попереднього кошицького вікаріяту мукачівської єпархії, до найновішого часу, та його поодиноких архипастирів, між якими зокрема вибивається свята постать ісповідника Преосв. Павла Ґойдича, ЧСВВ (ст. 51 нн). Прикрашена портретами пряшівських владик і схематичною картою ужгородської єпархії з 1771 р., ця книжечка о. Пекара прислужиться для належної інформації англомовних читачів.

Halecki Oscar, **From Florence to Brest (1439-1596),** Hamden, Conn., 1968, 8º, 456.

У вступі до цього 2-го видання своєї монументальної праці проф. Галецький з повним признанням відзначує том IV/X-ий « *Записок ЧСВВ* », присвячений пам'яті київського митр. кард. Ісидора, у 500-ліття його смерти (1463-1963), із статтями о. М. Ваврика про призначення його наслідника Григорія на митрополичу столицю в Києві та Москві та про флорентійські традиції в Києві 1450-60 рр., дуже інтересний артикул самого професора про вагу Ісидорової традиції в підготові Берестейської Унії (гл. ще ст. 433-31) та широку й докладну картину її заключення висланниками київської митрополії І. Потієм і К. Терлецьким, накреслену о. А. Великим. Тесаме читаємо про ці « *Записки ЧСВВ* » в статті шановного професора, *Kirchengeschichtliche Probleme der polnischen Ostpolitik,* поміщеній в « Studien zur Geschichte Osteuropas », III, Teil Gedenkband für H.F. Schmid (= Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums and Osteuropas, V, Graz-Köln, 1966, 29-36). Гл. ще його синтетичну працю — *Tysiąclecie Polski katolickiej:* Sacrum Poloniae Millenium, Tom Jubiliuszowy Chrztu Polski, 966-1966, Rzym, 1966, 278.

Krajcar J., **Konstantin Basil Ostrozskij and Rome in 1582-1584:** Orient. Christ. Per., 35 (1969), I, 193-214.

У своїй інтересній статті автор не обмежує свою розправу про зносини кн. К. Острозького з Римом тільки до рр. 1582-4, бо вже

перший її розділ про Острозьку Біблію висувається перед оці хронологічні рямки (ст. 194 нн) і тим більше дальша його мова про Острозьку Академію (ст. 200 нн). І щойно наступні розділи про квестію григоріянського календаря та проєкт переносин царгородського патріярхату до Острога (ст. 204 нн) вкладаються в ці роки, хоч постійно забігають далеко наперід, аж до часу Берестейської Унії. К. не вважає свого нарису викінченим й намічує собі обробити окремо справу відносин старого князя з його покатоличеними синами (ст. 214), однак не може стриматися тут і там від невкриваного осуду княжої гордости, що згодом так затяжіла на долі з'єднинення українсько-білоруської Церкви з Апостольським Престолом св. Петра...

Назарко Ір., **Роля козаків у протитурецькій кампанії під Віднем 1683 р. в насвітленні ватиканських документів:** « Наукові Записки » Укр. Техн.-Госп. Інституту, 19 (Мюнхен, 1969) 111-29 і відбитка.

Обрібка цієї важливої історичної події в останньому періоді правобічного козацтва виходить тут з-під пера завжди плідного дослідника українського релігійно-церковного минулого краще ніж вона появилася в першій верзії п.т. « *Блаж. Папа Інокент XI і Україна* » в « Логос » 8 (1957) 3, 174-84; 4, 255-60, бо при кінці тієї інтересної статті маємо обширне англійське резюме.

Мацюк Орест, **Першопочатки укр. книгодрукування:** « Наука і Суспільство », 20 (Київ, 1970), 9, 49-52.

На цю дуже важливу тему помістив М. статтю п.т.: « *Чи було книгодрукування на Україні до Івана Федорова?* » вже в журналі: « *Архіви України* », Київ, 1968, ч. 2. Тому однак, що вона нам не доступна, не знаємо, чи вище наведений його артикул є її передруком чи новою обрібкою. Сяк чи так, мова тут про забуту тепер традицію з кінця 18-го століття, що українське книгодрукування у Львові на добру сотку літ мало випередити появу Апостола І. Федорова 1574 р. « Документи, знайдені нами — пише автор — в різних архівосховищах України, дають змогу досить певно відповісти на це питання. Ось перед нами заява монахів львівського василіянського манастиря св. Онуфрія до фінансової колегії... 23. липня 1791 р.

Монахи просять повернути манастиреві землі, рухоме й нерухоме майно, які перебувають у власності Ставропигійського братства, а раніш належали їм, василіянам. Тут же згадується і друкарня, що належала манастиреві з... 1460 р. Саме в цьому 1460 р., зазначується в документі, « львівський громадянин Степан Дропан... подарував манастиреві свою власну друкарню, що польський король Казимир IV підтвердив привілеєм у 1469 р. ». А про те, що ця друкарня була в манастирі св. Онуфрія, свідчать книги св. Івана Златоустого, передруковані в 1614 р. українським письмом. З часом Ставропигійське братство з приводу згаданої друкарні звернулося до міської церкви (? - М.В.) і клопотало, аби королівськими правами присуд манастиря скріпити і апробувати для себе » (гл. *Центральний Держ. Іст. Архів УРСР у Львові*, ф. 684, оп. I, спр. 2001, арк. 1-2). Ст. Дропан — поясняє М. — це львівський міщанин середини XV ст., з'ять Яна Зомерштайна (від якого пішла назва передмістя Замарстинова), що його друкарня по смерти перейшла у володіння сім'ї Дропана. Згадка про існування друкарні при онуфріївському манастирі є і в інших документах. Отже факт безперечний: за 112 років до приїзду Федорова у Львів, тут уже існувала друкарня, існувала й до 1460 р., коли Дропан передав її манастиреві. « ...Тому — додає — вартий уваги напис на могилі І. Федорова, де стоять слова: « Іван Федорович, друкар москвитин, который своїм тщанієм друкованіє занедбаноє обновил... друкар книг пред тим невиданих ».

ARGUMENTA ARTICULORUM
(in lingua ucraina exaratorum)

I. - ARTICULI

BOHDAN F. KORČMARYK

LAURA KIEVO-PEČARENSIS ET CHRISTIANIZATIO EUROPAE ORIENTALIS (pag. 1-21)

Post brevem introductionem in ipsum problema huius regionis seu principatum s.d. « Russiae » Kioviensis eiusque significationis ethnicae et geographicae, auctor breviter perstringit tempora praehistorica eius christianizationis in ipsis incunabulis vitae associatae, actionem principum Rurikidarum ad spiritualem elevationem populorum et tandem assignat partes statui religioso, enarrando vitam et operam SS. Antonii et Theodosii Pecerskiensium sive grottarum Kioviensium eorumque discipulorum et successorum, secundum s.d. « Pečerskyj Pateryk » (Liber Patrum) et opiniones historiographorum. Opus Patrum Laurae Pečerskiensis considerari debet vere diffusum et duraturum et numero et eorum fructu spirituali.

P. IR. NAZARKO, OSBM

JACOBUS SUSZA — EPISCOPUS CHELMENSIS (1610-1687) (pp. 22-84)

Innixus documentis Archivorum romanorum et bibliographiae Auctor succinte enarrat vitam et operam huius Praesulis Ecclesiae Ucrainae saec. XVII, bene meriti de Ecclesia et de Ordine Basiliano. Haec brevis biographia innittitur praesertim in s.d. « Elogio Jacobi Susza », quasi contemporaneo (cfr. infra in pag. 227-248) et propo-

situm suum 11 capitibus perstringit, quae satis eius opus illustrant. Agit enim: 1. De eius iuventute (pp. 23-28), 2. Eius elevatione ad sedem episcopalem (pp. 29-32), 3. De pertractationibus eius de « pace religiosa » (pp. 33-36), 4. De relationibus cum cosacis (pp. 36-7), 5. De eius epistola ad ducem Vyhovskyj (pp. 37-42), 6. De eius relationibus cum Metropolita et Ordine Basiliano (pp. 43-50), 7. De eius activitate Romae (pp. 50-66), 8. De aliis eius actionibus (pp. 66-76), 9. De reditu Roma (pp. 76-80), 10. De ultimis annis eius vitae (pp. 80-82), 11. De scriptis Jacobi Susza (pp. 82-84). Hisce brevibus capitibus biographicis opus Auctoris absolvitur, et brevem synthesim, forsan primam eius vitae, constituit plurimasque particularitates determinat.

Sac. Stephanus Papp

CANTICA RELIGIOSA TRANSCARPATIAE (pp. 114-142)

Opus suum S. Papp quinque absolvit capitibus, quae eius momentum illustrant. Auctor agit: I. De genesi canticorum spiritualium in Ucraina (pp. 114-116), II. De thematibus et diffusione cantici religiosi (pp. 116-121), III. De eorum collectionibus manuscriptis (pp. 121-132), IV. De eorum editionibus (pp. 133-140) et tandem VI. De influxi cantici spiritualis ucraini (pp. 140-142). Cantica religiosa in Transcarpatia magnam habuerunt diffusionem et momentum in vita religiosa populi nec non in historia eius unionis cum Sede Apostolica.

III. - MISCELLANEA

Dr. Oleksa Horbatch

I. KOTLJAREVSKYJ ET «BOHOHLASNYK POČAJOVIENSIS» (pag. 258-265)

Auctor agit de influxu editionum Počajoviensium, praesertim canticorum in Ucraina, illustrando suum propositum influxu in Johannem Kotlarevskyj eiusque opus « *Moskal Čarivnyk* » quem probat analysi minuta textuum suasque deducit hypotheses.

Sac. Alexius Petrani

DE SUPPRESSIONE UNIONIS EX FONTIBUS ROSSIACIS (pag. 266-271)

Auctor breviter illustrat modos et tempora suppressionis Unionis ecclesiasticae post annum 1839 in Ucraina, Bielarussja et Lithuania, praesertim opera episcoporum orthodoxorum et gubernii civilis peractae, destructione librorum liturgicorum et rerum sacrarum ecclesiasticarum, quam probat documentis contemporaneis, ex archivis extractis. Opusculum A. Petrani probat luctuosum damnum externum, sed confirmat internam indestructibilitatem fidei populi.

Athanasius B. Pekar, OSBM

BASILIANI UT PROPAGATORES UNIONIS IN TRANSCARPATIA (pag. 272-282)

Auctor tractat praesertim primum dimidium saec. XVII-i, temporibus conaminis Unionis ep.porum Athanasii Krupeckyj (1610-1652), Petronii (1623-1627), Joannis Hryhorovyč (1627-1633) et Basilii Tarasovyč (1633-1651), qui ut monachi Basiliani iam ante eorum promotionem de unione cogitabant eamque paraverunt et dein ut episcopi perficere conabantur, in circumstantiis difficillimis, praesertim Basilius Tarasovyč. Post conclusam Unionem Užhorodensem, breviter commemorat activitatem Procopii Hodermarskyj in regione Maramorosiensi, primis decenniis saec. XVIII-i.

P. Ir. Nazarko, OSBM

« BASILIANUS — MILES »: P. JOACHIM FESCAK, OSBM: 1881-1920 (pag. 283-290)

Rev.mus Auctor breviter agit de suo in Religione confratre, de eius laboribus pastoralibus, praesertim vero de eius activitate

ut cappellani militaris, quo in labore etiam obiit, vix expletis 40 annis. Brevibus verbis, quibus eius personam delineat, Auctor suam relationem concludit.

Sac. Nicolaus Wojakowskyj

RENOVATIO SEMINARII LEOPOLITANI: 1920-1926

(pag. 291-308)

(Additamentum ad Rectoratum P. Th. T. Haluščynskyj)

Ex sua memoria, documentis scriptis fulta, Auctor tractat de renovatione huius famosi Seminarii, sequentibus 8 articulis: 1. Nota autobiographica (pp. 291-293), 2. Vocatio seminaristica (pp. 293-4), 3. Restauratio aedium (pp. 294-5); 4. Initium lectionum (pp. 295-299), 5. Educatio et Educatores (pp. 299-301); 6. Vita seminaristica (pp. 301-4), 7. Ratio vitae in Seminario ducendae (pp. 304-07), 8. Conclusio (pp. 307-8). Ex his articulis et verbis apparet eius amor huius Almae matris eiusque primi Rectoris, postquam ex novo reviveret ex ruina belli mundialis.

Damianus M. Hornjatkevyč

VOLODYMYR SIČYNSKYJ: 1894-1962

Breve commentarium tractat notitias biographicas recenter vita functi architecti, graphici et magistri sublineatque eius momentum praesertim in campo architecturae ucrainae. Inter 600 numeros librorum et articulorum eminet opus « *Monumenta Architecturae Ucrainae* » (1940). « Analecta OSBM » debent ei quaedam opera, ut ex. « *Architectura Lauroviae* » (1932-41) et « *Historia artis graphiariae ucrainicae saec. XVI-XVIII* » (1937-1967) etc., quam ob rem ei hanc brevem biographiam posuerunt.

P. Is. J. PATRYLO, OSBM

SUPPLEMENTA AD ENCYCLOPEDIAM SCIENTIARUM UCRAINICARUM, vol. I-V (Pars II) (pag. 316-333)

Auctor supplet minus exactas « voces » huius optimi operis, propter eius momentum, et quidem tractat: 1. De Archiepiscopo, 2. De Archimandrita, 3. De card. Barberini, 4. De Clero, 5. De Exarcho, 6. De Eparchia, 7. De Episcopo, 8. De Hegumeno, 9. De Hierarchia, 10. De Synodo Leopoliensi, 11. De Metropolita et 12. De Patriarcha. In omnibus hisce rebus auctor praesentat exactiorem dictionem et formam, corrigit erronee dicta et supplet omissa.

IV. - BIBLIOGRAPHIA

Sectio «bibliographia» praesentis voluminis «Analectorum OSBM» tota dicata est Lectori ucraino et proinde lingua ucraina exarata; constat vero haec pars tribus paragraphis: 1. Conspectu bibliographico librorum et ephemeridum spectantium historiam Ordinis Basiliani (sensu latissimo) saeculis XVII-XX, cura et assiduitate nec non laboriositate Rev.mi P. Michaelis Wawryk, OSBM, exarato, etiam ad res minutissimas sese extendente; 2. Recensionibus bibliographicis editionum varii generis, spectantium historiam Europae orientalis, inter annos 1955-1970 publici factarum iuris; 3. Adnotationibus bibliographicis pubblicationum minoris momenti, quae aliquomodo materias spectant historicas, quae « Analectis OSBM » intersunt.

p. Joanikij OSBM
Roma, 26.01.2021

Imprimi potest: Romae, e Curia Generali Ordinis Basiliani S.ti Josaphat, die 18.4.1971.

P. Athanasius G. Welykyj, OSBM
Protoarchimandrita

Imprimatur: Romae, e Vicariatu Urbis, die 18.4.1971.

✠ Hector Cunial
Archiep.pus Soteriopolitan. *Vicesgerens*

Respons. *Redactor voluminis* — P. Michael M. Wawryk, OSBM.

INDEX VOLUMINIS

Praefatio V

Index voluminis VII

I - ARTICULI

Б. Корчмарик, *Києво-Печерський манастир і християнізація Європейського Сходу* 1

Ір. Назарко, ЧСВВ, *Яків Суша — єпископ Холмський* 22

N. Wawryk, OSBM, *De studiis philosophico-theologicis in Provincia Rutheno-Ucraina Ord. Basiliani s. XVIII eorumque manualibus* 85

С. Пап, *Духовна пісня на Закарпатті* 114

A.B. Pekar, OSBM, *Basilian reform in Transcarpathia* 143

II. - COLLECTANEA

A.B. Pekar, OSBM, *Basilian reform in Transcarpathia: the documents* 179

I. Nazarko, OSBM, *Elogium Jacobi Susza* 227

I. - I-um — P.D. Zankiewicz, OSBM 228

II. - II-um — P.J. Pietkiewicz, OSBM 246

III. - III-um — P.J. Oleszewskyj, OSBM 247

A.G. Welykyj, OSBM, *Programma suppressionis ritus Rutheni* 249

— « *Projectum intuitu Ruthenorum a. 1717 editum* » 250

III. - MISCELLANEA

О. Горбач, «*Москаль-чарівник*» *І. Котляревського і Почаївський* « *Богогласник* » 258

A. Petrani, *Z dziejów niszczenia Unii* 266

А. Пекар, ЧСВВ, *Василіяни — носії унійних ідей на Закарпатті* 272

Ір. Назарко, ЧСВВ, *«Василіянин-лицар»: Я. Фещак* 283
Н. Вояковський, *Відновлення Дух. Семінарії у Львові* 291
Д.М. Горняткевич, *Володимир Січинський: 1894-1962* 309
І. Патрило, ЧСВВ, *Доповнення до Енц. Укр., т. I-V* 316

IV. - BIBLIOGRAPHIA

— *Бібліографічний огляд історії ЧСВВ: 1950-1970 рр.* 334

1. Джерела, бібліографія, енциклопедії: Рим (337), Україна-Білорусь (341); Польща (345); Канада (351); — 2. Бібліографії і енциклоп. (352); — 3. Загальні історичні нариси (373); — 4. Св. Йосафат і Й. Рутський (377); — 5. Історія 17-20 ст. (383); — 6. Церковно-культурна діяльність 17-20 ст. (393); — 7. Історія манастирів (413): Загально (413); поодиноко: Бакоцин (417), Галич (417), Городище (417), Грушево (418), Дорогобуж (418), Замостя (419), Жидичин (419), Краснобрід (420), Лаврів (420), Львів (420), Мукачево (421), Полоцьк (422), Розгірче (422), Супрасль (423), Угля (423), Угнів (424), Умань (424), Черче (424).

— *Бібліографічні огляди* 425

Важніші огляди: *Священне 1000 Польщі* (425); Кл. Корчаґін, *Укр. православна Церква* (437), Т. Талбот Райс, *Скити* (440); О. Оглоблин, *Г. Мазепа та його доба* (445); В. Микитась, *Укр. полеміст М. Андрелла* (451); І. Нагаєвський, *Стародавня Україна* (453); І. Гриньох, *Слуга Божий Андрей* (457); В. Микитась, *Давні рукописи* (460); О. Баран, *Маврокордат, вп. Мукачів.* (461); *Словацькі Студії* (462); О. Баран, *Єпар. Мараморoська* (464); В. Маркусь, *Нищення гр. кат. Ц.* (465); Б. Курилас, *Здинення М. Смотрицького* (467); Л. Винар, *А. Войнаровський* (470); В. Бойсак, *Доля Унії на Закарп.* (477); О. Баран, *Еп. А. Бачинський* (479); І. Лебедович, *Полеві Духовники УГА* (482); І. Нагаєвський, *Іст. Рим. Архивр.* (485); П. Ковалів, *Лексич. фонд X-XIV ст.* (492); *...Історичні Памятники Україні* (497); М. Чубатий, *Історія Христ. на Руси-Україні* (515); М. Лацко, *Ужгород. Унія* (533); М. Шеґда, *Діяльн. митр. Рутського* (535); В. Бойсак, *Екуменізм Єм. Олшавського* (537); Л. Мюллер, *Проблема врарх. залежности Києва* (542).

— *Бібліографічні нотатки* 548

Argumenta latina articulorum ucrainicorum 567